

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FƏLSƏFƏ İNSTİTUTU

XATİRƏ QULİYƏVA

**HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ:
MİLLİ DÖVLƏT, MİLLİ LİDER,
VƏTƏNDAŞLIQ, MƏNƏVİYYAT**

*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun
Elmi Şurasının 25 may 2018-ci il
tarixli iclasının qərarı ilə çapa
məsləhət görülmüşdür*

Bakı – “Elm” – 2019

Elmi redaktor və ön sözün müəllifi:

İsa HƏBİBBƏYLİ
*AMEA-nın vitse-prezidenti, AR MM Elmi və
Təhsil Komitəsinin sədri, akademik*

Rəyçilər:

Nərgiz Axundova
AMEA İctimai Elmlər Bölməsinin akademik-katibi, akademik

Məmməd Rzayev
*Naxçıvan Dövlət Universitetinin professoru,
fəlsəfə elmlər doktoru*

Tahirə Allahyarova
*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun baş elmi işçisi,
fəlsəfə elmlər doktoru*

**Məsul redaktor
və rəyçi:**

Eynulla Mədətli
*AMEA Fəlsəfə İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini,
Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi
şöbəsinin müdiri, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Redaktorlar:

Sevinc Nisa Quliyeva
Vəfa Babayeva

Xatirə Quliyeva. Heydər Əliyev siyasəti: milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət. Bakı: Elm, 2019. – 416 səh.

ISBN 978-9952-514-80-3

Fəlsəfə elmlər doktoru Xatirə Quliyevanın “Heydər Əliyev siyasəti: milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” monoqrafiyasında Azərbaycan xalqının Ulu öndəri, tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin uzun onillikləri əhatə edən milli dövlət quruculuğu siyasəti dünya tarixi siyasi təcrübəsi kontekstində dərinlən araşdırılmış, onun XX əsrin nəhəng Milli Lider keyfiyyətləri elmi-fəlsəfi aspektlərdən geniş təhlil olunaraq qiymətləndirilmişdir.

© Xatirə Quliyeva, 2019

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ.....5

GİRİŞ 12

I FƏSİL. MİLLİ DÖVLƏT, VƏTƏNDAŞ VƏ FƏLSƏFİ ƏXLAQIN QARŞILIQLI MÜNƏSİBƏTLƏR TARİXİ

**1.1. Tarixi dövrlərdə siyasi hakimiyyət və fəlsəfi-əxlaq
konsepsiyası** 21

**1.2. Müasir qloballaşma mərhələsi siyasət, milli ideya və
fəlsəfi-əxlaq kontekstində.** 38

**1.3. Milli ideyanın siyasi tərəqqi və böhran (tənəzzül)
hədisəsində əsas rolu** 57

II FƏSİL. MİLLİ DÖVLƏT VƏ MİLLİ LİDER HADİSƏSİ

2.1. Heydər Əliyev siyasəti və milli dövlət quruculuğu 69

a) Konstitutsiya hüququ 69

b) Vətəndaş cəmiyyəti 89

c) Praktiki quruculuq 102

2.2. Heydər Əliyev siyasəti və Milli Lider fenomeni 118

a) Müdrik lider amili 118

b) Peşəkar siyasətçi 138

c) Xarizmalı lider – ilahi qüvvənin qeyri-adi siyasi
təsir qüvvəsi 161

III FƏSİL. HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASI

**3.1. Heydər Əliyev siyasəti və Azərbaycançılıq – mənəvi
mirasdan sivil-modern siyasətə kimi** 206

a) Milli tarixi inkişaf və Azərbaycançılıq	206
b) Azərbaycançılıq – siyasi ideologiya kimi	216
c) Azərbaycançılıq – mədəniyyətlərarası dialog-çoxmədəniyyətlik kontekstində	239

IV FƏSİL. HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNİN SOSIAL-MƏDƏNİ İNKİŞAF PROQRAMINDA VƏTƏNDAŞ –ƏXLAQ MƏSƏLƏLƏRİ

4.1. Heydər Əliyev siyasətində vətəndaş – fəlsəfi-əxlaq konsepsiyası	265
a) Siyasi idarəçilikdə xalq hüququ və vətəndaş maraqları	265
b) dövlət siyasətində soyqırımlar, faciələr tarixi məsələsi və vətəndaş – fəlsəfi-əxlaq hadisəsi	273
c) Vətəndaş – fəlsəfi-əxlaq məsələsi həmrəylik və humanizm siyasəti kontekstində	283
4.2. Heydər Əliyev siyasətində sosial-mədəni inkişaf proqramı	291
a) Dövlət idarəçiliyində Qadın siyasəti vətəndaş – fəlsəfi-əxlaq ideyası müstəvisində	291
b) İdman və Gənclər siyasəti və vətəndaş – fəlsəfi-əxlaq ideyası	300
c) Ulu öndər siyasətində Ziyalı “mən” konsepsiyası	307
ç) Dövlət və millət birliyində ədəbiyyatın dialog rolu	327
4.3. Heydər Əliyev siyasətində milli və bəşəri amillərin əbədiyaşarılıq meyarları	345
a) Ulu Öndərlik missiyası	345
b) İnamın təsdiqi	369
NƏTİCƏ.	384
MÜƏLLİFDƏN	389
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	392

İsa HƏBİBBƏYLİ
AMEA-nın vitse-prezidenti,
akademik

ÜMUMMİLLİ LİDERLİK MİSSİYASININ MİQYASI (ÖN SÖZ)

Bəşəriyyət bütün tarixi boyu dahilərin çiyinləri üstündə irəliyə doğru inkişaf etmişdir. Böyük dühalar mənsub olduqları ölkənin gələcək inkişaf yollarını əvvəlcədən görə bilmiş, xalqı həmin ali məqsədə çatmaq üçün mübarizəyə səfərbər etməyi bacarmışlar. Uzaqgörənlik, möhkəm siyasi iradə, aydın milli mövqe və mübarizə əzmi belə tarixi şəxsiyyətlərin əsas xüsusiyyətlərini təşkil edir.

Azərbaycan xalqının böyük oğlu, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev XX əsrin ikinci yarısından etibarən mənsub olduğu xalqın tarixi müqəddəratında həlledici rol oynamışdır. O, hələ sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan xalqının milli mənafehlərinin qorunub saxlanması üçün böyük addımlar atmışdır. Heydər Əliyev sovet dövründə Azərbaycan dilini dövlət dili səviyyəsinə qaldıran görkəmli dövlət xadimidir. Məhz onun xidmətləri sayəsində Azərbaycan keçmiş Sovetlər İttifaqında ən inkişaf etmiş ölkələrdən birinə çevrilmişdir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qurulması və möhkəmləndirilməsi də Heydər Əliyevin adı və mübarizəsi ilə üzvi surətdə bağlıdır. Bütün bunlara görə Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının ümummilli lideri kimi böyük tarixi ad qazanmışdır.

Məlumdur ki, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin çoxillik ictimai-siyasi fəaliyyətini bir neçə mühüm epoxaya bölmək olar: Sovet rejiminin inkişafda olan dövrü (1969-1986), mürəkkəb keçid prosesləri (1987-1990), Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi mərhələsi

(1991-2003). Bu cür inkişafda olan 35 illik bir epoxanın aparıcı şəxsiyyətlərindən, əsas simalarından olan Heydər Əliyevin böyük siyasətdə keçdiyi çətin və şərəfli yol, ən çətin məqamlarda tutduğu obyektiv və qəti mövqe, atdığı düşünülmüş addımlar, əldə etdiyi ciddi və mühüm nəticələr əslində çox mənalı və ibrətamiz məktəbdir. Bu, beynəlxalq siyasi aləmdə və Azərbaycanda özünəməxsus xüsusi yeri və əhəmiyyəti olan, tarixə düşən, hər yeni tarixi mərhələ üçün aktual və müasir səslənən, həmişəyaşarlıq qazanmış Heydər Əliyev dövlətçilik məktəbi kimi özünü təsdiq etmişdir. Eyni zamanda, Heydər Əliyevin qiymətli siyasi irsi: məruzələri, nitqləri, çıxışları, imzaladığı tarixi qərarlar və sərəncamlar, hətta verdiyi tapşırıq və tövsiyələr küll halında həmin böyük dövlətçilik və siyasət məktəbinin möhtəşəm və mötəbər dərsliyidir. Beləliklə, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin simasında böyük, əbədiyaşar müstəqil dövlətçilik siyasətinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi vahid məcrada birləşir.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını bütün fəlsəfəsi ilə dərinlən bilmiş və milli istiqlal uğrunda apardığı məsuliyyətli mübarizələrdə ədəbi-tarixi irsdən və təcrübədən bacarıqla istifadə etmişdir. Böyük siyasətdə ədəbiyyatdan yaradıcılıqla istifadə etməyin mükəmməl nümunəsini göstərən Heydər Əliyev həm də mənsub olduğu ölkənin milli maraqlarına əsaslanan ədəbiyyat siyasətini də müəyyən etmişdir. Fikrimizcə, qüdrətli dövlət xadimi Heydər Əliyevin yarım əsrə yaxın apardığı böyük siyasətin böyük ədəbiyyatını və elmini yaratmaq Azərbaycan bədii və elmi təfəkkürünün borcudur. Bu, həm də dərin siyasi və elmi-ədəbi düşüncənin möhtəşəm sintezindən yaranmış Heydər Əliyev zəkasından doğan qeyri-adi dövlətçilik modelinin nəsil-dən-nəslə çatdırılması baxımından da zəruridir.

Məsələyə bu nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Humanitar və İctimai Elmlər Bölməsinin əhatə etdiyi elmi-tədqiqat institutları əməkdaşlarının Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi irsini diqqətlə araşdırmaları və aktual mövzularda

sanballı elmi əsərlər yazıb nəşr etdirməkləri qanunauyğun və zərurətdən doğan bir haldır. Bu, həm də elm adamlarımızın Ümummilli lider qarşısında yüksək borcu və hesabatıdır.

AMEA Fəlsəfə institutunun şöbə müdiri, fəlsəfə elmlər doktoru Xatirə Quliyevanın xalqımızın görkəmli tarixi şəxsiyyəti və dünya şöhrətli dövlət xadiminə həsr olunmuş “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” monoqrafiyası da bu istiqamətdə aparılmış uğurlu elmi araşdırmalar sırasında ciddi maraq doğurur. Həmçinin bu monoqrafiya Ulu öndərin siyasi irsini fəlsəfi yöndən qiymətləndirən əhəmiyyətli tədqiqat əsəri kimi diqqəti cəlb edir.

Heydər Əliyevin mənalı və çoxcəhətli həyat və fəaliyyətinin bütün elmi-fəlsəfi salnaməsi xarakterində olan bu genişhəcmli monoqrafiyada dünya siyasət elmi, onun müasir problemləri və elmi konseptual səciyyəsi, ən əsas məsələ olaraq isə Azərbaycan xalqının ümummilli liderinin siyasi irsi ən yeni materiallar əsasında məntiqi elmi müqayisə və yeni yanaşmalarla təhlil olunur, Ulu öndərin yeritdiyi siyasətdə milli dövlət, milli lider, vətəndaş-mənəviyyət ideyası sistemli şəkildə və əhəmiyyətli dərəcədə elmi-obyektivliklə qiymətləndirilir.

Monoqrafiyada ilk dəfə olaraq Milli dövlət anlayışının müasir fəlsəfi şərhini verilmişdir. Bu zəmində Milli lider məfhumunun nəzəri mahiyyəti elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Fəlsəfə elmlər doktoru Xatirə Quliyeva görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin simasında fəlsəfi baxımdan Ümummilli liderlik konsepsiyası formalaşdırmağa çalışmışdır. Təqdim olunan kitab Milli dövlət və Milli lider miqyasında əbədiyaşar dövlət xadimi Heydər Əliyevin siyasi düşüncəsinin fəlsəfəsini meydana qoyur. Ulu öndərin təkrarsız ümummilli liderlik missiyası və siyasi fenomen keyfiyyətləri, bu kontekstdə bu böyük dühanın siyasi kursu dolğun materiallar və peşəkar alim-tədqiqatçı elmi-məntiqi əsaslandırmaları vasitəsilə dəyərləndirilir.

Əlbəttə, Heydər Əliyev siyasi kursu bu böyük dühanın parlaq adını və çoxcəhətli fəaliyyətini, geniş dünyagörüşünü və mənalı ir-

sini əhatə edən zəngin dövlətçilik təlimi, siyasi-ideoloji baxışlar sistemidir. Heydər Əliyev siyasi kursu – qlobal yanaşma ilə milli dəyərlərin vəhdətindən yoğrulmuş düşünülmüş yetkin təlimdir.

Heydər Əliyev siyasi kursu – milli dövlətçilik təliminin strategiyasından, xalqın inkişaf dialektikasının taktikasıdan ibarətdir. O, böyük siyasətin uzaqvuran topu, ağır artilleriyası idi.

Heydər Əliyev siyasi kursu – xalqı bir yumruq kimi birləşdirən, yaşadan, səfərbər edən və daha böyük gələcəyə aparan gerçəkçi siyasətin ifadəsidir.

Nəhayət, Heydər Əliyev siyasi kursu – cəmiyyət həyatının, ümummilli inkişafın əbədiyyət ünvanlı lokomotividir və fəlsəfə elmlər doktoru Xatirə Quliyeva bu ideyanı bütün monoqrafiyada – əvvəldən axıra kimi faktlar, dəlillər, xüsusən də yeni ensiklopedik materiallarla əsaslandırıb.

Məlumdur ki, böyük sınaqlardan çıxmış Heydər Əliyev siyasi kursunun nüvəsini, cəvharını AZƏRBAYCANÇILIQ təlimi təşkil edir. Azərbaycançılıq çoxcəhətli istiqamətlərə malik olan Heydər Əliyev siyasi kursunun tac damarıdır. Müstəqil Azərbaycan isə universal zəkaya malik olan Heydər Əliyev dühasının şah əsəridir. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev azərbaycançılıq siyasətini özünün dərin məzmunlu fəaliyyətinin bütün mərhələlərində əsas kimi götürmüş, həmin ümummilli ideyanın daha da möhkəmləndirilməsi işini həyatının mənasına, siyasətinin əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevirmişdir. Məhz Heydər Əliyevin dolğun və ardıcıl siyasəti nəticəsində azərbaycançılıq ictimai-ədəbi mühitdə ümummilli hərəkət, siyasi müstəvidə isə dövlət ideologiyası mahiyyəti qazanmışdır.

Xatirə Quliyevanın Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi-dövlətçilik kursunun əsasını təşkil edən azərbaycançılıq təliminə dair araşdırmaları yeni yanaşmaları ilə diqqəti cəlb edir. Monoqrafiyadakı “Milli tarixi inkişaf və Azərbaycançılıq”, “Azərbaycançılıq – siyasi ideologiya kimi”, “Azərbaycançılıq – mədəniyyətlərarası dialoq çoxmədəniyyətlik kontekstində” bölmələrində azərbaycançılıq

təliminin konkret problemlər və istiqamətlər əsasında tədqiq edilib ümumiləşdirilməsi mühüm elmi nəticələrin əldə olunmasına şərait yaratmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev təlimindəki vətəndaş-mənəviyyət konsepsiyasının araşdırılıb öyrənilməsi geniş mənada “Heydər – Xalq, Xalq – Heydər” birliyinin elmi-fəlsəfi cəhətdən dərinləşməsinə və şərhinə elmi töhfə vermişdir.

Bütün bunlara əsasən demək olar ki, təqdim olunan monoqrafiyaya Heydər Əliyevin dünyagörüşünü, qırx ildən artıq böyük bir dövrdə həyata keçirdiyi milli dövlətçilik missiyasını, müstəqil respublika ideyasını, xalqının ana dili, təhsili, elmi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti üçün cəsarətli və cəfəkeş xidmətlərini, ərazi bütövlüyümüzə naminə apardığı mübarizəsini, eyni zamanda keşməkeşli ömür yolunu hərtərəfli surətdə və yüksək ehtiramla dəyərləndirir, başqa cür desək, həqiqi alim təfəkkürü ilə tarixə həkk edir.

Bəli! Heydər Əliyev elə nadir tarixi şəxsiyyətlərdəndir ki, həyatını bütünlüklə xalqına və ölkəsinə həsr etmişdir. Xalqın mənafeyini hər şeydən üstün tutmuş Ulu öndərin “Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” sözləri atalar sözlünə çevrilmişdir: “Mənim həyatımın məqsədi Azərbaycandır, Azərbaycan xalqıdır, Azərbaycan Respublikasıdır, Azərbaycan vətəndaşıdır. Əgər mən buna nail ola bilsəm, ən xoşbəxt adam kimi həyatımı başa çatdıracağam. Buna da nail olmağa çalışır və çalışacağam” – kimi fikirləri görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin azərbaycançılıq təliminin dərinliyini və dönməzliyini, əbədiyaşarlığını bütün ruhu ilə ifadə edir. Xatirə Quliyeva da azərbaycançılıq təliminə davamlı bir proses kimi baxmış və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin bu istiqamətdə apardığı məqsədyönlü siyasətin mahiyyəti haqqında ümumiləşdirilməmiş fəlsəfi nəticələr çıxarmağa nail olmuşdur.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçilik təlimi, azərbaycançılıq ideologiyası dünyada dəyi-

şən və inkişaf edən reallıqlarla, zənginləşən yeni proseslərlə birlikdə ölkəmizdə yaradıcı şəkildə ardıcıl olaraq həyata keçirilir. Beləliklə, möhkəm bünövrələr, böyük sütunlar üzərində yeni və möhtəşəm Azərbaycan qurulur. Ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyevin çoxcəhətli, məqsədyönlü və yorulmaz fəaliyyəti, dövlətçilik işinə çoxaspektli düşünülmüş yanaşmaları, analitik təfəkkürü, müdrik siyasəti, dərin düşüncəsi ilə müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin yeni epoxası formalaşır.

Artıq hər kəsə yaxşı məlumdur ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik təliminə uyğun olaraq ümummilli mənafeinin, dövlətçilik maraqlarının daim üstün tutulması və yaradıcılıqla inkişaf etdirilməsi İlham Əliyev siyasətinin təməl prinsipidir. Prezident İlham Əliyevin siyasətində ən müxtəlif mövqelərdən, fərqli bucaqlardan ifadə olunan siyasi yanaşmaların hamısı Azərbaycançılıq fəlsəfəsində, Azərbaycanın inkişafı naminə aparılan qlobal işlərdə tamamlanır. Azərbaycançılıq bu böyük və müdrik siyasətin cəvharını təşkil edir. Monoqrafiyanın “İnamın təsdiqi” bölməsində zəngin faktlar və dəlillərlə möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev XXI əsrdə müstəqil Azərbaycanın yeni siyasətini müəyyən edən, dünya siyasi arenasında təzə istiqamətlər açan, yol göstərən görkəmli siyasi lider olaraq yüksək qiymətləndirilir. Doğrudan da Azərbaycan Respublikasının bacarıqlı dövlət başçısında bu tip yüksək siyasətçi məharətinin olması müstəqil dövlətin inkişafının və xalqın xoşbəxt həyatının böyük təminatıdır. Bu mənada yeni tarixi epoxada məhz İlham Əliyev kimi böyük siyasətlə yüksək idarəçiliyi özündə cəmləşdirən görkəmli dövlət xadiminin və mahir siyasətçinin Azərbaycana uğurla rəhbərlik etməsi ölkənin və xalqın tarixi şansındır.

Beləliklə, monoqrafiya müstəqil Azərbaycan dövlətinə, milli dövlətçiliyimizə, inkişaf strategiyası və gələcək uğurlara optimist elmi-obyektiv baxışlar, yeni analitik təhlillər, yanaşmalar və qiymətləndirmələrlə yekunlaşır.

Tədqiqatçı-alimin sonda öz əsərini “dəryada damla” adlandırması tarixi şəxsiyyətin siyasi irsinin zənginliyi ilə əsaslandırılır ki, bu da real həqiqətə söykənir. Doğrudan da bütün tədqiqatçıların ümumi fikri elə fəlsəfə elmlər doktoru Xatirə Quliyevanın vurğuladığı kimidir: “Həyatını doğma vətəni Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğuna həsr etmiş Ulu öndər Heydər Əliyevin irsi və bütövlükdə həyat və fəaliyyəti bədii-obrazlı desək, dərin bir dəryadır. Bu irsdə əsas ideya Azərbaycan xalqı və Azərbaycan dövləti olsa da, həmin istiqamətdə onlarla, hətta yüzlərlə elmi əsərə istiqamət verəcək mövzular vardır”.

Dahilik və zaman böyük siyasətin, böyük elmin və ədəbiyyatın əbədi problemidir. Bu ciddi və məsuliyyətli problemin görünən və görünməyən tərəflərinin dərinədən öyrənilib ümumiləşdirilməsi bütün zamanlar üçün aktualdır. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev və zaman anlayışı Heydər Əliyevin dövrü və zamanı düşüncəsini əhatə etməklə bitmir, əksinə, bu anlayış böyük dühaların öz ölkələrinin və xalqlarının inkişaf yollarında bütün zamanlar üçün gərəkli və əhəmiyyətli olduqlarını nümayiş etdirir.

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun “Multikulturalizm və tolerantlıq fəlsəfəsi” şöbəsinin müdiri, fəlsəfə elmlər doktoru Xatirə Quliyevanın “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” mövzusunda təqdim etdiyi monoqrafiya Ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəqillik fəlsəfəsinin mahiyyətini açıb göstərən və yaradıcılıqla davam etdirilməsinə işıq salan qiymətli elmi əsərdir.

İnanıram ki, Heydər Əliyev – İlham Əliyev epoxasının fəlsəfi dərslərinə həsr edilmiş bu dəyərli monoqrafiya ölkəmizdə müstəqil dövlətçilik təliminin öyrənilməsinə yeni elmi idcylarla daha da zənginləşdirəcəkdir.

GİRİŞ

Məlumdur ki, fəlsəfə, sosial fəlsəfə, politologiya, psixologiya, sosiologiya və dünya ictimai fikrinin bir çox fənlərarası elm sahəsində aktualıq kəsb edən millət və dövlət, milli dövlət, milli ideya, dövlət və vətəndaş – fəlsəfi əxlaq problemi, habelə, dövlət və xalq hüquq və azadlıqları – vətəndaş cəmiyyəti mövzularında, həmin sistemlərə aid onlarla məzmununda çox sayda əsərlər yazılsa da bu bəşəri mövzu hər dövrdə, hər bir tarixi mərhələdə və hər bir dövlət, xalq şüurunda mühüm düşüncələrə yol açır və həmçinin lider, dövlət rəhbəri, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyat konteksti daha yeni-yeni tədqiqatların meydana çıxmasına imkan verir.

Biz bu baxımdan “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyat” mövzusunun dərinədən öyrənilməsi və ciddi araşdırılması prosesində tədqiq-təhlillərimizi həm tarixi, həm də müasir elmi düşüncənin yanaşmaları aspektlərində aparmağı məqsəduyğun hesab etmişik.

Tədqiqat işində mövzunun əsaslandırılması istiqamətində Ulu öndər Heydər Əliyevin 46 cildə toplanmış siyasi irsindən, Heydər Əliyevə həsr olunmuş, “Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə: I cild”¹, “Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə: yanvar. II cild”², “Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi”³, “Yeni dünya nizamı və milli ideya”⁴, “Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət

Universiteti”⁵, “Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr”⁶, “Heydər Əliyev Atatürk haqqında”⁷, “Əsrin müqaviləsi – 10 il”⁸, “Azərbaycan gəncliyinin himayədarı”⁹, “Heydər Əliyev və muzeylərimiz”¹⁰, “Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi: bibliografik göstərici”¹¹, “Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi”¹², “Heydər Əliyev və mənəvi-estetik dəyərlər”¹³, “Heydər Əliyev və ordu quruculuğu: iyun, 1993 – iyun, 2003”¹⁴, “Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər)”¹⁵, “Heydər Əliyev: dövlət xalq üçündür”¹⁶, “Liderlik fəlsəfəsi”¹⁷ kimi bir çox elmi tədqiqat əsərindən geniş istifadə olunmuşdur.

Lakin əlbəttə ki, “Heydər Əliyev siyasəti: milli dövlət, Milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyat” tarix və müasirlik baxımından çox əhatəli, dolğun bir mövzu olduğu üçün onu yuxarıda adları sadalanan ədəbiyyatla bərabər, dünya kitabxanasının “Nikomax etikası”¹⁸, “İctimai saziş və ya siyasi hüquq prinsipləri haqqında”¹⁹, “Qanunların təbiəti haqqında”²⁰, “Hökmdar”²¹, “Müasir Fransanın mənşəyi”²²,

⁵ Həbibbəyli İsa. Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət Universiteti. Bakı, 2002.

⁶ Həbibbəyli İsa. Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr. Naxçıvan. 2013.

⁷ Heydər Əliyev. Atatürk haqqında. Bakı, 2003.

⁸ “Əsrin müqaviləsi”-10 il” Bakı. 2004.

⁹ Hacıyev Rəhman. Azərbaycan gəncliyinin himayədarı. Bakı. 2014.

¹⁰ Heydər Əliyev və muzeylərimiz. Bakı, Şur, 1999.

¹¹ Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi: bibliografik göstərici Bakı. 2010.

¹² Əliyev Qoşqar. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı. 2003.

¹³ Quliyeva Xatirə Heydər Əliyev və mənəvi-estetik dəyərlər. Bakı, Azəməşr. 2002.

¹⁴ Heydər Əliyev və ordu quruculuğu: iyun, 1993-iyun, 2003 Bakı 2006.

¹⁵ Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər) Bakı. 2015.

¹⁶ Heydər Əliyev: dövlət xalq üçündür Bakı. 2008.

¹⁷ Abbasov Vəqif. Liderlik fəlsəfəsi Bakı. 2004.

¹⁸ Аристотель. Никомачова этика <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>.

¹⁹ Жан Жак Руссо. Об Общественном договоре, или Принципы политического Права.

²⁰ Шарль Луи Монтескье: О духе законов <http://sharl-lui-monteskie.libra-rus.ru/booki/sharl01/1.htm>.

¹ Mehdiyev Ramiz. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə: yanvar 2002-dekabr 2006. I cild. Bakı, 2006.

² Mehdiyev Ramiz. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə: yanvar 2002-dekabr 2006. II cild. Bakı, 2007.

³ Mehdiyev Ramiz. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı: BDU nəşriyyatı, 2002, 232 s.

⁴ Mehdiyev Ramiz. “Yeni dünya nizamı və milli ideya” <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/45.pdf>.

“Yeni dünya nizamı haqqında”²³, “Aristotelin “Nikomax etikası”²⁴, “Mədəniyyətlərarası dialoqa dair”, “Ağ kitab”, “Ləyaqətlə bərabər hüquqlu birgə yaşama”²⁵, “Minilliyin Layihəsi”, “Ümumdünya BMT Assosiasiyaları Federasiyası”²⁶, “Qərb və Şərq”²⁷, “Modernizm və postmodernizm”²⁸, habelə, “Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri”²⁹, “İctimai və humanitar elmlər: Zaman kontekstində baxış”³⁰, “Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar”³¹, “Azərbaycanın inkişaf dialektikası”³², “Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya: iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər”³³, “Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti”³⁴, “Azərbaycanın və xarici ölkələrin siyasi sistemləri”³⁵, “Beynəlxalq münaqişələr tarixi:

²³ Макиавелли Никколо Государь http://www.lib.ru/ POLITOLOG/MAKIAWELLI/gosudar.txt_with-big-pictures.html

²⁴ И.Тен.Происхождение современной Франции.

http://az.lib.ru/t/ten_i_a/text_1893_proiskhozhdenie_sovremennoy_frantzii.sht ml

²⁵ Kissincer.H. Yeni dünya nizamı haqqında <http://news.milli.az/world/330506>.

²⁶ Quseynov A.A. Аристотель. Никомахова этика

<http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>

²⁷ Mədəniyyətlərarası Dialoqa dair. “Ağ kitab http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/White_Paper_ID_AzerianVersion.p

²⁸ Minilliyin layihəsi. <http://ann.az/az/category/iqtisadiyyat/ittexnologiya/page/23/>

²⁹ Qərb və Şərq M., Hayka, 1972, 496 s.

³⁰ Modernizm və postmodernizm. İstanbul, 2010, 148 s.

³¹ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı, 2005, 463 s.

³² Mehdiyev Ramiz. “İctimai və humanitar elmlər: Zaman kontekstində baxış”. Azərbaycan qəzeti, 13 dekabr, 2009-cu il. (<http://azertag.com/store/Neus/Polirics>).

³³ Mehdiyev Ramiz. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. Azərənşr. Bakı -2006. 584 s.

³⁴ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycanın inkişaf dialektikası, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Bakı -2000. 288 s.

³⁵ Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya: iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər. Bakı. Qafqaz Universiteti nəşri. 2007. 490 s.

³⁶ Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti Azərbaycan nəşriyyatı. Bakı-2005, 752 s.

³⁷ Azərbaycanın və xarici ölkələrin siyasi sistemləri Azərbaycan nəşriyyatı. Bakı -2007, 248 s.

ən qədim dövrlərdən XIX yüzilliyin 70-ci illərinin sonuna qədər”³⁶, “Beynəlxalq münaqişələr nəzəriyyəsi”³⁷, “Müstəqilliyimizin strategiyası”³⁸ və onlarla digər seçilən müəlliflərin əsərlərindən bəhrələnməklə fundamental məzmununda elmi tədqiqat əsəri meydana çıxarmağa çalışmışıq.

Onu da qeyd etmək istərdik ki, biz dünyanın tarixi siyasi təcrübəsində problemin qoyuluşu haqqında və ideyanın hazırkı – müasir dəyərləndirilməsinə həsr olunmuş elmi əsərləri, habelə populyar ədəbiyyatı və ictimai rəyi öyrənməklə milli dövlət, milli ideya və vətəndaş maraqlarının rəşadətli modern cəmiyyət ideyalarına uyğun gələn və həmçinin də ona zidd postmodern mövqedə dayanan qlobal mədəniyyət, qlobal etika prinsiplərini izləməyi, bununla XX əsr Azərbaycan tarixinin görkəmli şəxsiyyəti, dünya şöhrətli siyasətçisi, böyük dövlət qurucusu, xalqın yaddaşında Ulu öndər əbədiyaşarlığı ilə iz salmış Heydər Əliyevin uzun onilliklərin sınağından çıxmış siyasi-idarəçilik modelinin bəşəri elmi-nəzəri və təcrübi-tətbiqi mahiyyətini və əhəmiyyətini müəyyənləşdirməyi qarşımızda dayanan mühüm vəzifə və məqsəd hesab edirik.

Çünki müasir qiymətləndirmələr tarixi müəyyənlilikləri bir neçə dəfə yenilənmiş, dominant təsəvvürləri xeyli dəyişdirmişdir. Bunun da nəticəsində dünyanın nizam, sabitlik üçün ilk növbədə müdrik, rəşadətli əsaslara söykənən “gözəl siyasəti” ideal hadisəyə çevrilmişdir. Beləcə bəşərin gözəl dünya üçün gözəl siyasət modelinə dərin ehtiyacı vardır.

Məsələn, indi dünya ictimai-siyasi cəmiyyəti klassik – köhnə olana qarşı çıxmış, yenini təbliğ-tədqiqat etmə ideologiyasını inkişaf etdirmiş XVII əsrdən XX əsrin əvvəllərinə kimi hakim olmuş mo-

³⁶ Abbasbəyli A. Beynəlxalq münaqişələr tarixi: ən qədim dövrlərdən XIX yüzilliyin 70-ci illərinin sonuna qədər. Bakı: 2007, 206 s.

³⁷ Abbasbəyli A. Nəcəfov E. Beynəlxalq münaqişələr nəzəriyyəsi. Bakı: 2007, 206 s.

³⁸ Abdullayev V. Müstəqilliyimizin strategiyası Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı: 2002, 416 s.

dernizm şüurunun konkret olaraq daha da yenilənmə mahiyyətində postmodernizm “fəlsəfəsinin” burulğanında sovruqluqladıdır.

Postmodernizm cərəyan edən hadisələri, yoxsa onlar postmodernizmi şərtləndirən mürəkkəb vəziyyəti yaradıb, bu sual hələlik tam olaraq cavablanmayıb.

Amma məlum olan, alimlərin, analitiklərin gəldikləri ümumi nəticələr deməyə əsas verir ki, keçən əsrin 70-ci illərindən etibarən insan şüurunda sıçrayış, dəyişilmə təkanları baş verir. Elmdə, siyasətdə, incəsənətdə, ədəbiyyatda və bütün bu şüur növlərinin cəmləndiyi – insanda, onun dərk meyarında “tərsinə” müşahidə olunur.

İnteqrallıq təsirinə malik bəşəri, dünyəvi ümumilərin hər biri, məsələn, insanlıq, əxlaq, din, humanizm, hətta yaradan Allah da postmodernist dərk olunana çevrilib. Yanaşmalar yaradanı öldürən, humanizmi postmodernizm³⁹ – antihumanizm, əxlaqı, onun keyfiyyətlərini – modernist mahiyyətə zidd, deməli azadlığı, plüralizmi hüdudsuz bir paradigma, o cümlədən elementar etikanı anti-etika kimi dərk olunan göstərir.

Bütün aksiologiya, eləcə də siyasət, elm, mədəniyyət və cəmiyyət şüurunun postmodernist mərhələnin doqmalarına cavab vermək oyununda iştirak etməsi və ən əsas məsələ insanın postmodernləşməsi postmodern insan fərdiyyətçiliyinin yaranmasına gətirib çıxarır ki, bu yeni, postmodern insanın təcrübədə reallığı əks etdirən polilektikliyə uyğunlaşması artıq hər şeyi yeni yozumla dərk və qiymətləndirmə zərurətini doğurur.

Lakin Y.Habermas qənaətinə görə Avropadan yola çıxan İnteqrallıq⁴⁰ vasitəsilə hərəkət edən postmodernizm dinamikasının yük-

³⁹ Борзенко И. М., Кувакин В. А., Кудицина А. А. Основы современного гуманизма: Учебное пособие для вузов. Гуманизм – это постмодернизм <http://www.alexnilogov.narod.ru/publizistika/gumanizm-eto-postmodernizm.html>

⁴⁰ Жуковский А.Г. Постмодернизм в политологии. <https://cyberleninka.ru/article/v/postmodernizm-v-politologii-metodologicheskie-vozmozhnosti-i-issledovaniya-politicheskikh-protsessov>

səhliyənə baxmayaraq elə modernizm kimi hər yərə eyni vaxtda və eyni xarakterdə daxil ola bilmir.

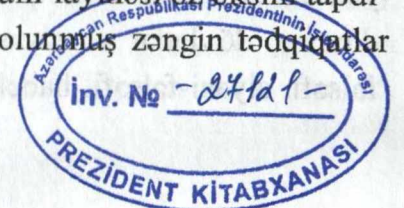
Bu baxımdan deyə bilərik ki, bizim çoxsəhəli elmi, çoxtərəfli fəlsəfi əxlaqı, mürəkkəb anlaşılan siyasəti də dərk və şərh şüurumuz hələlik Amerika və Avropa postmodernizmini, hətta radikal modernizmi belə nə metodologiya, nə təcrübə olaraq tətbiq etməyir. Ona görə də biz yanaşmalarımızı köhnə, sekulyarlığa zidd hesab etmir, əksinə ənənəviləşmiş nəzəriyyədən çıxış kimi qiymətləndiririk.

Fikrimizcə, postmodernizm yenilikdirsə, bu yenilik modernizmin davamında gələn sosial-mədəni cəmiyyət proqramı olduğundan, ikincinin əsas prinsipləri antik dövrün meyarlarından tamamilə təcrid olunmadığı kimi, transformasiya prosesində qaynaqdan bütünlüklə ayrılma bilməz.

Beləcə, bu və ya digər millətin, xalqın elmi fikir tarixində elə mövzular var ki, tarix onların şüurda yerini nə qədər silkələmiş olsa da, bir ümumi vətən, bir ümumi dil, bir ümumi mədəniyyət, global hakimiyyət ideyaları çox ənənələri yeniləyib, zəiflədib sürətlə irəliləyə doğru addımlasa da onlar nəinki köhnəlmirlər, əksinə uzun illərin, qərinələrin, hətta yüzillərin arxasında qaldıqca öz dəyərini qoruyur və əsas da gücünü təsdiqləməklə həmişə aktualıq kəsb edirlər.

Millilik, vətəndaşlıq – mənəviyyət, fəlsəfi əxlaq ideyası, bunlara mənə verən milli dövlət, milli lider məsələsi, bu sırada Azərbaycan xalqının tarixi şəxsiyyəti, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı, dünya şöhrətli siyasətçi Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu və idarəçilik siyasəti, müdrik, peşəkar lider fenomeni, həmçinin qeyri-adi şəxsiyyəti alim və tədqiqatçıları düşündürən və yeni-yeni fundamental əsərlərin meydana çıxmasına təkan verən elmi mövzulardandır.

Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin siyasi irsində milli dövlət quruculuğunun dolğun proqram-layihəsi öz əksini tapdığı kimi təbii olaraq bu siyasi irsə həsr olunmuş zəngin tədqiqatlar kitabxanası da yaranmışdır.

Lakin, bütün elm sahələri ilə yanaşı siyasi fəlsəfə də zaman-zaman həm öz keçmişinə nəzər salır və tarixi tədqiqatları fikrin “arxeoloji” yanaşmaları ilə yenidən dəyərləndirir, həm də müasir elmi düşüncənin imkanları səviyyəsində əvvəllər diqqət cəlb etməmiş mövzuları araşdırıb tədqiq etməklə xalqın düşüncə “arxivini” zənginləşdirmiş olur.

Belə ki, bu monoqrafiyanın mövzusu da əvvəllər alimlər tərəfindən konkret olaraq tədqiq-təhlil olunmamışdır və adından da göründüyü kimi o, bir çox aspektlərdən, məsələn, milli ideya, milli dövlət, vətəndaş-əxlaq, eyni zamanda xalqlar və dövlətlər, milli lider problemi, onların əvvəldə sadalanan məzmunlara bağlılığı, qarşılıqlı münasibətlərin cəmiyyətin inkişafına və ya tənəzzülünə təsiri məsələləri və həmçinin əksinə əlaqə müstəvisindəki mürəkkəbliklər, ziddiyyətlər, elmi aktualıq kəsb edir və hətta tarixi olduğu qədər müasirlik nöqteyi-nəzərindən ciddi maraq doğurur.

Digər tərəfdən qloballaşma kimi xarakterizə olunan müasir dövr elmin, mədəniyyətin, o cümlədən fəlsəfi əxlaqın və siyasətin daxil olduğu global mədəniyyət hadisəsini gündəmə gətirir ki, burada milli identiklik, milli ideya məsələsi, həmçinin dövlət-lider-vətəndaşlıq-əxlaq və mənəviyyət konsepsiyası xüsusilə düşündürür.

Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsi kontekstində yazılmış bu tədqiqat əsərinin mövzusu həm tarixi xronoloji aspektlərdən, eyni zamanda müasir dövrün elmi problemləri, fəlsəfi yanaşmalar kontekstində çox sayda istiqamətlərdən əhatəlidir və böyük maraq doğurur. İndiyə kimi yüzlərlə alimin, tədqiqatçının, siyasi şərhçinin fikir yürütdüyü Heydər Əliyev siyasi irsi mövzusu sanki heç işlənməmiş mahiyyətdə bu gün də müasir səslənir. Çünki o əbədi və bəşəri bir qayəni – milli ideya, identiklik, milli tarix, dövlət-millət, vətəndaşlıq fəlsəfi əxlaqı mövzusunu ehtiva edir və bu amillər hər dövrdə yenidir, aktualdır. Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, bu mövzu tarixi dövrlər, dövlətlər və siyasi liderlər kontekstində təhlil olunduqda fəlsəfi, siyasi-fəlsəfi, habelə fəlsəfi-etik yöndən olduqca xarakterik,

dolğun, dinamik və özünəməxsus rəngarəng, mozaik siyasi mahiyyəti ilə maraq doğurur.

“Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” tədqiqat işində tarixi inkişafda bütün dünya düşüncəsinə güclü təsir göstərmiş milli ideya – milli dövlət konsepsiyası, bunun da əsasında kütlə-xalq-vətəndaş faktoru elmi bünövrəni, Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin zəngin irsi tədqiqatın əsas predmetini təşkil edir.

Monoqrafiyada qarşıya qoyulan ilk məqsəd – 40 ilə yaxın bir müddətdə Azərbaycanın və eyni zamanda uzun onilliklər ərzində daxil olduğumuz SSRİ-nin siyasi rəhbərliyində təmsil olunmuş dünyə şöhrətli, nəhəng siyasətçi Heydər Əliyev irsində milli dövlət ideyasının milli-mənəvi tarixi miras – vətəndaş fəlsəfi əxlaqının yerini və rolunu müəyyən etməkdir. Bu tədqiqat işində digər məqsəd milli ideoloji strategiyada dövlətin vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarına bağlı məsələlərin geniş anlamda fəlsəfi əxlaq prizmasından əhəmiyyətini elmi obyektivliklə qiymətləndirmək, vahid milli dövlət konsepsiyasına gətirib çıxaran fəlsəfi-etik qaynaqların, psixologiya, aksiologiya və başqa əsas faktorların qarşılıqlı əlaqəsini elmi cəhətdən əsaslandırmaq, nəticədə bu dəyərli modeli dünya siyasi sisteminə, elmi fikrə mükəmməl bir siyasi idarəçilik və yaşam fəlsəfi modeli kimi təqdim etməkdir.

“Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” əsərinin bir sıra elmi yenilikləri də mövzunun kifayət qədər məsuliyyətlə araşdırıldığını təsdiqləyir. Belə ki, millət, dövlət, lider, vətəndaş məfhumları tarixi olduqları kimi dərin müasirlik mahiyyəti kəsb edirlər. Bu baxımdan monoqrafiyanın yeniliyi dövrü elmi yanaşmalar prizmasından da, fəlsəfi əxlaq kontekstindən də, fənlərarası əlaqələr mövqeyindən də, sosioloji, psixoloji, hətta fəlsəfi antropoloji yöndən də dərin bir yeniliyə söykənir, müxtəlif elmi innovasiyalar üçün geniş meydan açır.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsaslarını dünya siyasi fəlsəfi irsini, həmçinin Ulu öndər Heydər Əliyevin uzun onilliklər ərzində formalaşdırdığı fundamental dinamik siyasi qayəni, milli dövlət, milli lider vətəndaş-insan və mənəvi əsaslar sistemini təşkil edən elmi əsərlər, tarixi-fəlsəfi komparativistik, hermenevtik metod və xüsusi olaraq interpretasiya və tarixi müqayisəli araşdırma üsulu təşkil edir.

Müəllifin sayca yeddinci monoqrafiyası olan bu elmi tədqiqat əsərinin əsas məzmunu onun “Heydər Əliyev və mənəvi-estetik dəyərlər”⁴¹, “Azərbaycan maarifçiliyində fəlsəfi-etik məsələlər” (XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəlləri)”⁴² monoqrafiyaları, həmçinin daha geniş məzmununda eyniadlı dissertasiyasında, habelə respublikanın sanballı elmi nəşrlərində çap olunmuş bir sıra məqalələrində⁴³ ifadəsini tapmışdır.

Monoqrafiya – giriş, 4 fəsil, 9 yarım fəsil, 18 bölmə, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

⁴¹ Quliyeva X. “Heydər Əliyev və mənəvi-estetik dəyərlər. Bakı: Azərnaşr, 2002, 176 s.

⁴² Quliyeva X. Azərbaycan maarifçiliyində fəlsəfi-etik məsələlər”⁴²(XIX əsrin ikinci yarısı XX əsrin əvvəlləri)” Bakı: Elm-təhsil, 2015, 288 s.

⁴³ Quliyeva X. Heydər Əliyev və Azərbaycanda yeni məzmunlu maarifçilik. (Quliyeva X. XXI əsr Dirçəliş jurnalı. (Xüsusi buraxılış) 2012. 198 səh.

Quliyeva X. Aksiologiya və siyasət. AMEA Xəbərlər jurnalı, 2004. №4

Quliyeva X. Milli-mənəvi əsaslarımızın fəlsəfi-etik mənbəyi. AMEA-nın FSHİ Elmi Əsərlər 2016, №2

I FƏSİL

MİLLİ DÖVLƏT, VƏTƏNDAŞ VƏ FƏLSƏFİ ƏXLAQIN QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏR TARİXİ

1.1. Tarixi dövrlərdə siyasi hakimiyyət və fəlsəfi-əxlaq konsepsiyası

İnsanla bir yaranmış, dünyagörüşü kimi hələ eramızdan əvvəl 1-ci minillikdən başlayaraq qədim Yunanıstanda, həmçinin qədim Şərqdə müxtəlif filosoflar tərəfindən zaman-zaman inkişaf etdirilmiş “moral”, “etika” terminlərinin daşdığı ideyada birləşən, yunan sözü olub “mənəviyyət” mənasını ifadə edən və etikadan daha geniş anlamda qəbul olunan “əxlaq termini” “şərqli-qərbli” çox sayda mütəfəkkirin izahı, təhlili, “tənqidi” ilə əbədiyaşarlıq qazanmışdır.

Sokratı etikanın “atası” hesab edən öz dövrü onun “söhbətlərində”, “şifahi nitqlərində” və ümumilikdə ünsiyyətində irəli sürülən fikirlərini (biz Sokratın əxlaq konsepsiyası haqqında bir qədər sonra bəhs edəcəyik – X.Q.) ilkin elmi etikanın formalaşması üçün əsas prinsiplər kimi dəyərləndirənlər də “etika” – “əxlaq” ifadəsi ilk dəfə Aristotel tərəfindən ədəbiyyata daxil edilmiş, dolğun əsərlərlə zənginləşdirilmiş, siyasəti tənzimləyən əsas amil – elmi etika cəmiyyətin həyatına nüfuz edərək həlli vacib hadisələrin qiymətlənməsinə öz təsirini göstərmişdir.

Aristotələ görə “əxlaq xalis, əsl siyasət elmidir və o siyasətlə davam edir” (188). Aristotel etika elmini 3 hissəyə bölərkən və məhz 3-cü hissəni “Siyasət” adlandırarkən əslində fəlsəfi əxlaqın siyasətdən asılı olması fikrini irəli sürmüşdür. Aristotel oğluna və ya (adını oğluna qoyduğu atasına) həsr etdiyi “Nikomax etikası” əsərində insanın fərdi mənəviyyatında xeyirin və qanunun rolundan geniş bəhs edir. Aristotel hesab edir ki, etikanın əsas mahiyyəti ruhun azadlıq və

müdrək fəaliyyətini xeyrə doğru istiqamətləndirməkdən ibarətdir. Ən yüksək ləyaqət o vaxt gözəl etika sayılır ki, onun predmeti ümumi mənafe, dövlət mənafeyi-rifahı olur. Buna görə əxlaq fəlsəfəsi gerçək ictimai həyat fəlsəfəsi ilə (“siyasət”) sıx əlaqədə yaranır (188).

Böyük yunan filosofunun əxlaqın dövlət idarəçiliyi sistemində rolundan bəhs edərkən gəlidiyi nəticə, fikrimizcə, onun öz dövrünün siyasi hakimiyyətdən tələblərini və gözləntilərini ifadə etməklə bərabər müasir siysətin də vəzifələrini müəyyən edir: “Əsl dövlət adamı, siyasətçi ləyaqətli olmalıdır və o vətəndaşları ləyaqətli və qanuna tabe olan görmək istəyəcəkdir. Belə dövlət adamlarına misal olaraq biz Gretton və Lacedaemonians kimi qanunverici dövlət adamlarını (əgər onlar olublarsa) misal göstərə bilərik. Əlbəttə bu məsələ dövlət (o cümlədən siyasət) haqqında elmə aiddir və aydındır ki, biz isə insan ləyaqətindən, yəni yalnız insandan, fəlsəfi əxlaqdan bəhs edirik” (188).

Burada yeri gəlmişkən, böyük yunan filosofunun öz dövründə və sonralar etika elminin ilk sistemli əsəri kimi çox məşhur olmuş, indinin özündə belə əhəmiyyətini qoruyub saxlayan (övladına xitabən yazdığı – *X.Q.*) “Nikomax etikası”nda əxlaq və siyasətin qarşılıqlı əlaqəsinə aid çox maraqlı bir fikrini misal gətirmək istərdik. Belə ki, Aristotel “insanın bütün işləri – bilikləri öyrənməklə qazandığını” göstərir və misallar gətirir. “Məsələn, memar ev tikməklə memar olur. Kifal çalan kifalda ifa etməyi bacarmaqla bu peşəyə sahib olur. İnsan ədalətli addımlar atmaqla ədalətli olur. Eləcə də xeyirxah, cəsəətli olmaq. Aristotel həm də keyfiyyətlərin əksinə dönüşünü də vurğulayır və müsbət keyfiyyətlər “müəlliminin” öz vərdislərini, o biri qütbə fəyanın öz “biliyini” ötürdüyünü əsaslandırır və maraqlı bir məsələnin – yaxşı-müsbət siyasi idarəçiliyin – hakimiyyətin əks məhiyyətdə hakimiyyətlə əvəzlənə biləcəyini şərh edir” (199).

Etik alim Ə.Hüseynovun “Əxlaq və siyasətə dair Aristotel dərsləri” məqaləsində siyasətin fəlsəfi əxlaqdan faydalanma cəhdlərini əsaslandıran fikirləri maraq doğurur. Ə.Hüseynov yazır: “Əxlaq

və siyasət münasibətlərində istisna təşkil edən gərginlik ondan ibarətdir ki, siyasət uyğun olmayan bəzi fəaliyyət davranışlarında haqq qazandırmaq üçün ilk növbədə fəlsəfi əxlaqa söykənməyə çalışır. Məsələ onda deyil ki, siyasətdə elə proseslər baş verir ki, bunlar fəlsəfi əxlaqi şüurun məntiqi ilə cinayətdən başqa bir şey deyil, məsələ ondadır ki, o (yəni siyasət – *X.Q.*) bu cinayətləri qəhrəmanlıq olmadığına baxmayaraq haqq qazandırıcılıq, dözümlülükə yalnız hərəkətlər, atılmış addımlar kimi xarakterizə edir. Məsələn, elmdə plagiat baş verir. Alimlərin ağına da gəlməz ki, plagiatı bağışlanan hesab eləsinlər. Ancaq siyasətçilər isə məsələn, Aleksandr Makedonski Fivi, Toxtamış-Moskvani, İvan Qroznı Böyük Novqorodu, ABŞ prezidenti Trumen-Xirosima və Naqasakini, beləcə minlərlə, on minlərlə, yüz minlərlə insanı, bütöv bir şəhəri məhv edə bilirlər və düşünürlər ki, bu hərəkətləri doğrudur, ədalətlidir, Allah tərəfidir” (200).

Alim Ə.Hüseynov öz təhlillərində Aristotelin əxlaqın siyasətin davamı olması haqqında ideyaları üzərinə gəlir və filosofun “etikasının əxlaq-siyasət sütunu hesab olunacaq” – polislərə münasibətini qiymətləndirərək göstərir ki, “Aristotel siyasətdə əxlaqın davamını, etikanın açılışını, in concreto (ingiliscə, əsas-özül – *X.Q.*) kimi görür və eyni zamanda etikaya əsl siyasi elm kimi baxır”. Təqdirəlayiqdir ki, etikanı elmə çevirmiş, ona bu günə kimi qəbul edilən adı vermiş, sistemləşdirmiş, onun münasibətlər müstəvisində (siyasətlə birliyini, aralarındakı qarşılıqlı rabitəni vurğulamış) tədqiq etmiş mütəfəkkir əslində fəlsəfi əxlaq problemini siyasət problemi kimi açmışdır... Yalnız Aristotel bu suala cavab verdi: polis. Əgər xeyirxah – ləyaqətli insan məhiyyətinin düşünüən varlıq kimi fəaliyyət ifadəsində onda polis özündə gerçəkləşmiş, xaricə açılmış şüuru birləşdirir. Bəs niyə məhz polis? Ümumi və lakonik formada cavab verək ki, yalnız polisdə azadlıq hüdudları, insan və tayı bərabəri olmayan azadlığı – müstəqillik imkanları vardır. Bunun daha konkret izahı üçün əlbəttə ki, siyasəti polis əsaslarını təşkil edən spesifik həyat-fəaliyyət forması kimi təhlil etmək lazımdır” (200).

Alimin bu fikirlərindən çıxış edərək deyə bilərik ki, Aristotelin polislərə münasibətdə gəldiyi qənaət hakimiyyət və vətəndaş, rəhbər və vətəndaş marağı, geniş mənada vətəndaş fəlsəfi əxlaqı ideyasından ibarətdir. Polis cəmiyyət içərisindən seçilmiş qüvvə kimi özündə bütün fəlsəfi əxlaq normalarını birləşdirir və bunu tətbiq edir. Necə ki, müasir təsəvvürdə lider bu statusda qəbul olunur. Deməli əxlaq – ümuminin marağı polis, başqa cür desək siyasət və ya siyasətçi üçün mühüm əsasdır. Çünki polisin özü də bir fərddir. Kütlədən ayrılmış, önə çıxmış bir fərd olan polis öz mövcud səviyyəsinə aid olduğu cəmiyyətin minillər boyu qoruyub yaşatdığı dəyərlər və onların önündə dayanan fəlsəfi əxlaq vasitəsilə, onun gücü sayəsində çatmışdır.

Problemə tarix və müasirlik kontekstində yanaşdıqda bütün zamanlar üçün xarakterik bir hadisə – birbaşa insan amili ilə bağlı olan etnik milli, ümumxalq, ümummilli, ümumvətəndaş maraqlarının, geosiyasi identikliyin – milli dövlətçilik ideyasının, insan hüquq və azadlıqlarının, aksioloji əsasların, o cümlədən siyasətin mənbəyinin məhz idarəedici, tənzimləyici, qurucu, əks tərəfdən dağıdıcı qüvvənin əxlaq, mənəviyyət olduğu təsdiqlənir.

Sual yarana bilər: əgər əxlaq və mənəviyyət insan həyatında siyasətdən daha əvvəldə dayanan və daha möhkəm fazadırsa niyə bugünkü müasir cəmiyyətdə fəlsəfi əxlaq siyasətdən sonra gəlir? Hətta niyə indiki tarixi mərhələdə əxlaq, həmçinin mənəviyyət təkcə siyasətdən sonra deyil, iqtisadiyyatdan, dindən və digər sosial maraqlardan sonra gəlir? Suala müxtəlif cavablar verilə bilər.

Lakin siyasət bu gün – müasir tarixi mərhələdə bir çox dəyərlər kimi fəlsəfi məzmun kəsb edən əxlaq dəyərləri də arxada qoyduğundan və cəmiyyətin aparıcı qüvvəsinə çevrildiyindən onun əvvəldə gəlməsi qanunauyğun təbii hadisəyə çevrilsə də, bəlkə də yaşanan problemlərin özəyini elə məhz bu mürəkkəb yerdəyişmə hadisəsi təşkil edir. Tarixə eksklüziv nəzər yetirdikdə fəlsəfi əxlaqın başqa sahələrlə münasibətdə “yerdəyişməyə” məruz qalması bu və ya di-

gər cəmiyyətin sonu, yeni sivilizasiyaya tələbat məzmununda təzahür etdiyinə şahidi olarıq.

Bu baxımdan fəlsəfi əxlaq nədir? – sualı qarşıya çıxır. Əlbəttə fəlsəfi əxlaq ədalət, azadlıq, bərabərlik, inam, vicdan kimi etik-hüquqi keyfiyyətlərin məcmusudur ki, bütün sivilizasiyaların, insan cəmiyyətlərinin inkişafı və eləcə də tənəzzülü fəlsəfi əxlaqa münasibətlə müəyyən olunur.

Etika elmi tarixində iki məşhur fəlsəfə nümayəndəsi – İmmanuel Kant, Nikkola Makiavelli də əxlaqı ciddi və əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirici mahiyyətdə qiymətləndirmişlər.

Transendental fəlsəfənin təməlini qoymuş, əxlaq və dinin əlaqəsini əsaslandırılmış, etika elmini xeyli dərəcədə zənginləşdirmiş, etikanı konkret olaraq ümumi mənəvi dəyərlərdən ayrılaraq müstəqil insan düşüncəsi tipində qəbul edilərək elmi sahə kimi meydana çıxarmış alman filosofu İmmanuel Kant və digəri Aristotelin siyasətin əxlaqdan qaynaqlandığı konsepsiyasını tənqid və təkzib etmiş, bununla da elm tarixinə daxil olmuş italyalı alim Nikolla Makeavellidir.

Bu nəzəriyyəçilərdən sonra isə fəlsəfi əxlaq sahəsində güclü inqilab xarakterində bir çevrilişin yaradıcıları neokantçıların adından da bəlli olduğu kimi fəlsəfi əxlaqı yüksək qiymətləndirən aksiologiya – əxlaqi sərvətlər nəzəriyyəsi gəlir.

Sözsüzdür ki, aksiologiya – dəyərlər nəzəriyyəsi bir fəlsəfə olaraq yaranmadığı vaxtlarda belə öz məzmunu və mahiyyəti baxımından mövcud olmuş, bütün dövrlərin cəmiyyət həyatına fəal təsir etmişdir.

Məsələn, din, fəlsəfi əxlaq və mədəniyyət, bu üç dəyər, ictimai şəüur forması insanın özünü dərkə əldə etdiyi ən qlobal mükəmməl maarifçilikdir və dialektik inkişafda assimilyasiya və dissimilyasiyaya nə qədər məruz qalsa da öz mövcudluğunu həmişə qoruyub saxlamışdır. Həmçinin aksiologiya nəzəriyyəsinin yaranmasına qədər sadaladığımız üç mənəvi dəyər daim birlikdə qəbul edilib, dərk olunmuşdur.

Ədalət, həqiqət, bərabərlik və başqa əxlaqi keyfiyyətlərin əsas vəzifəsi bəşərin əmin-amanlıq ruhunda, müsbət yüklü yaşam tərzinə nail olan din də insanlar, kütlə arasında fəlsəfi əxlaqi dəyərləri (ədaləti, bərabərliyi və s.) yaymışdır. Bəs mədəniyyət? Gözəlliyi tətbiq edən mədəniyyət də özü üçün dəyər keyfiyyəti kimi şərə tərs mütənəşib olan “xeyiri” qəbul etmişdir.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Qərb fəlsəfəsində meydana çıxmış, zaman-zaman öz sahəsini müəyyənləşdirmiş və genişləndirmiş, bütün mahiyyətində insan azadlığı, cəmiyyətdə fəlsəfi əxlaqi fəaliyyət məsələsi dayanan bu nəzəriyyə, başqa cür desək əxlaqi sərvətlər fəlsəfəsi həqiqət, xeyir və gözəllik adlı konsepsiyası ilə istər nəzəri, istərsə də tətbiqi baxımdan insan faktorunun inkişafını tənzimləyir və əslində həm də müəyyən edir.

Aksiologiya – və ya dəyərlər nəzəriyyəsi, ona verilən fərqli təriflər, təyinatlarla mövcudluğunu davam etdirir, ilk növbədə özünə-məxsusluğunu hifz edib saxlayır. Çox təbii və xarakterik haldır ki, XIX əsrin ikinci yarısından təşəkkül tapmış, müxtəlif cəmiyyət qanunları ilə qarşı-qarşıya öz elmi gücünü, obyektiv məntiqi həqiqətini qorumuş və bütün Qərb dünyasını cəlb etmiş bu nəzəriyyə, təlim bu gün də aktualıq kəsb edir.

Dəyərlər nəzəriyyəsinin əsl mahiyyəti nədən ibarətdir? Ümumiyyətlə, sərvət nədir? Ona verilmiş təriflər, təhlillər nə qədər doğru, obyektiv, həqiqidir və s. bu kimi suallar təbiidir ki, XXI əsrin qabaqcıl fikirli alimlərini də ciddi şəkildə düşündürmüşdür.

Bu isə deməyə əsas verir ki, Qərb fəlsəfəsinin, xüsusilə də neokantçıların nümayəndəsi Q.R.Lotsenin teoloji idealizmindən start götürərək, dünya fəlsəfə məkanına daxil olmuş dəyərlər nəzəriyyəsi çox müxtəlif məzmunları əhatə etməklə, artıq aksiologiya adlı bir fəlsəfi elm sahəsini formalaşdırmışdır.

Belə ki, ixtisasca peşəkar həkim və filosof olan, hətta bir müddət öz dərin elminə görə klassik alman filosofu Hegeldən sonra ikinci filosof hesab edilən və dəyərlər termininin yaradıcısı kimi məş-

hurlaşan Rudolf Qerman Lotse (1817-1881) dəyərlər anlayışını – məhz estetika, əxlaq və dinin geniş ideya məzmunlarını vahid bir terminə birləşdirərək fəlsəfənin ümumi dil lüğətinə daxil etmişdir. Q.R.Lotsenin yeni ideyasını davam etdirənlər bir qayda olaraq “a”, “b”, “e”, “ya” kimi fərqləndirilən keyfiyyətlər, onların cəmi və s. formulaları tətbiq etməklə ümumbəşəri dəyərləri müəyyənləşdirir, həmçinin onları yenidən qiymətləndirirdilər.

Müsbət dəyərlər, mənfi dəyərlər. Yüksək ali dəyərlər. Müsbət və mənfi dəyərlərin məcmusu, subyektiv və obyektiv mövcud olan dəyərlər. Sırf etik, sırf fəlsəfi əxlaqı, sırf dini dəyərlər – bütünlükdə mənəvi sərvət kimi təhlil və tətbiq edilirdi.

Aksiologiya terminini və onunla birlikdə bu nəzəriyyəni yarananlar dəyərləri idealist baxışlarla, idealist dünyagörüşü ilə bağlayır, ümumiyyətlə bu problemin fəlsəfənin əsas anlayışı olduğunu sübut etməyə çalışırdılar. Məsələn, onlar Allahı bütün dəyərlərin əsası hesab edir, məsuliyyət əxlaqi dəyərini müəyyənləşdirərkən Allahın bəşər şüuruna cavabdehliyi qənaətindən çıxış edirdilər (50).

Neokantçılardan Q.Lotse, B.Vindelband və Q.Rikkertın nəzərinə fəlsəfənin predmeti ilə “dəyərlər” anlayışının məzmunu lap əvvəldən bir-birindən asılı vəziyyətdədirlər. Məsələn, B.Vindelband məntiq, din, etika, estetikanı əsas dəyərlər hesab edir və onlar arasında böyük hissi bağlılıq görürdüsə, Q.Rikkert bu sıranı məntiq, din, etika, estetika, mistika və erotikə kimi müəyyən edirdi (232).

Fəlsəfi dünyagörüşü, insan idealları haqqında bir təlim olduğuna görə, “dəyərlərə minnətdar olmalıdır” (226).

Neokantçıların dəyərlər nəzəriyyəsindən başlanğıc götürən naturalist və antinaturalist fəlsəfə nəzəriyyəçilərinin, habelə antinaturalistlərin, marksist, marksist-leninçi fəlsəfə nümayəndələrinin, hedonistlərin, proqmatistlərin, freydistlərin, sosial darvinizmin, etik sosializmin bu təlimlə bağlı öz elmi mövqeləri olmuşdur.

Naturalist dəyərlərin mahiyyət ölçüsünü əsasən fərdin biopsixoloji imkanlarının, onun maraqlarının təmin olunması kimi qəbul edirdilər.

Antinaturalistlər isə dəyərləri insanın, şəxsiyyətin real maraqlarından, təbii ehtiyaclarından kənarda görürdülər. Onların nəzərinə, dəyərlər – ideal mahiyyətdir, onun sferası təcrübə xaricindədir və o insan maraqlarından asılı deyildir (234).

Başqa bir misalı nəzərdən keçirək: “Etika məsələsində pragmatizmin baniləri Prisems Dyui, Hik, Kilpatnik, Kaunts, Çayld və başqaları israr edirdilər ki, insanın fəlsəfi əxlaqi keyfiyyət və sifətləri, onun bütün mədəni aləmi və psixi keyfiyyətləri irsən, nəsildən-nəslə keçir” (226).

Yaxud da “Sosial darvinizm (əxlaqı – X.Q) insana nifrəti, qan içənliyi, qəddarlığı, sadizmi fəlsəfi əxlaqca əsaslandırır. Bu nəzəriyyə “artıq adamları qırıb atan” maltusçuluqla əlaqələndirilir” (237).

Etik sosializmin dini əxlaqı yüksək qiymətləndirməsi, dini əxlaqı sərvətlərdən ən başlıcası hesab etməsi də elmi obyektiv və inandırıcıdır, habelə burada kəskin tənqid üçün mühüm bir əsas yoxdur. Həmçinin də tomizim yalnız marksist-leninçi fəlsəfə tərəfindən bu cür tənqidlə qarşılanı bilən fəlsəfədir. Ona görə ki, dini fəlsəfə ilə əxlaq fəlsəfəsi arasında güclü bir rabitə, əlaqə vardır.

Tanınmış filosof Ə.Hüseynov bu mövzu ətrafında 2002-ci ildə Moskvada keçirilmiş “Mədəniyyətlərin geniş çoxobrazlılığı kontekstində əxlaqi fəlsəfə” konfransında məruzə etmişdir və bu məruzə məqalə kimi “Mütləq əxlaq ideyası” adı ilə “Voprosı filosofii” Jurnalının 2003-cü il 3-cü nömrəsində çap olunmuşdur. Alim mütləq əxlaq ideyasını təhlil edərkən onu Kantın əxlaq qanunu nəzəriyyəsi kimi qiymətləndirir və XIX – XX əsrin etik elmi düşüncəsinin bütünluğu ilə ona əsaslandığını vurğulayırdı. Ə.Hüseynovun fikrinə, “Mütləq əxlaq ideyası davranışda mədəni motivlərin xüsusi yeri və rolu ilə əlaqələndirilir. Mədəni motivlər fərdin təbii ehtiyaclarından, onun sosial vəziyyətindən, həyat şəraitindən və s. əmələ gələn prak-

tik motivlərə (ehtiyat motivlərinə) uyğun gəlmir. Onların arxasında, yuxarıdakılar, ikinci səviyyənin motivləri, bir növ super motivlər dayanır. İnsan davranışını eynilə Olimpiya tanrıları Homer qəhrəmanlarının davranışında təsəvvür etmək elə oradan irəli gəlir. Pragmatik motivlər bir insanın müəyyən hərəkətləri nəyə görə başa düşdüyünü anlamaq üçün kifayətdir; insan fərqli danışaraq, etdiyi bütün hərəkətləri praktiki olaraq motivasiya edir. Bu mənada mədəni motivlər motivasion bir üstünlük ola bilər” (201).

Alim mütləq əxlaq ideyası haqqında geniş və dolğun məqaləsini belə bir müasir əxlaq düşüncəsi ilə “Mütləq əxlaq ideyasının rədd edilməsi, hər hansı nisbi dəyərin mütləq verilə biləcəyi ehtimalını doğurur. Budur, bunu yalnız biz müasir dünya adamları – maddi maraqları mədəni dəyərlərdən üstün tutan fərdlər və ya qruplar, yalnız doğru və qüsursuz tərəflər kimi öz mənafeələrindən çıxış edirlər, partiyalar tarixin adından danışirlar, konfessiyalar Allah adından danışirlar, bəzi dövlətlər xalqlar üzərində məhkəmə hakimiyyətini ələ almaq hüququna malikdirlər, keçmişin bütün bütələrinə nisbətən daha çox qurbanlara səbəb olmuş pulu kumir hesab edirlər. Yekun olaraq bunu deyirdim: mütləq əxlaq ideyasının düzgün dərkini nəinki mədəni-konfessional və siyasi plüralizmə ziddir, əksinə o hətta onun zəruri şərtidir” (201).

Ə.Hüseynov da daxil olmaqla dəyərlər problemini təhlil edən bir çox filosoflar beləcə, bu ictimai varlığı cəmiyyət həyatının mühüm maddi və mədəni əsası hesab edirdilər. Qərb filosoflarının böyük əksəriyyəti “dəyərlər” dedikdə mədəni olanı əsaslandırır, din, fəlsəfi əxlaq, mədəniyyət və s. bu qəbildən olan ictimai hadisələri təhlil edib, qiymətləndirirdilər.

Məsələn, Amerika neorealist fəlsəfəsinin tanınmış nümayəndələrindən biri R.B.Perri “dəyərlər” nəzəriyyəsini mədəni tərəfdən təhlil edib, dəyərləndirirdi. Onun qənaətinə görə, “sərvətlər nəzəriyyəsi” biliklər kəlfəfidir, burada etika, siyasət, estetika, fəlsəfə, din və s. birləşmişdir. Dəyərlər nəzəriyyəsinin gücü ilə insan öz-özünü, özünün

daha dərin qüvvəsini və səylərini dərk edir. Bu bilik isə onun üçün təbiət qanunları haqqında bilikdən heç də az əhəmiyyətli deyil” (201).

Marksist fəlsəfə isə maddi nemətləri – başqa cür desək, maddi dəyərləri birinci; ilkin, mənəvi dəyərləri isə ikinci dərəcəli hesab edir. Ümumiyyətlə, on illər boyu Qərb fəlsəfəsi marksizm-leninizm fəlsəfəsini, həmçinin ikinci Qərb fəlsəfəsini dəyərlər anlayışının dərk, habelə dəyərlərə daxil olan ayrı-ayrı sahələrin şərhilə bağlı kəskin tənqid etmişlər.

Marksizm-leninizm fəlsəfəsinin nümayəndələri dəyərlərin ən mühüm komponenti olan, bəşəri mahiyyət kəsb edən əxlaqi sərvətlər məsələsində də daim mübahisə etmiş, biri digərini rədd etmişdi.

Fikrimizin təsdiqi üçün deyək ki, “son məqsədi” sinifsiz kommunizm cəmiyyəti qurmaq olan proletar əxlaqı bu ideala çatmamaqla özünü doğrultmadı. Beləcə, “onun bütün hərəkətləri bu böyük məqsədə doğru yönəldilmişdi. Ona görə də belə bir elmi qənaət, “Proletar əxlaqı kommunizm əxlaqıdır”. Deməli, kommunizmə görə, kommunizm uğrunda mübarizə, kommunizm cəmiyyəti qurmaq və onu möhkəmləndirmək uğrunda mübarizə əsl əxlaqın meyarıdır (228) – müsbət, məntiqi qəbul edilmir.

Beləliklə, əxlaqi sərvətlər nəzəriyyəsini marksizm mövqeyindən dəyərləndirən fəlsəfə “burjua əxlaqı” adı altında Qərb fəlsəfi fikrini birmənalı şəkildə tənqidlə rədd edir.

Onların qənaətinə, “başdan-ayağa metafizik olan və son dərəcə mürtəce xarakter daşıyan utilitarizm və onun bir növü olan “hedonizm” əxlaq nəzəriyyəsi müasir imperiaлизм dövründə burjua münasibətlərinin inkişafından başqa bir şey deyildir” (236).

Marksist-leninçi fəlsəfə, əxlaq sərvətləri təhlil edərkən personalizmi, freydizmi, bixeviorizmi, semantikanı, etik sosializmi, to-mizmi də eyni bir mövqedən kəskin surətdə tənqid edirdi. Halbuki, əslində proqramistlərin əxlaqi sərvətlərin anadangəlmə, fitri olması, irsən keçməsi fikri heç də qəbul edilməz deyildir. Ona görə ki, bugünün özündə buna yüzlərlə misal gətirmək mümkündür.

Buradan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, əxlaqi sərvətlər insan amili vasitəsilə cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə fəal surətdə nüfuz edir. Onun bəşərin insan dəyəri ilə şərtlənməsi fikri heç də təsadüfi olaraq xatırlanmır. Əslində hələ təxminən yarım əsr bundan əvvəl, rus alimi V.P.Tuqarinov çox doğru olaraq qeyd edirdi ki, “Əsas dəyərləri, bütün dəyərlər sistemini – insan, onun həyatı, xoşbəxtliyi təşkil edir. Qalan bütün dəyərlər insan cəmiyyətinin formalaşmasına, insan həyatının yaxşılaşmasına xidmət edir” (235).

Əlbəttə, insan cəmiyyəti, insan həyatı dedikdə, dövlət və onun əsas idarəedici qüvvəsi olan siyasət yada düşür. Min illər boyu insanların maddi və mənəvi, sosial-iqtisadi, eləcə də sosial-siyasi ehtiyaclarının, bütünlükdə iradəsinin ifadəsi olan dövlət siyasətlə, siyasətin gücü, vasitələri, imkanları ilə insanın şəxsiyyət dəyərini qorumuş, müdafiə etmişdir. Obyektiv yanaşıldıqda bəşərin yaratdığı, elə bəşərin özünəməxsus sərvətlərin həyatı, yaşarılığı da siyasətin hesabına mümkün olmuşdur. Yeridilən siyasətin məzmunundan asılı olaraq ilkin sərvət – insandan tutmuş bütün maddi və mənəvi dəyərlər ya dəyərləndirilmiş, ya da qüvvəsini itirmiş, bəzən hətta sıradan çıxmaq halına düşmüşdür.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, fəlsəfə tədqiqatçıları arasında siyasətin özünü də əxlaqi sərvət hesab edənlər vardır. Biz əgər bu prinsipi nəzərə alsaq, siyasətin necə bir mühüm mənəvi hadisə olduğunu həm görə bilərik, həm də onu bu kontekstdə öyrənib qiymətləndirə bilərik.

Bu baxımdan yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, maraq doğuran çox mühüm bir amil dəyərlər nəzəriyyəsində mənəvi istiqamətdə əxlaqi sərvətlərin daim siyasətin təsirinə məruz qalması məsələsidir. Saysız-hesabsız əbədi keyfiyyətlərə malik əxlaqi sərvətlər zamanla da, cəmiyyət qanunları ilə də razılaşmalı olur, mədəniyyət, mənəvi dəyərlər formasında, həmçinin məzmun etibarilə də müsbət və mənfəi yeniləşmələrə məruz qalır.

Siyasətin əxlaqi sərvətlərə təsirini müasirimiz olan tarixi mərhələdə dünyada baş verən global – mürəkkəb siyasi hadisələrin fonunda da aydın görə bilərik. Məsələn, İslam dövlətlərində bitib-tükənmək bilməyən dağıdıcı hadisələri yönəldən siyasətin qurbanı ilk olaraq insandırsa, bu varlığın şüurunda əxlaqi sərvətləri tənzimləyən azadlıq amili ilkin olaraq sıradan çıxmış vəziyyətdə müşahidə olunur.

Siyasilərin qəbul etdikləri qərarlar bu və ya digər dərəcədə əxlaqi sərvətlərin qüvvəsini zəiflədir, hətta sarsıda da bilir. Ona görə də siyasəti mənəvi dəyər, əxlaqi sərvət olaraq qəbul etmək mümkündür. Dəyərlərin əsas keyfiyyətlərindən ən mühümünü İnsandırsa, İnsan dəyərinin əsas məzmunu mənəvi dəyərlədirsə, onun mənəvi-əxlaqi sərvətlərinin də idarəedici, yəni mühüm qüvvəsi siyasətdir.

İnsan mənəviyyəti şəxsiyyət azadlığı məsələsini əhatə edir. İnsan xalqın bir zərrəsidir, xalq isə bu və ya digər dinə mənsub toplumdur. İnsan sərhədləri, maddi-texniki bazası olan dövlətin, vətənin vətəndaşıdır. Yeridilən siyasət dövlətin mənafeyini qoruyursa, insan dəyəri amili fəallaşır. İnsan dəyərini ifadə edən dil, din qorunursa, insan dəyəri möhkəmlənir. İnsan dəyərinin, vətən sərhədləri müdafiə olunursa, insan dəyərinin inam, qürur, ləyaqət hissləri yaşarılıq qazanır. Siyasət insan dəyərinin maddi-mənəvi mövcudluğuna bağlı bütün sosial-siyasi, iqtisadi, hərbi məsələləri öz üzərinə götürür, lazımınca inkişaf etdirir və bununla da vətəndaş məfhumunu daşıyan insanın bütün maddi-mənəvi dəyərləri hifz olunur. Siyasətə əxlaqi sərvət kimi baxılması məhz bu baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. Hər hansı bir ölkənin siyasəti onun insan cəmiyyətinin əxlaqının ifadəsi kimi diqqəti cəlb edir.

Əlbəttə, burada xüsusi bir məqamı nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Söhbət marksizmin əxlaqi sinifləri qul-quldar, feodal-kəndli, kapitalist-fəhlə formalarında görmək ideyasından getmir. Cəmiyyətin, dövlətin əxlaqi siyasətlə ölçülür dedikdə, fikrin daha geniş, yəni fəlsəfi mahiyyəti nəzərdə tutulur.

Demokratik dövlət quruculuğu siyasəti fikirlərimizin təsdiqinə bu baxımdan yaxşı misal ola bilər. Bu siyasi mədəniyyətdə sözsüzdür ki, “siniflər” məsələsi mövcud deyildir. Əslində bu sistem siyasətin aksioloji aspektdən öyrənilməsi, həmçinin siyasətin əxlaqi sərvət kimi dəyərləndirilməsi üçün real əsas yaradır.

Beləliklə, deyə bilərik ki, aksiologiya və siyasət – bəşər tarixinin bu iki mühüm əhəmiyyətli hadisəsi arasında nəinki güclü rabitə, əlaqə vardır, hətta onlar bir-birinə güclü təsir qüvvəsindədirlər. Həmçinin siyasət, aksiologiya – sərvətlər nəzəriyyəsinin əsas sahələrindən biri, əxlaqi sərvətlərin tərkib hissəsidir və bu bir daha təsdiqləyir ki, aksiologiya, dəyərlər-əxlaqi sərvətlər nəzəriyyəsinin varlığını təşkil edən bütün sahələr üçün yeridilən siyasətin mahiyyəti nə qədər vacibdirsə, siyasətin özünün də dəyər kimi qəbul edilməsi zəruri bir məsələdir.

İndisə konkret tarixi dövrlərdə bu problemi – siyasi hakimiyyətlər və əxlaq konsepsiyasını müqayisəli təhlil edək.

Tarixi dövrlərdə siyasi hakimiyyətlər və fəlsəfi əxlaq hadisəsindən bəhs edərkən xüsusilə qeyd etməliyik ki, yeni cəmiyyət – dövlət quruculuğu tarixində güclü inqilabi dəyişdiricilik xarakterində cərəyan etmiş maarifçilik dövrünü xatırlatmamaq olmaz. Bu dövrün insan amilinə, fəlsəfi əxlaq və siyasətə – hüquqa verdiyi dəyər bütün dövrlər, sivilizasiyalarla müqayisədə öndə dayanır.

İlk növbədə qeyd etməliyik ki, maarifçiliyin başlanğıc inqilabi səviyyəsinə qədər bütün dünyada ənənəvi etik-əxlaqi dəyərlər sarsılmış, ədalət, bərabərlik, vicdan, şərəf, ləyaqət, inam, sevgi, etibar və s. müsbət insani keyfiyyətlər sıradan çıxmış, bunların əksi olan cəhətlər güclənərək əsas fəlsəfi əxlaq normaları kimi meydana çıxmışdır. Nəticədə insanlar, bir tərəfdən yeridilən siyasətin təbiətinə xas, siyasi idarəetmənin məzmununa uyğun olaraq qeyri-sivil və qeyri-ənənəvi vərdislərə adət etməyə başlamış, istər-istəməz bunları dəyər kimi qəbul etmişdir.

Maarifçi fəlsəfi-etik konsepsiyaya görə, savadsız cəmiyyət, kütlə inamlı addımlar ata bilməyəcəkdir. Bu toplum sosial-siyasi tələblər irəli sürməyə, öz hüquqlarını tələb etməyə, bütün insanların çıxdıqları zümrədən asılı olmayaraq bərabər olduqları, təhkimçilikdən cana doydular haqlı ideyası uğrunda mübarizə aparmağa qadir olmayacaqdır.

Yeni cəmiyyət ideoloqları olan maarifçilər ilk növbədə insan-əxlaq, etika məsələsini irəli sürür və bütün dünyagörüşü ictimai şüur və formalarının imkanlarını bunun həllinə cəmləşdirirdilər.

“Etika elmlərin elmidir” – maarifçilik fəlsəfəsinin nəzəri konsepsiyası və həmçinin “tərbiyə” işinin cəmiyyətin bütün mahiyyət və məzmun məsələsinə yönəlməsi modernist ali prinsip əxlaqi dəyərlər nəzəriyyəçilərinin mövzu ətrafındakı düşüncələri ilə vahid təşkil edir. Maarifçilik dövrü dünya ədəbiyyatının yeni insan problemi məhz buradan qaynaqlanır. Həm də belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, bütün dəyərlər İnsan üçün, İnsan bütün dəyərlər üçündür. Bunların əksi olan cəhətlər güclənərək əsas əxlaq normaları kimi qəbul edilmişdir. Beləliklə insanlar, bir tərəfdən siyasi idarəetmənin məzmununa uyğun olaraq qeyri-sivil və qeyri-ənənəvi vərdislərə adət etməyə başlamış, bütün sahələrdə insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması, ədalətsizlik, ayrı-seçkilik, hüquq pozuntuları baş alıb getmiş, əsl mədəniyyət dəyərlərinə bağlı mədəniyyət qanunları siyasətin qurbanı olmuşdur.

Köhnəlmiş hesab olunan bütün ənənələri, əxlaq normalarını məhv etmək, insan fəlsəfəsinə, ağıl, bilik, tərəqqi, azadlıq, bərabərlik, ədalət prinsiplərinə əsaslanan yeni fəlsəfi-etikanı irəli sürən maarifçi fəlsəfə nümayəndələri öz konsepsiyalarını tənqid, islah üsulu ilə həyata keçirirdilər ki, təbii olaraq onların bu məqsədlərinə ilk növbədə ədəbi-ictimai, eyni zamanda estetik fəaliyyətləri meydan açırdı.

Bu dövrün filosofları, ilk növbədə fransız maarifçiləri M.Volter (193), J.Russo (230), Ş.L.Monteskye (218), D.Didro (202), C.Lokk

(211), məşhur ensiklopediyaçıları, alman klassik fəlsəfəsinin görkəmli nümayəndəsi İ.Kant (206), onun davamçıları neokantçılar, digər alman maarifçiləri Q.Lessinq (210), F.Şiller (245) və başqaları, həmçinin onların əsasını qoyduqları fəlsəfi məktəblər, nəzəriyyələr maarifçiliyin əsas ideya mənbəyi olub, bu hərəkatın aparıcı qüvvəsini təşkil edirdi.

Maarifçi fəlsəfi-etika bir tərəfdən ədəbiyyatı, sənəti, mədəniyyət proqramını istiqamətləndirir, digər tərəfdən bu unikal mədəni yaradıcılıq və fəaliyyət hesabına dövrü fəlsəfi sistemi yaradıb, möhkəmləndirirdi. Heç də təsadüfi deyil ki, maarifçilik dövrünün bütün dünya fəlsəfə nümayəndələri, bir qayda olaraq həm də öz xalqlarının tanınmış ədib və yazıçıları, dramaturq, rəssam, mədəniyyət xadimi, habelə ictimai simaları idilər.

Çox xarakterik bir haldır ki, inqilabi xarakterinə görə bütün dünya maarifçilik hərəkatı fikir adamlarından fərqlənən Fransa maarifçilərinə səs verən ingilis, alman vətəndəsləri xalqı mövcud üsullu-idarəyə qarşı çıxmağa çağırır, onları haqlarını tapdalayan, bir vaxtlar *malik olduqları azad, bərabər hüquqlu cəmiyyəti* əllərindən alan hakim rəhbərlərə qarşı mübarizə sıralarında birləşməyə çağırırdılar. Maarifçilər nəslə həmin itirilmiş azadlıqların bərpası üçün hətta dinin dövlətdən ayrılmasını, konstitusiyaya hüquqlarının aydınlaşması və genişlənməsini irəli sürür, vətəndaş azadlığını təmin edən bütün tələbləri ifadə edirdilər.

Maarifçiliyin beşiyi sayılan Fransada bu hərəkatın aparıcı simaları olan fransız yazıçılarının tarixyüklü, inqilab ruhunda olan ədəbi yaradıcılığına əsaslanan fransız ədəbiyyatı maarifçiliyin klassiki hesab edilmişdir. Bu da tarixi faktdır ki, maarifçilik dövrü terminini də tarixə məhz fransız dramaturqu M.Volter bəxş etmişdir.

Belə ki, Volterin 1718-ci ildə Paris səhnəsində böyük müvəffəqiyyətlə oynanılan “Edip” faciəsinin istər ictimai-siyasi, istərsə də fəlsəfi-etik mahiyyət baxımından inqilabi əhəmiyyəti olmuşdur.

Volter bu məşhur əsərindən sonra yazdığı “Sezarın ölümü”, “Brut” əsərlərində də inqilabi ideyalar irəli sürmüş, ən əsası hakimiyyəti tənqidlə “devirmək”, bərabərlik, azadlıq şüarlarını səsləndirmişdi.

Tədqiqat obyekti kimi götürülmüş konkret dövrün Volterəqədər də təbii çox tanınmış yazıçıları olmuşdur. Volterin onlardan ən əsas fərqi teatr, səhnə sənətinin imkanları ilə bütün insanların eyni olduqları, onları yalnız mədəniyyət, əxlaqi keyfiyyətlərinin ayırdığı ideyasını məhz maarifçilik dəst-xətti ilə ifadə etməsilə izah olunur.

Dövrünün ən böyük maarifçisi Volter hakim təbəqəni təmsil edən qəhrəmanlarını bəzən yoxsul geyindirir (məsələn, “Edip” əsərində), onların heç kimdən fərqlənmədiyi etik-əxlaqi məzmununu ədəbiyyatın bədii-estetik təsir gücü ilə ifadə edirdi. Yazıcının insanların XIV Henrixə öz qardaşları kimi qəbul etməyə çağırması da bu fəlsəfi-etik ideyadan qaynaqlanır.

Volteri öz müasirlərindən fərqləndirən ən əsas cəhət bir də bu idi ki, o, başında dayandığı dünya maarifçilik hərəkatına heç də təsadüfi deyil, hakimləri, siyasi quruluşu tanıya-tanıya, hətta onlarla münasibətlər qurmaqla, onların mədəniyyətini daha dərinədən öyrənə-öyrənə və əlbəttə bu biliyini ədəbi inqilabi hadisəyə çevirərək gəlmişdi. Buna görə də “Volter dövrü” adlanan maarifçilik üçün böyük ədibin təkə ədəbi irsi deyil, ömrünün sonlarında yazdığı fəlsəfi əsərlər, bütünlükdə həyat bioqrafiyası ideya mənbəyi hesab olunur.

Volter fəlsəfəsinə əsaslanan fransız maarifçiliyi insanı ictimai varlıq kimi qiymətləndirir, onun (“Edip” dramında olduğu kimi – X.Q) cəmiyyətin bütün təbəqələri ilə bərabər hüquqa malik olduğunu göstərir və fəlsəfi-etik prinsip olaraq insan ləyaqəti, şəxsiyyət hüquq və azadlıqları, o sırada maarif işi, əsl qəhrəmanlıq statusu məsələlərini irəli sürürdü.

Əslində onlar insan amilini, onun hüquq və azadlıqları məsələsini dövrün ümummədəniyyət və ümuməxlaq layihəsi kimi önə çəkməklə, “cəmiyyət necə olmalıdır” – proqram sualına cavablar verirdilər. Məhz bu baxımdan da fəlsəfi-etik ideali azadlıq, bərabərlik,

deməli fəlsəfi əxlaqa əsaslanan hakimiyyət olan, müasirlərinin gözündə “filosofların kralı” hesab olunan Volterin maarifçilik fəlsəfəsi, onun əsasını təşkil edən maarifçi fəlsəfi-etik baxışları bütün dünyaya yayılmış, eyni zamanda ötən əsrlərin dönməsində modern cəmiyyət ideyaları tarixi kimi fəlsəfi əxlaq və siyasət elmi kitabxanasına qiymətli əsərlər bəxş etmişdir.

Tarixi dövrlərdə siyasi hakimiyyət və fəlsəfi əxlaq məsələsinin qarşılıqlı təsir, əlaqəsi ilə bağlı başqa misalları da nəzərdən keçirmək yerinə düşər. Belə ki, tarixdə və yaddaşlarda qanlı despotlar kimi qalmış İosif Stalinin və alman faşizm hərəkatının lideri Adolf Hitlerin despot-rəhbər siyasi idarəçiliyi ilə biz siyasətin dəyərlər – sərvətlərə təsirini müəyyən edə bilərik. Belə ki, rus-sovet imperiyasının totalitar rejiminin xarakterik siması – İ.Stalin və alman faşizminin diktatoru A.Hitler yeritdikləri siyasətlə, bunun Repressiya və Holokost hadisələrinin dolğun təzahürləri ilə bütün dünyada ənənəvi etik-əxlaqi dəyərləri sarsıtmış; ədalət, bərabərlik, vicdan, şərəf, ləyaqət, inam, sevgi, etibar və s. müsbət insani keyfiyyətlərə xələl gətirmiş, bunların əksi olan cəhətləri gücləndirib, əsas fəlsəfi əxlaq normaları kimi tətbiqinə nail olmuşdular. Nəticədə insanlar, bir tərəfdən yeridilən siyasətin təbiətinə, məzmununa uyğun olaraq qeyri-humanist vərdisləri öyrənməyə başlamış, digər tərəfdən istər-istəməz bunları dəyər kimi qəbul etmişlər.

Məhz bu cür insan faciələrinə səbəb olmuş siyasi hakimiyyətlər və liderlər vasitəsilə tarixdə hüquqi, demokratik, sivil dövlət siyasətlərini və onların insan və ali bəşəri keyfiyyət fəlsəfi əxlaq hadisəsinə münasibətini müqayisəli şəkildə, həqiqət süzgəcindən keçirməklə qiymətləndirmək mümkündür. Bu baxımdan monoqrafiyanın növbəti “Müasir qloballaşma mərhələsi siyasət, milli ideya və fəlsəfi əxlaq kontekstində” yarımfəslində tədqiq olunan problem monoqrafiyanın ümumi mövzusunun elmi-obyektiv qiymətləndirilməsi üçün xarakterik sayıla bilər.

Belə ki, müasiri olduğumuz qloballaşma mərhələsində cərəyan edən siyasət, milli ideya və fəlsəfi əxlaq kontekstində təzahür edən tarixi proseslər siyasi hakimiyyətlər və vətəndaş – insan münasibətlərinin cəmiyyətin əxlaqı və mənəviyyəti ilə tarixə çevrilmiş keçmiş siyasi ənənələrə də işıq salır, sistemlərin məzmun və mahiyyətini, o cümlədən müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğunda əldə etdiyi böyük nailiyyətləri dolğun ifadə edir.

Bu yarımfəslə yekunlaşdırarkən gəldiyimiz qənaət bundan ibarətdir ki, 40 illik böyük bir tarixi mərhələdə zamanın və taleyin çox sınaqlarından çıxmış Heydər Əliyevin milli dövlət, milli lider və vətəndaşlıq – əxlaq, mənəviyyət siyasət sistemi bir səma altında birləşən planet sakinlərinin hüquqi cəmiyyətlərdə sülh, sabitlik, əmin-amanlıq, demokratik prinsiplər şəraitində yaşamasını təmin etmək qlobal məqsədləri üçün tam hüquqla maksimum optimal idarəçilik modeli kimi qəbul edilə bilər.

1.2. Müasir qloballaşma mərhələsi siyasət, milli ideya və fəlsəfi-əxlaq kontekstində

Tarixin bütün inkişaf dövrlərinə xas olan, hələ qədim yunanların Elladanın mərkəzində yaşayan insan kütləsinə Miletli Hekateyin təbirincə əhali – toplum mənasında işlətdikləri Oykumenlər vaxtında meydana gəlmiş, buradan ümumilik, birlik anlamında start götürərək qədim Roma imperiyası, Makedoniyalı İskəndərin dünyaya hakim olmaq niyyətinin mənasını daşıyan “qloballaşma” – ümumi kürə (latınca “qlobus”, fransızca “qlobal” – ümumi) anlayışında ifadə olunan əsas ideya zaman-zaman öz mahiyyətini genişləndirərək və dərinləşdirərək hazırda müasir dünyada geosiyasi aləmi, ictimai fikri, iqtisadi innovasiyalar aləmini, cəmiyyətin fəlsəfi əxlaq normalarından tutmuş dünyagörüşünə kimi, eləcə də mənəvi sektoru – çoxçeşidli, sintetik təbiətli mədəniyyəti, bütünlükdə bəşər düşüncəsini öz cazibəsinə bağlamışdır. Avropada başlamış, 3 əsrə yaxın

müddətdə bütün dünyanı öz ideya təsiri altında saxlamış maarifçilik hərəkatı da qloballaşma mərhələsinin əsas tarixi inkişaf mərhələlərindən biridir və bu hərəkat daha sivil şəkildə bütün Yer planetinin insanlarını birlik ideyası ətrafında birləşdirmək məqsədini daşıyırdı. Qloballaşma mərhələsi XX əsrin ikinci yarısından, konkret olaraq ABŞ-da Q.A.İnnesin kommunikasiyalar nəzəriyyəsinin əsasını qoyması, daha sonra Roma Klubunun fəaliyyəti ilə nəzəri cəhətdən sistemləşmişdir. Bu mərhələdə konkret desək müasir qlobal dünya tarixində cərəyan edən problemlər sırasında Dünya Birliyi məfhumunun özündən belə aydın görünən ölkələr, siyasət, milli ideya və fəlsəfi əxlaq məsələsi öndə dayanır. Belə ki, əslində ABŞ-in ictimai kommunikasiyalar proqramı kimi hələ XX əsrin ikinci onilliyindən bu günə kimi, yəni təxminən elə 100 illik bir böyük zaman miqyasında qlobal xarakterdə “Yeni dünya nizamı” prosesi gedir və bu proses çox mürəkkəb, fərqli, müqayisə olunması mümkün olmayan fəlsəfi-siyasi zaman-məkan-hadisələr miqyasında müşahidə olunur.

Qloballaşmanın fundamentini 3 sahə – siyasət, iqtisadiyyat və mədəniyyət əhatə etsə də əsas qüvvə qlobal iqtisadi güclə müəyyən olunur. Belə ki, siyasi qloballaşma dünyanı sərhədsizləşdirmək, ən mühüm bir gücün əlində birləşdirmək məqsədini həmin gücün iqtisadi imkanlarına söykənərək planlaşdırır və bu zaman siyasət deyil, qlobal iqtisadiyyat irəli keçir. Məhz qlobal iqtisadiyyat qlobal mədəniyyətin imkanları ilə qlobal siyasəti həyata keçirir. Bu isə cəmiyyətin fəlsəfi əxlaq şüurunun, milli ideya birliyinin, başqa cür desək, çoxsaylı dövlətlərə aid xalqların, millətlərin geosiyasi identiklik, tarixi yaddaş, milli mentalitet varlığının xeyli mürəkkəb vəziyyətilə üzləşməsi, təsir altına düşməsi, güclü hakimiyyət kommunikasiyasının həyata keçirməsilə nəticələnir.

Beləcə qloballaşma mərhələsində yeridilən siyasət qlobal iqtisadiyyat və qlobal mədəniyyətlə eyni məqsədi daşıyaraq bütün dünya xalqlarına xas milli maraqları ümumi kürə maraqlarına gətirib çıxartmaq – qlobal siyasi prinsiplərin milli dövlətlərə təsirini gücləndirməklə vahid siyasət “siyasəti” yeridir.

Təsadüfi deyil ki, müasir dünyanın əsas problemi bəşər düşüncəsini, dünya ictimai fikrini özünə cəlb etmiş elmi və eyni zamanda gerçəkliyin cərəyan edən bütün mahiyyətini əhatə edən qloballaşmadır və bu “qlobal” bəşəri hadisə – tarixən köhnə, məzmunca yeniliklərlə zəngin sivilizasiya sistemi elə əvvəllər olduğu kimi yenə də maddi olanla şərtlənib, mənəvi olanla, fəlsəfi-etik tələblərlə xarakterizə olunur.

Hazırkı dövrün “qloballaşma” adlanmasına məhz bu baxımdan qiymət vermək zərurəti yaranır.

“Qloballaşma” – ümumi kürə problemi fəlsəfi əxlaq və milli ideya sahələrində kütləvi olaraq XX əsrin 70-ci illərindən yeni məzmununda meydana çıxmış, 80-ci illərdən etibarən artıq bütün dünyada Yeni dövr qloballaşma mərhələsi və buna uyğun olaraq yeni qlobal etika cərəyan etməyə başlamışdır.

Qlobal etika hadisəsi hər şeydən əvvəl İnsan, onun genetik və öz bacarığı sayəsində əldə etdiyi etik-əxlaqi dəyərlərin sistemini effektiv edir. Digər tərəfdən Yeni dövrün qlobal etikasını dedikdə müxtəlif məzmunlarda bəşəri maddi və mənəvi nemətlər “küresi” düşünülür. Məsələn, Yeni dövrün “Minilliyin Hesabatı” (161) ciddi proqram sənədində təbliğ olunan etika prinsipləri dinlə bağlı olaraq bu məzmununda ifadə olunmuşdur: “Qlobal əxlaqi prinsiplər təkcə əsas dini adətlərə müvafiq olmaqla kifayətlənməməli və eyni zamanda həm möminlər, həm də mömin olmayanları bütün bəşəriyyətlə “birgə olmaq” hissi yaradan yeni bir ittifaqda birləşdirməlidir ki, biz gələcək nəsillərin maraqları üçün hərəkət edək. Stereotiplər bu şəkildə aparılmalıdır: mənim üçün, sənin üçün və dünya üçün. Biz lobbichiliyi nəzarətdə saxlamalı, tamahkarlığı və egoistliyi azaltmalı, hörmət və vicdanı təşviq etməli, əxlaqi meyarların əsasını qoymaq üçün valideynlərin rəhbərliyini artırmalı, sorğu azadlığı qarşısında duran sərhədləri azaltmalı, qanuni hakimiyyətə qarşı hörməti təşviq etməli, təqlid modellərinin təsirinin müəyyən olunmasını və uğurunu dəstəkləməli, daha ziyalı bir dünya üçün səmərəli qlobal

maariflənmə strategiyaları həyata keçirməli, insanların davranışlarını inandıqları dəyərlərlə uyğunlaşdırmalı və Olimpiya oyunları əhval-ruhiyyəsini yaymalıyıq” (161).

Həmin istiqamətdə Ümumi İnsan Haqları Bəyannaməsi (1948), YUNESKO-nun Universal Əxlaqi Prinsiplər Layihəsi (2009), habelə Qlobal İdarəetmə Komissiyası və Qlobal Əxlaqi Prinsiplər İnstitutu təsisçiləri də bu qəbildən olan ideyaları, qlobal etik-əxlaqi prinsipləri inkişaf etdirməyə çalışdıqlarını bəyan etmiş, hətta fəlsəfi əxlaq məsələlərini dediyimiz Vahid dünya etikasını prizmasından təhlil edərək “ataların verdiyi xeyir-duaları yox, sosial yekdilliyi üstün tutmuş, uşaqların məsuliyyətli vətəndaş olmaları üçün maarifləndirilməsini onların böyüklərə və bu yolla bütün əhaliyə təsir edəcəyi” qənaətindən çıxış etmişlər (161).

Belə subyektiv qiymətləndirmə, yeni mahiyyət və məzmununda etika ilə artıq bütün xalqların milli identik dəyərləri – mədəniyyət və fəlsəfi əxlaq müəyyən edən təsəvvürlər, dil, din qaynaqları “maariflənməmiş” uşaqların öz öhdəsinə qoyulur. Təkcə ataların deyil, uşaqların atalara “dərsi” prinsipinə də əsaslanılır. Bu isə göründüyü kimi, ənənəvi etika ilə əks qütbə dayanan ümumi – kürəvi fəlsəfi əxlaq düşüncəsi təəssüratı yaradır.

Yeni dövr qlobal etikasını konsepsiya kimi ilk dəfə “Opatiya Bəyannaməsi”ndə (2001) müzakirə obyektinə olmuş, 2005-ci ildə Faro Bəyannaməsində müzakirəyə çıxarılmış, 2007-ci il Minilliyin Hesabatında və daha sonra konkret olaraq 2008-ci ildə Strasburqda Avropa Şurasının Xarici İşlər nazirlərinin 118-ci sessiyasında qəbul edilmiş “Ləyaqətlə bərabər hüquqlu birgə yaşama haqqında mədəniyyətlərarası dialoqa dair “Ağ kitab” Layihəsində (159) ciddi şəkildə, layihəyə yekun olaraq əsaslandırılmışdır. Bu Layihədə müasir əxlaq cəmiyyətdən – yeni insandan tələblər məzmununda qabarıq şəkildə şərh olunmuşdur.

Yeni dövrün “Ağ kitab” layihəsində İnsan probleminə xüsusi yer verilir və burada məsələn, “Dialoqa girməmək riskləri” kimi

səciyyələndirilən bölmədə yeni etika, etnomillilik baxımından isə anti-etika prinsipləri özünü büruzə verir.

“Ağ kitab” bir tərəfdən “çoxmədəniyyətlik anlayışını əks etdirən siyasi yanaşmanı” doğru hesab etmir və ən əsası “universal prinsiplər mənəvi kompası ifadə edir” ideyasından çıxış edir, digər bir tərəfdən isə siyasi platforma olan Avropa konvensiyasına əməl olunması ideyasını dəstəklədiyini bəyan edir. Konkret bir misalla bu qənaətimizi təsdiqləyə bilərik.

“Mədəni adətlər “azlıq” və ya “çoxluq”a məxsus adətlər olub-olmamalarından asılı olmayaraq, onlar İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası və Avropa Şurasının vətəndaş və siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlarla əlaqədar digər sənədlərinin prinsip və standartlarından üstün ola bilməzlər” (159).

Bu iqtibas qloballaşma mərhələsinin fəlsəfi əxlaq prinsiplərini müəyyən edib, qiymətləndirilməsi üçün tutarlı müddəə hesab oluna bilər. Belə ki, qloballaşma mərhələsi adlanan hazırkı dövrün multi-kulturalizm cərəyanının bu fəlsəfi əxlaq-fəlsəfi etika proqram layihəsində ənənəvi etikanı əsaslandıran ideyanın qarşılıqlı anlaşmadan artıq yeni, konservatorlara görə anti-etikanın təlqin, tətbiq xarakteri ilə qarşılaşırıq. Avropa Konvensiyalarına uyğun əxlaqa gəlincə burada insanın tərəqqisinə aid müddəalarla yanaşı, çox da uzağa getmədən milliliyə, etnosa yönəlik “melting pot” – “əritmə sobası” kimi prinsiplər də az deyildir.

Qlobal əxlaq konsepsiyası – yeni etika haqqında fikir yürüdən müəlliflərdən Eldəniz Məmmədov “Pozitiv və dini əxlaq haqqında faydalı qeydlər” adlı yazısında qloballaşma prosesində müxtəlif xalqlara və millətlərə aid ənənəvi dəyərlərin, o cümlədən dini əxlaqın məruz qalmış olduğu yuxarıdakı iqtibasda ifadə olunmuş fikirlər qəbilindən olan təhlükələrdən bəhs edərkən göstərir ki, “Qloballaşma və mədəniyyətlərin integrasiyası özü ilə ciddi problemlər gətirmişdir. Müasir dövrdə “populyar mədəniyyət” deyilən məşum kabus dünyanın mədəni-əxlaqi mənzərəsinin konturlarını istədiyi şəkildə cıza biləcək gücə malik-

dir. Milli mədəniyyətlərin “sərhəd”ləri tədricən, özü də hiss edilmədən bir-birinə qarışmışdır” (157).

Müəllif qlobal etikanın dərinləşməsi ilə yaranan və ənənəvi etikanı arxada qoyan yeni əxlaq təsəvvürlərinin meydana çıxıb hökmranlıq etməsi problemini təhlükəlilik tərəflərindən belə ümumiləşdirir: “Nəticədə dəyərlərin aşınması prosesi güclənir, əxlaq dəyərləri mənəviyyət müstəvisindən “rəsmiyyətçi” nizam-intizam normaları müstəvisinə daşınır, dini əxlaqın “faydasızlığı” fonunda pozitiv etika daha qabarıq formada təqdim edilir, milli-dini çalarlığı olan adət-ənənələrin populyar mədəniyyət “tiyanında əridilməsi” baş verir. Qloballaşmanın labüd etdiyi modernizm (deməliyə ki, modernizm ideoloji anlayışdır – X.Q) insanlara müasirlik adı altında təqdim olunsun da, əslində liberal-nihilist (həm də hedonist) vesternizm həyat tərzinin təbliğinə xidmət edir, – bir xalqın keçmişi (eləcə də tarixi) ilə bağlı bütün dəyərlərə təhlükə yaradır, çoxlarının “ümumdünya mədəniyyəti” adlandırdığı ideoloji maşının təkərləri altında onları “əzib” yox edir” (157).

Əslində dünyanın nəhəng qlobal inqilabı hesab olunan SSRİ-nin süqutu, digər qütb – ABŞ-da və eləcə də paralel olaraq Avropada Yeni dünya nizamına bağlı sosial-siyasi, iqtisadi, mədəni və mənəvi sahələrdə müşahidə olunan fəaliyyətin, həyata keçirilən işlərin mahiyyətində inqilabi dəyişikliklərə gətirib çıxaracaq, siyasi polisin müəyyənliyini həll edəcək ciddi əsasların yaranması artıq bütün dünyaya yeni yaşam fəlsəfəsi, onun yetişdirdiyi qlobal əxlaq prinsiplərinin formalaşdığını göstərirdi.

Məsələn, bu yeni əxlaqın və əslində qlobal etikanın əsasında Avropanın dünya birliyini qlobal cəmiyyətdə mənəvi-psixoloji təsirlər üzərində “nizamlamaq” məramı, yəni bütün sivilizasiyaların qurtuluş əxlaqı – sülh, humanizm etik keyfiyyəti dayanırdısa, ABŞ bu nəzəriyyəni mükəmməl nəticə üçün məqbul hesab etməyərək “nizam”a hərbi güclə nail olmaq yoluna, yəni tarixən mövcud olmuş və dəstəklənmiş yuxarıda qeyd etdiyimiz etikanın əksi anti-etika – sülh

deyil, dağıdıcı hərəkət inam ifadə etmişdir. Bu baxımdan “Yeni Dünya Nizamı” – konsepsiyasının məhz ABŞ-da meydana çıxarılması təsadüfi deyil. Çünki global problemlərin həllində hərbin işə salınması isə artıq təcrübi şəkildə təsdiqləndiyi kimi yeni-yeni global hərbi “oqaqlar” yaratmış, ən əsas bəşəri sülh hadisəsini ən böyük globala çevirmişdir. Uzun sürən hərbi vasitə ilə sülhə nail olunması planlarının boş çıxması isə Yeni dövrün yeni insanını və bununla da yeni etikasını, bizə görə anti-etikasını yaradıb formalaşdırmışdır.

Vahid Dünya Birliyi – Weltethos konsepsiyasıdır və o müxtəlif mədəniyyətlərin yaratmış olduğu nailiyyətlərin “dialogu” hesabına tərəqqiyə çatmaq, eyni zamanda global problemlərin birlikdə həlli yollarını düşünmək, onları birlikdə qəbul edilmiş qərarlarla aradan qaldırmaq ideyasını ehtiva edir ki, bu öz-özlüyündə global xarakterdə müşahidə olunaraq elə globallaşma dövrü etikasının daxili varlığı anti-etikanı əks etdirərək profilaktikası üçün ən önəmli çağırışları irəli sürür.

Qocaman dünya siyasətçisi H.Kissincerin adından dərin mənalı ucalan sonuncu “Dünya nizamı” (146) əsərini diqqətə gətirməklə Yaxın Şərqdə münaqişə adı altında böyük dağıdıcı müharibələrin dövlətləri demək olar ki, dağıdıcı bitirdiyi bir vaxtda meydana çıxmasının dünyaya hansı mesajları verdiyi ilə bağlı düşüncəmizi bölüşmək istərdik. Maraqlıdır, görəsən kitab dünyaya daha işlərin nizama düşdüyü mesajını, dağıntıların nizamlanacağı düşüncəsini, yoxsa “daha bəsdir, hegemon dövlətlər itən nüfuzlarını nizama salmalıdırlar” tövsiyəsini çatdırır?.. Yaxud əsər Kissincerin, məşhur Sülh müqaviləsinin bəşərə keçmişdə imza atmış olduğu sülh çağırışı məramını ifadə edir?.. Bu sualların cavabları hələlik tam məlum olmasa da, H.Kissencer dünyanı dialoqa, əməkdaşlığa səsləyən düşüncələrini bəşərin ənənəvi, minillər boyu qazanmış olduğu əxlaqını, yaşamının ən uyğun etik mənzərəsini, bütövlükdə cəmiyyətin xilasını belə ifadə edir: “Müasir dünyanın əsasında duran nizamlılıq konsepsiyası böhran vəziyyətindədir”. Bunun səbəbi isə dünyanın

böyük dövlətlərinin balans yaratmağa deyil, maksimum dərəcədə öz maraqlarını təmin etməyə can atmasıdır. Nəticədə ABŞ, Rusiya, Çin və digər supergüclər arasında ixtilaflar dərinləşir. Mənasız yerə silahlanma yarışa gedir” (146).

Bu fikirlərin davamında H.Kissincerin “Biz təkbəşinə dünyaya nə verə bilərik? Hansı dəyərləri yaya bilərik?” – sualı konkret olaraq NATO-nun sabiq baş katibi Anders For Rasmussenin ibarəsi ilə desək, dünya polisi kimi görünən ABŞ-ı nəzərdə tutsa da, məzmunu baxımından bütün ölkələrin siyasətinə və əlbəttə ki, siyasətçilərinə, hətta filosoflarına “dağıdılan dünya ilə bərabər, məhv edilən əxlaq, deməli insan, vətəndaşlıq-mədəniyyət haqqında düşünmək üçün mövzu” – çox dəyərli Dialog təklifi kimi əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, Yeni dövrün yeni insanı və yeni əxlaqı cərəyan edən hadisələrin dinamikasına uyğun hərəkət etdikcə, məsələn, sülh şəraitində yaşayırsa modernləşmə siyasi əxlaqına məruz qalaraq, müharibə regionlarının insanıdırsa sülh, vətən, torpaq, psixoloji bağlılıq tələləri və s. genetik varlığından qaynaqlanan dəyərləri itirərək keçmişdən ona gəlmiş dəyərlərə – milli hisslərə, adət-ənənələrə sahiblik hissini itirməyə məhkum olur.

Yeri gəlmişkən Roma klubunun yaradıcılarından biri, “İnsan keyfiyyətləri” (223) əsərinin müəllifi və “bizim zamanın ən yaxşı adamı” titulu qazanmış, Aurelio Peççeynin alimlərdən “yaxşı dünya” xahişini yada salaraq, bütün bəşər üçün müasir dünyadan əxlaq, ənənəvi fəlsəfi əxlaqın əsas keyfiyyətləri olan ədalətli hakimiyyət, bərabər hüquqlar, vicdan borcu, şərəf, ləyaqət hissləri və s. tələbini nəzərdə saxlayaraq bu məsələlərin hələ də həllini gözlədiyini qeyd etməklə, xüsusilə vurğulamaq istəyirik ki, “insanlığın xilasını üçün özünü fəda edən” bu məşhur insanın dünyasını dəyişməsindən 30 ildən çox bir müddət keçməsinə baxmayaraq, alimlər nəinki dünyanı yaxşılaşdırma bilməmiş, hətta Yer üzünü daha da “korlanaraq” bugünkü dağılıb məhv olmaq mahiyyətində global səviyyəsinə düşmüşdür.

Onu da qeyd etmək labüddür ki, A.Peççei bütün xalqları birləşdirən Vahid Dünya ideyasını qəbul edib dəstəkləmişdir. Qlobal etika ilə bağlı isə A.Peççei ümumiyyətlə insanın digər varlıqlardan fərqli olaraq öz nəslini düzgün davam etdirmədiyini əsaslandırmaqla əslində qlobal əxlaqın tənqidi ilə tarixə iz salmışdır (223).

Bu mübariz fikir sahibinin əxlaq haqqında düşünərkən maraqlı yozumla irəli sürdüyü müqayisəli fikirlər xarakterik səslənir: "İnsan yenilənmək yollarını bilmir. Bu ona xas xüsusiyyətdir. Başqa varlıqlara bu zəiflik xas deyildir. Pələng gözəl bilir ki, necə pələng olmalıdır. Hürümçək hürümçəklər kimi yaşayır. Qaranquş o vərdisləri edir ki, bunlar qaranquşlara aiddir. Təbiətlərindən doğan müdriklik bu canlılara nəsillərini davam etdirməyə kömək edir və onları yaşadır. Həm də onlar dəyişən şəraitlərə də adaptasiya olurlar. Bunun uğurluluğu onların indinin özündə də mövcudluqlarındadır.

Amma elmi-texniki inqilab əsri onların düşməninə çevrilir. Demək olar ki, planetdə həyatın bütün formalarının düşmən və tiranı olur. Zalım bədheybət nağılı düşünən insan özü həmin əjdahaya dönür" (223).

Maraqlı olan budur ki, A.Peççenin bu fikri bu gün də müasir səslənir və cərəyan edən hadisələr insan cəmiyyətini sahib olduğu bəşəri-dünyəvi hisslərdən getdikcə daha sürətlə uzaqlaşdırdıqca və bunun bariz nəticəsi təkcə forma ilə deyil, dərin yadlaşma ilə təsdiqini tapdıqca heç vaxt köhnəlmədiyi fikrini yaradır.

Nədir faydalı? – sualı ilə qlobal problemlərdən çıxış yolları ax-taran insan aksioloji, yəni sırf məənəvi dəyərlərdə seçim vəziyyətində ailə-məişət qaydalarından tutmuş, toy, bayram, eyni zamanda yas-hüzn mərasimləri, hətta bəzən dini inancını ikinci dərəcəli mahiyyətə dəyərləndirir. Bir tərəfdən də yeni dövr – qloballaşma mərhələsinin öz ideya proqramından irəli gələrək işlək təbliğat-təşviqat maşını seçim qarşısında olan insanın müstəqil qərar verə bilmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

Doğrudan da yeni dövrdə artıq planetin insan varlığının evol-yusiya taleyi bir əldə cəmləşən hərbi gücdən asılılıq vəziyyətinə mə-

ruz qalaraq bizim monoqrafiyanın bu yarımfaslında təhlilinə maraqlı olduğumuz anti-etika şəraitinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Əvvəlki cəmiyyətlərdə gözəllik təsəvvürləri faydalılıq, xeyir, sülh, azadlıq, bərabərlik, ədalət, vicdan və başqa bu kimi humanist mahiyyətli prinsiplər hakim qüvvəni təşkil edirdisə, Yeni dövrdə hərbi güclə insan kütlələrinin taleyini müəyyənləşdirmək məqsədi yönəldilərək kortəbii sürətdə bütün ənənəvi əxlaq təsəvvürləri silkələn-məyə məruz qalmışdır. Yaranan müharibə ocaqları, cərəyan edən insanlığa sığmayan faciələr, soyqırımlar, bir xalqın, bir millətin kütləvi olaraq öz vətəni ilə bərabər öz tarixi adət-ənənələri, milli dəyərlərindən ayrılması, miqrasiya problemləri yaşaması həqiqətləri ilə nəticələndi ki, bu artıq konservator etikanın dəyişilməsi, anti-etika ilə əvəzlənməsi kimi qorxulu psixoloji reqresiyanın təzahürlərindən xəbər verir. Həmçinin "ənənəvi etika" elementar yaşam normalarının tənzimlənməsində maddi və məənəvi faydalılıq, gərəklilik mahiyyətini itirmək təhlükəsi ilə qarşılaşır. Bu halda Yeni dövrün yeni fəlsəfi əxlaqının zaman baxımından əvvəlki əxlaqdan fərqi və əsasən də milli ideyaya zidd, ümumi, ortaq qlobal etika – bizə görə anti-etika xüsusiyyətləri meydana çıxır.

Beləliklə, bu qənaətdə gəlib çıxırıq ki, artıq cəmiyyətin əxlaqı insanın və onun inkişaf yolunu müəyyənləşdirən filosofların, müdriklərin "əlindən" çıxaraq qlobal mədəniyyət təşviqatçıların ixtiyarına verilmişdir və buna görə də hər bir xalqın minillər boyu qoruyub yaşatdığı və zaman-zaman gələcək nəsillərə ötürdüyü milli ideya, məənəvi dəyərlər qloballaşma mərhələsinin güclü iqtisadiyyata malik siyasi hakimiyyətlərin qlobal mədəniyyət proqramlarından asılı vəziyyətdədir.

Qlobal siyasət, qlobal iqtisadiyyat, qlobal hərbi güc və təhlükəsizlik kimi qlobal mədəniyyətin də bir qütbə cəmləndiyi və insan cəmiyyətinin inkişaf xəttində qloballaşmanın təsirinin qaçılmaz olduğu bu tarixi mərhələdə və cəmiyyətə zamana dünya xalqlarının ən qabaqcıl dövlətlərin mədəniyyət dəyərlərinə könüllü olaraq meyillən-

diyi bir şəraitdə bütün zamanlar və sivilizasiyalar üçün xarakterik olmuş identiklik-millilik, milli şüur və daha müasir anlamda milli ideya siyasəti bir çox aspektlərdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, dünya xalqlarının əcdadlarından miras olaraq qəbul etdikləri, gələcəyə ötürmək missiyasını daşıdıqları mahiyyət baxımından dinamik xarakterdə olan dəyərlər təbii və kortəbii olaraq əriməklə indiki mərhələdə həmişəkindən daha artıq təhlükə altındadır.

Yaşadığımız tarixi qloballaşma mərhələsi və siyasətlə fəlsəfi əxlaqın qarşılıqlı münasibətləri məsələsi mühüm bir problem olaraq fikir adamlarını düşündürür.

Qloballaşma dövrü kimi xarakterizə olunan və mürəkkəb ictimai-siyasi və təbii fəlakət hadisələri ilə dolğun olan çağdaş, müasir mərhələdə dünyanın ən global problemi müharibələr, onların törətdiyi ağır və bərpası mümkün olmayan nəticələridir.

Müharibələr bəşəriyyətə tarixən məlum, tanış hadisələrdir. Qəbilə, tayfa münaqişələrindən başlayan, 100-illik müharibələrlə tarixə iz salan, hətta XX əsrin birinci və ikinci dünya müharibələri, 1946-1985-ci illərin “soyuq müharibə”ləri, XXI əsrin dəhşətli terror hadisələri, müasir illərimizin “gen silahlarına” hesablanan bioloji müharibələr, “ulduz” müharibələri, nəhayət, çiçək rəngləri ilə nə qədər əlvanlaşırsalar da, məzmunca və mahiyyətə vəhşət dolu kütləvi insan tələfatı, qırğınlarla müşahidə olunan inqilablar, onların təkcə Yer qatına deyil, kainata zərbəsi insan şüurunda müharibələri global problemə çevirmiş, dünyanın qabaqcıl düşüncəsini bu problemin həllinə çağırırmışdır.

Müasir zaman çərçivəsində terror və inqilablarla bərabər və onlardan ayrıca yaşanan digər bir müharibə, yoxluq, heçlik hadisəsi nüvə təhlükəsidir. Yer kürəsində ikinci dəfə istifadə olunmaqla bütün bəşər tarixinə öz dəhşətli təhlükə xarakterini bəyan etmiş nüvə hadisəsi, ötən 70 ilə yaxın müddətdə daha da təkmilləşərək global problemə çevrilmişdir.

Məsələn, 1945-ci ildə Xirosima və Naqasakiyə atılmış Nüvənin çəkisi 13 kiloton, 1990-cı illərin əvvəllərində yaradılmış nüvə silahının ağırlığı 20 mln. ton olmuşdur. Hal-hazırda yaradılmış nüvə silahlarının həcmi ağılaşmaz dərəcədə nəhəngdir ki, bütün bunlar hələ 1963-cü ildə qəbul edilmiş “Nüvə silahlarından istifadə əleyhinə” müqaviləyə zidd olmaqla bərabər, dövlətlərarası, millətlərarası münasibətlərin sivil, hüquqi əsaslarla tənzimlənməsi, siyasi idarəçilikdə qarşılıqlı sülh və əməkdaşlıq prinsiplərinin rəhbər tutulması kimi amillərə xələl gətirməsi ilə də xarakterizə olunur. Lakin buna baxmayaraq Rusiya və ABŞ 500 nüvə silahını sınaqdan keçirmiş, 1000-dən çox yeraltı partlayışlar həyata keçirilmişdir. Buna dünyanın digər nüvə silahına maraqlı dövlətlərinin məlum və gizli sınaqlarını, xüsusilə, müasir İranın uranın 20 faiz zənginləşməsinə nail olması ilə bağlı BMT-nin Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyinin məlumatlarını əlavə etsək, bunun nəticəsində təbii və ictimai-siyasi, sosial-mədəni həyatın qarşılaşmış olduğu problemləri təsəvvür etmək çətin olmaz.

Belə ki, müharibələr, xüsusən də nüvə müharibələri dövlətləri dağıdır, şüalanmalar, epidemiyalar, genetik dəyişikliklər baş verir və yayılır. Şəhər və meşə yanğınları genişlənir, Ozon qatı zədələnir, Şimal yarımkürəsi və eləcə də cənubda bu həyatı “qat” sıradan çıxır... Bunun da nəticəsi olaraq təbiət-iqlim dəyişiklikləri labüdləşir. “Nüvə qışı” bir tərəfdən Günəşi zədələmiş olur, digər tərəfdən torpağı zəhərləyir, 90 faiz canlılığın məhv olacağı planlaşdırılır.

Bizim erayaqədər də bu cür global dəyişikliklər müşahidə olunmuş və sonluq “bizim eranın” başlanğıcı ilə nəticələnmişdir.

İnandırıcı, həqiqi, reallığa uyğun olan hadisə isə artıq yeni insan cəmiyyətinin, daha dəqiq desək bizim dağıtdığımız, məhv etdiyimiz planetdə fiziki formaca deyil, etik-əxlaqi cəhətdən bizə bənzəri olmayan insancıqlar cəmiyyətinin təşəkkül tapması ilə bağlıdır.

Bu zaman əlbəttə ki, dünyadan əsər-ələmət qalmadığına görə qalib, qabaqcıl, zəngin, inkişaf etmiş dövlət anlayışı da mövcud olmayacaqdır.

Maraqlıdır ki, dünyanın “ağıllı” başlarının icad etdikləri nüvə və digər məhvədicilə qlobal silahların beynləri narahat etdikləri bir vaxtda jurnalistlərin əlinə keçmiş çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən materiallar təhlükədən daha ciddiyyətlə xəbər verir. Məsələn, Britaniyanın “Observer” həftəliyinin əməkdaşlarının Pentaqonun Məxfi hesabatlarından ələ keçirib, yaydıqları məlumatlar, il-ildən, gündən aktuallıq kəsb etməklə bərabər, reallığı əks etdirməsi baxımından da əhəmiyyət kəsb edir (224).

Həmin məlumatlarda göstərilir ki, “Pentaqonun hesabatında iqlimin qlobal dəyişiklikləri və bunun nəticəsində təbii fəlakətlərin, aclıq və müharibənin baş verəcəyi göstərilir. Analitiklər iddia edirlər ki, yaxın illərdə ABŞ və Avropada enerji mənbələri, qaz, su ehtiyatları nəzarətdən çıxacaqdır. 2020-ci ildə məhz bu tükənmə səbəbindən müharibə alovlanacaq. Konkret olaraq Böyük Britaniya 2020-ci ildə qışda Sibirdən daha şaxtalı olacaqdır” (224).

Zahirən bütün dünya dövlətləri bu məsələdə ciddi və aktiv fəaliyyətlə müşahidə olunur. Elə bir ölkə tapmaq mümkün deyil ki, öz tarixi siyasi fəaliyyətində qonşu və digər dövlətlərlə, xüsusilə Avropa və Amerika Birləşmiş Ştatları ilə siyasi, iqtisadi, mədəni, bütönlükdə maddi-mənəvi əsaslara bağlı əlaqələrə yer verməmiş olsun.

Qəbul edilən sazişlər, həyata keçirilən kollektiv konvensiyalar, qarşılıqlı səfərlər və s. bu zəhiri güclü kontakt münasibətləri təsdiqləyir. Lakin bütün bu əməkdaşlıqlara baxmayaraq real gerçəklik budur ki, dünyanın dörd tərəfində müharibələr, insan tələfatları cərəyan edir.

Müxtəlifadlı inqilablar, təkcə Yer qatını deyil, kainatı zəhərləyən hadisələr qlobal gərginlikləri gün-gündən artırmaqla, həqiqətdə dünya dövlətləri və xalqlarının arasında əbədiyaşar olmuş əlaqə, münasibət mədəniyyətinin hədsiz dərəcədə zəifləməkdə olduğunu göstərir.

Bu ciddi, narahatlıq doğuran prosesin nə zaman başladığı və necə gücləndiyi tarixi ardıcılıq məlum olsa da, onun qarşısının alınması və həmçinin nə zaman yekunlaşacağı artıq müəyyən edilə bilməyən hadisəyə çevrilmişdir.

Qlobalistlər arasında yaradıcı ideoloqlar belə bir ideya irəli sürürlər ki, yeni mədəniyyət proqramı yaranarsa, müharibə ideoloqlarını tərksilah etmək mümkün olar. Necə deyirlər, estafet Mədəniyyət Proqramına keçər. Məsələn, Pekində 2004-cü ildə keçirilmiş Dünya Konqresində qeyd edilmişdir ki, yeni “Multikultural” proqram dünya vəhşətlərinə qarşı çıxma bilər. Buna konkret olaraq həm milli, həm qlobal-ümumbəşəri cəhətləri birləşdirən yeni ruhlu ədəbiyyat və sənət, habelə kütləvi informasiya vasitələri aid edilir.

Həqiqətdə indi iki mədəniyyət, iki əxlaq mövcuddur: 1. Dildə geniş işlədilən əxlaq: sivil, hüquqi, ədalətli, xeyirxah, sülhsevər. 2. Müharibəyə, qana-qırğına, zülmə səs verən, çağıran mədəniyyət – əxlaq.

Bəşər övladı dinindən, irqindən, dilindən asılı olmayaraq bu iki mədəniyyət, əxlaq arasında çaş-baş qalıb. Hətta son illərdə ikincinin hökmranlığını öz üzərində hiss edir. Hətta həyatında yaşayır.

2004-cü il 36-cı Dünya Konqresində Dünya barışı Mədəniyyət Proqramı irəli sürülmüşdü ki, fikrimizcə, dünyanın qabaqcıl dövlətləri bunu ya heç xatırlamır, ya da nəzərə almırlar.

Bu konqres dünyanı barışa o qədər həssaslıqla çağırır ki, hətta KİV-i zülm xarakterli proqramları yayımlamamağa çağırır, dünyanın ən zərif varlığı – Ananı, qadın vətəndaşı Proqramın əsas aparıcı qüvvəsinə çevirir.

Bütün dünyanın nə qədər zəhiri görünsə də həllinə çalışdığı dialoq, mədəniyyətlərarası dialoqa bu gün XXI əsrin 2-ci dekadasında daha böyük ehtiyac yaranmaqdadır. Ona görə ki, bu mərhələdə dünya, sonuna olmasa da yeni tarixin başlanğıcına xeyli yaxınlaşmış vəziyyətdə diqqəti cəlb edir.

Region müharibələri din müharibələrinin qovşağına çevrilmiş, bir sıra dövlətlər dağıdılmış, lakin yeniləri yaradılmamış, dağıntılar üzərində fəlakətlər davam etməkdədir. Birlik, sülh, əməkdaşlıq əvəzinə qonşuluq, sərhəd mədəniyyəti sıradan çıxmış vəziyyətdədir. Dünyanın dörd tərəfində, bütün qitələr boyu düşmən, qeyri-sivil münasibətlər cərəyan etməkdədir. Dünyanın əxlaq-mədəniyyəti real olaraq ciddi dəyişikliyə məruz qalmışdır. Silah – hamının yaşam fəlsəfəsi, qırıb-dağıtmaq, məhv etmək prinsipinə çevrilmişdir. Hətta mədəni əsaslar da indi xeyli zədələnmiş, ümumi-kütləvi milli qaynaqlar – din, incəsənət xeyli dərəcədə öz qüvvəsini itirmişdir. Əsrlər boyu əsaslanmış bəşəri mədəniyyət proqramı da yaşananların təzyiqi, təsiri altında məhv olmaqdadır. Ona görə də müasiri olduğumuz dövrdə bəşəri mədəniyyət proqramının – əbədi əxlaq fəlsəfəsinin qorunması naminə mədəniyyətlərarası dialoq fəlsəfəsi XXI əsr Yer planetinin zəncirvari global problemlərinin sırasında aktual olaraq dayanmaqdadır.

Əslində əsrlər boyu əhəmiyyət kəsb etmiş bu problem dünya tarixinə daim faydalı nəticələr bəxş etmişdir. Daha konkret desək, dövlətlərarası əməkdaşlıq ümumi inkişafa xidmət etmiş və real nəticələrlə xarakterik olmuşdur.

Tarixə nəzər salsaq görürük ki, bütün sivil mədəniyyət proqramlı zamanlarda yeridilən dövlət siyasətlərinin qarşılıqlı münasibətlər sülhə bağlı mahiyyətə, məzmun və ideyaya əsaslanmışdır və burada dövlətlərarası münasibətlər termini geniş istifadə olunur.

Müasir dövrün fəlsəfəsi mədəniyyətlərarası dialoq da məzmunca elə bunu əhatə edir. Lakin yeni terminin ifadə dairəsini bir sıra hallarda onun daşdığı geniş məzmunundan ayıraraq sırf mədəniyyət proqramı üzərində saxlayırlar ki, bu heç də problemin aydın dərkinə xidmət etmir, onu haradasa zəiflədir, ideyanı bəsitləşdirir.

Aydın məsələdir ki, millətlər, xalqlar arasındakı münasibət körpüsünün yaranması, möhkəmlənməsi üçün yaradıcılıq əsərlərinin mübadiləsi həmişə olduğu kimi indi də labüddür. Ancaq etiraf edək

ki, sənətə, yaradıcılığa bağlı dialoq yalnız sülh, dostluq, əmin-amanlıq şəraitində mümkün olur. Bir sənət əsərinin müharibəni, insan qırğınlarını dayandıra bilməsi fikrimcə bu gün real səslənmir.

Başqa bir misal. Bəziləri din mədəni dəyərini mədəniyyətlərarası dialoqun əsas ideyası kimi qəbul edib, dəyərləndirirlər ki, bu da özünü təsdiqləmir. Çünki müasir dünyada cərəyan edən hadisələr sübut edir ki, dinlər heç nəyi həll etmir. Din insan-əxlaq probleminin yalnız bir hissəsi kimi əhəmiyyət kəsb edir. Təsədüfi deyil ki, bütün dinlərin ali məqsədi cəmiyyətin əxlaq və mədəniyyət səviyyəsini inkişaf etdirmək, əvvəldən sona kimi sağlam ruhun varlığını yetişdirməkdir.

Bu baxımdan bizim monoqrafiyanın bu yarımfəslində təhlilinə maraqlı olduğumuz məsələ dünya dövlətlərinin birlikdə və ayrı-ayrılıqda həyata keçirdikləri dövlət quruculuğu siyasətini global dünyanın mədəniyyət hadisəsi kimi qəbul edib, bu nöqtədən dialoq hadisəsini dəyərləndirməkdir.

Ən böyük mədəniyyət tarixən mövcud olmuş və nəsil davamı olaraq müasir dünya vətəndaşlarına həvalə edilmiş dünyanın insan-əxlaq münasibətlərinin qurulmasıdır. Bu əbədi mirasa diqqət, qayğı, ənənə və novatorluğun vəhdət hadisəsidir.

Azadlıq, bərabərlik, vicdan, ləyaqət, inam, etibar və s. ənənəvi əxlaqi keyfiyyətlər mövcud olmadıqda insan-əxlaq-mədəniyyət fəlsəfəsinin varlığı, inkişafı, ümumiyyətlə dərki mümkünsüzdür. İnsan-əxlaq-mədəniyyət – əslində dövlətdə sosial-mədəni adlanan katalizatoru təmsil edir.

İkinci, ən böyük mədəniyyət bu və ya digər ölkənin daxili və xarici siyasətinin mühüm amili olarsa həmin ölkəni nümunəvi hesab etmək olar. Deməli müasir dünyanın ən aktual mövzusu olan mədəniyyətlərarası dialoqda məqsəd məhz nümunəvi olanın bölüşülməsi, paylaşılmasıdır.

Nümunəvi olanın yaranmasını isə qeyd-şərtsiz bəşər fəlsəfəsinin etik dəyərləri şərtləndirir.

Ümumiyyətlə, mədəniyyət və etika bir başlanğıcı ifadə edib, etik-əxlaqi bünövrəni, deməli milli ideya və ideologiyayı təşkil edir. Məsələyə bu aspektdən yanaşdıqda yeni dünya nizamını məhz müdrik “bünövrə” və mədəniyyət amilinin həll edəcəyi qənaəti güclənir. Nizam sözü hərfi-etimoloji mənasından siyasi mahiyyətinə kimi sabitliyi əsaslandırırsa deməli, ona ilk növbədə bütün dövlətlərin vətəndaşlarının maraqları, mənafeləri nəzərə alınmaqla nail olmaq ən mühüm şərtlərdəndir. Əvvəl kiçik dairədə yeni dünya nizamı problemini həll etməklə davamda global formalı dünya nizamı hadisəsinə gəlib çatmaq üçün fikrimizcə dünyanın tərəqqi və tənəzzül tarixləri və onların nəticələrini yaşayan cəmiyyətlərdən xarakterik misallar da əhəmiyyət kəsb edir. Fikrimizi bir qərinəlik müstəqillik tarixi təcrübəsi olan, lakin bütün dünyada sivil, demokratik, rəşional inkişaf dialektikası ilə tanınan, seçilən və qiymətləndirilən Müstəqil Azərbaycan Respublikasının təmsalında təsdiqləyə bilərik.

Təsədüfi deyil ki, dünyanın geosiyasi və geoiqtisadi, həmçinin enerji və təhlükəsizlik baxımından xüsusi çəkiyə malik gənc, modern milli müstəqil respublikalarından biri kimi beynəlxalq aləmdə diqqət mərkəzində olan Azərbaycanda da dünyanın yeni nizam məsələsi siyasətləri və eləcə də elm adamlarını ciddi düşündürür. Bu problem XIX əsrdə və keçən əsrin əvvəllərinə kimi Azərbaycan cəmiyyəti üçün feodal cəmiyyət qanunlarından xilas şüuru mahiyyəti kəsb edirdisə və Avropadan baxdıqda köhnə olan hər şeyin məhv edilməsi, bununla da yeni dünya nizamına başlanmasi nəzərdə tutulurdusa, indi, globallaşma mərhələsində onun daha ciddi tələbləri, gerçək əsasları, başqa cür desək təhlükə xarakterli problemləri meydana çıxmışdır. Yenə milli cəmiyyətlər, o sırada da Azərbaycanda “yeni dünya nizamı” global mənaqi-əxlaqi məsələləri cərrəyan edir. Bu özünü təbii olaraq ilk növbədə milli ideya məsələsində xarakterizə edir.

Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi, akademik Ramiz Mehdiyevin “Yeni dünya nizamı və milli ideya” (149) əsəri məhz bu

müasir və aktual mövzunun elmi cəhətdən, xüsusilə də siyasi fəlsəfə kontekstindən tədqiq-təhlilinə həsr olunmuşdur.

Əsərdə tarix və müasirlik, ənənə və varislik konsepsiyaları qarşılaşdırılır və qazanılan nailiyyətlərə sahiblik ideyası irəli sürülür. Bu nailiyyət Azərbaycançılıq ideyasıdır ki, akademik onun əsaslı siyasi sistem halına zaman-zaman, tarixi mərhələlərin mürəkkəbliklərini adlamaqla gəlib çatdığını vurğulamaqla artıq konservator milli ideyadan vətən-dövlət, xalq-vətəndaş maraqlarını birləşdirən ideologiya kimi formalaşdığını, xüsusilə də bu prosesdə xalqımızın Ulu öndəri Heydər Əliyevin fenomen siyasi platformasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini siyasi-nəzəri müqayisələrlə önə çəkir. Akademik dünya nizamı üçün bütün dövlətlərin, deməli həm də xalqların eyni müstəvidə inkişafı prinsipini, milli ideya baxımından konservator və neokonservator amillərdən çox böyük asılılıq olduğunu nəzərə almaqla Azərbaycanda “nizam” sisteminin artıq real və gerçək əsaslara bağlı olduğu haqqında yazır: “Azərbaycanda mühafizəkar-liberal sistem tamamilə tarazlaşdırılmışdır, o bir tərəfdən güclü dövlət hakimiyyətini və hüquq qaydasını, digər tərəfdən isə iqtisadi fəaliyyət sərbəstliyini dəstəkləyir. Bu sistemdə dövlətpərəst meyillərin və dövlət təməllərinin, milli və universal elementlərin müştərək mövcudluğuna nail olunmuşdur. Liberalizm müəyyən dinamik ruh gətirmiş, mühafizəkarlıq bu ruhu radikal səpmələrdən qorumuşdur. Sosial-demokratizm isə çalışmışdır ki, eqliitar prinsiplər, yəni hüquq bərabərliyi prinsipləri unudulmasın. Heydər Əliyevin nadir dövlət idarəçiliyi qabiliyyəti ondadır ki, o, həmin ideoloji müştərəklikdən (uyğunlaşmadan və qismən də qarşılıqlı əvəzetmədən) müstəqil, demokratik Azərbaycan quruculuğunda məharətlə istifadə etmişdir” (149).

Əsərdə konservatizm və müasir siyasi nəzəriyyə – neokonservatizm haqqında da siyasi-fəlsəfi məzmununda fikirlər irəli sürülür ki, bu da yeni dünya nizamı prinsiplərinin milli ideya konsepsiyasına zərərsizliyi düşüncəsini ehtiva edir. Belə ki, akademik əsərin “Neo-

konservatizm və Azərbaycançılığın nisbəti” hissəsində bu tarixi anlayışın məhz Azərbaycan adlanan və inkişafının yüksək dövrünü yaşayan bir gənc dövlətin indisindən gələcəyinə doğru açılan dövlətçilik yolunda, başqa cür ifadə etsək “yeni nizam” qayğısında mühüm və fenomen qüdrətli proqram olduğunu elmi-tarixi və eyni zamanda nəzəri-metodoloji aspektlərdən əsaslandırır: “Azərbaycançılıq” ideyasının bir neçə nisbətən müstəqil cəhəti var: əsasən antropologiya (etnologiya), etnoqrafiya, sosial psixologiya, linqvistika çərçivəsində nəzərdən keçirilən etnomədəni cəhət; sosiologiya, politologiya, cəmiyyətin sosial quruluşu haqqında digər elmlərin köməyi ilə açılan sosial-siyasi cəhət; beynəlxalq hüquq sahəsində kompleks elmi fənlər vasitəsilə işlənilən coğrafi-siyasi cəhət və s. Başlıcası odur ki, nəzərdən keçirilən problemin təkcə bir cəhəti çərçivəsində qapanıb qalmaq olmaz, çünki bu zaman biz “azərbaycançılıq” ideyasını, tarixən sabit və özünəməxsus hadisə kimi, ölkədə yaşayan bütün əhali qruplarının həmrəyliyinə, onların qarşılıqlı əlaqəsinə, sadəcə, əhatə edə bilmərik. Məruz qaldığı bütün sınaqlara baxmayaraq, milli-dövlət ideologiyası kimi “azərbaycançılıq” bu gün bizim qarşımızda dəqiq ifadə edilmiş ideya kimi durur. ... Bu ideologiya unitar, hüquqi və demokratik dövlət kimi Azərbaycanın möhkəmləndirilməsinə və inkişafına yönəldilmişdir. “Azərbaycançılıq” müstəqil və bənzərsiz Azərbaycanı sivil dövlətlər sırasına çıxaracaq bir yoldur”(149).

Beləliklə, möhkəm milli şüura, sosial ədalət hissinə, yüksək vətəndaşlıq-mənəviyyət keyfiyyətlərinə malik dövlət rəhbərləri yeni dünya nizamının qurulması, tarixi maddi-mənəvi sərvətlərin hifz olunması, sülh, əmin-amanlıq məqsədləri və habelə rəhbəri olduğu dövləti inkişaf etdirmək məqsədi ilə çalışır, həmçinin də əksinə, bu cəhətlərə sahib olmayan səriştəsiz liderlər öz yeritdiqləri siyasətlə, nəinki rəhbəri olduğu xalqı, eyni zamanda daxil olduğu regionu, hətta bütün dünyanın nizamını məhvə doğru aparırlar.

Bu baxımdan müasiri olduğumuz qloballaşma mərhələsinin maddi və mənəvi qlobal hadisələrinin bu qədər mürəkkəbləşdiyi bir dövrdə siyasi tərəqqi, onun əks qütbünü təşkil edən böhran (tənəzzül) hadisəsi fikir adamlarını düşündürən ən ciddi problemlərdəndir və biz bu məsələləri növbəti yarımfasildə təhlil etməyə çalışacağıq.

1.3. Milli ideyanın siyasi tərəqqi və böhran (tənəzzül) hadisəsində əsas rolu

Əvvəla qeyd etməliyik ki, müasir dünya əvvəlki dövrlərlə müqayisədə elmi cəhətdən ən yüksək tərəqqi mərhələsinə yaşayır. İstər kainatın dərki və ondan istifadə, qlobal peyk naviqasiyası sistemlərinin tətbiqi sahələri, istər planetdaxili inkişaf texnologiyalarının, elektron qurğuların meydana çıxarılması və s. dövrün nəhəng elmi uğurlarını təsdiqləyir.

Bu sahədə ən ciddi yeniliklərdən biri indi dünya məkanında 3 böyük naviqasiya sisteminin mövcud olması ilə əlamətdardır. 3 nəhəng dövlətin – Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı GPS, Avropada Qalileo və Rusiyadakı Qlonas sistemləri demək olar dünya əhalisinin çoxsaylı ehtiyacları üçün istifadə olunur.

Müasir cəmiyyətlərdə yeni naviqasiyaların dövrü tarixi mərhələsinə uğurlu kəşfləri ilə zənginləşdirən alimlərdən biri – adı Yer kürəsinin ilk televiziya kommunikasiyaları üzrə alimi Harri Nuquist, dinamik proqramlar və hesablama texnikası üzrə alim Riçard Belman, idarəetmə nəzəriyyəsinin yaradıcılarından biri Rudolf Kalman, nəzəriyyəyə və enerjiyə nəzarət sahəsində Karl Astrom kimi elm nəhənglərinin sırasında çəkilən, nüfuzlu “Honda” və “Okava” mükafatlarının laureatı, “Qriqor Moisiil”, “Rudolf Oldenburger”, “Riçard V. Hamming”, “Kempe de Feriye” adlı məşhur təşkilatların yüksək mükafatlarına layiq görülmüş, habelə ABŞ Milli Mühəndislik Akademiyasının, Rusiya Təbiət Elmləri Akademiyasının üzvü, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının fəxri akademiki, nəhayət Lütfi

Zadə və ya L.Zadə kimi tanınan həmvətənimiz Lütfi Rəhim oğlu Əskərzadə ötən əsrin ortalarından başlayaraq özünün ən məşhur tarixi elmi kəşfini – qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsini meydana çıxarmışdır və bu nəzəriyyə tarixin səlis məntiqini silikələməklə qısa bir zamanda gerçəklikdə təsdiqini taparaq elmdə, eləcə də istehsalatda tətbiq olunmağa başlamışdır.

Bununla da ABŞ, Yaponiya kimi dünyanın super dövlətləri Azərbaycan əsilli alim Lütfi Zadənin kökündə modern qeyri-səlis məntiq konsepsiyası dayanan nəzəriyyəsini öz ölkələrinin zəngin sənaye sahələrində geniş şəkildə istifadə etdilər.

Beləliklə, qloballaşma mərhələsindəki çoxsaylı mürəkkəb sahələrlə müqayisədə simmetrikliliyin, texniki-elektron “sabitliyin” əsası kimi LütfiZadə kəşfləri – “Hitachi”, “Matsushita”, “Mitsubishi”, “Sharp”, “Nissan”, “Canon”, “Fuji”, “Electric”, “Toshiba”, “Omron”, “Sanyo”, “Sony Trinitron”, “Daewoo”, “Samsung”, “Nec”, “Honda”, eləcə də Amerikanın kosmik uçuşlar sənayesində, “General Motors”, “General Electric”, “Motorola”, “DuPont”, “Kodak” məşhur brend malları dünya şirkətlərinin davamlı inkişafının əsasını təşkil etmiş və bu nailiyyət davam etməkdədir.

Qloballaşma mərhələsinin elmi nailiyyət zirvəsini fəth etmiş elm dühası həmvətənimiz, rəqəmlər elmi hesab olunan riyaziyyatı yeniləməklə də tarixə iz salmışdır. Lütfi Zadənin bu nəzəriyyəsi də mahiyyət və dəyərinə görə elmdə inqilab hesab olunur. Çünki elmlərin “ana dili” riyaziyyatın yenilənməsi, daha dəqiq ifadə etsək iki-lənməsi, hələ dairəsinin xeyli sıxışdırılması digər elmlərdə də çevrilişin zəruriliyini reallaşdırmışdır. Bununla da dəqiq elmlər, məsələn, fizika, kimya, təbiət elmləri onun bu dühası önündə təbii olaraq öz meyarlarını dəyişmişdir, həm də səmərəli keyfiyyətlərlə zənginləşməklə tərəqqi etmişdir.

Yeni dövrün elm nəhəngi Lütfi Zadə yaşanan və yazılan tarixin elmi nailiyyətlərini dünyanı özünə cəlb edəcək daha yeni bir global elmi nəzəriyyəsi – ikiqat qeyri-müəyyənlik naviqasiyası ilə dolğun-

laşdırmışdır. Səlis məntiqi qeyri-səlis məntiqlə əvəzləyən Lütfi Zadə qeyri-səlisliyin kökündə dayanan ehtimal nəzəriyyəsini ona bir-ləşdirmək layihəsini irəli sürmüşdür. Bu nəzəriyyə gerçəklikdə təsdiqini taparaq tarix boyu çox təcrübələrdə uğursuz qiymətləndirilmiş hadisəyə yenidən və yaradıcı surətdə yanaşma kimi dəyər kəsb edir.

NASA-nın və NATO-nun aparıcı mütəxəssisi, Lütfi Zadənin digər nəzəriyyələri kimi bu nəzəriyyənin də istər sənaye, istərsə də humanitar sahələrə tətbiqi ümid etmək olar ki, maddi olanlarla bərabər mənəvi mövcud dəyərlərin də taleyinə təsir edərək bəşərin qarşılaşdığı global təhlükələrdən xilas yollarını göstərə bilmək gücünü özündə ehtiva edir.

Lakin məlumdur ki, müasir dünya bütün bu elmi nailiyyətləri ilə yanaşı, global maddi və mənəvi gərginliklərin burulğanında çarpışmaqdadır. Bu qloballıq bütün dünya üzrə elm və texnikanın ən yüksək inkişaf dövrünə, yəni XXI əsr kimi sivilizasiyaların üst qatına təsadüf etdiyindən problemlərin mürəkkəbliyindən asanlıqla qurtulmaq, məcrasından çıxmış bəşəri harmoniya və simmetriyanı bərpa etmək heç də asan görünmür. Əksinə qarışmış kələfə bənzəyən yaşam həqiqətləri öz dairəsini günbəgün və hətta saatbasaat sürətlə genişləndirir və ən əsas məsələ insan cəmiyyətlərini böhranla qarşılaşdırır. İndi demək olar ki, bəşər paralel olaraq tərəqqi və tənəzzül, böhranla üz-üzədir.

Demək olar ki, elə bir dünyəvi maddi dəyər yoxdur ki, o heç olmasa dünyanın bir gərgin regionunda cərəyan edən böhranın məcrasını tərəqqiyə yönəldə bilsin, yəni nümunə üçün bir dövlət, ölkə, o cümlədən xalq tapmaq mümkün deyil ki, o yalnız tərəqqi dinamika-sında yaşamını davam etdirdsin. Mədəniyyətlərarası dialoqun bütün maddi və mənəvi sahələr üzrə güclü rabitəsi zamanında böhranın da təbii sürət xətti ilə ötürülməsi isə irqindən, dinindən asılı olmayaraq bütün insanlığı böhran həddinə gətirib çıxarır.

Ən yeni, müasir silahlardan tutmuş, neft, qızıl və s. maddiyyatlar belə artıq necə dəyərlər yaydan çıxmış oxu geri qaytarmağa – böhranı aradan qaldırmağa qadir görünür.

Dediklərimizi Minilliyin Layihəsi sənədində qeyd olunan 15 çağırışın məzmunu da təsdiq edir:

1. Hər kəs üçün mümkün olan dayanıqlı inkişaf;
2. Hər kəs üçün münaqişəsiz, kifayət qədər təmiz su;
3. Əhalinin artımını mövcud olan resurslarla balansla gətirilməsi;
4. Avtoritar rejimlərin əsl demokratiyaya çevirilməsi;
5. Siyasi strategiyanın qlobal uzunmüddətli perspektivlərə daha da uyğunlaşdırılması;
6. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının qlobal surətdə birləşməsindən hər kəsin faydalanması;
7. Etik bazar iqtisadiyyatının varlı və yoxsullar arasında olan fərqi azaldılmasına təşviq edilməsi;
8. Yeni və yenidən əmələ gələn xəstəliklərin və mikroorqanizmlərinin təhlükəsinin azaldılması;
9. İşin və institutların təbiəti dəyişdikcə qərar vermək bacarığının təkmilləşdirilməsi;
10. Ümumi dəyərlər və yeni təhlükəsizlik strategiyaları vasitəsilə etnik münaqişələrin, terrorizmin və kütləvi dağıdıcı silahların azaldılması;
11. Qadınların dəyişən statusunun insanların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına köməyi;
12. Transmilli mütəşəkkil cinayət şəbəkələrinin daha da güclü və mürəkkəb qlobal təşkilata çevrilməsinin qarşısının alınması;
13. Artan enerji tələbatının təhlükəsiz və effektiv qaydada təmin edilməsi;
14. Artan elmi və texnoloji nailiyyətlərin insanların vəziyyətini yaxşılaşdırılması üçün necə istifadə edilməsi;
15. Etik baxışların qlobal əhəmiyyətli qərarların verilməsinə daxil edilməsi (116).

Göründüyü kimi qlobal problemlərin şəbəkəsi nailiyyətlər sahəsindən daha genişdir və bəşərin mövcudluğu üçün burada gərginlikdən artıq, daha böyük böhran qorxusu müşahidə olunur. Həmçinin qlobal təhlükəli problemlərin zəncirvar tellərlə bir-birinə bağlılığı da böyük narahatlıq doğurur. Diqqət etsək, görürük ki, qlobal problemlərin bir hissəsini iqtisadi məsələlər təşkil edir. Eyni zamanda qlobal problemlərin digər hissəsinin həlli də yenə iqtisadiyyatın üzərinə düşür.

Əlbəttə, bu da bir daha təsdiq edir ki, iqtisadiyyatsız yaşam mümkün olmadığı kimi qlobal problemlər sistemində bu sahəni nəzərə almadan cəmiyyətin həyatını düşünmək, təhlil etmək mümkün görünür.

Bundan başqa və əslində iqtisadiyyatın bağlı olduğu təbii maddi sərvətlər sahəsi də qloballara daxil edilir. Etiraf edilib təsdiqlənmiş həqiqətdir ki, təbii ehtiyatlar daimi deyildir və bu resurslar zamanla tükənib, bitirlər.

“Qlobal ekoloji problemlər” məqaləsinə istinadən qeyd edək ki, bəşəriyyətin XX əsrin sonu və XXI əsr üçün inkişaf perspektivləri haqqında bir qrup tədqiqatçının 1980-ci illərdə ABŞ Prezidentinə edilən məruzəsində aşağıdakı qlobal problemlər sadalanmışdır: 1) əhali; 2) ölkələrin iqtisadi qeyri-bərabərliyi; 3) ərzaq; 4) mineral ehtiyatlar; 5) meşə, su; 6) hava; 7) energetika; 8) genetica.

Məşhur Qərb qlobalisti S.Çeyz özünün bir sıra kitablarında bir dövlətin həll edə bilmədiyi problemləri qlobal problem adlandırmışdır. Bunlar aşağıdakılardır: 1) tərk-silah; 2) demoqrafik partlayış; 3) ətraf mühitin çirklənməsi; 4) energetika; 5) dünya okeanından səmərəli istifadə olunması; 6) mineral ehtiyatlar; 7) kosmosun mənimsənilməsi; 8) təsirli qlobal valyuta-maliyyə sistemlərinin yaradılması; 9) nəqliyyat və rabitə; 10) əhalinin sağlamlığı; 11) çoxmillətli inhisarların fəaliyyəti üzərində nəzarət (148).

Məlumdur ki, qlobal problemlər sistemində müharibə və sülh hadisəsindən sonra ikinci yeri iqtisadiyyat tutur. “Əhalinin ərzaq tə-

ləbatının ödənilməsi problemi bilavasitə iqtisadiyyatdan asılıdır. İqtisadiyyat mineral xammal ehtiyatlarının, enerji, elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi ilə sıx bağlıdır. İqtisadiyyat bəzi problemləri (sənaye kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və s.) həll edərkən yenilərini yaradır.

Təbii faydalı qazıntılar ehtiyatlarının tükənməsi, ətraf mühitin çirklənməsi, iqlimin dəyişməsi, insanın maddi istehsal fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Qlobal problemlərin həllindən sivilizasiyanın, bəşəriyyətin taleyi, gələcəyi asılıdır. Bu problemlərin həll edilməsinin hansı yolları, şəraiti və perspektivləri vardır? Perspektiv dedikdə ya qlobal problemlər həll olunacaq və bəşər sivilizasiyası inkişafını davam etdirəcəkdir, ya da qlobal problemlər həll olunmayacaq və sivilizasiya məhv olub gedəcəkdir” (148).

Tarix elmləri doktoru, professor Həsən Əlibəyli dünyanın qlobal problemlərindən biri kimi təşkilatlar və silahlar üzərində nəzarət məsələsini hesab edir. Alim göstərir ki, “Elmi-texniki tərəqqi nəinki kütləvi qırğın silahlarının icadına, həm də adi silahların texniki baxımdan təkmilləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Problemin mürəkkəbliyi bir də onunla ölçülür ki, silah alveri külli miqdarda qazanc mənbəyinə çevrilmişdir. Təəccüblü hal bir də odur ki, hazırda beynəlxalq silah bazarı BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri olan ABŞ-ın, Rusiyanın, Böyük Britaniyanın, Fransa və Çinin nəzarəti altındadır. Halbuki bu dövlətlər Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü kimi beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasının qaranlıqlarıdır” (14).

Tanınmış Azərbaycan alimlərindən Səlahəddin Xəlilovun qloballaşma kimi xarakterizə olunan və əslində tarixi bir mərhələnin adı kimi tanınan hadisə ilə bağlı düşüncələrini “Sivilizasiyalararası dialoq” əsərində belə şərh edir: “İndi qloballaşma adı altında baş verən prosesləri əslində birləşdirilmiş dünyanın mütləqləşdirilməsi və milli dövlətlərin vahid bayraq altında sıraya düzülməsi, bir dilin başqa dilləri, bir siyasi idarənin başqa maraqları sıxışdırıb çıxarması ilə müşahidə olunur. Fəlsəfədə izlənilən ümumiictimai təşkilatlanma prosesi isə belə subyektiv meyillər fəvqındadır” (41).

İlk əvvəl nəzərə almalıyıq ki, qloballaşma qloballaşan dünyada tamamilə ənənəvi əxlaq bənzəməyən, onu təkrarlamayan və ona alternativ yeni əxlaq və yeni mədəniyyət – dialoq mədəniyyətini irəli sürür. Bu fəlsəfi əxlaq və mədəniyyət əslində tarixən bizim tanıyıb, qəbul edib, tətbiq etdiyimiz fəlsəfə deyil. Məhz ona görə də indi anti-etika termini altında yaşam cərəyanıdır. Hər şey zəka mahiyyətinə qavranılır. Məsələn, indi dünyada sülhə nail olmaq üçün məsuliyyət daşıyan dövlətlər günü-gündən öz hərbi güclərini inkişaf etdirirlər. Müharibə əleyhinə olan BMT, əksinə bu və ya digər dövlətə qoşun yeridilməsi məsələsinə baxır və hərbi dəstək verir. Teatr-incəsənət, ədəbiyyat humanizm hissləri deyil, əksinə döyüş əhval-ruhiyyəsi təbliğ edir. Eləcə də ailə-məişət sahəsində, ailə mədəniyyəti, əxlaqi münasibətlər də öz məzmununu dəyişib, başqa cür desək bu istiqamətdə də böhran xarakterik hal alıb. Belə olan təqdirdə elmi innovasiyalar, tərəqqi hadisələrinin özü də dağıdıcı müharibələrin təsiri nəticəsində təhlükə altına düşür. Deməli, tərəqqi məsələsi də dünya xalqlarının maraqları mərkəzində dayanan mədəniyyətə bağlı sosial-siyasi münasibətlərdən çox asılıdır.

Bunlardan da biri, hətta ən mühümü milli ideya məsələsidir. İstər qaynar müharibə ocaqlarında, istər “soyuq müharibə”lər şəraitində, istərsə də ən sivil vəziyyətdə insan toplumları, milli cəmiyyətlər həssas sahə olaraq diqqətə alınır, təcrübə onların bu və ya digər dərəcədə qazandığını və itirdiyini təsdiqləyir. Ona görə də milli ideyanın siyasi tərəqqi və böhran (tənəzzül) hadisəsində rolu danılmaz və çox mühümdür.

Milli ideya məsələsini sonrakı yarımfəsillərdə geniş təhlil edəcəyik. Ancaq burada məqsədimiz milli ideyanın birbaşa cəmiyyətin tərəqqi və böhran vəziyyətinə təsirini araşdırmaqdır və bu baxımdan xüsusi olaraq qlobal mədəniyyətin milli ideyaya əks tərəflərini nəzərdən keçirməyi zəruri hesab edirik.

Belə ki, qlobal siyasətin idarə etdiyi qlobal mədəniyyət Vahid Birlik hadisəsinə doğru gedərkən tarixi təcrübəni nəzərə almadan

milli ideyanın ən həssas qaynaqlarını, məsələn milli dini, milli dili, geoməkan və ona məxsus milli-mənəvi dəyərləri ümumiləşdirmək marağını planlaşdırmaqla bir çox sonu görünməyən nizamsızlıqlara gəlib çıxır. Hazırda siyasi böhranları dərinləşdirən ciddi problemlər məhz milli ideyanın təhlükəsi ilə bağlı olduğu aydın görünməkdədir. Heç uzağa getmədən, ABŞ Prezidenti D.Trampın verdiyi qərarla Qüdsün İsrailin paytaxtı elan edilməsi uzun onilliklərin münaqişə “ocağı” daha da genişləndirdi və sözsüz milli ideyaya bağlı olan bu məsələ bütün müsəlman dünyasının milli ideyasına tuşlanan silah kimi hətta BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının belə qınağına səbəb oldu. Bu qərarla beynəlxalq aləmdə dialoq müstəvisinin daralmış olması bizim bu yarımfəsildə təhlilinə maraqlı olduğumuz “milli ideyanın böhranda əsas rolu” qənaətinə əyani misaldır və bu sıradan gətirə biləcəyimiz bir çox misallar qloballaşma mərhələsində bəşəriyyətn qarşılaşdığı, həllində çətinlik çəkdiyi ən global problemin milli dövlət, etnomilli identiklik, milli ideologiya məsələsi olduğunu təsdiqləyir.

Baxmayaraq ki, qlobal mədəniyyət milli ideya çərçivəsini indi çox dəyişdirmiş, bu sahədə xeyli ciddi dəyişikliklər baş vermişdir, ancaq milli ideyanın sarsılmazlığı qəbul edilib təsdiqlənir. İndi konkret bir etnikə aid ümumi məkan anlayışı yoxdur. Bir ümumi məkanın adamları, digər ümumi toplum məkanına inteqrasiya etməklə həmin şərti sıradan çıxarmışlar. Yaxud da ümumi toplumun eyni etnikdən olan adamlarla evlənməsi indi məcburi deyil. Gender baxımından da milli identiklikdə böyük fərqlər müşahidə olunur. Həmçinin vətəndaş və siyasi milli identiklik tiplərində fərqliliklər baş vermiş və cərəyan etməkdədir. Misalları artırmaq da olar. Lakin əsas məsələ qədim tarixi olan millətlərin dominant etnosudur ki, milli identiklikdə ondan alınmış keyfiyyətlər, həmçinin etnomillilik ayrıca mahiyyətlə mövcudluğunu qoruyub, davam etdirir.

Məsələyə bu aspektdən yanaşdıqda aydın olur ki, milli identiklik dəyişikliyə nə qədər uğramış olsa da, mədəniyyət məfhumlarının

fərqlərini qarşı-qarşıya gətirsə də milli dövlətlər, əsasən də milli keçmişinə bağlı milli liderlər kütlədən – millətdən önə keçərək ümumi milli identikliyə sadıqlıq mövqeyini dəyişmirlər.

Görkəmli dövlət xadimi, akademik Ramiz Mehdiyevin bu məsələ ilə bağlı fikirlərini burada misal gətirmək yerinə düşər. O yazır: “Dövlətlər kimi dövlət başçıları da çoxdur və hər birinə siyasi lider olmaq nəşib olmur. Siyasi liderliyin mahiyyəti – dövlətinin milli maraqlarına cavab verən yeganə və bənzərsiz inkişaf yolunu müəyyən etmək, xalqını yeni zəfərlərlə dolu qalibiyyətli gələcəyə aparan siyasəti təmin etməkdir” (151). Akademik həm zəngin siyasi-fəlsəfi biliyindən, həm də uzun onilləri əhatə edən yüksək səviyyəli peşəkar dövlət xadimi səriştəsindən çıxış edərək söyləyir ki: “Dünya tarixinin təcrübəsi göstərir ki, böyük şəxsiyyətlərin ideyaları cəmiyyətdə baş verən hadisələrə çox ciddi təsir göstərir. Bu baxımdan, milli liderin dünyagörüşü, həyat təcrübəsi və siyasi iradəsi inkişaf strategiyasının xüsusiyyətlərini şərtləndirir, ən çətin məqamlarda optimal seçimlər etməyə imkan verir” (151).

Beləcə, xalqlara, millətlərə məxsus milli ideya ilə bərabər milli dövlətlər və milli liderlər də qlobal mədəniyyət tələblərilə üzbəüz qaldıqda, milli ideya “mən”, qlobal mədəniyyət “biz” mahiyyətində, başqa cür desək, “başqası” substansiyasında çıxış etdikdə müasir qlobal siyasi və qlobal mədəni böhran vəziyyətində dünyanın sütunları məhz liderlərdən, onların iradəsi və peşəkarlığından asılı vəziyyətdə olur. Ən zəruri olan isə budur ki, müdrik liderlərə malik milli dövlətlər qlobal mədəniyyətin Vahid Dünya Birliyi düşünülmüş siyasətinə, milli-mənəvi əsasların assimilyasiyasına hesablanmış proqrama həssas yanaşaraq milli identikliyi gücləndirir və cəmiyyətin yaşam fəlsəfəsi kimi önə çəkirlər. Buradan belə bir obyektiv nəticə alınır ki, dünyanın varlığı qlobal problemlərin həllinə bağlıdırsa, qlobal problemlərin həlli də, o cümlədən milli ideya məsələsinə münasibət də irili-xırdalı dövlətlərə rəhbərlik edən liderlərin xarakterik yanaşma xüsusiyyətlərinə bağlıdır.

Milli ideyanın siyasi tərəqqi və böhran (tənəzzül) hadisəsində rolunu şərtləndirən tarixi bir hadisəni burada nəzərdən keçirmək yerinə düşər. Belə ki, Roma klubunun Amerika və alman alimləri M.Messaroviç və Eduard Pestel tərəfindən yazılmış “Məhv olmağa doğru gedən insanlıq” (213) əsəri əsasında hazırlanmış məruzə ilə dünya elmi fikrinin əxlaqdan yaranmış, əxlaqı daşıyan və əxlaqı yaşadan bəşərin yeni qloballaşma dövründə ölüm-qalım vəziyyəti haqqında həyəcan təbilini çalırlar. Onlar yeni nizamı əhali artımının məhdudlaşdırılması mahiyyətində – canlı orqanizm halında planetin bütün regionları və xalqları miqyasında sıfırdan başlamağa çağırırlar.

Fikrimizə, elə bu əsərin özü bütün bəşəriyyəti yeni bir global əxlaq – ümumkütləvi cəmiyyət əxlaqı düşüncəsi ilə qarşılaşdırır və nəticədə milli ideyanın kökündə dayanan psixoloji qaynaqlarla ziddiyyət təşkil edən, yəni əksqütblü təsəvvürlərin toqquşması baş verir.

Rusiya elminin tanınmış nümayəndələrindən biri, siyasi elmlər doktoru Leonid Fişman bu dünyəvi-bəşəri problemi önə çəkir, “Mədəniyyət doğrudanmı itib-gedir” adlı məqaləsində təhlilinə maraqlı olduğumuz fəlsəfi əxlaq-fəlsəfi etika məsələsinə yeni yanaşmalarla izah verərək göstərir ki, “təkcə bizdə (Rusiyada – X.Q) deyil, Avropada da sosial filosoflar, siyasi publisistlər “mədəniyyət və əxlaqın çökməsi” ilə bağlı həyəcan səslərini ucaldırlar. Eyni zamanda vurğulamaq yerinə düşər ki, milli dəyərlər anlamında məsələn, ailə ənənələri timsalında mədəniyyətin sıradan çıxması yeni dövrün əvvəllərindən qeyd olunur və Avropada müxtəlif yönlü konservatorların çoxdan sevimli mövzudur. Bu mövzu Rusiyada da kifayət qədər aktualdır” (244).

Belədən sual yaranır: bəs bu bəşəri əxlaq – milli ənənəvi mədəni dəyərlər bir neçə nəsil xeyli dərəcədə, hətta demək olar ki, tamamilə sıradan çıxmaq səviyyəsində unudularsa insan-əxlaq sisteminə nələr baş verə bilər və ya artıq biz bunun təcrübi mənadə şahidləri deyilikmi? Buna tarixi dəyərlər sisteminin sıradan çıxması da demək olar. Beləcə bütün dünya xalqları – bütün bəşəriyyət üçün sə-

ciyyəvi olan tarixi mədəni etik-əxlaqi dəyərlər sarsıldıqca onları mənfi mədəniyyət normaları əvəz edir ki, bunun adı anti-etika və həlli yolları ilk növbədə ailə kiçik cəmiyyətində yenidənqurmalar, nizama, mədəni profilaktikalara start verməklə təsdiqini tapa bilər.

Nəzərə alsaq ki, bu gün dünyada 200-ə yaxın dövlət var və bunların hər birində müxtəlif dillərə, dinlərə mənsub milyardlarla insan var (məsələn, tədqiqatlar göstərir ki, 1820-ci ildə dünya əhalisi 1 milyard olubsa, indi 7,2 milyarddır, hələ proqnozlara görə 2100-cü ildə bu rəqəm 11 milyard olacaq) və miqyasda Şərq faiz üstünlüyünə malik olacaq o zaman ailənin müqəddəs sayıldığı, çoxuşaqlılığın ənənəvi psixoloji hal olduğu, bu kiçik cəmiyyətlərdə ənənəvi etikanın bütün keyfiyyətlərinin, mədəniyyətin şərtləndiyi, nüfuzu 180 milyon ötmüş ortaq türk ailə modelinin əhali artımının məhdudlaşdırılması əxlaqı ilə necə əks-qütbü təşkil etdiyi aydın görünür.

Əlbəttə, milli ideyaya sahib çıxan xalqlar bu yeni əxlaq prinsiplərini ciddi araşdıraraq, onu həssaslıqla qiymətləndirir və öz milli mədəni dəyərlərini hifz edib saxlamaq məqsədindən çıxış edirlər. Tarix isə yaşanan, cərəyan edən hadisələri ilə milli ideyanın qorunmasının müsbət nəticələr verdiyini, siyasi tərəqqi və eyni zamanda tənəzzül hadisəsində müstəsna rolunu təsdiq edir.

Biz monoqrafiyanın I fəslinin son yarımfəslini yekunlaşdırarkən yenə güclü siyasətçi alim, ölkəmizdə siyasi fəlsəfənin əsasını yaratmış və fundamental tədqiq-təhlilləri ilə sistemləşdirmiş akademik Ramiz Mehdiyevin Heydər Əliyevin liderlik fenomenini ifadə edən xüsusiyyətlərindən ən mühümünü haqda düşüncələrini yada salmaq istəyirik.

“Milli dövlət və milli lider müasir tarixin fenomenləridir. Ümumi qənaətdə görə, məhz XX əsrdə “dövlət” və “şəxsiyyət” anlayışları bir simada – “milli lider” simasında cəmlənə bilmiş və həmin əsr tarixə dünya şöhrətli liderlər bəxş etmişdir. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev həmin lider şəxsiyyətlərdən biridir” (151).

Beləliklə, biz monoqrafiyanın “Milli dövlət, vətəndaş və fəlsəfi əxlaqın qarşılıqlı münasibətlər tarixi” adlanan I fəslini yekunlaşdırarkən bu reallıq və gerçəkliyin həqiqət meyarlarını ehtiva edən elmi-obyektiv qənaətdən çıxış edərək deyə bilərik ki, milli Dövlət, vətəndaş və fəlsəfi əxlaqın qarşılıqlı münasibətlər tarixində Siyasi tərəqqi və böhran (tənəzzül) hadisəsi faktorlarının əhəmiyyəti inqilabi səviyyədə böyükdür və XX əsr dünya siyasəti tarixində tək-tək uzun müddət hakimiyyətdə olmuş liderlərdən biri olan, həmçinin ümumxalq sevgisini qazanmış, xalqın yaddaşında Ulu öndər adının daşdığı yüksək mənəvi pilləyə ucalmış, müdrik, rəşadətli, peşəkar və eyni zamanda özünəməxsus qeyri-adi xarizmalı xüsusiyyətləri ilə politoloji nəzəriyyələr sistemini daha da zənginləşdirmiş milli lider Heydər Əliyevin siyasi modelinin müasir dünya dövlətlərinin idarə olunmasında əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsiri ola bilər.

II FƏSİL

MİLLİ DÖVLƏT VƏ MİLLİ LİDER HADİSƏSİ

2.1. Heydər Əliyev siyasəti və milli dövlət quruculuğu

a) Konstitusiya hüququ

Heydər Əliyev siyasəti və milli dövlət quruculuğu” yarımfəslinin “Konstitusiya hüququ” bölümünə başlarkən elmi təhlillərimizə qısa bir ara verib XX əsrin məşhur vətən mövzulu kino-filmlərindən “Qılınc və qalxan”da səslənən və kütləvi surətdə dövrün yetkin yaşda olan insanların dillər əzbəri olmuş “Hardan başlanır vətən” mahnısının ilk sətirlərindən ucalan ideyanı diqqətə gətirmək istəyirik.

Belə ki, Vətən – torpaqlarımızın üzərindəki qum dənəciklərindən, bizim olan çiçəklərdən, çaylardan, bulaqlardan, bizim dağlardan, bizim vətən sərhədlərimizdən, bizim olan vətən adamı – vətəndaşlardan, beləcə Vətən bizim olan hər şeydən başlayırsa əlbəttə ki, bu varlıqda dövlətimizin, xalqımızın, bizim bugünümüzün, sabahımız – gələcəyimizin qarantı Konstitusiyamız əsas təşkil edir. Deməli, Vətən sözsüz və qeyd-şərtsiz xalqdan, dövlət və Konstitusiyadan başlayır.

Konstitusiya hər bir hüquqi, demokratik dövlətin vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının təminatçısı, ölkənin hüquqi, siyasi, iqtisadi strategiyasının məcmusu, idarəetmə kodeksidir, eyni zamanda dövlət və millət-xalq arasında münasibət normalarını tənzimləyən ali rəsmi sənəddir.

“Constitutio” – latın sözü olub hərfi anlamda “quruculuq” mənasını daşıyan Konstitusiya hələ antik dövrdə insanların hakimiyyətlə münasibətlərinin qaynağı olmuş, Aristotelin e.ə. 335-322-ci illərdə yazdığı dövlət haqqında traktat “Politika” əsəri siyasi fəlsəfənin

əsas olmaqla, həm də tarixən formalaşmış Konstitusiyaya düşüncəsi-nin fundamentini təşkil etmişdir.

Aristotelin qanun, hüquq, dövlət və vətəndaş təsəvvürlərinin mahiyyətini təhlil edib əsaslandırıdığı və ömrünün sonlarında, yəni düşünüb – daşınaraq yazmış olduğu 8 kitabdan ibarət “Politika” traktatında hakimiyyət bölgüsünü monarxiya, aristokratiya və politiya kimi müəyyən edərək gücün təyini, dövlətin quruluşunu və xalq kütlələrinin hüquq və vəzifələrini əsaslandırarkən politiya – məhz və kütlə hakimiyyəti məsələsini demokratiya, müasir yanaş-malara görə cəmiyyət mənasında qiymətləndirir (187).

Qədim dövrün dövlət quruculuğu forması, ideal dövlət haqqın-da siyasi fəlsəfi düşüncə nümunəsi olan Aristotel “Politika”sı və onun ideya cövhəri hesab edə biləcəyimiz “Politiya”sı tarixin bu istiqamətdə “fəlsəfələri” nə qədər dəyişsə də öz dəyərini itirməmiş, əksinə daha da qüvvətlənərək yaranan yeni-yeni dövlətlər və onların konstitusiyasında əsas qaynaq təşkil etmişdir.

Dünya tarixində konstitusiya – dövlət-vətəndaş qarşılıqlı əlaqə təsirinin ilk nümunəsi 1215-ci ildə qəbul edilmiş və çox qısamüddətli, cəmi bir neçə ay qüvvədə olmuş, lakin dünya tarixində “Azad insan” ideyalarının ilk toplusu olaraq tanınan “Azadlıqların Nəhəng Xartiyası” (1215) İngiltərəyə məxsusdur və adından da bəlli olduğu kimi dövlətin, deməli hakimiyyətin müxtəlif sosial təbəqəsinin, geniş anlamda xalqın, məhdud yaşmada krala müxalif kütlənin tələblərini, azadlıqlarını düşünərək onları qanun müddəaları halında ümumiləşdirib topla olaraq təsbit etməsini təsdiqləyir.

63 hissədən ibarət “Azadlıqların Nəhəng “Xartiyası”nda əsas 5 qanun (əslində tələb – X.Q): Kral öz vassallarına münasibətdə feodal ənənələrinə riayət etməyə borcludur; feodal “curiae”lərin hüquq mühakiməsinə qarışmamalıdır; vergilər və rüsumlar yalnız (əsasən baron “curiae”lərini təyin edən) “Krallığın ümumi şurası”nın qərarı ilə alın bilər; heç bir azad insan həbs edilə bilməz, ölkədən xaric, əmlakdan məhrum edilə bilməz, qanunlardan kənarda saxlanıla bilməz və s.

“Əks təqdirdə ölkənin qanunvericiliyinə uyğun olaraq hakimlərin hökmü hamı üçün bərabərdir” və s. öz əksini tapmışdır.

Dünyanın qanun, hüquq və azadlıqlar – demokratiya fəlsəfəsi haqqında konkret olaraq hakimiyyət bölgüsü ideyasını ilk dəfə irəli sürmüş Conn Lokk da bu istiqamətdə zəngin elmi irs yaratmışdır. C.Lokk görə müstəqillik, düşüncə azadlığı, hüquq bərabərliyi bütün vətəndaş-insan cəmiyyətləri üçün ali şərtidir. Böyük ingilis marifçisi C.Lokk qanunvericilərin təbii qanunlara əməl etməli olduqlarını əsaslandırmaqla bərabər, qanunların qüvvəsini xalqın yaratdığı qanunverici orqanın fəaliyyəti ilə müəyyən edirdi (241).

C.Lokkun hakimiyyət bölgüsündə demokratiya, oliqarxiya və monarxiya konsepsiyaları diqqəti cəlb edir ki, bu sistem Aristotel dövlət quruculuğu prinsiplərindən qaynaqlanmaqla müasir dünya konstitusiyalarında da özünü təsdiqləmişdir (241).

Burada maarifçilik dövrünün Ş.L.Monteskye konstitusiya – siyasi-fəlsəfi doktrinası da müasir dünya düşüncəsindəki dövlət quruculuğu mahiyyətində tarixi təcrübə olaraq diqqət cəlb edir.

Ş.Monteskyenin dövlət quruculuğunda hakimiyyət bölgüsü XVIII əsrin ortalarında Fransanın siyasi inqilab dövründə yaranıb formalaşmış bir proqram layihə, başqa cür desək siyasi fəlsəfi nəzəriyyə idi. Bu nəzəriyyə ilk növbədə hakimiyyətdən sui-istifadə edərək vətəndaşların hüquqlarını tapdalayan monarxiyadan təhlükəsizliyini təmin etmək, kütlənin siyasi azadlıq ideyalarını həyata keçirmək məqsədinə xidmət edirdi.

Monteskye də Aristotel və C.Lokk kimi hakimiyyəti demokratiya, aristokratiya və monarxiya bölgülərində xarakterizə edir və qanunun hər bir hakimiyyətdə mühüm olduğunu irəli sürür. Lakin Monteskye demokratiyanı bölgüdə ödə çəkir və insan azadlığının hakimiyyətin əsas mövcudluq şərti olaraq müəyyən edir. Monteskyenin aşağıdakı iqtibasdakı fikirləri bunu təsdiq edir: “despotluqda qanunlar işləmir, özbaşmalığ və köləlik hökm sürür və əsas da deməli ki, burada siyasi azadlıqlar yoxdur” (217).

Yazılı və şifahi mahiyyətinə görə seçilən konstitusiyalar anlayışında cəmlənən fikir baxımından dünyanın ilk mükəmməl qanunlar kodeksi və ya başqa cür desək, dövlət quruculuğu əsasnaməsi 1600-cü ildə San-Marinoda yaranıb iki dəfə dəyişikliyə uğrasa da bu günə kimi özünün 2 bölmədən ibarət – Qanunvericilik, Vətəndaş hüquqları deklarasiyası və San Marinonun əsas dövlət quruculuğu prinsipləri sahəsində qüvvəsini qoruyub saxlamaqdadır.

Dünyada öz sabitliyi, əsaslılığı və əhatəliliyi ilə fenomen xarakterdə seçilən konstitusiyalardan biri yarandığı ildə edilmiş ilk 10 düzəlişi çıxmaqla 230 illik tarixində cəmi 17 düzəlişlə mövcudluğunu davam etdirən ABŞ (1789-cu il) Konstitusiyasıdır ki, onun nəzəri mənbəyi məhz Aristoteldən L.Monteskyeyə qədər tarixi təcrübə yolu keçərək özünü təsdiqləmiş və sonuncunun necə dəyərlər, nöqtəsini qoyduğu hakimiyyətin 3 bölgüsünə – icraedici, qanunverici və məhkəmə hakimiyyətinə əsaslanır.

Xüsusi olaraq vurğulamaq yerinə düşər ki, konstitusiyalar məzmun və mahiyyətinə görə insan və onun yaşam fəlsəfəsini əhatə etdiyindən bu sistemi vətəndaş əxlaqının ən ali tədqiqat qaynağı kimi tədqiq-təhlili hər bir dövrdə və çağdaş dövrümüzdə də maraq doğurur. Digər tərəfdən əsasında dünya fəlsəfi fikrinin ən görkəmli simalarının dərin düşüncələri dayanan konstitusiyalar geniş anlamda cəmiyyətin fəlsəfi mahiyyətdə əxlaq kodeksi kimi də bir çox kontekstlərdə dərk olunan problemdir.

Beləliklə, bu gün dünyada 193 dövlət öz siyasi, iqtisadi, hüquq quruculuq siyasətində qanunların aliliyini, hüququn əsaslılığını, insan azadlıqlarını özündə ehtiva edən Konstitusiya sistemində əsaslanır ki, bu dövlətlərdən biri də müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır.

Uzun və keşməkeşli tarixi inkişafında ilk müstəqil Azərbaycan Konstitusiyasının yaradıcısı, müəllifi məhz xalqımızın görkəmli tarixi şəxsiyyəti Ulu öndər Heydər Əliyev olmuşdur.

Burada xüsusi olaraq qeyd etməliyik ki, Heydər Əliyev hələ 1978-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan SSR Konstitusiyasına digər

sovet respublikalarında tətbiq edilməmiş 73-cü maddənin daxil edilməsinə şəxsi təşəbbüsü və ən əsas milli ruhunun diktəsi ilə əsl fədakarlıq və qəhrəmanlıqla nail olmuşdur ki, bunun da kökündə qeyd-şərtsiz Ulu öndərin Azərbaycanın müstəqil milli dövlət quruculuğu maraqları, eyni zamanda ana dilimizə milli vətəndaş münasibəti dayanırdı.

Belə ki, “1978-ci il aprelin 2-də IX çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyasının (Əsas Qanununun) layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunlarına həsr olunmuş VII Sessiyasında məruzə ilə çıxış edən Heydər Əliyev 73-cü maddəni aşağıdakı redaksiyada verməyi təklif etmişdir: “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir”.

Sənədlərə əsaslanmaqla, müxtəlif xalq nümayəndələrinin, ziyalıların, yazıçıların, alimlərin xatirələrindən məlumatlanmaqla alınan obyektiv qənaət ondan ibarətdir ki, Heydər Əliyevin 1978-ci il Konstitusiyasına bu maddənin daxil edilməsinə nail olması, dünya marifçilər nəslinin konstitusion tələblərini həyata keçirməsi mahiyyətdə çətin və tarixyüklü hadisə hesab etmək olar. Bir tərəfdən dövrün siyasi sisteminin xarakterik rejim təhlükəsi, digər tərəfdən belə bir praktikanın olmaması, hətta çox böyük və imperiyaya müəyyən amillərlə yaxın respublikalarda onun tətbiq edilməməsini nəzərə aldıqda, Heydər Əliyevin həqiqətən öz xalqı, öz vətəni qarşısında göstərdiyi bu böyük xidməti əsl inqilabi qəhrəmanlıqdır. Moskvada gərgin keçən müzakirələr nəticəsində böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin təklif etdiyi şəkildə qəbul olunan Azərbaycan Konstitusiyası Azərbaycan dilinə dövlət dili statusu verməklə çox da uzaqda olmayan gələcək müstəqil dövlətçiliyin əsasını qoymuş oldu.

Həmin maddə ana dilimizin inkişafı və qorunması sahəsində mühüm əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsinə start verməklə yanaşı bütün Sovetlər Birliyi ideologiyasına qarşı ilk və ciddi müstəqillik vurğusu idi.

Görkəmli ictimai-siyasi xadim, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Ramiz Mehdiyev Ulu öndər Heydər Əliyevin həmin dövrdə ana dilimiz Azərbaycan dilinin qorunması, yaşaması, inkişaf etdirilməsi üçün həyata keçirdiyi tarixyüklü işlərin mahiyyətini məhz dövlətçilik mövqeyi, məqsədi kimi dəyərləndirərək belə şərh etmişdir: “Bu gün inamla demək olar ki, 1970–1980-ci illərdə Heydər Əliyevin milli dil sahəsində apardığı fəal siyasət Azərbaycanda milli dirçəliş, milli mənlük şüurunun inkişafı prosesini sürətləndirmiş və mahiyyət etibarilə Azərbaycan xalqını milli müstəqillik və milli dövlətçilik qazanmağa hazırlamışdır. Müstəqillik bərpa ediləndən sonra isə Azərbaycan dili xalqımızın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və elmi-mədəni həyatında rəsmi dövlət dili kimi müstəsna əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır” (151).

Akademik Ramiz Mehdiyevin “Dövlət dilimizin böyük himayədari” oçerkindən gətirdiyimiz aşağıdakı iqtibas da Heydər Əliyevin Azərbaycan dilini həm fərdi – öz vətəndaş amalı olaraq, həm də siyasi idarəçilikdə ümumxalq mənafeyi mövqeyindən dövlətin dil siyasəti məzmun və mahiyyətində xüsusi diqqət mərkəzində saxlamasını təsdiqləyir: “Ana dilinə münasibətin ifrat dərəcədə siyasiləşdirildiyi və çox vaxt əsassız siyasi ittihamlar üçün zəmin olduğu illərdə Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin məişət və ədəbi dil səviyyəsindən dövlət dili səviyyəsinə çatdırılmasına yönəlmiş fəaliyyətlə kifayətlənməyib, həm də öz Şəxsi nümunəsi ilə ana dilimizin nüfuzunu artırır, onun elmi cəhətdən öyrənilməsi, geniş yayılması üçün stimül yaradırdı. Məsələn, onun təşəbbüsü ilə respublikanın bir qrup dilçi alimi Azərbaycan dilinin tədqiqi sahəsində araşdırmalara görə Dövlət mükafatına layiq görülmüş, respublikada ilk dəfə müstəqil Dilçilik İnstitutu yaradılmışdır. Bu da ana dilinin ictimai-siyasi nüfuzunun möhkəmlənməsinə kömək edir və dilin tarixinə, dialektologiyaya və bir çox digər problemlərə dair fundamental tədqiqatlar aparılmasına imkan verirdi” (150).

Respublikamız müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra xalqın ümumi arzusu və tələbi ilə yüksək siyasi rəhbər kürsüsündə öz milli dövlət qurucusu missiyasının icrasına başlayan Heydər Əliyev hər bir sivil, hüquqi cəmiyyətin əsasını təşkil edən milli konstitusiyamızı yaratmaqla, həm də ana dilimizi inkişaf etdirmək üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan milli ruhu gücləndirən qərar imzalamaqla Azərbaycan dilinə yeni və dolğun məzmununda dövlət statusu verildi.

Bu qərar dövlətin hüquqi və əxlaqi simasını, onun milli-mənəvi xəzinəsinə ehtiramlı münasibətini müəyyən etdi:

- “Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;
 - Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;
 - vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;
 - xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq;
 - ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;
 - ümumbəşəri dəyərlərə sadıq qalaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək – kimi ülvəi niyyətlərlə ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə bu Konstitusiya qəbul edilmiş” (95)
- Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Azərbaycan xalqının hər bir vətəndaşının azadlıq, müstəqillik, təhlükəsizlik, eyni zamanda sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq hüquqlarının əsl ali hüquq qarantı idi və onun hər bir müddəası Heydər Əliyevin şəxsən diqqəti, redaktəsi ilə təsdiqlənmişdi.

Məqsədi müstəqil Azərbaycan dövlətinin sivil, hüquqi, demokratik inkişafına bağlı ideyalar olan Ulu öndər Heydər Əliyevin yazıb-yaratdığı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Xalq Hakimiyyəti adlanan I-ci Fəslinin I-ci Hakimiyyətin mənbəyi Maddəsində ilk addımlarını atan Müstəqil Dövlətimizin xalqla-millətlə birliyinin əsas məramı bu şəkildə bəyan edilmişdir: “I. Azərbaycan Respublikasının

da dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır. II. Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikası ərazisində və ondan kənardə yaşayan, Azərbaycan dövlətinə və onun qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir; bu isə beynəlxalq hüquqla müəyyənləşdirilmiş normaları istisna etmir. **Maddə 2. Xalqın suverenliyi** I. Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur. II. Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi – referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsi ilə həyata keçirir” (95).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının **Dövlətin ali məqsədi** – 12-ci maddəsində də dövlət və vətəndaş münasibətləri kimi tarixi əxlaq hadisəsi yüksək peşəkarlıq və təcrübə ilə müəyyənləşdirilmişdir: I. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsi ilə təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. II. Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir (95). 5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddədən ibarət Konstitusiyamızda “Din və Dövlət”, “Dövlət Dili”, “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi”, “Bərabərlik hüququ”, “Yaşamaq hüququ”, “Azadlıq hüququ”, “Əqli mülkiyyət hüququ”, “Əmək hüququ”, “İstirahət hüququ”, “Tətil hüququ”, “Sosial təminat hüququ”, “Milli mənsəbiyyət hüququ”, “Ana dilindən istifadə edilməsi hüququ”, “Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ”, “Fikir və söz azadlığı”, “Vidən azadlığı”, “Yaradıcılıq azadlığı”, “Seçki hüququ”, “Müraciət etmək hüququ”, “Təqsirsizlik prezumpsiyası”, cəmi zəmində və vətəndaşların vəzifələrini ehtiva edən maddələr “Vətənə sədaqət”, “Dövlət rəmzlərinə hörmət”, “Vətəni müdafiə”, “Məsuliyyət” və beləcə onlarla maddə Azərbaycan dövlətinin demokratik inkişaf dəsti-

xəttini və əsas məsələ dövlət və xalqın bir amalda birləşərək milli identik inkişaf tarixi yazmasını nümayiş etdirir.

Respublikanın Əsas Qanunlar Kodeksinin 158 maddəsindən 48-nin sırf insan hüquq və azadlıqlarının təminatına həsr olunması Ulu öndər Heydər Əliyevin sədri olduğu Konstitusiya Komissiyasının tarixyüklü fəaliyyətinin məsuliyyətindən xəbər verir və aşağıdakı iqtibasda cəmlənmiş fikirləri dediklərimizi tamamlayır: “Konstitusiya komissiyasının sədri kimi şəxsən mən bu böyük tarixi sənədin hazırlanmasında öz şəxsi məsuliyyətimi daim dərk etmişəm, bu gün də dərk edirəm. Ona görə də bu sənədin hazırlanmasına xeyli vaxt sərf etmişəm. Haqqım var, deyəm ki, çox zəhmət çəkmişəm. Hər bir kəlmənin, hər bir sözün mənasını dəfələrlə araşdırmışam, onun bu gün üçün, gələcək üçün nə qədər əsaslı olmasını dəfələrlə təhlil etmişəm. Mən çox rahatlıq hissi ilə bu layihənin altından imza atıram və bu layihəyə görə tam cavabdeh olduğumu bu gün bəyan edirəm. Hesab edirəm ki, biz Azərbaycanın bu günü, gələcəyi üçün çox böyük bir sənəd – siyasi, hüquqi sənəd yaratmışıq” (141).

Heydər Əliyev burada nə xalqı, nə ona verdiyi yüksək dəyəri deyil, öz məsuliyyətini bəyan etməklə diqqəti qəbul edilmiş konstitusiyaya yönəlmiş olur ki, bu ali qanun kodeksi tarixi əhəmiyyət kəsb edən hadisə – milli liderin dövlət quruculuğu prinsiplərində xalqa güvənməsi, ondan güc alması xilqətini göstərir.

Heydər Əliyevin dünya dövlətlərinin və insanın qanunlar, hakimiyyət toplusu haqqında ümumi təsəvvürü, onu dərk etməsi də maraq doğurur və xarakterikdir ki, Ulu öndər bu ali sənədi məhz xalq-dövlət qarşılıqlı münasibətləri mahiyyətində dəyərləndirir: “Konstitusiya birinci növbədə dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir. Hakimiyyət bölgüsü, qanunvericilik, ali icra, məhkəmə hakimiyyətləri – bunların hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır. Dövlət xalqın işi olmalıdır. Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır və bu prinsiplər Konstitusiyamızın əsasını təşkil etməlidir” (141).

Bu isə müstəqil Azərbaycanın Ulu öndəri Heydər Əliyevin respublikanın ilk illərindən bütün dünyaya ucalan milli dövlət quruculuğu siyasətinin və eyni zamanda milli lider keyfiyyətlərinin parlaq ifadəsidir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk Konstitusiyasında hakimiyyətin 3 bölgüsünə daxil olan sahələrə aid çoxsaylı istiqamətləri sistemli şəkildə yaradan, formalaşdırən və inkişaf etdirən Heydər Əliyevin 10 il ərzində həyata keçirdiyi işlər öz məzmunu, çəkisi etibarilə inqilab mahiyyətindədir və əlbəttə ki, Ulu öndərin sovet quruluşu illərində təmsil olunduğu yüksək siyasi vəzifələrdə bu fəaliyyətin təcrübi əsasları qoyulmuşdusa, indi dövlətimiz və vətəndaşlarımız onun bəhrəsini görməkdədir.

Burada Heydər Əliyevin “Bilirsiniz, hər bir millətin dili onun üçün çox əzizdir. Bizim üçün Azərbaycan dili, ana dilimiz həddindən artıq əzizdir. Çünki çox illər ana dilimiz, Azərbaycan dili həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir. Amma buna baxmayaraq, hər bir azərbaycanlı dilin qorunub saxlanmasında az da olsa, çox da olsa, öz xidmətini göstərmişdir. Xüsusən, bizim yazıçılarımız, ədəbiyyatçılarımız, şairlərimiz o ağır dövrdə Azərbaycan dilinin yaşamasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Mən bu gün böyük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili XX əsrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın, bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütün fikirləri ifadə etməsi üçün nə qədər böyük söz ehtiyatına malikdir. Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edə bilərik. Ancaq eyni zamanda arzu edirik ki, hansı qitədə, hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı o ölkənin dilini də mənimsəsin, o ölkənin adət-ənənələrindən də istifadə etsin, o ölkənin şəraitinə uyğunlaşsın. Amma Azərbaycan dilini yaşatsın və inkişaf etdirdirsin”(20;174;175) – düşüncəsi onun xalqının tarixi mənaəvi mirasına münasibətini aydın əks etdirir.

Ulu öndər Heydər Əliyev bütün varlığı ilə Azərbaycan xalqına, onun tarixinə, milli mənaəvi xəzinəsinə, müasir inkişaf yoluna bağlı nəhəng milli lider olaraq 1995-ci ildə ilk Azərbaycan Konstitusiyasına Azərbaycan dilini dövlət dili kimi daxil etməklə doğma ana dilinə yeni ruh vermiş oldu və onun 2001-ci il iyunun 18-də “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” imzalamış olduğu Fərman dövlət quruculuğunda xalq-millət-dövlət birliyi tarixini gücləndirdi.

“Fərmanda dilimizin öz tarixi inkişafı boyu əldə etdiyi uğurlarla yanaşı, yaşadığımız dövrdə dövlət dili sahəsində yaranmış problemlər də geniş təhlil edilmiş və həmin problemlərin həlli yolları göstərilmişdir. Tarixi əhəmiyyət kəsb edən bu sənəd dilimizin inkişafı və tətbiqi sahəsində meydana çıxan problemlərin həllində mühüm rol oynamışdır. Həmin Fərmanla Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılmışdır. Dünyanın heç bir dövlətində analoqu olmayan belə bir qurumun yaradılması ana dilimizin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsinə daha səmərəli şəkildə nəzarət etmək və bu prosesi ümummillə maraqlar kontekstində tənzimləmək məqsədi daşıyırdı” (20;174;175).

Ulu öndər Heydər Əliyev 30 sentyabr 2002-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq ana dilimizin dövlət dili kimi qəbul olunması haqqında milli mənafeyə xidmət edən dolğun Qanun toplusu imzalamaqla bir daha xalqı qarşısında tarixi milli lider – böyük Azərbaycanlı missiyasını təsdiqləmiş oldu. “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında “Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda ilk məram cümlələr – “Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır. Bu Qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq Azərbay-

can Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır” (97) xalqımızın milli ruhunun həmişəyaşarlığının qarantı kimi də dəyər və əhəmiyyət kəsb edir .

3 fəsil, 20 maddədən ibarət Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda ilk müddəa “Dövlət dilini bilmək hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının borcudur” vəzifəsi olmaqla; **1.2.** Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi Azərbaycan dili ölkənin siyasi, ictimai, iqtisadi, elmi və mədəni həyatının bütün sahələrində işlədilir; **1.3.** Azərbaycan Respublikası dövlət dilinin işlənməsini, qorunmasını və inkişafını təmin edir; **1.4.** Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarında, dövlət qurumlarında, siyasi partiyalarda, qeyri-hökumət təşkilatlarında (ictimai birlik və fondlarda), həmkarlar təşkilatlarında, digər hüquqi şəxslərdə, onların nümayəndəliklərində və fəaliyyət sahələrində, idarələrdə dövlət dilinin tətbiqi ilə bağlı fəaliyyət bu Qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir, o cümlədən karguzarlıq işləri dövlət dilində aparılır; **1.5.** Dövlət dilinin tətbiqinin normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir; **1.6.** Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla (və ya onların nümayəndəlikləri ilə) və xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəlikləri ilə yazışmalar Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq xarici dildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmaq şərtlə aparıla bilər; ... həmçinin **Maddə 3.** Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri – **3.0.** Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır: **3.0.1.** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu Qanunun tələblərinə uyğun olaraq dövlət dili ilə bağlı hüquq qaydalarının müəyyənləşdirilməsi; **3.0.2.** dövlət dilinin tətbiqi işinə, bu dilin işlənməsi və qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasının təmin edilməsi; **3.0.3.** dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanması və dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ma-

liyyələşdirilməsinin təmin edilməsi; **3.0.4.** dövlət dilinin saflığının qorunması, dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi; **3.0.5.** dövlət dilinin işlənməsi üçün zəruri olan maddi bazanın yaradılması; **3.0.6.** xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına, bu dildən sərbəst istifadə etmələrinə köməklik göstərilməsi;... habelə **II fəsil DÖVLƏT DİLİNİN İŞLƏNMƏSİ, QORUNMASI VƏ İNKİŞAFI**

Maddə 4. Dövlət dilinin rəsmi mərasimlərdə işlənməsi.

4.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, dövlət qurumlarının keçirdiyi bütün rəsmi mərasim və tədbirlər Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində aparılır. **4.2.** Bu Qanunun 4.1-ci maddəsinin tələbləri Azərbaycan Respublikasının təşkil etdiyi beynəlxalq səviyyəli rəsmi mərasimlərə və tədbirlərə, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən digər ölkələrdə keçirilən hər hansı rəsmi mərasim və tədbirə şamil olunmur. **Maddə 5.** Dövlət dilinin təhsil sahəsində işlənməsi; o cümlədən, **5.3.** Azərbaycan Respublikasında ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul zamanı Azərbaycan dili fənnindən imtahan verilməlidir. **Maddə 6.** Dövlət dilinin televiziya və radio yayımlarında işlənməsi; **Maddə 8.** Dövlət dilinin xüsusi adlarda işlənməsi; **Maddə 10.** Coğrafi obyektlərin adlarında dövlət dilinin işləndirilməsi; **11.1.** Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanlarında Azərbaycan Respublikasının dövlət dili işlənir. Dövlət dilini bilməyən şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tərcüməçidən istifadə edə bilərlər. **Maddə 12.** Dövlət dilinin beynəlxalq yazışmalarda işlənməsi; **12.1.** Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq yazışmaları dövlət dilində aparılır. Belə yazışmalar zəruri hallarda dövlət dili ilə yanaşı, müvafiq xarici dillərdən birində də aparıla bilər; **12.2.** Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli beynəlxalq müqavilələri dövlət dilində də, çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr isə müqavilə bağlayan tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilən dildə

(dillərdə) tərtib olunmalıdır; **12.3.** Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr (sazişlər və s.) və qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar (protokollar və s.) dövlət dilində nəşr edilməlidir. **Maddə 13.** Dövlət dilinin normaları; **Maddə 14.** Dövlət dilinin əlifbası; Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin əlifbası latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasıdır. **Maddə 15.** Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi; **Maddə 16.** Dövlət dilinin vətəndaşların şəxsiyyətini təsdiq edən rəsmi və vahid nümunəli sənədlərdə işlədilməsi. **Maddə 17.** Dövlət dilinin dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adında işlədilməsi; **Maddə 18.** Dövlət dilinin qorunması və inkişafı; **18.1.** Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, bu dilin işlənməsinə müqavimət göstərmək, onun tarixən müəyyən olmuş hüquqlarını məhdudlaşdırmağa cəhd etmək qadağandır; **18.2.** Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki bütün kütləvi informasiya vasitələri (mətbuat, televiziya, radio və s.), kitab nəşri və digər nəşriyyat işi ilə məşğul olan qurumlar Azərbaycan dilinin normalarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər.

Eyni zamanda III fəsil YEKUN MÜDDƏALARI **Maddə 19.** Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət – kimi maddələr xalqımızın tarixi şəxsiyyəti Heydər Əliyevin bu tarixi Qanun üzərində zəhmətindən və bunun da əsasında dayanan ilk növbədə vətəndaş, davamında milli lider mövqeyindən xəbər verir.

Akademik Ramiz Mehdiyev Ulu öndərin milli dil siyasətini dünya səviyyəsində dövlətlər və liderlər müstəvisində dəyərləndirərək belə demişdir: “Müasir mərhələdə siyasi mübarizədə və dövlətin idarə edilməsində dil amilindən Heydər Əliyev kimi ustalıqla istifadə edə bilən başqa bir dövlət başçısı, başqa bir siyasi lider göstərmək çətinidir. Bu, ilk növbədə, onun ana dilini, öz xalqının arzu və istəklərini dərinləndirən bilməsi ilə izah edilir” (151).

1993-cü il oktyabr ayının 3-də ümumxalq səsvermə yolu ilə prezident seçildikdə “Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri respublikanın dövlət quruculuğunu təşkil etməkdir. Bizim yolumuz aydındır, bunu dəfələrlə bəyan etmişik. Yolumuz demokratiya yoludur. Müstəqil Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət qurulmalıdır” (124) – andını verən Ulu öndər Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olarkən, SSRİ Nazirlər Sovetinin birinci müavini vəzifəsində sonsuz enerji ilə xidmət etdiyi vaxtlardan fikrində qurduğu və təcrübədə sınanmış dövlət quruculuğu məqsədindən çıxış edərək fiziki ömrünün hüdudları daxilində bütün real və ideal enerjisi ilə Azərbaycan dövlətinin sistemli idarəçilik strategiyasını yaratdı və yaşatdı.

Andiçmə mərasimində müqəddəs Qurani-Kərim kitabımıza əlini qoyub and içən Ulu öndərimiz ilk olaraq yeni qurulan dövlətin iqtisadi inkişafı üçün mühim əhəmiyyət kəsb edən məsələnin həllinə diqqəti yönəltdi və bu istiqamətdə 1994-cü il sentyabrın 20-də Əsrin müqaviləsi tarixi rəsmi sənədini imzaladı. Dünyanın 7 dövlətinin 11 neft şirkəti ilə Azərbaycan arasında imzalanan Neft müqaviləsi dünya neft şirkətlərinin 60 milyard ABŞ dollarını əhatə etməklə Azərbaycanı həm iqtisadi cəhətdən gücləndirmək, həm də siyasi baxımdan tanımaq məqsədini daşıyırdı.

Fəlsəfi elmlər doktoru, professor Məmməd Rzayev “Zamanı qabaqlayan dahi” əsərində müstəqil Azərbaycan dövlətinin neft strategiyasının əsas məqsədini elmi-obyektivliklə qiymətləndirərkən Ulu öndər Heydər Əliyevin bu sahədə xalqımızın maddi yəqinli sərəvətini böhran vəziyyətdən çıxarmasını və bu sahənin qısa zamanda sürətlə inkişaf etməsi üçün ciddi, möhkəm bünövrəli əsaslar yaratmasını xüsusi vurğulamışdır: “Yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra ölkə daxilində möhkəm təməllərə əsaslanan siyasi sabitliyin bərqərar olunması, qanunçuluğun gücləndirilməsi, Azərbaycanın yeni neft strategiyasının işlənilməsi, hazırlanması və gerçəkləşdirilməsinə əsaslı

zəmin formalaşdırmışdır. Ümummilli lider iqtisadi inkişafda yüksək dinamizmin əldə olunmasının ümdə şərti kimi məhz milli maraqlara söykənən yeni neft diplomatiyasına üstünlük vermişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanın güclü və qüdrətli dövlətə çevrilməsi üçün ölkənin malik olduğu zəngin təbii ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsini son dərəcə vacib saymış, yeni neft strategiyasının işlənib hazırlanması və uğurla həyata keçirilməsi üçün əzmlə çalışmışdır” (62).

Onu da qeyd edək ki, Heydər Əliyev hələ sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycana rəhbərliyi dövründən yaxşı tanış olan neft yataqlarımızın yenidən geoloji təhlillərinin aparılmasına start verilməklə, “Günəşli”, “Şahdağ” və başqa neft yataqlarımızın bugünkü yüksək səmərəli fəaliyyətinin əsası olan ciddi və məqsədyönlü işlər həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Bu fikrimizin təsdiqi üçün biz Ulu öndər Heydər Əliyevin yalnız 4 ay ərzində, yəni 1993-cü il 15 iyun tarixindən respublikaya prezident seçildiyi 6 oktyabr 1993-cü ilə qədər həllinə nail olduğu rəsmi hadisələri qeyd etməklə Ulu öndərin necə yüksək qeyri-adi güc və enerji ilə müstəqil Azərbaycan dövlətini qurmuş olduğunu göstərmək istəyirik.

Belə ki, Heydər Əliyev 1993-cü ilin yalnız iyul ayında ABŞ-ın Prezidenti Bill Klinton, İstanbulda İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının 2-ci Görüşünün iştirakçılara məktub göndərmiş, “Ostankino” dövlətlərarası televiziya şirkətinə müsahibə vermiş, Fransa Respublikasının Prezidenti əlahəzrət Fransua Metteran cənablarına məktub imzalamış, ATƏM-in Dağlıq Qarabağa dair Minsk Konfransının sədri Mario Raffaelli ilə birlikdə mətbuat konfransı keçirmiş və bəyanat vermiş, Misir Ərəb Respublikasının Prezidenti əlahəzrət Məhəmməd Hüsni Mübarək cənablarına, BMT Təhlükəsizlik Şurasının Sədrinə, surəti: BMT-nin baş katibinə məktublarını göndərmiş, “Mən xalqa minnətdaram” mövzusunda “Rossiyskiy Fermer” qəzetinin müxbiri ilə söhbət etmişdir.

Ulu öndər 1993-cü ilin avqust ayı ərzində də gərgin tarixi fəaliyyətini davam etdirmiş və “Mən Sizə heç nə vəd etmirəm” – “Sobesednik” qəzetinin müxbirinə müsahibə vermiş, Boliviyanın Prezidenti zat-aliləri cənab Xayme Pas Samoraya, Sinqapura məktub göndərmiş, Prezidenti zat-aliləri cənab Vi Kim Viyo, Ekvadorun Prezidenti zat-aliləri cənab Rodriqo Borxa Selavosa, Konqo Prezidenti zat-aliləri general Daniel Sassu Nqessoya məktublar yollamış, yazıçı Aleksandr Proxanova müsahibə vermiş, eyni zamanda həmin gün Biləsuvar, Cəlilabad, Masallı, Lənkəran, Astara, Yardımlı və Lerik rayonlarından seçilmiş xalq deputatları, həmin rayonlardan olan rəhbər işçilər və ziyalılarla görüşmüş və giriş sözü söyləmiş, yekun sözü söyləmiş, yenə həmin gün “Energetika, Ekologiya, İqtisadiyyat” II Beynəlxalq Simpoziumun iştirakçılara məktub yollamış, aparıcı neft şirkətlərinin və korporasiyalarının nümayəndələri ilə görüşdə çıxış etmiş, İndoneziya Respublikasının Prezidenti, əlahəzrət general Suxarto cənablarına, BMT Təhlükəsizlik Şurasının Sədrinə, surəti: BMT-nin Baş katibinə məktublar göndərmiş, Azərbaycan Milli Televiziyası ilə xalqa müraciət etmiş, “Müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyini, ərazi bütövlüyünü qorumaq hər birimizin borcudur” Bakıda Ümumrespublika müşavirəsində çıxış etmişdir. “Nezavisimaya Qazeta”nın müxbirinə müsahibə vermişdir. Yenə həmin gün Mühəribə qurbanlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq konfrans (Cenevrə, 30 avqust – 1 sentyabr 1993-cü il) iştirakçılara müraciət göndərmişdir. Habelə. ABŞ-ın Prezidenti Bill Klinton cənablarına, ABŞ-ın vitse-prezidenti Albert Qor cənablarına, ABŞ Konqresinin spikeri Tomas Foli cənablarına, Tacikistan Respublikası Ali Sovetinin sədri İmaməli Rəhmanov cənablarına məktublar göndərmiş, mətbuat konfransında bəyanat vermişdir. Sentyabr ayında bəstəkar Arif Məlikova məktub göndərmişdir, Azərbaycan Respublikası DİN-də keçirilmiş müşavirədə çıxış etmişdir. AMEA-da ziyalılarla görüşdə çıxış etmişdir. Respublika Ali Sovetində Gənclərin nümayəndələri ilə görüşdə çıxış etmişdir. Akademik Azad Mir-

zəcanzadəyə məktub göndərmişdir. BKZ-da paytaxtın sənaye müəssisələri əmək kollektivləri nümayəndələrinin mitinqində çıxış etmişdir. AR MM-də qanunsuz həbslərin olub-olmaması haqqında məsələnin müzakirəsində çıxış etmişdir, ildə Beynəlxalq Ahıllar Günü ilə bağlı müraciət imzalamışdır. ÜMUMÇİN Xalq Nümayəndələri Məclisi Daimi Komitəsinin sədri TSYAO Şİ cənablarına məktub göndərmişdir. Oktyabr ayında Xalq şairi Məmməd Araza məktub yollamışdır. AR Prezidenti kimi andiçmə mərasimində nitq söyləmişdir. Azərbaycanın müstəqillik günü münasibəti ilə xalqı təbrik etmiş. ATƏM-in sədri İsveçin Xarici İşlər naziri M.A.Uqlas ilə görüşdə çıxış etmişdir. Həmin gün Heydər Əliyev birgə mətbuat konfransında bəyanat vermişdir. TC-70 Elmi-praktik konfransının iştirakçılara, Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti əlahəzrət Süleyman Dəmirəl cənablarına, Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş Naziri əlahəzrət Tansu Çillərə, Türkiyə Cümhuriyyəti Böyük Millət Məclisinin Sədri əlahəzrət Hüsəməddin Cindoroq cənablarına məktublar göndərmişdir.

Heydər Əliyev yenə oktyabr ayında 1993-cü ilin Azərbaycan və İran prezidentləri arasında danışıqların yekunlarına həsr olunmuş birgə mətbuat konfransında bəyanat vermiş, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan Respublikası ərazisinə yeni hücumları və təcavüzü ilə bağlı milli televiziya və radio ilə xalqa müraciət etmişdir. Fəaliyyətini davam etdirən Ulu öndər noyabr ayında keçmiş beynəlmiləlçi döyüşçülərlə görüşmüş, AR MM-nin iclasında çıxış etmişdir. Heydər Əliyev vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinə də diqqət ayıraraq noyabr ayında Azərbaycanın siyasi partiyalarının və ictimai hərəkətlərin rəhbərləri ilə görüşmüş, Prezident Sarayında bank-maliyyə, tədiyyə sistemlərinin və idxal-ixrac əməliyyatlarının vəziyyətinə və onu yaxşılaşdırmaq sahəsində vəzifələrə, həmçinin respublikanın sosial-iqtisadi problemlərinə, dekabrda maliyyə sistemində və əhalinin taxıl məhsulları ilə təchizatında ciddi nöqsanların aradan qaldırılmasına həsr olunmuş ümumrespublika müşavirələrində

çıxışlar etmişdir. Heydər Əliyevin AR Prezidentinin vəzifələrini icra etdiyi dövrün və prezident fəaliyyətinin ilk tədbirlərinin sonuncu ayına düşən hissəsi də dövlətimiz və xalqımız üçün əlamətdar hadisələri əks etdirir. Belə ki, heç nəyi, heç kimi unutmayan Ulu öndər dekabr ayında cəbhəyanı bölgələrə, o cümlədən Gəncə şəhərinə səfər edərək xalqla təmasda olmuşdur. Heydər Əliyevin dünya şöhrətli Azərbaycan rəssamı Tahir Salahovla tarixi görüşü də 1993-cü ilin son günlərinə təsadüf edir. Həmin günlərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Fransaya rəsmi səfərə getmiş, səfər zamanı mətbuat konfransında bəyanat vermişdir. Heydər Əliyevin MDB Dövlət başçıları Şurasının konfransında bəyanatla çıxış etməsi də ilin son günlərinə təsadüf edir. Həmçinin Ulu öndər AMEA-nın prezidenti, akademik Eldar Salayevə, vitse-prezidenti, akademik Ziya Bünyadova təbrik məktubları göndərmiş, Azərbaycanın Milli qəhrəmanları və vətənimizin azadlığı uğrunda həlak olmuş şəhidlərin ailə üzvləri ilə görüşmüş, 31 dekabrda xalqa Yeni il Müraciəti ünvanlamışdır.

Göründüyü kimi Ulu öndər hər ilin hər ayını, hər gününü, hər saatını müstəqil Azərbaycan dövlətinin qüdrətlənməsi məqsəd və məramına həsr etmiş və bu fəaliyyət tempi onun siyasi hakimiyyətdə olduğu 10 illik heç də qısa olmayan mərhələdə nəinki zəifləmiş, azalmış, əksinə daha da güclənmiş, məzmun və mahiyyət etibarilə hətta dünyanın ən qabaqcıl dövlətlərinin liderlərinin iş planlarını dəfələrlə üstələmişdir.

Heydər Əliyevin tarixi əhəmiyyət kəsb edən bu mühüm siyasi proqramında əlbəttə ki, Neft siyasəti öndə dayanır. Belə ki, 1994-cü ildə, Əsrin Müqaviləsi ilə başlayan tarixyüklü işlərin davamında – 1999-cu ilin noyabrında İstanbulda ATƏT-in sammitində ABŞ, Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Türkmənistan, Qazaxıstan rəhbərləri Baki-Ceyhan neft kəmərinin yaradılmasına dəstək imzalarını atdılar. Lakin sonradan 3 dövlət bu layihənin yaradılmasında sona qədər təşəbbüsçü olaraq qaldı. Əslində həmin layihəyə qədər mövcud olan

Supsa və Novorosiysk kəmərlərinin çəkilişinə də birbaşa Heydər Əliyev təminat vermiş, bu layihələr məhz onun sayəsində baş tutmuşdur. Ümumiyyətlə Heydər Əliyevin neft siyasəti onun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 70-ci illərdən sistemləşmişdi. Belə ki, Ulu öndər hələ sovet idarəçiliyi zamanında öz ölkəsinin, xalqının taleyini düşünərək dənizdə Dərin Özüllər Zavodunun məhz Azərbaycanda yaradılmasına nail olmuşdu. Halbuki Rusiya bu zavodu Həştərxan vilayətində qurmaq niyyətində idi.

Maraq çəkən bir faktı da diqqətə çatdırmaq yerinə düşər. Belə ki, bu gün regionumuz üçün ciddi təhlükə olan Ermənistanın Metsamor atom elektrik stansiyasını SSRİ hakimiyyəti bizim Nəvahi adlanan ərazimizdə yaratmaq istədikdə, Heydər Əliyev buna 2 dəfə ciddi şəkildə mane olmuşdur. Hazırda bu çox təhlükəli, hətta bağlanması dəfələrlə tələb olunan Metsamor stansiyasının bizdən uzaqda, yəni başqa bir sahədə yerləşməsi dediklərimizə əyani misal ola bilər.

Heydər Əliyevin 1999-cu ildə neft siyasəti sahəsində həyata keçirdiyi daha bir əhəmiyyətli hadisə Azərbaycan Neft Fondunun yaradılması ilə bağlıdır ki, bununla yeni müstəqil dövlətin iqtisadi bünövrəsi qoyulmuş oldu.

Azərbaycan dövləti Heydər Əliyevin müəllifi olduğu Konstitusiyamızda təsbit olunan qanunlarla və onun tükənməz enerjisi, intellekti, xarizmatik gücünün sayəsində demək olar ki, hər gün, hər saat yeni-yeni layihələrlə inkişaf etdirilərək bugünkü hüquqi, demokratik, sivil səviyyəsinə gəlib çatmışdır.

İstər hüquq, istər sosial həyat, istər mədəniyyət və incəsənət sahəsindəki böyük uğurlarımız Heydər Əliyev siyasətinin milli dövlət quruculuğu ideyalarının gerçəkliyini, davamlılığını elmi obyektivliklə təsdiq edir və fənlərarası istiqamətdə tədqiqatlara meydan açır.

Məqamı olduğu üçün biz Ulu öndərin siyasi irsinin böyük tədqiqatçısı, görkəmli akademik Ramiz Mehdiyevin bir qiymətli fikrini burada misal gətirməklə bu bölməni yekunlaşdırmağı zəruri hesab edirik. Alim göstərir ki, “Bu gün global dünyaya inteqrasiya edə-

kən biz bilməliyik ki, Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli “Mən”ini, ənənələrini, dilini, tarixini, sosiomədəni fonunu qorumağa necə böyük əhəmiyyət verirdi”(150).

Bu baxımdan “Heydər Əliyev siyasəti: milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” mövzusunda monoqrafiya və o cümlədən II Fəslin “Heydər Əliyev siyasəti və dövlət quruculuğu” yarım-fəslindəki siyasi fəlsəfə, fəlsəfi-etik aspektlərdəki tədqiq və təhlillər maraq doğurur.

b) Vətəndaş cəmiyyəti

Milli dövlət və dövlət quruculuğu problemini həmişə aktual edən ən əsas faktor vətəndaş və daha konkret desək vətəndaş cəmiyyəti məsələləridir. Bu isə mahiyyətə dövlətin ali məqsədi – xalq-millət maraqlarına münasibətini əks etdirməklə, öz üzərinə azadlıq, plüralizm, müstəqil şəxsiyyət normalarına hörmət bəsləmək və onu inkişaf etdirmək vəzifəsini götürür.

Tarixən insan cəmiyyətləri ilə eyni vaxtda yaranmış, kütlənin ən xırda tələbat ehtiyaclarından tutmuş böyük hüquqi maraqlarına kimi çox geniş bir sahəni əhatə edən vətəndaş cəmiyyəti bütün digər ictimai sahələr kimi ən yetkin halına 1-ci əsrdə çatmışdır.

İlk növbədə dövlət daxilində qeyri-dövlət, qeyri-hökumət hakimiyyəti mahiyyətini kəsb edən vətəndaş cəmiyyəti bütün maraqları şəxsiyyət, vətəndaş üzərinə cəmləyib onun müstəqil hakimiyyət prinsiplərini irəli sürürdü.

Bu qeyri-hökumət sistemində müxtəlif sosial qruplar, demokratik institutlar, ictimai birliklər, siyasi partiyalar, habelə məktəblər, dövlət daxilində qeyri-dövlət iqtisadi sahələri, məsələn, sahibkarlıq faktorları, həmçinin ənənəvi rəsmi ailədən fərqlənən ailə, müstəqil məhkəmələr, müstəqil mətbuat, azad seçki hüququ, azad dini sahələr və s. daxil olmaqla məfhumlar və onların daşdıqları mənalardan da aydın olduğu kimi ayrıca bir dövlət, elə sadəcə desək cəmiyyət ideyaları düşünülür.

Vətəndaş cəmiyyətinin bütün prinsipləri dövlətə münasibətdə insanda-şəxsiyyətdə və onun dövlətdə Konstitusiyə hüququnun qorunmasını ehtiva edir. Dövlətin vətəndaşların rifahı, hüquqlarının müdafiəsinin tənzimlənməsi üçün qəbul etdiyi qərarlar, eləcə də vətəndaş cəmiyyəti prinsipləri, başqa cür desək hakim siyasi rəhbərlikdən tələbləri təbii hüquqların qeyd-şərtsiz tanınması, qorunması, mülkiyyət məsələləri, iqtisadi azadlıq, şəxsiyyət toxunulmazlığı, qanun qarşısında hamının bərabərliyi, hüquqi dövlət, plüralizm, danışıqlar, sülh, sosial tərəqqi üst-üstə düşməklə yenə xalq-dövlət, millət-dövlət, vətəndaş-dövlət həmrəyliyi şərtləndirir.

Təsədüfi deyil ki, dövlət və millət vəhdəti – həmrəyliyi millətin-vətəndaşın bu hüquqi-mənəvi əsaslar sistemini qoruyub yaşatması ilə ölçülürsə, dövlətin də öz vətəndaşlarına bu mirası qoruyub saxlamaq, tətbiq etmək və gələcəyə ötürmək üçün imkanlar yaratması, azadlıqlar verməsi, onu qanun kodeksləri qüvvələndirməsi ən ümdə vəzifələrdəndir. Əgər dövlət-millət, vətəndaş-dövlət vəhdəti pozularsa etnomilli tərəqqidə böyük, qarşısıalınmaz uçurumlar baş verə bilər və tarixin buna çox sayda misalları vardır.

İnsan-şəxsiyyət mənafeyi təmsil edən vətəndaş cəmiyyətlərinin əsas prinsiplərinin nəzərə alınmadığı, inkar və rədd edildiyi tarixi siyasi sistemlər də olmuşdur. Demokratik hüquqların tapdalandığı, vicdan azadlığının vətəndaşların milli varlığını əks etdirən ana dilini, ondan az əhəmiyyət kəsb etməyən dinini, adət-ənənələrini, tarixi keçmişini, milli identikliyi – kimliyini unutduran dövrlər, dövlətlər və liderlər az olmayıb. Elə 70 il daxil olduğumuz, ateizm bu xovlarının hakim olduğu Sovet quruluşunu götürək. Siyasi sistem cəmiyyətdən bütün inancların – milli etnoidentikliyin ziddinə gedərək ateizmə bağlanmağı tələb edir, yaranan ədəbiyyat və sənət əsərlərində totalitar prinsiplər təbliğ və təlqin olunurdu. Həmçinin vətəndaşın sosial-iqtisadi tələbləri, demokratik azadlıqları, bütünlükdə vətəndaş cəmiyyəti qeyri-ışlək sistem halında idi. Azadlıq, ədalət, həqiqət kimi vətəndaş əxlaqi şüurunu psixoloji olaraq, yetişən nəslin

şüurundan silmək təhlükəsini gücləndirir, kütləni dövlətdən asılı vəziyyətdə saxlayırdı. Buna görə də həmin siyasi quruluşun tarixə totalitar, gücün bir əldə toplandığı avtoritar, qeyri-humanist, sırf siyasi rejim xarakterində iz salması heç də təsadüfi deyil.

Belə ki, bu dövlət siyasətində xalq kütlələrinin ali vətəndaş cəmiyyəti ideal və ideyalarının, azadlıq arzuları və hisslərinin, kütləvi olaraq vətəndaş şəxsiyyətlərinin, geniş fəlsəfi anlamda əxlaqının – azadlıq, birlik maraqlarının, başqa cür desək “mən” və “mentalitet” varlıqlarının onilliklər boyu əzilib, tapdalanması vətəndaş-dövlət münasibətlərini sistem şəklində zəiflətməklə, yekrəng siyasi sovet ideologiyasını içdən, daxildən dağıtmaqla onun sonu olmayan tarixini hazırladı və nəticədə məhz millətlərin, xalqların ümumi istəklərinə uyğun bir “yenidənqurma” hadisəsi ilə Sovet imperiyası tamamilə süquta uğradı.

Heydər Əliyev 1993-cü il oktyabr ayının 10-da Respublika sarayında müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Andicmə mərasimindəki nitqində SSRİ imperiyasından yenidən qopmuş və ölkənin səriştəsiz siyasi rəhbərliyinin qeyri-hüquqi və qeyri-demokratik addımları nəticəsində vətəndaş müharibəsi həddinə gəlib çatmış milli vətəndaş cəmiyyətinin dövlət-millət, millət-dövlət istiqamətində qarşıda dayanan mühüm vəzifələrin monolit və dinamik idarəçilik münasibətləri proqram layihəsini irəli sürdü.

Bu proqramda tarixən və müasir dünyanın bütün qabaqcıl ölkələrinin vətəndaş cəmiyyətlərinin maraqlarını birləşdirən müddəalar zəncirvari olmaqla bütöv halda yetkin müstəqil qeyri-hökumət cəmiyyətinin ideya prinsiplərini əks etdirirdi.

Məsələn, “Azərbaycan dövləti demokratik prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərməlidir, öz tarixi ənənələrindən, milli ənənələrindən bəhrələnərək, dünya demokratiyasından, ümumbəşəri dəyərlərdən səmərəli istifadə edərək demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə gətirməlidir. Bizim yolumuz bu yoldur və mən sizə bir daha söz verirəm ki, biz məhz bu yolla gedəcəyik. Bu yolla gətirmək həm tarixi keç-

mişimizə uyğundur, həm də bir müstəqil dövlət kimi dünya sivilizasiyasına daha yaxından qovuşmaq üçün lazımi şərtidir. Bunun üçün Azərbaycanda bütün imkanlar yaranıb və bundan sonra da yaranacaqdır” (124).

Heydər Əliyev tarixyüklü andiçmə mərasimində bəşərin ən ali hissi və əxlaq anlamının ən yüksək keyfiyyəti insan azadlığı, vicdan azadlığı, söz, dil azadlığını xalqının bütün vətəndaşlarına nisbətə müasir siyasi müstəvidə demokratik prinsip olaraq önə çəkib bunlara sahib çıxacağını və milli dövlət ideyasını tamamlayan Ümummilli Lider mövqeyini ifadə edirdi. Bu isə ölkədə vətəndaş cəmiyyətinin əsası kimi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Ulu öndərin andiçmə mərasimindəki nitqindən gətirəcəyimiz bir misal bunu təsdiqləyə bilər: “Azərbaycanda insan azadlığı, söz azadlığı, din azadlığı, dil azadlığı, vicdan azadlığı bunların hamısı demokratik, sivilizasiyalı cəmiyyətin yaranmasına imkan verən şərtlərdir. Biz bu şərtlərin bərqərar olmasını təmin edəcəyik. Azərbaycanda çoxpartiyalı cəmiyyət yaranmaqdadır, bir çox partiyalar yaranıb və bundan sonra da yaranacaqdır. Bunların yaranması və inkişaf etməsi üçün Azərbaycan dövləti bütün imkanları təmin edəcəkdir və çoxpartiyalı cəmiyyət, demokratik prinsiplərin bərqərar olduğu cəmiyyət, şübhəsiz, Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi inkişafına kömək edəcəkdir” (124).

Xalqımızın tarixi şəxsiyyəti Heydər Əliyev iqtidar hakimiyyətinə alternativ qüvvənin-chəxpartiyalıliğin yekrəngliyinin demokratiyanın inkişafına mane olacağını rasional qiymətləndirmə qəbul etməyərək “Çəxpartiyalı cəmiyyətdə müxalifətin də böyük rolu var. Biz müxalifətə bundan sonra da böyük hörmətlə münasibət göstərəcəyik və əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycan cəmiyyətində müxalifət mövqeyində olan partiyalar, siyasi qüvvələr konstruktiv əməkdaşlıq mövqeyindən çıxış edəcəklər və bu da Azərbaycanda həqiqi demokratiyanın inkişafı üçün daha geniş imkanlar yaradacaqdır. Bir sözlə, biz Azərbaycanda müxtəlif qüvvələrin olmasını təbii hal he-

sab edirik, eyni zamanda dövlətin müxalif qüvvələrlə konstruktiv əməkdaşlığa həmişə hazır olduğunu bildiririk” (124) – kimi prinsipi al mövqeyini açıqlayır.

Biz Heydər Əliyevin demokratiya anlayışını politoloji və təcürbi biliyinin təzahürü olan xarakterik təhlilləri ilə də qarşılaşırıq. Hətta böyük Lider demokratiyanı milli geosiyasi məkanda inkişaf dinamikasını düşünüb şərh etmiş, bununla vətəndaş cəmiyyətinin, onun əsasını təşkil edən insan əxlaqı-azadlıq və vicdan azadlığının proqram-layihəsini irəli sürürdü. Dediklərimizi Heydər Əliyevin çıxışlarından gətirdiyimiz bir neçə iqtibasla təsdiqləyə bilərik:

“Bəziləri belə hesab edir ki, Azərbaycanda demokratiya Böyük Britaniya, Fransada, yaxud ABŞ-dakı kimi olsun. Biz bu səviyyəyə çatmağa çalışırıq. Demokratiyanı bir-iki gündə əldə etmək mümkün deyil. Demokratiya insanların şüurunda dəyişiklik deməkdir. Bu dəyişiklik heç bir inqilabla olmur, təkamül yolu ilə tədricən gedir” (25). “Yeni Azərbaycanda demokratiya prinsipləri bərqərar olmalı, hər yerdə insan azadlığı təmin edilməli, insan haqları qorunmalı, vicdan azadlığı, din azadlığı təmin edilməlidir”(25). “Demokratiya dövlətçiliyimizin əsasını təşkil edəcəkdir. Azərbaycanda demokratiyanın inkişaf etdirilməsi üçün bizim Konstitusiyamız var, qanunlarımız var və Azərbaycan Prezidentinin iradəsi var” (25).

Azərbaycan dövlətinin tarixi şəxsiyyəti, müstəqil respublikamızın böyük qurucusu Ulu öndər Heydər Əliyevin “Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır”; “Fikir müxtəlifliyi təbii hadisədir”; “Böyük siyasəti kiçik hisslərə, xırda mənfəətlərə bağlamaq olmaz” (119) kimi dillər əzbəri olan fikirləri də ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyətinə siyasi münasibəti dolğun əks etdirir, həmçinin bu fikirlərdən ucalan müdrik tarixi ideyalar ayrı-ayrılıqda elmi tədqiqatlar üçün ciddi mənada mövzulara yol açır.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Heydər Əliyev “Demokratiya insanların şüurunda dəyişiklik deməkdir. Bu dəyişiklik heç bir inqilabla olmur, təkamül yolu ilə tədricən gedir”

(119) – deyərkən həyatı həqiqətlərdən çıxış etmiş və zaman Ulu öndərin öz qənaətində yamımadığını real gerçəklik faktları ilə təsdiq etmişdir.

Belə ki, Ulu öndər o vaxtlar müstəqil qəzetlərdən birində qarşılaşdığı həqiqətə uyğun olmayan və eyni zamanda təhqir və böhtan məzmununda, həm də xalqın dini inancının yüksək məmur təmsilçisi haqqında olan bir yazını kəskin tənqid etməklə, əslində bütün ictimaiyyətə demokratiyanın müdrik Lider tövsiyələrini verirdi. Eyni zamanda bu müdrik nəsihətlər hüquqi mahiyyəti və yenə əsas qayə, milli-mənəvi əsaslarımıza söykənən milli dövlətçilik siyasəti- azərbaycançılıq ideyasını əsaslandırır. Bu məqamda həmin Bəyanatdan bir hissəni misal gətirmək yerinə düşər: “Azərbaycanda söz azadlığı, mətbuat azadlığı demokratiyanın əsas prinsiplərindən biri olaraq, tam bərqərar olunubdur. Ancaq təəssüflər olsun ki, bəzi qəzetlər, ayrı-ayrı şəxslərə mənsub olan qəzetlər, yaxud müstəqil qəzetlər, müxtəlif partiyalara mənsub olan qəzetlər Azərbaycanın Konstitusiyasının, Azərbaycanın qanunlarının mətbuat azadlığı, söz azadlığı haqqında yaratdığı şəraitdən sui-istifadə edirlər. Biz qəzetlərdə çox tez-tez ayrı-ayrı insanların təhqir olunması, onların haqqında böhtanlar, yalanlar yazılmasının şahidiyik. Mənim özümü də, Azərbaycan Prezidentini də bəzi hallarda təhqir edirlər, mənə böhtanlar atırlar. Mənim haqqımda müxtəlif uydurmalar yayırlar. Ancaq mən bunlara dözüərəm. Dözüərəm ona görə yox ki, mən bunlara qarşı qanun çərçivəsində tədbir görə bilmərəm. Ona görə ki, mən belə yazıların müəlliflərinin hərəkətlərini Azərbaycanın mənaəviyyətinə, Azərbaycanın dövlətçiliyinə zidd hərəkətlər kimi qəbul edirəm” (86).

Heydər Əliyevin “Kim müxalifətdə durursa-dursun, ancaq Vətəninə, xalqına, mənaəviyyətinə, məsləyinə müxalifətdə durmasın”, “Ədalətsizliklə ədaləti bərpa etmək olmaz” (119) – fikirləri buradan qaynaqlanmaqla bərabər ölkə vətəndaşlarının ümumiyyətlə demokratik ruhda yetişməsinə ehtiva edirdi.

Əlbəttə vətəndaş cəmiyyəti hadisəsini əsas insan azadlıqları və müstəqillik ideyaları təşkil etdiyi üçün güc – söz azadlığı, bu istiqamətdə də mətbuat üzərinə düşürdü və Heydər Əliyev yeni qurulan müstəqil respublikamızın idarəçilik siyasətində milli mətbuatın müstəqilliyi, sərbəst fəaliyyətini dəstəkləyir, onun demokratik prinsiplər ruhunda inkişafına çalışırdı. Həmçinin Heydər Əliyevin idarəçilik prinsipində milli mətbuatın sistemli irəliləyişi yalnız vətəndaş cəmiyyətinin tələbləri məzmununda deyil, dövlət siyasətinin üzvi bir parçası olaraq planlaşdırılırdı.

Yüksək intellektual səviyyəyə və zəngin informasiyaya malik dövlət xadimi Heydər Əliyev sözsüz ki, informasiya kommunikasiyalarının cəmiyyətə kütləvi təsirindən, hətta bütün dünyada yayılmış sosial kommunikasiya proseslərindən, həmçinin mətbuatın məcazi mənada “4-cü hakimiyyət” adlanması məsələlərindən məlumatlı idi və onillər boyu KİV nümayəndələri ilə canlı ünsiyyətdə olan böyük Lider öz dövlət quruculuğu siyasətində bu sahənin sağlam ruhda, hüquqi və demokratik inkişafını tənzimləyən qərarlar qəbul edir, müvafiq konvensiyalar imzalayırdı.

“4-cü hakimiyyət” sözün özündən də aydın olduğu kimi mahiyyətə hakimiyyətə müxalif sahə kimi dünyanın ən qabaqcıl dövlətlərində, əsas da ABŞ-da dövlət strukturlarının fəaliyyətini nəzarətə götürərək əsl müfəttiş xarakterində çıxış edən mətbuat Heydər Əliyevə görə dövlətə köməkçi nəhəng bir sosial qurum idi və Ulu öndər bu sahəni daim diqqətdə saxlayır, jurnalistlərin qaldırdığı problemləri çap olunan qəzetləri, yayınlanan verilişləri hər gün izləməklə təhlil edib vaxtında həll olunmasını reallaşdırırdı.

Heydər Əliyev vətəndaş cəmiyyətinin bu əsas sahəsini əsl azad söz meydanına çevirərək jurnalistlərin rahat işləməsi üçün geniş şəraiti yaradırdı. Təsədüfi deyil ki, müstəqil dövlət kimi ilk addımını atan Azərbaycan Respublikası ilk Konstitusiyasına 50-ci maddə kimi KİV-in inkişafına bağlı tarixi və həmişə əhəmiyyətli olan bir qanunu daxil etdi. Bu qanun “M a d d ə 5 0. Məlumat azadlığı I. Hər

kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır. II. Kütləvi informasiyanın azadlığına təminat verilir. Kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurası qadağandır. III. Hər kəsin kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilən və onun hüquqlarını pozan və ya mənafeələrinə xələl gətirən məlumatı təkzib etmək və ya ona cavab vermək hüququna təminat verilir” (95) Müstəqil respublikanın dövlət idarəçiliyində bir tərəfdən mətbuatın inkişafına, demokratik şüurlu jurnalist ordusunun yetişməsinə təkan verirdi, digər tərəfdən dövlət hüququnun ciddi əsaslarını şərtləndirirdi.

Konstitusiyamızın verdiyi hüquq və azadlıqları təcrübədə həyata keçirən Heydər Əliyevin elə 1995-ci ildə milli mətbuat tariximiz üçün öz zamanında olduğu kimi bugündən baxanda da son dərəcə mühüm əhəmiyyəti olan veb-virtual informasiya kanalının Azərbaycanda əsasının qoyulmasına nail olmuşdur.

Nəzərə alsaq ki, internet sözü ilə bərabər veb-virtual şəbəkənin bütün dünyada tətbiqinə 1980-ci ildə start verilib, 1985-ci ildə ABŞ-da ilk dəfə olaraq sınaqdan çıxıb və 1990-cı illərdən etibarən dünyanın ən qabaqcıl Avropa dövlətlərində istifadəyə verilib, o zaman müqayisədə gənc və kiçik bir dövlət olan müstəqil Azərbaycan Respublikasında 1995-ci ildə yaranması və istifadə olunmasının tarixi hadisə kimi dəyəri və əhəmiyyəti, ən əsas da dövlətin bu işə xüsusi rəsmi münasibəti aydın olar.

Heydər Əliyevin Azərbaycan mətbuatına diqqət və qayğısı sovet dövründən mövcud olan və müstəqillik illərində saxlanmış senzura adlanan avtoritar və totalitar rejim təzyiq məşinını 1998-ci il 6 avqust tarixli xüsusi Sərəncamla ləğv etməsi, 1999-cu ildə Kütləvi İnformasiya Vasitələri (KİV) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununu, habelə “2000-2001-ci illərdə kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün Tədbirlər Proqramı”nı təsdiqləməsi, həmçinin 2003-cü ildə Jurnalistlərin I Qurultayında jurnalistlər tərəfindən irəli sürülən qeyri-hökumət

təşkilatı olan “Mətbuat Şurası yaradılması” təklifini dəstəkləməsi və hətta qəzetlərin çapı üzrə böyük məbləğdə borclarının dondurulması və digər hüquqi, mənəvi məsələlərin həllində özünü təsdiq edir.

Heydər Əliyevin 2002-ci ildə “Jurnalistlərin dostu” mükafatına layiq görülməsi faktı Ulu öndərin həqiqətən ölkədə vətəndaş cəmiyyətinin əsas mexanizmi olan, təcrübədə dövlətlə müxalif mövqedə dayanan XVIII əsrdən indiyə kimi formal da olsa “4-cü hakimiyyət” adını daşıyan və kütləvi olaraq bu mahiyyətdə də qəbul edilən KİV-in fəaliyyətini öz dövlət idarəçilik prinsipləri ilə möhkəmlətdiyini, ona meydan verdiyini, nüfuz qazandırdığını aydın şəkildə təsdiqləyir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının II – Əsas hüquqlar, Azadlıqlar və Vəzifələr bölməsinin 25, 26, 28, 29, 36, 47, 48, 49-cu maddələri, habelə digər bölmə, fəsil və müddəaları da ölkədə vətəndaş cəmiyyətinin tam olaraq maraqlarını əhatə edirdi.

Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının **29-cu maddəsi mülkiyyət hüququ** vətəndaş cəmiyyətinin dünyanın hər bir nöqtəsində dövlət və xalq kütlələri müstəvisində hüquqi və mənəvi mahiyyətdə ən həssas problemin həllini təsbit edir: “I. Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır. II. Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. III. Hər kəsin mülkiyyətində daşınmaz və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir. IV. Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Dövlət ehtiyacları üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər. V. Xüsusi mülkiyyət sosial öhdəliklərə səbəb olur. VI. Sosial ədalət və torpaqlardan səmərəli istifadə məqsədi ilə torpaq üzərində mülkiyyət hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər. VII. Dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir” (95).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının **56-cı maddəsi** də vətəndaş cəmiyyətinin seçmək və seçilmək bəşəri və dünyəvi azadlıq hüququnu müdafiə edir: – “**M a d d ə 5 6.** Seçki hüququ I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır. II. Məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslərin seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququ yoxdur. III. Hərbi qulluqçuların, hakimlərin, dövlət məmurlarının, din xadimlərinin, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, bu Konstitusiyada və qanunda nəzərdə tutulan digər şəxslərin seçilmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər” (95).

Məlumdur ki, vətəndaş cəmiyyəti lap qədim sivilizasiyalardan başlayaraq konstitusiyalı dövlət hakimiyyəti dövrünə kimi həmişə fərdi sahibkarlıqla öz mövcudluğunu təsdiq etmişdir. Bu baxımdan “Azad sahibkarlıq hüququ I. Hər kəs imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər. II. Dövlət sahibkarlıq sahəsində yalnız dövlət maraqlarının, insan həyatının və sağlamlığının müdafiəsi ilə bağlı tənzimləməni həyata keçirir” (95) – 59-cu maddənin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında yer alması dövlət tərəfindən xalqa öz rifahını əldə etməsi üçün geniş imkanlar açmasının qarantı kimi diqqət cəlb edir.

Ölkənin iqtisadi həyatında bu qanunun təsdiqi özünü sahibkarlığın inkişafının geniş üfüqlərində aydın göstərdi. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 1997-ci ildə “dövlət büdcəsinin “Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı” maddəsində nəzərdə tutulan vəsaitin bölüşdürülməsi və istifadəsi haqqında Əsasnamə”ni təsdiq etdikdən sonra Sahibkarlığa Yardım Milli Fondu sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kreditlərin verilməsi işini həyata keçirmişdir.

Heç də təsadüfi deyil ki, bununla həm ölkənin iqtisadi gücü artdı, həm də vətəndaş cəmiyyətinin azad fərdi fəaliyyəti, müstəqil inkişaf, eyni zamanda demokratik əsasları xeyli möhkəmləndi.

Biz Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin siyasi irsinə də dövlət quruculuğu məsələlərini fəlsəfi-siyasi və fəlsəfi-etik kontekstindən yanaşdığınız bu yarımfəsildə onun vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı ilə bağlı gördüyü böyük işlərdən bəhs edərkən bu istiqamətdə çoxpartiyalılıq və siyasi partiyalar məsələsini qeyd etməyə bilmərik.

Belə ki, demokratiyanı, plüralizmi bir kamill şəxsiyyət kimi qəbul edən və bu amillər dövlətin, eləcə də vətəndaş cəmiyyətinin sütunu olaraq gücləndirən Ulu öndər gənc müstəqil Azərbaycan dövlətində çoxpartiyalılıq siyasətini də uğurla həyata keçirmişdir. Bu gün ölkəmizdə sıralarında 500 mindən çox vətəndaşımızı birləşdirən, Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş və 2004-cü ilə kimi sədri olduğu Yeni Azərbaycan Partiyası da daxil olmaqla rəsmi dövlət qeydiyyatına alınmış 56 siyasi partiya fəaliyyət göstərir. Bunların arasında təbii olaraq müxalifət partiyaları da vardır.

Heydər Əliyev 1993-cü il, andiçmə mərasimindəki nitqində həmin vaxt müxalifətyönlü siyasi partiyaların fəaliyyəti ilə bağlı narahatlığını açıqlayarkən dövlət siyasətində onların yerini və rolunu labüd hesab etdiyini vurğulayaraq bəyan edirdi ki, “Siyasi partiyalar, hərəkatlar Azərbaycanda sərbəst fəaliyyət göstərə bilərlər. Lakin heç bir siyasi partiyanın və ya hərəkatın, ictimai-siyasi təşkilatın silahlı dəstələri, silahlı qüvvələri ola bilməz! Bu gün mən bunu bütün Azərbaycan vətəndaşları qarşısında tam qətiyyətlə bəyan edirəm. Vaxtilə Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında müsbət rol oynamış Xalq Cəbhəsinin çox mənfəət təcrübəsi təəssüf ki, Azərbaycanda qeyri-qanuni silahlı dəstələrin yaranmasına və fəaliyyət göstərməsinə səbəb olmuşdur. Güman edirik ki, bütün partiyalar, hərəkatlar, ictimai-siyasi təşkilatlar öz silahlı dəstələrindən imtina edəəcəklər. Cəmiyyətimizdə bir silahlı dəstə ola bilər, o da dövlətin silahlı qüvvələridir. Biz hamımız birlikdə qeyri-qanuni silahlı

dəstələrin ləğv olunmasına çalışmalıyıq və bu da respublikamızda daxili ictimai-siyasi sabitlik yaranması üçün əsas şərtidir” (124).

Nəhayət, vətəndaş cəmiyyətinin daim müdafiəsinə qalxdığı vicdan azadlığı məsələsi, onun əsas meyarlarından olan din siyasəti həm Heydər Əliyevin imzalamış olduğu 1995-ci il Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, həm də Ulu öndərin bütün siyasi fəaliyyət platformasında ən mərkəzi yerdə dayanmış, ölkə vətəndaşlarının vicdan azadlığının təminatçısı olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 1999-cu ildə ölkəmizdəki dini konfessiyaların başçılarını qəbul edərkən vicdan azadlığı ilə bağlı tək cə fəlsəfi-əxlaq nöqteyi-nəzərindən deyil, eyni zamanda siyasi fəlsəfə baxımından dərin məzmunlu əhəmiyyətli fikirlərini bölüşmüşdür: “...bizim xalqımızın, dövlətimizin son illərdəki ən mühüm nailiyyətlərindən biri odur ki, nəinki hansısa münaqişəyə, hətta azərbaycanlılar tərəfindən digər xalqlara və ya müsəlman dini tərəfindən xristianlığa və əksinə, xristian dini, yəhudi dini tərəfindən müsəlman dininə pis yanaşılması hallarını tamamilə aradan qaldıra bilmişik. Bu, Azərbaycanın reallığıdır. Bu baxımdan, hesab edirəm, biz cəsarətlə deyə bilərik ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, YUNESKO-nun tolerantlığa nail olmaq barədə çağırışını uğurla həyata keçiririk. ... Əlbəttə, Azərbaycanda mövcud olan millətlərarası, dinlərarası, etnik vəziyyət yüksək qiymətə layiqdir. Bu, hamının – həm azərbaycanlıların, həm rusların, həm ukraynalıların, həm yəhudilərin digər millətlərdən olan insanların, o cümlədən bizim dini konfessiyaların – Azərbaycanda başlıca dinimiz olan islam dininin, xristian-pravoslav, yəhudi dinlərinin səyləri ilə əldə edilmişdir. Hesab edirəm ki, bizim nəinki əldə olunmuş nailiyyətləri möhkəmləndirməyə, həm də daha çox iş görməyə və bütün dünyaya nümayiş etdirməyə imkanımız var ki, əhalisinin əksəriyyəti baxımdan müsəlman ölkəsi olan Azərbaycanda həqiqətən demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurulur, burada dünyəvi cəmiyyət artıq formalaşmışdır, tolerantlıq prinsipi nəinki mövcuddur, həm də hakim mövqe tutur” (84).

Ulu öndər bu tarixi çıxışında regionda dini zəmində baş vermiş bir münaqişə ilə bağlı təəssüratını və əslində həmin görüşün təşkil olunmasının əsas səbəbini açıqlayarkən konkret olaraq vətəndaş cəmiyyətini daim düşündürən ciddi bir amili – vicdan azadlığı məsələsini önə çəkmişdir: “Siz bilirsiniz, son vaxtlar müəyyən hallar olub ki, bizim inzibati orqanlar bəzi dinlərin, o cümlədən lüteran, apostol məzhəblərinin nümayəndələrinə qarşı bəzi inzibati tədbirlər görüblər. Yəni bəziləri hesab edib ki, baptistlərin, daha hansısa sektanın ayrı-ayrı nümayəndələri azərbaycanlıları bu dinə döndərməyə, başqa sözlə, müsəlmanı xristian, baptist, katolik, nə bilim, daha nə etməyə cəhd göstərirlər. Açıq deyirəm, bu işdə ciddi səhvlərə yol verilmişdir. Mən bunu eşidəndə, xüsusən də Amerika Birləşmiş Ştatlarının bəzi konqresmenlərindən, Azərbaycanın böyük dostu, ABŞ senatoru Braunbekdən mənə bu hallarla əlaqədar narahatlıq bildirən məktublar gələndə Təhlükəsizlik Şurasının xüsusi iclasını çağırıdım. Müvafiq rəhbər işçiləri dinlədim, vəziyyətlə tanış oldum, lazımı göstərişlər verdim. Göstərişlər isə ondan ibarətdir ki, insan azaddır, insan azadlığı bütün sahələrdə azadlığın olmasını nəzərdə tutur. Biz şəxsiyyət azadlığını Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin başlıca amili elan etmişik. Demokratikləşdirmə və demokratik dövlət quruculuğu, demokratik cəmiyyətin formalaşdırılması hər şeydən öncə şəxsiyyət azadlığını, insan azadlığını, söz azadlığını, mətbuat azadlığını, bir sözlə, bütün insan azadlıqlarını, dini etiqad azadlığını, vicdan azadlığını nəzərdə tutur. İnsan azaddır. Hansı Allaha sitayiş etmək istəyirsə, qoy ona da sitayiş etsin. İnsanı bir dindən başqa bir dinə keçməyə məcbur etmək olmaz. Əgər insan özü, daxilən bunu istəyirsə, onda bunu heç kim ona qadağan edə bilməz” (84).

Beləliklə, Azərbaycan xalqının müstəqillik tarixinin zirvəsində dayanan Ulu öndər Heydər Əliyev öz siyasi idarəçilik siyasətində millət-dövlət, dövlət-millət əlaqələrinin ən güclü sahəsi olan, azadlıq, plüralizm, insan hüquq və azadlıqlarının geniş miqyasda əksini tapdığı vətəndaş cəmiyyətinin hər bir prinsipini qəbul etmiş olduğu

ciddi tarixi qərarlar, imzaladığı mühüm konvensiyalar, gündəlik fərmanlar, sərəncamlar və digər rəsmi sənədlərlə dəyərləndirmiş, bununla da sivil, hüquqi və demokratik inkişaf yolu seçmiş Azərbaycan Respublikasında sabitliyin, əmin-amanlığın bünövrəsini qoymuşdur.

c) Praktiki quruculuq

Tarixi həqiqətlərdən çıxış edərək deyə bilərik ki, Heydər Əliyevin 40-ilə qədər geniş bir dövrü əhatə edən siyasi fəaliyyəti praktiki mahiyyətdə də Azərbaycanın milli dövlət quruculuğu salnaməsidir. Azərbaycan xalqına məxsus bütün geosiyasi yeraltı və yerüstü milli sərvətlər, milli iqtisadiyatımız, milli mədəniyyətimiz, milli elmimiz, milli təhsilimiz, milli ədəbiyyatımız, milli teatrımız, milli musiqimiz, milli muzeylərimiz, milli məscidlərimiz, milli kitabxanalarımız, milli idmanımız, o sıradan milli səhiyyəmiz və ictimai həyatın neçə-neçə sahəsi Heydər Əliyevin müdrik siyasəti, böyük zəhməti, peşəkar idarəçilik imkanları ilə sistemli şəkildə dəyərləndirilib inkişaf etdirilərək milli dövlət ideyasına tam cavab verən səviyyəyə yüksəlmişdir.

Binanın daşlarının özülə bir-bir qoyulması və əsas da insan zəhməti ilə ucaldılması nə qədər realdırsa, dövlətin qurulması da elə bu formada baş verir. Başqa cür desək, dövlətin yaranması üçün də insan zəhməti, siyasi mahiyyətdə Lider qüvvəsi mühüm şərtidir və binanın hörülməsi bəna, su, qum və digər materiallar tələb etdiyi kimi, dövlətin qurulması da müdrik Lider, xalq və bu məfhumlara bağlı sayısız maddi və mənəvi əsaslar tələb edir.

Əslində fəlsəfənin praktiki aləmdəki estetik gözəllik sahəsinin predmetinə uyğun gələn və zahirən o qədər də diqqət cəlb etməyən bu məsələləri dərinlən yanaşıldıqda dövlət quruculuğunda mühüm elmi əhəmiyyət daşıyır və elmi təhlillər üçün əsas təşkil edir.

Heç şübhəsiz, praktiki aləmdəki quruculuq dedikdə fikrimizdə Yer üzərindəki yaşayış əraziləri – şəhərlər, kəndlər, küçələr, yollar, parklar, abidələr, qurğular, o cümlədən metro stansiyaları, körpülər, zavodlar, fabriklər, habelə muzeylər, kitabxanalar, teatrlar, müxtəlif məişət və yaşayış obyektləri canlanır.

Hələ bunların şəhər quruculuğu, ekologiya, tibb, idman kimi sahələrdə sosial-mədəni inkişafı ilə bağlı daşdıqları mahiyyət, məna keyfiyyət ayrıca elmi mövzudur ki, bu da təbiətdəki və praktiki aləmdəki gözəlliklə siyasətin vəhdəti, xüsusilə estetik gözəllik hadisəsi ilə siyasi fəaliyyətin qarşılıqlı əlaqəsi problemini ehtiva etməklə yeniliyi və aktuallığı ilə öz tədqiqatçılarını gözləməkdədir.

Dövlət quruculuğunda praktiki mahiyyətdə xarakterizə olunan sahələr, məsələn, biri-birindən yaraşlıq yaşayış binaları, tarixi və müasir məzmunlu abidələr, zavodlar, fabriklər, simvolik bəryeələr, parklar, idman kompleksləri, yeniləşən küçələr və s. heç də sadə, adi məsələlər olmayıb, həm dövlətin iqtisadi-mədəni inkişafını, həm sosial rifah mahiyyətində zəhəri simasını əks etdirir, həm də geniş kütlənin sosial olduğu qədər estetik zövqünü təmin edir.

Bu baxımdan Ulu öndərin uzun onillikləri əhatə edən siyasi hakimiyyəti dövründə praktiki quruculuğa aid hər bir sahəni xüsusi diqqəti ilə əhatə edib dəyərləndirməsi ciddi təhlillər üçün əsas verir və biz “Heydər Əliyev siyasəti və milli dövlət quruculuğu” yarım-fəslində bu məsələni araşdırmağa çalışacağıq.

1993-cü ildə “Sobesednik”ə verdiyi müsahibədə müxbirin “Dəməli Siz xarakter etibarilə yaradıcı adamsınız. Həyatınız boyu heç dağıtmamısınız? – sualına Ulu öndər belə cavab verir: Bakıdakı uçq-sökük daxmaları dağıtmışam. Adamlar həmin daxmalarda yaşamır – zillət çəkirdilər. Biz həmin adamları abad mənzillərə köçürdük. Həyatım boyu yaxşı çox şey tikmişəm” (20;50).

Aşağıdakı iqtibasda cəmlənən fikirlər Heydər Əliyevin praktiki aləmdəki dövlət quruculuğunun qüvvətlənməsinə sistem halında yanaşmasını daha aydın ifadə edir: “... Mən mədəniyyətə öz münasibə-

timi əməli işimlə həmişə bildirmişəm. Vaxtilə memarlarla da dəfələrlə görüşmüşəm və memarlığa xüsusi hörmətim var. Burada işlədiyim dövrdə tikilən binalarda, yaranan şəhərlərdə Azərbaycan memarlığının inkişaf etdirilməsinə çalışmışam. Bakının və ayrı-ayrı digər şəhərlərimizin tikilməsi, inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar layihələrə birlikdə baxıb, öz mülahizələrini bildirmişəm. Hətta Bakı Kondisionerlər Zavodu tikilərkən də mən onun memarlıq cəhətdən gözəl olmasına çalışırdım. Həmin zavodda olanlar görüblər ki, onun xarici görünüşü memarlıq cəhətdən dəyərlidir” (23;13).

Hər bir şəhərin həyatında praktik gözəllik sahəsi olan muzeylər xüsusi yer tutur. Heydər Əliyevin bu sahənin inkişafı ilə bağlı görüldüyü işlər dövlət quruculuğu siyasətinin mühüm amili olub.

Belə ki, Heydər Əliyev 1970-ci illərdən başlayaraq muzey işinin zənginləşməsinə çalışmış, 1980-ci ildə “Muzey işinin inkişafı haqqında” qərar qəbul etmişdir.

1982-ci il mart ayının 23-ü Bakı şəhərində Azərbaycanın görkəmli dramaturqu Cəfər Cabbarlının möhtəşəm abidəsinin və Ev muzeyinin açılışı olmuş, təntənəli yubiley gecəsi keçirilmişdir. Abidənin ucaldılmasının, muzeyin yaradılmasının, yubiley gecəsinin keçirilməsinin də təşəbbüskarı məhz Heydər Əliyev olmuşdur.

Heydər Əliyevin ayrı-ayrı sənətkarların həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş ev muzeylərinin yaradılması ilə bağlı qərarları sistem halında Azərbaycanın bütün rayon və kəndlərini də əhatə etmiş, hətta bu tarixi əhəmiyyətli iş tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin yaradılması hadisəsi ilə daha da genişlənməmişdir.

Ölkəmizin müstəqillik qazandığı dövrdə hakimiyyətə ikinci dəfə gələn Heydər Əliyev SSRİ daxilində, totalitar şəraitdə təməlini qoyduğu mühüm tarixi əhəmiyyətli milli dövlət quruculuğunun məqsədini hər sahədə, o cümlədən muzeylər, diyarşünaslıq muzeylərinin yaradılması, inkişaf etdirilməsi istiqamətində də davam etdirmişdir.

Fikrimizi keçmiş Lenin adına Mərkəzi Muzeyin Bakı filialının və Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin binalarının R.Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyinə, habelə Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti, Teatr, Azərbaycan İstiqlal və Din Tarixi Muzeylərinə verilməsi hadisəsi təsdiqləyə bilər.

Hazırda Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Muzeylər İdarəsinin yaradılması da məhz Heydər Əliyevin ölkədə muzey işinin genişləndirilməsinə diqqət və qayğısının nəticəsi kimi yada düşür.

Ulu öndər Heydər Əliyev muzeylərlə, ev muzeyləri, memoriallarla şəxsən maraqlanırdı, onların açılışında iştirak edirdi, imkan olduqca yeni yaradılan ekspozisiyalarla tanış olur, onlara münasibətini bildirirdi, bu sahənin inkişafı üçün öz tövsiyə və tapşırıqlarını verməklə Azərbaycanın tarixini, diyarşünaslıq mədəniyyətini özündə yaşadan bu mənəvi abidə mirasların qorunmasına birbaşa güclü təsir göstərmiş olurdu.

“Heydər Əliyev və Muzeylərimiz” adlı kitab Ulu öndərin bu sahədəki fəaliyyətinin yığcam salnaməsi kimi diqqəti cəlb edir. Kitabdan oxuyuruq: “Heydər Əliyevin yaradıcı insanlara qayğısı göz qabağındadır. Ayrı-ayrı şəxsiyyətlərə abidələr ucaldılması, onların yubileylərinin yüksək səviyyədə keçirilməsi və bu tədbirlərdə Heydər Əliyevin şəxsən iştirakı onun mədəniyyətimizə tükənməz məhəbbət və qayğısının ifadəsidir. Məhz onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan xalqının yetirdiyi böyük şəxsiyyətlərin – Üzeyir Hacıbəyovun, Səməd Vurğunun, Hüseyn Cavidin, Cəfər Cabbarlının, Bülbülün, M.S.Ordubadinin, Niyazinin xatirə muzeyləri yaradılmış və muzeylər mədəni irsin toplandığı və qorunduğu müqəddəs yerlərə çevrilmişdir” (30).

1980-ci ildə qəbul edilmiş Muzeylər haqqında qərarın tərkib hissəsi olan tarix-diyarşünaslıq muzeylər şəbəkəsi bu gün də öz əhəmiyyətini qoruyur.

1980-1982-ci illərdə respublikanın otuza yaxın rayon mərkəzində tarix-diyarşünaslıq muzeyləri yaradıldı. O cümlədən Astara, Ağcabədi, Neftçala, Salyan, Yardımlı, Şərur, Ordubad, Şahbuz, Qusar, Sabirabad, Oğuz, İsmayilli, Qax, Laçın, Qubadlı və başqa tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin ilk ziyarətçilərini qəbul etməsi buna yaxşı misaldır.

Heydər Əliyev Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra da muzeylərə xüsusi qayğı və diqqət göstərmişdir. Bundan başqa, Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyinə yeni bina verilmiş, Nizaminin, Cəlil Məmmədquluzadənin, Hüseyn Cavidin xatirə və ev muzeyləri açılmışdır. Respublikamızda Beynəlxalq Muzeylər Şurasının Azərbaycan Milli Komitəsinin yaradılması hadisəsi də bu qəbildən olan uğurlu işlərdəndir.

Azərbaycanın müstəqillik illərində Ulu öndər Heydər Əliyevin muzeylər sahəsində həyata keçirdiyi ciddi işlər arasında respublikamızın işğal altında olan Qarabağ torpaqlarımızda talan edilmiş, dağıdılmış, “güllələnmiş” muzeylərimizlə bağlı məsələlər də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyev Ermənistanın 1988-1993-cü illərdə 12 muzeyimizə vəhşi münasibətini YUNESKO və onun ixtisaslaşdırılmış təşkilatı olan Beynəlxalq Muzeylər Təşkilatı-İKOM-un qarşısında tələbkərliliklə qaldırmış, bu mənəvi məsələ haqqında dünya ictimaiyyətinə rəsmi məlumat verilməsinə nail olmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi-mənəvi mövqeyinin nəticəsi olaraq YUNESKO İKOM-un Milli Komitəsinin beynəlxalq təşkilatlara 1995-ci ildə “Cəbrayıl və Füzuli tarixşünaslıq muzeylərinin, Ü.Hacıbəyovun Ev muzeyinin, Azərbaycan Xalçası Dövlət Muzeyi Şuşa filialının ən qiymətli əşyaları xilas edilsə də, keçmiş SSRİ-də yeganə olan Ağdam çörək muzeyi yerlə-yeksan edilmiş, dünya şöhrətli Kəlbəcər və Laçın tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin qiymətli və nadir əşyaları Ermənistanı daşınmışdır. Şuşa şəhərinin tarixi muzeyinin, Qarabağ Dövlət Tarixi Muzeyinin, Azərbaycan vokal sənətinin əsasını qoymuş böyük müğənni Bülbülün, görkəmli musiqçi və rəssam Mir Mövsüm Nəvvabın xatirə muzeylərinin,

Ağdam, Qubadlı, Zəngilan tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin fondları da qarət edilmişdir. Qurban Pirimovun xatirə muzeyi, Rəhiv Məmmədov adına Döyüş Şöhrəti Muzeyi də dağıdılmışdır” – məzmununda məktub ünvanlanmışdır (163). Burada Heydər Əliyevin muzeylərə verdiyi dəyəri təsdiq edən bir dəlil kimi onun Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci mərhələsində, 24 mart 2000-ci il (№ 839-IQ) “Muzeylər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun (162) qəbul edilməsini qeyd etməyi xüsusi olaraq labüd hesab edirik.

5 fəsil, 28 maddədən ibarət “Muzeylər haqqında” Qanunda “Muzey fəaliyyəti sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri və dövlətin vəzifələri – adlanan 2-ci maddədə muzey fəaliyyəti sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri aşağıda müstəqil Azərbaycan Respublikasında xalqın milli-mənəvi mirasına dövlət diqqət və qayğısı hərtərəfli və dolğun surətdə əks olunur:

- muzeylərdə mühafizə olunan mədəniyyət sərvətlərinin və əşyaların nümayişinin hamı üçün açıq olması;
- milli sərvətlərin saxlandığı muzeylərin və muzey fondlarının mühafizəsinə dövlət qayğısı, onların ilk növbədə maliyyələşdirilməsi.

Muzey fəaliyyəti sahəsində dövlətin vəzifələri aşağıdakılardır:

- elmi-tədqiqat və elmi-kütləvi iş aparən maddi-mədəniyyət obyektlərinin toplandığı yeni muzeylərin yaradılması;
- muzeylərin fəaliyyəti üçün zəruri olan normativ-hüquqi aktların hazırlanması və onların icrasına nəzarət;
- muzeylərin müvafiq binalarla təmin edilməsi, muzey binalarının lazımi vəziyyətdə saxlanılması, muzey əşyalarının və kolleksiyalarının mühafizəsi vasitələri və müasir texniki avadanlıqla təmin edilməsi;
- dövlət muzeylərində muzey kolleksiyalarının konservasiya və bərpa, muzey əşyalarının nadir nümunələrinin surətlərinin çıxarılması, muzey üçün əşyaların və kolleksiyaların satın alınması, elmi işlənilməsi, nəşriyyat fəaliyyəti üçün zəruri olan maliyyə vəsaitinin ayrılması;

- xarici ölkə muzeylərində saxlanılan və Azərbaycan xalqının milli sərvəti olan nadir muzey əşyalarının və kolleksiyalarının tədqiqi, öyrənilməsi və Azərbaycan Respublikasına qaytarılmasının təmin olunması;

- təbii fəlakət, yanğın, silahlı münaqişə, müharibə və digər təhlükə yarandığı zaman muzey fondlarının mühafizəsinin təmin olunması;

- muzeylərin saxlanmasına, inkişafına, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə maliyyə vəsaitinin ayrılması və muzey kadrlarının hazırlanması (162).

“Muzeylər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun **V fəsil. Yekun müddəalarında** xalqın tarixən sahib olub, gələcək üçün hifz etdiyi mənəvi irsin bütün dünyada tanınması, bununla çoxmilyonlu Azərbaycan cəmiyyətinin mədəniyyətinə diqqətin gücləndirilməsi, habelə qanunun aliliyi məqsədləri hüquqi status almış olur:

“Maddə 27. Beynəlxalq əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikasındakı muzeylər Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrə uyğun olaraq beynəlxalq mədəni əməkdaşlığı həyata keçirirlər.

Maddə 28. Bu Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun pozulmasında təqsirli olan hüquqi və fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyırlar. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev” (162).

Heydər Əliyevin müstəqillik illərindəki hakimiyyəti dövründə M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasında keçirilən tədbirlərdə iştirakı, məzmunlu çıxışları, xalqın mənəvi xəzinəsi olan kitabxanalar və onların qoruyucusu – kitabxana işçiləri haqqında müsbət fikirləri, respublikada kitabxana işinin yüksəldilməsi üçün qabaqcıl ideyalar irəli sürməsi faktları da bunu əyani təsdiq edir.

Heydər Əliyev belə görüşlərin birində – “Vətənə, dövlətə, xalqa sədaqət andı” miniatur kitabının təqdimat sərgisindəki çıxışında kitabxanaları “xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer,

mənəviyyət, bilik, zəka mənbəyi hesab etdiyini bildirir, həmçinin kitabxanaya daimi hörmət xalqımızın mədəniyyətini nümayiş etdirən amillərdən biridir, – deyərək hamını kitabxanalara, burada çalışanlara hörmət və ehtirama çağırırdı.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Heydər Əliyev kitab nəşri haqqında da dəyərli fikirlər söyləmişdir. Bu fikirlərdə kitab yaradıcılığının əhəmiyyəti göstərilməklə, qarşıda duran problemlər də işıqlandırılır və onların həlli yolları göstərilirdi.

Məsələn, Heydər Əliyevin Respublika Milli Kitabxanasında (keçmiş M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası) təşkil olunmuş təqdimat mərasimindəki çıxışında söylədiyi mühüm fikirlər bu gün də əhəmiyyət kəsb edir: “Kitab nəşri hər bir ölkənin, xalqın mədəniyyətində ümumiyyətlə mənəvi, icimai həyatında çox görkəmli yer tutur. Hər birimiz ilk növbədə ancaq kitab vasitəsilə təhsil, elm almışıq, həyatda yaşamağa, fəaliyyət göstərməyə hazırlamışıq. Ona görə də hər birimiz kitablara borcluyuq. Həm kitablara yazıb-yaratmaq, həm də onları nəşr etdirmək əsas vəzifələrimizdən biridir. Bunun üçün mümkün olan bütün tədbirləri görməliyik. Mən respublikamızın prezidenti kimi bunu əsas vəzifələrimdən biri sayıram” (21;473).

Heydər Əliyevin dövlətin mənəvi kitab xəzinəsinə diqqət və qayğısı onun Dövlət Kitabxanasına özünün qiymətli kitablarından ibarət dolğun bir kolleksiyaya bağışlamasında öz ifadəsini tapmışdır.

Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlət siyasətində praktik aləmdə quruculuq məsələsi həmişə dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuş, inkişaf etdirilmişdir.

Heydər Əliyevin dövlət quruculuğunda zavod, fabrik və digər istehsalat sahələrinin yaradılması, yenidən qurulması proqramı yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi əsas təşkil etmişdir.

Ulu öndər XX əsrin 70-ci illərində ölkənin neft planını artıqlaması ilə yerinə yetirən, dövlət büdcəsinə yüz milyardlarla xeyir verən Bakı neft zavodlarının köhnə avadanlıqlarının yenilənməsi məq-

sədi ilə ciddi addımlar atmış, hətta müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş iki böyük neftayırma zavodunun tikilməsinə nail olmuşdur.

Bunun ardınca respublikanın ayrı-ayrı şəhər və rayonlarında, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Sumqayıtda, Gəncədə, Mingəçevir şəhərində elektrotexnika, cihazqayırma, dəzgahqayırma, kimya zavodları yaradılmışdır.

1980-ci illərdə Azərbaycanda 300-ə yaxın yeni zavod, fabrik və müxtəlif müəssisələrin yaradılması respublikada iqtisadiyyatın inkişafına böyük təkan verməklə bərabər Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu platformasındakı sistemliliyi və mükəmməlliyi təsdiq edirdi.

Bu tarixi quruculuq işləri sırasında Azərbaycan xalqının Ulu öndəri, dünya şöhrətli siyasətçi, Milli lider Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə Bakıda Kondisionerlər zavodunun iki il müddətinə tikilib istifadəyə verilməsi hadisəsi də diqqət cəlb edir. Zavodun əhatə etdiyi 1500 kilometr sahədə 4 min texnoloji və texniki avadanlıq quraşdırılmış, min kilometrə yaxın boru və kabel xətti çəkilmişdir.

Bütün tikililərin qarşısında isə “Bakı” sözü, məsələn, Bakı “Azon” zavodu, Bakı “Ulduz” zavodu, Bakı “Dərin özüllər” zavodu yazılırdı ki, bu da Heydər Əliyevin iqtisadi sahələrlə yanaşı, Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərini dünyaya tanıtmaya məqsədini ifadə edirdi.

Şəhərin insan ayağı dəyməyən yerlərində böyük milli lider, “siyasətçi memar” Heydər Əliyevin öz şəxsi təşəbbüsü ilə yaradılan yaşayış massivləri də onun gələcək müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulacağına, müstəqilliyin möhkəmlənməsinə xeyli əvvəldən inamını, onun vətəndaşlarına sevgisini ifadə edir.

Belə ki, 1970-ci illərdə Bakıda “8-ci kilometr”, “Musabəyov”, “Əhmədli”, “Günəşli”, “Hövsan”, “Xırdalan” kimi irimiqyaslı qəsəbələr yaradılmışdır.

“Gülüstan”, “Əl oyunları” sarayları, “Xorcoqrafiya məktəbi”, “Azərbaycan”, “Abşeron”, “Moskva”, “Qarabağ”, “Bakı” və başqa

mehmanxanaları, “Bakı”, “Moskva” univermaqları, Dövlət sirki, Aktorlar evi, Bakı bulvarı, Dağüstü park, Milli Məslisin (keçmiş Ali Sovet) binası və onlarla bank, ali məktəb binası da bu illərdə tikilmişdir.

Məhz Heydər Əliyevin yüksək idarəetmə peşəkarlığı və ölkə vətəndaşlarına böyük diqqət və qayğısı nəticəsində keçən əsrin 70-ci illərində “Ulduz”, “Əzizbəyov”, “Qara Qarayev”, “Neftçilər”, “Nizami”, “Elmlər Akademiyası”, “İnşaatçılar”, “20 yanvar”, “Memar Əcəmi” metro stansiyaları tikilərək insanlarımızın rahatlıq, şəhərimizə müasirlik, gözəllik bəxş etmişdir.

19 il fasiləsiz olaraq Bakının Sabunçu (keçmiş Lenin) rayonunun sakinlərini respublikanın ali qanunvericilik orqanı Ali Sovetdə təmsil edən Heydər Əliyev çox sayda praktik əhəmiyyətli quruculuq işlərinin təşəbbüskarı, memarı və siyasi baxımdan yaradıcısı olmuşdur.

Həmin illərdə nəinki respublika miqyasında, hətta daxil olduğumuz SSRİ regionunda məşhur olan Bakı Qaz Aparatları zavodu, Sabunçu rayonunda tikilmiş iki monumental körpü, neçə-neçə təhsil ocağı, yenidən qurulan Bakı Fəhləsi və Zəbrat Maşınqayırma zavodları, Geofizicilər İstehsalat Birliyi, Balaxanı Neft İdarəsi, Keyfiyyət Evi binası və başqa müəssisələr, yaşayış massivləri və digər obyektlər yüksək siyasi peşəkarlığa malik Heydər Əliyevin uzaqgörən müdrik siyasətinin ifadəsi və nəticəsi idi.

Burada Rusiyanın “Nezavisimaya” qəzetinin müxbiri Viktoriya Panfilovanın “Heydər Əliyev uğurlarının formulası” adlı məqaləsində paylaşıdığı fikirləri nəzərdən keçirmək yerinə düşər.

“Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsinə – mahiyyətə milli lider postuna, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq lider idi. Bu 10 ildə Azərbaycanın sənaye potensialı iki dəfədən çox artdı. Şəhər və kəndlərinin siması tanınmaz dərəcədə dəyişdi. On beş respublikadan yalnız Rusiya və Azərbaycan SSRİ-nin dövlət büdcəsindən subsidiyalara yol vermədi. Gələcəyin prezidenti Heydər Əliyev o vaxtlar doğma respublikanın çiçəklənməsi haqqında taleyinə minnətdarlıqla yazırdı: “Gözəl illər idi... İşdən sonra

mən evə getmədən “gələcək” üçün yeni planlar düşünürdüm. Düşünürdüm vəzifəmin mənə verdiyi imkanlardan necə istifadə edim ki, xalqıma faydalı olsun”. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illər yaradıcılıq və quruculuq mərhələsi oldu. 313 sənaye müəssisəsi tikilib istifadəyə verildi. Azərbaycan xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində inkişaf uğurlarına görə ardıcıl olaraq 12 dəfə qalib gəldi” (221).

Məqalə müəllifi, həmçinin “Sovet İttifaqı Nazirlər Sovetində xidmət vəzifəsinə gəldikdə, Elmlər Akademiyası, Mədəniyyət Nazirliyi, Dövlət Televiziya və Radio Şurası, səhiyyə və təhsil, mühəndislik, ticarət, yüngül sənaye, nəqliyyat və kommunikasiyaların bütün növlərinə rəhbərlik etmişdir. Onun təşəbbüsü ilə ilk kompleks diaqnostika mərkəzləri yaradılmışdır. Onun dəstəyi sayəsində sovet cərrahlarına ilk əməliyyatları açıq ürəkdə aparmağa icazə verildi. Əliyev Göz Mikrocərrahi Mərkəzinin açılışına kömək etdi. Svyatoslav Fyodorov və onun üçün Volqa boyunca seyr edən çay qayığında bir mobil laboratoriya yaradılması üçün lobbichilik etdi” (221) – kimi dolğun faktlarla Azərbaycan xalqının yetirdiyi tarixi şəxsiyyətin ömür yolunu və dövlət quruculuğu fəaliyyətini işıqlandırır.

“Heydər Əliyev SSRİ-nin prezidenti olsaydı” (203) adlı digər bir rus media yazısında da xalqımızın Ulu öndəri Heydər Əliyevin qeyri-adi fitri qüvvə ilə həyata keçirdiyi tarixyüklü siyasi xidmətlər, ən əsas məsələ, bənzərsiz siyasi liderin SSRİ-i zamanında, dünyanın ikinci nəhəng imperiyasının prezidenti olacağı təqdirdə Rusiya və onunla birlikdə 15 respublikanın inkişafını şərtləndirən islahatlar, bu günün özündə belə işlək olan önəmli faktorlar (məsələn, V.Putinin 2012-ci ilin dekabrında imzalamış olduğu Təhsil haqqında Rusiya qanunun əsas bazası Heydər Əliyev tərəfindən 1980-ci ildə hazırlanmışdı) ətraflı şərh olunur (203).

Məqələdə xüsusilə önə çəkilən aşağıdakı iqtibasdakı faktlar Heydər Əliyevin həm milli dövlət quruculuğu fəaliyyətini, həm də onun milli lider, Ulu öndər təbiəti, peşəkarlığını ətraflı təhlil edən

misallar baxımından düşündürür: “Heydər Əliyev Moskvada SSRİ hakimiyyətində gərgin və məsuliyyətli dövlət xadimi vəzifəsində çalışmasına, bir çox sahələrdə məşğul olmasına baxmayaraq respublikanın inkişaf nəbzini tuturdu. Bu mərhələni “Əliyev Azərbaycan üçün”, “Əliyev Rusiya üçün” adlandırmaq olar. O, Rusiya və Azərbaycan ziyalılarının, Sovet İttifaqının yüksək hakimiyyət strukturlarında azərbaycanlıların müqəddəratının “self-made” – uğur qarantına çevrildi. Təsədüfi deyil ki, Sovet dövründə də, postsovet mərhələsində də Heydər Əliyevi Azərbaycan Atatürkü adlandırmışlar. Digər tərəfdən, Moskvada super gücün liderlərindən biri olaraq məhz O, daha genişmiqyaslı tarixi irs qoymuşdur” (203).

Tam məntiqi və qanunauyğun bir haldır ki, Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə ikinci qayıdışı dövründə ölkəmizdə dövlət quruculuğu istiqamətində işlər daha dərin məzmun kəsb etmişdir. Ulu öndər yaranan tikililərin təkcə rəsmiləşdirilməsi üçün fərmanlar, sərəncamlar imzalamır, təkcə bu rəsmi sənədlərin gerçəkləşməsinə nəzarət etmir, həm də bir memar kimi bu mənəvi irsin yüksək səviyyədə yaradılması, dərin məzmun daşınması üçün öz tövsiyələrini verir, ən əsas da meydana çıxacaq və xalqın əsrlər boyu faydalanacağı abidələrin və s. milli koloritlərlə zəngin olması tələbləri ilə çıxış edirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqımızın görkəmli dramaturqu Hüseyn Cavidin məqbərəsinin və ev muzeyinin yaradılması ilə bağlı keçirilmiş müşavirədə çıxışı xüsusilə diqqət cəlb edir.

“Əsas fikrim belədir: qəbir məqbərənin içində olsun və orada elə bir şərait yaradılsın ki, insan girib orada ziyarət edə bilsin, qəbrin yanında dursun, düşünsün. Məqbərənin o tərəfdən, bu tərəfdən açıq olmasının tərəfdarı deyiləm. Tarixən yaradılan məqbərələrin də hamısı tamam örtülü olmayıb. Məsələn, Möminə Xatun məqbərəsi tam qapalıdır, ancaq haradansa yuxarıdan bir balaca işıq düşür. Belə də olmalıdır. Bayaq Molla Pənah Vaqifin məqbərəsini ona görə yada saldım ki, o həm qapalı idi, həm də hər yerdən içəriyə işıq düşürdü. ...Sözsüz ki, biz bu layihələrdə müasirliyi nəzərə almalıyıq. Həm

də burada Azərbaycanın milli memarlıq ənənələri nəzərə alınmalı və orada bunun nəticələri olmalıdır. Bu mütləq lazımdır” (23;11;12).

Tarixə eksklüziv nəzər yetirdikdə Heydər Əliyevin dövlət siyasətində praktik quruculuq işləri ilə paralel olaraq milli iqtisadiyat, milli təhsil, milli mədəniyyət və bütün sahələr (bir ürəyin damarları kimi) eyni səviyyədə diqqətdə saxlanılaraq dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuş, inkişaf etdirilmişdir.

Bununla birlikdə sessiyanın Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin adını dəyişərək Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi adlandırılması, Azərbaycan Respublikasının milli istiqlal rəmzi olan üçrəngli dövlət bayrağının bərpası, onun Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi haqqında qərarlar qəbul olunmuşdur ki, bunlar artıq öz məzmun və mahiyyətinə görə nəhəng siyasətçinin rus imperiyası üzərində siyasi triumfu idi.

Hələ Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin üçrəngli Dövlət Bayrağımızın Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qarşısında bütünlükdə Azərbaycanın rəsmi dövlət rəmzi kimi tanınması haqqında vəsadət qaldırması yenilməz cəsarət və milli lider təntənəsi idi.

Təhlillərimizin bu istiqamətində Ulu öndər Heydər Əliyevin 1990-1993-cü illər ərzində tale və tarixyüklü fəaliyyətini əks etdirən “Qayıdış” sənəmə kitabının buraxılışına məsul və məsləhətçi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbovun aşağıdakı iqtibasda cəmlənmiş fikirləri xarakterik səslənir: “Bu dövrdə Azərbaycanın və Naxçıvan Muxtar Respublikasının xalq deputatı kimi fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Naxçıvan parlamentində təkcə muxtar respublika üçün yox, bütün Azərbaycan üçün həyatı əhəmiyyət kəsb edən, siyasi həyatın demokratikləşməsi prosesinə güclü təkan verən qərarların qəbul edilməsinə nail oldu. Onun sədrliyi ilə keçən Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin birinci sessiyası muxtar respublikanın adından “Sovet Sosialist” sözlərini çıxarmış, ali dövlət orqanlarının adında dəyişik etmiş, muxtar respublikanın üç rəngli dövlət bayrağı və digər rəmzləri haqqında qə-

rarlar qəbul etmiş və dövlət rəmzlərinin qəbul edilməsi barədə Azərbaycan parlamenti qarşısında qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında məsələ qaldırmışdı” (43).

Ulu öndər Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi, əsl həqiqətdə Azərbaycanın blokada şəraitində olan bu regionunu siyasi, hüquqi və sosial baxımdan xilas etdiyi 1990-1993-cü illərdə rus Sovet İmperiyasının siyasi rəhbərliyinin göstərişi ilə Qızıl Ordunun xalqımızın dinc, suveren müstəqillik arzularına qarşı çıxaraq törətmiş olduğu 20 yanvar faciəsinə, deməli mahiyyətcə vətəndaş əxlaq hadisəsinə bir siyasi lider, həmçinin də vətən övladı olaraq qiymət verilməsi məqsədilə “1990-cı ilin yanvar ayında Bakı hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi haqqında” qərar layihəsi hazırlamış və bu vətənpərvər siyasi sənədi 1990-cı il 21 noyabrda Naxçıvan MR Ali Məclisi qəbul etmişdir.

Bundan başqa deputat mandatı daşıyan Heydər Əliyevin hazırladığı “Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində, Şaumyan rayonunda və Xanlar rayonunun Çaykənd kəndində yaranmış vəziyyətə münasibət haqqında” qərarı 1990-cı il dekabrın 14-də Naxçıvan MR Ali Məclisi qəbul etmişdir.

1991-ci il sentyabrın 3-də təkcə bir deputat olaraq Heydər Əliyev və onun həmvətənləri üçün deyil, bütün Azərbaycan xalqının tarixi günü kimi unudulmazdır. Məhz Naxçıvan Muxtar Respublikasının minlərlə vətəndaşının küçələrə çıxaraq günlərlə davam edən mitinqlərdə yekdil tələbi ilə 1991-ci il sentyabrın 3-də Naxçıvan MR Ali Məclisinin fəvqəladə sessiyası çağırılmış və bu sessiyada Heydər Əliyev yekdilliklə Ali Məclisin sədri seçilmişdir.

Heydər Əliyev ömrünün 70 yaş təqvimini astanasında çox yüksək vəzifələrdə çalışmışdı. 1990-cı ildə doğma vətəni Azərbaycana Rusiyadakı yüksək dövlət postundan imtina edib gəlmişdi. Böyük dünya siyasətçisinin vəzifə stajı 1991-ci ildə 1941-1943-cü illərdə, Naxçıvan MSSR-in Daxili İşlər Xalq Komissarları Sovetində məxfi arxiv şöbəsinin müdiri olduğu faktından çıxış edərək konkret desək,

düz 40 il idi. Bu baxımdan Heydər Əliyevin zəfəri xalqın ona olan böyük inamı, ən əsas da əsl hədəfə – illər boyu sistemləşdirdiyi müstəqil Azərbaycan dövlətinin quruculuğu məqsədinə doğru istiqamət alması idi. Hüquqi qaydada NMR-in Ali Məclisinin sədri seçilən Heydər Əliyev həmin ildə Azərbaycan Ali Sovetinin sədr müavini seçilmiş, bu vəzifədə 1993-cü ilin 15 iyun tarixinə kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1991-ci ilin oktyabrın 26-sı tarixində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali məclisinin sessiyasında Naxçıvanda keçmiş SSRİ-də hər il təntənə ilə qeyd edilən Oktyabr inqilabı günü – 7 noyabr bayramının ləğv edilməsi haqqında qəbul olunan qərar Heydər Əliyevin həm Naxçıvandakı fəaliyyətində, müstəqil Azərbaycan Respublikası tarixində milli dövlətçilik ruhunda və siyasi-fəlsəfi məzmunlu bir qərar idi.

“Qayıdış” kitabında eyni zamanda Naxçıvan Muxtar Respublikasının həmin dövrdəki, sosial-siyasi, iqtisadi vəziyyəti də real həqiqət boyaları ilə təsvir olunmuşdur ki, biz bu “tablonu” dərinləndirərək Heydər Əliyevin SSRİ-nin yüksək hakimiyyət kürsülərində tutduğu vəzifələrdən Naxçıvan Muxtar Respublikasının təmsalində öz doğma vətəni, əziz həmvətənləri ilə birlikdə olmağı üstün tutan, onları mürəkkəb böhrandan xilas etməyə gələn əsl vətənpərvər siyasi xadim şəxsiyyətini aydın görə bilirik: “Ağır günlər keçirən Naxçıvan Muxtar Respublikasının bu dövrü olduqca gərgin, ziddiyyətli, eyni zamanda tələbkar və maraqlı bir dövr idi. Qarabağ problemi ətrafında yayılan dalğanın zərbə qüvvəsinə məruz qalan, sərhədləri kəndləri ermənilər tərəfindən işğal və qarət olunan, dincliyi əlindən alınan Naxçıvan “taleyin ümidinə buraxılmış tənha bir ada”nı (Heydər Əliyev) xatırladırdı. Azərbaycanla nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələri kəsildikdən sonra iqtisadi və siyasi böhran içində boğulan, adamların son ümidi olan ov tufəngləri də yığılandan sonra erməni təcavüzü qarşısında əliyalın köməksiz vəziyyətdə qoyulan Naxçıvan düşdüüyü vəziyyətə SSRİ-nin tərkibindən çıxması

barədə qərarı ilə etirazını bildirəndən sonra iqtidar və ixtiyar sahiblərinin qəzəbinə düşər olmuş, “kor bağırsaq” kimi kəsilib atılması zəruri bilinmişdi” (43).

Heydər Əliyev yazıçı Aleksandr Proxorovla müsahibəsində Naxçıvanın blokada dövründə orada olarkən qarşılaşdığı problemlərdən bəhs edərkən respublikamız üçün çox böyük tarixi əhəmiyyəti olan İran və Türkiyə Respublikalarına yol çəkilməsi məsləsinə də vurğulayır ki, bu da heç şübhəsiz, Ulu öndərin yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi milli dövlət quruculuğu siyasətini ifadə edir.

“İran və Türkiyə rəhbərləri ilə aramızda şəxsi dostluq münasibətləri yarandı. İran prezidenti öz təyyarəsini Naxçıvana göndərdi. Mən Tehrana gedib onunla yardım barəsində razılığa gəldim. Biz elektrik xətti çəkdik və İrandan enerji almağa başladıq. Eləcə də, yəni nacaq və ərzaq... Türkiyə prezidenti Dəmirəlin özü mənə 100 milyon dollar kredit təklif etdi. O, da öz prezident təyyarəsini göndərdi və mən onun yanına, Ankaraya uçdum. Mən Türkiyəyə yol çəkirdim. Araz çayı üstündən körpü saldırdım və mal təchizatını təşkil etdim” (20.59).

İqtibasdakı fikirləri bir qədər geniş şərh edərək Heydər Əliyevin hələ SSRİ-nin paytaxtı Moskvanı tərk etdikdən sonra öz doğulduğu Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaşayarkən blokada şəraitində ciddi məhrumiyyətlərlə üzləşən həmvətənlərinin problemlərini düşünərək Naxçıvan MR Milli Məclisinin sədri kimi dövrünə, məhiyyətinə görə nəhəng məzmununda həyata keçirdiyi işlər əslində onun böyük milli dövlət quruculuğu məqsədinin göstəricisi idi.

Bu məsələlər yaşam fəlsəfəsi, reallıq həqiqətləri baxımından bir cəmiyyətin milli dövlətçilik məqsədini özündə ehtiva edir ki, burada böyük liderin ilk öncə qarşı Türkiyəyə üz tutması heç də təsadüfi hesab oluna bilməz. Belə ki, Heydər Əliyev peşəkar dövlət qurucusu səriştəsi ilə və ciddi səyləri nəticəsində qısa müddətdə Türkiyə və İran İslam Respublikası ilə əlaqələr quraraq Sədərək rayonu ərazisində Azərbaycanla Türkiyə arasında Araz çayı üzərində

“Ümid” adlanan körpünün 1991-ci il 29 oktyabr tarixində müvəqqəti, 1992-ci il 28 may tarixində tam rəsmi açılışına, habelə 1992-ci il 22-25 mart tarixində Türkiyədə Baş nazir Süleyman Dəmirəllə Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən Naxçıvan Muxtar Respublikasına maliyyə, iqtisadi və texniki yardım göstərilməsi barədə, 100 milyon dollar məbləğində kredit ayrılması və hər il 100 tələbənin Türkiyədə təhsil almasını nəzərdə tutan birgə Əməkdaşlıq Protokolu imzalamışdır (168).

Müvafiq yarımfəsli yekunlaşdırarkən elmi-obyektivliklə bildirmək istəyirik ki, Heydər Əliyev tarixi, siyasət elmini – politologiyayı nəzəri cəhətdən dərinlən öyrənməklə, tarixə iz salmış güclü liderlərin təcrübəsinin faydalı cəhətlərini əxz etməklə öz idarəçilik sistemini yaratmış, eyni zamanda milli dövlət quruculuğu siyasəti yeritməyə müvəffəq olmuşdur. Ulu öndərin istər hüquqi dövlət modeli, istər vətəndaş cəmiyyəti ideyaları, istərsə də praktik quruculuq fəaliyyəti həm bir-biri ilə güclü tellərlə bağlılıq-sistemlilik mahiyyətində, həmçinin də ayrı-ayrılıqda və hər birinin daxilində çox müxtəlif milli dövlət quruculuğu siyasəti proqramlarını əhatə etməklə müstəqil milli dövlət quruculuğu siyasətində nəhəng siyasəti qələbəni təsdiq və təmsil edir. Bunun bariz nəticəsidir ki, Müstəqil Azərbaycan dövləti bu gün müasir dünyanın siyasəti proseslərində Heydər Əliyev müdrik düşüncəsinin yaratdığı dərin nəzəri və təcrübə platforma - ənənəvi liderlik missiyası ilə təmsil olunur.

2.2. Heydər Əliyev siyasəti və Milli Lider fenomeni

a) Müdrik lider amili

Tarixən ictimai-siyasi formasiyalar dövlətləri, dövlətlər məzmunundan asılı olmayaraq idarəetmə siyasəti mədəniyyətini, siyasəti mədəniyyətlər özünün müxtəlif və fərqli tiplərini, həmçinin çoxsaylı və özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərini meydana çıxarmışdır.

Təbii ki, bu proses öz tarixini və nəzəriyyəsini sistemləşdirməklə dünya elmi fikrinə politologiya – siyasətşünaslıq sahəsini daxil etmiş və dinamik inkişafı ilə özünü təsdiqləmiş, həmçinin elm tarixində yerini möhkəmlətməmişdir.

Bu da heç şübhəsiz əsas məsələlərdəndir ki, politologiya elmi üçün müxtəlif tarixi dövrlərin yetirdikləri siyasəti xadim, lider faktoru həmişə mühüm olmuşdur.

Əslində politologiya elmi ən görkəmli siyasəti xadimlərin siyasəti sistemləri və əhəmiyyətli fikirləri əsasında formalaşmışdır və siyasətşünaslığın tarixi mövcudluğu hələ elm kimi tanınmamışdan xeyli əvvəl də bir çox hökmdarların, şahların, kralların və s. fenomenlərin idarəçilik nəzəriyyəsindən bəhs edən mənbələrə söykənmişdir.

Ona görə də dövlət quruculuğunda cərəyan edən siyasəti mədəniyyət hadisələrinin hər biri öz məzmunu, forması, xarakteri, istiqamətləri baxımından qeyd-şərtsiz tarixi-ənənəvi siyasəti məktəblərin bu və ya digər dərəcədə tarixi davamıdır. Başqa cür desək siyasəti ideya varisliyi politologiyada, siyasəti tarixdə qəbul edilən, qanunauyğun hadisədir.

Əlbəttə, burada bütün sahələrə şamil edilən yaradıcı şüur, fitri bacarıq, səriştə məsələsi siyasətçi və siyasətşünaslardan da yan keçə bilməz. Bu isə artıq elmi cəhətdən öyrənilib, “məktəb” tipində qiymətləndirilən, tətbiq olunan bir hadisədir.

Yeri gəlmişkən burada yunan filosofu Platonun “əsl usta-ədətli qanunvericidir. Filosof-hakimdir! – fikrini misal gətirmək yerinə düşər.

Hətta Platon böyük Homer sənətini müdriklik sınağına çəkir və müdrik lider fenomenini tamamlayan əhəmiyyətli fikirlərini irəli sürür: “Homer əgər sən belə müdriksən, de görək nə vaxtsa bir gözəl qanun kodeksi yazmısanmı? Hər hansı bir dövlət quruculuğu işlərini əsasını qoymusanmı? Elə bir müharibə olubmu ki, sənəin köməyinlə qələbə ilə bitsin?” (209).

Ensiklopedik alim, Azərbaycan filosofu Nəsirəddin Tusi “Əx-laqi-Nasiri” əsərinin “Ölkəni dolandırmaq siyasəti və şahların xisləti haqqında” hissəsində bu fikirləri təsdiqləyən və davam etdirən dolğun fikirlər söyləyir. O yazır ki, “xalqın xeyri, əmin-amanlıq, sakitlik, dostluq, ədalət, iffət, bir-birinə kömək, mehribanlıq və bu kimi işlərdə olar. Xalqın zərəri qarışıqlıq, iztirab, qorxu, vahimə, iğtişas, dava-dalaş, zülm, əziyyət, paxıllıq, riyakarlıq, xəyanət, təhqir, qeybət və bu kimi işlərdə olur. Hər iki halda camaat gözlərini hökmdara dikər” (66).

Hökmdar, yəni rəhbər, ölkə başçısı üçün Nəsirəddin Tusinin müəyyən etdiyi cəhətlər həmin ideyanı ardıcılıqla davam etdirir. “Əxlaqi-Nasiri” əsərində oxuyuruq: “Ölkə sahibi olmaq istəyənin yeddi xisləti olmalıdır: Birinci – atalıq. Bu, hər kəsin özünə münasibət, xalqın ürəyinə yol tapmaq, hamıya mehribanlıq göstərmək, hirs və qəzabını uda bilmək vasitəsilə asanlıqla əldə edilə bilər.

İkinci – alicənablıq. Bu nəfsani qüvvələri tərbiyə edib, saflaşdırdıqdan; “qəzəb” qüvvəsi mülayimləşdirdikdən “şəhvət” qüvvəsini məhv etdikdən sonra əmələ gəlir.

Üçüncü – mətinlik. Bu qəti nöqtəyi-nəzər, fitri-iradə, dərin mühakimə, ciddi müsahibə, düzgün fikir və keçmişdəkilərin tərcüməyi-hallarından ibrət dərsi götürməklə əmələ gəlir.

Dördüncü – tam əzm. Buna kişilik əzmi, şahlar əzmi də deyilir. Bu düzgün səy və tam iradənin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb bir fəzilətdir. Heç bir fəzilətə sahib olmaq, heç bir rəzilətdən can qurtarmaq fəzilətsiz mümkün olmaz. Bu fəslin əsas məqsədi də məhz bu fəzilətin məziyyətlərindən danışmaqdır. Çünki şahların hamıdan çox buna ehtiyacı vardır.

Beşinci – səbirli olmaq. Bu, ağır və çətin günlərdə ümitsiz anlarda çıxılmaz vəziyyətdə davam gətirə bilməyə deyilir. Bütün mətləblərin açarı səbrdir deyiblər..

Altıncı – var-dövlət. Bu xalqın malına göz dikməmək və tamah salmamaq üçün lazımdır.

Yeddinci – sadıq və əməlisaleh köməkçilər” (66).

Böyük filosof Nəsirəddin Tusi bu cəhətlərdən geniş bəhs etdikdən sonra xüsusilə vurğulayır: “Bu xislətlərdən “atalıq” böyük təsirə malik olsa da zəruri deyildir. Dövlət və əməlisaleh köməkçilər isə yerdə qalan dörd xislət, yəni alicənablıq, mətinlik, əzm və səbr vasitəsilə əldə edilə bilər” (66).

Tusinin irəli sürdüyü tarixi keyfiyyətlər müdrik, peşəkar liderin, həmçinin əsas milli liderin xüsusiyyətləri ilə siyasət və lider məsələsinin elmi qiymətləndirilməsi zamanı tədqiqatçıların əksəriyyətinin istinad etdikləri daha modern mənbə – alman filosofu və sosio-loqu Maks Veber “Siyasət vergi və peşə kimi” əsərində də ideyaca qarşılaşırıq: “1) Cəyandırma – işin dərinliyinə varmaq mənasında; 2) Məsuliyyət hissi; 3) İti baxış (uzaqgörənlik – X.Q.) reallığı daxilədən gələn təmkin və səbrlə izləmək. Hadisələrə və kütləyə münasibətdə distansiya saxlamaq.

Bu üç keyfiyyətə malik adam yaxşı siyasətçi ola bilər. Çünki siyasət adamının “gücü” ilk növbədə bu üç keyfiyyətin onda olması ilə müəyyən olunur” (191).

M.Veber bu əsərində həmçinin etika və siyasətin qarşılıqlı münasibətləri məsələsini qaldırır. Göstərir ki, “hər bir etik hesablanmış hərəkət iki fundamental əksliklə, qəbul edilməz əks maksimumla birləşir: inam etikasına, ya məsuliyyət etikasına”. Ziddiyyət bundadır ki, din anlamında inam-iman etikasına heç bir məsuliyyət etikasına daşmır. Kim ki, iman etikasına inanlıdırsa məsuliyyət etikasını yolverilməz hesab edir, həmçinin də əksinə. Beləliklə, şəxsi mənfəəti üçün işləyən peşəkar siyasətçi var, hakimiyyət üçün çalışan peşəkar siyasətçi var. Birinci çox vaxt öz məsuliyyətini unudur və özünə gəlir yeri axtarır. Əsl peşəkar siyasətçi düzgün və ədalətli olarsa gözəl rəhbər (lider – X.Q.) ola bilər. O, ilk növbədə özünü yox, başqalarını düşünəcək. Amma yalnız təkcə mənfəət arzusu və başqa heç bir maraq yoxdursa, o, yaxşı bir siyasi fiqur (lider – X.Q.) ola bilər (191).

M. Veberin təhlil etdiyi, keyfiyyətlərinin geniş və aydın şərhini verdiyi siyasətçi elə əslində liderdir və onun siyasətçi üçün müəyyən etdiyi xarakterik cəhətlər liderdə, o cümlədən, müasir dövrü xarakterdə, xalqımızın Ulu öndəri Heydər Əliyevin idarəçiliyində tam müşahidə olunur.

Məsələn, bir tarixi həqiqətdir ki, Heydər Əliyev mənaqi əsasları “Ənənələrin gücünü” onu daşıyan və yaşadan xalq-millət mövqeyi faktoru olaraq dərk edib öz siyasi müdrik milli lider missiyası olaraq qəbul edib milli dövlət quruculuğu məqsədində bu güclü qüvvəyə əsaslanmışdır. Eyni zamanda Heydər Əliyev bunu yalnız siyasi məqsəd nəminə deyil, özü də əsl mənaqi xalqla, millətlə həmfikir, əsl milli lider, başqa cür desək xalqın bir parçası kimi dəyərləndirib hüquqi, siyasi təcrübəyə tətbiq etmişdir.

Bu sadalanan əsas xüsusiyyətlər isə Ulu öndər Heydər Əliyevin yeritdiyi siyasətin ilk növbədə müdriklik, peşəkarlıq, xarizmalı qeyri-adi ilahi təsirə bağlı fenomenallığını təsdiqləyir.

Ulu öndər milli dövlət ideyasını şərtləndirən milli lider fenomenini yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi nəinki ölkəmizin müstəqillik əldə etdiyi mərhələdəki siyasi fəaliyyətində, hətta sərt totalitar sovet imperiyasında ən yüksək siyasi kürsülərdə təmsil olunduğu dövrdə nəhəng bir dövləti idarəetmə siyasətində xüsusi diqqətdə saxlamış, öz məqsəd və amalı olaraq dərk edib bütün gücü ilə həyata keçirmişdir. Bu ağır və iqiqat məsuliyyətli işdə ona məhz milli Lider şəxsiyyətindən irəli gələn güclü iradə, mətinlik, qəhrəmanlıq keyfiyyətləri kömək olurdu.

Bununla bərabər Heydər Əliyev siyasi idarəçiliyində tarixi təcrübəyə əsaslanıb ondan çıxış etməklə müsbət nəticəyə, mahiyyətə inkişafa və tərəqqiyə nail olmaq prinsipi diqqəti cəlb edir.

Təhlillərimizin bu istiqamətində Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi idarəçilik tarixində ən çox öyrənilmiş 100 şəxsiyyət sırasında xüsusi dəyəərə malik türk dünyasının əvəzsiz lideri Mustafa Kamal Atatürk, Hindistanın Azadlıq hərəkətinin banisi, hindlilərin “ulu ruh” – mahatma, “xalqın atası-bapu” adlandırdıqları “Doğruluk Tanrısı” həyat fəlsəfəsinin sahibi Mohandas Karamçan Qandi və əlbəttə ki,

Şərq siyasi liderlərinin sözsüz bu və ya digər dərəcədə bəhrələnmiş olduqları Şah İsmayıl Xətai “məktəbi”nə əsaslanması məsələsinə də qeyd etmək ləbüddür.

Bələ ki, Heydər Əliyevin liderlik siyasi üsulunu XVI əsrdə yaşamış, Azərbaycanda Səfəvilər dövlətini yaratmış, bu müstəqil dövləti siyasi və mədəni sahələrdə sürətli surətdə inkişaf etdirmiş, xarici və daxili düşmənlərdən qorumuş və bütün dünyaya tanıtmış Şah İsmayıl Xətai siyasəti ilə müqayisə edərkən yazıçı Anarın Şah İsmayıl Xətəinin 500 illiyinə həsr olunmuş “Şairin zəfəri” məqaləsində bölüşdüyü fikirləri yada salmaq yerinə düşər: “Şah İsmayılın ömür yolu – insanın tarixdə yeri haqqında, tarixin və taleyin çarpazlaşması haqqında müxtəlif düşüncələr oyadır. Sanki bu böyük şəxsiyyət doğulduğu gündən çox-çox qabaqlar dünyada varid olub. Axı Şah İsmayıl konkret bir varlıq – insan, hökmdar, şair deyil, – o, həm də müəyyən tarixi məqsədin və məsləkin daşıyıcısıdır, bu məqsəd və məslək isə onun dünyaya gəlməsindən çox-çox əvvəllər meydana çıxmış, cücərməyə, boy atmağa başlamışdır” (7.48).

Göründüyü kimi bu iqtibasdakı fikirləri tam məsuliyyət hissi ilə Şah İsmayıl Xətai varisi Azərbaycanın yüzillər sonra yetirdiyi siyasi lider və tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevə də şamil etmək olar. Əminliklə deyə bilərik ki, irs-varislik məsələsinin həyatı təzahürü dərin məzmunlu – millət-dövlət vəhdəti və xüsusi vurğularla Azərbaycançılıq məfkurəsini təsdiqləyir. Məsələn, necə Şah İsmayıl Xətai Heydər Əliyev də Azərbaycan xalqının milli ruhunu qorumuş və yaşatmış, Azərbaycanda müstəqil dövlət qurmuş, Xətai kimi bu dövləti parçalanmaqdan hifz etmiş, hər bir qərarda xalqın gücünə, sənməz iradəsinə arxalanmış, onu gözəlləşdirmiş, inkişaf etdirmişdir.

Məhz bu fəlsəfə – xalqla həmrəylik ideyası hər iki dövlət rəhbəri – Lideri xalqın ana ruhu – milli dil uğrunda mübarizə əzmində birləşdirir. Bundan başqa necə ki, Şah İsmayıl Xətai xalq ədəbiyyatına, milli ədəbi varlığa bağlı olmuş, şair kimi təmsil etməklə həm də onu inkişaf etdirmişdir, Ulu öndər Heydər Əliyev də bütün siyasi

hakimiyyəti dövründə əcdadlarımızın yadigarı – bu mənəvi xəzinəni tarixi miras kimi dəyərləndirərək, onun ayrı-ayrı nümayəndələrinə maddi və mənəvi abidələr qoymaqla Şah “babasının” əsl layiqli varisi olduğunu sübut etmişdir.

Bu istiqamətdə böyük maraq doğuran məsələlərdən biri, hər iki milli Liderin estetik zövqə və şüura malik olmalarıdır ki, onlardan biri şair şah, digəri memar prezident kimi tarixə iz salmışlar.

Öz ana dilində gözəl şeirlər yazan Şah İsmayıl Xətai ilə ən gür zalları gözəl natiqliyi ilə heyran edən Heydər Əliyevin bu mənada da bir oxşarlığı diqqəti cəlb edir.

Məlumdur ki, Hindistanda ictimai-siyasi və dini-fəlsəfi təlim, – milli azadlıq hərəkatında hind burjuaziyasının aparıcı ideologiyası olan Qandizmin siyasi prinsipləri – “Hindistanda milli azadlıq mübarizəsinə qalxmış xalq kütləsinin istiqlaliyyətinə dinc yolla (bu zaman qeyri-zorakılıq prinsipinə əməl olunmalıdır) nail olmaq, öz siyasi mübarizəsində dinindən, millətindən, “kasta və epifindən” asılı olmayaraq bütün vətəndaşları Hindistan Milli Konqres Partiyasının rəhbərliyi altında birləşdirmək, sülh əldə edib, onu qorumaq, siniflər arasındakı ziddiyyətləri arbitraj yolu ilə həll etmək, ölkədə kənd icmasını, kустar sənətkarlığı, xüsusilə əyiricilik və toxuculuğu (Qandizmin simvolu cəhrə-çarxa) dirçəltməyə çağırış idi” (6).

Qandizm fəlsəfəsi mənəviyyət-daxili təmizlənmə məsələlərinə üstünlük verir, xüsusilə əxlaqı saflaşmanı bütün hind mənəviyyəti üçün xarakterik prinsip, ənənəvi axımsa – yəni “Hind sən nə fiziki, nə də mənəvi zərər yetirmə” çağırışını əxlaqi təlim kimi irəli sürürdü. Qandizmə görə həqiqət əldə etmək üçün əxlaq birinci şərt axımsaya nail olmaq üçün məhəbbət ilk mənbədir.

Bu fəlsəfi sistemi humanizm mahiyyətli – sülh, əmin-amanlıq, dinc yolla müqavimət amilləri ilə tamamlanır ki, biz böyük hind Liderinin siyasət nəzəriyyəsi ilə Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyi siyasətində üst-üstə düşən prinsipləri aydın görə bilərik. Məsələn, Heydər Əliyevin Azərbaycanın istiqla-

liyyətinə, işğal altında olan torpaqlarımızın dinc yolla azad edilməsinə, sabitliyə çalışmasını təsdiq edən faktlar. Həmçinin Azərbaycanda yaşayan çoxsaylı xalqlara, etniklərə yerli vətəndaşlarla eyni, bərabər səviyyədə münasibət göstərilməsi, ölkənin müxtəlif sahələrində hamının seçki hüququna, vəzifələrə irəli çəkilməsinə diqqət göstərilməsi və s. görə bilərik.

Əlbəttə ki, Mahatma Qandi ilə Heydər Əliyevin liderlik dövrləri fərqli zamanlara təsadüf edir. Lakin dövlət idarəçiliyində hər iki liderin qarşılaşdığı problemlər mahiyyət etibarilə oxşar olmuşdur.

Hətta Mahatma Qandi kimi Ulu öndər Heydər Əliyevin də ümumxalq məhəbbətinin ifadəsi olan “ata”, “baba” yüksək adlarını qazanması, hər iki liderin sui-qəsdə məruz qalması (Heydər Əliyev ilahi bir qüvvənin təsiri ilə qurtulmuşdur – X.Q.), hər ikisinin Türk dünyasının böyük “atası” Mustafa Kamal Atatürkə xüsusi ehtiram bəsləməsi bu uyğunluğu əks etdirir. Maraqlıdır ki, Mahatma Qandi kimi Ulu öndər Heydər Əliyevin də islam tarixinin Aşura-İmam Hüseyn hadisəsinə münasibəti arasında müəyyən oxşarlıqlar vardır. Qeyd edək ki, M.Qandi İmam Hüseyn hadisəsini, xüsusilə də bu qanlı islam səhifəsindən sonrakı islam insanların həyatını bütün hind dünyagörüşü üçün bir fəlsəfə kimi dəyərləndirmişdir. Tədqiqatçıların göstərdikləri kimi, “Qandi mübarizəsinin təməlini Aşura məktəbindən götürdüyünü deyirdi. O, çıxışlarının birində demişdi: “Mən İslamın ən böyük şəhidinin – İmam Hüseynin (ə) həyatını diqqətlə oxumuşam və Kərbəla tarixinin səhifələrinə diqqət yetirmişəm. Mənə aydın olub ki, əgər Hindistan azad bir ölkə olmaq istəyirsə, görək İmam Hüseyndən (ə) örnək alıb, onun yolu ilə getsin”. Bundan başqa, “Müsəlmanlar ən çətin günlərində belə məyus olmamışdılar. İslamiyyət dünyanı Yaradana və onun əsərinə heyran olmağı əmr edir. Qərb qorxunc bir qaranlıq içində ikən, Şərqdə parlayan gözqamaşdırıcı İslam ulduzu əzab çəkən dünyaya işıq, sülh və rahatlıq vermişdi”, – deyirdi Qandi” (142).

Ulu öndər Heydər Əliyev də İslam ənənələrini yüksək qiymətləndirir, İmam Hüseyn hadisəsini qəhrəmanlıq kimi dəyərləndirirdi. Beləcə, rəhbərin islam və İmam Hüseyn hadisəsi – Aşura ilə bağlı düşüncələri də onu bu dünya dahisi və lideri ilə ideya davamçısı kimi də təsdiq edir.

Heydər Əliyevin bu baxımdan 1994-cü ildə Aşura günü etdiyi çıxış xarakterik səslənir: “Əziz bacılar və qardaşlar, əziz müsəlmanlar! Müsəlman aləmində faciəli, müqəddəs bir günün əziz xatirəsi qeyd olunur. Bu gün Həzrət Məhəmməd peyğəmbərin nəvəsi həzrət İmam Hüseynin qətlə yetirildiyi gündür. Biz ulu babalarımızın vətən, torpaq, haqq-ədalət yolunda şəhid olduğu günü yad edirik. Bu münasibətlə mən bütün Azərbaycan müsəlmanlarına dərin hüznə başsağlığı verirəm. Bütün müsəlmanlar, o cümlədən biz azərbaycanlılar həmin faciəli günü hər il yada salmaqla vətənə, torpağa, dinimizə, məsləkimizə sdaqətimizi bir daha nümayiş etdiririk. Biz bundan sonra da Qurani-Şərifin, Həzrət Məhəmməd peyğəmbərin qoyduğu yol ilə gedəcək və haqq-ədalət, torpaq, vətən yolunda şəhid olmuş həzrət İmam Hüseynin və onun bütün silahdaşlarının qəhrəmanlığını, şəhidliyini heç vaxt unutmayacağıq. İndi vətənimiz faciəli bir dövr keçirir. Yağı düşmən torpaqlarımıza hücum edir. Azərbaycanın cəsarətli oğulları Vətənimizi müdafiə edir və bu yolda həzrət İmam Hüseyn kimi şəhid olurlar. Biz vətən, torpaq, din yolunda canından keçmiş bütün şəhidlərin şücaəti qarşısında Kərbəla müsibəti ilə əlaqədar keçirilən bu mərasimdə bir daha baş əyir, onların xatirəsini qəlbimizdə daim yaşatmağa söz veririk” (88).

Tarix üçün uyğunluqlar xarakterikdir və bütöv Türk dünyasını birləşdirən hadisə və şəxsiyyətlər arasında da oxşarlıq və bağlılıqlar təsadüfi deyil. Bu baxımdan Azərbaycanın istiqlaliyyət tarixi və xalqımızın Ulu öndəri – Heydər Əlirza oğlu Əliyevlə Türk dünyasının “atası” Mustafa Kamal Atatürk arasında da beləcə liderlik taleyi uyğunluğu olmuşdur.

İlk öncə xarizmatik keyfiyyətlərindən çıxış etməklə çox qərībā bir bənzərliyi qeyd etmək yerinə düşər. Belə ki, bu hər iki böyük

Türk Liderinin ata adlarının eyniliyi xarizma mahiyyətində maraqlı doğurur. Sanki, bu bir millətin iki qəhrəman oğlu tarixi türk torpaqlarının dövlət bərpası üçün dünyaya gəlməliydi. Beləcə, dünyanın biri o başında, biri bu başında və biri-birindən 40 il zaman uzaqlığında Əlirza adlı iki türk ata nəhəng Türk dövləti quracaq, ən əsas da bütöv türk ailəsində “ata” kimi sevilib tarixə iz salacaq oğul övladları dünyaya gətirildilər. Bu başdakı – Əlirzanın oğlu Heydər Əliyev həm də o mübarək ildə doğuldu ki, o başdakı Əlirzanın oğlu – Mustafa Kamal Türk dünyasının əfsanəvi xilaskarı elan edilmiş, Türkiyə Respublikasının yekdilliklə ilk prezident seçilmiş, yeni respublikanın ilk hökumətini “Hakimiyyət qeyd-şərtsiz millətidir” və “Yurdda sülh, cahanda sülh” ideologiyası əsasları üzərində qurmuşdu. Öz zamanı üçün adi, bizim dövrdən boylandıqda bu möhtəşəm – Heydər Əliyevin doğulduğu tarixdən iki il əvvəl isə Mustafa Kamal Atatürk bir əsrlik zamanı arxada qoymuş “Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir. Azərbaycan bizim qardaşımızdır. Heç nəyə baxmayaraq ona yardım etmək borcumuzdur” (140) – bəyanatını Azərbaycanın Türkiyədəki ilk diplomatı – dostu İbrahimbəy Əbilov vasitəsilə bütün dünyaya yetirmişdi və fikrimizcə bu dəlil də çox xarakterikdir ki, Türkiyənin ən nüfuzlu mükafatı – “Atatürk Sülh Mükafatı”na layiq görülmüş dünya şöhrətli Azərbaycan lideri Heydər Əliyevin də “Azərbaycan-Türkiyə – bir millət-iki dövlət” kəlamı bütün dünyada dillər əzbəridir.

“Azərbaycan-Türkiyə – bir millət-iki dövlət” aforizmi əslində qədim tarixlərin sınağından çıxmış, iki dövlətin ən ağır günlərində özünü təsdiq etmiş qan qardaşlığı konsepsiyası idi və bu psixoloji olduğu qədər ictimai-siyasi, mədəni fenomen ikinci müstəqillik dövründə gerçək Türkiyə-Azərbaycan körpüsü, Süleyman Dəmirəl və Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış ilbəil möhkəmlənmiş, xalqlarımızın birliyi təmsalında monolit hala gətirilmişdir^{44*}.

⁴⁴ *Bax: bu haqda ətraflı II Fəslin, birinci yarımfaəlinin son bölməsində.

Burada Türkiyə-Azərbaycan arasında real bünövrə – körpü salınmasının düşünülməsi və gerçəkləşdirilməsi Heydər Əliyevin milli dövlət, milli ideya və xüsusi olaraq müdrik milli lider xüsusiyyətlərini qabarıq şəkildə ifadə edir.

Həmçinin, İki Türk dövləti – Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycanı və bu Ulu diyarın onun bir parçası qədim Naxçıvanı birləşdirən körpünün Araz çayı kimi tarixi qan yaddaşımız üzərində salınması və körpünün “Ümid” adlanması heç də təsadüfi olmayıb, böyük müdrik mənalar daşıyırdı.

Heydər Əliyevin böyük səyi və cəsarəti sayəsində yaranan bu əlaqələr və “Ümid” körpüsünün müvəqqəti olaraq 29 oktyabrda, tam olaraq 28 mayda rəsmi olaraq açılması da fikrimizcə təsadüfi olmayıb iki Türk dövlətinin Respublika gününü ifadə edir və yenə xalqımızın Ulu öndərinin türkçülüyə və deməli milli ideyaya müdrik yanaşmasını birmənalı surətdə təsdiq edir.

Bununla bərabər, görkəmli siyasətçi Heydər Əliyevin Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən Naxçıvan Muxtar Respublikasına maliyyə, iqtisadi və texniki yardım göstərilməsi barədə, 100 milyon dollar məbləğində krediti nəzərdə tutan müqaviləni həyata keçirməklə düşmənlə həmsərhəd ərazidə blokada şəraitində, digər tərəfdən relyef baxımından sərt iqlimə malik regionda mühüm tələbat ehtiyaclarından məhrum olmuş – işıqsız, qazsız, hətta çörəksiz qalmış xalqın həyatını xilas etməyə nail olması müdrik siyasətin inqilabi təntənəsi idi. Hər il 100 tələbənin Türkiyədə təhsil almasını nəzərdə tutan birgə Əməkdaşlıq Protokollarının imzalanması faktı da zamanına və bütün zamanlara münasibətdə yenə müdrik milli lider qəhrəmanlığı idi ki, müqaviləni Türkiyə tərəfdən imzalamış Türkiyə Cümhuriyyətinin 9-cu prezidenti Süleyman Dəmirəl ömrünün sonuna kimi bu qəhrəmanlığı xatırlayıb yaddaşlara və əlbəttə ki, tarixə həkk etmişdir. Süleyman Dəmirəl: “Qəhrəmanları, böyük insanları, şəxsiyyətləri zaman meydana çıxarır. Onlar siyasi şəraitə uyğun olaraq xalqı çətin vəziyyətdən xilas edir, ona öndərlik edirlər. Böyük dövlət ada-

mı, əziz qardaşım Heydər Əliyev Azərbaycanda daxili çəkişmələr, vətəndaş müharibəsi təhlükəsi olan bir şəraitdə siyasi səhnəyə çıxmışdır. Onun zəngin siyasi təcrübəsi ölkəni bu ağır vəziyyətdən çıxarmağa imkan verdi. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanın qarşısında duran əsas vəzifə bir dəfə yüksələn bayrağın enməməsi idi. Bu bayrağı kim daşısaydı, qəhrəman da o olacaqdı. Bu, Heydər Əliyevin tarixi missiyası idi. Fövqəladə çətinliklərə rəğmən böyük qəhrəmanlıq nümunəsi göstərən dahi şəxsiyyət, o bayrağı əbədi yüksəklərdə tutdu, Azərbaycanı dünyaya bir türk dövləti kimi tanıtdı” (176).

Bu məqamda hər iki türk milli liderinin tarixi öndərlik missiyasının uyğun bir hadisədə uzlaşması da yada düşür. Belə ki, “1920-ci il may ayının 3-də Mustafa Kamal Paşa şərq cəbhəsi komandanı Kazım Qarabəkir Paşaya aşağıdakı məzmununda bir məktub yazır: “Dövlətdə heç pul qalmadı. Ölkə daxilində pul təmin edə biləcəyimiz bir qaynaq yoxdur. Başqa qaynaqlardan pul əldə edəndə qədər, Azərbaycan hökumətindən borc pul alınmasını təşkil etməyinizi istəyirəm”.

Kazım Qarabəkir Paşa Atatürkün bu istəyini Azərbaycan hökumətinə bildirir. Bu, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası ilə Ankara hökuməti arasındakı ilk rəsmi təmas idi. Azərbaycandan Türkiyəyə qardaş əli 1921-ci ildə, Nərimanovun şəxsi əmriylə uzanıb.

Azərbaycanın Xarici İşlər Naziri Mirzə Davud Hüseynov savaşda qazanılan uğurlar münasibətilə göndərdiyi teleqramda “...Qazanılan böyük zəfərlərə görə Türk xalqını Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası adından təbrik edirik” yazıb və bu böyük zəfərin şərəfinə Azərbaycan xalqının yardım üçün 30 sistern neft, 2 sistern benzin, 8 sistern kerosin göndərdiyini bildiririb. Həmin ilin may ayında Azərbaycan Türkiyəyə 62 sistern neft göndərmiş və bundan sonra savaş qurtarana qədər eyni dərəcədə neft və üç vaqon kerosin göndərmə öhdəçiliyi götürmüşdü. Mustafa Kamal Paşa 1921-ci ildə Nərimanova bir məktub yazaraq ondan borc pul istəmişdi. Bu məktub səfir vasitəsilə 1921-ci il mart ayının 17-də Nəri-

manova çatdırılmış, o isə dərhal 500 kq qızıl göndərmişdi. Bunun 200 kq-ı dövlət büdcəsinə, qalanı isə silah və sursat üçün istifadə edilmişdi.

Daha sonra Nərimanov Rusiyadan aldığı 10 milyon qızıl pulu Ankaraya göndərmişdi. Bu yardımlar sayəsində döyüş içində olan ölkənin vəziyyəti xeyli düzəlmişdi. 1921-ci il mart ayının 23-də Azərbaycan hökuməti könüllü şəkildə Türkiyəyə Azərbaycan xalqının hədiyyəsi olaraq 30 sistern neft, 2 sistern benzin, 8 sistern yağ göndərirdi. Bundan əlavə, 1922-ci ildə Batum yolu ilə Azərbaycan tərəfdən 9 min tondan çox kərasin və 350 ton benzin yardımı edilib. Nərimanov Mustafa Kamal Paşaya yazdığı məktubunda Türk xalqının qazanılan uğurlarla imperIALIZMDƏN qurtulma günlərinin yaxınlaşdığını, buna görə türk xalqını təbrik etdiyini bildirir və sonra əlavə edirdi: “Paşam, bizdə qardaş qardaşa borc verməz. Qardaş hər zaman qardaşının əlindən tutar. Biz qardaş, hər zaman əlinizdən tutacaq və tutmağa davam edəcəyik” (170).

“Nərimanovun Atatürkə köməyi” oçerkindən çıxış edərək deyə bilərik ki, Türkiyə Cümhuriyyəti qurulan dövrdə necə Mustafa Kamal Atatürk Azərbaycandan yardım istəmişdi və onun bu dərin maddi ehtiyacdən doğan müraciətinə Nəriman Nərimanov “bizdə qardaş-qardaşa borc verməz” – mötəbər cavabı verməklə mümkün olandan da artıq yardım yollamışdı, ilə-il, günə-gün düz 70 il sonra müstəqil Azərbaycan Respublikasının qurulduğu ərəfədə, həm də ağır blokada şəraitində olan bir vaxtlar “ya istiqlal, ya ölüm” – deyən Kazım Qarabəkir paşanın erməni daşnaklarından qoruduğu Naxçıvan Muxtar Respublikasından Azərbaycan xalqının qeyrətli oğlu Heydər Əliyev böyük zərurətdən yaranan dərin maddi ehtiyacı qardaş türk hökuməti ilə bölüşdü və ən əsas məsələ yuxarıda qeyd olunduğu kimi Türkiyə Respublikası Azərbaycana qardaş əlini uzatdı.

Biz monoqrafiyanın “Milli dövlət və milli lider hadisəsi” adlanan II fəslinin “Heydər Əliyev siyasəti və milli lider fenomeni” yarımfəslində Ulu öndər Heydər Əliyevin Sovet imperiyası rəhbərləri-

nin xalqımıza qarşı ədalətsiz və qəddar münasibətinə etiraz olaraq yüksək vəzifəsindən istefa verib Rusiyadan ayrılaraq vətənə döndükdən sonra doğulub böyüdüğü Naxçıvan Muxtar Respublikasına gedib həmvətənlərinin əhatəsində yaşadığı üç il kimi qısa zamanda həyata keçirdiyi tarixi əhəmiyyət kəsb edən digər böyük müdrik dövlət quruculuğu işlərini də nəzərdən keçirməyi zəruri hesab edirik.

Belə ki, yüksək müdriklik xislətinə malik görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev “1990-cı ilin iyul ayının 22-də Naxçıvana gəlikdən sonra vətəndaşlıq məsələsini düşünür və 1990-cı il 21 avqust tarixində Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının (MSSR) Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti “Heydər Əliyevin Naxçıvan MSSR vətəndaşlığı barədə” qərarı ilə Azərbaycan vətəndaşlığı alır. Bu bir həqiqətdir ki, tarixi şəxsiyyətlərin həyatı, fəaliyyəti üçün zaman şərt deyil. Əsas amal, ideya və məqsəd, bu qayəni idarə edən daxili enerji və qüvvədir. Bu baxımdan bir ay sonra Heydər Əliyevin 1990-cı il 30 sentyabr seçkilərində Nəhrəm seçki dairəsindən Azərbaycan SSR-nin xalq deputatlığına, Naxçıvan Trikotaj Fabriki kollektivi tərəfindən isə Naxçıvan MSSR-in xalq deputatlığına seçilməsi xarakterik qarşılanır.

Qısa zaman sonra müdrik siyasəti ilə yenilməz işlərə imza atmaqla xalqının taleyində Ulu öndər kimi əbədiyyət qazanacaq Heydər Əliyev 1990-cı ilin noyabr ayının 17-də artıq deputat kimi 12-ci çağırış Naxçıvan MSSR-in Ali Məclisinin ilk sessiyasına qatılarkən müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu missiyasına başlamış, SSRİ-nin dağılmağına hələ təxminən 1 il qaldığı və totalitar rejimin davam etdiyi bir vaxtda sədrliyi ilə keçirilmiş sessiyada Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adını dəyişdirərək Naxçıvan Muxtar Respublikası adlandırması kimi çox mühüm tarixi qərar qəbul olunmuşdur.

Bununla birlikdə sessiyanın Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin adını dəyişərək Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi ad-

landırılması, Azərbaycan Respublikasının milli istiqlal rəmzi olan üçrəngli dövlət bayrağının bərpası, onun Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi haqqında qərarlar qəbul olunmuşdur ki, bunlar artıq öz məzmun və mahiyyətinə görə nəhəng siyasətçinin rus imperiyası üzərində siyasi qələbəsi idi.

Hələ Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin üçrəngli dövlət bayrağının Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qarşısında bütönlükdə Azərbaycanın rəsmi dövlət rəmzi kimi tanınması haqqında vəsadət qaldırması milli liderin yenilməz cəsarətinin əyani ifadəsi kimi unudulmaz hadisədir.

Ulu öndər Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi 1990-1993-cü illərdə Rus Sovet İmperiyasının siyasi rəhbərliyinin göstərişi ilə Qızıl Ordunun xalqımızın dinc, suveren müstəqillik arzularına qarşı çıxaraq törətməmiş olduğu 20 yanvar faciəsinə siyasi lider, həmçinin vətən övladı olaraq qiymət verilməsi məqsədilə “1990-cı ilin yanvar ayında Bakı hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi haqqında” qərar layihəsi hazırlamış və bu vətənpərvər siyasi sənədi 1990-cı il 21 noyabr ayında Naxçıvan MR Ali Məclisi qəbul etmişdir. Bundan başqa Heydər Əliyevin hazırladığı “Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində, Şaumyan rayonunda və Xanlar rayonunun Çaykənd kəndində yaranmış vəziyyətə münasibət haqqında” qərar Naxçıvan MR Ali Məclisinin 1990-cı il 14 dekabr tarixli protokolunda xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi ilə diqqət cəlb edir.

1991-ci il 3 sentyabr günü təkcə Heydər Əliyev və həmçinin onun həmvətənləri üçün deyil, bütün Azərbaycan xalqı üçün qiymətli tarixi təqvimdir. Belə ki, məhz NMR-in minlərlə vətəndaşının küçələrə çıxaraq günlərlə davam edən mitnqlərdə kütləvi tələbi ilə 1991-ci il 3 sentyabrda Naxçıvan MR Ali Məclisinin fəvqəladə sessiyası çağırılmış və bu sessiyada Heydər Əliyev yekdilliklə Ali Məclisin sədri seçilmişdir.

Heydər Əliyev ömrünün ixtiyar dövrü – 70 kimi yuvarlaq yaş həddində çox yüksək vəzifələrdə çalışmışdı. Elə 1990-cı ildə doğma vətəni Azərbaycana Rusiyadakı yüksək dövlət postundan imtina edib gəlmişdi. Böyük dünya siyasətçisinin 1991-ci ildə vəzifə stajı Naxçıvan MSSR-in Daxili İşlər Xalq Komissarları Sovetində məxfi arxiv şöbəsinin müdiri olduğu 1941-1943-cü illərdən çıxış edərək konkret desək, düz 40 il idi. Bu baxımdan Heydər Əliyevin zəfəri xalqın ona olan böyük inamı, ən əsas da əsl hədəfə – illər boyu sistemləşdirdiyi Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin quruculuğu məqsədinə doğru istiqamət alması idi. Hüquqi qaydada NMR-nın Ali Məclisinin sədri seçilən Heydər Əliyev elə həmin il Azərbaycan Ali Sovetinin sədr müavini seçilmiş, bu vəzifədə 1993-cü ilin 15 iyun tarixinə kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Heydər Əliyevin bütün azərbaycanlıları vəhdətə, həmrəyliyə, əl-ələ verməyə çağırışı da Naxçıvanda yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi illərə təsadüf edir və qeyd-şərtsiz olaraq onun dərin zəkasını, zəngin dünyagörüşünü, bütövlükdə fenomen müdrik milli lider xüsusiyyətlərini ifadə edir.

Dediklərimizi Ulu öndərin 1998-ci ildə dünya azərbaycanlılarına ünvanlanmış müraciəti dolğun əks etdirir: “Hal-hazırda qarşımızda duran ən vacib və tələyüklü vəzifələrdən biri əl-ələ vermək, dünya azərbaycanlılarının hər hansı bir ölkədə və mühitdə yaşamaq, fəaliyyət göstərmək, özünün milli-mənəvi dəyərlərini qorumaq, inkişaf etdirmək, beynəlxalq aləmdə mədəni, istedadlı, qədim tarixə və demokratik dövlətə malik olan xalq kimi təmsil olunmaq hüququnu təmin etməkdir. XXI əsrin astanasında dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə daha böyük ehtiyac vardır” (133).

Azərbaycan diasporu problemini dövlət idarəçiliyində diqqət mərkəzində saxlayan Heydər Əliyevin bu sahədəki geniş fəaliyyəti elmi tədqiqatların mənbəyi olmuş, alim və mütəxəssislər, o cümlədən də fəlsəfə elmləri doktoru Vəli Həbiboglundun “Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporu” kitabında təhlil edilib qiymətləndirilmişdir.

Vəli Həbiboglundun “Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporu” kitabından gətirəcəyimiz bir iqtibas Ulu öndər Heydər Əliyevin yeritdiyi müdrik siyasətin milli dövlət maraqlarını təmsil etməsini təsdiqləyir: “Bütün fəaliyyəti boyu dünya azərbaycanlıları arasında milli həmrəyliyin yaranması və güclənməsini arzulayan, bu sahədə hələ sovetlər dövründə konkret addımlar atan Heydər Əliyev cənabları SSRİ-nin dağılması ərafəsində, yəni 1991-ci il dekabr ayının 16-da hər il Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi və milli birlik gününün dekabrın 31-də keçirilməsi haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Milli Məclisinin sədri olduğu vaxt fərman vermişdir. O vaxt Naxçıvanda belə bir fərmanın imzalanması Heydər Əliyev cənablarının böyük siyasi uzaqgörənliyini bir daha sübuta yetirir. Görkəmli siyasətçi hələ o vaxt Azərbaycan prezidenti deyildi... Həmişə olduğu kimi yenə də Azərbaycanın sabahını, gələcəyini fikirləşirdi, dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsi, milli suverenliyimizin saxlanması və qorunması naminə dünya azərbaycanlıları arasında milli həmrəyliyin və milli birliyin yaradılmasını başlıca amil hesab edirdi. Onun Naxçıvanda bu sahədə atdığı addım sonralar Azərbaycan Respublikası Ali Sovetini Milli Şurası tərəfindən bəyənildi və hər il dekabrın 31-ni bütün Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü kimi keçirmək barədə sərəncam verildi” (37).

30 ilə yaxın bir müddətdə Azərbaycan diasporu xeyli inkişaf etmiş, dünyanın bir çox ölkələrində onun qurumları, cəmiyyətləri yaranmış, öz ətrafına dünyanın dörd bir tərəfindən olan həmvətənlərimizi və eyni zamanda Azərbaycanı və azərbaycanlıları sevən insanları toplamışdır.

2001-ci ildə dünya azərbaycanlılarının Bakıda keçirilən ilk qurultayı bir daha sübut etdi ki, Heydər Əliyev müstəqil respublikamızı bütün dünyadakı azərbaycanlıların vətəni hesab edir və çalışır ki, ölkəmizdə və dünyanın 70-ə yaxın ölkəsində yaşayan əlli milyondan artıq soyadımız müstəqil respublikamızı vətəndaşları olduqları ölkədə təmsil etməklə bütün dəyərlərimizi, eyni zamanda problemlərimizi Yer kürəsinin hər yerinə çatdırsınlar (133).

Heydər Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında öz dövlət quruculuğu amalını, milli lider şəxsiyyətini, nitqində qeyd olunduğu kimi ürək sözləri və məhz məşhur müdrik kəlamı ilə bütün dünyaya bəyan edir: Əziz həmvətənlər! Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qurur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qurur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” (133).

Heydər Əliyevin müdrik milli lider siyasəti sistem halında Azərbaycan dövlətinin bütün sahələrində öz gerçək nəticələrini vermişdir. Məsələn, qloballaşma mərhələsinin iqtisadi prinsiplərinə uyğun olaraq 1994-cü il sentyabr ayının 20-də Əsrin müqaviləsi tarixi sənədinin imzalanması Heydər Əliyevin uzaqgörən müdrik siyasətinin ifadəsi idi. Dünyanın 7 dövlətinin 11 neft şirkəti ilə Azərbaycan arasında bağlanan bu Neft müqaviləsinin dünya neft şirkətlərinin 60 milyard ABŞ dollarını həcmində bir bankını əhatə edirdi. Bu vəsait yeni yaradılmış və inkişaf tarixinin keçid mərhələsini yaşayan gənc bir respublikanın dövrü inkişafını, sabaha hesablanmış tərəqqisini ehtifa edirdi.

1999-cu ilin noyabrında İstambulda ATƏT-in sammitində ABŞ, Türkiyə Respublikası, Müstəqil Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan Respublikası, Türkmənistan Respublikası, Qazaxstan Respublikası birlikdə Bakı-Ceyhan neft kəmərinin yaradılmasına dəstək üçün imzalarını atdılar. Lakin sonradan 3 dövlət bu layihənin yaradılmasında sona qədər təşəbbüsçü olaraq qaldı. Əslində həmin layihəyə qədər mövcud olan Supsa və Novorosiysk kəmərlərinin çəkilişinə də birbaşa Heydər Əliyev təminat vermiş, Bakı-Supsa və Bakı-Novorosiysk neft kəmərləri Ulu öndərin sayəsində inşa edilmişdi. Bunlar Heydər Əliyevin 70-ci illərdən sistemləşməkdə olan

neft siyasətinin uğurlu nəticələri idi. Belə ki, Ulu öndər Azərbaycanı rəhbərlik etdiyi sovet idarəçiliyi zamanında öz ölkəsinin, xalqının taleyini düşünərək dənizdə Dərin Özüllər Zavodunun məhz Azərbaycanda yaradılmasına nail olmuşdu. Bu zavodun yalnız tikintisinə 450 min ABŞ dolları sərmayə qoyulmuşdu. Halbuki, Rusiya bu zavodu Həştərxan vilayətində qurmaq niyyətində idi.

Heydər Əliyevin müdrik milli lider kimi milli dövlət quruculuğuna böxş etdiyi tarixi töhfələrdən biri də 1999-cu ildə Azərbaycan-Neft Fondunun yaradılmasıdır. Bu hadisə ilə Yeni Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin iqtisadi bünövrəsi qoyulmuş oldu.

Fəlsəfə elmləri doktoru Qoşqar Əliyevin “Çağdaş demokratik proseslərin bəzi fəlsəfi problemləri” əsərində söyləmiş olduğu fikirlər Heydər Əliyevin müdrik Milli Lider fenomenini təsdiq edir: “Milli ideyalara vurğunluq milli xüsusiyyətləri qoruyub-saxlamaq, milli adət-ənənələri daha da dirçəltmək və milli özünəməxsusuluğu yaşatmaq hələ 70-80 ci illərdə onun fəaliyyətini əsasını təşkil edir. Məhz o dövrdə Azərbaycan dili ilk dəfə olaraq konstitusiyada dövlət dili kimi təsbit edilmiş, milli dilin milli ədəbiyyat və incəsənətin inkişafı üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Həmin dövrdə xalqın milli özünüdərkli xeyli sürətlənmiş, milli şüurumuz isə ölçüyə gəlməz dərəcədə yetkinləşmişdi. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi simasının milli həyatın özünəməxsus cəhətlərini sürətli inkişafı bu dövrə aiddir” (16.117.,118).

Heydər Əliyevin 2001-ci avqustun 13-də idarəçiliyə tətbiq, ictimaiyyətə təqdim olunan milli mənəvi dəyərlərin qorunması ilə bağlı son dərəcə dərin məzmunlu tarixi bəyanatı da onun müdrik Milli Lider olmasını əsaslandırır. Həmin bəyanatda Heydər Əliyevin zəkasından qopmuş, fiziki ömrünün son illərində şərh olunsada bütün həyatı və siyasi fəaliyyəti boyu daima təkrarlanmış və real hadisələrlə təsdiqini tapmış aşağıdakı iqtibasda cəmlənmiş fikirlərini nəzərdən keçirək: “...biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumağıq, saxla-

malıyıq və gənc nəsli əsrlər boyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik. Hər xalqın öz mentaliteti var. Bizim Azərbaycan xalqının mentaliteti onun böyük sərvətidir. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzəməz. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzər dəyərlərə malik ola bilməz. Yəni də deyirəm, hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütləq mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək, gənc nəsli daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhval-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik” (86).

Heydər Əliyevin 1996-cı il 2 fevral tarixində Respublika Gənclərinin I Forumunda etdiyi dərinməzmunlu və dəyərini həmişə qoruyub saxlayacaq tarixi nitqində də müdrik milli lider nəzəriyyəsinə öz əlavəsini etmişdir.

Xalqın və müstəqil respublikanın gələcək vətəndaşlarına müraciətlə səslənmiş həmin müdrik fikirləri burada yada salmaq yerinə düşər. “Ümumbəşəri dəyərlər, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri hər bir gənc tərəfindən mənimsənilməlidir. Mənəviyyət olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz. Nə qədər var-dövlət olsa da, nə qədər pul olsa da, nə qədər zənginlik olsa da mənəviyyət olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz. Xalqımızın tarixinin əsasını təşkil edən bütün mərhələlərdə, keçmiş əsrlərdə yüksək mənəviyyət olmuşdur. Keçmiş tariximizdən bizə qalan simaları bu gün dünyada məşhurlaşdırən və bizim üçün nümunə edən onların yüksək mənəviyyətidir, yüksək amallarıdır. Ona görə də, bu gün mənəvi tərbiyə bəlkə də keçmiş illərdən daha çox lazımdır” (86).

Milli tariximizi öyrənməyə çağırən, vətənpərvərlik maariflənməsini əsas dövlət quruculuğu prinsipi olaraq irəli sürən Ulu öndərin bu düşüncələri də müdriklik qayəsini tamamlayır: “Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişimizi yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir, milli

dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz. Hər bir gənc vətənpərvər olmalıdır. Vətənpərvərlik böyük bir məfhumdur. Bu, sadəcə orduda xidmət etmək deyil, Vətənə sadıq olmaq, Vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq – budur vətənpərvərlik” (86).

Biz bu yarımfəsildə Heydər Əliyev fenomeninin müdrik lider keyfiyyətlərinin təhlilləri istiqamətində lokonikliyə əsaslandıq. Çünki yarımfəslin növbəti bölmələrində Ulu öndərin peşəkar siyasətçi, xarizmalı lider keyfiyyətlərini təsdiqləyən misalları da nəzərdən keçirəcəyik ki, bunlar da müdriklik baxımından heç də az əhəmiyyət kəsb etmir.

Beləliklə, bütün həyatı və siyasi rəhbərliyi dövründə xalqın mənəvi dəyərlərinə bağlı olmuş, milli mirasa daim sahib çıxmış, eyni zamanda xalqla bərabər olmuş, ən çətin vaxtlarında xalqdan güc almış, bunu dərin məzmunlu nitqlərində, çıxışlarında qürur hissi ilə vurğulamış Ulu öndər Heydər Əliyev “Mənim həyatım da, fəaliyyətim də yalnız Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasına, ölkəmizin bu ağır vəziyyətdən qalxmasına həsr olunacaqdır. Mənim başqa məqsədim, amalım yoxdur. Bunu isə mən xalqla birlikdə, xalqın dəyərli insanları, hörmətli adamlar ilə, xalqın irəli çəkdiyi nümayəndələri ilə birlikdə edə bilərəm” (25.118) və ya “Bizim hamımızın bir vətəni var – bu Azərbaycandır. Hamımız bir torpaqda yaşayırıq – bu Azərbaycan torpağıdır. Azərbaycan torpağının hər guşəsi hər birimiz üçün müqəddəs yerdir!” (25.118) kimi iqtibaslarda və çox sayda misallarda təsdiqlənən müdrik milli lider fenomenini Ulu öndər adında birləşdirməklə tariximizdə əbədiyaşarlıq qazanmışdır.

b) Peşəkar siyasətçi

Monoqrafiyanın “Heydər Əliyev siyasəti və milli lider fenomeni” yarımfəslinin bu bölməsindəki təhlillərimizə dəhi Sokratın müs-

bət hesab edilən hakim, rəhbər haqqında fikirləri ilə başlamaq istədik. Belə ki, Sokrat rəhbərin əsas cəhəti kimi kütlədən fərqləndiyi, xüsusi istedad və bacarığa, təcrübəyə, idarəetmə qabiliyyətinə malik olduğu qənaətinə belə əsaslandırmışdır: “...bəzi adamlar heç bir istedadla malik olmadıqları halda dövləti idarə etmək sahəsində məharət sahibi olduqlarından danışirlar. Heç kəs dənizdə belə olmadığı və gəmi sürməyi bacarmadığı üzündən gəmiçiliyə cəsarət eləmədiyi halda, qərbdədir ki, hər yerindən qalxan bir an belə tərəddüd etmədən çox asan iş kimi dövlətə başçılıq etməyə hazır olduğunu bildirir. Fleytaçılıq sənətinə böyük zəhmət hesabına yiyələnmişin zəruri olduğunu bir adam belə danmadığı halda, bir nəfər belə tapılmayı ki, şəhəri idarə etmək üçün əvvəlcədən böyük hazırlıq keçməyin lazım gəldiyini etiraf etsin” (65;76;77).

Problemə Sokrat düşüncəsi ilə yanaşsaq o zaman xalqımızın tarixi şəxsiyyəti Heydər Əliyevin iqtibasda şərh olunan prinsiplərin hər birinə müasir politoloji aspektlərdən tam uyğun lider olduğunu təsdiqləyə bilərik.

Ulu öndərin həyat bioqrafiyası buna yaxşı misaldır. 1941-1944 -cü illərdə Naxçıvan MSSR-in Daxili İşlər Xalq Komissarları Sovetində məxfi arxiv şöbəsinin müdiri, Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetinin ümumi şöbəsinin müdiri, həmçinin 1944-1949-cu illərdə – Naxçıvan MSSR Dövlət Təhlükəsizliyi orqanlarında əməliyyat müvəkkili, baş əməliyyat müvəkkili – NDTK-DTN-də şöbə rəisi vəzifələri ilə iş fəaliyyətinə başlamış Heydər Əliyev (təhsil sahəsində də dünyagörüşünü zənginləşdirməklə) necə pillə-pillə, yəni siyasi biliyini və təcrübəsini artırmaqla ölkənin DTK-da irəli çəkilməmişdisə, eyni zamanda siyasi idarəçilikdə və dövlət quruculuğu istiqamətində – 15 respublikadan biri Azərbaycan KP MK-nin 1-ci katibi kürsüsündən SSRİ MK Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin 1-ci müavini vəzifə kürsülərinə təyin olunmuşdusa, eləcə də xalqın mənəvi xəzinəsini əxz etməklə, tarixi təcrübədən bəhrələnməklə, bütün elm sahələrini dərinlən mənimsəməklə və ən

əsas fitri istedadla Liderlik sənətini öyrənib özünəməxsusluqla inkişaf etdirməklə Azərbaycanın müstəqillik dövründə ümumxalq arzusu ilə yüksək hakimiyyətə – gənc müstəqil dövlətin nəhəng qurucusu, memarı-prezidenti vəzifəsinə yüksələ bilmişdir.

Biz əvvəlki yarımfəsillərdə Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu sahəsində nail olduğu tarixi hadisələri, Ulu öndərin müdrik milli lider keyfiyyətlərini təhlil edərkən şərti desək siyasi peşəkarlıq üfqlərini öyrənmiş olduq.

Belə ki, necə demək olar ki, milli lider bir qərarı yalnız müdrikcəsinə verib, digər bir qərarı peşəkarcasına, daha başqa bir qərarı xarizmalı keyfiyyətlərin təsiri ilə... Əlbəttə bu üç lider tipinə aid keyfiyyətin vəhdəti onun Ulu öndər missiyasını müəyyən edən ən əsas cəhətdir. Lakin fəaliyyət istiqamətində müdriklik və sonrakı keyfiyyətləri müxtəlif aspektlərdən yanaşanda konkretləşdirən məhiyyət məsələsi də vardır.

Bu baxımdan antik dövrün böyük filosofu Sokratın təbirincə təhlil etdikdə dövlətə başçılıq etmək məsuliyyətinə, peşəkarlığa münasibətdə Ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi milli lider siyasi xidmətləri müdriklik prizmasından da, peşəkarlıq məzmununda da, həmçinin qeyri-adi təsirin gücü nöqtəyi-nəzərindən də olduqca dolğun material verir. Beləcə, bu ideyadan çıxış edərək deyə bilərik ki, yüksək siyasi biliyə və təcrübəyə malik olan Heydər Əliyev dövlət quruculuğu siyasətini peşəkarlıqla həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyevin SSRİ siyasi rəhbərliyində təmsil olunduğu dövrdə böyük dövlət xadimi təcrübəsi ilə, peşəkarlıqla həllinə nail olduğu nəhəng tarixi işlərdən biri Baykal – Amur Magistralının tikintisi olmuşdur.

Məlumdur ki, Rusiya üçün siyasi və iqtisadi, cəmiyyətə zamana sosial-mədəni strateji əhəmiyyət kəsb edən bu layihəyə hələ 1888-ci ildə, yəni III Aleksandrın Rusiyaya başçılıq etdiyi dövrdə başlanılsa da iş tamamlanmamış, 1914-cü ildə II Nikolay bu layihə üçün sənəd imzalamış, hətta layihə xəritəyə belə daxil edilmiş, lakin buna bax-

mayaraq yenə nəticəsiz qalmış, İ.Stalin 1932-ci ildə yenidən BAM tikintisi məsələsinə qayıtmış və hökumətə bu məsələni həll etmək üçün 3 il vaxt vermişdir. Lakin Stalin hökumətləri, sətir şərtlər-əhəlinin bütün təbəqələrindən olan kütlənin bu ümumxalq işinə cəlb olunması 1937-ci ilə kimi davam etsə də dünya müharibəsinin başlaması ilə bağlı yenə yarımçıq qalmışdır. Rusiya BAM tikintisinə dördüncü dəfə – 1974-cü ildə təkrar start versə də idarəçiliyin qeyri-peşəkarlığı səbəbindən layihə yenə bütünlüklə tamamlanmamışdır. Yalnız Heydər Əliyevin cəsarəti sayəsində 1983-ci ildə layihənin icrasına başlanılır. Şəhərlərin salınmasını, minlərlə kilometr yolun, körpünün çəkilişini və s. quruculuq işlərini əhatə edən dünya səviyyəli BAM-ın tikintisinin bir il ərzində həyata keçirilməsi həqiqətən də Heydər Əliyev şəxsiyyətinin əfsanəvi lider qüdrətindən xəbər verir. Maraqlıdır ki, bu nəhəng tikintinin qarşısı 3 siyasi hadisə səbəbindən – birinci, ikinci dünya müharibələri və “yenidənqurma” təkanları ilə bağlı olaraq alınmışdır. Xarakterik bir misal gətirə bilərik. Belə ki, 1985-ci ilin yanvar ayında 1984-cü ilin yekunlarının müzakirəsində bu məsələ ilə bağlı Heydər Əliyevin çıxışı dinlənilmiş və müsbət qiymətləndirilmişdir. Məhz 1985-ci ilin martında M.Qorbaçovun Sov.İKP MK Baş katibi seçilməsi ilə bütün ölkədə cərəyan edən “yenidənqurma” işləri BAM tikintisindən də yan ötmür, Rusiya üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan, strateji layihədə böhran başlayır.

Lakin Heydər Əliyevin 1974-cü ildə hələ Azərbaycana rəhbərlik etdiyi vaxtlardan BAM tikintisinə göstərdiyi diqqət, 1983-cü ildə SSRİ rəhbərliyində təmsil olunarkən bu ağır quruculuq sahəsini canlandıraraq demək olar ki, sona çatdırması tarixdə öz izini qoya bilmişdir. Buna əyani misal kimi BAM-da Heydər Əliyevin adının onun ideyası ilə salınmış və əhəlisinin üçdə birinin azərbaycanlılardan ibarət olduğu qəsəbəyə verilməsi faktını göstərmək olar.

Bu da Heydər Əliyevin milli dövlət qurucusu, milli lider taleyinin xeyli əvvəldən görünən həqiqətlərindəndir: Heydər Əliyev Azər-

baycandan təxminən 10 min kilometr uzaqlıqda olan BAM-da yarıdılan yaşayış obyektlərinə, yollara, körpülərə və s. Azərbaycan milli ornamentlərini verməklə, xalqımızın ruhunu ifadə edən koloritləri daşlar, qurğular üzərinə həkk etdirməklə “gizlində” – ürəyinin dərinliklərində yaşatdığı milli müstəqil dövlət quruculuğu ideallarını və həmçinin də siyasətdə peşəkarlığını təsdiq etmişdir.

Yüksək peşəkarlıq keyfiyyətləri isə görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin onillər boyu yeritdiyi daxili və xarici siyasətin saysız-hesabsız sahəni əhatə edən problemlərinin düzgün həllində əksini tapmışdır.

Ulu öndərin peşəkar siyasətçi olduğunu göstərən başqa bir misal. Heydər Əliyev həmin vaxtlar dünyanın iki imperiyasından biri olan Sovet siyasi quruluşunda SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, deməli mühüm vəzifə sahibi ikən SSRİ-nin təhsil sisteminə, o cümlədən sovet məktəblərində islahatlar komissiyasına, (RF-nin H.Əliyev rəhbərliyi ilə hazırlanmış və 2012-ci ilə kimi qüvvədə olmuş Təhsil Qanunu burada istisna deyil – X.Q) o cümlədən, 14 nazirliyə, dövlətin iqtisadi əsasını təşkil etmiş bütün nəqliyyat növlərinə, qaz istehsalına, sosial sahəyə rəhbərlik etməsi və bu istiqamətdə əldə etdiyi nailiyyətlər yada düşür. Məsələn, Heydər Əliyev 1984-cü ilə kimi Rusiyanı ən şaxtılı ildə peşəkar siyasətçi kimi ölkəni xilas etmişdir ki, bu hadisə xaricdə belə yüksək əks-səda doğurmuşdur” (238).

Yeri gəlmişkən xüsusi olaraq vurğulamaq istərdik ki, Ulu öndər Heydər Əliyev sahibi olduğu siyasəti maraqlıdır ki, həm bir elm hesab etmiş, həm də sənətkarlıq kimi dəyərləndirmişdir. Hətta O, bununla deyə bilərik ki, politologiyaya yeni bir nəzəri müddə əlavə etmişdir. Bu müddədə peşəkar siyasətçilik liderlik fenomeni ilə müdrik siyasətçi həmçinin də qeyri-adilik – xarizmalı xarakter keyfiyyətləri birləşmişdir.

Məsələn, Heydər Əliyev siyasəti elm və sənət mahiyyətində özünəməxsus orijinal şəkildə qiymətləndirərkən yeritdiyi dövlət siyasətinin tərifini belə şərh edirdi. “Şübhəsiz ki, bütün elmlər cəmiyyət

üçün, xalq üçün, bəşər üçün əhəmiyyətlidir. Amma siyasət elmi fəaliyyət göstərmək, həm də bu sahədə nailiyyətlər əldə etmək, siyasətin elmi əsaslarını mənimsəmək və siyasəti bu əsaslar üzərində aparmaq böyük məharət, böyük fitri istedad tələb edir” (23).

Heydər Əliyev məhz bu peşəkar siyasətçi keyfiyyətləri ilə XX əsr siyasi tarixində özünün fenomen şəxsiyyət Lider nüfuzu qazanmışdır.

Akademik Ramiz Mehdiyev hələ 1996-ci ildə “Ümumilli lider; tarixin sınağı və həqiqət anı” məqaləsində məhz bu məsələyə münasibət bildirərək yazmışdır: “Tarixi saxtalaşdıran “ideoloqların” fikrincə, başqa bir sistemin daxilində yetişib formalaşan, həmin sistemə xidmət edən siyasi lider guya ümumilli liderə çevrilə bilməz. Yaxın və uzaq tarixi keçmişdən bunun tam əksini sübut edən onlarla misal gətirmək olar. Müxalifət yazarlarının özlərinin ümumilli liderlər siyahısına daxil etdikləri Atatürk əvvəlcə Osmanlı imperiyasına sədaqətlə xidmət edən bacarıqlı generallardan biri idi. Lakin vətənin taleyi tələb etdikdə bu cəsur general Osmanlı sultanlarının deyil, türk xalqının istəklərinin təmsilçisi və müdafiəçisi oldu. Yaxud Çexoslaviyadakı “mülayim inqilabın” rəhbəri Aleksandr Dubçeki götürək. Ölkənin kommunist istiqamətli siyasi elitasında təmsil olunmasına baxmayaraq, Dubçek lazimi anda millətin azadlıq və müstəqillik hərəkatının liderinə çevrildi. Siyasi lider kimi qazandığı nüfuz və təcrübə isə bu prosesdə onun mövqelərini daha da möhkəmləndirdi. Təsədüfi deyil ki, görkəmli dövlət xadimi Uinston Çörçil Böyük Britaniyanın mənafeləri tələb etdikdə özünün siyasi baxışlarının hətta bir neçə dəfə dəyişməsinin mümkünliyünü istisna etməirdi” (57).

Müasir elmi tədqiqatlar sırasında diqqəti cəlb edən bir əsərdə də mövzumuz və bu istiqamətdə toxunduğumuz məsələ ilə bağlı fikirləri nəzərdən keçirmək yerinə düşər. Belə ki, tədqiqatçı Hikmət Babaoğlu “İnfoimperializm və media” əsərində tanınmış siyasətçilər və dövlət rəhbərləri olmuş F.Ruzveltin, R.Reyqanın və U.Çörçilin fikirlərini epigrafla olaraq göstərməklə, əslində dünyanın müasir dövr-

də ən güclü dövlətlərinin milli liderinin xarakterini aydınlaşdırmış olur: “Qanunların deyil, prinsiplərin müqəddəs olması əsasdır” (F.Ruzvelt), “Məsum olmayan bir dünyada məsumluq rolu oynaya bilmərik” (R.Reyqan), “Demokratiya bizim uzaqvratan silahımızdır. Biz onunla Avropadan kənarda istənilən hədəfimizi dəqiq vura bilərik” (11).

Göründüyü kimi, üç tanınmış siyasətçinin fikirləri üst-üstə düşməklə, eyni zamanda biri-birini davam etdirməsi və habelə tamamlaması ilə onların təmsil etdikləri dövlətlərin milli ideyasının əsl mənaəvi qatlarından da xəbər verir. Hətta U.Çörçil “Demokratiya insanın tarix boyu yaşamış olduğu ən pis hakimiyyət növüdür” – deməklə bir daha bu bəşəri dəyəərə münasibətini ifadə edir (190).

Lakin Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyev öz idarəçiliyində belə ikili standartlarla fəaliyyət göstərməmiş, qanunların aliliyini müqəddəs sayaraq xalqın hüquqi dövlətdə yaşaması, hüququn aliliyi məqsədi ilə konstitutsiya, məhkəmə qanunvericiliyini yaratmış və gücləndirmişdir.

Hələ sovet dövründə totalitar sistem zamanında “Qoy ədalət zəfər çalsın” prinsipini həyata keçirən Heydər Əliyev təhsil sahəsində sağlam mühitin, şəffaflığın bərqərar olmasını həyata keçirmişdir.

Bu gün hüquq sahəsində məşhur bir aforizm kimi işlədilən “Dövlət iki halda sarsılar, “günahkar cəzasız qalanda, günahsız cəza alanda” fikirləri müdrik, peşəkar milli lider Heydər Əliyevin dərin ədalət hissindən və bununla birlikdə uzaqgörən siyasətindən xəbər verir.

Eyni zamanda Heydər Əliyev şəxsiyyətindən irəli gələn sadəlik və səmimiyyətlə “Məsum olmayan bir dünyada məsumluq roluna girməyi, oynamağı” qarşısına məqsəd qoymadan əlində müəllim taxtası dünya siyasətçilərinə başçısı olduğu ölkənin qarşılaşmış olduğu problemlərdən bəhs edir, Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad olması üçün gecəsini-gündüzə qatıb, beynəlxalq tədbirlərdə xalqın, millətinin səsinə məhz səmimiyyət və ləyaqətlə çatdırırdı.

Bu tədbirlər sırasında “1994-1996-cı illərdə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunması istiqamətində atılan addımlar və ATƏT üzvü olan ölkələrin dövlət başçılarının Lissabon Zirvə görüşü (2-3 dekabr 1996) xüsusilə seçilir.

Əvvəla, bu günkü vəziyyətdən, Azərbaycan torpaqlarının iyirmi faizinin hələ də işğal altında olması faktından çıxış edərək deyə bilərik ki, Minsk qrupu, ATƏT və digər ölkələrin bu ağırlı-acılı problemi həll edə bilməməsi tarixdə uğursuzluq səhifəsi kimi iz salacaqdır. Lakin dövrünə görə, ATƏT kimi qurumlar ümid yeri idi və hətta bunlar olmasaydı belə müstəqil dövlətimizin, əsas da onun başında dayanan müdrik Ulu öndəri Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağ probleminin həlli üçün bütün beynəlxalq səviyyəli tədbirlərə qatılıb əsl milli lider xarakteri ilə dövləti, xalqı təmsil etməsi təbii idi.

Bu baxımdan 1996-cı il 2-3 dekabrda 52 Avropa dövləti, ABŞ, Kanada və 10 Asiya-Afrika dövləti başçılarının müşahidəçi statusunda iştirakı ilə Lissabonda keçirilmiş ATƏT dövlət və hökumət başçıların zirvə toplantısı Dağlıq Qarabağ probleminin ilk dəfə geniş müzakirəyə çıxarılması məhiyyətində müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün olduqca əhəmiyyətli idi.

Heydər Əliyevin Lissabon sammitində qaldırdığı məsələləri, həllinə nail olduğu müddəaları nəzərdən keçirməzdən əvvəl qeyd edək ki, “Mən Azərbaycanda olsaydım, nə Dağlıq Qarabağ, nə Sumqayıt hadisəsi baş verməzdi”, – deyib sonsuz kədərini bölüşən Ulu öndər həqiqətdən də, vətəndən uzaqda olmasaydı Ermənilərin təxribat maşınlarını necə 60-70-80-ci illərdə dayandırmışdı, yenə də peşəkarlıqla tədbirlər həyata keçirib münaqişə alovunu yatırardı. Təəssüf ki, Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasının prezidenti kürsüsünə gələndə kimi Dağlıq Qarabağ torpaqları işğal olunmuş, minlərlə dinc insan yurd-yuvasından didərgin düşmüşdü. Reallıq olaraq gənc, müstəqil respublikanın siyasi rəhbərliyinin ən əsas vəzifəsi ilk növbədə regionda sakitlik yaratmaq, hərbi vəziyyəti sülh danışıqlarına yönəltmək, danışıqlara getmək, Azərbaycan

həqiqətlərini dünyanın diqqətinə çatdırmaq, digər tərəfdən vətən, ailə, əziz insan ev, mal-mülk itkisi yaşayan xalqı sığınacaq, ərzaqla, geyimlə və s. təmin etmək idi.

Hadisələrə bu kontekstdən qiymət verdikdə Lissabon Sammitinə kimi Ermənistanla Azərbaycan arasında Rusiyanın təsiri ilə atəşkəsin əldə edilməsi, ikitərəfli danışıqların aparılması, hərbi əsirlərin və girovların qarşılıqlı azad edilməsi, eyni zamanda gənc dövlətin hərbi güc və əsgəri potensialının qüvvətlənməsi üçün zəruri idi.

“Heydər Əliyevin Zirvə toplantısında dövlətlərin başçalarına Ermənistanın Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisində ikinci erməni dövləti yaratmaq məqsədini ciddi və tutarlı faktlarla diqqətə çatdırması, həmçinin qətiyyətlə Azərbaycanın öz torpaqlarını azad edəcəyini bəyan etməsi tarixi bir imkan idi (180).

Heydər Əliyev sözsüz olaraq sammitə qatılan dünya liderləri arasında müdrikliyi ilə yüksək siyasi idarəçilik təcrübəsinə malik dövlət rəhbəri kimi seçilirdi və həmçinin o, fitri xarizmalı şəxsiyyət, natiq idi. Bu keyfiyyətləri ona vəziyyətin reallığını aydın və dolğun ifadə etməyə imkan verirdi. Ona görə də Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin aradan qaldırılacağı təqdirdə regionda sülhün bərqərar olacağına inam ifadə etməsi və ATƏT üzvü olan bütün dövlətləri münaqişənin həllinə dəstək verməyə çağırması iştirakçılar tərəfindən razılıqla qarşılanmışdı. “Mən ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşünün iştirakçısı olan dövlət və hökumət başçalarına üz tutub onlardan xahiş edirəm ki, Avropada sürəkli və viranedicə münaqişələrdən biri olan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin tezliklə aradan qaldırılması üçün səylərini əsirgəməsinlər” (180).

Bu da Heydər Əliyevin yüksək peşəkarlığından xəbər verən faktdır. Belə ki, Azərbaycanın dövlət rəhbərinin dərin məzmunlu və müdrik siyasətçi çıxışı və xahişinin real nəticə verəcəyindən qorxan Ermənistan nümayəndə heyətinin iclasa qarışıqlıq salaraq Heydər Əliyev müddəalarının Lissabon bəyannaməsinin 20-ci maddəsinə salınmasına veto qoyması onillər boyu dünyanın ikinci nəhəng im-

periyasında yüksək siyasi kürsülərdə böyük siyasət məktəbi keçmiş Azərbaycan prezidentini daha sərt adekvat addım atması - ATƏT-in Lissabon sənədinə bütövlükdə veto tətbiq etməsi ilə nəticələnib. Heydər Əliyev bundan başqa irəli sürdüyü prinsiplərin ATƏT-in rəsmi sənədləri sırasına daxil olmasına nail olub ki, bu müddəaların 53 ATƏT üzvü tərəfindən bəyənilməsi də rəsmi şəkildə öz əksini tapmışdır.

“ATƏT sədrinin bəyanatından dərhal sonra Ermənistan nümayəndə heyəti də bəyanat verərək bununla razılaşmadığını elan edib. Gələcək uğursuz danışıqların əsasını qoyacaq bu bəyanatda məsələnin həllinin hər şeydən əvvəl öz müqəddəratını təyin etmə prinsipi əsasında əldə oluna biləcəyi bildirilib.

Əlbəttə, Lissabon layihəsi Azərbaycanı tam təmin edən heç mühüm qərar qəbul etmədi. Lakin siyasi peşəkarlıq zirvəsində olan Heydər Əliyev 1996-cı il dekabrın 3-də sammit bitdikdən sonra Lissabonda jurnalistlərə verdiyi müsahibədə böyük lider təmkini, səbri və təcürəbi taktikası ilə zirvə görüşünün qərarından razı qaldığını deyib. O, hətta Azərbaycanın xeyrinə olmamış nəticələrdən Ermənistanın razı qalmadığını bildirməklə onların işğalçı məqsədlərini əslində bir daha nümayiş etdirib. Çernomırdinin Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə gələcəkdə də məşğul olacaqlarını bəyan etdiyini də bildirib. Azərbaycan dövlət başçısı Heydər Əliyev böyük uzaqgörənlik və siyasi nikbinliklə Ermənistan prezidentinin Azərbaycanın danışıqları kəsməsi haqqında bəyanatına da münasibət bildirərək prezidentlərin nümayəndələri arasında birbaşa danışıqların davam etdiriləcəyini qeyd edib.

Ulu öndər Heydər Əliyev 1996-cı il dekabrın 6-da Lissabon görüşünün əhəmiyyətini də bu cür ağıllı məntiqlə Dağlıq Qarabağ probleminin son dərəcə mötəbər siyasi tədbirdə dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi çatdırılması imkanı kimi qiymətləndirib. Doğrudan da, dünya siyasi elitesinin bir məkanda toplaşdığı tədbirdə, beynəlxalq aləmə problemləri, onların səbəb və nəticələrini, həlli yollarını səsləndirmək sadə, adi məsələ deyildi. Bu işğal altında olan

vətən torpaqlarının uğrunda aparılan gərgin mübarizənin əsas bir qolu idi. Bu baxımdan Heydər Əliyevin “Lissabon zirvə görüşünün Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, biz həmin toplantıda Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsinin mahiyyətini açıb həm zirvə görüşünün iştirakçılara, həm də bütün dünya ictimaiyyətinə bildirdik” (180) – xalqa verdiyi məlumat bu istiqamətdə yeni bir tarix səhifəsinin yazılması deməkdi.

Biz Lissabon sammitində dünyaya bəyan edilən problemlər arasında sözsüz olaraq torpaqların işğalı ilə həm də böyük qaçqın və köçkün ordusunun sosial-mədəni, siyasi-hüquqi vəziyyəti də ilk sırada dayanırdı. Bu problem Heydər Əliyev üçün təkcə dövlət işi deyil, millilik aspektlərindən vətəndaş-şəxsiyyət və həmvətənli dəydi, ağrı-acısı idi.

Lissabon sammitinə kimi, 1994-cü il noyabrın 24-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev “Qaçqınlar haqqında qanunvericilik, insan hüquqları və miqrasiya məsələlərinə dair” beynəlxalq konfransında ölkənin qaçqın problemindən, onun əsl mahiyyətindən konfrans iştirakçılara geniş məlumat verərək göstərmişdir ki, “Azərbaycan Respublikası kimi kiçik bir ölkədə 7 milyonluq əhalinin bir milyondan çoxunun qaçqın vəziyyətində olması ən dəhşətli haldır. Bəlkə də dünyanın heç bir regionunda belə bir hala rast gəlmək mümkün deyildir. ...Bunların hamısı öz başlanğıcını 1988-ci ildən götürür. Ermənistanda yaşayan bütün azərbaycanlılar həmin il zorakılıq nəticəsində, onlara qarşı göstərilən təzyiq, təqiblər, ciddi təxribatlar və başqa fiziki əməliyyatlar nəticəsində, oradan məcburi çıxarılıb. Onlar Azərbaycana köçməyə məcbur olublar” (180).

Ulu öndər Heydər Əliyev peşəkar siyasətçi səriştəsi ilə öz nitqində fikri dünya siyasətinin ən mühüm məsələsi insan hüquqları üzərinə cəmləyərək və bütün bəşəriyyətin həssas olduğu hissələrə yönəldərək beynəlxalq ictimaiyyəti Azərbaycanın həm qarşılaşdığı dərin münaqişə, həm bunun əsl səbəbləri və həm də qaçqınlar, onların maddi itkiləri qarışıq, tapdalanmış mənəvi hüquqları haqda məlumatlandırmaqla məsələnin həllinə çalışırdı.

“İnsan hüquqları indi dünyada demokratik proseslərin hər yerdə bərqərar olunması üçün əsas prinsiplərdən biridir. Azərbaycan Respublikası öz həyatını demokratik prinsiplər əsasında quraraq, daim çalışacaqdır ki, insan hüquqlarının qorunmasına əməl edilsin. Bugünkü konfransda yaqın müqayisə etmək mümkün olardı ki, əgər bir adamı sözdən məhrum edirlərsə və ya o, müəyyən məhdudiyyətlərə məruz qalırsa, onun hüquqları pozulur: ancaq bir milyon insan – azərbaycanlı öz yerindən, yurdundan qovulmuşdur, evini, əmlakını itirmişdir, dədə-babalarının qəbirlərindən məhrum olmuşdur, əsrlər boyu yaşadığı yerlərdən məhrum olmuşdur. Bəs bu, insan hüquqlarının kütləvi surətdə, dəhşətli şəkildə pozulması deyilmi?” (180).

Qaçqınların taleyinə həsr olunmuş bu konfransda dərin məzmunlu nitqini “Mən bu fürsətdən istifadə edərək, bütün dünya ictimaiyyətinə, beynəlxalq təşkilatlara müraciət edirəm, inkişaf etmiş demokratik ölkələrin parlamentlərinə, dövlət başçalarına müraciət edirəm, dünyada demokratiya yolunda fədakar fəaliyyət göstərən məşhur ictimai-siyasi xadimlərə müraciət edirəm, dünyadakı bütün insanlara, bəşəriyyətə müraciət edirəm və bir milyondan artıq azərbaycanlının hüquqlarının pozulmasının bəyan edərək bu hüquqların bərpa olunmasına dəvət edirəm” (180) – kimi həyəcanlı müraciətlə bitirən Heydər Əliyev əslində hələ Dövlət Təhlükəsizlik Orqanlarında çalışarkən dəfələrlə erməni daşnaklarının, separatçıların Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılması ilə bağlı məqsədli milli münaqişə planlarının, təxribatlarının qarşısını peşəkarlıqla almışdır.

Heydər Əliyev bu beynəlxalq konfransda dünya ictimaiyyətinin diqqətinə xüsusi olaraq çatdırırdı ki, “Məlumdur ki, bizim respublikada bu qədər qaçqının olmasının səbəbi Ermənistanın, erməni millətçi dairələrinin Azərbaycan Respublikasına, Azərbaycanın ərazisinə qəsd etmək məqsədi ilə başladıkları əvvəl siyasi, sonra isə hərbi əməliyyatların nəticəsidir” (180).

Ulu öndərin aşağıdakı iqtibasda şərh olunan fikirləri də, ona peşəkar lider olaraq ermənilərin bu “siyasətinin” çoxdan məlum olduğunu və özünün onlarla mübarizəsini ifadə edir: “30-cu, 40-cı, 50-ci, 60-cı, 70-ci illərdə erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayıraraq Ermənistanı birləşdirmək cəhdlərindən əl çəkməmişdilər. Onlar dəfələrlə çox qızgın fəaliyyətə başlamışdılar. Ancaq onların qarşısı alınmışdır. Mən bunların şəxsən şahidiyəm və bir çox hallarda həmin cəhdlərin qarşısının alınmasının təşkilatçısıyam” (121).

Bunu deyərkən Heydər Əliyevin Azərbaycanın Dövlət Təhlükəsizlik Orqanlarında çalışarkən əyani şahidi olduğu erməni-daşnak təşkilatlarının heç vaxt soyumayan düşmən münasibəti ilə bağlı əsasları vardı. Heydər Əliyev hələ 1966-cı ildə Azərbaycan SSR KP MK-ya Azərbaycan əleyhinə yaradılmış qeyri-qanuni “Erməni Gənclər İttifaqı” adlı təşkilat və onun Dağlıq Qarabağ torpaqları daxil olmaqla Naxçıvanın, Ermənistanın və hətta Azərbaycanın daha başqa bir neçə rayonunun Ermənistanı verilməsi məqsədi güdməsi barədə məktub göndərdikdən sonra öz yüksək dövlət vəzifəsinin ona verdiyi imkanlar və ən əsas vicdan səsi ilə peşəkar “addımlar” atmaqla həmin təşkilatın “beyni” olan Saakyan adlı şəxsin saxlanması, onun təşkilatının hər gün, hər saat çoxaldılaraq paylaşılan proqramı-nizamnaməsinin yığışdırılması, təşkilatın digər aparıcı qüvvələrinin təxribatçı əməllərinin qarşısının alınması istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirmiş və məsələni hüquq müstəsində həll etmişdi.

Bundan başqa Ulu öndər Dövlət Təhlükəsizlik Orqanlarında yüksək vəzifədə çalışarkən peşəkar milli çəkist kimi ermənilərin türk millətinə qarşı öz düşmən münasibətlərindən çıxış edərək əsas niyyətlərinə – Azərbaycan torpaqlarının işğalı ilə bağlı arzularına çatmaq üçün intihar səhnəcikləri düzəltməklə və bunu Qarabağ əhalisinin üzərinə atmaqla, hətta bu süni şoularından sonra azərbaycanlılara divan tutmaqla milli zəmində kəskin müəkkəb vəziyyət yarat-

malarının da qarşısını almış, cəsarətlə kütləvi təxribat qruplarının qanuni həbsinə, hətta 5 nəfər haqqında ölüm hökmünün çıxarılmasına nail olmuşdu. Bu da çox maraqlı bir tarix izidir ki, xalqını qəlbən sevən, ölkə başçısı seçilənə kimi də onun əsl milli təəssübkeş rəhbəri olmuş Heydər Əliyev həmin hadisə vaxtı 15 gün Azərbaycan SSR DTK-nin sədri məsul iş qrafikini və rahat şəraitini münaqişə olan ərazidə gərgin, narahat iş rejiminə dəyişmişdir (121).

“Azərbaycan” qəzetinə istinadən verdiyimiz bu məlumatın yer aldığı “Heydər Əliyevin 1960-1970-ci illərdə erməni-daşnak qüvvələrinin Azərbaycan əleyhinə yönəlmiş məkrli planlarına qarşı qətiyyətli mübarizəsi” yazısında xalqımızın bu nəhəng tarixi şəxsiyyətinin peşəkar lider keyfiyyətlərini təsdiq edən bir dəlili – Azərbaycan SSR DTK-nin 1968-ci il üzrə hesabatını da diqqətə çatdırmaq istərdik. “Azərbaycan SSR DTK-nin Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti üzrə şöbənin rəisi polkovnik Dmitri Bistrovun məruzəsindən: “Ötən hesabat dövründə verilmiş tapşırıqlarla əlaqədar keçirilmiş əməliyyat tədbirləri zamanı 1968-ci ildə, 1967-ci ilə nisbətən milliyyətçi vəraqələrin hazırlanması və yayılması, eləcə də ermənilərin azərbaycanlılara qarşı hücumları kəskin azalıb. Belə ki, 1967-ci ildə 30 müəllif tərəfindən hazırlanan 1.241-dən çox vəraqə və məktub (bunlardan 1.200-ü vəraqə, qalanları isə məktub şəklində) aşkarlansa da, 1968-ci ildə bu qəbildən olan, ümumilikdə 17 müəllif tərəfindən hazırlanan 53 sənəd aşkar edilib. Bununla belə, keçirilən tədbirlər zamanı yenə də qruplar aşkar edilərək ləğv edilib, onlardan çoxlu miqdarda vəraqələr və həmin vəraqələr hazırlamaq üçün lazım olan avadanlıqlar aşkar edilərək götürülüb (AR MTN arxivi) (AR MTN arxivi)” (121). Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Heydər Əliyevin DTK-də xalqa, vətəncə dolğun xidmətindən çox az misallar gətirdik. Lakin Ulu öndərin aşağıdakı iqtibasda ifadəsini tapan fikirləri onun məsuliyyətli və şərəfli vəzifə kürsüsündə milli dövlət maraqlarımızı sovet totalitar rejiminin ağır təzyiqlərinə belə məhəl qoymadan bütövlükdə peşəkarcasına qorumasını bir daha təsdiq edir: “Mən bu gün bö-

yük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında rəhbər vəzifələrdə işlədiyim zaman, bu orqanın başçısı olduğum zaman və ondan sonra Azərbaycan Respublikasının başçısı olduğum zaman Azərbaycan xalqının milli mənafeyinə əks olan heç bir tədbir görülməmişdir” (116).

Heydər Əliyev istər Azərbaycan KP MK-nın I katibi, istər SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, istərsə də müstəqil Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin sədri və ölkə Prezidenti, Ali Baş Komandan vəzifələrində fəaliyyət göstərərək Azərbaycanın milli təhlükəsizlik orqanlarına xüsusi qayğı ilə yanaşmış, bu qurumun fəaliyyətinə daim diqqət göstərmişdir.

Milli lider Heydər Əliyevin dövlətimizin ərazi bütövlüyü və hər bir vətəndaşımızın asayiş keşikçisi olan çəkistlərimizə 1997-ci ildə (MTN əməkdaşlarının peşə bayramının təsis edildiyi gün) ünvanlanmış müraciəti – “Milli mənafe, dövlət mənafeyi hər şeydən üstün olmalıdır. Bu, sizin üçün, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin işçiləri üçün xüsusilə lazımdır və Ali Baş Komandan kimi, Prezident kimi sizdən bunu tələb edirəm” (87) – fikrimizcə, Ulu öndərin zamanında olduğu kimi həmişə aktuallıq kəsb edəcəkdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev bütün digər sahələr kimi Azərbaycan polisinin fəaliyyətini də daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bu bir həqiqətdir ki, 1994-cü ildə Ulu öndərin iştirakı etdiyi DİN-də keçirilmiş xüsusi müşavirədə cənab Ramil Usubovu Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər naziri təyin etmişdir və vurğulamaq istədiyimiz fikir bundan ibarətdir ki, peşakar liderin kadr siyasətinin uğurlu nəticəsi olaraq AR DİN-in naziri yüksək rəhbərliyində bu günə kimi dəyişiklik olmamışdır. Heydər Əliyevin belə ciddi dövlət vəzifəsinə Ramil Usubovu irəli çəkməsi Ulu öndərin peşəkarlıq sərəfəsindən xəbər verir. Belə ki, Ramil Usubov hələ 1993-cü ildə Naxçıvanda dövlətçiliyimizin qorunması işində böyük fədakarlıq göstərərək bu etimadı qazanmışdı. Böyük milli liderin həmin müşavirədəki çıxışı bu baxımdan yaxşı misaldır: “Ramil Usubova tam inanır, Pre-

zident kimi ona etimad göstərirəm və bir daha hamınızdan tələb edirəm ki, ona köməklik göstərsiniz. Mən naziri daim müdafiə edəcək, nazirliyin bütün məsələlərinə baxaraq onları şəxsən özüm həll edəcəyəm. Prezident kimi Daxili İşlər Nazirliyinin şəxsi heyətinə tam inanıram, etibar edirəm, güvənirəm. Hesab edirəm ki, Daxili İşlər Nazirliyində çalışan əməkdaşların tam əksəriyyəti xalqına, torpağına, vətəninə, müstəqil Azərbaycan dövlətinə sadıq adamlardır, peşəkar təcrübəli işçilərdir. Onların hamısı nazirliyin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə çalışmalıdır. Mən Daxili İşlər Nazirliyinin bütün əməkdaşlarına müraciət edərək onları qrupbazlıqdan, siyasi oyunbazlıqdan əl çəkməyə, öz işlərini ancaq və ancaq dövlətin mövqeyinə, prinsiplərinə əsasən qurmağa çağırıram. Bunların daxili işlər nazirliyi orqanlarında həyata keçirilməsi üçün öz tərəfimdən lazımi tədbirləri görəcəyəm” (109).

Heydər Əliyevin bu cür qlobal mahiyyətli dövlət quruculuğu işlərini reallaşdırması və eləcə də uğurla başa çatdırmasını, ümumiyyətlə bütün fəaliyyətində böyük nailiyyətlərə imza atmasını şərtləndirən yüksək intellektual səviyyəsi, hadisələri rəşadətli şəkildə qiymətləndirmə bacarığı, məsuliyyət hissi, illər uzunluğunda toplanmış idarəçilik təcrübəsi onun Azərbaycan müstəqilliyinə ikinci dəfə qovuşduqda ümumxalq səsverməsi ilə prezident seçildikdən sonra xalqının, milli dövlətinin daxili siyasi idarəçiliyində olduğu kimi, xarici inkişaf xəttinə də yönəldi.

Heydər Əliyev 15 iyun 1993-cü il tarixli nitqində müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğundan bəhs edərkən yüksək peşəkarlıqla ölkənin xarici siyasət xəttində həlli vacib vəzifələri sistemli şəkildə belə şərh etmişdir:

“Xarici siyasət sahəsində keçən bir il müddətində çox iş görüldü. Ancaq görüləsi işlər daha da çoxdur. Güman edirəm ki, Azərbaycan Respublikası demokratik dövlət kimi bütün dövlətlərlə bərabər hüquqlu münasibətlər yaratmalıdır. Hansı dövlətin daxili quruluşunun, daxili siyasətinin hansı istiqamətdə getməsindən asılı olma-

yaraq, biz onlarla normal münasibətlər yaratmalıyıq. Birinci növbədə, bizim yaxın qonşularımızla lazımi mədəni, iqtisadi, dövlət münasibətləri yaradılmalıdır. Bu baxımdan Türkiyə Cümhuriyyəti ilə olan əlaqələr, şübhəsiz ki, respublikanın əhalisi tərəfindən bəyənilir. Qonşu İran İslam Respublikası ilə bizim münasibətlərimiz yaxşılaşdırılmalıdır, inkişaf etdirilməlidir. Rusiya çox böyük dövlətdir, bizim şimal qonşumuzdur. Şübhəsiz ki, Rusiya ilə Azərbaycan arasında müstəqil prinsiplər əsasında münasibətlər bundan sonra daha yaxşı, daha geniş, səmərəli olmalıdır. Keçmiş Sovetlər İttifaqına daxil olan, indi müstəqil olan bütün dövlətlərlə – Ukrayna, Belarus, Gürcüstan, Orta Asiya dövlətləri, Qazaxıstan, Baltıqyanı dövlətlər, Moldova ilə biz daha geniş, qarşılıqlı əlaqələr yaratmalıyıq. Bizim üçün bu, çox lazımdır. Çünki bu dövlətlərlə bizim iqtisadi əlaqələrimiz, mədəni əlaqələrimiz, insani əlaqələrimiz uzun illər, yüzilliklərlə çox yaxın olub. Bu əlaqələri qırmaq olmaz, əksinə, inkişaf etdirmək lazımdır. Şübhə etmirəm ki, məhz belə siyasət Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi formalaşmasına və inkişaf etməsinə kömək edəcəkdir” (68).

Təsadüfi deyil ki, siyasi idarəçiliyə başladığı ilk illərdən dünya dövlətləri ilə məhz bu plan istiqamətində əməkdaşlığa başlamış və aşağıdakı iqtibasda da aydın olduğu kimi tarixyüklü mühüm işlərin həyata keçirilməsinə, həmçinin dünya siyasi liderlərinin diqqətini Azərbaycana yönəltməyə nail olmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətdə ilk peşəkar Lider xidmətləri sırasında böyük əhəmiyyət kəsb edən hadisələrdən biri, Azərbaycanı beynəlxalq aləmlə birləşdirən və ölkə iqtisadiyyatının inkişafının güclənməsinə hesablanan “tarixi İpək Yolu”nun bərpası layihəsi bu dediklərimizi dolğunluqla əks etdirir.

“Heydər Əliyevin “İpək yolu”nun bərpası sahəsindəki böyük təşkilatçılıq fəaliyyətinin və nüfuzunun nəticəsi olaraq 2000-ci ilin mart ayının 10-u və 11-i tarixində Gürcüstanda keçirilmiş konfransda TRASEKA Hökumətlərarası Komitəsinin Daimi Katibliyinin Ba-

kıda açılması qərara alındı. 2001-ci ilin fevralın 21-də Daimi Katibliyin Bakıda rəsmi açılışı oldu. Açılışda İsveçin xarici işlər naziri, Avropa İttifaqına sədrlik edən ölkənin təmsilçisi xanım Anna Lind, Avropa İttifaqının Baş katibi, Ümumi Xarici və Təhlükəsizlik siyasəti üzrə ali nümayəndəsi Havyer Salano və Avropa Şurasının xarici əlaqələr üzrə Komissarı Kristofer Patten iştirak etmişdir. Mərasimdə çıxış edən ölkə Prezidenti Heydər Əliyev Avropa İttifaqı tərəfindən görülən və TRASEKA proqramının həyata keçirilməsinə yönəlmiş işləri yüksək qiymətləndirmiş, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası tərəfindən bunun gələcəkdə görülməli böyük işlərin başlanğıcı hesab etmişdir. Həmin ilin iyul ayından Bakıda TRASEKA Daimi Katibliyində ekspert qrupu fəaliyyətə başlamışdır” (143).

Beləki, TRASEKA proqramı və Bürüssel Bəyannaməsi əsasında Azərbaycan da daxil olmaqla müttəqillik əldə etmiş 8 ölkənin Dünya və Avropa bazarlarına alternativ nəqliyyat yolu ilə çıxmasını təmin etməklə onlara iqtisadi baxımdan olduğu kimi siyasi cəhətdən də dəstək olmaq məqsədi daşıyan tarixi “İpək Yolu” layihəsi Heydər Əliyevin onillər boyu toplanmış, BAM kimi Rusiya tarixinin ən global nəqliyyat problemini və onlarla belə tarixi hadisəni müdrik siyasətlə həyata keçirməklə təsdiqlənmiş peşəkar siyasətçi ideyasının tərkib hissəsi və təntənəsi oldu.

Bu layihə tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi “Ümummilli lider Heydər Əliyev məqsədyönlü və kompleks tədbirlər həyata keçirməklə tarixi “İpək yolu”nun bərpası ideyasını xəyaldan reallığa çevirdi. Bu nəhəng layihənin gerçəkləşdirilməsi nəticəsində ölkəmizin geostrateji və geosiyasi əhəmiyyəti daha da artmış, Azərbaycan şərq-qərb arasında strateji körpü rolunu oynayan əlverişli tranzit əhəmiyyətli ölkəyə, Cənubi Qafqazın lider dövlətinə çevrilmişdir” (143).

Tarixi “İpək yolu”nun bərpası layihəsini hakimiyyəti illərində ciddi və sistemli şəkildə həyata keçirən Heydər Əliyev heç də təsadüfi deyil ki, mərkəzi ofisinin Bakıda yerləşməsinə nail olduğu tarixi “İpək Yolu” Fondunun fəxri sədri də seçilmişdir.

Yüksək siyasi peşəkarlığa malik milli lider Heydər Əliyev öz xalqının tarixi mədəni-mənəvi irsini də dünyaya tanıtmış və hifz etmək məramı ilə mühüm işlər həyata keçirmiş, məsələn, 1993-cü ilin dekabr ayından başlayaraq (Azərbaycan 1992-ci ildən bu qurumun üzvüdür – X.Q) 200-ə yaxın dövlətin üzv olduğu YUNESKO ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının əlaqələrinin inkişafının təməlini qoymuşdur. Heydər Əliyev həmin tarixdə Fransada rəsmi səfərdə olarkən YUNESKO-nun baş direktoru, hələ 10 il əvvəldən – 1983-cü ildə YUNESKO xətti ilə Bakıda Şərq xalqlarına həsr edilmiş birinci beynəlxalq simpoziumda tanış olduğu Federiko Mayorla Azərbaycanın müasir şəraitdə inkişaf perspektivlərindən və eləcə də Dağlıq Qarabağ müharibəsindən, qaçqın və köçkünlərin dərin problemlərindən, bütünlükdə cərəyan edən vəziyyətin mədəni sahədə, elm-təhsil istiqamətində yaratmış olduğu problemlər və onların həlli yolları ilə bağlı fikir mübadiləsi etmişdir.

Görüşdə YUNESKO nizamnaməsi ilə müəyyən olunan prinsipləri rəhbər tutan Azərbaycan prezidenti ölkəyə qayıtdıqdan sonra bu mötəbər qurumla əlaqələrin rəsmi səviyyədə qurulması məqsədi ilə Xarici İşlər Nazirliyinin nəzdində Milli Komissiya yaradılması üçün müvafiq tapşırıqlar vermiş və 21 fevral 1994-cü il tarixində Heydər Əliyev bu məzmununda sərəncam imzalamışdır ki, bu sərəncama əsasən Milli Komissiya 25 nəfərlik tərkibi və daimi katibliyi formalaşdırılmışdır.

Bundan sonra YUNESKO ilə Azərbaycan əlaqələri inkişaf etdirilərək klassik Azərbaycan ədəbiyyatının dahi söz ustası Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi ilə bağlı 1996-cı ilin Məhəmməd Füzuli ili elan olunması və habelə dünyanın bir çox ölkələrində şairin yubileyinin qeyd edilməsi tədbirləri həyata keçirilmişdir.

Dahi Füzulinin anadan olmasının 500 illik yubileyinə həsr edilmiş yubiley tədbirində çıxış edən Heydər Əliyev siyasətçi natiqliyi ilə bərabər, həm də əsl füzulşünas kimi şairin dünya mədəniyyətdə yerini, onun söz xəzinəsinin bu gün və gələcək üçün əhəmiyyətini dəyərləndirmişdir.

Heydər Əliyevin xüsusi diqqəti mərkəzində dayanan YUNESKO – Azərbaycan əlaqələri ölkəmizin bu qurumun qəbul etmiş olduğu bir sıra hüquqi aktlara imza atması, o cümlədən, silahlı münaqişə baş verdikdə mədəni dəyərlərin qorunması haqqında 14 may 1954-cü il tarixli Konvensiyaya, Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında 16 noyabr 1972-ci il tarixli Konvensiyaya, Asiya və Sakit Okean dövlətlərində tədris kurslarının, Ali təhsil haqqında diplomların və elmi dərəcələrin tanınması haqqında 16 dekabr 1983-cü il tarixli regional Konvensiyaya, mədəni dəyərlərin qanunsuz olaraq ölkəyə gətirilməsi, ölkədən çıxarılması və mülkiyyət hüququnun qanunsuz olaraq başqasına verilməsinin qadağan olunması və qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər haqqında 14 noyabr 1970-ci il tarixli Konvensiyaya və habelə Azərbaycan elminin, təhsilinin və mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan YUNESKO çərçivəsində qəbul edilmiş bir sıra digər konvensiyalara qoşulması ilə il-ildən daha da möhkəmlənərək bu günkü sistemli yüksək səviyyə üçün dərin əsasları yaratmışdır.

Heydər Əliyevin əsl peşəkar milli lider xarakterini onun 1997-ci il sentyabrın 3-də YUNESKO-nun “İnsanların Sülh Hüququ haqqında Bəyannaməsinin qəbul edilməsi” təklifini müsbət qarşıladığı barədə qurumun baş direktoru F.Mayora ünvanladığı məktub yaxşı ifadə edir. Milli lider bu məktubunda ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının bəşəri-tarixi, mənəvi-mədəni miras olan sülhü, açıq səmən, əmin-amanlığı dəstəklədiyini bəyan etmiş, həmçinin Azərbaycanın tarixi ərazisinin 20 faizinin Ermənistan tərəfindən işğal edilməsinə, milli-mədəni sərvətlərimizin dağıdılmasına, qarət edilməsinə, minlərlə vətəndaşımızın torpaqlarından didərgin düşməsinə diqqəti yönəltmişdir. Ulu öndər bu tarixi məktubunda cərəyan edən hadisələrə rəğmən yenə də Azərbaycan Respublikasının sülhsevər siyasət ideyasına sadıq olduğu, birlik həmrəylik yaşam fəlsəfəsini dəstəklədiyini bildirmişdir.

Azərbaycan milli-mədəni irsinin qorunması və mədəni əsaslarımızın dünyaya tanıtılmasına milli dövlət, milli lider məqsədi kimi baxan Heydər Əliyev 1997-ci il aprelin 20-də “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında fərman imzalamış və bu rəsmi sənədə, onunla müəyyən olunan məsələlərə YUNESKO da öz növbəsində diqqət ayıraraq “Kitabi-Dədə Qorqud Dastanının” 1300 illik yubileyi ilə əlaqədar 2000-ci ildə Drezdendə, Moskvada, Türkiyənin müxtəlif şəhərlərində, həmçinin Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində yubiley tədbirləri keçirilməsini rəsmi olaraq həyata keçirmişdir. Böyük türk ailəsinin ədəbiyyat, mədəniyyət, din, əxlaq, hüquq, siyasət təfəkkürünün tarixi mədəni salnaməsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına milli lider Heydər Əliyevin verdiyi yüksək dəyər onun 1300 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq tədbirlər proqramını 2000-ci ilin aprelində Bakıda məhz Türkdilli Dövlətlər Birliyinin VI Zirvə toplantısına dəvət olunmuş dövlət başçılarınun iştirakı ilə yekunlaşdırılmasında da öz ifadəsini tapmışdır.

Azərbaycan – YUNESKO əlaqələrinin möhkəmlənməsi istiqamətində Heydər Əliyevin atdığı mühüm addımlardan biri də 21 iyun 2003-cü ildə mədəniyyət siyasəti üzrə milli debatların iştirakçılarının ünvanladığı Müraciətdir.

Heydər Əliyev bu Müraciətdə hər bir xalqın mədəni irsinin onun milli sərvəti olmasını xüsusilə vurğulamış, Azərbaycan xalqının mədəniyyətinin dünyanın ən qədim mədəniyyətlərindən olduğunu, klassik şairlərimizin – Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli kimi söz ustalarının və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı yubileylərinin YUNESKO xətti ilə yüksək səviyyədə qeyd edildiyini, İçərişəhər tarixi-memarlıq qoruğunun “Dünya İrs Siyahısı”na salınmasını, milli mədəniyyətimizin zənginliyinin dünya ictimaiyyəti tərəfindən qiymətləndirilməsini fəxrə yada salmış, Azərbaycan mədəniyyət nümunələrinin dünyaya tanıtılmasını, təhsilin, elmin inkişafı üçün YUNESKO-nun rolunun əvəzsizliyini, zəruriliyini xüsusilə qeyd etmişdir (100).

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev ikinci dəfə Azərbaycan siyasi hakimiyyətinə rəhbər gəldikdən sonra Azərbaycanın, bütün sahələrdə olduğu kimi xarici siyasət kursunda da ciddi proqram məhiyyətli irəliləyişlər baş verdi və bütün bunlar inkişaf strategiyası olaraq Ulu öndər tərəfindən hazırlanmış idarəçiliyə tətbiq olunmuş konkret plan əsasında həyata keçirildi.

Burada biz həmin düşünülmüş xarici siyasət proqramının aşağıdakı mühüm müddəalarını göstərməklə diqqəti böyük milli liderin peşəkarlıq cəhətləri üzərinə cəmləmək istəyirik. Belə ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası dünya siyasi təcrübəsinin hüquqi norma və etik qaydalarını, demokratik və əlbəttə ki, hüquqi uğurlu nəticələrini rəhbər tutaraq öz xarici siyasətini:

- beynəlxalq hüquq normaları ilə tənzimlənən dövlətlərarası münasibətlərə hörmət etmək;
- bütün dövlətlərin suveren hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq;
- bütün mübahisəli məsələləri sülh və danışıqlar yolu ilə həll etmək;
- qarşılıqlı surətdə faydalı iqtisadi, elmi və mədəni əməkdaşlıq qurmaq;
- dövlətlərarası əlaqələrə mane olan hər cür məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq kimi mühüm prinsiplər üzərində qurmuşdur.

Heydər Əliyev 1993-cü il prezident seçkisindən sonra andiçmə mərasimində söylədiyi dərin məzmunlu nitqində gənc Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin tərifini belə vermişdir: “Bizim xarici siyasətimiz sülhsevər siyasətdir, biz heç bir dövlətin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə toxunmaq məqsədi güdmürük. Lakin, eyni zamanda nəyin bahasına olursa-olsun respublikanın suverenliyini, müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü, xarici siyasət vasitəsilə təmin etməyə çalışacağıq. Güman edirəm ki, bundan sonra görülməsi işlər Azərbaycanın daha geniş tanınmasına şərait yaradacaqdır və respublikamız dünya dövlətləri birliyində öz layiqli yerini tutacaqdır” (71).

Ulu öndərin xarici siyasət programından, gənc müstəqil dövlətin 10 il müddətində ən qabaqcıl dövlətlərlə əlaqələrinin səmərəli inkişafından və ümumiyyətlə bu istiqamətdə əhəmiyyətli dərəcədə mühüm olan fəaliyyətindən bəhs edərkən, onun ölkənin son dərəcə mürəkkəb, ağır vəziyyətində xalqın tələb və arzusu ilə, eyni zamanda mənsub olduğu dövlətin mənafevinə düşünərək milli dövlət quruculuğuna başladığı ilk gün – 15 iyun 1993-cü il tarixli nitqindən siyasi istiqamət, konkret plan-məqsəd məhiyyətli bir hissəni misal gətirmək istəyirik:

“Xarici siyasət sahəsində keçən bir il müddətində çox iş görülmüş. Ancaq görüləsi işlər daha da çoxdur. Güman edirəm ki, Azərbaycan Respublikası demokratik dövlət kimi bütün dövlətlərlə bərabərhuquqlu münasibətlər yaratmalıdır. Hansı dövlətin daxili quruluşu, daxili siyasəti hansı istiqamətdə getməsindən asılı olmayaraq, biz normal münasibətlər yaratmalıyıq. Birinci növbədə, bizim yaxın qonşularımızla lazımi mədəni, iqtisadi, dövlət münasibətləri yaradılmalıdır. Bu baxımdan Türkiyə Cümhuriyyəti ilə olan əlaqələr, şübhəsiz ki, respublikanın əhalisi tərəfindən bəyənilir. Qonşu İran İslam Respublikası ilə bizim münasibətlərimiz yaxşılaşdırılmalıdır, inkişaf etdirilməlidir. Rusiya çox böyük dövlətdir, bizim şimal qonşumuzdur. Şübhəsiz ki, Rusiya ilə Azərbaycan arasında müstəqil prinsiplər əsasında münasibətlər bundan sonra daha yaxşı, daha geniş, səmərəli olmalıdır. Keçmiş Sovetlər İttifaqına daxil olan, indi müstəqil olan bütün dövlətlərlə – Ukrayna, Belarus, Gürcüstan, Orta Asiya dövlətləri, Qazaxıstan, Baltıqyanı dövlətlər, Moldova ilə biz daha geniş, qarşılıqlı əlaqələr yaratmalıyıq. Bizim üçün bu, çox lazımdır. Çünki bu dövlətlərlə bizim iqtisadi əlaqələrimiz, mədəni əlaqələrimiz, insani əlaqələrimiz uzun illər, yüzilliklərlə çox yaxın olub. Bu əlaqələri qırmaq olmaz, əksinə, inkişaf etdirmək lazımdır. Şübhə etmirəm ki, məhz belə siyasət Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi formalaşmasına və inkişaf etməsinə kömək edəcəkdir” (68).

Biz monoqrafiyanın “Heydər Əliyev siyasəti və milli lider fenomeni” yarımfəslinin “peşəkar lider” bölməsinə yekun vurarkən təhlillərdən gəldiyimiz ümumi nəticədən çıxış edərək göstərmək istəyirik ki, Ulu öndərin bütün həyatını həsr etdiyi Azərbaycan dövlət quruculuğu siyasətində uğurları, nailiyyətləri və ümumiyyətlə bütövlükdə idarəçilik siyasətini, onun yalnız müdriklik keyfiyyətlərinə malik olması, yüksək peşəkarlıq səviyyəsi müəyyən etməmişdir.

Belə ki, Heydər Əliyevin həyat və dövlət idarəçiliyi pillələri ilə qalxıb-enməsi, yenidən zirvəyə doğru addımlaması, qarşılaşdığı mürəkkəb vəziyyətləri qiymətləndirməsi, ən çətin situasiyalardan uğurla çıxması kimi reallıqların qeyri-adi bir qüvvənin gücü ilə əlaqəsi hiss olunur ki, bu da siyasi fəlsəfədə xarizmalı lider prinsipinə uyğun gəlir.

Bu baxımdan “Heydər Əliyev siyasəti və milli lider fenomeni” mövzusunun təhlilləri üçün Ulu öndərin siyasi irsinin zəngin tarixi materiallarını növbəti – “Xarizmalı lider – qeyri-adi siyasi təsir qüvvəsi” bölməsində araşdırıb qiymətləndirməyə çalışacağıq.

c) Xarizmalı Lider – qeyri-adi siyasi təsir qüvvəsi

Əvvəla qeyd edək ki, bütün nəzəriyyələri, cərəyan etmiş hadisələri tədqiq etmiş bu və ya digər sahə üzrə peşəkar mütəxəssislərin tarixi təcrübəyə əsaslanan ümumi qənaəti yaradır və inkişaf etdirir. Xarizmalı lider nəzəriyyəsi də bu kontekstdə istisna təşkil etmir. Hadisələrdən artıq, öndə dayanan və onları irəli aparan liderlərin təcrübəsi, taktiki situasiyalardan asılı olaraq dəyişən faktiki gedişlərinin təzahür formaları, xüsusilə də uğurlu və ya uğursuz nəticələr məhiyyət baxımından düşünülmüş, planlaşdırılmış ideya ilə bərabər, qeyri-adi qüvvənin təsiri – yəni ilahi, mistik əsaslarla xarakterizə olunur.

Bu baxımdan xarizmalı liderlik nəzəriyyəsi birxassəli olmayıb çoxtərəfli məzmun kəsb edir. Başqa nəzəriyyələr dominantlıq xüsusu-

siyyətləri ilə diqqət cəlb edirsə, xarizmalı lider nəzəriyyəsi çox müxtəlif sosial-psixoloji, sosial-mədəni, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri birləşdirir ki, bunlar formaca – termin anlamında oxşar, bənzər olsalar da əslində ideya ölçüləri, təcrübə, peşəkarlıq və s. fərqlənirlər. Məsələn, xarizmalı liderlər kütləni qeyri-adi qüvvənin təsiri ilə irəli ararkən forma ümumiliyi şərt olmayıb, həmçinin qəhrəmanlıq, azadlıq, milli mentalitet, əxlaq, mənaəviyyət, inanc və b. keyfiyyətlərdə də fərqliliyi ifadə edir. Hətta ən ali xarizmalı liderlərin – peyğəmbərlərin (məsələn, monoteist din peyğəmbərləri) və nəhəng hərbi dövlət qurucularının (Makedoniyalı İsgəndər, Napoleon, Şah İsmayıl və b.) şəxsi və xarizma keyfiyyətləri fərqli olmuşdur. Əks halda bəşər bu seçilmişlərin tarixi təcrübəsi ilə kifayətlənər, məsələn, növbəti peyğəmbərləri, başqa sözlə desək, yeni “kitabları”, yəni “yeni yaşam kodekslərini” gözləməz, yeni ordu, dövlət quruculuğu prinsipləri düşünməzdi.

Beləcə, tarix boyu liderlər və liderlik hadisəsi cəmiyyətin düşünən insanların diqqət mərkəzində olduğundan, təhlillərin əsasını təşkil edən liderlik tipləri və keyfiyyətləri sırasında məhz xarizmalı liderlik də istisna təşkil etmir.

Dünyada qloballaşmanın ilk rüşeym forması olan dövlət yaranandan liderlər və eləcə də xarizmalı Liderlər meydana çıxmışdır. Ona görə də təbiidir ki, xarizmalı liderlik tipini də qiymətləndirən qədim dövrün Platon və Plutarx kimi müdriklərinin, sivilizasiyaların davamında xarizma terminini ədəbiyyata gətirmiş Ernst Tryolç, antropoloq-psixoloq Ser Fransis Qalton, aparteid qurucu Sesil Rods, alman filosofları Z.Freyd, K.Marks, F.Nitşe, N.Makiavelli, fransız maarifçisi H.Ten, xüsusilə də bu sahəni elmi surətdə ilk dəfə əsaslandırmış Maks Veber və habelə onun nəzəriyyəsini tədqiq etmiş “Millilik – müasirliyə doğru 5 yol” (196) əsərinin müəllifi Liya Qrinfeld, L.Kavalli kimi bir sıra fikir adamları Liderlik hadisəsinin təsir gücü, qəhrəmanlıq-cəsarət, kütləni cəlb etmək qüvvəsini irəli sürməklə, əslində Liderlik məsələsinin siyasi nəzəriyyəsini inkişaf

etdirmişlər. Bu müəlliflərin müxtəlif yöndən tədqiq-təhlillərindən alınan ümumi nəticə liderin “tarixi yazması” hadisəsi, elə antik dövrün mütəfəkkirlərinin qənaəti kimi yalnız və yalnız onun özünün güclü şəxsiyyət keyfiyyətləri, daha dəqiq desək özünəməxsus qəhrəman təbiəti ilə təsdiq olunur.

Liderlik hadisəsinin Nitşe şərhə, əlbəttə bir sıra qəbul edilməz “vurğuları” nəzərə alınmadan fikirlərimizin təsdiqi üçün xarakterik səslənir. Alman filosofu lider – idarə və təsir edən, seçilən fərd, yüksək şəxsiyyət xarakteri üçün psixoloji özünütərbiyəni əsas göstərir, bunun üçün gündəlik, ənənəvi həyat tərzindən yüksəkdə dayanmağı, sakitliyi, tənbelliyi özündən uzaqlaşdırmağı, içindəki “qul”u məhv etməyi bacarmaq qabiliyyətini irəli sürürdü (239). Böyük alman mütəfəkkiri K.Marks bu cəhətləri daha da konkretləşdirərək “müəyyən bir sinfin, o cümlədən proletariyatın (kütlənin – xalqın – X.Q) maraqlarının və iradəsinin ifadəsinə təsir etmək üçün özünəxas bacarığa, biliyə, avtoritetə, təşkilatçılıq istedadına malik şəxsiyyəti-lider hesab edir” (239).

J.Kotterin qənaətinə görə, insanlar daha çox öz xarakterik cəhətlərinə uyğun görüb, onları təqlid edən adam obrazında fərqləndirdikləri, hətta ideallaşdırdıkları güclü şəxsiyyətin təsiri altına düşə bilərlər (207).

Beləliklə, alman filosofu M.Veberin “Siyasət vergi və peşə kimi” əsərindən çıxış edən J.Kotter və ondan sonra yaşamış fikir sahibləri lider tiplərini, o cümlədən xarizmalı lider tipini, habelə, liderliklə bağlı elmi maraq doğuran məsələləri ona istinad etməklə, yaxud da onu tənqidlə həmişə diqqət mərkəzində saxlayıb tədqiq etmiş, lakin bu “tənqid”lərə baxmayaraq bütün tədqiqatçılar lider üçün böyük şəxsiyyət xilqətini və bu fenomenini – Alləh-tərəfi olan, bəlkə heç onun özünə də tam olaraq məlum olmayan erudisiya keyfiyyətlərini tamamlayan xarizmanı xüsusi bir əsas olaraq göstərmişlər (216).

Biz monoqrafiyanın “Xarizmalı lider – qeyri-adi siyasi təsir qüvvəsi” bölməsində Heydər Əliyev siyasi irsi kontekstində mövzu-ya cavab verən çoxsaylı hadisələrin təhlilinə keçməzdən əvvəl politologiyada bu terminin mahiyyəti, modelləri, strukturu və izahı haqqında təsadüfi bəhs etmədik. Belə ki, siyasi nəzəriyyəçilərin xarizmalı liderə aid etdikləri cəhətlər heç də bizim xalqın böyük şəxsiyyəti, Ulu öndər Heydər Əliyev xarakterində qazanılmış mahiyyətdə deyil, məhz qeyri-adi səviyyədə vergi gücündə diqqəti cəlb edir. Əlbəttə burada intellektin, geniş biliyin, təcrübənin rolu da istər nəzəri, istər təcrübi baxımdan çox mühümdür.

Gəldiyimiz bu obyektiv qənaət Ulu öndərin siyasi fəaliyyəti əsasında çox misallarla təsdiqlənir. Bu istiqamətdə görkəmli ictimai-siyasi xadim, akademik Ramiz Mehdiyevin Ulu öndər Heydər Əliyevin uzun onilliklər boyu lider tipləri, siyasətçi-lider “keyfiyyətləri”ni tamamlayan və dünyəvi nəzəri-təcrübi maariflənmə ilə sistemləşmiş dolğun siyasi idarəçilik məktəbi haqqında qənaətlərini yada salmaq yerinə düşərdi. Akademik yazır: “Politoloji nəzəriyyələrə görə liderlər hakimiyyətin legitimləşdirilməsi üsullarına görə üç qrupa bölünür: ənənəvi liderlik, xarizmalı liderlik, rəsonal-leqal liderlik. Ənənəvi lider ənənələrin gücünə əsaslanır, xarizmalı lider şəxsiyyətin qeyri-adi istedad və keyfiyyətlərinə inama, rəsonal-leqal lider isə cəmiyyət üzvlərinin qanunların aliliyinə inamına və hörmətinə əsaslanır” (57).

Akademik Ramiz Mehdiyevin Heydər Əliyev idarəçiliyində qiymətləndirdiyi ikinci xarakterik cəhət – yəni Veberin xüsusi müddəası olan – xarizmalı liderlik məsələsi ilə bağlı, ilk növbədə göstərmək istərdik ki, Ulu öndərin fərdi şəxsi mənəvi keyfiyyətləri, vətəndaşlıq-mənəviyyət formulu, onun şəxsiyyət məfhumunda birləşən fenomen lider tipini tamamlayır. Heydər Əliyevin 40 il ərzində həyata keçirdiyi işlər, həqiqətən qeyri-adi istedad və güclü şəxsiyyətinin inam gücünə əsaslanır. Yəni xalq-millət – inamı yaradan kütlə faktorı. Deməli, Heydər Əliyevin milli liderliyi ənənəvi liderlik

amiliində olduğu kimi, ikinci – xarizma prizmasından yanaşdıqda da milli ideyadan alınan güc təşkil edir.

Üçüncü – rəsonal-leqal liderlik məsələsində də biz, Heydər Əliyevin böyük müdriklik nümunəsi – hüquqi dövlət quruculuğunun əsas şərtlərindən olan konstitusion cəmiyyət konsepsiyasını həyata keçirməsinin, vaxtında və dolğun siyasi qərarlar qəbul etməsinin, qanunların gücünü əsaslandırmasının şahidi oluruq.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1978-ci ildə xalqımızın milli ruhuna dərin hörmət, ehtiram ifadə edərək əfsanəvi cəsarətlə Azərbaycan Konstitusiyasına Ana dilinin dövlət dili olaraq daxil edilməsinə nail olması, Nəriman Nərimanovun “milli dövlət” ideyasını ən rəsmi dairələrdə, eləcə də “Pravda” qəzeti kimi siyasi mətbuat səhifələrində müdafiə etməsi və digər başqa faktlar onun müdrik milli Lider keyfiyyətlərini hələ SSRİ zamanında təsdiq etmişdir.

M.Veberə görə “Xarizmalı tipin əsasında liderin cəsarət, qəhrəmanlıq, düzgünlük və s. kimi ləyaqət keyfiyyətlərindən qaynaqlanan özünə və kütləyə inam, ona bağlılıq xarakteri dayanır” (1890) – ideyası sovet quruluşu kimi avtoritar rejim daxilində öz doğma dilini əsl milli lider kimi şərtləndirmək məqsədi yalnız daxili güc – xarizmanın təsiri ilə qəhrəmanlıq etməsində aydın surətdə təsdiqlənir.

“1977-78-ci illərdə biz yeni konstitusiyayı qəbul edərkən bu məsələ şübhəsiz ki, əsas məsələlərdən biri idi. Biz yeni konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə maddə hazırladıq. Qeyd etdiyim kimi, mən həmin konstitusiyayı hazırlayan komissiyanın sədri idim və bu işlərə rəhbərlik edirdim. Moskva-da bir neçə dəfə müzakirələr oldu. Cürbəcür fikirlər səsləndi və həmin fikirlərin əksəriyyəti ondan ibarət idi ki, belə olmamalıdır. Ancaq biz buna nail olduq və 1978-ci ildə, səhv etməmişə, aprel ayında konstitusiyayı qəbul etdik. Həmin konstitusiyada yazıldı ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir” (73).

Ulu öndər bu tarixi çıxışında sovet quruluşunun partiya məsuliyyəti, partiya cəzası “hökmranlığı” məsələsini də vurğulayır ki, bu

baxımdan da onun gördüyü işlər əlbəttə ki, yalnız xarizmanın ilk təzahürü hesab olunan özünəinam, daxili “mən” və hətta ondan daha yüksəkdə dayanan ali “mən”lə mümkün ola bilərdi.

“Ancaq o zaman biz müstəqil deyildik. Sovetlər İttifaqının tərkibində idik və Sovet İttifaqı, Kommunist Partiyasının rəhbərliyindən asılı idik. Ona görə də həm öz istəyimizi həyata keçirməli idik, həm də buna razılıq almalıydıq. Biz bundan ötrü müharibə etməyəcəydik, üsyan qaldırmayacaqdıq. Əgər kimsə hesab edir ki, üsyan qaldırmaq olardı – bu, ağilsız fikirdir” (73).

Ulu öndərin 31 oktyabr 1995-ci il Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsində dövlət dili haqqında maddənin geniş müzakirəsində nitqindən gətirəcəyimiz aşağıdakı fikirlər o dövrün reallıqlarını əyani olaraq sübut edir: “Xatirimdədir, o vaxt başqa respublikanın rəhbərləri ilə kəskin danışıqlarımız oldu. Ukraynanın rəhbəri Şerbitski ilə mənim kəskin danışıqlarım xatirimdədir. O buna çox etiraz edirdi, belə əsaslandırırırdı ki, siz belə yazdığınız halda gərək onda biz də yazaq ki, Ukraynanın dövlət dili Ukrayna dilidir. Mən ona dedim ki, sizə heç kəs mane olmur. Siz bizdən də böyük respublikanız və Sovetlər İttifaqında sizin xüsusi çəkiniz bizimkindən qat-qat artıqdır. Siz istəsəniz bunu yaza bilərsiniz. Ancaq siz nə üçün bizə mane olursunuz? Mübahisəmiz çox gərgin oldu. Ancaq biz buna nail olduq. Hesab edirəm ki, bu, o dövrdə, o zamanın şəraitində respublikamızda, ümumiyyətlə, ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə oldu. İndiyə qədər konstitusiyamızın 73-cü maddəsi – “Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir” maddəsi qüvvədədir.

Bunu, yəni “Azərbaycan Konstitusiyasının 73-cü maddəsi qüvvədədir” fikrini nəzərə alaraq yeni konstitusiyanın son layihəsini dərc edərkən yazdıq ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir” (73).

Heydər Əliyevin xarizmadan irəli gələn belə qorxmaz, cəsarətli lider, həm də milli lider “addımlarından” biri də yuxarıda da vurğuladığımız kimi hətta bu gün belə ölkəmiz, həmçinin də bütün regio-

numuz üçün ciddi təhlükə olan Ermənistanın Metsamor Atom Elektrik Stansiyasının SSRİ hakimiyyətinin marağı olaraq respublikamızın Hacıqabul rayonunun Nəvahi adlanan ərazisində yaradılması məsələsi gündəmə gəldikdə Milli Lider buna daxili gücünün sayəsində iki dəfə ciddi şəkildə mane olmuş, nəticə də göz qabağındadır ki, çox təhlükəli, hətta bağlanması dəfələrlə tələb olunan bu stansiya Azərbaycanda tikilməmişdir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Ulu öndər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu illərdə də Metsamor AET-nin bütün Qafqaz regionunda, həmçinin onun tullantılarının Dağlıq Qarabağ ərazisində yerləşdirilməsinin ölkəmiz üçün daha artıq bəşəri təhlükə mənbəyi olduğunu beynəlxalq səviyyədə bəyan etmiş, hətta 2002-ci ilin may ayında Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyin baş direktoru, Nobel mükafatı laureatı Məhəmməd Mustafa Əl Bərədai Azərbaycana gəldikdə onunla görüşmüş və bu görüşdə Metsamor AES-in bütün region üçün təhlükəli olmasını, eyni zamanda Ermənistanın stansiyanın nüvə tullantılarını Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarında basdırması, habelə Araz çayına tökməsini vurğulamışdır. Səlahiyyət sahibi Məhəmməd Mustafa Əl Bərədai Heydər Əliyevin qaldırdığı bu problemi yaxın zamanda Atom enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik səviyyəsində qaldıracağına, ən əsas məsələ, stansiyanın çox qısa müddətdə fəaliyyətinin dayandıracağına söz vermişdir” (240).

Xarizmalı liderlik nəzəriyyəsini Kantın “Azadlıq gücü”ndən qaynaqlanan “özünəməxsus özünü-tərbiyə konsepsiyası” (239) ilə zənginləşdirmiş F.Nitşenin “içlərindəki qulu məhv edə bilmək” ideyası burada Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin 1990-cı ilin 20 yanvar tarixində Sovet Ordusunun əliyalın Azərbaycan xalqına qəddarcasına divan tutmasına etiraz olaraq (cəsarətliliyinin SSRİ Nazirlər Sovetindəki yüksək vəzifəsindən, Siyasi Büro və Sov.İKP MK üzvlüyündən azad edilməsi kimi “nəticələrinə” baxmayaraq – X.Q.) faciədən 2 gün sonra, səhhəti ilə bağlı sanatoriyada

olduğu ərəfədə Moskvada Azərbaycan SSR-in daimi nümayəndəliyinə gələrək M.Qorbaçovun birbaşa göstərişi ilə həyata keçirilmiş bu tarixi (əsl) terror hadisəsini kəskin tənqid etməsi, zamanına və hər zamana görə böyük bir qəhrəmanlıq xarizması ilə təsdiqlənir.

Ulu öndərin Kommunist Partiyası üzvlüyündən tarixi boyu 4-cü nüfuzlu yüksək siyasi şəxs olaraq imtina etməsi də onun bütün siyasi reallıqları arxada qoyaraq daxili azadlıq, qəhrəmanlıq kimi bunları milli ruh xarizmasından çıxış etməsini şərtləndirir. Hər bir Ərizənin əsası olduğu kimi Heydər Əliyevin də Sov.İKP üzvlüyündən imtina etməsinin öz əsasları vardı.

Nikolay Zenkoviç “Heydər Əliyev Tale yolları” kitabının “Heydər Əliyev və Sov.İKP” fəslində yazır: “Belə bəyanatdan sonra qarşısına çıxma biləcək çətinlikləri təsəvvür edirdimi? Şübhəsiz, təsəvvür edirdi. Axı, DTK generalı idi. Cürbəcür hücumları və mənəvi təqibləri qabaqcadan görürdü... Özünün məsuliyyət dərəcəsini dərk edirdimi? Şübhəsiz, dərk edirdi. Hər şey də hazır idi. Adamı xüsusilə riqqətə gətirən budur ki, Sov.İKP sıralarını tərk edərkən, partiya hələ də inanan və ümid bağlayan bütün təmiz və namuslu kommunistlərə hörmətini bildirməyi zəruri saymışdı. Ürəkdən gələn bu cür təsirli sətirləri Yeltsinin, Şevardnadzenin və Yakovlevin müraciətlərində görmək olmaz. Bu addımı atmasına gətirib çıxarmış başlıca səbəblər də dürüst və inandırıcı şəkildə şərh edilmişdir” (184).

Şərhi, SSRİ-nin yüksək hakimiyyət kürsüsündə xüsusi yer tutan Heydər Əliyevin dövrün ən nüfuzlu “bileti”ndən –Sov.İKP üzvlüyündən imtina etməsinin 3 əsas səbəbinə diqqət yönəldərək Ulu öndərin öz fikirlərini misal gətirməklə onun əslində milli vətənpərvər şəxsiyyətini göstərir: “...**Üç Səbəb. Birinci səbəb.** Hələ 1990-cı il yanvarın 20-də Mərkəzin və Azərbaycan KP MK-nın siyasi rəhbərliyi altında Azərbaycan xalqına qarşı edilmiş hərbi təcavüzdən sonra məndə Sov.İKP sıralarından çıxmaq fikri yarandı. Yanvar hadisələrində yüzlərcə günahsız dinc sakin öldürüldü və şikəst edildi, onların arasında qocalar, qadınlar və uşaqlar da var idi. Bu antihumanist,

konstitusiyaya və hüquqa zidd hərəkəti ittiham edərkən Sov.İKP MK və Azərbaycan KP MK-nın bu cinayətin üstünü açacağına və günahkarları üzə çıxaracağına ümid bağlayırdım. Özümü ələ alıb səbirlə gözlədim. Çıxışlarıma cavab əvəzinə çox çəkmədi ki, “Правда”dan başlayaraq partiyanın mətbu orqanlarında mənə qarşı hücumlar təşkil edildi. Mənə qarşı yönəlmiş uydurma faktları əsaslandırılmış şəkildə ələ həmin kütləvi informasiya vasitələrinin özlərində tərkib etmək cəhdlərim boşa çıxdı. Yenidənqurmanın əsas nailiyyəti olan “aşkarlıq” özünü birtərəfli göstərirdi...” (184).

Kitabda təhlil olunan bu mühüm məsələ, Heydər Əliyevin Sov.İKP sıralarından imtina edərək çıxması səbəblərinin ikincisi əsası da onun xalqının tarixi torpaqlarına əsl vətənpərvər münasibətini təsdiq edir. **“İkinci səbəb.** “Üç ildən artıqdır ki, Mərkəzin ikiüzlü siyasəti nəticəsində Sov. İKP MK-nın havadarlıq etdiyi erməni millətçilərinin səyi ilə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ vilayətində yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyət saxlanmaqdadır. Vilayət əslində tamamilə Azərbaycanın dövlət idarəçiliyindən çıxıbdır. Azərbaycanın dövlət suverenliyi, ərəzi bütövlüyü konstitusiyaya zidd olaraq kobud şəkildə pozulubdur. Ermənistan və Azərbaycan arasında elan edilməmiş müharibə gedir, demək olar, hər gün iki tərəfdən də adamlar ölür. Bütün bunlar “humanist ideologiyalı” sovet dövləti üçün adi haldır. Öminəm ki, partiya rəhbərliyi istəsəydi, 1987-1988-ci illərdə üzdən-irəq Qarabağ problemi ətrafında milli münaqişə təzə başlayanda onun qarşısını ala bilərdi, getdikcə güclənən qarşıdurmaya və həm Azərbaycan, həm də erməni xalqına ağır fəlakət və müsibətlər gətirmiş bu qırğınlara imkan verməzdi. Deməli, siyasi Mərkəzə bu münaqişə lazımdır” (184).

Heydər Əliyevin öz dərin mühakimə dili ilə əsaslandırıdığı səbəblər sırasında **üçüncü**, yekun nəticə xarakterli səbəb isə artıq həm məhiyyət etibarilə, həm də zahirən belə böyük tarixi şəxsiyyətimizin on illər boyu pillə-pillə sistemləşdirib inkişaf etdirdiyi Azərbaycanın müstəqil dövlət statusu qazanması arzu və məqsədini aydın şəkildə

əks etdirir. “Üçüncü səbəb. “Bütün cəmiyyətin demokratikləşdiyi, siyasi azadlıqların və plüralizmin bəyan edildiyi bir dövrdə Azərbaycan 1988-ci ildə ərazi bütövlüyünün müdafiəsinə qalxmış geniş demokratik hərəkət və cəmiyyətin demokratikləşməsi Sov.İKP MK-nın rəhbərliyi altında Azərbaycan KP MK-nın səyi ilə boğulur. Bu illərdə nə qədər adam siyasi fəaliyyətinə görə repressiyalara məruz qalıb. İlyarımdır ki, Azərbaycanın iki milyonluq paytaxtı heç bir əsas olmadan fəvqəladə vəziyyət rejimində yaşayır. Məhz belə bir şəraitdə respublika Ali Sovetinə üzdənirə “demokratik seçkilər” və nəticələri İttifaqın xeyrinə irəlicədən həll olunmuş referendum keçirilmişdir. Fəvqəladə vəziyyət şəraitində hər hansı demokratikləşməyə və xalqın öz iradəsini sərbəst ifadə etməsinə ümid bağlamaq avamlıq olardı. Demokratik təşkilatlar dafələrlə seçicilərin mütləq əksəriyyətinin referendumda iştirak etməməsi və referendumun nəticələrinin saxtalaşdırılması barədə məsələ qaldırmışlar. Ancaq Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi bu müraciətlərə həttə baxmağa belə lüzum görməyib”. “Hər hansı suveren dövlətin tərkibində bir neçə suveren dövlət və eləcə də bundan irəli gələn azadlıqlar, səlahiyyətlər və funksiyalar ola bilməz” (184).

“Heydər Əliyev Tale yolları” kitabının müəllifi Heydər Əliyevi gözləyən biləcək taleyi də dərk etdiyini vurğulayır ki, bu da onun cəsarətli xarakterini bir daha əks etdirir: “Müraciəti yazan şəxs hansısa sırası, şüursuz partiyaçı olsaydı, nə vardı ki, hərçənd belələrinin bu məzmununda müraciətlərinə rast gələ bilməzdin, şüursuzları, adətən, partiya orqanlarının təşəbbüsü ilə xaric edirdilər. Elə onun təkcə vəzifələrini sadalamaq adamın nəfəsini kəsir – Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, iri respublika partiya təşkilatının uzun illər rəhbəri, SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini, Sov.İKP-nin silahlı dəstəsi olan DTK-nın generalı. Amma indi Siyasi Büronun keçmiş üzvü, SSRİ Hökuməti Sədrinin keçmiş birinci müavini... Yazı masasının arxasında əyləşən şəxs acı-acı gülümsədi” (184).

Heydər Əliyevin xarizmalı lider təbiəti – qorxmaz, əyilməz, qəhrəman, böyük şəxsiyyət keyfiyyətləri onun sovet imperiyasının son aylarında dafələrlə biliksiz və səriştəsiz Rusiya rəhbəri M.Qorbaçovun “tədbirlərinə” qarşı göstərdiyi prinsipial mövqedə də təsdiqini tapmışdır.

Heydər Əliyevin bir xatirəsi bu baxımdan xarakterikdir. Belə ki, Ulu öndər M.Qorbaçova Qazaxıstana təyin etdiyi kadr ilə bağlı öz fikrini, əslində iradəni: “Bilirsinizmi Mixail Sergeyeviç, mən orda istəmədim bir söz deyim, çünki uyğun şərait deyildi. Amma mən Sizə demək istəyirəm ki, mən necəsa adamların milli psixologiyasına bələdəm. Siz səhvə yol verirsiniz. Kolbin pis adam deyil. Ola bilər o yaxşı birinci katib olsun. O, Ulyanovski vilayətinin birinci katibi olub, deyəsən pis işləməyib, baxmayaraq ki, fırldaqçılıqla məşğul olub. Bu hamıya məlumdur. Demək istəyirəm ki, Siz onu Rusiyanın ən güclü partiya təşkilatına təyin edə bilərsiniz. İşləyəcək. Ancaq Kolbin Qazaxıstanlı deyil. Bilin ki, Siz səhvə yol verirsiniz. Qorbaçov mənə heyranlıq və qəzəblə baxaraq dedi ki, “yaxşı baxaram.” Yəni mən öz borcumu yerinə yetirdim” (194) – kimi fikirlərini açıq bildirərkən SSRİ-nin “baş katib”i onun simasında özünə əsl rəqib obrazı yaradaraq onunla gücü çatan qədər mübarizə aparırdı.

SSRİ-nin “baş katib”i Heydər Əliyevin bu cür qısa, aydın və obyektiv həqiqi fikirlərindən, təmkinli, mədəni, yüksək etik davranışlarından onun hamının hörmətini qazandığını anlayır və reallığı qəbul edə bilmirdi. Bunlar Qorbaçovu görünür ki, gerçəklik olaraq narahat etdiyi üçün o, birmənalı surətdə xalqın içindən çıxmış və xalqının mənafeyini qorumağa qadir dahi siyasi idarəedici şəxsiyyətin zəhməti üzərindən xətt çəkməyə çalışmış, ona fəaliyyətində maneələr yaratmışdır.

Bu baxımdan “Əmək kollektivləri haqqında Qanun”un və BAM quruculuğunun tamamlanmasına məqsədli olaraq əngəl törədilməsi haqqında arxivlərdə, eləcə də media üzərindəki çoxsaylı ya-

zılarda iz salmış sənədli əsaslar tarixi sübutlar kimi həmişə düşündürür.

Heydər Əliyevə həsr olunmuş “Heydər Əliyev” kitabında M.Qorbaçovun bu rəqiblik qorxusunun onu lider böyüklüyü zirvəsindən çox aşağılara – qərəzə, qisasa yuvarlatdığına aid bir misalı nəzərdən keçirək: “1997-ci ilin əvvəllərində bu kitabın həmmüəlliflərindən biri “Социалистическая индустрия” qəzetində çalışarkən baş redaktorlarının Sov.İKP-nin müşavirəsindən dönmə kimi necə dərhal redaksiya heyətini yığaraq onlara Bakıda, Azərbaycanda (Əliyev hələ Siyasi Büronun üzvü idi, amma artıq “vurulması” hazırlanırdı) nə baş verdiyini araşdırmağı tapşırıldığını xatırlayır. Partiya mətbuatına tənqidi materiallar artıq ötürülmüşdü. O sırada “Социндустрии” da silsilə yazılar oldu. Guya qəzet böyük şəhərin sosial problemlərindən məhz Heydər Əliyevin səyi ilə meydana çıxarılmış “1985-1990-cı illərdə Bakı şəhər iqtisadiyyatının gələcək inkişafı haqqında” SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarını yüksək qiymətləndirərək yazmışdı. Əslində isə yazı qəsdən yazılmışdı və dolayısı ilə Heydər Əliyevə zərbə idi” (194).

N.Zenkoviç öz kitabında Heydər Əliyev haqqında müasir anlamda aparılan bu “qara piar” haqqında daha müfəssəl yazaraq məkrli münasibətin səbəblərini belə açıqlamışdır: “Mərkəzi və respublika KİV-lərində Heydər Əliyevə və onun yaxın qohumlarına qarşı təqibin konkret sifarişçiləri və icraçıları vardı. İcraçılar məlumdur – onların adları “Правда”, “Известия”, “Неделя”, “Литературная газета”, “Социалистическая индустрия”, “Сельская жизнь” qəzetlərində, “Смена” jurnalında... – nəşrlərin hamısını sadalamaq mümkün deyil, – dərc edilmiş məqalələrin altında göstərilib. ... Adətən, belə tapşırıqlar xüsusilə inanılmış, belə bağlanıla bilən, yüksək peşəkarlıq səviyyəsinə malik şəxslərə verilirdi. Təəssüf ki, onların heç biri bu nalayiq missiyadan boyun qaçırmadı. Heç kəs redaktorun kabinetinə gedib demədi ki, əslində yazmalı bir şey yoxdur. Sənədli əsaslar mövcud deyil, ittihamların hamısı şayiələr, gümanlar, bəzən də aşkar surətdə çirkin iftiralar və yalan üzərində qurulub. Bu hələ azmış kimi, bir çox ələbaxan “par-

tiya publisistləri” qürrələndirdilər ki, bu qədər incə məsələni məhz onlara tapşırıblar...” (184).

Lakin zaman ən güclü hakimdir və Heydər Əliyevin də bu hakim tərəfindən hökmü elə onun sarsılmasını hətta belə şəərəfsizliklə planlaşdıranlardan biri B.N.Yakovlevin öz etirafı məzmun və mahiyyətində verir: “Əliyev güclü şəxsiyyət idi. Qorbaçov yanında güclülərin olmasına dözmə bilmirdi” (184).

Bu kimi tarixi faktlarla təsdiqləndiyi kimi sovet imperiyasının sonuncu siyasi rəhbəri 1987-ci ildə M.Qorbaçovun xarici himayədarlar hesabına tutduğu posta bütün ölçülərlə əsl layiq olan siyasi xadimin – məhz onun özünə rəqib gördüyü, prinsipial, yüksək peşəkarlığa, dolğun xarizmatik keyfiyyətlərə malik Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini, SOV.İKP MK-nın Siyasi Bürosunun üzvlüyündən könüllü istefasına nail olduqdan sonra Dağlıq Qarabağ məsələsinin ermənilərin xeyrinə həll edilməsi SSRİ planının işlənməsinə start verilir.

Bundan sonra 1988-ci il fevralın 18-də M.Qorbaçovun erməni əsilli Q.X.Şahnazarovu (Şaxnazaryan) özünə yeni köməkçi təyin etdiyi gün erməni vandalizmini təsvir etməklə tarixə iz salmış Zori Balayanla görüşməsi və ikincinin xahişi ilə erməni millətçi yazıçı Silva Kaputikyanın 1988-ci ilin, 26 fevral tarixində onun – MK-nın baş katibinin qəbulunda olması ilə faktiki olaraq Qarabağın Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistanla birləşdirilməsi prosesi başlayır.

Bu baxımdan Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosunun 29 fevral 1988-ci il tarixli iclası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (205).

“Heydər Əliyev Tale yolları” kitabında bu iclas haqqında belə bir qeyd vardır: “Azərbaycan SSR-də və Ermənistan SSR-də hadisələr ilə əlaqədar əlavə tədbirlər haqqında” məsələnin müzakirəsinin işçi yazısına “Tam məxfidir. Yeganə nüsxə” qrafı qoyulub. Stenoqramın həcmi çox böyükdür, hamısını burada göstərmək mümkün deyildir” (184).

Biz N.Zenkoviçin təhlilinə maraq göstərmədiyi, son dərəcə mühüm məsələlərin, tarixi hadisələrə baxışın üzərindən nədənsə “ildırım sürəti” ilə keçdiyi, haqqında sadəcə olaraq məlumat verdiyi həmin “tam məxfi” yeganə nüsxə – iclasın stenoqramında SSRİ rəhbərliyinin açıq şəkildə Dağlıq Qarabağ məsələsində, eləcə də Sumqayıt hadisələrində ermənilərin tərəfində dayanmasına, hətta Ulu öndərin SSRİ rəhbərinin Dağlıq Qarabağın verilməsi “planını” pozmasına görə, Heydər Əliyevin çalışdığı yüksək vəzifələrdən kənarlaşdırılmasının əsl ciddi səbəbləri – Qorbaçovun ona qərəzli mövqeyi ilə bağlı düşündürən əsaslar olduğu üçün sənədin üzərində dayanmağı zəruri və labüd hesab edirik. Xüsusilə diqqəti SSRİ kimi nəhəng dövlətin rəhbərinin çıxışındakı ifadələrindən tutmuş bütün məzmunu ilə Azərbaycana düşmən mövqeyinə yönəltməklə iclas stenoqramının geniş təhlilini verməyi hər tərəfdən məqsədəuyğun hesab edirik. Bundan başqa, bu iclas Heydər Əliyevin öz xalqının mənafeyinə bağlı, heç kimdən və heç nədən qorxmadan vətən torpaqlarının müdafiəsinə qalxdığını, deməli ümumvətəndaş maraqlarını müdafiə etdiyini bir daha təsdiqləyir.

Beləliklə, birinci, M.Qorbaçov çıxışına başlarkən iclas iştirakçılarını məqsədli olaraq ələ almaq üçün Ermənistanda hazırda vəziyyətin son dərəcə gərgin, nəzarətdən çıxmaq həddində olduğunu deyir. Həmin dialoqdakı və ümumiyyətlə bütünlüklə çıxışdakı M.Qorbaçov saxtakarlığını, yalanlarını daha aydın görmək üçün aşağıdakı iqtibası nəzərdən keçirək.

M.Qorbaçov “Son dəqiqələrdə Yerevan küçələrində yarım milyon adam var. Hər şey iflic olmuşdur. Hər şey dayanmışdır. Yaxın kəndlərdən də adamlar yığışır. Kalonlarla gəlirlər” (205).

Pafosla yalanlarını sıralayan SSRİ rəhbərinə reaksiya gecikmir. Dünya siyasət səhnəsində “Mister-No” ləqəbini daşıyan A.Qromiko cümləsinin quruluşundan belə inamsızlıq və ironiya ucalan sualını verir: “Son dəqiqə deyəndə, yəni bu gün?”

Qorbaçov – Yox, müraciətdən əvvəl. Cümə günü (205).

İkinci, M.Qorbaçov bu iclasda açıq şəkildə ermənilərin Dağlıq Qarabağ torpaqlarına iddiasını dəstəklədiyini vurğulayır.

“ – Qorbaçov: Mən burada Kaputikyan və Balayanla söhbət edərkən onlara, bizim bütün tarixi, mürəkkəb tarixi bildiyimizi dedim. Səbəblərin kökü xaricdədir, bizim hüduqlarımızdan kənardadır. Tarixin, taleyin erməni xalqının başına gətirdiklərini biz bilirik və anlayırıq. Şəxsən mən iki səbəb görürəm: bir tərəfdən Qarabağda çox nöqsanlara yol verilib, üstəlik emosional başlanğıc xalqa yer eləyib. Bu xalqın başına tarixən gətirilənlər yetərincədir. Buna görə də ona nəsa toxunanda belə reaksiyalar verir” (205).

Üçüncü, M.Qorbaçov ermənilərin Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə bağlı maraqlarına da yaxınlaşaraq yenə dövlət rəhbəri kimi bir xalqın tərəfini tutmaq, digərinin haqqını tapdalamaqla əslində böyük ədalətsizlik, səriştəsizlik, ayrı-seçkilik nümayiş etdirmiş olur.

“ – Qorbaçov: Naxçıvan bütünlüklə sərhəd zonası olub. Ora azad gedış qadağandır. Bəs axı orda genosid qurbanları basdırılıb. Bütün məzarlar ordadır. Orda 90 erməni abidəsi olub, onlardan cəmi si biri qalıb, vəssalam. Heç kimi oranın yaxınlığına buraxmırlar ki, sərhəd zonasıdır, yoldur. Necə deyərlər 70 ildir də təmir eləmirlər” (205).

Göründüyü kimi ermənilərə tərəf olan SSRİ hakim partiyasının baş katibi Siyasi Büro iclası qədər dövrünün ali ciddi yığıncağında qeyri-dəqiqlik, ayrı-seçkilik, hətta yalan və bunların cəmləndiyi saxtakarlıq kimi qeyri-etik bir mövqe nümayiş etdirməkdən çəkinmir. Buna onu kim və daha dəqiq nə vadar edir? Din birliyimi, psixoloji amilimi? Yoxsa onu bu yüksək vəzifəyə gətirən qüvvələrin siyasi maraqlarından yaranan təsirlərimi? Yoxsa, başqa səbəblər – “böyük hədiyyələr” qarşılığında süni bərc hissimi? Fikrimizcə, bunların hər biri həm ayrı-ayrılıqda, həm ümumilikdə əsaslı dəlillərlə özünü təsdiqləyir.

Bu yerdə, məhz 1988-ci ilin 19 fevralında – ermənilərin Sumqayıtda keçirdiyi kütləvi mitinqlərin üçüncü günü İrəvanda XX əsrin

əvvəllərindən mövcud olmuş cəmi 8 məsciddən qorunub qalmış tək bir cə məscid binasını yandırması faktını da yada salmaq istədik. Erməni vandallarının həmin gün törətdikləri vəhşiliklər tariximizə onlarla bağlı bir qara səhifə də əlavə etmişdir: “Azərbaycanlı orta məktəbi, – C.Cabbarlı adına İrəvan Azərbaycan Dram Teatrının ləvazimatı yandırıldı. İrəvanda bu hadisələrə qarşı etirazını bildiren azərbaycanlıların evlərinə od vurdular. İrəvanda bütün bunlar törədilən zaman Sumqayıt faciəsi hələ hazırlanırdı... “Sumqayıt qurbanları”nın xatirəsini “əbədləşdirmək” üçün əvvəlcədən hazırlanmış abidənin dərhal Xankəndində qoyulması və bu kimi faktlar sübut edir ki, bütün bunlar erməniləri, eləcə də dünya ictimaiyyətini Azərbaycan xalqına qarşı ayağa qaldırmaq, onun “vəhşi” obrazını yaratmaq məqsədini güdmüşdür” (175).

Əlbəttə tarix bütün həqiqətləri yaşadır. Tarixi həqiqətlər üzərinə çəkilən buxovlar heç vaxt davamlı olmur və Sumqayıt hadisələrinin də planlı olduğu artıq zamanın süzgəcindən keçərək tarixə əsl mahiyyətində həkk olunmuşdur: “Ermənistanın tanınmış siyasi xadimlərindən Paruyr Ayrikyanın da etiraf etdiyi kimi “Sumqayıt hadisələri Moskva tərəfindən təşkil olunmuşdu”. Bu hadisələrin Moskva tərəfindən törədilməsini SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin o vaxtkı sədri N.Kryuçkov da etiraf etmişdir” (175).

Eləcə də “Sonralar Levon Ter-Petrosyan öz müsahibələrinin birində demişdi ki, “Sumqayıt hadisələrindən sonra Azərbaycan xalqı şok vəziyyətinə düşmüşdü. Əgər ölkə rəhbərliyi bu məqamdan istifadə edib DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsi haqqında qərar çıxarsaydı Azərbaycan xalqı buna etiraz edə bilməyəcəkdi” (175).

Xüsusilə qeyd edək ki, ermənilərin 19 fevralda – “Ermənistanı türklərdən təmizləməli!”, “Ermənistan yalnız ermənilər üçündür!” və s. kimi şüarlar irəli sürülməsi ilə müşayiət olunan mitnqlərə başlaması heç də təsadüfi olmayıb, ermənilərin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Moskva “planı” idi.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, M.Qorbaçov ermənilərin marağında olduqları əsas məsələnin həlli üçün bu iclasda daha tutarlı planlarını irəli sürərək partiya konfransını və milli məsələ üzrə plenumu gözləmədən işgüzar söhbət üçün təcili iclas çağırmaq ideyasını ortaya atır. Birinci katiblərin, ali sovet sədrlərinin, vilayət sədrlərinin yığılmasına ehtiyac olmadığını, bununla bürokratik çərçivənin bağlanmayacağını bildirməklə, söhbətin daha ağlabatan olması məqsədi ilə, hətta MK-da olduğu kimi deyil, hər şeyin deyilə bilməsi üçün ziyalı nümayəndələrin çağırılmasını təklif edir. Qromıko da ümumsovet müşavirəsinin çağırılması təklifini verir (205).

Monoqrafiyanın “Heydər Əliyev siyasəti və lider fenomeni” yarımfasildə təhlilinə maraqlı olduğumuz xarizmalı Lider tipinin cəsarət-əzm-qəhrəmanlıq keyfiyyətlərinin xalqımızın tarixi şəxsiyyəti – Heydər Əliyev “siyasətində” necə aydın göründüyünü elə həmin iclasdan gətirəcəyimiz bir misalla əyani surətdə təsdiqləyə bilərik. Belə ki, M. Qorbaçov Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosunun 29 fevral 1988-ci il tarixli iclasında amalı – vətən, məqsədi – Azərbaycan xalqının rifahı olan Heydər Əliyevin “Qarabağ Azərbaycanın olub, Azərbaycanın da olacaq!” milli qəhrəman lider, cəsarətli və hüquqi baxımdan haqlı vətəndaş bəyanatından, milli lider düşüncəsindən qeyzlənməsini açıq ifadə edir, onu tənqid atəşinə tutur. Onu da xüsusi olaraq qeyd edək ki, biz bu ştrixi yalnız ona görə misal gətiririk ki, həm Ulu öndərin yüksək vəzifəsini itirə biləcəyini düşünmədən Azərbaycan xalqının mənafeyini, məhz xarizma keyfiyyətləri ilə qoruduğunu diqqətə çatdıraraq, həm də bu fikrindən sonra onun həqiqətən böyük maneələrə üzləşmiş olduğunu vurğulayaq. Sovet dövrünün partiya intizamı, partiya töhməti deyilən, insanı ömürlük iflic edən bir qanunu vardı ki, Heydər Əliyev vətəninin ümumxalq marağını düşünərək bunları belə nəzərə almamışdı.

Bu isə siyasi nəzəriyyələr baxımından M.Veberin aşağıdakı iqtibasdakı fikirlərini təsdiqləyir: M.Veber xarizmalı lideri kütləyə yol göstərən, onu irəli aparan və böhran vəziyyətində gencrator-enerji

mənbəyi xarakterində qəbul edir. Çünki xarizmalı lider və onun imkanları kütləni səfərbər edə bilər (233).

Deməli, Heydər Əliyevin fitrən sahib olduğu bu keyfiyyətlər – xalqa yol göstərən, onu irəli aparan və böhran vəziyyətində generator-enerji mənbəyi olması, kütləni səfərbər edə bilməsi, xarizmalı lider qüdrəti M.Qorbaçovu öz Bəyanatla çox narahat etmişdir və o, ən ali partiya tədbirində öz emosiyalarına hakim ola bilməmişdir.

Doğrudur, Qorbaçovun dediklərindən çıxış etsək, Heydər Əliyevin həmin ərəfədə Qarabağda vermiş olduğu bu tarixi Bəyanat harda, hansı tarixdə yazılmışdır, harda elan olunmuş və xalqımıza hansı şəkildə ünvanlanmışdır – suallarına konkret dəlillərlə cavab olmasa da, fikrimizcə, bu bəyanat mahiyyətcə elə ciddi, tutarlı, sərt olmuşdur ki, M.Qorbaçova öz planlarını rahat yönəltməkdə əsl mənada maneə olmuşdur.

Bir məsələni də yada salmaq istərdik ki, o illərdə xalq arasında xəbərlər dolayırdı ki, Rusiya bu iclasda M.Qorbaçovun da geniş təhlil etdiyi, xüsusilə Dağlıq Qarabağın ermənilərə verilməsinə açıq işarə vurduğu “müraciət”in konkret bizim xalqa çatdırılmasını A.Qromiko Heydər Əliyevə tapşırarkən o rədd etmiş, “Azərbaycanlılar yatmış aslanlardır. Yaxşısı budur onları oyatmayasız” – demişdir. Məntiqlə elə bu cümlənin davamında “Qarabağ Azərbaycanın olub, Azərbaycanın da olacaq!” Heydər Əliyevə xas bəyanat – qəti qərar gələ bilər.

Bizim əlimizdə təəssüf ki, nə Heydər Əliyevin Qorbaçovu narahat edən Bəyanatı, nə bu son qeydlərimizi təsdiqləyən materiallar yoxdur. Lakin elə həmin il (oktyabr 1987-ci il – Heydər Əliyevin məhz M.Qorbaçovun “təvsiyəsi” ilə “təqaüdə çıxması” ilə əlaqədar Sov. İKP MK Siyasi Bürosuna üzvlükdən və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini vəzifəsindən azad olunması, həmin vaxt SSRİ Nazirlər Soveti yanında dövlət müşaviri vəzifəsinə təyin edilib, 1988-ci ilin noyabr ayında bu vəzifəsindən də kənarlaşdırılması fikrimizcə, Siyasi Büro üzvləri arasında baş vermiş həmin ziddiyyəti

xarakterizə edir. Digər tərəfdən, 1988-ci ilin noyabr ayında Azərbaycanda baş vermiş Meydan hərəkəti ilin əvvəllərindən start götürmüşdü ki, bu baxımdan da tarixi əlaqələr ehtimallarla xeyli mümkün görünür.

Həmin iclasdakı çıxışında Sumqayıtda yaşayan azərbaycanlı əhalini “cinayətkar” adlandırmaqdan belə çəkinməyən M.Qorbaçov əlləri günahsız insanların qanına batmış, xalqlar arasına nifaq salan Z.Balayanın millətindən qaynaqlanan xarakterik təbiətinə xas təmənnalı nitqinə narazılığını bildirməkdənsə, əksinə onun zahiri cizgilərini rəssam kimi təsvir etməklə və onunla razılaşdığını açıqlamaqla bir daha təsadüfi və həmçinin yad təsirlərin sayəsində sahib olduğu yüksək vəzifəyə layiq olmadığını, tamamilə siyasi peşəkarlığa yad olduğunu təsdiqləmiş olur.

Onu da qeyd etmək ki, bu iclasda V.Yazov birdən-birə Sumqayıta ordu göndərilməsini təklif edir. Qorbaçov və Siyasi Büro silahsız xalqın üzərinə nəhəng hərbi gücə malik Qızıl ordunun göndərilməsinə razılıq verir. Həmçinin iclasın gedişində elementar siyasi terminləri yerində işlətməkdə çətinlik çəkən Qorbaçova Qramiko kömək edir. Bu da Qorbaçovun peşəkarlıq cəhətdən Heydər Əliyevdən çox geridə olduğunu təsdiqləyir.

Bu bölmənin mövzusunun bir qədər uzaqlaşsaq da tarix baxımından Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosunun 29 fevral tarixli qapalı iclasına diqqəti yönəldərək fikrimizi həmin “tənqid” və ümumiyyətlə bütün nəzəriyyəçilərin, habelə mütəfəkkirlərin liderdən yüksək əxlaq tələbini xatırlatmaqla, SSRİ MK Baş katibinin çıxışı üzərinə gətirmək istəyirik. Belə ki, M.Qorbaçov Azərbaycan xalqına hörmətsizliyini Vlasovun “Sumqayıtın 25 yaşının olduğu, şəhərdə 200 min əhalinin yaşadığı, hər 5 nəfərdən birinin cinayətkar tərkibi haqqında məlumatı”nı eşitdikdə bu cür ikibaşlı və ironiyalı fikirlərini dilə gətirməklə bildirir: “Yəqin onlar (ermənilər) qurublar. Sonra onları ordan çıxarıb, özləri qalıblar. Nəcə deyərlər, onların bu yöndə təcrübələri vardır”... Əliyevin familiyası çox vaxt tez-tez bu vəziy-

yətlərə meyilli olması ilə hallanır. O, Qarabağda verdiyi Bəyanatda Qarabağın Azərbaycanın olduğu və həmişə azərbaycanlıların olacağını təkrar edir. Biz də bunu təsdiqləyirik, amma belə səfəh formada deyil, təxribatdı, anlayırsız” (205).

Əvvəla, bu qeyri-etik danışq təzi siyasi lider üslubu deyildir. İkincisi, siyasi yanaşmada SSRİ rəhbərinin idarəçilikdə qeyri-peşəkar mövqe tutmasını da göstərir. Üçüncüsü, elementar etika keyfiyyətlərinə malik olmadığı bütün iclas boyu etdiyi çıxışlarda üzə çıxır. Bundan başqa, onun Kremlə, dörd ay əvvələ qədər SSRİ Baş Nazirinin I müavini, Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü olmuş, həmin iclas vaxtı SSRİ Nazirlər Sovetinin müşaviri olan siyasi xadim haqqında bu cür ədalətsiz və qeyri-etik ifadə işlətməsi qanuna, hüquqa ziddir. Digər tərəfdən, bu bir faktdır ki, M.Qorbaçovun çıxışında özü-özünü təkzib edərək, yəni iclası açarkən ilk cümləsində dediyi fikri danaraq “qorxulu” adlandırdığı, xalqın üzərinə ordu yeritmək qərarı verdiyi Sumqayıt hadisələrindəki kimi və hətta ondan daha sərt məzmunlu şüarlar Ermənistan mitinglərində də səslənmişdir (175). Deməli, bu ikili yanaşma ayrı-seçkilikdən və onun əsas səbəblərindən xəbər verir.

Həmçinin M.Qorbaçovun bu iclasdaca ermənilərin xeyrinə təcili olaraq komissiya yaradılmasını israrla tələb etməsi, özünün bu məqsədlə akademik Bromleyə tapşırıq verilməsini istəməsi faktı iki xalq arasında münaqişəni Heydər Əliyevin deyil, onun özünün gərginləşdirməsini göstərir. Gətirəcəyimiz bir iqtibas Qorbaçovun Büro üzvlərinə təzyiqini, onlara təkidini açıq büruzə verir: “Aydın olacaq ki, vəziyyət nə yerdədir. Bunu aprelin ikinci yarısında etmək məqsəddəuyğundur. Plenumun vaxtına gəldikdə, biz 1988-ci ildən kənara çıxmamalıyıq. Mənim göstərişimlə köməkçilər artıq akademik Bromleyə bu məsələ ilə əlaqədar tapşırıq veriblər. O, bizdə etnik və bu istiqamətli problemlərin öyrənilməsi ilə məşğul olur. O, mənə sözləşdi dedi ki, açıq desək bu problemlərlə heç kim məşğul olmur. Biz özümüzə yalnız bir kafedra kimi bir şey düzəltmək, yaratdıq.

Bu, hərtərəfli düşünməyi tələb edir. Plenum qərar verəcək. Yığıncaq bir şey deyəcək. Bu böyük, dövlət əhəmiyyətli bir məsələdir. Mən bu mövzuda bir kağız oxudum və gördüm ki, bu sahədə nə qədər çətinlik yaşanır... Aprel ayı üçün yığıncaq hazırlayın. Qısa, bu işlə enerji ilə məşğul olaq, bu məsələni əldən qoymayaq” (205).

Həmin iclas demək olar ki, bu cür ayrı-seçkilik, başqa tərəfdən baxdıqda əsl mənada Qarabağın ermənilərə verilməsi siyasətinin yeridilməsi xarakterində, eyni zamanda SSRİ rəhbərinin bəzən, əsasən, sərişsiz və savadsız, bəzən qeyri-etik, bəzən mənasız yorucu fikirləri üzərində davam edir ki, bu da siyasi nəzəriyyə təyinatı baxımından M.Qorbaçovun nə müdrik, nə ənənəvi, nə rəsonal-hüquqi, nə xarizmalı, hətta ümumiyyətlə liderlik tiplərinin heç birinə uyğun olmayan “cəhətlərini” üzə çıxarır. Bundan başqa, onun bu iclasdakı çıxışı və ümumiyyətlə digər hadisələrə münasibəti, ifadə təzi iki lider misalında mühüm müqayisələrə diqqəti yönəldir. Bu isə Ulu öndər Heydər Əliyevin peşəkar siyasətçi, peşəkar dövlət rəhbəri, peşəkar milli lider şəxsiyyətini təkrar-təkrar və qabarıq şəkildə üzə çıxarıb təsdiqləyir. Təsədüfi deyil ki, antik dövrlərdə əsas qoyulmuş liderlik hadisəsinin mahiyyəti “Liderlər – tarix yazan” məzmununda şərh olunmuşdur.

Fikrimizə aşağıdakı iqtibasdakı düşüncələr Heydər Əliyev və M.Qorbaçov (eyni zamanda ikincinin komandası) haqqında kifayət qədər dolğun məlumat verir.

Məsələ, keçmiş həmkarları Heydər Əliyevin idarəçiliklə bağlı mürəkkəb problemlərdə tanınmış alimləri, müəssisə rəhbərlərini yığb onların hər birinə söz verməklə və onların sözünü kəsməyərək, fikirlərini həmişə nə isə qeyd etməklə, səbirlə dinləyərək, əsas məsələ, öz qənaətinə görə iclasın məqsədyönlü keçməsi üçün çıxışlara heç vaxt müdaxilə etmədiyini təsdiqləmişlər. “O, iclasdakı ziddiyyətli fikirlərin əsasında ehtimal olunan bir model qurmağa çalışdı. Bu, SSRİ-nin aparıcı alimləri tərəfindən dəfələrlə yazılmış və yazılmaqdadır. Qorbaçov isə mürəkkəb problemlərlə bağlı müəssisə rəh-

bərləri, alimlərlə müşavirə keçirdikdə heç kim öz fikrini axıra çatdırıb bilməmiş, Qorbaçov çıxışçıların sözünü kəsmiş, uzun-uzadı və mahiyyətini heç kimin anlamadığı sözlər demişdir.

M.Qorbaçovun keçirdiyi müşavirələrin modelini qurmağın mümkün olmadığını dəfələrlə alimlər deyiblər, yazıblar. Valeri Boldin xatırlayır ki, “Mən onunla söhbətə akademiklər Şatalovu, Abalkini, Aqanbekyanı, Zaslavskini dəvət eləmişdim. Sonra onlar mənim yanıma gəldilər, çay içdilər, bəziləri gileyləndilər ki, “xoş oldu bizə, o, iqtisadiyyatla maraqlanır. Amma o, özü heç ümidverici deyil. Onun göydən, havadan danışması xeyli güldürdü bizi”. Faktıdır ki, Qorbaçov bütün sənədlərə “Təklif ver” dərkənarını qoyardı, amma Əliyevin dərkənarlarında konkret kimə və nə edilməli olduğu göstərilirdi. Bu kimi səbəblərdən Heydər Əliyev üçün Qorbaçovun siyasi hakim olması əzab idi” (238).

Heydər Əliyevlə müqayisəsi həmişə ziyanına işləmiş M.Qorbaçovun səriştəsizliyi, savadsızlığı haqqında və ümumiyyətlə Ulu öndərimizin bütün prinsiplərə uyğun, layiq olduğu SSRİ rəhbəri kürsüsünə onun seçilməsinin əsas səbəbləri haqqında tutarlı dəlillərlə qarşılaşdığımız bir yazıdan gətirəcəyimiz iqtibas fikrimizcə, öz dövrünün iki liderini daha yaxından tanımaq imkanı verəcəkdir. Belə ki, Anatoli Qromikonun oğlu Andrey Qromiko xatirələrində atasının Qorbaçovun ünvanına söylədiyi fikirləri açıq şəkildə belə şərh etmişdir:

“Hökmədar papağı Senkaya görə deyildi, Senkaya görə deyildi”. Bəli, Senkanın, Ksissencerlə söhbətində “Doğru olmadığını bilmək çox asandır. Doğrunu bilmək xüsusilə ağırdır” – dediyi həqiqətdir! Qeyd etmək lazımdır ki, Qorbaçovun baş katib seçilməsində müvafiq problemləri olduğu üçün baş verənləri yetərincə düşünə bilmirdi. “Məsələn, Moskvanın şəhər təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məsələsinin müzakirəyə çıxarılacağı Rəyasət Heyətindən əvvəl təşkil olunmuş müşavirədə o, Sovet ölkəsinin həyatı ilə bağlı “biliyini” pafosla nümayiş etdirərək demişdi: “Bilirsiz, həqiqətən işlər pisdır. Mən necəsə, Qorki

küçəsindən keçərkən heç yerdən seltzer suyu tapıb içə bilmədim”. Müşavirə iştirakçıları gülməkdən özlərini güclə saxladılar, gözlərini yerdikdilər, çünki hamı bilir ki, paytaxtda, hələ bütün Sovet imperiyasında seltzer suyu NEP vaxtlarında yoxa çıxıb və Rusiyada artıq iki nəsil vətəndaşlar bu sözü belə bilmirlər. Onlar pivə, limonad, kvas, hətta pepsi içirlər, “vodka”-nı yaxşı tanıyırlar. Seltzer suları istehlak edilmir axı. “Xaricdə uzun illər qalmaq təbii ki, söz, şəxsiyyət, düşüncə üzərində bir iz buraxdı” – deyər, SSRİ Ali Sovetinin yüksəkvəzifəli əməkdaşı Korolev qeyd edir” (238).

M.Qorbaçovun rəhbərlikdə qeyri-peşəkarlıqdan irəli gələn bu cür savadsızlığının, səriştəsizliyinin bir nümunəsi də SSRİ hakimiyyətində təmsil olunduğu ilk illərdə Sovet imperiyasına qarşı Avropanın iqtisadi embarqo planının işə düşdüyü bir vaxtda Heydər Əliyevin Yuri Andropovun razılığı və həmmüəllifliyi ilə yazıb idarəçiliyə tətbiq etdiyi “Əmək kollektivləri və onların rolunun müəssisə, idarə və təşkilatların idarə olunmasında rolu haqqında Qanun”-un onun rəhbərliyi dövründə hiyləgərliklə istifadə olunmasına baxmayaraq, özünəməxsus üslubda tənqid etməsi də təsdiqlənir. 110 milyon sovet vətəndaşının iştirak etdiyi 1230 min iclasda geniş müzakirə olunmuş və əsl vətəndaş cəmiyyəti proqramı layihəsi statusunda qəbul edilmiş bu qanun layihəsi bir tərəfdən də ölkənin iri müəssisə rəhbərləri üçün bir beyin fırtınası idi” (238).

Sov.İKP MK Baş katibi M.Qorbaçovun Heydər Əliyevə bu cür qərəzli münasibəti 1987-ci il may ayının 10-da Ulu öndərin doğum günündə onu təbrik etməməsində də öz təsdiqini tapır. İlk baxışda bir həmkarın doğum gününü təbrik etməməsi adi məsələdir. Lakin bu ştrix münasibət etik qaydalara hörmət və riayət etməmək, eyni zamanda rəhbərə yaraşmayan və yenə təkrarlayaraq bildiririk ki, idarəçilikdə qərəzçilik çox böyük naqislikdir ki, bu fərdin qeyri-ciddi xarakterindən xəbər verir. Necə ki, Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini vəzifəsində köməkçisi olmuş Aleksandr Qavrilov Qorbaçovun bu hərəkətini (Heydər Əliyev şəxsiyyə-

tindən irəli gələn böyüklüklə və rəhbər işçi etikası ilə bu məsələnin üstündən keçmiş, A.Qavrilova etiraf etməmişdir) əsas insanlığa, yoldaşlığa, həmkarlığa, həmçinin uzunillik tanışlığa yaraşmayan münasibət kimi tənqid edir (194). A.Qavrilov Heydər Əliyevin Qorbaçovun onu vəzifəsindən uzaqlaşdırmaq planını ona necə bildirməsi və istədiyi cavabı aldıqda çox sevinməsi haqqında xatirəsini də bölüşərək SSRİ rəhbərinin xarakterini bir daha tarixə həkk etmişdir:

“Kremlə SSRİ Ali Sovetinin sessiyası açılmışdı. Rəyasət Heyətində Ali Sovetin palata sədrləri, rəhbərlik, Siyasi Büro üzvləri, Qorbaçov mənim qarşımda oturmuşdu. Görürəm durub çıxdı. Liqaçev də qalxdı, Rijkova başı ilə işarə elədi ki, o da prezidium otağına keçsin. Biz orda iclasa qədər, fasilələrdə çay içərdik. Bir az sonra məni də dəvət etdilər. Qorbaçov mənimlə söhbətə başladı, onun qənaətinə görə mən Siyasi Bürodan da, Nazirlər Sovetindən də getməliyəm. Mən ona hansı səbəbdən getməli olduğumu bilmədiyimi, mən hesab etmirəm ki, getməliyəm, amma əgər Siz belə istəyirsiniz etirazım yoxdur – dedim. “Onda Siz” deməlisiz, biz bilək ki, öz xahişinizlə gedirsiniz, ya xəstəliklə əlaqədar. “Əvvəl evə getdim. Oğlum, qızım evdə idilər. Vəziyyəti onlara izah elədim. Afərin onlara! Dedilər ki, Ata, nədir ki... narahat olma... Axşam Qorbaçovun yanına gedib, “bəli mən gedirəm, xəstəliyimlə əlaqədar getdiyimi elan edə bilərsiniz – dedim. Ayağa qalxdı, məni qucaqladı, öpdü və dedi: “Çox sağ olun, Heydər Əliyev!”” (194).

Monoqrafiyanın bu yerində, məqamı olduğu üçün xatırlatmaq istərdik ki, Rusiya Federasiyasının hazırkı Prezidenti Vladimir Putin isə Heydər Əliyevə təkcə rəsmi siyasi deyil, həm də böyük lider, müəllim kimi dərin rəğbəti olmuşdur. Məsələn, onun bir fakt materialda əksini tapmış düşüncələrini burada şərh etmək yerinə düşər: “...2004-cü il fevralın 6-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Moskvaya ilk səfərə yola düşür. O, rusiyalı həmkarı ilə Xəzəryanı ölkələrin dövlət başçılarından növbəti görüşünə hazırlığı, yanacaq-enerji kompleksinin birgə layihələrini müzakirə edir...

Görüşdən əvvəl isə Rusiya Prezidenti Heydər Əliyevi təltif etdiyi Rusiyanın Andrey Pervozvannıy ordenini İlham Əliyevə təqdim edir. Putin ölkənin ali mükafatı olan bu ordeni Azərbaycan Prezidentinə onun 80 illik yubileyində, 2003-cü il mayın 10-da təqdim etmək istəyirdi. Baş tutmadı... – Heydər Əliyev bizim ölkədə böyük nüfuza malik idi, – daha sonra Putin deyir, – mən bu ordeni Sizin ailəyə xatirə olaraq təqdim edirəm. Əlində qopuz eldən-ələ, əsrdən-əsərə, nəşildən-nəşilə yol gedən müdrik Dədə Qorqud hər şeyi bilir: kimin cəsur kişi, kimin yaramaz olduğunu – o nə deyirsə, çin olur. – Hanı dediyim bəy ərənlər, Dünya mənimdir deyənlər? Əcəl gəldi, yer gizlətdi, Fani dünya kimə qaldı? Gəlimli, gedimli dünya, Son ucu ölümlü dünya! Mən gələcəyini soray verərəm, mənim xanım; ölüm anı gələndə Tanrı səni pak imandan ayırmaz. Sənin ağsaqqal atanın yeri – cənnət olacaq; sənin ağbirçək ananın yeri – uca göylərdir!” (116).

Nəzəri yanaşmalarda Xarizma fenomeninə aid olan keyfiyyətlər arasında milli özünüdərk, milli dövlət, etnomilliliklə konkret təyinat kimi rastlaşılmasa da onlar bilavasitə vurğulanır və mövzu milli liderlə bağlıdırsa bu tam olaraq təsdiqlənir və böyük tarixi şəxsiyyət, Milli lider Heydər Əliyevə münasibətdə zəngin təhlil və qiymətləndirmələrə yol açır. Ümumiyyətlə, milli identiklik yaddaşı və onun inqilabi roluna bələdlik, ona pərəstiş, təkcə liderin deyil, böyük şəxsiyyətin, hətta sadə vətəndaşın belə ən xarakterik insani xüsusiyyətidir.

Xarizmalı liderlik tipinin təhlillərindən belə bir qənaət yaranır ki, bu tip rəhbər siyasətçilər xalqın – ümuminin marağını diqqətdə saxlamaqla, onlarla ünsiyyətlə öz milli lider nüfuzlarını qüvvətləndirə bilirlər. Lakin bu marağa maraq, əsasən, onların romantik mahiyyətdə həssas (ülvi – X.Q.) duyğularına bağlı olur. Yəni milli ruh xalq-kütlə ilə milli liderin şəxsiyyətinin ümumi hisslərini təbii inkişafı bir vahid maraq – ideyada birləşdirir.

Milliliyin insan şüuruna təsiri ilə bağlı dərin məzmunlu, istər öz dövründə, istərsə də həmişə aktual olan bir tarixi qiymətləndirməni burada misal gətirmək yerinə düşər. Belə ki, XIX əsrin II yarısının tanınmış fransız tarixçisi, filosof və estetik İppolit Ten məşhur “Sənət fəlsəfəsi” əsərində ədəbiyyat və sənət məsələlərini təhlil edərkən millilik, milli ideya ilə belə bir fikir irəli sürmüşdür: “Millilik məsələsində torpaq, ətraf mühit (coğrafi, iqlim vəziyyəti) moment (tarixi şərait), xalq kütləsi-nəsil “faktorı” (milli xüsusiyyətlər)” mühüm əhəmiyyət kəsb edir” (220).

Göründüyü kimi, böyük fransız maarifçisi, həmçinin fundamental “Müasir Fransanın yaranışı” əsərinin müəllifi Hippolit Ten milliliyi müəyyən regionun psixoloji təbiəti ilə də xarakterizə edir, xalqının milli ruhunun mənbəyinin torpaqda olduğu fikrini irəli sürürdü. H.Tenin dəyərli tərifindən çıxış edib deyə bilərik ki, məhz o xalqlar milli identikliyi qoruyub qoruyub saxlayır ki, onlara bu əcdadlarından əbədi mirasdır. Necə deyirlər, “ot kökü üstə bitir”. Həqiqətən də millilik, milli ruh qazanılır. O, torpağın təbiəti ilə bağlıdır. Hətta kütlə, xalq, dövr, zaman, beləcə heç bir hadisə onun kökünü kəsə bilməz. (F.Nitşe Almaniyada doğulub, orda dünya şöhrəti qazanıb, orda dəfn olunsada, özünü polyak hesab etdi və soyadının dərin izahı ilə bunu təsdiqlədi...) Doğrudan da “ruh”, “hiss” məfhumları millilik anlayışı ilə əhəngdar səslənir və bu baxımdan Azərbaycan dövləti və Azərbaycan xalqının nəhəng tarixi şəxsiyyəti Heydər Əliyev məhz bu güclü millilik ruhuna bağlı vətəndaşlıq keyfiyyətləri ilə, öz ana dilinə, öz islam dininə, tarixi ənənələrinə – bütövlükdə milli-mənəvi əsaslarına hər bir dövrdə sahib çıxmışdır.

Heydər Əliyev milliliyə bağlılığını milli etnosdan, milli dildən, milli adət-ənənələrdən, milli rəngarəng sənətkarlıq sahəsindən milli bayramlar, milli rəmzlər, milli dövlət atributları və bütövlükdə azərbaycançılıq ideologiyasını inkişaf etdirməsi ilə təsdiq etmişdir.

Fəlsəfə elmlər doktoru Qoşqar Əliyev “Milli mentalitet fəlsəfəsi” kitabında bu məsələyə öz münasibətini şərh edərkən bizim

yarım-fəsilə tədqiqinə maraqlı olduğumuz ideya üzərində dayanır. Alimin obyektiv elmi qənaəti ilə tanış olaq: “Xalqımızın tarixi xoşbəxtliyidir ki, onun dövlət müstəqilliyinin və milli varlığının ən ağır günlərində, Azərbaycan cəmiyyətinin coxunun dərk edə bilmədiyi faciə ərafəsində olması artıq danışılmaz həqiqətə çevrildiyi bir vaxtda hakimiyyət sükanına, xalqının mənliliyinə və qeyrətinə söykənən, onun mentalitetindəki hələ itməmiş müsbət dəyərləri yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev gəldi. O zamanın faciəli anlarında Heydər Əliyevin xalqa tarixi müraciəti bütün Azərbaycan üçün, “ümum-milli lider və xalq” həqiqətinin nə olduğunu bir daha açdı. Milli-psixoloji ruhuna və mentalitet dəyərlərinə görə bu çıxış Azərbaycanda sosial psixologiyanın xüsusi bir predmet sahəsi kimi dərinləndirən öyrənilməyə layiqdir” (15).

Onu da qeyd edək ki, Qoşqar Əliyevin öz qənaətinin həqiqiliyini təsdiqləyərkən gətirdiyi misallar bilavasitə xarizmalı liderlik tipinin qeyri-adi təsirin – Allah vergisinin gücü ilə xalqı irəli aparmaq, kütləni böhrandan xilas etmək və milləti ilə qürur duymaq kimi əsasların birləşdiyi milli lider tipini ifadə edir. “Müraciətin milli-psixoloji məziyyətlərinə nüfuz edərkən vaxtilə dahi Viktor Hüqonun “Fransızlara müraciəti”ni xatırlatmalı oluruq. Onun müraciətindəki bu məqama diqqət yetirək: “Fransa bir zamanlar Yunanıstanın və Romanın malik olduqları üstünlüklərə malikdir: ona xətər edən təhlükə sivilizasiyanın tənəzzülünü subut edir”. “Doxsan üçüncü il” romanının müəllifi bu sözləri bir qədər yüksək fransız qüruru ilə desə də, hər halda, sezməmək mümkün deyildir ki, Fransanı dünyanın böyük sivilizasiyaları cərgəsində görməklə, ölkənin birliyinin təmin olunmasında fransızların milli mənliliyinin müstəsna rolunu nəzərə çatdırmaq istəyirdi” (15).

Burada Heydər Əliyevin uşaqlıq illərindən ideali olaraq görüb öyrəndiyi, həyatının və siyasi fəaliyyətinin bütün mərhələlərində dəyər verdiyi böyük ictimai-siyasi xadim, **“Bir millət özünü tanımayanca, hüququnu düşünməz. Tanımaq üçün də milli dil, milli**

məktəb, milli mətbuat, milli ədəbiyyat lazımdır. Bunların da meydana gəlməsi və tərəqqisi bizim üçün hürriyyətə bağlıdır”- vəsiyyətini etmiş” Nəriman Nərimanovla bağlı tarixi xidmətlərindən birini yada salmağı zəruri hesab edirik: “1970-ci ildə N.Nərimanovun 100 illik yubileyi ərəfəsində materiallarla tanış olanda onun həyatının son dövrlərinin nə qədər faciəli olduğu məni çox ağrıtdı. Nərimanovun 100 illiyi 1970-ci ildə tamam oldu, yubileyini isə 1972-ci ildə keçirdik. Soruşa bilərsiniz niyə? Çünki bu yubileyi keçirmək üçün iki il mübarizə aparmaq lazım idi. Çünki N. Nərimanova “millətçi” damğası vurulmuşdu” (183).

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1990-cı ildə “Ulduz” jurnalının (“Olub keçənləri düşünərkən”. 1990-cı il, VI say. Müxbir: Elmira Əhmədova – X.Q.) müxbirinə verdiyi bu müsahibəsində vurğuladığı məsələlər milli tariximizlə bağlı qaranlıqlara aydınlıq gətirməklə bərabər onun xarizma keyfiyyətlərinin ən alisi – millilik hissini bir daha dərinlən ifadə edir:

“Heç kəsə demədiklərimi indi sizə açıram. Qoy xalqım bilsin. Mənim sinəmdə çox sirlər var. Bəzilərini indi açıram. İki dəfə Suslovun, Brejnevın yanına getdim, ancaq onlara Nərimanov barədə başqa informasiyalar vermişdilər. Əjdər İbrahimov İsa Hüseynovla birlikdə «Mosfilm»də N.Nərimanova həsr olunmuş dəyərli film çəkmişdi. Bizdən qabaq həmin filmə Moskvada baxmışdılar və ermənilərin təsiri altında olan MK-nın bəzi məsul işçiləri həmin filmi qadağan etmişdilər... Nə yubileyi keçirməyə, nə də abidəni qoymağa imkan vermirdilər. Çalışdım, mübarizə apardım, neçə adamı inandırdım və axır ki, istəyimə nail oldum. MK-da N.Nərimanovun 100 illik yubileyinin keçirilməsinə dair qərara nail oldum” (183).

Aşağıdakı iqtibasda şərh olunan fikirlərdə də Heydər Əliyevin xarizmalı milli lider təbiəti – əsl qəhrəman, böyük şəxsiyyət fenomeni əksini tapmışdır:

““Правда” qəzetində N.Nərimanovun yubileyinə həsr olunmuş böyük məqaləm getdi. N. Nərimanovun yubileyini böyük təntənə ilə

keçirdik. Bakıda möhtəşəm abidəsini ucaltdıq. N.Nərimanov haqqında gözəl filmə də icazə aldım” (183).

Tədqiqatçı İradə Hüseynova “Müstəqil Azərbaycanın qurucusu” əsərində bu hadisə ilə bağlı yeni məlumatları şərh etməklə Ulu öndərin böyük xeyirxahlıq və fədakarlığını belə şərh edir: “Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, mən N.Nərimanovun Leninə məşhur məktubunu da Moskvaya gətirmişdim. O məktubu göstərər deyirdim ki, burada nə var? N.Nərimanov orada deyirdi ki, Azərbaycan Respublikasında sosializm quruluşu görə Azərbaycan xalqının milli xüsusiyyətləri, milli ənənələri ilə əlaqədar olsun. Rusiyada olan üsul burada kor-koranə tətbiq etmək olmaz. Düzdür, burada çox ideyalar var, mən ancaq qısa mətnini deyirəm. Bu məşhur məktub çox gözəl məktubdur, tarixdə ifşəedici bir sənəd kimi qalmışdır. Heydər Əliyev N.Nərimanovun işlədiyi dövrdə ona mane olanların da aşkara çıxarılmasına çalışır, sonrakı dövrlərdə də Azərbaycan rəhbərliyinin fəaliyyətində səhvlər, çəkişmələr olduğunu aşkar edir və bundan nəticə çıxarmağı məsləhət görürdü” (183).

Bu baxımdan Heydər Əliyevin milli ruha, milli varlığa, milli-mənəvi əsaslara bütün istiqamətlərdə diqqət ayırması, milli maraqlar üçün mübarizəsi, həmçinin bütün həyatını milli dövlət yaratmaq məqsədinə həsr etməsi, ən əsas və ümdə məsələ – öz milli dövlətçilik proqramında vətəndaşlıq-mənəviyyət konsepsiyasını yaratması unikal siyasətin nailiyyətidir və siyasəti elm hesab edən Ulu öndər irsini bu aspektlərdən dərinlən araşdırıb qiymətləndirmək qarşıda dayanan zəruri, labüd vəzifələrdəndir.

Qədim yunan sözü olan “xarizma” əsas Allah vergisi mənasını daşıdığı üçün biz bu bölmədə Ulu öndər Heydər Əliyev və xarizma hadisəsini onun sırf kütlədən bir fərd və həm də kütlədən ayrılmış fərd-tarixi şəxsiyyət taleyi əsasında, həyat və fəaliyyət aspektlərindən nəzərdən keçirməyi də elmi-obyektiv hesab edirik.

Məhz bu məzmununda təhlillərimizi davam etdirərkən Ulu öndərin Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi

1990-1993-cü illərdə yaxın çevrəsində, onun sədri olduğu NMR Ali Məclisində deputat mandatı daşımış, daha sonra böyük tarixi şəxsiyyətimizin tövsiyəsi ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasını bir neçə xarici dövlətdə fəvqəladə səfir olaraq təmsil etmiş Eynulla Mədətlinin “Heydər Əliyev şəxsiyyətinin sərhədləri aşan cazibəsi” adlı məqaləsindən bir iqtibasa diqqəti yönəltməyi məqsəduyğun hesab edirik:

“Azərbaycana rəhbərlik etdiyi və SSRİ hökuməti başçısının birinci müavini olduğu zamanlarda dəmir iradəsi, nəsillərə nümunə olacaq yüksək rəhbərə xas insani keyfiyyətləri və mahir idarəçilik qabiliyyəti ilə bütün həmkarlarından üstün olan Heydər Əliyevdə digər yüksək sovet rəhbərlərində olmayan fitri bir qüvvə var idi – bu onun kamil şəxsiyyətinin insanları çəkən möhtəşəm cazibə qüvvəsi idi. Yeriyəndə yerləşilə, baxanda baxışıyla, güləndə gülüşüylə, danışanda nitqi ilə insanları elə cəlb edirdi ki, bu da hər kəsdə sövqitəbii hüsn-rəğbət yaradırdı. Həm öz vətənimizdə, həm də xarici ölkələrdə Heydər Əliyevlə bir dəfə epizodik olsa da görüşən şəxs üçün həmin an ömürlük xatirəyə çevrilirdi” (155).

Alimin şəxsi müşahidəsindən yaranmış bu tablону Heydər Əliyevin inanclı şəxs olması xarakterik keyfiyyətləri tamamlayır. Ulu öndər müsəlmanların müqəddəs Həcc ziyarətinə də getmiş və Kəbədə hamı ilə bərabər namaz qılmışdı. Onun dinə, şəriətə münasibətinə aid çoxsaylı misallar da vardır və bu məqamda həmin müdrik fikirlərdən biri, 1994-cü il iyunun 20-də Təzəpir məscidində Aşura günü münasibətilə mərasimdə Ulu öndərin çıxışından bir lokonik misalla bunu təsdiqləyə bilərik: “Biz ulu babalarımızın Vətən, torpaq, haqq, ədalət yolunda şəhid olduğu günü yad edirik. Bu münasibətlə mən bütün Azərbaycan müsəlmanlarına dərin hüznə başsağlığı verirəm. Bütün müsəlmanlar, o cümlədən biz azərbaycanlılar həmin faciəli günü hər il yada salmaqla Vətənə, torpağa, dinimizə, məsləkimizə sədaqətimizi bir daha nümayiş etdiririk. Biz bundan sonra da Qurani-Şərifin, Həzrəti Məhəmməd peyğəmbərin (s) qoyduğu yol ilə gedəcəkdir

və haqq-ədalət, torpaq, Vətən yolunda şəhid olmuş Həzrəti imam Hüseynin və onun bütün silahdaşlarının qəhrəmanlığını, şəhidliyini heç vaxt unutmayacağıq” (107).

“Heydər Əliyev” kitabında da Ulu öndərin xarizmalı lider və milli mentalitet fəlsəfəsində əsas olan dini inanc keyfiyyətləri vurğulanmışdır: “O, hamını yalnız xoş əməllərə dəvət edən peyğəmbər xasiyyətli bir şəxsiyyət idi. Heydər Əliyev Quranın, İncilin qadağan edildiyi günlərdə də, sonra da bu cür yaşamışdı. O öz yaxşı əməllərinin, pak niyyətlərinin nəticəsini gördü. Allahın onun qarşısında qoyduğu müqəddəs vəzifəni həyata keçirdiyini bilərək dünyasını dəyişdi.

Dünya şöhrətli Azərbaycan bəstəkarı Arif Məlikovun “Əbədiyyət” simfoniyasının yaranması da bu baxımdan çox qeyri-adi xarizma mənaları daşıyır:

“Bir dəfə Prezidentin dəftərxanasından məşhur bəstəkar Arif Məlikova zəng vurub bildirirlər ki, Prezident Səudiyyə Ərəbistanına səfər edəcək. İstəyir ki, onu müşayiət edənlərin arasında siz də olasınız. Əlbəttə ki, sənətkar razılaşıır. Müsəlman dünyasının ən böyük mərkəzlərindən olan Məkkəni və Mədinəni ziyarət etmək bütün müsəlmanların ən böyük arzusudur. Amma SSRİ-nin Xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı, məşhur “Məhəbbət əfsanəsi” baletinin müəllifi Arif Məlikov bu dəvətin əsl səbəbini hələ bilmirdi. Yalnız Səudiyyə Ərəbistanında Heydər Əliyev bəstəkara demişdi:

– Mən istəyirdim ki, sən bu müqəddəs yerləri görəsən və yeni böyük simfonik əsərlər yazmağa ruhlanasan.

Arif Məlikov sonralar əbədiyyətlə bağlı irihəcmli simfonik əsər yazmaq fikrinə çoxdan düşdüyünü, amma heç cür başlaya bilmədiyini etiraf edirdi: “Əvvəllər heç ağılıma da gəlmirdi ki, Məkkə və Mədinə mənə belə bir əsər yazmağa ilham verə bilər. Heydər Əliyev isə böyük fəhmlə hiss etmişdi ki, belə bir əsər yazmaq üçün mən mütləq Məkkəni, Mədinəni görməliyəm, onların tükənməz gücündən daxili enerji almalıyam.

Aylar, illər keçdi, amma mən vəd etdiyim simfoniyanı heç cür yaza bilmirdim. Görüşlərin birində Prezident soruşdu ki, **mənim simfoniya**m necə oldu? Bundan əvvəl o, həmişə “simfoniya” deyirdi, amma bu dəfə “mənim simfoniya” dedi...

Əlbəttə ki, hansı əsərin nə vaxt yaranmasını zaman özü həll edir. Bu simfoniya da vaxtı çatanda yazıldı. Mən onu Heydər Əliyevin 80 illiyinə həsr etdim. Ümid edirdim ki, Prezident mənim səkkizinci simfoniya – “Əbədiyyət simfoniyası”na qulaq asacaq. Əfsuslar olsun ki, bu arzum ürəyimdə qaldı. Amma bu əsər hər dəfə onun ad günündə – mayın 10-da səsləndirilir” (123).

Fikrimizə, buradakı “Əbədiyyət” mənası Kəbə, Ulu öndər-sənət və dahi sənətkar məfhumlarının vəhdətinin musiqi və bəstəkarın xüsusi vurğuladığı “fəhm” hissənin əbədiyyəti ilə bir daha əbədlilik qazanır.

Heydər Əliyevin dünya tarixini, siyasət elmini və bütün elmləri dərindən bilməsi bir tərəfdən onun fərd və böyük şəxsiyyət xarizmasının unikal yüksək intellektuallığa malik olması fitriliyi ilə şərtlənirsə, digər tərəfdən zəngin bilik arxivinin daim canlı olduğu, istənilən vəziyyətdə xatırlanması yaddaş gücü ilə təsdiqlənir.

Ulu öndər Heydər Əliyev özü bu fenomen yaddaşı haqqında çox böyük bir sadəlik və səmimiyyətlə Allaha şükr edərək deyirdi:

“Bilirsiniz, çox zaman əvvəlcədən heç bir məruzə, çıxış hazırlamıram. Yaddaşımda olanlar bəs edir. Hər hansı bir tamamlayıcı rəqəm və ya materialları isə arayış şəklində əldə edirəm... Allaha şükür, yaddaşım yaxşıdır, ona görə hər şeyi xatırlayıram. Hələ əvvəllər, sovet dövründə də öz ölkəmdə çıxışım zamanı heç bir mətndən istifadə etmirdim. Moskvada bir dəfə belə etdim, amma sonra dedilər ki, lazım deyil. Hamı mətnlə çıxış edir, sən seçilmək istəyirsən? Bu, əslində ona görə deyildi. Hər adamın bir vədişi var, bu da mənə də çoxdan yaranıb... Əgər sən bu işlə hər gün məşğul olursansa, baş verənlərin hamısından xəbərdarsansa, onda bütün detallar yaddaşında həkk olunur. Bütün bunlar bir gündə formalaşmır. Tədricən yad-

daşda toplantı formalaşır, lazım olan anda isə üzə çıxır. Mən belə təsəvvür edirəm” (123).

İctimai-siyasi xadim Fatma Abdullazadə Heydər Əliyevin yaddaş xarizmasını qeyd etdiyimiz qeyri-adi ştrixlərə bağlı şərh edirdi. “İnsan çox şeyi xatırlaya bilər və çox şeydən məlumatı olar – bu mümkündür. Amma Heydər Əliyev informasiyanı məhz lazım olduğu anda xatırlayırdı. O, misal üçün, hansısa bir kəndə gələndə on beş il əvvəl gördüyü adamın adını da xatırlaya bilirdi: «Vaqif, yadımdadır, həmin il kolxoz sədri filankəs idi, filan sahədə filan qədər məhsul yetişmişdi və sən mənə şikayət edirdin ki, yığım yaxşı təşkil olunmayıb». Həm də bu, sadəcə ətrafdakılara təsir göstərmək üçün deyildi, – deyər Fatma xanım əlavə edir, – bəlkə də, izaholunan bir qüvvə idi. Öz gücünü göstərən bahadırlar kimi. Onun beyni sanki indiyədək görünməmiş bir kompüter idi. Ucqar kənddə və ya müəssisədə təsadüfi bir görüş tamamilə başqa şəraitdə – məsələn, yazıçılarla görüşdə, böyük partiya yığıncaqlarında yada düşə bilirdi. Heydər Əliyev adətən, bütün siyasi mühitdə «sadələr» kimi qəbul edilən insanlarla – çoban, usta-qazmaçı kimilərlə söhbətlərindən yerli-yataqlı danışa bilirdi” (123).

Heydər Əliyevin unikal yaddaşına aid, həm də 2003-cü ilin sentyabr ayı kimi həyat və əbədiyyət arasında olduğu vaxtların bir xatirəsindən ucalan misalı burada qeyd etmək istərdik. “Hər kəsin qəlbində öz Əliyevi var. Bəziləri onu yalnız telekanallardan tanıyır, bəzilərinə isə onunla görüşmək xoşbəxtliyi nəsib olub. Bəziləri isə hər gün general Axundov kimi Əliyevlə birgə işləyib. – Sentyabrın 16-da general-leytenantın ad günüdür. Hər ilin bu günü Prezident – onu çağıraraq səmimi qəlbədən təbrik edərdi. 2003-cü ilin sentyabrında Klivlenddə idilər. Bir palatada Prezident, – digərində isə şəxsi mühafizəsi və amerikalı mühafizəçilər qalırdı. Həmin gün, o nə haqda desən düşünə bilirdi, amma Prezidentin onu yanına çağıraraq təbrik edəcəyini heç ağlına da gətirməzdi” (106).

Heydər Əliyev yaddaşı ilə bağlı iqtibasdakı fikirlərdə Ulu öndərin qeyri-adi təsir sahəsi natiqlik, hazırcavablıq xarakteri də əlavə olunduqda onun təbii olaraq seçilmiş və xüsusən də siyasi rəhbərlik üçün seçilmiş şəxsiyyət olduğu aydın olur. Digər tərəfdən xarizmalı lider tipi üçün nəzəri olaraq da natiqlik keyfiyyəti mühüm amil hesab olunur. Tədqiqatların birində Heydər Əliyevin natiqlik məharəti tarixi müqayisədə belə qiymətləndirilmişdir: “Qabusnamə”də yazılıb ki, sənətlər içərisində ən gözəl sənət danışmağı bacarmaqdır. Platon deyib: “Natiqlik məharəti ağılları fəth etmək məharətidir”. Bu isə Plutarxın fikridir: “Nitqin gücü az sözdə çox şeyi ifadə etmək bacarığındadır”. Əfzələddin Xəqaninin qənaəti isə belədir: “Qızılın əyarını məhək, sözün qiymətini söz sərrafı bilər.” Əsrlərin, min illərin o üzündən gələn bu qiymətli fikirləri məhz Heydər Əliyevə ünvanlamaq, ona aid etmək olar. O, öz təfəkkürü və nitqi ilə ağılları fəth edirdi. O, öz nitq mədəniyyəti ilə etalona çevrilmişdi. O, öz danışq tərzi ilə nümunəyə dönürdü. O, nitqinin səlisliyi, sistemliliyi, ardıcılığı, məntiqliliyi, habelə, səsinin tembri, diksiyası, intonasiası, hətta üz cizgiləri, mimikası ilə auditoriyanı valeh edir, onu zənginləşdirir, tərbiyə edirdi. Sanki qarşısında dilin bütün incəliklərinə dərinləndən bələd olan, uzun illər natiqlik, nitq mədəniyyətindən dərs verən mahir bir dilçi alim çıxış edirdi” (3; 25).

Xalqla daim sıx əlaqədə, ünsiyyətdə olan Heydər Əliyevin sadəlik, səmimiyyət keyfiyyətləri də fitri olub, onun xarizmalı lider şəxsiyyət portretini əsl rəssam kimi tamamlayırdı. Heydər Əliyevin ən ciddi yüksək vəzifə sahibləri, dünya şöhrətli sənətkarlar, yazıçılar, şairlər və s. sahə tanınmışları kimi ən sadə peşə adamları – fəhlələr, əkinçilər, pambıqçılar, üzümçülərlə, hətta çoban, sürücü və beləcə, hamı ilə necə deyərlər “söhbəti” tuturdu. Məsələn, Heydər Əliyevin Lerik rayonundan olan çoban Xanış kişi ilə dostluğu da bu dediklərimizi təsdiqləməklə bərabər, milli liderin cəmiyyətin bütün sadə təbəqələrindən olan insanlarla müsbət məzmununda qarşılıqlı münasi-

bətini təmsil və ifadə edir. Bütün bu əlaqə-rabitə məsələsi isə xalqa təsir xarizma yolları kimi elmi mahiyyət və əhəmiyyət kəsb edir.

Təhlillərimizin bu məqamında Ulu öndər Heydər Əliyevin həyat və tale yollarını eksklüziv nəzərdən keçirsək, onu xarizmanın daim müşayiət etdiyinin, hətta onun qeyri-adi bir qüvvə tərəfindən daim hifz olunduğunun şahidi olarıq. Buna xalq dilində qismət, qədər, alın yazısı da deyilir. Bu baxımdan hər insana, nə bu qədər zirvəyə doğru yüksəliş əzmi, nə parlaq zəka, nə ensiklopedik bilik, nə mənələrlə qarşılaşdıqda bu qədər dözümlü, iradə, nə bu cür sonsuz xalq məhəbbəti, nə də ölümə üzbəüz, gözbəgöz gəlib həyata dönmə bilmək qüvvəsi nəsib olmur. Hələ bu amillərə bağlı onlarla mühüm keyfiyyət Heydər Əliyevin qədərli reallığı, ağılla – iti məntiqlə hissi birləşdirməsini qeyri-adi yaşantıları ilə təsdiq edir.

Seçilmək, nümunə olmaq! Bu cəhətlər xarizmalı liderlik nəzəriyyəsində birbaşa psixoloji əsaslar kimi qeyd olunmur. Lakin siyasətçi anlayışından başlayaraq böyük şəxsiyyət, rəhbər, qurucu, milli lider məfhumlarına qədər bütün liderlik tiplərində seçilmə, fərqlənmə, nümunə olma şərt kimi diqqəti cəlb edir və bu baxımdan Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətini də bu əsaslırsız təsəvvür etmək mümkün deyildir. Onun forma və məzmun etibarilə həmişə, hər yerdə, hamıya nümunə olması da öz-özlüyündə bir xarizma keyfiyyəti idi və 60 ildə sabit qalaraq bir maarif, məktəb kimi tarixə iz saldı.

Əlbəttə, burada əvvəl milli ənənələrə sadiqlik, sonra nəsil və ailə ənənələrinə bağlılıq birinci yerdə dayanır. Belə ki, böyük şərəfli nəslin və ailənin üzvü olan Heydər Əliyev valideynlərinin ailə-küçək cəmiyyət qanunlarına – “ailə dövlət idarəçiliyi” prinsiplərinə ehtiram və məsuliyyət hissilə, yəni vətənə sadiqlik, dinə, ana dilinə sevgi, böyüyə hörmət, küçiyə qayğı, dostluq, birlik, düzlük, sadəlik, müsbət keyfiyyətləri ilə öz gələcəyini düşünmüşdü.

Heydər Əliyevin dövrün təzyiqlərindən qorxmada Azərbaycan siyasi hakimiyyətinin başçısı M.Bağırovun qaraladığı, dövrünün tanınmış dövlət və partiya fəalı – səhiyyə komissarı, Ali Sovetin

sədri Əziz Əliyevin qızı Zərifə Əliyeva ilə ailə qurması əlbəttə ki, onun bilavasitə xarakterinin formalaşdığı, doğrulub böyüdüüyü ailənin mənaəvi əsasları mərdlik, cəsarət, etibar, sədaqət keyfiyyətlərinə sahib çıxmasının nümunəsidir. İkinci bir tərəfdən bu xarizma hadisəsi ilə bağlı bir məsələdir ki, Heydər Əliyev gözlənilən real təhlükədən problemsiz xilas olmuşdur.

Aşağıdakı iqtibasda yer almış faktlar – Heydər Əliyevlə DTK nazirinin apardığı “birbaşa açıq” söhbət xalqımızın ümummilli liderinin qeyri-adi enerji – xarizma sahibi olduğunu bir daha təsdiqləyir: “Heydər Əliyev bu vəziyyət haqqında Zərifədən daha çox xəbərdar idi. Onun atasını izləyirdilər. Telefonlarına gecə-gündüz qulaq asırdılar. Aydınır ki, Heydər zəngləri, Zərifə ilə söhbətləri qeydə alırdı. Odur ki, respublika təhlükəsizlik naziri Yemelyanovun hüzuruna çağırış Heydər üçün gözlənilməz olmadı.

– Biz bir qədər iş haqqında danışdıq. Sonra isə o məndən soruşdu: “Sən filan qızla görüşürsənmi?” – “Bəli”, – dedim. – “Bəs bilmirsənmi, onun atası Əziz Əliyev tutduğu vəzifədən azad edilib?” – “Bilirəm”. – “Yoldaş Bağirov onun haqqında çox pis fikirdədir”. – “Mənə bu barədə məlumatım yoxdur”.

Rəis karyerasına mane ola bilər deyər, gənc zabıtə Zərifə Əliyeva ilə ünsiyyəti kəsməyi məsləhət gördü. Ayrılarəkən hədələdi də: “Yoxsa orqanlarda işləyə bilməyəcəksən”.

Dövlət təhlükəsizlik orqanlarından çıxarılmaq birdəfəlik “dəftərin bağlandı” demək idi. Əmək kitabçası və ya hərbi билетində belə qeyd olan adamı heç yerdə qəbul etmirdilər. Heydər Əliyev nəinki vəzifəsini, hətta iş yerini də itirə bilərdi, – axı o, həm də ailənin çörək gətirəniydi. Anası, kiçik bacı-qardaşları onun öhdəsində idi.

– Amma yenə də mən öz fikrimdə qaldım və Zərifə ilə münasibətimi üzmədim” (123).

Avtoritar rejim devrildikdən sonra Sovet imperiyasında represiyalara son qoyulsa da partiya intizamı, partiya məsuliyyəti məsələsi, “kənüllü və şüurlu” prinsipi öz rejim iradəsini davam etdirirdi.

Bu baxımdan hər bir vətəndaş, siyasi və hətta hər bir yaradıcı şəxsin demokratik hərəkətlərinin həddləri sosialist quruluş tələbləri ilə müəyyən olunurdu. Lakin ən ciddi məsul vəzifələrin sahibi Heydər Əliyev öz “xarizma qanunları” ilə həyat və fəaliyyətini davam etdirirdi. Konstitusiya maddələrini dərinləndirən, öhdəsinə düşən və üzərinə götürdüyü bütün vəzifə məsuliyyətini ən nümunəvi partiya işçisi və eləcə də partiya üzvü kimi vicdanla, yüksək peşəkarlıqla, dayanatla yerinə yetirən Heydər Əliyevə belə deyək, “d” diski – yəni pozulmaz, silinməz, ağıl kəsəndən öyrənib əxz etdiyi, şüuruna həkk olunmuş dominant xarakterik mənaəvi-psixoloji keyfiyyətlərin diktəsi cəsarət, güc verirdi.

Tarixi dəlillər təsdiq edir ki, daxili azadlıq hissi, ləyaqət keyfiyyətləri onun qarşısına yeni-yeni xəbis, məkrli və hətta səlahiyyət baxımından ondan qüvvətli rəqiblər, düşmənlər çıxarmaqla gərgin-əsəbi olmasına, səhhətində problemlərə gətirib çıxarsa da, heç bir təhlükə siqnalı onu öz prinsipindən, öz mövqeyindən döndərə bilməmişdir.

Məhz buradan irəli gələrək etiraf olunmalı həqiqətdir ki, Heydər Əliyev avtoritar siyasi sistem daxilində milli ideyalara və milli-mənaəvi əsaslara bağlı insanları müdafiə edir, onları qoruyurdu.

Məsələn, Heydər Əliyevin 1978-ci ildə Azərbaycan SSR Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daxil edilməsi üçün mübarizəsi, N.Nərimanovun yubileyinin keçirilməsinə, abidəsinin qoyulmasına nail olması, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadəni “Güllüstan” poeması ilə bağlı gözləyən həbsdən qoruması, eks-prezident Əbülfəz Elçibəyin gənclik illərində haqqında olan dövlət əleyhinə, millətçilik maddəsinin daha yüngül maddəyə təvsiif edilməsinə, cəzasının azaldılmasına kömək etməsi və b. hadisələr bu dediklərimizi və monoqrafiyanın bu bölməsinin mövzusunə uyğun şəkildə gəldiyimiz elmi-obyektiv qənaətləri təsdiqləyir.

“Xarizmalı lider – ilahi qüvvənin təsiri” bölməsinin elmi-nəzəri mahiyyətinin tədqiqatçıya verdiyi imkandan istifadə edib burada haşiyə çıxaraq Heydər Əliyev haqqında elə xarizma məzmununda dü-

şüncələrimizi qeyd etməyi labüd hesab edirik. Məlumdur ki, hər şey addan başlayır və ya Ad inanclar baxımından çox şeyi müəyyən edir. Onun adı da, soyadı və ata adı da bu baxımdan məna kəsb edirdi və bütün taleyini tamamlayırdı.

Belə ki, haqqında yazılmış “Heydər Əliyev” adlı kitabda Heydər Əliyev adının lüğəti mənası açılmaqla onun “kod” izləri önə çəkilir. “O, dünyaya göz açanda adını Heydər qoymuşdular. Heydər müsəlman Şərfinin güc və qüvvət rəmzi sayılan, düzlük və müdrikliyi ilə seçilən müqəddəs Əlinin adlarından biridir. İnsanların taleyinin müəyyənləşməsində valideynlərin tərbiyəsi danılmazdır. Amma burada ad seçimi də müəyyən yer tutur. İnsanlar bütün ömürləri boyu adları ilə bağlı xüsusiyyətləri öz üzərlərində daşıyırlar” (116).

Biz bu müəyyənliyə əlavə olaraq Heydər sözünün ərəbcədən tərcümədə daha dəqiq tərfi üzərində dayanaraq ifadənin arslan, cəsur, igid, qəhrəman, şir, əsəd – mənalarını qeyd etməklə bu keyfiyyətlərin onun xarakterinə tam uyğun gəldiyini vurğulamaq istədik. Eyni zamanda daha bir məzmun Heydər Məhəmməd peyğəmbər (s.s.)-in yaxın qohumu Həzrət Əlinin ləqəblərindən biridir. Bundan başqa Heydər adı ona dayının xatirəsinə hörmət əlaməti olaraq qoyulub. Bizim bir atalar sözüümüz var: “Yaxşı igid dayısına çəkar”. Belə ki, keçən əsrin əvvəllərində tarixi torpaqlarımızdan deportasiya olunan insanlarınla birlikdə erməni vandallığının qurbanı olmuş Heydər adlı dayısı çox erkən dünyasını dəyişmiş və bu ad ona verilməklə daha bir xarizma – dayının yarımçıq qalmış ömrünün vətən, torpaq arzularını tarixi missiyaya birləşdirmə işarə-kodu izlənilir.

Heydər Əliyevin atasının adının Əlirza olması da xarizmalı fikirlərə aparıb çıxarır. Belə ki, bu ad İslam tarixində 8-ci İmamın – Əli (ibn Musa) Rzanın adındandır və imam Əli Rza Allaha inanan və onun yolu ilə gedən əsl islam mücahidi, eyni zamanda savadlı, hazırcavab, möhkəm iradə sahibi kimi tanınıb. Heydər Əliyevin mənsub olduğu İslam dininə bağlılığı və böyük inanc sahibi olması ilə bu tarixi ştrixlərin arasında bir əlaqə olduğu əsassız deyil. İkinci,

tarixi nitqlərində dəfələrlə “Mənə heç nə olmaz” kimi ilahi qüvvə ilə bağlı fikirlər dilə gətirməsi və həqiqətən də çox mürəkkəb və hətta təhlükəli situasiyalardan uğurla çıxması inandığı Allahın onu himz etməsi kimi də anlaşılr ki, bunlar siyasi nəzəriyyənin liderlik mahiyyətində xarizma keyfiyyətlərini təsdiqləyir. Heydər Əliyev bütün xarizmalı liderlər kimi necə deyərlər, “öz proqramını bilən”, hardan-hara qədər və hansı məqsədlərdən çıxış edəcəyini, nələrlə qarşılaşacağından əvvəldən xəbərdar olan əsl lider, həm də ilahi qüvvənin təsiri ilə seçilmiş milli lider idi. Elə bir seçilən və ya seçilmiş milli lider ki, hamının fiziki təhlükənin real olaraq onun üzərində olduğunu gördüyü, dərk etdiyi məqamda o, sanki xalqın sonsuz sevgisindən doğan himz olunma hissəinə inanaraq “məna heç nə olmayacaq” – deyir və bu dediyi doğrulurdu.

Təhlükədən, hətta planlı düşünülmüş terrordan qurtulma, himz olunma bir dəfə təsadüf ola bilər. Buna ikinci dəfə də təsadüf demək olar. Üçüncü, dördüncü və bu dəfələrlə təkrar doğrulursa, artıq inama çevrilir.

Heydər Əliyevin həyatında liderlik siyasi nəzəriyyəsi kontekstindən elmi obyektivliklə qəbul ediləcək əhəmiyyətli dərəcədə maraqlı xarizmalı ştrixlər çoxdur.

Beləcə, Heydər Əliyev “Uğurlu” xarizmalı şəxsiyyət və siyasi lider idi. Belələrini Allah himz edir, deyirlər.

İlahi qüvvə, böyük yaradan Allaha bağlı, dini İslama, onun gücünə inanan Heydər Əliyev bu inancını ömrü boyu dərin məzmunlu nitqlərində və əməli fəaliyyətində təsdiqləmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Ulu öndərin 90 illik yubileyində nitqində məhz bu xarizmatik uğurlu nəticə ilə bağlı fikirlər diqqət cəlb edir: “Azərbaycan xalqı bir daha öz müdrikliyini göstərərək Ulu öndərə üz tutdu, ona müraciət etdi və onu hakimiyyətə dəvət etdi. Hətta o vaxt Azərbaycanın rəhbərliyində yüksək vəzifələr tutan və vaxtilə Heydər Əliyevə qarşı tərribatlar törətməyə cəhd edən, Naxçıvana desant göndərmək istəyən antimilli

qüvvələr də öz canlarından qorxaraq Heydər Əliyevi dəvət etmişdilər. Çünki onların öz taleyi artıq təhlükə altında idi. Mən o günləri yaxşı xatırlayıram. Naxçıvanlılar Heydər Əliyevi buraxmırdılar, qoymurdular ki, getsin. Ancaq Vətəni, Azərbaycan xalqını sevən dövlət adamı kimi onun demək olar ki, seçimi yox idi. O, Bakıya gəldi və o vaxt Bakıda gedən proseslər hamımızın yaxşı xatirindədir. Vətəndaş müharibəsinin dayandırılması birinci məsələ idi. Ona nail oldu. Ondan sonra – Azərbaycanda müəyyən dərəcədə sabitlik yaranandan sonra böyük islahatlara başladı. Demək olar ki, 1993-cü il müasir tariximizdə həlledici dönüş nöqtəsidir. Tam qətiyyətlə deyə bilərəm ki, əgər 1993-cü ildə Heydər Əliyev xalqın tələbi ilə hakimiyyətə gəlməsəydi, bugünkü Azərbaycanın mövcudluğu həttə şübhə altına düşə bilərdi” (96).

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə nazirinin müavini Məhərrəm Əliyev “Heydər Əliyevə sui-qəsd təşkil etmək istəyirdilər” məqaləsində Heydər Əliyevə qarşı düşünülmüş, lakin xarizmalı milli liderlərin ümumi taleyinə uyğun şəkildə xoş sonluqla nəticələnmiş təxribatlar haqqında yazır: “1994-cü ilin oktyabr və 1995-ci ilin mart aylarında baş vermiş dövlət çevrilişi cəhdləri, ölkə Prezidentinin fiziki məhvinə yönəldilmiş sui-qəsdlər görülmüş kompleks və çevik əməliyyat tədbirləri nəticəsində tamamilə aradan qaldırılmış, onların təşkilatçıları ifşa olunaraq respublikada siyasi qarşıdurma yaratmaq cəhdlərinə qətiyyətlə son qoyulmuşdu. 1995-ci ildə Heydər Əliyevə sui-qəsd təşkil etmək istəyən şəxslər işlədiyim dövrdə Bakı şəhər Baş Polis İdarəsinin əməkdaşları tərəfindən aşkarlanaraq cinayətkarların hamısı yaxalanmışdır. Hətta o zaman Heydər Əliyev bu cinayətin açılmasına görə bizə təşəkkür də etmişdi. “Hər bir insanın taleyi xalqın taleyinə çevrilməlidir” deyən Heydər Əliyev necə böyük qəlb və mənəviyyət sahibi olduğunu, şəxsiyyətə böyüklüyünü sonrakı dövrdə öz cinayətkar əməllərini dayandıran, qanuna əməl edən qanunsuz silahlı birləşmələri də cinayət məsuliyyətindən azad etməsi ilə təsdiqlədi” (117).

Xalqımızın böyük tarixi şəxsiyyəti Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti əsasında xarizmalı lider məsələsini daha bir misalla nəzərdən keçirə bilərik.

Bu, 2003-cü il aprel ayının 21-də C.Naxçıvanski adına məktəbin yubiley tədbirində Heydər Əliyevin səhhətində ani olaraq ciddi dəyişikliyin baş verdiyi və sanki, onun özü ilə bərabər xalqının ona dərin sevgisinin sınaqdan çıxdığı hadisədir. Həmin tədbirdə gözəl nitqi ilə təkcə ölkənin ən böyük zalındakı insanları deyil, milyonlarla Azərbaycan vətəndaşının diqqətini öz üzərinə cəmləmiş nəhəng milli lider – Ulu öndər ani olaraq müvazinətini itirdi. Ancaq nitqini dayandırmadı. Davam etdi. Həyəcanlı dəqiqələr ötdükcə gərginlik və ilahi enerji bir-birini əvəzləyir, xarizma onu müşayiət edirdi. “Növbə” fiziki olana keçərkən onu təcili zalıdan apardılar. Bu an sınaq zirvə nöqtəsinə qalxdı: Xalq və Liderin bir-birinə necə möhkəm tellərlə bağlı olduğu təsdiqləndi. Xalqın ruhu düşüncəsi həqiqiliyini göstərdi. “İgid odur atdan düşsə, atlana!”... Milli lider bu misalın əsl ideyasına uyğun tərzdə səhnəyə qayıdıb, nitqini davam etdirdi. Bu hamıya görə möcüzə, siyasi nəzəriyyə elminə görə isə xarizma anlamı – inanc və imana bağlı fenomen və fenomenlərə xas bir hadisə idi. Bu hadisə eyni zamanda onun peşəkar lider keyfiyyətini ifadə edirdi. Belə ki, o adi, sıradan biri deyildi və fiziki gərginliyə “kürsünü” dəyişə bilməzdi. Elm də, tarixi təcrübə də təsdiq edir ki, belə vəziyyətdə səriştəsiz siyasətçi, məsuliyyət hissini unudan prezident kürsünü qoyub gedə bilər, amma qüdrətli siyasi lider öz nüfuzunu ani fiziki gərginliyə təslim etməz. Əsl Ulu öndər son nəfəsə qədər xalqa xidmətini dayandırmaz.

Heydər Əliyev xarizmalı Milli lider olduğunu son mənzilə yola salındığı gündə də bir daha xalqın ona olan sevgisini bütün dünyaya və tarixə sübut etməklə təsdiqləmiş oldu. Bununla xarizmalı Lider nəzəriyyəsi də bir düha, Ulu öndər zirvəsində yenilənməklə möhkəmləndi. Ulu öndər haqqında yazılmış bir kitabdan gətirəcəyimiz aşağıdakı iqtibasdakı həqiqətlər milli lider və millət-xalq dialoqunu hərtərəfli reallıq olaraq əks etdirir.

“2003-cü il dekabrın 12-dən 13-nə keçən gecə onun xalqı yetim qaldı. Ayın 13-ü səhərdən başlayaraq Bakı və Azərbaycanın digər şəhər və kəndləri başdan-başa qaraya büründü. Hər yer, o cümlədən avtobuslar, metro stansiyaları qara matəm lenti ilə örtülmüşdü. İnsan kütləsi Prezident Sarayına axışırdı. Gecəyarısı efirdə proqramlar dayandırılır. Heydər Əliyevin ölüm xəbəri çatdırılan kimi xalq Prezident (Respublika – X.Q) Sarayının qarşısına yanan şamlar və qərənfillər düzməyə başladı. Heydər Əliyev bu gülləri çox sevirdi, elə ona görə də insanlar Prezident Sarayının ətrafını qərənfil yağışına tutmuşdular... Hələ bir qədər əvvəl o, bu pilləkənlərlə qalxırdı. Ömrünün son günlərində belə onda əldən düşmüş, yorğun qoca görkəmi yox idi. O, şuxluğu çox sevərdi... Efirdə matəm musiqisi səslənir... İnsan selinin ardı-arası kəsilmir. Bu, ümumxalq matəmi idi. Qocalığına, yaşlanmasına baxmayaraq, ağbirçək qadın bu dərdi bölüşmək üçün həmvətənləri ilə birlikdədir. Qucağında südəməz körpəsi ilə axına qoşulan cavan ana da göz yaşlarına qərq olub. Ayaqüstə çətinliklə duran veteran da bu sıranın içindədir” (116).

Akademik Vaqif Abbasov “Liderlik fəlsəfəsi” kitabında liderliyin tarixi və nəzəriyyəsinin əsas prinsiplərini şərh edərkən xarizmalı lider fenomenini təhlil etməyə də onun bu fikirləri dünya düşüncəsinin qeyri-adi hisslə idarə olunan lider xarakterini düzgün işıqlandırır: “Heydər Əliyev şəxsiyyətinin tükənməz təsir qüvvəsinin nəticəsi idi ki, iki milyondan çox insan, o cümlədən bütün Qafqazın Şeyxül İslamı, Türkiyənin prezidenti, baş naziri və yüzlərlə xarici qonaq Respublika sarayından (vaxtilə özünün tikdirdiyi bu saray indi Ulu öndərimizin adını daşıyır) Fəxri Xiyabana qədər olan 4 yoxuşlu 7 km yolu yorulmadan getdi. Ömründə bu qədər məsafəni birnəfəsə getməyən, həyatları əsasən avtomobillərdə, təyyarələrdə, oturaq həyat tərzində keçən bir çox insan bu yolu necə gedə bildi? Bəlkə, bu da Heydər Əliyev ruhunun həmin insanlara güclü daxili enerji verən təsiri idi?” (3.20).

“Liderlik fəlsəfəsi” kitabından gətirdiyimiz digər misaldakı fikirlər də həmin günün fəlsəfəsini – dövlət-millət, millət-dövlət və əlbəttə ki, bu hadisədə birinci yerdə dayanan milli lider-millət-xalq birliyini təsdiqləyir:

“Dünya tarixində görünməmiş möcüzə baş verdi. Xalq 7 gün gecədən sabaha qədər öz liderinin, böyük öndərinin məzarını ziyarət etdi və dünyaya məzarıstan ziyarətinin yeni mədəniyyətini öyrətdi. Bu, Heydər Əliyev şəxsiyyətinin və onun həmişə fəxr etdiyi Azərbaycan xalqının birlikdə sivilizasiya mədəniyyətinə uğurlu təsirinin nümunəsidir. Məhz bu təsir ölməzliyi təmin edir” (116).

Əslində bu son vida günü siyasəti elm adlandıran, görkəmli dövlət xadimi, dünya şöhrətli siyasətçi olmaqla paralel əsl etnoqraf, əsl ədəbiyyatşünas, əsl dilçi, əsl mədəniyyətşünas, əsl sənətşünas, əsl tarixçi və deməli böyük alim olan Heydər Əliyevin filosof kimi də həmrəylik, birlik, əxlaq-mənəviyyət, vətəndaşlıq fəlsəfi nəzəriyyələrini yüksək səviyyədə inkişaf etdirdiyi gün oldu. Heydər Əliyev – bu ən görkəmli mütəfəkkir, “filosof alim” həmin gün eyni zamanda xarizmalı liderlik nəzəriyyəsinə özünün yeni məzmununda xalqla Həmrəylik təntənəsi prinsipi ilə yeniləyib inkişaf etdirdi. Həminin xarizmalı liderlik fəlsəfəsi həmin vida günü milliliklə yanaşı, bəşəriyyəti ehtifa edirdi ki, bu da onun dünya liderliyində yerini müəyyənləşdirən güclü amil olaraq tarixə iz salmışdır.

Bu iqtibas fikrimizin əyani təsdiqi kimi əhəmiyyət kəsb edir. “Xarici qonaqlar – Türkiyə Prezidenti Əhməd Necdet Sezer, Baş nazir Rəcəb Tayyib Ərdoğan da vidalaşmağa gəlirlər. Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev tabutun önündə ehtiram əlaməti olaraq baş əyir. Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Vladimiroviç Putin də Bakıya gəlməyi özünə borc bilib. O, görkəmli siyasətçinin xatirəsinə baş əyməklə bütün Rusiya xalqının, rusiyalıların başsağlığını çatdırırdı. Bakını tərk edərkən Putin jurnalistlərə müsahibəsində deyəcəkdi: “Mən Heydər Əliyevə çox hörmət edirdim. Ona təkcə hörmətlə deyil, həm də dərin məhəbbətlə yanaşırdım. O, nəhəng bir dövlət xadimi idi.

Heç bir şişirtmə etmədən demək istərdim ki, siyasi nəhəng idi". Bütün dünyadan – Berlin, Vaşinqton, Tokio, Pekin və digər yerlərdən gələn başsağlığı məktublarının ardı-arası kəsilmirdi" (116).

Xarizmalı liderlikdə fikrimizcə xarizma termininin qədim yunan təsəvvürü olan "Allah vergisi" müəyyənliyindən, bu istiqamətdə peyğəmbərlik hədislərində bürüzə olunan mistik ideyadan çıxış edib deyə bilərik ki, xalqımızın Ulu öndəri Heydər Əliyevin xalqı ilə son Vida günləri həqiqətən Allahın "bildiyi", Allahın məsləhəti anlamında bir tərfi, izahı mümkünsüz, ümumxalq mətəmi adını başqaları ilə müqayisədə geridə qoyub yüksəkdə dayanan qeyri-adi hadisə idi. Ssenarisi, planı, proqramı realıq olaraq dəqiq həll edilə bilməyəcək bu Vida mərasimi sanki, Allahın sevdiyi Seçilmiş, Göndərilmiş bəndəsinə öz sevgi, hörmət, ehtiram lütfi idi.

Tədqiqat mövzumuzla bağlı təhlillərimizdən alınan elmi-obyektiv qənaət bundan ibarətdir ki, o, doğrudan da öz xalqının tarixi taleyi üçün elə bu xalqın içərisindən seçilmiş, göndərilmiş əfsanəvi Milli lider, deməli xarizmalı Lider idi.

Seçilmək və ya seçilmiş! O, ilk olaraq nəsildə seçildi. "Yaxşı igid dayısına çəkkər" – qədim Zəngəzur torpaqlarından didərgin düşərkən, sanki doğma el-oba ayrılığına, vəhşi ermənilərin həmvətənləri ilə qəddar davranışına dözə bilməyib həlak olmuş 23 yaşlı Heydər dayının adı ona verildi. Ailədə də qardaş-bacılarından seçildi. Naxçıvanda da seçildi. Sonra Azərbaycanda seçildi. Daha sonra bütün SSRİ-də seçildi. Nəhayət o, bütün dünya siyasətçilərindən fərqləndi, bütün liderlərdən seçildi...

Göndərilmiş! Bu söz belə bir işarə-kod kimi çox mənalı əhatə edir: 1. O, Bakıda cərəyan edəcək liderlik üçün xeyli uzaqdan – Naxçıvandan göndərildi (1951). 2. O, Azərbaycanı daha güclü edə bilmək üçün Moskvaya daha uzaqdan Bakıdan göndərildi (1982). 3. Təkrar Bakıya uzaqdan – Moskvadan göndərildi (1990). Ancaq ikinci gəliş birinci kimi Naxçıvandan keçərək "düşünülmüşdü". Bu "düşünülmüşdü" ifadəsi bəlkə mistik səslənir. Amma xarizmanın mistikliyə

əlaqəsi danılmazdır, əvvəl ilk enerjinin mənbəyinə döndü, sonra Bakıya göndərildi (1993). Axırda da göndərildi – bu dəfə də uzaqdan, hətta lap uzaqdan – okeanın o tərəfindən – dünyanın o başından – Amerikadan (2003) göndərildi. Bu dəfə ilahi qüdrət onu həyatı qədər sevdiyi Ana vətəni – müqəddəs torpağına qarışdırıb onun bir parçası, həm də onda tamamlanmaq – bütöv olmaq üçün göndərdi.

Beləliklə, biz "Heydər Əliyev siyasəti: milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət" monoqrafiyasının bu fəslində və konkret olaraq bu bölümə Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin xarizmalı Liderlik keyfiyyətlərini onun həm fəaliyyəti, həm şəxsiyyəti – əsas da bir-birini davam etdirən və tamamlayan Böyük rəhbər, milli lider fenomeni kontekstində izləyib təhlil etməyə çalışdıq. Fikrimizcə araşdırmalarımızla bütövlükdə "Heydər Əliyev siyasəti və Milli Lider" konsepsiyası ilə monoqrafiyanın ümumi məqsədini yerinə yetirmiş olduq.

"Heydər Əliyev siyasəti və milli lider fenomeni" yarım-fəslini yekunlaşdırarkən gəldiyimiz elmi nəticə belədir ki, Heydər Əliyevin xarizmalı lider tipinin qaynağını qeyd-şərtsiz əvvəlcə, milli-mentalitet, milli-mənəvi əsaslarımız, məntiq, idrak, sosial-mədəni, sosial-psixoloji amillər müəyyən edir və bu sistemin onun varlığında idarəedici təsirinin gücü elə rəşional imkanlarla sintezləşmiş ali qeyri-adilik, xarizma ilə şərtlənir.

Eyni zamanda Heydər Əliyevin bütövlükdə 60 illik siyasi xarakterli əmək fəaliyyəti müdrik liderliyin, peşəkar liderliyin, həmçinin xarizmalı liderliyin, hətta situasiya-vəziyyət liderliyinin yaranması, eyni zamanda böyük şəxsiyyətdə birləşməsinin canlı və parlaq nümunəsidir. Azərbaycanın görkəmli siyasi xadimi, akademik Ramiz Mehdiyev uğurlu politoloji nəzəri sistemin sintez xüsusiyyətlərini Ulu öndər siyasi irsinin təhlilləri istiqamətində illər öncə görüb dəyərləndirmişdir: "Heydər Əliyev müasir dünyanın siyasi xadimləri arasında çox az təsadüf edilən bir rəhbərdir ki, bu müxtəlif tip liderlərdə olan keyfiyyətləri ahəngdar, üzvi bir şəkildə özündə birləşdirir" (57).

III FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASI

3.1. Heydər Əliyev siyasəti və Azərbaycançılıq – mənəvi mirasdan sivil-modern siyasətə kimi

a) Milli tarixi inkişaf və Azərbaycançılıq

Hər bir dövrün milli varis identik nəslə fəlsəfi-etik-əxlaqi şüurumuzun təsdiqi olan mənəvi mirasımıza təkcə sahiblənməklə deyil, həm də onu mütləq ümumbəşəri humanizm hissləri, milli ruhda adət-ənənələrlə dolğunlaşdırıb gələcəyə ötürməyə borcludur. Bu xəlqilik, millilik və vətəndaşlıq missiyasıdır.

Məlumdur ki, geosiyasi, etnomilli, həmçinin ailə, fərdi-vətəndaş, ümumiyyətlə, məfhum məzmununda identiklik hadisəsi bu və ya digər xalqın minillər boyu yaradıb sahib olduğu, gələcək nəsillərə ötürdüyü psixoloji köklərlə xarakterizə və təmsil olunan milli-mənəvi dəyərlər sistemidir. Bu milli-mənəvi dəyərlər həm də o qədər həssas, özünəməxsus, spesifikdirlər ki, onları öyrənməklə bu və ya digər xalqın identikliyi, yəni kimliyini, mədəni-mənəvi varlığını, milli şüurunu müəyyən etmək mümkündür.

Uzun əsrlər ərzində formalaşma prosesi keçirən milli-mənəvi əsaslar, deməli milli şüur xalqın geniş mənada ümumi mədəniyyət hadisəsini – dini dünyagörüşünü, əxlaqını, etik və estetik baxışlarını özündə əks etdirməklə daha məzmunlu milli ideyanı, bütövlükdə milli varlığı – yeni elmi yanaşma terminində identiklikdə ifadə olunan mahiyyəti ehtiva edir.

Milli kimlik, milli varlıq-identiklik hissindən qaynaqlanan və xalqın əxlaqi simasını əks etdirən adət-ənənələr sistemində olan, insanı doğulandan son mənzilə qədər əhatə edən özünüdərk, yaşam fəlsəfəsi mənəvi kodeksdir.

Həmçinin milli etnoidentiklik, geniş mənada milli ideya xalqların taleyi üçün etnos, etnomilli mədəniyyət məfhumlarının ifadə etdiyi mühüm amil olaraq bu və ya digər xalqın tarixi keçmişini, etnomilli genezisini müəyyən edir. Tarixən təsdiqlənmiş həqiqətdir ki, hər hansı bir xalqın, millətin, hətta kiçik etnik toplumların özünüdərk və milli özünüdərkində milli identiklik hadisəsi həmişə öndə dayanmış, terminin ifadə anlamlarından biri olan kimlik mənasında çıxış etmişdir. Bunu identikliyin müxtəlif tiplərinin, məsələn fərd, ailə, vətəndaş, geosiyasi, etnomilli identiklik mənalарının izahında dolğun şərh və izah etmək olar.

Bizim əcdadlarımız cərəyan edən hadisələri, mədəni fərdi evolyusiyayı, bütönlükdə yaşam-ölüm müstəvisində xarakterik olan sistemli mənəvi əsasları necə qiymətləndiriblər və onların tərifini necə düşünüb, – suallarına ilk olaraq xalqımızın yazısız mifoloji yaddaşından, daha sonralar yaradılmış xalq nağıllarımızdan, dastanlarımızdan, habelə atalar sözlərimiz, zərb məsəllərimiz, bayatılarımız, zaman-zaman milli təfəkkürün inkişafının bədii inikası olan ciddi bədii əsərlərimizdən, dramlarımızdan, roman, epopeya və digər janrlı təfəkkür nümunələrimizdən boylan milli identik sosioloji cəhətlərimiz cavab verir.

Sadələnlərin birləşdiyi ümumi ideya, vahid məqsədi milli ideyanı tamamlamaqla bu və digər xalqın, millətin bütün tarixi boyu yaşam fəlsəfəsinin təzahürü mahiyyətində çıxış edir.

Keçmişdən – qədim əcdadlardan bizə ötürülmüş mənəvi mirasın dövlət səviyyəsində dəyərləndirilərək yaşadılması, başqa cür desək mənəvi əsasların müasir həyata tətbiq edilərək təzələnməsi, yaddaşlarda möhkəmlənməsi baxımından yuxarıda qeyd etdiyimiz amillər – mifoloji milli varlığımızdan, etnosumuzdan başlayaraq bütün milli-

mənəvi mirasımızın təsiri, xüsusən də yeni rəşional, modern milli cəmiyyət ideyalarının yüksəliş mərhələsi maarifçilik dövrü və təxminən iki əsrlik böyük zaman ərzində dünya maarifçiliyindən bəhrələnmiş Azərbaycan maarifçilərinin həyata keçirdikləri tarixyüklü işlər öz məzmununa və dəyərinə görə miqyasızdır. Hətta tarixi qiymətləndirmə prinsipindən çıxış edib, elmi-obyektivliklə deyə bilərik ki, XIX əsr və XX əsrin üç onilliyi ərzində Azərbaycanda cərəyan etmiş tərəqqi hərəkətinə maarifçiliklə bərabər azərbaycançılıq adını da vermək tam doğru olar. Çünki Azərbaycan maarifçiləri milli həyatımızın elə bir sahəsi, reallıq və gerəkliyi yoxdur ki, ora Vətən, xalq, milli dövlət, yeni cəmiyyət arzularına bağlı böyük azərbaycançılıq hissi ilə nəzər yetirməmiş olsunlar və qələm, söz silahları ilə oradakı nöqsan və çatışmamazlıqları, bütövlükdə axsayan mədəniyyəti, sıradan çıxmaqda olan əxlaqı islah etməsinlər.

Azərbaycan maarifçiləri köhnəlik, sıradan çıxmaqda olan minillik mənəvi əsaslar – adət-ənənələr, əxlaq, mədəniyyət, mədəniyyət uğrunda böyük həyatı təhlükələrlə üz-üzə gəlmələrinə baxmayaraq yeganə imkanları olan qələm və söz vasitəsilə mübarizə aparırdılar. Bu ən “böyük” azərbaycanlılar Azərbaycanın və Azərbaycan insanının dünyanın qabaqcıl ölkələri və vətəndaşları kimi inkişaf etməsi məqsədi ilə maarif, mədəniyyət ocaqları, cəmiyyətlər, qəzet və jurnallar açır, habelə, dramları, pyesləri, povestləri, şeirləri, felyeton və digər irili-xırdalı miras ədəbi-ictimai yaradıcılıqları ilə çıxış edirdilər.

Burada xüsusi olaraq qeyd etməliyik ki, Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq vətən, dövlət, vətəndaş adlı varlıq, bütönlükdə milli məfkurəmiz – Azərbaycançılıq ideyası maarifçilik dövründə ən yüksək pilləsinə qalxmış, dövrü siyasi mürəkkəbliklərə, ağır sosial böhran, ümumiyyətlə çar üsuli-idarəsi dövrünün mürəkkəb həyat şəraitinə baxmayaraq milli-mənəvi əsaslar və onun yaradıb formalaşdırdığı milli ideya məsələsini bir ideologiya olaraq yetişdirmiş, gücləndirmişdir.

Modern cəmiyyət ideyalarından qaynaqlanan yeni milli ideya-azərbaycançılıq ilk növbədə yenilənmə tələb edirdi. Bu yenilənmə isə əlbəttə ki, Azərbaycan insanının şüurunda baş verməli idi. Məhz köhnəlik, gerilik buxovlarına bürünmüş cəmiyyətə yenilik şüurunu, yeni dünya, cəmiyyət qanunlarına cavab vermək, sıradan çıxmış etik qaydalardan, ümumi fəlsəfi əxlaq qanunlarından xilas olmaq yolunu yalnız maarifçilər öz proqram xarakterli əsərləri ilə çatdırırdılar.

Maraqlıdır ki, istər Azərbaycanın ilk maarifçiləri məsələn, A.Bakıxanov, M.Ş.Vəzəh, Q.Zakir, S.Şirvani və b., istərsə də XIX əsrin ikinci yarısından fəaliyyətə başlamış M.F.Axundov və onun davamçıları öz maarifçilik missiyalarını məhz əxlaq məsələləri üzərində qurub davam etdirirdilər.

Bu dövrdə milli mühitdə elmin, dünyəvi təhsilin tamamilə qəbul edilməzliyi, mollaxanaların isə yalnız din və şəriət dərsləri verməklə tərəqqi işinə heç bir fayda verməməsi, digər tərəfdən qız uşaqlarının nəinki mövcud olan dini mollaxana məktəblərinə getməməsi, hətta çox az yaşda ərə verilməsi, cəmiyyətdə savadlı insanların tamamilə olmaması səbəbindən vətəndaş hüquqlarının tapdanması, çoxarvadlılıq, bərabərsizlik, asılılıq və s. Azərbaycan gerçəkliyində cərəyan edən milli-mənəvi əsasların real mənzərəsini əks etdirirdi.

Məsələn, M.F.Axundov “Yek kəlmə haqqında” məqaləsində cəmiyyətdə ədalətli idarə üsulu məsələsini təhlil edərək yazır ki, “Əgər şəriət ədalət çeşməsi isə, konstitusyonun birinci əsası olan hüquq bərabərliyini mühakimələrdə icra etməlidir. Hüquq bərabərliyi yalnız kişi tayfasını mı məxsusdur? Şəriətin nə haqqı var ki, qadın tayfasını hicab ayəsi vasitəsi ilə daimi həbsə atıb, ömrü boyunca bədbəxt edir yaşamaq nemətindən məhrum edir?.. Əgər şəriət ədalət çeşməsi isə, o konstitusyonun üçüncü əsası olan şəxsi azadlığı icra etməlidir. O halda şəriət hətta islamiyyətin qəbulundan sonra da bütpərəstlərdən və müşriklərdən qul və kənizlər alıb-satmağa nə üçün icazə verir? Məgər bu ən alçaq zülm deyilmi və azadlığa zidd deyilmi?” (4:368).

M.F.Axundovun aşağıdakı fikirləri isə bütünlüklə onun etik baxışlarını, din də daxil olmaqla əxlaq fəlsəfəsi ilə bərabər öz həmvətənlərinin həyatına, deməli milli ideyanın varlığına münasibətini yaxşı ifadə edir. O yazır: “... hər din üç müxtəlif əməldən ibarətdir: etiqad, ibadət və əxlaq. Hər dinin icad olunmasından əsl məqsəd üçüncü əməldir. Etiqad ilə ibadət bu əsl məqsədə görə təfərrüatdır. İnsanın gözəl əxlaq sahibi olması üçün lazım görürük ki, xəyalən gözəl əxlaq sahibi, təzim və sitayiş icad etdirən bir varlıq fərz edək və öz əxlaqımızı onun əxlaqına oxşadaq” (4;295).

Bu düşüncə, maarifçi konsepsiya M.F.Axundovun davamçıları olan digər maarifçi klassiklərimizin də əsas dünyabaxışı olduğundan, gecikmiş maarifçilik ənənələri kimi qiymətləndirdiyimiz Cəlil Məmmədquluzadə irsi sahəsində milli-mənəvi əsaslarımızın maarifçilik dövründəki xarakterik simasını, həmin dövr Azərbaycan cəmiyyətinin, mühitin reallıq mənzərəsini nəzərdən keçirməyi məqsəduyğun hesab edirik.

Məramı bilavasitə milli ideyanı – azərbaycançılıq ideyasını təcərbəyə tətbiq etmək olan böyük ədib və dramaturq Cəlil Məmmədquluzadənin konkret olaraq “Azərbaycan” adlanan əsəri bu baxımdan olduqca xarakterikdir. Maarifçi ədib bu əsərini 1917-ci ildə yazmış və elə bu imza ilə də eyniadlı jurnalda dərc etdirmişdir.

Əsərin yazılma tarixi dövrü ictimai-siyasi motivlər nöqtəyindən sosialist inqilabı ərəfəsinə təsadüf edir və əsərdən ucalan ideyalar SSRİ-nin maddi-mənəvi ideologiyası ilə bərabər, maarifçilik hərəkatının fəlsəfi-etik əsaslarının güclü kanonlarını əks etdirir. Digər tərəfdən qısa zamanda, yəni biraylıq zaman ərəzində xalq ziyalısı, xüsusən də Cəlil Məmmədquluzadə kimi şəxsiyyət yazıçı socialist inqilabının şənində belə tərifnamə yazmazdı. Həm də bütün maarifçilik irsində ilk dəfə olaraq bu əsərdə vətən məfhumu ən ciddi çalarları ilə və termin kimi də önə çəkilib, qiymətləndirilir.

Məsələn, “Azərbaycan” məqaləsindən oxuyuruq: “Ax unudulmuş vətən, ax yazıq vətən! Dünyalar titrədi, aləmlər mayallaq aşdı,

fələklər bir-birinə qarışdı, millətlər yuxudan oyanıb gözlərini açdılar və pərakəndə düşmüş qardaşlarını tapıb, dağılmış evlərini bina etməyə üz qoydular. Bəs sən haradasan, ay biçarə vətən?!” (59;221-222).

Burada maarifçi yazıcının özü ilə dialoqunda şərh olunan ideya da azərbaycançılıq ideyasının vətəndaşlıq – əxlaq, mənəviyyət sisteminə yerini və əhəmiyyətini göstərir. “Dilim nə dilidir? – Azərbaycan dilidir. Yəni vətənim haradır? – Azərbaycan vilayətidir. Demək, çünki dilimin adı türk-Azərbaycan dilidir, belə məlum olur ki, vətənim də Azərbaycan vilayətidir” (59;222).

Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycançılıq ideyasının təhlilinə çalışdığımız bu əsərdə ərəzi, sərhəd məsələsinə də toxunur, bu istiqamətdə böyük azərbaycanlımız olaraq vətənimiz Azərbaycanın coğrafi xəritəsinin qədim zamanlardan mövcudluğunu təbliğ-təşviq edir. Belə ki, o, bu əsərində Azərbaycanın çox hissəsinin İranda, qalan hissələrinin “Gilandan tutub, qədim Rusiya hökumətilə Osmanlı hökuməti daxillərindədir ki, bizim Qafqazın böyük parçası ilə Osmanlı Kürdüstanından və Bəyaziddən ibarət olsun” (59;222) – kimi böyük azərbaycançı qüruru ilə vurğulayır.

Azərbaycançılıq ideyasının işıqlanması baxımından Cəlil Məmmədquluzadənin ikinci böyük əsəri “Anamın kitabı” dramı da diqqəti cəlb edir. Dramda maarifçi ideyalar, maarifçi fəlsəfi-etik prinsiplər və ənənələrlə bərabər, milli ideya – azərbaycançılıq fəlsəfəsi geniş əks olunmuşdur. Bu əsərdə, həmçinin maarifçi realist ədib azərbaycançılıq ideyasını konkret olaraq fəlsəfi əxlaq və mənəviyyət konsepsiyasından çıxış edərək dəyərləndirmişdir.

“Azərbaycan” məqaləsində olduğu kimi “Anamın kitabı” dramında da Cəlil Məmmədquluzadənin öz vətəninə, xalqına, onun gələcəyinə ümidləri, soydaşlarının “Ana dili” və “Ana-vətən” məfhumlarının daşdığı mənalara bağlı düşüncələri öz əksini tapmışdır.

Belə ki, Ana obrazını vətən mənasında təsvir edən dramaturq onun oğlanları – Rusiyanı təmsil edən Rüstəm bəyin, İran-müsəlman mədəniyyətinə bağlı olan Mirzə Məhəmmədəli bəyin və türk-

çölüyü təbliğ edən Səməd bəyin simasında yetişən ziyalıların azərbaycançılığın kəsb etdiyi milli ideyadan uzaq, eyni zamanda, vətən anlayışının daşdığı mənalardan, həmçinin birlik-bərabərlik ruhundan təcrid olunmuş halda yetişdiklərini tənqid edirdi.

Dramda Rüstəm bəyin anası ilə dialoqda söylədiyi fikirlər bunu yaxşı ifadə edir. “Rüstəm bəy: Ana, bax mən səni lap yaxşı başa salım. Nə qədər ki, mən bu kitablara etiqad eləyirəm (öz kitabları tərəfə əlini tutur), Məhəmmədəli də bu kitablara (Mirzə Məhəmmədəli tərəfə əlini uzadır) və Səməd də bu kitablara (Səməd Vahidə tərəf əlini uzadır) etiqad eləyir, dəxi biz nə təhər ittihad edib, mehriban yola gedə bilərik?” (59;222).

Qardaşlardan Mirzə Məhəmmədəli də bu fikri təsdiqləyir və davam etdirir. “Mirzə Məhəmmədəli: “Bax bu evdə üç qisim kitab var ki, biz üç qardaş bunlara sitayiş edirik. Əgər biz bu kitabları bir-birinin yanına qoysaq və zaiqəyə tapşırısaq, baxıb görərik ki, bu üç qisim kitab bir-birlərinə o qədər oxşayır, necə ki, məsələn, mən Səmədə oxşayıram, Səməd Rüstəmə oxşayır, Rüstəm bəy də mənə oxşayır” (60.97-98).

Kitab, həm də məzmun mahiyyəti baxımından mədəniyyəti ifadə edir. Mədəniyyət isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, maarifçilik dövrünün proqram nəzəriyyəsi, fəlsəfi-etik qayəsi, (məsələn, ensiklopediyaçılar – X.Q.) metodologiyasıdır. Deməli, qardaşlar mədəniyyət proqramına bağlıdırlar. Onu həyatlarının amalı hesab edirlər. Lakin onların mədəniyyətləri öz milli mədəniyyətləri deyildir. O milli mədəniyyət ki, “Anamın kitabı”ndadır. Ananın kitabı isə ana xətti – bir vahid mədəniyyət yoludur ki, onun da adı maarifçilikdir.

“Anamın kitabı” dramında ananın qızı Gülbaharın finalda qardaşlarının “kitablarını” cırıb yandırması, hambala müraciətlə “Niyə hamı bir yerə getmir? Niyə hərə bir tərəfə gedir?.. Yəqin ki, dəli olublar... Nə səbəbə axır, hamı bir tərəfə getmir? Yox! Yox! bu pis işdi...” (59;98), deməsi də məhz bu ideyanı tənqiddən yeni ampluasını

ışıqlandırır və Cəlil Məmmədquluzadə maarifçi estetik idealının dolğun ifadəsi kimi ucalır.

Dramda ananın oğlanları üçün atalarından qoruyub saxladığı vəsiyyət də Cəlil Məmmədquluzadənin yazıçı ideali – Azərbaycançılıq adlı milli ideyanın tərənnümçüsüdür. “Yer, göy, ay və ulduzlar göylərdə seyr edib gəzə-gəzə genə əvvəl-axır günün başına dolanırlar, çünki bunlar hamısı qədim əzəldə gündən qopub ayrılmış parçalardır. Mən etiqad edirəm ki, mənim də balalarım dünyada hər yanı gəzib dolansalar, genə əvvəl-axır anaları Zərnişanın ətrafına gərək dolanalar. Çünki ay və ulduz günəşin parçaları olan kimi, bunlar da analarının ayı və ulduzlarıdır. Vay o kəsin halına ki, təbiətin həmin qanununu pozmaq istəyə! Onun insafı və vicdanı ona müdamül-həyat əziyyət edəcək, nə qədər canında nəfəs var, peşiman olacaq” (59;100).

Ulu öndər Heydər Əliyev Cəlil Məmmədquluzadənin 1994-cü il 28 dekabr tarixində keçirilmiş 125 illik yubileyində söylədiyi geniş və dərin məzmunlu fəlsəfi nitqində böyük Azərbaycan maarifçisinin əsərlərinin xalqımızın milli dirçəliş şüurunun inkişafındakı rolunu məsələsinə də toxunmuş, dövlətimizin milli ideologiyasının yararıb formalaşmasına əvəzsiz təsirini xüsusi olaraq vurğulamışdır. Eyni zamanda Ulu öndər nitqində Mirzə Cəlil “ana dili hadisəsinə” öz elmi-məntiqi və obyektiv qiymətini vermişdir. “Cəlil Məmmədquluzadənin fəaliyyətində ən dəyərli cəhətlərdən biri də Azərbaycan xalqının dilinin inkişafı üçün göstərdiyi xidmətlərdir. Onun daim işlətdiyi “Vətən, vətən, vətən! Millət, millət, millət! Dil, dil, dil!” sözləri xalqımızın, millətimizin fikirlərini, arzularını ifadə edir. Ədibin ana dilinə – Azərbaycan dilinə böyük diqqəti, ana dilini təbliğ etməsi, insanların hamısını ana dilini bilməyə dəvət etməsi və ana dilinin, Azərbaycan dilinin hər yerdə hökm sürməsinə dair fikirləri, yazıları o vaxt üçün çox vacib idi, bu gün üçün də çox aktualdır” (72).

Ulu öndər Heydər Əliyev bu qiymətli nitqində azərbaycançılıq şüurunu şərtləndirən C.Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı” əsəri-

ni də əsl alim kimi dəyərləndirir və göstərirdi ki, ““Anamın kitabı” əsəri Azərbaycan üçün çox dahiyənə bir əsərdir. Çünki bizim xalqımız, respublikamız Şərqi və Qərbi, Şimalın və Cənubun qovuşuğundadır. Əsrlər boyu ayrı-ayrı istiqamətlərdən xalqımıza təsirlər olmuşdur. Mədəniyyətimizin və elmimizin inkişafına da bu təsirlər olmuşdur. Ancaq xalqımızın dahi simaları Azərbaycan dilini daim yaşadıb, Azərbaycanın milliliyini yaşadıb, milli şüuru yaşadıb, milli məfkurəni yaşadıblar. Lakin elə zamanlar, elə dövrlər də olub ki, bəzən başqa ölkələrdə təhsil almış adamlar o ölkələrin dilini, adət-ənənəsini qəbul edərək öz dilini, öz adət-ənənəsini, milliliyini itirməyə uğramışlar. Bu gün də bu, var. Bu hallarla biz yaxın keçmişdə də çox qarşılaşmışıq və demək olar ki, son 20-25 ildə Azərbaycan dilinin Azərbaycanda hakim olması, sadəcə, formal surətdə dövlət dili elan olunması yox, hər yerdə tətbiq edilməsi, inkişaf etməsi böyük söylərin nəticəsidir və bu, çox vaxt güclü müqavimətlərlə rastlaşmışdır” (72).

Beləliklə, təkcə Cəlil Məmmədquluzadənin adından da görün-düyü kimi Azərbaycana, onun milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub saxlanmasına, bütünlükdə azərbaycançılıq ideyasına həsr olunmuş “Azərbaycan” və “Anamın kitabı” adlı əsərləri deyil, küllü halında maarifçilik dövrü ədəbi-ictimai irsi məzmunu etibarilə fəlsəfi-etik mahiyyət daşımış və cəmiyyətin inkişafı üçün mühüm amil hesab olunan Azərbaycançılıq ideyasını inkişaf etdirmiş və bugünkü, aydın, işıqlı səviyyəyə gəlib çıxmasında parlaq mayak olmuşlar.

Burada yeri gəlmişkən diqqət çəkən bir məsələni də yada salmaq istərdik. Belə ki, qədim Naxçıvan torpağında doğulmuş, ictimai-siyasi şəraitin, mühitin, ailənin təbii təsiri ilə bu yazıçıları, mütəfəkkirləri hələ lap erkən yaşlardan oxuyub oxz etmiş Heydər Əliyev bəlkə də təhtəlsiz olaraq Cəlil Məmmədquluzadənin sosial dövlət quruculuğu ideyalarından təsirlənmiş, gələcəkdə böyük maarifçi ədibin Azərbaycançılıq idealını həyata keçirməyə köklənmişdir.

Heydər Əliyev xalqın ruhundan qidalanan güclü milli ideyanı Sovet hakimiyyəti dövründə çalışdığı yüksək vəzifələrdə bütün səlahiyyət və imkanı daxilində qoruyub, möhkəmlətməmiş, xalqımızın müstəqillik əldə etdiyi illərdə Müstəqil Respublikamızın rəhbərliyində təmsil olunduğu illərdə onun elmi sistem halına gətirilməsinə nail olmuşdur.

Bu baxımdan Azərbaycançılıq ideyasını, bu müasir dünyəvi fəlsəfəni yeni dövrdə çox doğru olaraq Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin adı ilə bağlayırlar. Bu bir reallıq və həqiqətdir ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin 40 il ərzində əvvəl xalq, millət sevgisinin diqtəsi ilə, sonra vətəninə seçilmiş şəxsiyyət, lider olaraq, daha sonra ölkəsindən seçilmiş, irəli çəkilməmiş dövlət rəhbəri olaraq imkanı, gücü çatdığı qədər deyil, bütün qüvvəsi ilə, yəni öz mənafeyini, hətta öz təhlükəsizliyini belə gözləmədən güclü erudisiya ilə yaratdığı Azərbaycançılıq milli ideyası bütün dünyada tanınır, qiymətləndirilir. Heydər Əliyevin yeni məzmunlu maarifçi mahiyyətli Azərbaycançılıq milli ideyası dövləti millətdə, milləti dövlətdə və bu iki nəhəng gücü Milli Lider amilində birləşdirərək elə bir monolit dövlətçilik-vətəndaşlıq-mənəviyyət amilinə çevirdi ki, bu gün də, Ulu öndərin əbədiyyətə qovuşduğu 15 il ərzində də öz dəyərini, nəzəri-təcrübi əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır.

Azərbaycan elmi-ictimai fikrinin görkəmli nümayəndəsi, akademik Ramiz Mehdiyev bu ənənəvi və modern hadisəni tarixi yaddaş kontekstində qiymətləndirərək onu məhz dövlət və millət birliyi, vahidət kimi səciyyələndirmişdir: ““Azərbaycançılıq” xalqımızın iztirabları ilə yığılmış tarixi dəyərdir, real müstəqilliyə nail olunması, vahid, bölünməz Azərbaycanın qorunması və möhkəmləndirilməsi üçün açardır. Bu gün “azərbaycançılıq” milli həyatın, konfessiyaların harmoniyasının çoxəsrlik ənənəsi, ölkədə yaşayan bütün millət və etnik qrupların qardaşlığının, qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsirin tarixi, onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda birgə mübarizələrinin tarixi təcrübəsidir” (153).

Azərbaycançılıq ideyasının milli-mənəvi əsaslardan siyasi ideologiyaya çevrilməsi, eyni zamanda ümumi vətən-vətəndaş – çoxmədəniyyətlik aspektlərindən paralel inkişaf yolunu tutması məsələləri də düşündürən problemlərdir və xüsusən də biz bu mövzunu Ulu öndər Heydər Əliyevin dolğun siyasi irsində izləməyi zəruri hesab edərək monoqrafiyanın müvafiq yarımfəslinin növbəti bölməsində təhlil etməyi qarşıma məqsəd qoymuşuq və buna da çalışacağıq.

b) Azərbaycançılıq – siyasi ideologiya kimi

Tarixi təcrübədə təsdiqlənmiş elmi-obyektiv qənaətlərdən biri bundan ibarətdir ki, xalqlar-millətlər və onların arzu və məqsədlərinin təmsilçisi olan dövlətlər, torpaq üzərindəki konkret rəsmi atributlara (maddi-mənəvi əsaslar) sahib geosiyasi məkan – sərhədlər daxilində mövcuddurlarsa, eləcə də yalnız milli identik mirasla – milli dövlət, milli ideya, milli lider fenomeni ilə inkişaf və tərəqqi edə bilirlər və əlbəttə ki, dünyaya integrasiya hadisəsində geniş mahiyyətdə dialoq amilinin – qarşılıqlı münasibətlər, əməkdaşlıq, dostluq əlaqələrinin gücü böyük, təsir imkanları sonsuzdur. Əsas məsələ, birinciyə sahiblik hissi və ikinciye dəyərləndirib, ondan faydalana bilməkdir. Tarix arxeologiyasında həm birinciye – yalnız etnomilli identikliyə əsaslanıb dünyəvi tərəqqidən geridə qalmış siyasi obyekt və subyektlər də, ikinciye əsaslanıb xalqın maraqlarını nəzərə almayan dövlətlər də və hər iki mühüm amili öz idarəçilik strategiyası olaraq bir sistemdə birləşdirən güclü dövlətlər də olmuşdur və inkişaf yolundadırlar.

Fikirlərimizi, görkəmli siyasi xadim, akademik Ramiz Mehdiyevin identiklik – milli “mən” məsələsini məhz dövlət və vətəndaş amili kontekstində, deməli siyasi prizmadan dəyərləndirən fikirləri xarakterik səslənir və eyni zamanda bu dərin elmi müddəalar konkret olaraq bizim bu yarımfəslin ana mövzusu – azərbaycançılıq ideyasını qiymətləndirmə nöqtəyi-nəzərindən də maraq doğurur.

“Əsas vəzifə problemə milli-etnik müstəvidə deyil, həm də ictimai-siyasi müstəvidə baxmaq, milli-mənəvi dəyərləri yeni qurulan cəmiyyətin bilavasitə strukturuna daxil etməkdir. Bu baxımdan azərbaycançılıq təlimi Azərbaycan dövlətçiliyi ilə sıx surətdə bağlıdır. Müstəqil Azərbaycan dövləti olmadan, azərbaycançılıq da açıq, dinamik bir proses kimi yaşaya bilməz” (55;7;8).

Akademik Ramiz Mehdiyev Heydər Əliyevin əsas dövlət quruculuğu amal və missiyasının mahiyyətini digər bir əsərində yenə milli identiklik – milli ideya ilə vəhdətdə şərh edərək yazır: “Heydər Əliyevin missiyası yalnız Azərbaycan dövlətinin dayaqalarının möhkəmləndirilməsi, müstəqilliyin inkişafı və dövlətçilik tariximizin müasir mərhələsinin sürətliliyinin təmin edilməsi kimi şəərəfli bir vəzifəni yerinə yetirməklə məhdudlaşmadı. O, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması konsepsiyasını həyata keçirdi, eyni zamanda Azərbaycan vətəndaşlarını birləşdirən, xalqımızı beynəlxalq aləmdə vahid amal, əqidə, məqsəd və məram ətrafında səfərbər edən milli təlim – “azərbaycançılıq” ideologiyasını da yaratdı. Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin təməlini qoymaqla müqəddəs bir missiyanı gerçəkliyə çevirdi: milliliklə dövlətçiliyi bir-birinə qovuşdurdu, onların sarsılmaz vəhdətini təmin etdi. Dünyadakı hər bir xalqın arzusunda olduğu bu ölçətməz ideal Azərbaycan adlı məkanda da reallaşdı” (126).

Akademik Əfrand Daşdəmirov da “Millət və cəmiyyət tarixin sərə dönəmində” əsərində Azərbaycan milli ideyasının mənbəyi, qaynaqları məsələsinin ictimai təcrübədə, deməli siyasi subyektləşmədə reallaşa bilməsi məsələsi üzərində dayanır və göstərir ki, “... mədəniyyət sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlər, millətin topladığı mənəvi intellektual potensial yalnız köklü, əsaslı şəkildə dərk edildikdə, dəyərləndirildikdə milli mənlilik şüurunda ümumiləşdirici ideyalar, baxışlar, konsepsiyalar şəkildə möhkəmləndirildikdə ictimai praktikada reallaşa bilər. Mənəvi özünüdərkə olan tələbat mədəniyyətin özündə, onun cəmiyyətin, millətin, ayrıca şəxsiyyətin həyat fəaliyyə-

tinin, sivilizasiyanın təmin olunmasındakı qaçılmaz rolunda, hər bir yeni nəslin həyatında əbədi humanist dəyərlərin təsdiqindədir” (13;115).

Əlbəttə, milli identikliyin ilkin əsası – məkan, dil, din, eyni adətlər, eyni vərdişlər, eyni milli ənənələr, hətta ailə başçıların eyni etnikdən olması şərtləri translyasiya xarakterindən nə qədər yenilənmələrə məruz qalsa da onun özəlliyi kökdən ayrılmamaq, mədəni mirasa sahib olmaqdır.

Diqqət etsək görərik ki, həyat programında bütün bəşərə aid keyfiyyətlər, məsələn, humanizm, müsbət etik, nəciplik, vicdan, ləyaqət, inam, etibar, sədaqət, qəhrəmanlıq, mərdlik və s. kimi çox ümumilər vardır.

Deməli, bütün xalqların və millətlərin ümumi bəşəri məzmun və mahiyyət kəsb edən psixoloji, fəlsəfi-etik keyfiyyətlərdə birləşməsi obyektiv dialektik qanunauyğunluq kəsb edir və bütün dövlətlər öz siyasi milli ideologiya prinsiplərində bu ümumbəşəri vətəndaşlıq-əxlaq, mədəniyyət konsepsiyasından çıxış edirlər. Məsələn, azadlıq, bərabərlik, humanizm, seçmək və seçilmək və beləcə geniş və dolğun mədəni əsaslar bütün bəşərə aiddir, deməli, siyasi yanaşmalar aspektindən onların mahiyyəti dəyişməz olaraq qalır. Lakin milli ideya anlayışı konkret olaraq bu fikri ehtiva edir ki, o ayrıca bir xalqın, bir millətin özünə xasdır və bu xarakterik bir kod, şifrə kimi həm qorunan, həm istifadə olunan, həm də ötürülən mədəni mirasdır.

Biz burada bütün xalqımız üçün ümumi milli-mədəni dəyər olan və qəbul edilən son dərəcə yüksək qonaqpərvərlik, böyüycə, ağsaqqala, ağbirçəyə, ziyalıya ehtiram, müəllimə hörmət, qadına nəzakət, şərəf, ləyaqət, rəngarəng el adətləri – toy, bayram, həmçinin yas və dini mərasimləri buna misal göstərə bilərik.

Bu mədəni əsaslar çox güclü və həssas milli psixoloji-etik, sosial-mədəni məzmunu ifadə edir ki, onlar vasitəsilə xalqın ümumi milli psixologiyası, fəlsəfi əxlaq təsəvvürləri, estetik şüuru, dini baxışları, dolğun mədəniyyəti üzə çıxır.

Misal olaraq göstərməliyik ki, bizim xalqda ağsaqqal-ağbirçək, böyük-küçük, kişi-qadın, uşaq-cavan mənəvlərində münasibətlər dünyanın heç bir xalqında müşahidə olunmayacaq qədər müsbət məzmununda və yüksək səviyyədədir. Bunu artıq formalaşmış düşüncə tərzimiz də təsdiqləyir. Böyüklər evə gəldikdə evdəkilərin ayağa qalxıb onları qarşılaması, cavanların böyüklər olan məclisdə ciddi olması, hər hansı bir mübahisənin, yaxud problemin böyüklərin təsiri ilə müsbət həll olunması, böyüklərə nəqliyyatda, müxtəlif yerlərdə gənclərin yol, yer verməsi və s. adətlərimiz, həmçinin “Yol böyüyün, su kiçiyindir”, “Uluya qulaq asmayan ulaya-uluya qalar”, “Allahsız yerdə otur, ağsaqqalsız yerdə oturma” və başqa atalar sözlərimizdə xalqımızın bu mədəni meyarı öz əksini tapmışdır. Ailələrdə qonağa xüsusi hörmətin ifadəsi kimi “Qapıya düşmənlə belə gəlsə geri qaytarılmaz” (Dədə Qorqud), “Ev alma, qonşu al”, “Yaxın qonşu uzaq qohumdan yaxşıdır”, “Naxırçı ilə dost olanın darvazası gen gərək”, “Qonağın gəlməsi ruhi-bərəkəti artırır”, “Qonağın ruzisi ondan əvvəl gələr” misalları da bizim milli adət-ənənələrimizi əks etdirir. Bundan başqa qonağa hörmət, dost inam, etibar, sədaqət hissi, qadınlara, analara, qız-gəlinə, habelə müəllimə, alimə, ziyalıya ehtiram kimi müsbət milli keyfiyyətlər babalarımızdan bizə ötürülmüş bir mədəni əxlaqi miras, xalqımızın qədim dövrlərdən bu günə kimi qoruyub, gələcək nəsillərə ötürdüyü milli adət-ənənələrin, mədəniyyətin nümunəsidir.

Əlbəttə ki, tarixi mədəni mirasın kökündə milli ideyanı - “Azərbaycançılıq” fəlsəfəsini təsdiqləyən əsaslar vardır ki, bu haqda Ulu öndər Heydər Əliyevin aşağıdakı iqtibasda ifadəsini tapmış dəyərli fikirləri xarakterik səslənir. Belə ki, Ulu öndər 1970-ci illərdə bir xarici qonağın gənclərin yaşlılar gəldikdə ayağa qalxmasına təəccüb edib, ondan bu cür yüksək etik mədəniyyətə necə nail olduqlarını soruşarkən “Biz buna nail olmamışıq. Bu bizim xalqımızın mədəni dəyərləridir” – cavabını vermişdir və çox illər sonra o, bu xatirəsini yada salarkən tam səmimiyyətlə bildirmişdir ki, “Sizinlə

açıq danışiram, o vaxt deyə bilmirdim ki, bu islam dininin mənəvi dəyərləridir. Çünki biz hamımız o vaxtlar İslam dinini qadağan edən adamlar idik. Amma bu gün deyirəm ki, bunlar, həqiqətən İslam dininin bəşəriyyətə və İslam aləminə bəxş etdiyi çox yüksək dəyərlərdir” (29;36).

Doğrudan da Ulu öndər Heydər Əliyevin vurğuladığı kimi Azərbaycan xalqının milli-mənəvi əsasları, milli dəyərlərimiz xalqımızın mənsub olduğu İslam dininin təlqin etdiyi həyat fəlsəfəsi ilə uyğunlaşma prosesi keçirmiş və zaman-zaman öz dominant əxlaq kodeksini yaradıb inkişaf etdirmişdir.

Elmi obyektivliklə göstərməliyik ki, xalqımızın uzun əsrlik milli-mənəvi dəyərlər xəzinəsi bizə dini psixoloji olduğu qədər, əxlaq, mənəviyyət fəlsəfi, həmçinin estetik hisslər kimi də transformasiya olunmuş və biz varislər olaraq ondan şüurlu və hətta təhtəlsüz formada gündəlik həyatımızda, yaşamımız daxilində geniş surətdə faydalanırıq. Əslində isə bu tərəqqiyə doğru istiqamət götürmüş mədəniyyət yolu bizim milli mənəvi ideal və ideyamızın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu yolu gözəlləşdirə bilərik, lakin dağıda bilmərik. Onun dairəsini genişləndirə də bilərik, hətta daralda bilərik, ancaq tamamilə qapada bilmərik. Biz öz mədəniyyət yolumuzdan çıxarıqsa, milli mentalitet anlamını daşıyan milli ideyaya zidd getmiş olarıq ki, bu da əxlaq-mənəviyyət baxımından qəbuledilməz bir hadisədir.

Akademik Ramiz Mehdiyevin problemlə bağlı aşağıdakı iqtibasda cəmlənmiş fikirləri bu problemi qabarıq şəkildə işıqlandırır: “Deməli, biz ümumbəşəri dəyərlərə doğru irəliləməyə kömək edən milli xüsusiyyətlərimizi qorumaq uğrunda mübarizə aparmalıyıq. Ona görə də nəinki milli mədəniyyəti və ənənələri qorumaq, həm də onların inkişaf etdirilməsi və gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün şərait yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz belə yanaşma dahi Heydər Əliyevin bizə miras qoyduğu Azərbaycan milli dövlətçiliyini inkişaf etdirməyə imkan yarada bilər” (126).

Əlbəttə, bu yol bizi keşməkeşli, mürəkkəb tarixi hadisələr üzərindən Azərbaycançılıq ideyası – milli dövlət siyasətinə, strateji ideologiyaya gətirib çıxarmışdır. Xalq və millət – bu ciddi iki amil – bu yol ilə – Azərbaycançılıq ideyası ilə sivil, hüquqi, demokratik prinsiplərə əsaslanan milli müstəqil dövlətin quruculuq vəzifələrini həyata keçirir.

Heydər Əliyevin 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında dövlət siyasətini səciyyələndirərkən söylədiyi dərin məzmunlu fikirlər Azərbaycançılıq ideyasının ölkəmizin siyasi idarəçiliyində sistem mahiyyətini təsdiqləməklə bərabər, həm də “Heydər Əliyev siyasəti – Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” monoqrafiyasında təhlil mövzusu olan milli identiklik – milli özünüdərk və özünüdərkə bariz izahı kimi dövlətin və hər bir vətəndaşımızın ideya yolunu müəyyən edir. Eyni zamanda bu fikirlər Ulu öndərin fərdi identiklik xüsusiyyətlərini aydın şəkildə təsdiqləyir: “Əziz həmvətənlər! Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. **Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır.** Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” (133).

Biz azərbaycançılıq milli ideyasının obyektiv təhlil-qiyətləndirmələri ilə akademik Ə.Daşdəmirovun “Millət və cəmiyyət tarixinə sətir dönməndə” əsərində də qarşılaşırıq.

Tanınmış alim milli ideya və etnik mədəniyyət problemini təhlil edərkən belə bir ideya irəli sürür: “... milli ideya etnosun mənlilik şüurunun və məqsədyönlüliyinin daha çox ideologiyalaşdırılmış sahəsi, millətin mənəvi, ideya-əxlaqi həyatının spesifik fenomeni, ictimai-siyasi vəziyyətinin etnikləşməsi, yaxud ...etno-mədəni həyatın siyasələşdirilməsi kimi çıxış edir” (13;116).

Bu fikirlərin davamında isə alim milli mədəniyyətin etnik qatları ilə bağlı milli ideyanın sintez mənbəyini araşdıran bütün tədqiqatçılar kimi bizim qənaətimizə uyğun olan konkret tərif-təyinatını şərh edir: “Azərbaycan mədəniyyətinin etnik qatları, etnik komponentləri xalqımızın milli nəçə minillik şüurunda, mənəvi yaşarılı tarixi özünəməxsusluğunun, yeni mədəni suverenliyinin qorunub saxlanmasında müstəsna rola malikdir” (13.121).

Həqiqətən də xalqımızın milli-mənəvi əsaslarından qaynaqlanmış milli ideya hadisəsi sivilizasiyaların davamında yeni mütərəqqi ruhlu insan nəsillərinin yetişməsinə, dövlətin yeritdiyi siyasətin işıqlı düşüncə sahiblərinin qabaqcıl ideyaları ilə möhkəmlənməsinə və onların təkrar dönüş olaraq milli ideyanı qüvvətləndirməsinə səbəb olmuşdur. Adi məişət – davranış-etik normaları təcrübədə, yəni tədricən ictimailəşməklə xalqın ümumi milli ideya mənbəyi əxlaq kodeksini təşkil etdikcə, ümumbəşəri dəyərlərə transformasiya olunaraq beynəlxalq münasibətlər, beynəlxalq qarşılıqlı əlaqələr, beynəlxalq hüquq və s. kimi sivil siyasi, sosial, mədəni inkişafa gətirib çıxarmışdır.

Milli-mənəvi əsaslar üzərində həyatını quran, davam etdirən xalq və millətlər isə təbii olaraq öz əcdadlarından qaynaqlanan milli ideyanı bu mənbədən bəhrələnməklə yaradıb, formalaşdırıb, inkişaf etdirirlər. Milli ideyanın kökündə bu və ya digər xalqın tarixi milli etno-identiklik meyarları, deməli milli “mənlilik” şüuru dayandığı kimi, onun üst qatında artıq həmin əsaslara bağlı vətən, dövlət, xalq, millət maraqları dayanır. Bunsuz milli ideyanın yaşarılığı təsəvvürə gələ bilməz və digər bir məsələ milli ideya xalqın uzun əsrlər boyu formalaşmış etik normalarının, ədəb-əxlaq tərzinin, fəlsəfi təfəkkürünün, yaradıcı estetik şüurunun məhsulu bədii əsərlərdə öz dolğun ifadəsini tapır ki, bu mənəvi irs, birincisi, yeni insan, şəxsiyyət, milli ruh yetişdirir, ikincisi, bu yeniliklə milli məfkurənin güclənməsini şərtləndirir, üçüncüsü, ayrı-ayrı yaradıcılıq sahələrinin inkişafını

müəyyənləşdirməklə, həmçinin bu təsir vasitələri ilə dövrü ideyaları irəli sürür.

Bu məqamda Ulu öndər Heydər Əliyevin dərin zəkasının məhsulu olan və xalqımızın yaddaşına tarixi milli proqram xarakterində iz salmış dəyərli fikirləri yada düşür. Belə ki, Heydər Əliyev 1993-cü ildə Respublikanın Ali Sovetində Gənclərin nümayəndələri ilə görüşdə “Əgər biz bu tarixi yaxşı təhlil edə bilsək, gənclərimiz onunla yaxşı tanış olsalar, adlarını çəkdiyim şəxslərin və yüzlərlə başqalarının əsərlərindən mənəviyyətə dair fikirləri mənimsəyələr, həyatlarında rəhbər tutsalar, Azərbaycan xalqı düz yolla gedəcəkdir” (21.174-175) – kimi müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli ideya məsələsi haqqında müdrik siyasətçi və həmçinin müdrik filosof ideyalarını bölüşmüşdür ki, bu konsepsiya birbaşa Azərbaycanın gələcəyi olan gənclərə “İndiki ideyamız isə milli tarixi ənənələrin millətimizin keçdiyi tarixi yol, ulu babalarımızın yaratdıqları bəşəri dəyərlər əsasında Nizami Gəncəvinin, Xaqaninin, Fələkinin, Nəsirəddin Tusinin, Bəhmənyarın, Nəsiminin, Füzulinin, Vəqifin, Seyid Əzim Şirvaninin, Mirzə Ələkbər Sabirin, Üzeyir Hacıbəyovun, Cəlil Məmmədquluzadənin, Hüseyn Cavidin, Cəfər Cəbbarlının, Səməd Vurğunun, Mirəsədulla Mirqasımovun, Yusif Məmmədəliyevin, Mustafa bəy Topçubaşovun və tarix boyu bir çox digər alimlərimizin, ədəbiyyatçılarımızın, filosoflarımızın yaratdıqları mənəvi dəyərlər əsasında formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir” (21.174-175), düşüncəsini, maarifçiliyini aşılayır və Ulu öndərin 10 il sonra bütün Azərbaycan cəmiyyətinə daha konkret olaraq bəyan edəcəyi “Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin əsas ideyası Azərbaycançılıqdır” (55) – ideya və ideologiyasına real zəmin yaradırdı.

“Azərbaycançılıq” – bu ideya və ideologiya tarixin yetirdiyi, zamanında tarix yazmış və özlərindən sonra böyük intibah gücünə malik sistemləri ilə yadda qalan fenomen liderlər təmsalında Ulu öndərin ən ali siyasi məqsədi – milli dövlət quruculuğu konsepsiyası

nın, milli dövlət siyasətinin əsas prinsipi kimi səciyyələnir və fəlsəfi-siyasi baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Beləcə, müstəqil respublikanın milli siyasi ideologiyasını, idarəçilik strategiyasını xalqımızın milli-mənəvi əsasları üzərində düşünən Heydər Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının 1-ci qurultayında milli dil haqqında qəbul edilmiş Qərarı, eyni zamanda milli dil hadisəsini dövlət-millət, millət-dövlət münasibətlərində xüsusilə dəyərləndirirdi. Bu baxımdan Ulu öndərin aşağıdakı iqtibasda şərh olunan fikirləri onun zəngin siyasi irsində proqram mahiyyətində maraq doğurur. “Azərbaycan dilinin inkişafı haqqında bizim qəbul etdiyimiz geniş qərar məhz bu məqsədi daşıyır. Biz Azərbaycanın latın əlifbasına keçməsi haqqında qərar qəbul etdik. İndi Azərbaycanda hamı, bütün dövlət orqanları yalnız latın əlifbasından istifadə edir. Bu da bizim milliliyimizi, azərbaycançılığımızı göstərən çox mühüm bir amildir. Biz bundan sonra da Azərbaycan dilinin inkişaf etdirilməsi üçün səylərimizi davam etdirəcəyik” (133).

Eləcə də Heydər Əliyevin bu gün aforizm kimi dillər əzbəri olan Dil haqqında dərin fikirləri onun azərbaycançılıq ideya və məqsədlərini dolğun ifadə edir: “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir” (119); “Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır” (119); “Biz indi müstəqil dövlət kimi, azad xalq kimi öz dilimizlə, Azərbaycan dili ilə fəxr edirik... Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur” (179).

Heydər Əliyev geniş xalq kütləsi önündə, eləcə də dövlət tədbirlərində Azərbaycan dilində və hətta çoxlarının yaddaşında ülvilik hisslərini riqqətə gətirən kəlmələrlə, ifadələrlə dərin məzmunlu çıxışlar etməklə, nitqlər söyləməklə hamıda öz ana dilini bilmək, öyrənmək marağı və məsuliyyəti aşılamaq milli marağı ilə kifayətlən-

məyərək bunu ölkə konstitusiyasında, həmçinin təhsil qanununda sistemli şəkildə tətbiq etmişdir.

Sistemli milli ideologiyanın ən monumental abidəsi əlbəttə ki, Heydər Əliyevin yaradıcısı olduğu Azərbaycan Konstitusiyası idi. - Azərbaycan dilinə verilən ən yüksək dəyərlər statusu sırasında “Maddə 5. Dövlət dilinin təhsil sahəsində işlənməsi; o cümlədən 5.3. Azərbaycan Respublikasında ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul zamanı Azərbaycan dili fənnindən imtahan verilməlidir” müddəaları ölkənin və xalqının bu gününü və eyni zamanda gələcəyini nəzərdə tutan, bundan başqa öz tarixinə ehtiramlı Liderin böyük azərbaycançılıq mövqeyinə xidməti hesab olunur və bu tarixən öz təsdiqini tapmışdır.

Ulu öndər ilk növbədə xalqın maariflənməsini, əsl maarifçilər kimi “millətinin elmlərə yiyələnməklə tərəqqi etməsini”, ölkə təhsilinin yüksəlməsi ilə savadlı, ixtisaslı vətəndaşların yetişməsini ən ali idarəçilik prinsiplərindən biri hesab edərək bu istiqamətdə iri miqyaslı işlər həyata keçirirdi. Heydər Əliyevin təhsil sahəsini milli dövlət ideyası kimi dəyərləndirərək göstərirdi ki, “Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, Azərbaycan elmi inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq” (120).

Eyni zamanda “Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz” (120) – deyən Heydər Əliyev hələ respublikamıza rəhbərlik etdiyi 1970-ci illərdə Azərbaycanın ən ucqar dağ rayonlarında, uzaq kəndlərdə təhsilin inkişafına diqqət yönəlmiş, hətta analoqu olmayan bir hadisənin – minlərlə azərbaycanlı gəncin keçmiş

SSRİ-in ən müxtəlif qabaqcıl respublikalarının ali təhsil ocaqlarında oxuyub, vətənə peşəkar mütəxəssislər kimi dönməsinin sistemli əsasını qoymuşdur. Bu ideya Heydər Əliyevin böyük xeyirxahlıq hissi ilə bərabər onun bu gün belə müstəqil ölkəmizin bütün sahələr üzrə tanınan, seçilən kadrlarla təmsil olunması faktının timsalında dövlət quruculuğu siyasətinin məqsədli prinsipi idi.

Digər tərəfdən Heydər Əliyev öz milli tarixini dərinləndirən bilən bir milli lider olduğu üçün ona Azərbaycan maarifçilərinin də Rusiyada təhsil alıb, savadlanıb öz millətlərinin gələcəyini “qurduqları” və bu yeni dünyəvi ideyalar ilə qurulan Azərbaycan cəmiyyətində əsas gücün, ilk vəzifənin təhsilin olduğu həqiqəti məlumdur və o böyük uzaqgörənliklə bu milli şüur “arxivindən” bəhrələnirdi.

Fikrimizin əyani təsdiqi üçün Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana ikinci dəfə rəhbərliyi dövründə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyası haqqında (1998-ci ildə)”, “Azərbaycan Respublikasında Təhsil İslahat Proqramı (15 iyun 1999-cu il tarixdə)” tarixi rəsmi dövlət sənədləri məhz müstəqil Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminə dünyəvi-beynəlxalq təhsil modellərinin tətbiqinə şərait yaradan yeni məzmunlu milli maarifçilik islahatlarını misal gətirə bilərik.

Azərbaycan Dövlətinin Milli Təhsil Strategiyası sahəsində həyata keçirilmiş tarixi əhəmiyyətli islahatlar arasında Heydər Əliyevin imzaladığı Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı haqqında 15 iyun 1999-cu il tarixli 168 sayılı Sərəncamın giriş hissəsində bu Sərəncamın mahiyyəti, onun verilməsinin əsasları belə şərh olunur:

“Təhsil sisteminə islahatların zəruriliyi respublikanın sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və dövlət quruluşunda baş vermiş köklü dəyişikliklərlə bağlıdır. İndiki mərhələdə təhsil sistemi inzibati-amirlik prinsipinə əsaslanan totalitarizmdən azad, açıq, demokratik və çoxşəxəlî formada qurulmalıdır.

Təhsilin inkişafı müasir şəraitdə yalnız dövlətin vəzifəsi olmayıb, demokratik cəmiyyətin bütün ünsürlərinin, təhsil alanların və onların ailələrinin, dövlət və qeyri-dövlət təhsil müəssisələrinin, elmi-pedaqoji birliklərin, mütəxəssislərlə təmin olunmağa ehtiyacı olan potensial tələbatçıların, ictimai və dini birliklərin çoxşəxəlî və çoxaspektli əməkdaşlıq sahəsidir” (82).

Rəsmi sənədin giriş hissəsində “İctimai-siyasi həyatımızdakı qeyri-sabitlik, iqtisadi sistemin bütün sahələrində istehsalın gerilməsi və milli gəlirin azalması həm təhsilin büdcə təminatını aşağı salmış, həm də bütövlükdə təhsil sisteminin yeni iqtisadi mexanizminin yaranmasına imkan verməməsi” (82) – amilləri müstəqillik illərinə kimi və eyni zamanda keçid dövründə ölkənin təhsil sektorunda ciddi islahatların aparılmamasının obyektiv və subyektiv səbəbləri kimi eyni zamanda “İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində müşahidə olunan dirçəliş, yaranmış maliyyə sabitliyi, qeyri-büdcə sferasından əlavə vəsaitlərin cəlb olunma imkanlarının mövcudluğu həm qeyd olunan çətinlikləri aradan qaldırmağa, həm də bütövlükdə təhsil sisteminə köklü islahatlara başlamağa əlverişli şərait yaratmışdır. ... Aparılacaq islahatlar nəticə etibarilə təhsil sisteminin müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitinə cavab verən yeni iqtisadi-təşkilati və idarəetmə mexanizminin yaradılmasını təmin etməlidir” (82) rəsmi qənaəti əsaslandırılır.

Proqramda Azərbaycan təhsil sistemi “İslahatın məqsədi və prinsipləri”, “Mərhələlər”, “Başlıca istiqamətlər”, “İslahatın əsaslandırılması”, “İslahatın həyata keçirilmə mexanizmi”, bundan başqa “Respublikada təhsil sisteminin vəziyyəti”, “İslahatın əsas istiqamətləri”, “Proqramın həyata keçirilməsi tədbirləri”, “Gözlənilən nəticələr” hissələrində dolğun forma və məzmununda əks olunmaqla Ulu öndərin “Təhsil millətin gələcəyidir” (120), “Təhsilimizin məqsədi - gənc nəsə, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır” – amalına əks etdirir.

Məsələn, 168 sayılı Sərəncamın “4. Gözlənilən nəticələr” hissəsində xalqımızın tarixi şəxsiyyəti, Ulu öndər Heydər Əliyevin milli dövlət ideyası – Azərbaycançılığın təhsil kimi üzvi bir parçası və eyni zamanda milli siyasi ideologiyanın xalqın bu günündən başlayan və gələcəyini təmin edən sütunlarını aşağıdakı iqtibasda yer alan müddəalarla belə əsaslandırılmışdır:

1. Təhsil sisteminin yeni normativ hüquqi, iqtisadi və informasiya bazası yaradılacaq.

2. Müxtəlif yönüm və səviyyəli təhsil müəssisələrinin integrasiyası nəticəsində onların bazasında yeni tipli elm-təhsil mərkəzləri yaradılacaq, təhsil müəssisələri şəbəkəsi yenidən qurulacaqdır.

Bazar iqtisadiyyatının tələbatına uyğun təhsil sisteminin yeni strukturu yaradılacaq.

3. Ümumi və peşə təhsilinin bütün pillə və səviyyələrində dövlət təhsil standartlarına müvafiq təhsil proqramları və tədris planları yenidən hazırlanacaq.

Təlim-tərbiyənin məzmunu təhsil alanların imkanlarına uyğun dövlətin, ictimaiyyətin və şəxsin tələbatı əsasında qurulacaq.

4. Kadr hazırlığı və təhsil sektoru işçilərinin çevikliyi, peşəkarlığı və rəqabət qabiliyyəti artırılacaq.

5. Təhsilin tədris, elmi-metodiki və informasiya təminatı real tələbat və strateji istiqamətlərə uyğun qurulacaq.

6. Təhsil sistemində dövlət-ictimai və ictimai-dövlət xarakterli yeni idarəetmə modeli yaradılacaq.

Təhsilin dinamik inkişafını və yüksək keyfiyyətini, şəxsiyyətin və cəmiyyətin tələbatını təmin edən, dövlət və ictimaiyyətin birgə fəaliyyətinin səmərəli əlaqələndirilməsini tənzimləyən idarəetmə sistemi yaradılacaq.

7. Təhsil sistemi müəssisələrinin təchizatının yeni mexanizmi, müasir tələblərə cavab verən maddi-texniki bazası yaradılacaq.

8. Təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsinin yeni mexanizmini əks etdirən iqtisadi model yaradılacaq” (82).

Bu müddəalar kimi dövlət quruculuğu məqsədinin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşının, xalqın gənc pöhrələrinin intellektual səviyyəli gələcəyi dayanan, Heydər Əliyevin “Biz müstəqil dövlət olaraq özümüzün təhsil sistemimizi istədiyimiz kimi qururuq. İndiyə qədər yaranmış təməlin üzərində Azərbaycan təhsili, məktəbi bundan sonra daha da təkmilləşəcəkdir” (120) – fikirləri də onun böyük Azərbaycançılıq ideologiyasına xidmət etmək amalını təsdiqləyir.

Başqa bir misalla da Ulu öndərin dövlətçilik idarəçiliyində azərbaycançılıq milli ideologiyası platformasını aydın görə bilərik: “Dövlət müstəqilliyinin xalqımıza bəxş etdiyi nemətlərdən biri də odur ki, biz artıq təhsil sistemimizi xalqımızın, millətimizin tarixinə, mənaəviyyətinə, ənənələrinə uyğun qururuq. Doğrudur, bu proses çox mürəkkəb prosesdir. Bu proses qısa müddətdə başa çatma bilməyəcəkdir. Bu gün təhsil sahəsində çalışan bütün və təndəslərə, müəllimlərə, təhsil müəssisələrinin rəhbərlərinə müraciət edərək xahiş edirəm ki, onlar tezliklə təhsil sistemində işlərin müstəqil Azərbaycanın prinsipləri əsasında qurulmasına nail olsunlar” (120).

Əgər biz dünyanın nəhəng dövlətlərindən biri Rusiya Federasiyasının prezidenti Vladimir Putinin 2012-ci ilin dekabrında imzalamış olduğu Təhsil haqqında Rusiya qanununun əsas bazasının Heydər Əliyev tərəfindən 1980-ci ildə hazırlandığı faktını yada salsaq, o zaman xalqımızın Ulu öndərinin öz milli təhsilinə, onun Ana dilində olması məsələsinə nə qədər həssas və məsuliyyətli mövqeyini aydın başa düşə bilərik.

Bu baxımdan dilçi alim Hüseyn Həşimlinin aşağıdakı fikirləri xarakterikdir. Alim “Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili” məqaləsində yazır: “Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın Prezidenti kimi milli təhsil konsepsiyasının tətbiqində ənənə və müasirliyin üzvi vəhdətini, respublikamızda illər boyu toplanılmış dəyərli təcrübəni də nəzərə almaqla islahatlar aparmağı vacib şərt saymış, bu qiymətli prinsipi rəhbər tutmağı lazım bilmişdir. Dahi rəhbər təhsil işçilərinə xitabən deyirdi: “Təhsilin özündə aparılan islahatlar çox vacibdir ...

Mənim sizə tövsiyəm ondan ibarət olar ki, islahatları düşünülmüş qaydada aparasınız, formalizmə yol verməyəsınız, Azərbaycanın milli ənənələrinin üstündən keçməyəsınız. Bunlar, həqiqətən, həm Azərbaycan təhsilini dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təhsili səviyyəsinə ardıcıl surətdə çatdırsın, həm də burada səhvlər buraxılmasın, mövcud yaxşı işlər pozulmasın” (134).

Milli ideya konsepsiyasında milli dil və təhsil qədər din – xalqın minillər boyu öz əxlaqında, mədəniyyətində yaşatdığı milli dini dəyərlər də məhz milli ruh, milli ideya mahiyyətində əsas təşkil edir. Burada böyük Azərbaycan maarifçisi Həsən bəy Zərdabının xüsusi olaraq vurğuladığı bir fikrə diqqəti yönəltməyi zəruri hesab edirik. Belə ki, H.Zərdabi elm-tərəqqi, dil və din, onların güclü faktor olmasına münasibət bildirərək yazmışdır ki, “... Elm təhsil etmək ilə tərəqqi edib irəli gedən vaxtda hər tayfa görək iki şeyi bərk saxlasın ki, bu şeylərdən birisi dil və birisi din və məzhəbdir. Elə ki, bunlardan birisi əldən getdi, tayfanın beli sınan kimidir. İkisi də gedəndə qeyri-tayfalara qarışar, mirar ilə yox olar” (67).

İqtibasdan da göründüyü kimi din və dil amillərini böyük maarifçi son dərəcə yüksək qiymətləndirir, hətta milli varlıq olaraq onların əhəmiyyətini “Elə ki, bunlardan birisi əldən getdi, tayfanın beli sınan kimidir. İkisi də gedəndə qeyri-tayfalara qarışar, mirar ilə yox olar” xüsusi olaraq qeyd edir.

Biz bu yarımfəsildə milli ideyanın tərkib hissəsi olan dini dünyagörüşünü siyasi idarəçilik kontekstində təhlil edərkən Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti andiçmə mərasimindəki nitqində xalqımızın mühüm milli-mənəvi əsas olan İslam dinini dəyərləndirən fikirlərini misal gətirməyi zəruri hesab edirik. Ulu öndər yüksək ali tribunadan dövlət rəhbəri mövqeyini belə bəyan etmişdir:

“Demokratik sivilizasiyalı cəmiyyətdə insan hüquqlarının qorunması dövlətin əsas vəzifələrindən biridir. Əmin ola bilərsiniz ki, bu yüksək vəzifədə mən həmin sahəni daim diqqət mərkəzində sax-

layacağam və insan hüquqlarının qorunması üçün bütün təminatları yaradacağam. Bir sözlə, cəmiyyətimizdə insanın tam azad olması üçün şərait yaradılacaqdır. Bu baxımdan həyatımızın indiki mərhələsində vicdan azadlığı məsələsi də mühüm yer tutur. Xalqımız öz dininə qayıtdı. İslam dini dünyada öz tarixi yerini tutmuşdur. Xalqımızın mənəviyyətinə, elminə, qüdrətinə, zəkasına islam dininin böyük təsiri olmuşdur. Milli ənənələrimiz, mədəniyyətimiz bir çox hallarda islam dini vasitəsilə nəsil-dən-nəslə keçib, indi böyük milli sərvətimiz kimi bugünkü nəsillərə çatmışdır. Azərbaycanda islam dininə insanların sərbəst etiqad etməsi üçün bütün şərait yaradılmış və bundan sonra da yaradılacaqdır. Güman edirik ki, bizim dinimiz respublikanın bu ağır dövəründə vətəndaş həmrəyliyi, vətəndaş birliyi yaranması üçün çox böyük fəaliyyət göstərəcəkdir” (124).

Heydər Əliyevin aşağıdakı iqtibasda ifadə olunan fikirləri də onun dini, xalqın mənəviyyət hadisəsi və milli ideya kimi əsaslandırdığını göstərir “İslam dininin bəşər mədəniyyətinə, bəşər sivilizasiyasına verdiyi töhfələr və xüsusən mənəvi dəyərlər əvəzsizdir, misilsizdir. Biz müsəlmanlar fəxr edirik ki, mənsub olduğumuz islam dini dünyanın böyük bir hissəsini əhatə edir və bəşər tarixi boyu insanların mənəvi cəhətdən yüksəlməsinə və dünyada inkişafa, sülhün, əmin-amanlığın yaranmasına xidmət etmişdir”, “Azərbaycan islam mədəniyyətinin, islam milli-mənəvi ənənələrinin ümumbəşəri mənəvi dəyərlə vahdətindən doğulan bugünkü Azərbaycandır” (25).

Ulu öndər İslam dininin xalqımızın mədəniyyət, əxlaq şüurunun inkişafında misilsiz rolunu daim xüsusi qeyd etməklə bərabər, onun necə dəyərlər “tənqidlərinə” də ciddi mövqedən münasibət bildirmişdir. Məsələn, Ulu öndər böyük Azərbaycan yazıçısı və mütəfəkkiri Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərində din adamlarının kəskin tənqid etməsi məsələsinin bəzən düzgün mövqedən izah olunmaması, əslində süni olaraq ideyanın təhrif edilməsinə çox orijinal həqiqi elmi-fəlsəfi qiymət verərək demişdir: ““Ölülər” əsəri ölməz əsərdir. O, yazıldığı vaxt da lazım idi, o bizə bu gün də lazım-

dir. “Ölülər” əsərindən uzun müddət din əleyhinə təbliğatda istifadə edilib və çox hallarda o, din əleyhinə yazılan bir əsər kimi qəbul olunubdur. Təəssüf ki, o dövrdə bəlkə bu belə idi. Çünki bizim həyatımızda ateist tərbiyəsi hökm sürürdü, din inkar olunurdu və bu əsər bəlkə də bu baxımdan, həmin istiqamətdə xidmət göstərirdi.

Ancaq Mirzə Cəlil bu əsəri yaradarkən heç də dinə müxalif çıxmayıbdır, əksinə, bu əsərlə islam dininin xalqımız üçün nə qədər böyük mənəvi dəyər olduğunu sübut etməyə çalışıbdır. Eyni zamanda o, dini təhrif edənləri, dindən istifadə edib fırıldaqçılıqla məşğul olanları ifşa edib, tənqid atəşinə tutubdur” (72).

Cəlil Məmmədquluzadənin 125 illik yubileyində deyilmiş bu fikirlər bu gün də öz aktuallığını qoruyur. Ulu öndər bu fikirlərinin davamında onu da vurğulayırdı ki, “Biz indi öz dinimizi qayıtmışıq. Din mənəvi mənbələrimizdən biridir. İslam dininin, Qurani-Kərimin Azərbaycan xalqı üçün açdığı yol davam edəcək və biz get-gedə dinimizin hər yerdə özünə layiq yer tutmasına imkan yaradacağıq. Ancaq biz Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərindən bu gün də bəhrələnməliyik. Çünki bu gün də dini təhrif edənlər, dindən öz məqsədləri üçün istifadə edənlər, dindən istifadə edərək xalqımızı cəhəlcəltməyə çalışanlar az deyil. Mirzə Cəlil isə belələri ilə o vaxt mübarizə aparıbdır və “Ölülər” əsəri ilə bizə bu vəsiyyəti edibdir. Biz də onun vəsiyyətini yerinə yetirməliyik” (72).

Beləcə xalqların, millətlərin tarixi taleyində din də mühüm amil, zəruri bir məsələdir. Demokratik ruhlu insanlar xalqların milli hissi olan bu amilə bağlı olur, əsl milli liderlər isə onu daim diqqət mərkəzində saxlayırlar. Bunun üçün əlbəttə ki, fərdin etno psixoloji şəxsiyyət keyfiyyətləri, o cümlədən “ziyalı mən” cəhəti əsas təşkil edir.

Yüksək ziyalılığa, ali mənəvi hisslərə malik milli lider Heydər Əliyevin müqəddəs dinimizə bağlı ailədə dünyaya gəlməsi, İslam dini dəyərləri ruhunda tərbiyə alması heç şübhəsiz, onun gələcək həyat-tale yollarına, təsirsiz qalmamış, Ulu öndər ömrünün sonuna kimi mənsub

olduğu dinə dərin ehtiramlı mövqedə olmuş, siyasi hakimiyyəti illərində onu ciddi şəkildə hifz edib, qoruyub, inkişaf etdirmişdir.

Məsələn, akademik Bəkir Nəbiyev Ümummilli lider Heydər Əliyevlə bərabər iştirak etdiyi müqəddəs Həcc ziyarəti zamanı rəhbərin dinimizə bağlılığını ifadə edən müşahidələrini bir xatirə yazısında belə şərh etmişdir: “...müqəddəs Mədinə şəhərindəki peyğəmbər məscidində bizimlə birlikdə diz çöküb, namaz qılan H.Əliyev əslində mənsub olduğu xalq haqqında təsəvvürü obyektiv surətdə xeyli tərəvətləndirmiş oldu. Bu hərəkətilə O, beynəlxalq aləmdə, xüsusən öz din qardaşlarımız qarşısında sübut etdi ki, keçmiş Sovet İttifaqının ucqar respublikalarından biri olan Azərbaycan kommunist ideologiyasının bütün ciddi – maddi-mənəvi, fiziki, siyasi, inzibati təqib və təzyiqlərinə baxmayaraq xalqın öz dininə olan inamını ürəklərdən, beyinlərdən qazıyıb çıxara bilməmişdir” (29).

Əlbəttə, Heydər Əliyevin dini ibadəti təkcə bir möminin ibadətindən artıq, kommunist ideologiyasının yüksək vəzifəli – rəhbər işçisinin inanca bağlılığı mövqeyindən qiymətləndirilməlidir. Çünki xalqların ateizm tərbiyəsi ilə buxovlandığı 70 illik tarixi mərhələdə siyasi hakimiyyət nümayəndələri dini inam hissini özlərindən belə gizlətməyə çalışırdılar. Heydər Əliyev isə bu sərt ateist sistem daxilində olsa da dövrün bütün mənəvi-psixoloji maneələrini xarizmatik xüsusiyyətləri ilə aşırıb keçir, İslam dəyərlərinə sadıqlığını qoruyub saxlayırdı.

Bu baxımdan Heydər Əliyevin Azərbaycanda keçirilmiş İslam dini mövzusunda beynəlxalq konfransında və Qafqaz müsəlmanlarının qurultayında nitqləri yaddaş arxivlərini təzələyən materiallar sırasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Milli lider nitqlərində İslam tarixi, onun inkişafı və digər aktualıq kəsb edən dini məsələlərdən bəhs edərkən dünyagörüşü əmilində dinin təsirini, xüsusilə, İslam dini mədəniyyətinin bəşərin mühüm dəyər amili mahiyyətini, insanların mənəvi kamilliyində onun misilsiz əhəmiyyətini əsl filosof kimi təhlil edib, qiymətləndirir, eyni zamanda öz xatirələrini xalqı

ilə bölüşürdü. Məsələn, Ulu öndər həmin nitqlərindən birində deyirdi: “məlumdur ki, biz 70 il kommunist ideologiyası təsiri altında tərbiyələnərək dinimizdən və dinin bizə bəxş etdiyi mənəvi dəyərlərdən məhrum olmuşduq. Kommunist ideologiyasının bəşəriyyətə vurduğu zərbələrdən ən böyüyü 70 il müddətində dinə qarşı aparılmış təbliğat və xüsusən dinin qadağan olunması və dinin təhrif edilməsi olmuşdur. Ancaq eyni zamanda bu tarix onu da göstərir ki, din, o cümlədən bizim mənsub olduğumuz İslam dini o qədər qüdrətə malikdir ki, o qədər gücə malikdir ki, heç bir ideologiya, heç bir hakimiyyət, heç bir hökmdar onunla bacara bilməz və 70 illik tarix də göstərdi ki, bunu bacara bilmədi” (18.10).

Heydər Əliyevin bu nitqində də söylədiyi fikirlər dərin məzmunu, milli ruhu, eyni zamanda elmi əhəmiyyəti ilə yadda qalır. Həmçinin də Heydər Əliyev bu nitqində bir siyasi lider olaraq dini dünyanın global problemlərinin həlli üçün vasitə hesab edir, demokratik inkişafda dinin imkanlarına əsaslanılmasının vacib şərt kimi irəli sürür. Məsələn, “...Din, xüsusən İslam dini çoxəsrlik tarixi boyu özündə elə xüsusiyyətlər formalaşdırmışdır ki, bizim üçün müqəddəs olan Qurani-Kərim, Həzrəti Məhəmmədi Peyğəmbərin müsəlmanlara göstərdiyi yol və verdiyi tövsiyələr insanların daxili mənəviyyətinə o qədər uyğun olmuşdur ki, insanlar üçün o qədər faydalı olmuşdur və insanların həyatında o qədər müsbət rol oynamışdır, insanları o qədər səadətə çatdırmışdır ki, bu adət-ənənələr, bu dini qanun-qaydalar nəsil-dən-nəslə yaşamış və heç bir məhdudiyyət bunun qarşısını ala bilməmişdir” (18;10).

Bu cür yüksək mənəvi hisslərə malik Heydər Əliyevin öz dininə, öz ana dilinə bağlılığı və bu ülvəi hisslər, müqəddəs duyğular, elmi baxımdan vətəndaşlıq-mənəviyyət məsələsi şüurlu olaraq onun idarəçilik siyasətinə də təsir edir, dövlət quruculuğu sahəsində özünü əməli surətdə təsdiqləmiş olurdu.

Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi qısa bir müddətdə (6 il ərzində) ölkədə məscidlərin sayı 18-dən 1000-ə çat-

mış, respublikada “Dini Qurumlarla İş Komitəsi” yaradılmış, islam təhsil məktəbləri şəbəkəsi xeyli genişlənmişdir. Ulu öndər respublikamızda və habelə xarici ölkələrdə din mövzusunda keçirilən tədbirləri daim diqqətdə saxlayır, dini əsaslar, şəxsiyyət azadlığı, sülh və dialoq amillərini yeritdiyi siyasi platformanın tərkib hissəsi olaraq dəyərləndirirdi.

Akademik Ramiz Mehdiyev Heydər Əliyevin milli tarixi mirasın əsas qollarından biri din dəyərinə münasibətini nəzəri məzmununda belə şərh etmişdir: “Heydər Əliyevin missiyası yalnız Azərbaycan dövlətinin dayaqlarının möhkəmləndirilməsi, müstəqilliyin inkişafı və dövlətçilik tariximizin müasir mərhələsinin sürəkliliyinin təmin edilməsi kimi şərəfli bir vəzifəni yerinə yetirməklə məhdudlaşmadı. O, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması konsepsiyasını həyata keçirdi, eyni zamanda Azərbaycan vətəndaşlarını birləşdirən, xalqımızı beynəlxalq aləmdə vahid amal, əqidə, məqsəd və məram ətrafında səfərbər edən milli təlim – “Azərbaycançılıq” ideologiyasını da yaratdı. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin təməlini qoymaqla müqəddəs bir missiyanı gerçəkliyə çevirdi: milliliklə dövlətçiliyi bir-birinə qovuşdurdu, onların sarsılmaz vəhdətini təmin etdi. Dünyadakı hər bir xalqın arzusunda olduğu bu əlçatmaz ideal Azərbaycan adlı məkanda da reallaşdı” (153).

Ulu öndər Heydər Əliyevin müdrik kəlamlarından gətirdiyimiz bu iqtibasda ifadəsini tapan “Mənim həyatımın məqsədi Azərbaycandır, Azərbaycan xalqıdır, Azərbaycan Respublikasıdır, Azərbaycan vətəndaşıdır. Əgər mən buna nail ola bilsəm, ən xoşbəxt adam kimi həyatımı başa çatdıracağam. Buna da nail olmağa çalışır və çalışacağam” (119), düşüncəsi dünya maarifçilərinin vahid modern yeni cəmiyyət quruculuğu ideyasının – “millilikdən kənar maarifçilik yoxdur; öz mənafeyini xalqına qurban verən əsl maarifçidir”, – konsepsiyasının milli və bəşəri məzmununu müasir anlamda ifadə et-

məklə bərabər, xalqımızın Azərbaycançılıq məfkurəsini gələcək nəsillər üçün də milli-mənəvi dəyər kimi irəli sürüb əsaslandırır.

Azərbaycançılıq ideyasının əsasında Azərbaycan dövlətinin, onun dövlət maraqlarının dayandığını bütün siyasi həyatı boyu düşünən və əməli fəaliyyəti ilə təsdiqləyən Heydər Əliyev milli-mənəvi əsasların varlığını, fəlsəfi-etik fikrin demək olar ki, bütün müsbət kriteriyalarını ehtiva edən sülh hadisəsini xüsusi qiymətləndirmişdir.

Beynəlxalq Atatürk Sülh mükafatına (1999-cu il) layiq görülmüş Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan və azərbaycançılıq ideyasının sülh, əmin-amanlıq, sabitlik hadisəsindən asılı olduğunu daim diqqətdə saxlamış, bütün məsələlərin danışıqlar yolu ilə həlli siyasi kursunu dəstəkləməklə kütləvi insan tələfatının, milli-mənəvi abidələrin məhvini, bunların da təsiri nəticəsində gözlənilən təbii fəlsəfi-etik keyfiyyətlərin sıradan çıxması əleyhinə olmuşdur.

“Təsadüfi deyil ki, mənə Atatürk Beynəlxalq Sülh Mükafatı verilibdir. Mən bundan sonra heç vaxt müharibə edə bilmərəm” (129) – kimi humanizmin ruhunda dərin məzmun daşıyan düşüncəsini bəyan edən Ulu öndər eyni zamanda fikrini – “Ancaq biz torpaqlarımızın ermənilərin əlində qalmasına da imkan verə bilmərik” (129) – qərarı ilə tamamlayır ki, bu onun milli identikliyin yüksək zirvəsində dayanan vətən-torpaq-vətəndaş-əxlaq dəyərinə bağlılığını təsdiqləyir.

Burada bir məsələni də xüsusi olaraq vurğulamaq istərdik ki, Heydər Əliyev Azərbaycançılığı türkçülük və islam dəyərləri ilə eyni zamanda Azərbaycan respublikasında uzun yüzilliklər ərzində məskunlaşıb yaşamış, qaynayıb qarışmış xalqlarla vətən-vətəndaşlıq mənsubiyyətli – monolit dövlətçilik mahiyyətində dərk edir və öz idarəçilik prinsiplərində bu əsaslara söykənirdi.

Bu baxımdan Ulu öndərin Azərbaycanın ən çətin vaxtlarında – Naxçıvanın blokada şəraitində sözün həqiqi mənasında “ölüm-qalım” ictimai-siyasi vəziyyətində Türkiyəyə üz tutması, Türkiyə Cümhuriyyətinin müstəqil respublikamızla bütün sahələrdə ilk əməkdaşlıq niyyətini müsbət qarşılayaraq müxtəlif sahələr üzrə mü-

qavilələrə qoşulması, həmçinin bir çox dövlət liderlərinin və hətta çoxdan gözlədikləri Atatürk Beynəlxalq Sülh Mükafatını məhz ona verilməsi iki qardaş respublikanın türkçülük və həmrəylik ideyasında birliyinin bariz nümunəsi kimi əhəmiyyət kəsb edir.

Heydər Əliyevin Atatürk Beynəlxalq Sülh Mükafatını alarkən söylədiyi nitqdən gətirdiyimiz misallar fikrimizi təsdiq edir. Ulu öndər deşdir: “Mustafa Kamal Atatürkün həyatı, yaradıcılığı, onun qoyduğu irs sizin üçün nümunədir və bizim üçün, Azərbaycan üçün də böyük nümunədir. Biz özümüzü sizdən ayırmırıq”; “Mustafa Kamal Atatürk bütün dünyaya sübut etmişdir ki, müsəlman ölkəsində, əsrlər boyu dinin təsiri altında dini dövlət kimi yaşayan bir ölkədə layiqli cümhuriyyət qurmaq, demokratik yolla getmək olar. O, dünyanın bəşəri dəyərlərindən istifadə edərək, xalqının mənəvi dəyərlərini bunlarla birləşdirərək öz xalqını daha da yüksəklərə qaldırmışdır”; “Mustafa Kamal Atatürk təkcə Türkiyə üçün yox, bütün dünya türkləri üçün, türk dünyası üçün də çox düşünmüşdür” (129).

Heydər Əliyev siyasi idarəçilik məqsədinin mərkəzində milli və bəşəri amillərin, ictimai-siyasi baxışların mənbəyi xalq, onun tarixi, mənəvi mirası dayanırdı.

Ulu öndər Heydər Əliyevə görə azərbaycançılıq həm mənəvi, həm də ictimai-siyasi, fəlsəfi-etik, hətta iqtisadi-maddi dəyərdir və nəhəng Lider bu siyasi fəlsəfi baxışını dövlət idarəçiliyinin daxili və xarici siyasət kursu kimi inkişaf etdirirdi.

Fikrimizə, akademik Ramiz Mehdiyevin “Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi” kitabında müqəddimə hissəsində Azərbaycanın monolit siyasi idarəçilik sisteminə verdiyi tərif – “...ideologiya kimi “Azərbaycançılıq” müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosial doktrinasının sosial mədəni və etnocoğrafi-siyasi cəhətləri özündə birləşdirmişdir. O, qarşılıqlı dəstək, əməkdaşlıq və bərabərlik prinsipidir. İdeya-nəzəri və siyasi baxımdan “Azərbaycançılıq” və neo-konservatizm bir-biri ilə sıx bağlıdır. “Azərbaycançılıq” coğrafi məkan baxımından sanki neokonstruktivizmin bir hissəsi, milli şəraitdə

bu ideyanın əlavəsidir” (55) – zamanında olduğu kimi həmişə aktuallığını və dəyərini qoruyacaqdır.

Tarixi ənənələrə münasibət millətin və dövlətin xalqla, millətlə əlaqəsinin səviyyəsini müəyyənləşdirməklə yanaşı, həm də bu iki mühüm amili idarə edən vahid güc-milli lider şəxsiyyətini təzahür etdirir. Dövlət atributlarından, dövlət bayram və mərasimlərindən tutmuş, milli ruhu yaşadan bütün ənənəvi hadisələrə kimi dolğun bir sistemə diqqət və qayğı və tədbirlərin uşaq bağçalarında, orta və ali məktəblərdə, bütün müəssisələrdə, hətta şəhərbəşəhər, kəndbəkənd, mələllələr, küçələr boyu rəsmi səviyyədə qeyd olunmasının həyata keçirilməsi vətəndaşlıq-mənəviyyət məsələsini önə çəkməklə böyük bir təbliğat-təşviqat məşını idarə etməkdirsə, bu baxımdan liderin iki mühüm amili – tarixi ənənələr və millətlə əlaqəni idarə etmək fikri öz elmi-obyektiv təsdiqini tapır.

Heydər Əliyev müdrik siyasətçi, rəasional keyfiyyətlərə sahib nəhəng Lider olaraq millət və dövlət maraqlarını bir məqsəddə - Azərbaycanı azərbaycançılıq ideyasında birləşdirərkən Azərbaycanın çoxmillətli geosiyasi məkan, çoxsaylı xalqların, etniklərin eyni vətəni olması mühüm amilini ciddi düşünmüş və uzun onilliklərin siyasi idarəçilik təcrübəsində sınaqlardan çıxmış peşəkarlıq gücü ilə formalaşdırmış, sistemləşdirmişdir. Bu isə siyasi prinsip olduğu kimi, həm də elmi sahədə xüsusi maraq doğuran – Azərbaycançılıq ideyasının çoxmədəniyyətlik-multikulturalizm kontekstində elmi-bəşəri konsepsiyasını irəli sürən əhəmiyyətli siyasi-fəlsəfi mövzudur və beləliklə, biz Heydər Əliyev siyasətində Azərbaycançılıq ideyasının çoxmədəniyyətlik konsepsiyasını növbəti yarımfasildə təhlil edib qiymətləndirməyə çalışacağıq.

c) Azərbaycançılıq – mədəniyyətlərarası dialoq çoxmədəniyyətlik kontekstində

Son dövrdə bütün dünya düşüncəsini məşğul edən identiklik və onunla antitezis təşkil edən multikulturalizm – çoxmədəniyyətlik məsələsi müəyyən bir geosiyasi məkanda yaşayan yerli və çoxsaylı, müxtəlif xalqların, etnik qrupların dialoq hadisəsini əhatə edir, həmçinin özündə etnomilli varlığın bütün məzmununu birləşdirməklə sistem halında diqqət mərkəzində dayanır. Dünya dövlətləri qloballaşma mərhələsində bu çox mühüm amili yeridilən siyasətin əsas məsələsi kimi tətbiq edir, xalq kütlələrinin mənafeyi, ümumi milli maraqların ideya konsepsiyası olaraq dəstəkləyirlər. Ona görə də Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğu siyasətində, iqtidar hakimiyyətinin apardığı daxili və xarici siyasi-ideoloji fəaliyyət proqramında azərbaycançılıq ideyasının siyasi sistemə çevrilməsi təsəddüfi olmayıb, tarixi gerçəkliyin yetişdirdiyi mühüm bir hadisədir. Azərbaycançılıq ideyası həm də elə bir amildir ki, onunla Azərbaycanda yaşayan bütün millət və xalqların mədəniyyəti, əxlaqı, dini, dili və bütövlükdə milli-mənəvi əsasları dövlət-millət münasibətləri kontekstində dərk olunur. Bu baxımdan azərbaycançılıq ideyası, həm də xalqın ümumi milli etnik maraqları sintezinin dərk edilməsidir.

Identiklik – multikulturalizm, çoxmədəniyyətlik – Azərbaycançılıq. Əgər bu sistemdə identiklik tezis, multikulturalizm antitezisi təşkil edərsə, azərbaycançılıq sintez mahiyyətində çıxış edir. Belə ki, identiklik etno-milli “kodu” hifz etmə mexanizmi kimi öz hakimliyini daim hifz edir və ya bu məqsədi daşıyır. Multikulturalizm, əksinə etno-identikliyi “əritmə”, fərdi olanı ümumiləşdirmə – çoxmədəniyyətliliyin – çox identik vahid adda birliyi funksiyasını həyata edir. Təbii ki, bu iki amil arasında – tezis-antitezis ziddiyyəti mövcuddur. Lakin tarixi yüzillər əvvələ gedən “tezis-antitezis” nəzəriyyəsinə sintez prinsipi də vardır ki, bütün inkişaf, tərəqqi məsələlərində onun rolu, təsiri dənılmazdır və ya sintezsiz gerçəklik

qəbul edilməzdir. Belə ki, Azərbaycançılıq etno-identikliyin tezis, multikulturalizmin antitezis mahiyyəti üçün tələb olunan – gözlənilən sintez prinsipi kimi çox xarakterikdir.

Bu baxımdan Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının tarixi milli-mənəvi mirası, milli etnik varlığı – ənənə hadisəsi olan və yeni dövrdə müasir dünyəvi düşüncə ilə zənginləşdirdiyi Azərbaycançılıq ideyası güclü bir siyasi faktordur və onun elmi istiqamətlərdə, xüsusilə fəlsəfi aspektlərdə tədqiq-təhlili xüsusilə labüddür.

Heydər Əliyev xalqın ümumi arzusu və tələbi ilə 1993-cü ildə müstəqil respublikanın siyasi rəhbərliyinə gəldikdən sonra ümum-xalq səsverməsi ilə prezident seçilərkən andıçmə mərasimində ilk nitqində dövlət quruculuğu prinsipləri arasında çoxmədəniyyətlik ideyasına xüsusi önəm verdiyini bəyan etmiş və sona qədər bu məramına sadıq qalaraq əməli fəaliyyətlə, gerçək əsaslarla bir vətəndə, bir iqlimdə uzun yüzilliklər boyu qaynayıb-qarışmış halda mehriban qonşuluq və dostluq şəraitində yaşayan bütün millətlərə “mən azərbaycanlıyam” ifadəsindən ucalan Azərbaycançılıq ideyasına inamı təlqin etmişdir.

Ulu öndərin həmin mərasimdəki nitqindən gətirəcəyimiz bir iqtibas bu baxımdan xarakterikdir. “Azərbaycan çoxmillətli respublikadır. Bu, respublikanın səciyyəvi cəhətidir. Bunun böyük tarixi var və bu tarixlə, respublikanın bu ictimai-siyasi mənzərəsi ilə biz fəxr edirik. Respublikamızda bütün vətəndaşlar dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq eyni hüquqa malikdirlər və bundan sonra da bütün vətəndaşların bərabər hüquqla Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında iştirak etməsi üçün imkanlar yaradılacaqdır. Bu gün bizim islam dininin, Qafqaz müsəlmanlarının rəhbəri, xristian dininin, yəhudi dininin nümayəndələri mənə bu vəzifəyə gəlmək münasibətilə təbrik etdilər. Mən onlara öz minnətdarlığımı bildirirəm və əmin etmək istəyirəm ki, Azərbaycanda bütün millətlərin, bütün dinlərin bərabər hüquqla yaşaması üçün bütün şərait yaradılacaqdır (124).

Bir sömür altındakı bəşəriyyətin vahid inkişaf xəttində birləşməsi məqsədli qloballaşmanın, o cümlədən global mədəniyyətin dövlət və millətlər mənafeyi ilə əslində toqquşmasının real nəticəsi olaraq daha da güclənən etnomilli identiklik və çoxmədəniyyətlik hadisəsi son dövrdə müxtəlif sahə alimlərinin (219;249;250) diqqətini cəlb etməklə fənlərarası elmi tədqiqatlar istiqamətində fərqli mövzulara yol açır və öz elmi maraq dairəsini gün-gündən genişləndirir.

İndi müasir dünya K.Hübner, M.Fuko, J.Derrida Ç.Teylor, Ç.Kukatos T.Sarrazin, U.Kimlik, N.Viner, R.Şennon, M.Veber, Q.Qadamer, D.Bell, A.Toffler kimi onlarla filosof və fikir sahibinin elmi təfəkkürünə əsaslanmaqla ənənəvi fəlsəfi tendensiyalardan uzaqlaşaraq dialoq fəlsəfəsi, çoxmədəniyyətlik, multikulturalizm, identiklik, lingvistik elmi-nəzəri sahələri və habelə bu problemləri əks bucaqlardan qiymətləndirən istiqamətlər üzrə çoxsaylı sualları fəlsəfi olan, lakin tədqiqat mənbəyini müasir cəmiyyət, müasir ictimai-siyasi hadisələrin təşkil etdiyi məsələlərin həlli ilə məşğuldur.

Əvvəlcə təxminən yarıməsrlilik heç də qısa olmayan tarixi mərhələdə yaranmış və dinamik sürətdə dünya düşüncəsini öz cazibəsinə bağlamış çoxmədəniyyətlik-multikulturalizm, digər tərəfdən mədəniyyətlərarası dialoq fəlsəfəsinin məzmun və mahiyyəti barədə bəhs etməyi burdan start götürərək problemi tədqiq-təhlil etməyi zəruri hesab edirik.

Məlumdur ki, çoxmədəniyyətlik-multikulturalizm təhlillərinin mərkəzində dayanan ünsiyyət, münasibət – Dialoq məsələsi bəşər yaranandan onun şüurunda, dünyagörüşündə özünə yer tutmuş, sivilizasiyaların bir-birini əvəzləməsi ilə dərk sisteminə daxil olaraq insanın həyat-yaşam fəlsəfəsinə çevrilmişdir. Sadəcə, dünyada elə bir xalq, elə bir millət, elə bir kütlə və eləcə də elə kamil, sağlam fərd təsəvvürə gətirmək mümkün deyil ki, onun milli və subyekt şüurunda ətrafdakılarla ünsiyyət, cəmiyyətlə dialoq təsəvvürü mövcud olmamış olsun. Beləcə bu canlı forma və məzmun sahəsi elmi dü-

şüncə obyektinə də çevrilmiş, zaman-zaman geniş tədqiqatların əsas mövzusu olmuşdur.

Yerlə kainatın, dənizlə, onun yeraltı aləminin təbiət və insan həyatı ilə dialoqundan başlayaraq elementar şəkildə insanın bioloji varlığının antropoloji dialoquna kimi çox sayda misallar mahiyyətə dialoq fəlsəfəsini xarakterizə etdiyi kimi elm adamlarını da maraqlandırır nəhayətdə dialoq fəlsəfəsi elmini meydana çıxarmışdır.

Hələ antik yunan fəlsəfəsində dialoq kontekstində elmi araşdırmalar aparılmışdır. Əsərlərini dialoq formasında yazmış antik yunan filosofu Platonun insanın dəyişilməz olan gələcək həyata (“o dünyaya –axirətə”) köçməsi fikri, onun insan bədənini ruhun zindanı hesab etməsi, ruhların qovuşması haqqında ideyaları (105) sözsüz olaraq idealist dialoq-əlaqə düşüncəsindən xəbər verir.

Platonun tələbəsi Aristotelin kosmoqoniya və kosmologiya, metafizika, məntiq – “analitika” hətta biologiya sahəsindəki tədqiqatları da müasir anlamda dialoq fəlsəfəsinin əhəmiyyətli təhlilləri üçün əsas təşkil edir. Aristotel “Kainatın elementləri dairəvi hərəkət edirlər (Ayüstündə), sonsuz dairə yoxdur, yəni Kainat sonludur. Üstəlik sonsuz olardısı, onun mərkəzi olmazdı; Kainatın isə mərkəzi var – Yer kürəsi” (105), ideyası isə fikrimizə əbədi göy-kainatla dəyişən, olumlu və ölümlü Yer və habelə okeanlar altı-yeraltı aləm arasındakı əlaqə və münasibətlərin mövcudluğunu təsdiq edən mühüm qiymətləndirmədir. Bu da həqiqətdir ki, Aristotel hələ eramızdan əvvəl IV əsrdə dörd atmosfer və yer qatı arasında qarşılıqlı əlaqə, dialoqun mövcudluğu haqqında müdrik düşüncələrini bölüşmüşdür (105).

Yunan sözü olan “dialogos” – ilkin yanaşmada bir və bir neçə şəxslə danışmaq mənasını daşıyır və dialoq ünsiyyət mahiyyətində insan və ətraf mühitin sonsuz sayda və saysız-hesabsız adda varlıqla əlaqəsini ifadə edir. Hətta İnsanın öz-özü ilə (danışması, içdən gələn səs, “bir mən var, məndən irəli”...) dialoqu da burada istisna təşkil etmir.

Deməli, dünyanın çoxsaylı xalqlarının, millətlərinin vahid məkan – dünyada mədəni, dini, siyasi və s. məzmununda dialoqu da ən mühüm qloballardandır.

Bu baxımdan milli-etnik əsaslardan, mifoloji abidələrindən folklor qaynaqlara, klassik yazılı ədəbiyyatdan çağdaş ədəbi-bədii və ümumiyyətlə estetik süurun bütün formalarına qədər hər bir sahədə tarixi mədəniyyət şüurunu fəlsəfi antropoloji və aksioloji varlığını əks etdirmiş Azərbaycan xalqının bugünkü anlamda “dialoq” təsəvvürləri azərbaycançılıq ideyası kontekstində dərin məzmun və əhəmiyyət kəsb edir.

Məsələn, Paleolit dövrünün, 15000 il əvvəl tarixi abidəsi Qobustan qayaları üzərindəki rəsmlər, yazılar sözsüz olaraq Azərbaycanda hələ minillər əvvəl, ilk bəşər dövründən dialoq mədəniyyətinin yaranıb təşəkkül tapdığına bir “kimlik” vəsiqəsidir⁴⁵ (147).

İlk əvvəl “içindəki” səsə dialoqa girən, aqlının, ürəyinin səsini dinləyib hərəkət edən, əslində bütün yaşamını bu “səsə” dialoqu əsasında quran bütün bəşər ailəsi kimi qədim azərbaycanlılar da tarixi adlayan “mən və sən” dialoq münasibətlərini maddi tələbatları məsələn, “sən” obrazında dənizlə, dənizdəki su, qida üzərində düşünmüş, daha sonra “mən-sən-biz” əlaqələrini yaradıb inkişaf etdirmişlər.

“Biz” dialoqu onlara dənizlə daha böyük dialoqlar – qarşıdakı sahillər və buradan da haçalanan yeni-yeni “sən”lər və eləcə də “biz”lərlə dialoqun müxtəlif formalarını meydana çıxarmaq imkanı vermişdir.

Tədqiqatlarda göstərildiyi kimi “...imperator Domisianın hakimiyyəti zamanı (cranın 81-96-cı illəri) Roma legionu Azərbaycanda olmuş, Qobustan ərazisinə qədər gəlib çıxmışdır. Çox güman ki, qə-

⁴⁵ *Bax: Quliyeva Xatirə. Azərbaycanın Qobustan qayaüstü abidələrində qədim türk ailəsinin dialoq fəlsəfəsi (Multikulturalizm Kontekstində) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/285753>

dim romalıları Qobustana valeh olmuş, öz tarixlərindən də bu qeydləri də kitabələrə həkk etmişlər.

Əlbəttə ki, bu səyahətlər zamanı çoxmədəniyyətliliyin əsasını təşkil edən ənənələrin rüşeymləri və habelə əvvəl təkmil, daha sonra ciddi formaları, prinsipləri yaranıb formalaşmış, yerli qəbilələrlə gəlmələr arasında ünsiyyət, münasibətlər, daha aydın desək mədəniyyətlərarası dialoq kök salmışdır.

Bunun məntiqi nəticəsi olaraq Qobustan qayaüstü təsvirləri Afrika, Fransa, İspaniya və bir sıra başqa ölkələrdə qalereyalarla “dilsiz dialoq”a girən dünyanın çoxsaylı “ağıllı möcüzələrindən” tarixən daha qədim, hətta fəlsəfəsi baxımından daha mükəmməl hesab edilir.

Paleolit dövrü insanların dünya, kainat, eləcə də dəniz və “uzaq sahillərdəki” insanlarla əsl fəlsəfi dialoqunun təəcəssümü olan Qobustan ərazisindəki 5000-ə yaxın çoxmənalı və cazibədar qayaüstü abidə-petroqliflərdə əcdadlarımızın, həm də tərəqqi dialoqu əks olunmuşdur.

Məsələn, qədim insanlarımızın böyük sənətkarlıqla təsvir etdikləri 100-dən çox qayıq təsvirləri bir tərəfdən onların mədəniyyətlə-sənətkarlıqla “dialoq”larını, digər tərəfdən özünüdərk şüuru-tərəqqi hadisəsini ifadə edir.

Diqqət etsək, biz burada integral əlaqələrin daha əsaslı etaplı tarix izlərini görə bilərik. Ehtimal ki, qədim Azərbaycan insanları öz dəniz nəqliyyat növü qayıqlarını dənizlə daha davamlı dialoqları üçün təkmilləşdirməyi düşünmüş və onların müxtəlif və təkmil formalarını əldə yaratmışlar.

Təkmilləşdirilmiş, istifadə baxımından davamlı qayıqlar mahiyyəti baxımından dialoq təsəvvürlərinin bir forması kimi də maraq doğurur. Çünki get-gedə keyfiyyətini artıran bu qayıqlarla daha uzaq məsafələr qət etmək mümkün ola bilərdisə, bu artıq qədim əcdadlarımızın dünyaya integrasiyasından, mədəni müxtəliflik sferasına daxil olduqlarından və deməli bu gün bizim təhlilinə maraqlı olduğumuz multikulturalizm ənənələrinə sahib olduqlarından xəbər verir.

Aşağıdakı iqtibasdakı fikirlər bu düşüncəmizi təsdiq edə bilər: “Qobustan qayalarında yüzdən artıq qayıq təsviri var. Formasına görə, bu qayıqları üç qrupa bölürlər: ...İlk qayıqlar, əsasən, ağac gövdəsindən düzəldilmiş, kiçikölçülü və təknəşəkilli olmuşdur. Belə qayıq təsvirləri Böyükdaş və Kiçikdaş dağlarının ətəyindəki daşlar üzərində daha çoxdur. Qayalara döyülmüş kölgəvarı, enli gövdəli qayıq təsvirləri ikinci tipə daxildir. Qamışdan və qarğıdan hazırlanmış qayıqlar isə e.ə. VII-VI minilliklərə aid edilir. Qədim insanlar bu qayıqlarla balıq ovuna çıxardılar. Böyükdaşa həkk olunmuş balıq təsvirləri bu baxımdan maraqlıdır. 29 sayılı qayadakı səhnə təxminən belə oxunur: qayıq səfərdən uğurla qayıdıb. Sahildəki adamlar sevinclərini, şadlıqlarını rəqs edərək bildirirlər” (147). Mənbədə Qobustan qayalarının üzərindəki qayıq rəsmlərinin mahiyyətini çox “Qayıq təsvirləri təkcə ovçuluğu deyil, həm də dənizçiliyin tarixi, su-nəqliyyat vasitələrinin tarixini öyrənmək baxımından olduqca dəyərli” – kimi şərh edir ki, bu da birbaşa bizim maraqlı olduğumuz məsələ, əcdadlarımızın yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi dünyaya çıxışlarını uzaq sahillərin insanları ilə dialoqu haqqında fikir doğurur (150).

Qobustan qayaları üzərindəki, əfsanəvi açıq sənət qalereyasından yerli insanların həm də kainatla dialoqu oxunmaqdadır. Qayıqların ön-burun hissəsində Kainatın əbədi varlığı Günəşin təsvir olunması, fikrimizcə onların əməklə, zəhmətlə dialoqu qənaəti ilə yanaşı, eyni zamanda “Günəşli Azərbaycan” düşüncəsinin tarixinə və mahiyyətinə işarə olaraq əhəmiyyət kəsb edir.

Qayıqların bizimlə “dialoqundan” alınan “fəlsəfi” bilik bəşər övladının bir-biri ilə “mən və sən”, “biz və onlar” dialoqunu öndə çəkir.

Qobustan qayaüstü rəsmlərində diqqəti cəkbən insan rəsmləri, onların fiqur quruluşu da yerli əhalinin dialoqa həssas yaşam fəlsəfəsinin rəngarəng tablosunu təsəvvürə gətirir.

Fikrimizcə sıralanan və əl-ələ vermiş formada olan insan şəkilləri birliyin, həmrəyliyin deməli, artıq qazandıqları, sahib olduqları dialoqun ifadəsidir.

Qədim xalq rəqsimiz “Yallı”nın quruluşunu xatırladan bu rəsmlərdə gizlənən tarixi fəlsəfi həqiqətlər əlbəttə ki, dərinədən öyrənilməlidir. Böyük ehtimalla deyə bilərik ki, yerli millətin öz yaratdığı “qayıqlar” üzərində həkk etdiyi rəsmlər uzaq – yaxın sahillərdən tapdığı, dialoqa girdiyi insanların, milliyyəti, dövləti, aralarındakı ünsiyyət, əlaqələrlə bağlı ciddi mənalara daşıyan işarələrdir.

Bəşər sivilizasiyasının təbiət üzərində olan Qobustan canlı muzeyi bir çox alim-tədqiqatçılar vasitəsilə nə qədər dünyaya səs-səda salsada da, bu misilsiz mədəniyyətə həsr olunmuş ilk film məhz Azərbaycan tarixini dərinədən bilən, onun hər qarışını sevib, qoruyan Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə çəkilmiş, hətta iki dəfə filmləşdirilmişdir. Bu isə dövlətin bir tərəfdən ilk insanlarımızın ruhu yaşayan hadisəyə qayğılı münasibətini, digər tərəfdən belə tarixi mirası dünyaya bəyan etmək kimi yüksək fərdi milli və siyasi identikliyi, başqa yəndən xalqımızın qədimdən, uzaq keçmişlərdən bu günə kimi çoxmədəniyyətliliyə bağlılığını nümayiş etdirir.

Həç də təsadüfi deyil ki, rejissor Oqtay Mirqasımov, ssenari müəllifləri Anar Rzayev, Oqtay Mirqasımov, operator Zaur Məhərrəmov və bəstəkar Fərəc Qarayevin 1967-ci ildə çəkib meydana çıxardıqları “Qobustan” filmi qısa bir vaxtda ölkə hədudlarını aşaraq bütün dünyada maraqla qarşılanmışdır.

Bundan sonra 1976-cı ildə Qobustana həsr olunmuş “Daşlar danışanda”, 1997-ci ildə “Qobustan” adlı filmlər çəkilmişdir.

Xalqımızın dünyanı dərkinə, həyata baxışını estetik şüurunun rəngarəng çalarları ilə dolğun şəkildə təmsil edən xalqlarımızda da dialoq fəlsəfəsi izləri yaşayır. Mövzudan kənara çıxmaqda əsas məqsədimiz zəngin Azərbaycan təbiətinin yetirdiyi bitkilərin suyuna boyanmış ilmlərin yaratdığı Xalça sənəti möcüzəsi, həm insanın tə-

biətlə, həm də dünya ilə dialoquna bir nümunədir. 100 illər əvvəl dünyanın müxtəlif tarixi muzeylərində aşkarlanmış tarixi dialoqdan və dialoq tarixindən xəbər verən qədim Azərbaycan xalqlarına verilən dəyəri də biz milli dövlət siyasətinin əsas prinsipləri olaraq müşahidə edirik. İkincisi, xalqlar tarixi mədəniyyətimizin qol açan nümunələri kimi dünyanın bir çox muzeylərində müxtəlif xalqları, millətləri bizimlə tanış edib, rənglərin təsiri, ilmlərin bağlılığı, onlar vasitəsi ilə milyonlarla gözə, ürəyə ötürülən gözəllik və həmrəylik məzmunu ilə mədəniyyətlərarası dialoqa xidmət edir.

Xalçaçılıq sənəti üzrə tədqiqatçı-alim, sənətsünaslıq doktoru Rəya Tağıyevanın özündə dialoq-ünsiyyət əxlaq-mədəniyyət varlığımızın güzgüsü, milli mədəniyyətimiz və estetik şüurumuz daxil, fəlsəfi yaşam təsəvvürlərimizin bariz ifadəsi olan Xalça sənətimizə Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı ilə bağlı fikirlərini burada yada salmaq yerinə düşər. R.Tağıyeva “Azərbaycan xalçası ümumbəşəri dəyər kimi qorunur” məqaləsində yazır: “Bu məqsədlə xalçaya, sənətə, milli qürura dəyər, önəm verən insanların təşəbbüsü ilə 1967-ci ildə Azərbaycan Xalçası və Xalq Təbiiqi Sənəti Dövlət Muzeyi təşkil edildi. Lakin muzey yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra tamhəcmli fəaliyyətə başlamışdır. Mədəniyyətimizə, onun inkişafına həmişə doğma münasibət bəsləyən, milli ruhda böyüyüb, tərbiyə alan Heydər Əliyevin el sənətinə göstərdiyi diqqət və qayğının nəticəsində muzeyin ilk ekspozisiyası 1972-ci il sentyabrın 27-də açılmışdır. Muzeyin açılışında şəxsən iştirak edən, çıxışı zamanı Azərbaycan xalqının həyatında əhəmiyyətli yer tutan xalqlar haqqında məlumat verib, müqayisələr aparan Ümummilli lider Heydər Əliyev bir daha xalça sənətinin möhtəşəmliyini vurğulamışdır” (178).

Məqalədə xüsusilə diqqətçəkən və bu yarımfəsildəki mövzumuzun istiqamətində maraq doğuran bir məsələ də müəllifin Ulu öndərin hələ çox-çox illər əvvəl önəm vermiş olduğu məsələyə, – ölkəmizin müxtəlif regionlarında yüzillər boyu yaşayan xalqların, etnik

birliklərin xalçaçılıq mədəniyyətində və ən əsas azərbaycançılıqda birləşməsi kimi mədəniyyətlərarası dialoq hadisəsinə toxunmasıdır. O, yazır: “Heydər Əliyevin dəstəyi nəticəsində muzeyin toplularının zənginləşdirilməsi üçün Azərbaycanın Xalq rəssamı, sənətsüas Lətif Kərimovun rəhbərliyi ilə biz Azərbaycanın bütün regionlarını, bölgələrini qarış-qarış gəzib, ekspedisiyalarda iştirak edib ən gözəl xovlu və xovsuz xalça və xalça məmulatlarını, xalçaçılıq alətlərini və s. qiymətli sənət nümunələrini toplayıb, onların toxunma texnikasını, boyanma prosesini, xalçaçılıqla bağlı adət-ənənələri, mərasim və şənlikləri, el deyimlərini öyrənirdik” (178).

Röya Tağıyevanın aşağıdakı iqtibasda yer alan fikirləri də Ulu öndərin Azərbaycançılıq ideyasını mədəniyyətlərarası dialoq kontekstində dəyərləndirdiyini ifadə edir: “1983-cü ildə YUNESKO-nun dəstəyi ilə keçirilən Azərbaycan Xalçaları üzrə Beynəlxalq Simpoziumun açılış mərasimində Ümummilli lider Heydər Əliyev yaxından iştirak etdi. Bu ənənənin davamı olaraq 1988, 2003-cü illərdə Bakıda, 2007-ci ildə Parisdə Azərbaycan xalçaları üzrə beynəlxalq simpoziumlar keçirilmişdir” (178).

Bu sırada Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq ideyası və çoxmədəniyyətlik yaşam fəlsəfəsini xalq musiqimiz, muğamlarımız, qədim el dastanlarımız və ümumiyyətlə, milli ruhla zəngin əsərlərimiz təmsalında təhlillərini nəzərdən keçirib elmi obyektivliklə dəyərləndirməyi zəruri hesab edirik. Çünki bu kontekstdə ciddi rəsmi materiallar milli ideyanın dövlət idarəçiliyi prinsipi ilə üst-üstə düşməsinə bir nümunədir.

Ulu öndər Heydər Əliyev dünya xalqlarına Azərbaycan mədəniyyətini tanıtmaq, sevdirməklə də bəşəri ideyaların ucaldığı əsərlərlə mədəniyyətlərarası dialoqu möhkəmlətməmiş böyük dünya liderlərindəndir.

Bu amala, məqsədə bağlı olan Ulu öndərimiz Heydər Əliyev Azərbaycan milli identikliyinə ən dolğun ifadəsi olan folklorumuzu, xalq yaradıcılığı, “Dədə Qorqud”, “Manas”, “Koroğlu” dastanla-

rını daim siyasi fəaliyyətində ön planda saxlamış, milli-mənəvi mirasımız olan etnomillə varlığımızın beynəlxalq səviyyədə dəyərlənməsinə çalışmış və buna nail olmuşdur. Məsələn, tarixi faktdır ki, Ulu öndər Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq simpoziumun Azərbaycanda keçirilməsi haqqında fərman imzalamış, bu fərmana əsasən dünyanın bir çox ölkələrində Dədə Qorqud tədbirləri təşkil olunmuşdur. Dövlət rəhbəri şəxsən öz təşəbbüsü və cəhdləri nəticəsində YUNESKO-nun xətti ilə 1999-cu ilin 17 noyabr tarixində Bakıda keçirilmiş bu möhtəşəm tədbirin Dövlət Komissiyası sədri kimi daim iclaslara gəlmiş, öz mühüm tövsiyələrini verərək xalqımızın adına layiq hazırlanmasına dəstək olmuşdur.

Akademik Ramiz Mehdiyev nəhəng türk xalqları ailəsinin mənəvi mirası “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını müasir Azərbaycan cəmiyyətinin milli şüurunun dirçəliş hadisəsi kimi yüksək qiymətləndirərkən bu dastanı dəyərləndirməsinin Ulu öndər “əsaslarını” xüsusi olaraq vurğulamışdır. Akademik, həmçinin Heydər Əliyevin böyük türk xalqları ailəsinin ümumi mədəniyyət hadisəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının Azərbaycana məxsus olmasını önə çəkməklə, ümumi, çoxmədəniyyətlik aspektlərinə toxunmasına da diqqəti yönəltmişdir ki, bu da elmi cəhətdən ayrıca maraq doğurur: “Milli dirçəliş yolunda atılmış ən mühüm addımlardan biri 1930-cu illərdən “pantürkizm”i təbliğ edən əsər kimi qadağan edilmiş misilsiz milli sərvətimiz olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun xalqımıza qaytarılmasıdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqdakı çıxışında o (Heydər Əliyev–X.Q) türk xalqlarının ümumi tarixi köklərinin “Dədə Qorqud”la əlaqəsini qeyd etmiş, dastanın bütün türk xalqlarına, lakin ilk növbədə, Azərbaycan xalqına məxsus olduğunu vurğulamış, qəhrəmanlıq eposunu milli sərvətimizin ən möhtəşəm, ən parlaq abidəsi kimi səciyyələndirmişdir” (98).

Heydər Əliyev eyni zamanda “Manas” dastanının 1000 illiyinin qeyd olunmasına dəstək olduğu tədbirdə ““Manas”ın dili bizim hamımızın dilidir. Biz hamımız eyni kökdən, eyni dildən olan xalqlarıq. Ancaq əsrlərdən əsrlərə dilimizdə müəyyən fərqlər yaranmışdır. Bir-birimizi qəlbən duyur, qəlbən anlayırıq” (21; 231-232) – şüar kimi qiymətli fikirlərini səsləndirməklə, həm də daha geniş geosiyasi miqyasda – türkçülük məfkurəsinə sөykənərək milli-mənəvi irsimizi bütün dünya düşüncəsi üçün dialoq mahiyyətində yüksək dəyərləndirmişdir.

Məsələn, Ulu öndər Heydər Əliyevin aşağıdakı fikirləri onun ilk yazılı ədəbiyyat nümunələrimizdə, milli-mənəvi dəyərlərdə bəşəri dialoqa xüsusi əhəmiyyət verməsini ifadə edir.

“Qədim dövrlərdə “Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alpamaş”, “Koroğlu” dastanları, xalqımıza mənsub olan şairlərimiz, yazıçılarımız – Nizami, Yunis İmrə, Əlişir Nəvai, Füzuli, Nəsimi, Mədimqulu, Abay və başqaları xalqımızın tarixini və milli dəyərlərini əks etdirən, onu dünyada tanıdan ölməz əsərlər yaratmışlar və bunlar nəsillərdən-nəsillərə xalqımızı özünəməxsus milli-mənəvi dəyərlər, o cümlədən ümumbəşəri dəyərlər əsasında tərbiyə etmiş, hazırlamış, vətənpərvərlik, vətənə sədaqət hisslərini daim gücləndirmişdir” (77).

Heydər Əliyev hələ 1970-ci illərdə Azərbaycan Kommunist Partiyasının I katibi vəzifəsində çalışarkən və həmçinin 1980-ci illərdə Moskvada SSRİ hakimiyyəti dövründə rəhbərlikdə ən ali kürsüyə sahib olarkən Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin, İmadəddin Nəsiminin, Molla Pənah Vaqifin, Mirzə Şəfi Vazehin, eləcə də XIX əsr klassiklərinin zəngin irsinin öyrənilməsi, dəyərləndirilməsi məqsədilə tarixi əhəmiyyətli rəsmi dövlət sənədləri imzalamışdır. 1979-cu ildə “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar dediklərimizə yaxşı misaldır.

Digər bir klassik şairimiz, Şeyx İmadəddin Nəsiminin yada salınması – taleyüklü hadisə də Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Belə ki, 1970-ci illərdə uzaq ərəb dövlətlərindən Suriyanın Hələb şəhərində İmadəddin Nəsiminin məzarını ziyarət edən Heydər Əliyev dahi Azərbaycan şairinin 600 illiyinin YUNESKO xətti ilə keçirilməsinə, o cümlədən “Nəsimi” filminin çəkilməsinə, şairin Bakının mərkəzində heykəlinin ucaldılmasına, “Seçilmiş əsərləri”nin nəfis nəşrinə, habelə külliyyətinin rus, ingilis, ərəb və digər dillərə tərcümə edilməsinə nail olmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının yetirdiyi bu dahi şəxsiyyətin əbədiləşdirilməsi məsələsinə əsl milli lider münasibətini aşağıdakı iqtibasdakı həqiqətlər bir daha təsdiq edir:

“Xatirimdədir, Nəsiminin 600 illiyini keçirəndə də məsələ qaldırmışdılar ki, onun məzarını Hələb şəhərindən Bakıya köçürək. Hətta onun məzarını görənlər də çox az idi. Səhv etməmişəm Nəsiminin məzarını ilk dəfə Rəsul Rza gedib tapmışdı. Bu barədə özü məni danışmışdı. Sonra mərhum Süleyman Vəzirov Hələbdə olmuşdu. Mən 1970-ci ildə Suriyada olarkən Nəsiminin qəbrini ziyarət etmək üçün xüsusi olaraq Hələb şəhərinə getdim. Mənim Hələbə səfərimin təşkili barədə Suriya Prezidenti Hafiz Əsədin xüsusi tapşırığı var idi. Hələb şəhərinin başçıları axşam məni bildirdilər ki, şəhər Nəsiminin qəbrini ziyarət edə bilərəm. Ertəsi gün üç-dörd saat gözləməli oldum, çünki qəbrin yerini bilmirdilər. Nəhayət onun yerini bilən bir nəfər tapdılar. Yəqin siz bilirsiniz Nəsiminin qəbri ümumi qəbiristanlıqdadır. Nəsiminin türmələri də orada dəfn olunmuşdur. Qəbirüstü abidə və s. yoxdur, orada bu adət deyildir. Ancaq qəbri çox yaxşı vəziyyətdə idi. Ona qulluq edən adam da var” (21;97).

Bu misalda maraqlı bir məqam üzərində dayanmaq istərdik. Belə ki, Heydər Əliyev Suriyada olarkən Hələb şəhərinə məhz Azərbaycan şairi Nəsimini ziyarət etmək üçün gəlir. Azərbaycandan uzaqda uyan dahi şairimizə Ulu öndərin cəhəmi fikrimizə, həmin ölkənin 100 illər boyu torpaqlarında bir məzar qədər də olsa vətəndaşlıq haqqı

olan dünya şöhrətli İmadəddin Nəsimiyə rəsmi səviyyədə ciddi diqqət göstərilməsi, onu tanıyıb dəyər verilməsi məqsədi daşıyırdı.

Hətta Heydər Əliyevin çıxışında səslənən “axşam mənə bildirdilər ki, səhər Nəsiminin qəbrini ziyarət edəcəyəm. Ertəsi gün 3-4 saat gözləməli oldum, çünki qəbrin yerini bilmirdilər” (21;97) – qənaəti altında məhz Heydər Əliyevin ziyarətinə qədər qəbiristanlıqda, məzar ətrafında səliqə-sahman işləri aparılması da gizlənir ki, bu da Suriya dövlətinin, məhz siyasi rəhbərin təsiri ilə miras irsə diqqət ayırdığından xəbər verir. Bunlar əlbəttə, yenə də milli-mənəvi dəyərlərimizi Heydər Əliyevin çoxmədəniyyətlik kontekstində tanıtmaya, təbliğ etmək məramını əks etdirir.

Ulu öndərin klassik irsimizə dünyəvi dəyər verdiyini ifadə edən bir dərin düşüncəsi də müasir anlamda çoxmədəniyyətlik mahiyyətində maraqla qarşılanır: “Biz hesab etmirik ki, Nizami, Füzuli, Nəsimi yalnız azərbaycanlılara məxsusdur. Onlar Azərbaycan çərçivəsindən elə yaşadıkları zaman çıxıblar. Sonrakı dövrlərdə isə onların əsərləri o qədər geniş yayılmışdır ki, onlar ümumiyyətlə olublar və xüsusən bütün islam aləminə mənsub olublar. Bakının ən gözəl meydanlarında onların heykəllərinin ucaldılması bizim həm tariximizə, həm şərəmizə, həm mədəniyyətimizə, həm də islam sivilizasiyasına olan sədaqətimizin əlamətidir” (78).

XIII əsr Azərbaycan klassiki Nəsiminin yubileyi də Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövrünə, onun Nəsiminin məzarını Suriyanın Hələb şəhərində ziyarətindən sonraya təsadüf edir.

Həm də 1973-cü ildə Nəsiminin 600 illiyinin keçirilməsi bir cəhətdən də tarixi hadisə idi. Çünki bu milli beynəlxalq yubiley klassik ədəbi irsimizin YUNESKO tərəfindən qeyd olunan ilk Azərbaycan tədbiri idi.

Azərbaycanın dahi söz ustalarından Məhəmməd Füzulinin yubiley tədbirləri də bu qisimdən olan, mədəniyyətlərarası dialoq nöqtəyi-nəzərindən əhəmiyyətli dərəcədə maraq doğuran hadisələrdəndir.

Hətta dahi söz ustamız Füzulinin 500 illik yubiley tədbirlərinə hazırlıq Azərbaycanın yenidən müstəqillik qazandığı, respublikamızda keçid dövrü adlanan çox mürəkkəb və gərgin bir mərhələdə – 1994-cü ildə başlamışdır. Fikrimizə, Azərbaycanda həmin illərdə cərəyan edən hadisələrin gərginlik dairəsində, heç bir dövlət başçısı Yubiley keçirtmək marağında və eləcə də maddi imkanında ola bilməzdi. Məsələn, Nizami Gəncəvinin yubileyi Böyük Vətən müharibəsi illərinə təsadüf edərkən təxirə salınmış, yalnız müharibə bitdikdən sonra – 1947-ci ildə qeyd olunmuşdu.

Lakin böyük söz-sənət əşiqi, siyasət qədər ədəbiyyat və sənəti sevən, dəyərləndirən böyük lider Heydər Əliyev təbiətinə xas milli identiklik şüuruna sahiblik, irsə, kökə bağlılıq və ehtiramla Məhəmməd Füzuli yubileyini, onun öz düha səviyyəsinə və dünyanın poeziya sənəti dahilərinə layiq şəkildə keçirdi.

Bu da maraqlı tarixi faktdır ki, beynəlxalq yubileyin Füzuli mirasına layiq şəkildə keçirilməsinin qərara alınması, qeyd olunması iki il ərzində baş tutdu və bu müddətdə Azərbaycan elmi-ədəbi ictimaiyyəti bir çox mühüm tədbirləri həyata keçirə bildi. Ən əhəmiyyətli işlər sırasında söz ustasının 6 cildliyi və “Seçilmiş əsərlər”i habelə külliyyatının yeni-yeni tərcümələrinin meydana çıxmasını qeyd etmək olar.

1996-cı ilin YUNESKO Beynəlxalq Humanitar Təşkilatı tərəfindən Füzuli ilə elan edilməsi də müstəqil Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinin təşəbbüsü və uğurlu nailiyyəti idi. Heydər Əliyevin dərin mənə kəsb edən aşağıdakı fikirləri Füzulinin dünya şöhrətini daha da möhkəmləndirir, dahi söz ustasına bəşəri əhəmiyyət bəxş edir.

“Ərəblər və farslar Füzulini öz şairləri sayırlar, Türkdilli xalqlar isə hesab edirlər ki, o türkdür. Biz də deyirik ki, Füzuli türk, azərbaycanlıdır. Eyni zamanda bunu türkmən, özbək, qazax, Türkiyədə yaşayan türklər, İraq türkmənləri də deyə bilərlər. Qoy Füzuli hamıya məxsus olsun. Tarixə bəşəri şəxsiyyət kimi düşsün” (124).

Azərbaycanlı olub, İraqda doğulub, 3 dildə yazıb bununla da sözün əsl mənasında bəşərin övladı, dünya şöhrətli sənətkar olduğunu sübut etmiş Məhəmməd Füzulinin yubileyinin bir sıra ölkələrdə – İraqda, Parisdə, o cümlədən Türkiyə və İranda qeyd olunması da Heydər Əliyevin xalqın sahib olduğu mədəni mirası siyasi imkanların gücü ilə dünyaya tanıtması nöqtəyi-nəzərdən çox xarakterik bir hadisədir.

Eyni zamanda yubiley tədbirlərinin ilk əvvəl şairin doğulduğu İraqda, ondan sonra Türkiyədə keçirilməsi, Azərbaycanda yekunlaşması simvolik məna kəsb etməklə yanaşı, yenə Heydər Əliyev diqqətinin məsuliyyətli işi, ən xırda detallara qədər şəxsən düşüüb, planlaşdırmasını göstərir.

Tarixi bir həqiqətdir ki, Azərbaycanın dünya şöhrətli siyasətçisi Heydər Əliyev tədbirləri təkcə siyasi xadim kimi qarşılayıb keçirmir, habelə milli identik əsaslara, ondan gözlənilən siyasi münasibət kimi yanaşmır, həm də və ən əsas milli ruha bağlı fenomen şəxsiyyət kimi onlar haqqında düşünür, ideya layihəsi hazırlayır və hətta əvvəldən axıra kimi bütün işlərə nəzarət edir, nəhayət hamını heyran qoyan əsl, qorqudşünas, əsl nizamişünas, əsl füzulişünas və s. kimi dərin məzmunlu nitqləri ilə tarixə və yaddaşlara həkk olunurdu.

Yuxarıda biz Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi irsinin dünyada tanınması məqsədi ilə Heydər Əliyevin gördüyü işlərdən bəhs etdik. Füzulinin də dünyada dərinlən tanınması və dərk olunması Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır və bu istiqamətdə həyata keçirilmiş işlər bu yarımfaşlin “Azərbaycançılıq – çoxmədəniyyətlik kontekstində” adlanan bölməsinin əsas mövzusunə cavab verir.

Məsələn, Ulu öndərin yubiley komissiyasının iclasındakı çıxışından bir iqtibası nəzərdən keçirək: “... Füzuli haqqında yazılan elmi tədqiqat əsərləri onu alim, mütəfəkkir, filosof, şair və böyük bir insan kimi göstərmək üçün çox lazımdır. Bununla yanaşı, Füzulini ölkəmizdə, xüsusən xaricdə yaxından tanımaq üçün onun haqqında populyar bir kitab olmalıdır. Elə bir kitab ki, onu oxuyan hər kəs Füzuli-

ni tezliklə tanıya bilsin. Tədqiqat əsərlərini alimlər Füzulinin yaradıcılığı ilə maraqlananlar oxuyurlar. Amma Füzulini hamı tanımalıdır, zənninə, Füzuli haqqında elə bir kitab lazımdır ki, biz onu ingilis, fransız, alman, ərəb, fars dillərinə tərcümə edib yayaq. Deyirsiniz ki, Avropada yubiley tədbirləri keçirək. Həmin tədbirdə az adam iştirak edir. Ancaq orada elə bir kitab yazılsa Füzulini daha çox adam tanıyacaqdır” (124).

Heydər Əliyevin klassik ədəbi irsimizə diqqəti XX əsr ədəbiyyat nümayəndələrimizə münasibətdə də istisna təşkil etmir və mədəniyyətlərarası dialoq ideyası istiqamətində zəngin materiallar kimi təhlilini gözləyir.

Tədqiqatçı alim Məmməd Rzayev Heydər Əliyevin xalqımızın milli-mədəni dəyərləri istiqamətində klassik irsimizə verdiyi böyük qiyməti xüsusi konsepsiya mahiyyətində səciyyələndirmişdir: “Heç bir dövlət başçısı, heç bir siyasi lider dövlət quruculuğu və idarəçiliyi ilə yanaşı, milli ideologiyanın mühüm və əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə yeni mükəmməl elmi konsepsiyanın yaradılması və onun həyata keçirilməsi sahəsində Heydər Əliyev qədər şəxsi əməkdarlıq göstərməmişdir. Ziyalılarımızın milli tərəqqi prosesində rolunu azaltmadan qeyd etməliyik ki, dahi rəhbər milli dəyərlər uğrunda mübarizənin önündə həmişə özü gedir və ziyalılarımızı da bu istiqamətdə fəaliyyətə səfərbər edirdi. Bu onunla bağlıdır ki, milli lider milləti sevməyin, millətə xidmətin yüksək ali nümunəsini, yollarını və üsullarını hamıdan yüksək mənimsədiyinə görə təşəbbüs ondan gəlirdi. O, hətta rəsmi sərəncamlarla, xüsusi qərarlarla böyük milli-mədəni abidələrimizin fiziki və mədəni cəhətdən bərpasına, milli yaddaşın, milli köklərə qayıdışın şərtləndirilməsinə istiqamət verirdi. Belə ki, Füzulinin 500 illik yubileyinin, “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyinin böyük təntənələrlə keçirilməsi məhz Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü idi” (62).

Heydər Əliyevin Azərbaycan tənqid realizmi cərəyanının görkəmli siması Hüseyn Cavid yaradıcılığı ilə bağlı gördüyü tarixi əhə-

miyyət kəsb edən işlər, məsələn, dünyada ilk Lider olaraq xalqın müfəkkirinin nəşini uzaq Sibirdən vətənə gətirməsi, doğulduğu doğma torpağına tapşırması, həmçinin Cavidin Naxçıvanda və Bakıda Ev muzeyinin yaradılması, abidəsinin ucaldılması, əsərləri və şəxsiyyəti haqqında söylədiyi fikirlər milli ənənələr baxımından olduğu qədər bəşəri mənəviyyədə də maraqla qarşılanır: Hüseyn Cavid “Şərqin Şekspiri” adlandırılır. Ancaq onu bəlkə Höte ilə müqayisə etmək düzgün olardı. Əsərlərindəki fəlsəfi fikrinə görə ola bilsin Cavid Şekspirdən də yüksək səviyyəyə qalxmış sənətkardır. Hüseyn Cavidin “İblis” əsəri heç də Hötenin “Faust” əsərindən geri qalmır. Ancaq biz belə inciləri qiymətləndirə bilmirik (20;159-160).

Beləcə Ulu öndər Heydər Əliyev mədəniyyətlərarası dialoq fəlsəfəsini Azərbaycançılıqdan ayrı təsəvvür etməyərək xalqımızın mif şüurunun ifadəsi etnosumuzdan tutmuş ən müasir yazılı ədəbiyyatımıza qədər, muğamlarımızdan, folklor musiqi yaradıcılığımızdan ilk milli opera və operettalarımıza, eləcə də klassik Avropa musiqisinə kimi zəngin bir bəşəri mədəniyyət hadisəsini dövlət işi səviyyəsində dəyərləndirmişdir.

Azərbaycanın tanınmış bəstəkarlarından biri Firəngiz Əlizadə Heydər Əliyevin uzun illər ərzində təsdiqlənmiş siyasi mədəniyyət proqramı ilə bağlı xatirələrini şərh edərək göstərir ki, “Heydər Əliyev zəngin ensiklopedik biliyə malik olan dahi şəxsiyyət idi. Bu mənada incəsənətin bir qolu olan musiqi sənəti və musiqiçilər nəslində onun diqqətindən kənar deyildi. O, musiqini çox sevdi, bu sənətin sirlərini dərinləndirirdi. Görkəmli musiqiçilərlə yaxın ünsiyyəti vardı və münasibətlər musiqi sənətinin inkişafına xidmət edirdi. Məsələn, onun maestro Niyazi ilə dostluğu bir çox layihələrin həyata keçməsinə mühüm rol oynamışdı. 1970-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə maestro Niyazi hər ayın cümə günləri Dövlət Filarmoniyasında simfonik musiqi axşamları təşkil edirdi. Bu konsertlərin ən böyük əhəmiyyəti təbliğat xarakteri daşması, yəni insanların klassik musiqi ilə tanış olmaları idi. Hə-

min musiqi axşamlarında o vaxt Mərkəzi Komitənin bütün üzvləri, bəstəkarlar, musiqişünaslar və digər peşə, elm sahibləri iştirak edirdilər” (164).

Doğudan da Heydər Əliyev necə ana dili məsələsində keçmiş SSRİ respublikaları rəhbərlərindən fərqli olaraq milli dövlət marağından çıxış etmişdi, mədəniyyət proqramını da o, öz böyük ideal və ideyalarına uyğun şəkildə möhtəşəm rəngarəngliklə həyata keçirirdi. Azərbaycanın tanınmış bəstəkarlarının əsərlərinin daimi olaraq dünyaya şöhrətli Rusiya səhnələrində tamaşaya hazırlanması, oynanması, milli sənətkarların klassik musiqi yaradıcılığını, məsələn, simfonik və kamera musiqisinin səsləndirilməsi, habelə opera müğənnilərimizin dünya musiqi aləminə tanınması, birbaşa Heydər Əliyevin sayəsində mümkün olmuş tarixi hadisələrdir. Bu isə öz növbəsində Ulu öndərin dövlət və millət birliyi missiyasının aydın görünən izlərini təsdiqləyir.

Bu, həm də Heydər Əliyevin mədəniyyətdə də təzahürünü tapan millətlərarası dialoqa, çoxmədəniyyətliliyə dərin ehtiramını, elmi dialoq fəlsəfəsini dərinləndirən bilib, ondan çıxış etməsini də əks etdirir.

“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir” (129) – düşüncəsini siyasi idealı azərbaycançılıq ideyasında birləşdirən Heydər Əliyevin millətindən, dinindən asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlıya dostluq hissləri bəsləməsinə, onları öz milləti kimi əziz tutmasına çox misallar gətirmək olar.

“Azsayılı xalqların mədəniyyəti onların folklor nümunələrində də yaşadırlar” məqaləsində qeyd edilir ki, “Ölkəmizdə özünəməxsus “etnik intibah” Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə imzaladığı sərəncamdan sonra başlayıb. Sərəncamda etnik azlıqların təhsili, mətbuatı, mərkəzi televiziya və radio ilə xüsusi verilişlərin təşkili, həmfikirlik və ədalətlik, tolerantlıq və həqiqilik,

bərabərlik və əməkdaşlıq hüquqları öz əksini tapıb. Bu sərəncamdan irəli gələn məsələlərin həyata keçirilməsi ona gətirib çıxarıb ki, Azərbaycan vətəndaşlarının şüurunda üç komponentin vəhdəti kök salıb: bunlar öz etnosuna mənsubluq haqqından (istər azərbaycanlı, tatar, talış, istərsə də rus olsun), milli ənənələrinə və xalqının tarixinə hörmət və məhəbbət hissindən, milli dilin və mədəniyyətin öyrənilməsi meyillərindən ibarətdir” (104).

Lakin fikrimizcə, tarixi intibah dövründən əvvəl necə inkişaf prosesi təbii qanunauyğunluq təşkil edir, müəllifin “Azərbaycan etnik inqilabı” kimi xarakterizə etdiyi 1993-cü ilə kimi elə məhz Heydər Əliyevin müdrik və peşəkar siyasətçi bacarığı sayəsində Azərbaycan xalqlar dostluğunun mərkəzi olub. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan sovet quruluşu illərində beynəlmiləl ölkə hesab olunurdu və bu ənənələr xalqımızın 1988-ci il, 1990-cı il, 1992-ci il kimi tarixi faciələrini yaşadığı illərdə belə sarsılmadı və bu gün artıq yeni çoxmədəniyyətlik modeli ilə davam etməkdədir.

Məsələn, Heydər Əliyev 1999-cu ildə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən dini icma rəhbərləri ilə görüşdə 1990-cı il Qanlı 20 Yanvar hadisəsindən sonra belə xalqımızın öz sülhsevər, mehriban qonşuluq hissində sadıq qalmasını xüsusi vurğulayaraq göstərirdi ki, “Bu şəraitdə də, hətta millətlərarası münasibətlər baxımından bu hadisəyə düzgün qiymət verilməsinin olduğu şəraitdə Azərbaycanda azərbaycanlılarla ruslar arasında ən ideal, çox gözəl münasibətlər mövcuddur. Azərbaycanlılarla yəhudilər arasında münasibətlər çox gözəldir. Azərbaycanlılarla ukraynalılar, osetinlər, digər xalqların nümayəndələri arasında da münasibətlər beləcə gözəldir. Yəni, məsələn, mən hesab edirəm ki, Azərbaycan xalqı özlüyündə, təbiətinə görə, öz xarakterinə görə yüksək tolerantlıq hissində malikdir. Azərbaycan əhalisinin çox hissəsinin etiqad etdiyi müsəlman dinində, onun kökündə də tolerantlıq var” (84).

Öz inkişaf strategiyasına uyğun olaraq müstəqil milli dövlət təraqqisinə doğru addımlayan Azərbaycan xalqı bu gün elm, fəlsəfi

yaşam, həmçinin siyasət kimi qəbul edilən dialoq – çoxmədəniyyətlik hadisəsini bir vətənin vətəndaşları arasında bərabər hüquqluluq, ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi, hər bir millətin dininə, dilinə, mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə hörmət, ehtiram ruhunda dəyərləndirib, yaşatmaqdadır.

Heydər Əliyevin əslən azərbaycanlı olan, dünya şöhrətli musiqiçi Mstislav Rostropoviçi uzun illər sonra vətəndə qarşılayıb ona əsl vətəndaş statusunda dəyər verməsi haqqında milli mətbuat səhifələrimizdə çox sayda məlumatlar vardır. Onlardan birinə burada diqqəti yönəltmək yerinə düşər. Mstislav Rostropoviçin 70 illik yubileyində ona vaxtilə böyüdüüyü mənzilin ev muzeyi olduğu xəbərini verən, onun xalqımızın yaddaşında həmişə yaşadığını ifadə edən Heydər Əliyevin aşağıdakı fikirləri Azərbaycançılıq ideyasını həm mənəvi, həm də siyasi məzmununda dolğunluqla işıqlandırır: “Görkəmli musiqiçi, bəstəkar, dirijor kimi, vətəndaş hüquqları, azadlıq, demokratiya uğrunda, zorakılığa və totalitarizmə qarşı böyük mübariz kimi Sizi Azərbaycanda yüksək qiymətləndirir, ehtiramınızı saxlayır, sevir, Sizə hörmət bəsləyirlər. Sizin yaradıcılığınız dünya, ümumbəşər mədəniyyətinin ən parlaq tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Fəxr edirik ki, Siz, belə görkəmli incəsənət, mədəniyyət xadimi, XX əsrin görkəmli vətəndaşı bizim həmyerlimiz, bakılısınız. ... Sözlərin həqiqi mənasında, Azərbaycanda Rostropoviç həftəsinə çevrilmiş həftə başa çatır. Bu həftə Azərbaycan vətəndaşlarına, hamımıza Sizinlə ünsiyyətdə olmaq, Sizin sənətinizlə, musiqinizlə, yaradıcılığınızla təmasda olmaq imkanı verdi. Burada, Bakıda, Azərbaycanda keçirdiyiniz çoxsaylı görüşlər silinməz təəssürat yaradır. Özünüz hiss edirsiniz ki, insanlar Sizin buraya gəlməyinizə sevinirlər. Hamı Sizi məftunluqla qarşılayır, bu cür yüksək hörmətə və yüksək ehtirama layiq olduğunuz üçün Sizə öz hisslərini ifadə edirlər. Bu gün biz simfonik musiqidən ibarət gözəl konsertin şahidi olduq” (166).

Aşağıdakı iqtibasda cəmlənən fikirlər isə Ulu öndər Heydər Əliyevin “Xalqı həmişə mədəniyyət birləşdirmişdir. Çünki başqa əsasla-

ra nisbətən mənəvi əsaslar daha üstündür” – müdrik düşüncəsindən qaynaqlanaraq bəşəri mahiyyətdə olan mədəniyyətlərarası dialoq – çoxmədəniyyətlilik ideyasını gücləndirir: “...Slava, biz Sizi tanıyıraq, Sizin valideynlərinizi tərifləyirik. Belə görkəmli insanı məhz onlar yetirmişlər. Ona görə də Sizin barənizdə danışarkən, şübhəsiz ki, valideynlərinizin də şərəfini uca tuturuq. Bu gün mən qərar qəbul etmişəm ki, Sizin doğulduğunuz, valideynlərinizin yaşadıkları, Sizin uşaqlıq illərinizin keçdiyi mənzil indən belə Rostropoviçin xatirə Evmuzeyi olacaqdır. Bu gün Sizi təbrik edərkən burada iştirak edən, bizimlə birlikdə olan Qalina Pavlovna Vişnevskaya haqqında danışmalıyıq. Mən ona son dərəcə minnətdaram ki, dövlətimi qəbul edib və Azərbaycana gəlibdir. Mən görkəmli müğənni Qalina Pavlovna Vişnevskayanı salamlayıram. Bizim dostumuz Rostropoviçin sədaqətli silahdaşı olan insanı salamlayıram. Onlar birlikdə musiqini də, incəsənəti də, insan ləyaqətini də şöhrətləndirmişlər” (166).

Heydər Əliyev Azərbaycanda yaşayan irili-xırdalı, çox məşhur olmasından və ya az tanınmasından asılı olmayaraq hər bir etnik mədəniyyət hadisəsinə eyni diqqət və qayğı ilə yanaşmış, öz lider imkanları səviyyəsində onu böyük azərbaycançılıq ideyasının tərkib hissəsi dəyərində yaşatmışdır. Elementar bir misal, 1997-ci ildə Lənkəranda səfərdə olan Heydər Əliyevin təklifi ilə “Nənələr” adı verilmiş musiqi qrupu hələ 70-ci illərdə yaranmış və bütün ölkədə, deməli müxtəlif etnik millətlər tərəfindən sevilmişdi.

“Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumık da, başqası da – bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır” (74) – Ulu öndər Nəsihət və vəsiyyətini söyləməklə dörrin siyasi məzmun kəsb edən Azərbaycançılıq ideyasını gücləndirir, ona dövlət siyasəti statusu verirdi. Torpaqlarımız üzərində bizimlə bərabər minillər boyu yaşayan assimilyasiya və ya izolyasiya təsirlərinə məruz qalmadan öz mədəniyyət ənənələrini davam etdirən bu və digər xalqlar, etnik millətlər azərbaycançılıq siyasəti nəticəsində və mühitində reallıq, gerçəklik olaraq çox rahat, azad həyat sürürlər.

Bu gün Azərbaycan dövlətinin yeritdiyi xarici və daxili siyasətin aparıcı istiqamətlərindən biri, ölkə rəhbərimiz cənab İlham Əliyevin xalqımızın “yaşam fəlsəfəsi” kimi qiymətləndirdiyi çoxmədəniyyətlilik, mədəniyyətlərarası dialoq – multikulturalizm və onun əsas prinsiplərindən biri olan tolerantlıq bəşəri hadisə olub və daim sivil, humanist, hüquqi siyasət təmsilçilərinin diqqətdə saxladığı mühüm məsələlərdəndir.

Biz bu yarımfəsildə Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq siyasəti ilə çoxmədəniyyətlilik – mədəniyyətlərarası dialoq məsələsini təhlil edərkən sözsüz ilk növbədə Azərbaycan xalqının Ulu öndərinin 1999-cu ildə ölkəmizdəki dini konfessiyaların başçılarını qəbul edərkən söylədiyi dərinməzmunlu nitqi yada salmaya bilmərik. Bu nitqdə irəli sürülən fikirlər Heydər Əliyevin siyasi irsində ümumiyyətə çoxmədəniyyətlilik kontekstində, xüsusilə də tolerantlığın təhlili və qiymətləndirilməsi baxımından ən dolğun mənbədir. Burada Heydər Əliyev konkret olaraq tolerantlıq probleminə toxunaraq deyirdi: “Siz bilirsiniz ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının YUNESKO təşkilatı 1995-ci ildə özünün qərarı ilə noyabrın 16-nı dünyada Dözümlülük Günü, sabitlik, tolerantlıq günü elan etmişdir. XX əsrin sonunda demokratikləşmə prosesinin Yer kürəsinin bir çox ölkələrini əhatə etdiyini və insan hüquqlarının mühüm amil kimi ön plana çəkildiyini nəzərə alsaq, bu, çox vacib qərardır. Bu münasibətlə mən istədim sizinlə görüşəm, ölkəmizdə bu məsələnin nə vəziyyətdə olduğunu, qısaca da olsa, birlikdə təhlil edək, mən sizi dinləyim və öz fikirlərimi deyim” (84).

Ulu öndərin akademik tədqiqatlar üçün önəmli tarixi siyasi ənənə mahiyyətində aktual olan bu fikirləri də azərbaycançılıq ideyasının çoxmədəniyyətlilik, mədəniyyətlərarası dialoq məsələsinin real əsaslarına aydınlıq gətirir: “Bildiyiniz kimi, tolerantlıq, dözümlülük çox geniş anlayışdır. O, həm insani münasibətlərin, həm insan cəmiyyətində gedən proseslərin, həm də dövlətlərarası, millətlərarası, dinlərarası münasibətlərin bir çox cəhətlərinə aiddir. Bilirəm

ki, siz, hörmətli şeyx Allahşükür Paşazadə, bizim Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi, Azərbaycanın Xristian Pravoslav Konfessiyası, Azərbaycanın Yəhudi Konfessiyası və başqaları, – öz işinizi məhz bu istiqamətdə aparırsınız, buna böyük əhəmiyyət verirsiniz. Bununla belə, görünür, bayaq dediyim kimi YUNESKO-nun 1995-ci il iyun ayının 16-da qəbul etdiyi qərara hörmət edərək, zamanımızın bu vacib tələbinin həyata keçirilməsinə hamımız daha böyük diqqət yetirməliyik” (84).

Bu nitqində “Azərbaycanın Prezidenti olaraq mən məmnunam ki, bayaq dediyim kimi, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində mürəkkəb şəraitdə olmasına, digər tərəfdən müxtəlif xarici qüvvələrin təzyiqinə məruz qalmasına baxmayaraq, ölkəmiz ictimai-siyasi sabitliyi qoruyub saxlayır, müxtəlif millətlərdən, müxtəlif dirlərdən olan, müxtəlif adətlərə, müxtəlif mədəniyyətə mənsub olan insanlar arasında dostluq münasibətlərini təmin edir. Elə bunun özü tolerantlıqdır, baxmayaraq ki, tolerantlıq çox geniş anlayışdır, özündə çox mənalı birləşdirir. İndi burada başqa sahələr haqqında danışmaq istəmirəm. Tolerantlıq münaqişələrin, terrorizmin, ekstremizmin, separatizmin olmamasını tələb edir. Bunlar hamısı tolerantlıq anlayışına daxildir” (84) – deyərək azərbaycançılığın sülh, əmin-amanlıq missiyasını bəyan edən Heydər Əliyev özü bütün xalqlara, millətlərə, onların təmsil etdikləri dövlətlərə doğru dost addımı atır, qarşılıqlı dostluq, əməkdaşlıq hisslərinin yaranıb möhkəmlənməsi ideyasından çıxış edirdi.

Həmçinin də Ulu öndər “Mən məmnunam ki, ölkəmizdə, müstəqil Azərbaycanda müxtəlif millətlərə mənsub olan insanlar Azərbaycanın vətəndaşları olaraq sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayır, bir-birinə hörmət bəsləyirlər. Bir dinin nümayəndələrinin digərinə, bir konfessiyanın başqasına hörmətsiz münasibət bəsləməsinə dair heç bir fakt yoxdur” (124) – qəti və inamlı fikri ilə millətdən asılı olmayaraq bütün Azərbaycan vətəndaşlarının azərbaycançılıq ideyasında birləşdiyini ifadə edir.

Bu dərin məzmunlu fikirlər çağdaş dövrümüzdə dünya siyasətinin, alimlərinin diqqət mərkəzində dayanan Qloballaşma və tolerantlıq məsələsinin Heydər Əliyev tərəfindən cəmiyyətin həyatında əsas milli-siyasi konsepsiya kimi hələ 1990-cı illərdə irəli sürüldüyünü, idarəçilikdə tətbiq olunduğunu təsdiqləyir.

Beləcə varlığında, tarixi yaddaşında dostluq, qardaşlıq, ünsiyyət, əlaqə, deməli dialoq marağına xidmət edən azərbaycançılıq hissi olan Heydər Əliyevin çoxmilyonlu Azərbaycan cəmiyyəti daxilində müxtəlif millətlərin, etnik qrupların bir ailə daxilində olduğu kimi qarşılıqlı hörmət, inam, etibar hisslərinin qorunub inkişaf etdirilməsi şəraitində yaşaması planlı strategiyası ilə bağlı həyata keçirdiyi işlər elə geniş miqyaslıdır ki, həqiqətən bunu bir kitabda əhatə etmək çətindir. Onun böyük uzaqgörənliklə ölkəmizdə yaşayan millətlərin dialoq körpüsünü möhkəmləndirən məqsədyönlü siyasətinin bariz nəticəsidir ki, Azərbaycanda bütöv bir çoxmədəniyyətlik şəraiti formalaşmışdır.

“Azərbaycan çoxmillətli respublikadır. Bu, respublikanın səciyyəvi cəhətidir. Bunun böyük tarixi var və bu tarixlə, respublikanın ictimai-siyasi mənzərəsi ilə biz fəxr edirik. Respublikamızda bütün vətəndaşlar dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq eyni hüquqa malikdirlər və bundan sonra da bütün vətəndaşların bərabər hüquqla Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında iştirak etməsi üçün imkanlar yaradılacaqdır” (124).

Ulu öndərin 1993-cü ildə müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilərkən andiçmə mərasimində söylədiyi və bizim yuxarıda da əsaslandığımız bu fikirlər onun ömrünün sonuna kimi həyata keçirdiyi azərbaycançılıq-çoxmədəniyyətlik konsepsiyasının real bünövrəsi oldu və sonrakı illərdə isə milli liderin həqiqi və siyasi varisi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin həm siyasi idarəçilik proqramının vətəndaşlıq-mədəniyyət konsepsiyası mahiyyətində, həm də Ulu öndər Heydər Əliyev vəsiyyəti

kimi dəyərləndirilib, daha da möhkəmləndirilib, yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməkdədir.

Bu bir həqiqətdir ki, cənab İlham Əliyevin 15 il qədər heç də az olmayan bir müddətdə Azərbaycançılıq ideyasını multikulturalizm ideyası ilə sintezdə tətbiq etməklə dünya siyasi arenasında multikulturalizmin Azərbaycan modelinin tanınb dəstəklənməsinə nail olmuşdur. Hal-hazırda ölkəmizdə bu sahədə aparılan sistemli işlər və həmçinin hazırda dünyanın 19 dövlətində Azərbaycan multikulturalizmi modelinin tədris olunması bunun əyani nəticəsidir.

IV FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNİN SOSIAL-MƏDƏNİ İNKİŞAF PROQRAMINDA VƏTƏNDAŞ - ƏXLAQ MƏSƏLƏLƏRİ

4.1. Heydər Əliyev siyasətində vətəndaş – fəlsəfi-əxlaq konsepsiyası

a) Siyasi idarəçilikdə xalq hüququ və vətəndaş maraqları

Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin böyük zəhməti, o cümlədən hər maddə və müddəanın məzmunu, bəşəri, hüquqi qayəsi üzərində məsuliyyətlə dayanması, hətta redaktə edib, yazmaqla sözün əsl mənasında müəllifi olduğu, ümumxalq müzakirəsindən keçməklə 1995-ci ildə qəbul edilmiş ölkə Konstitusiyasında Müstəqil Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına dövlətin diqqət və qayğısının öz dolğun ifadəsini tapması, eləcə də ən mühüm hüquq kodeksimizdə Vətəndaş əxlaqı-vətəndaşlıq-mənəviyyət, insan hüquq və azadlıqlarının ciddi qanun maddələri ilə tənzimlənməsi bir sıra elm sahələri tədqiqatçıları kimi fəlsəfi istiqamətdə də maraq doğurur və dövlət, siyasi hakimiyyətlər, fəlsəfi məhiyyətdə əxlaq, lider, milli lider və digər mövzuların elmi-fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirilməsinə geniş imkan yaradır.

Bu baxımdan “Siyasi idarəçilikdə xalq hüququ və vətəndaş maraqları” bölməsində mövzusunun tədqiq-təhlili prosesində Konstitusiyamızdan və eləcə də onun məzmun və məhiyyətini əhatə edən məsələlərlə bağlı konkret misallara müraciət etməyimiz xarakterikdir.

İlk öncə Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında İnsan hüquq və azadlıqlarına geniş yer verilməsini əsaslandıran düşüncələri ilə tanış olaq. Belə ki, Heydər Əli-

yev Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin ilk iclasındaki nitqində demişdir: “İnsan, vətəndaş hüquqlarının azadlıqlarının qorunmasına Konstitusiyanın çox hissəsi demək olar ki, üçdəbir hissəsi həsr olunubdur. Bu da təbiidir. Biz keçmişdən totalitar sistemdən yeni bir sistemə keçirik. Biz demokratiyanı inkişaf etdirməliyik, xalqımızı demokratiya yolu ilə aparmalıyıq. İnsanların hüquqlarının qorunmasının hər yerdə, hər sahədə təmin olunması üçün əsaslar yaratmalıyıq. Bütün bu əsasları da yeni qəbul olunmuş Konstitusiya verir və bütün təminatları biz konstitusiyamın maddələrindən almışıq. Konstitusiya Azərbaycanda dövlət hakimiyyətini təşkil olunması tam demokratik prinsiplər əsasında təsdiq edibdir” (24.6).

Heydər Əliyevin Azərbaycan Qadınlarının I Qurultayındakı nitqindən kiçik iqtibası gətirməklə onun xalqla həmrəyliyinə şahidi ola bilərik.

“Mən sizin qarşınızda belə cəsarətlə çıxış edərkən sizə arxalanıram, xalqa, millətə arxalanıram. Bilin, mən şübhəsiz ki, böyük həyat yolu keçmiş insanam, təcrübəli adamam. Bəli, böyük siyasi təcrübəm var, biliyim var, dünyada çox şeylər görmüş adamam. Ancaq mən təkliddə özümü qəhrəman hesab etmirəm. Mən sizə görə, sizin dəstəyinizə görə qəhrəmanam. Sizə arxalanaraq Azərbaycanın müstəqilliyi yolunda müstəqil siyasət aparıram” (81).

Biz, onun fəaliyyətini zaman baxımından görə bilmiş, onun müstəqil dövlət məramını cəfəkeş lider kimi necə vicdanla həyata keçirdiyinin canlı şahidi olmuş vətəndaş nəslindən də Heydər Əliyevi istər nitqlərində, istər müxtəlif təbəqədən olan insanlarla görüşlərində daim xalqla bir sırada dayanan, xalqdan güc alan və xalqa əsl mənada xidmət edən bir nəhəng siyasi lider kimi görüb tanıdıq. Bu tarixi şəxsiyyətin bütün daxili aləmi xalqın milli ruhunda idi və həqiqətən belə insanlara “ürəyi-nəbzini xalqla bir vurur” – deyirlər.

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin sədri Ramiz Rzaev “Ümummilli liderin hüquqi baxışlarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təzahürü” məqaləsində Heydər Əli-

yev siyasi idarəçiliyini tanımış dünya liderlərinin fəaliyyəti ilə müqayisə edərək gəlmiş obyektiv nəticə də dediklərimizi təsdiqləyir: “Azadlıq, müstəqillik ideyası bizim, xalqımızın ideyasıdır... Öz müstəqilliyini möhkəmləndirmək və onu bu müstəqillikdən məhrum etmək üçün indən belə heç kimə imkan verməmək – Azərbaycan xalqının iradəsidir”, – deyən Ulu öndərin kəlamları bir vaxtlar Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti A.Linkolnün söylədiyi və indi demokratik dövlətin devizi kimi qəbul edilən “...xalqın idarəçiliyi, xalqın iradəsi və xalq naminə görülmə işlər heç vaxt Yer üzündən silinməyəcəkdir” ifadəsi ilə həməhənglik təşkil edir” (171).

Ramiz Rzaev eyni zamanda Heydər Əliyev siyasətində çox mühüm konsepsiya – vətəndaş, fəlsəfi əxlaq-dövlət mənafeyi və dövlət-millət maraqlarının birlik fəlsəfəsi haqqında qənaətlərini də şərh edir və Ulu öndərin şəxsi lider keyfiyyətləri üzərində dayanaraq göstərir ki, “Məhz bu baxımdan Konstitusiyamın birinci fəslinin xalq hakimiyyətinə həsr olunması və 1-ci maddədə “Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır” ifadəsinin əks olunması həm Azərbaycan xalqının, həm də bu xalqın Ümummilli lideri statusunu qazanmış Heydər Əliyevin iradəsinin ifadəsi kimi qəbul olunmalıdır. Ümummilli lider konstitusiya layihəsindən bəhs edərkən göstərirdi ki, layihənin “əsas məzmunu ondan ibarətdir ki, o xalqın iradəsini ifadə edir, Azərbaycanın dövlət quruluşunun təsirlərini, hüquqi əsaslarını yaradır, Azərbaycanda dövlətin idarəetmə prinsiplərini əks etdirir, dövlət ilə xalq arasında olan münasibətləri əks etdirir və müstəqil Azərbaycan Respublikasında hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlətin qurulması üçün bütün hüquqi əsasları yaradır. Onun bütün maddələri xalqın iradəsini ifadə edir. Hakimiyyətin mənbəyi xalqdır – bu əsas anlayış burada bariz şəkildə öz əksini tapıbdir” (171).

Heydər Əliyevin 1993-cü ildə respublika ziyalıları ilə görüşündə söylədiyi, Azərbaycanın dövlət quruculuğunda insan azadlığını əsaslandıran fikirləri onun vətəndaş əxlaqına aid vəzifələri diqqətdə

saxlamağı əsas idarəçilik prinsipi hesab etdiyini təsdiqləyir: “Bizim yolumuz siyasi plüralizm yoludur, biz bu yoldan dönməməliyik. Biz Azərbaycanda çoxpartiyalı sistem, çoxpartiyalı cəmiyyət üçün şərait yaratmalıyıq. Əmin olun ki, mən bu mövqeyimdən dönməyəcəyəm. Azərbaycanda insan azadlığı – bütün azadlıqlar təmin olunub. İnsan azadlıqları, insan haqları qorunmalıdır. Azərbaycan müstəqil dövlət kimi öz vətəndaşlarının hüquqlarını qorumağı əsas vəzifələrindən biri hesab etməlidir” (20;152).

Yeri gəlmişkən, burada Ulu öndərin 1994-cü ildə böyük yazığı və mütəfəkkir Cəlil Məmmədquluzadənin 125 illik yubileyində söylədiyi və yuxarıda da misallar gətirdiyimiz geniş və dərinməzmunlu nitqində müstəqil dövlət quruculuğunda demokratiyaya əsaslanarkən klassiklərimizdən, o cümlədən Mirzə Cəlil kimi böyük mütəfəkkirlərin maarifçi düşüncələri arasında xüsusi çəkiyə malik dövlət quruculuğu ideyalarından və deməli, məhz milli-mənəvi əsaslardan bəhrələndiyini xüsusi vurğulamışdır. Eyni zamanda məqsəd və məramı yeni müstəqil dövləti milli siyasi bünövrədə qurub inkişaf etdirmək olan bir lider kimi Heydər Əliyevin ənənəyə söykənməsi bir daha onun xalqla birliyindən və dövlət-millət, millət-dövlət vəhdətindən çıxış etməsini əsaslandırır. Böyük milli liderin bu səpkili düşüncələri ilə gəlin yaxından tanış olaq: “Cəlil Məmmədquluzadə tariximizə böyük bir demokrat kimi daxil olubdur...Təsadüfi deyil ki, onun yazılarında cümhuriyyət anlayışı bu gün bizim quracağımız demokratik hüquqi dövlət prinsipləri ilə səsleşir. Mən onu oxuyanda fikirləşdim ki, bunlar bu günümü yazılıb. Yox, bunları Cəlil Məmmədquluzadə o zaman yazıbdır ki, o vaxtlar o, yazırdı ki, “cümhuriyyət elə bir hökumətə deyirlər ki, orada məmləkətin idarəsi camaatın, xalqın öz öhdəsində və ixtiyarındadır və vicdan azadlığı, yığıncaq azadlığı, birlik azadlığı, söz azadlığı, mətbuat azadlığı, siyasi firqələr düzəltmək azadlığı, şəxsiyyət azadlığı, qanun qarşısında bərabərlik, seçki üsulunda həmrəylik, bərabərlik və müstəqillik, gizli səsvermə prinsipləri cümhuriyyət quruluşunda əsas olmalıdır” (72).

Biz bu gün bu prinsiplər əsasında demokratik hüquqi dövlət yaratmaq istəyirik, demokratik hüquqi cəmiyyət yaratmaq istəyirik. Cəlil Məmmədquluzadə böyük demokrat olubdur, Azərbaycanın dövlətçiliyi üçün söylər göstərmişdir. Bizə böyük miras, irs qoyub gedibdir. Bunların hamısını biz yüksək qiymətləndirməliyik. Bax, bunlara görə də Cəlil Məmmədquluzadə daim bizimlədir” (72).

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1996-cı ilin iyun ayında İnsan hüquq və azadlıqlarının ifadəçisi olaraq Avropa Şurasına “xüsusi qonaq” statusu ilə qəbul olunması, 2001-ci ildə artıq bu mötəbər qurumun həqiqi üzvi seçilməsi habelə 125 beynəlxalq konvensiyanı və sazişi imzalaması məhz Heydər Əliyevin müdrik siyasətçi kimi rəhbərlik etdiyi dövlətdə şəxsiyyət azadlığı, demokratiya, plüralizm məsələlərinə böyük önəm verildiyinin əyani sübutudur.

Məlumdur ki, insan-vətəndaş, əxlaq-mənəviyyət hadisəsi qədim tarixlərdən xalq və millət şüurunun hüquq, maraq, mövqe anlayışlarında cəmlənən təsəvvür qaynaqlarını əks etdirən sadə formalardan özünüdərk və etnoidentiklik keyfiyyətlərinin təkmilləşməsi ilə ən canlı məzmununda xalqı tərəqqiyə qovuşdurmuşdur. Bununla da adətlər, mərasimlər, bayramlar, tarixi günlər. nəhayət modern cəmiyyət ideyaları ilə birlikdə dövlət və onun siyasi platformasında birləşən ümumxalq birliyi tədbirləri yaranıb yaşarılıq qazanmışdır.

Bu da həqiqətdir ki, hər bir tarixi dövrdə cərəyan edən bütün hadisələr insan naminə və insanla bağlı olmuşdur. İnsan yaranışından təbiəti, kainatı, zamanla ailə, sosial-mədəni cəmiyyəti dərk prosesində dünyagörüşünün, o cümlədən əxlaq-mənəviyyətinin inkişafı ilə öz tərəqqisinə çatmışdır. Beləcə İnsan nədir, – sualı verildikdə onun şüurlu varlıq səviyyəsi, sonra onun geniş məzmununda mənəvi əsaslar, vətəndaş hüquq və azadlıqları və milli maraqları düşünülür.

Bizim bu yarımfəsildə təhlilinə maraqlı olduğumuz mövzu İnsan vətəndaş-əxlaq ideyası ilə sırf bağlı olan, ondan ayrılıqda təsəvvürə gəlməyən sosial-mədəni inkişaf proqramı məsələləri olduğun-

dan Heydər Əliyev siyasi irsində konkret sahələr üzrə bu əsaslara diqqət yönəltməyi zəruri hesab edirik

Məsələn, bəşəri, ənənəvi əxlaq – insanı doğulandan ölənə kimi müşayiət edən mədəni əsaslar, burada milli adət-ənənələr, el şənlikləri, rəsmi dövlət bayramları, milli faciə günləri, habelə ədəbiyyat, sənət, beləcə xalq-vətəndaş maraqlarına aid bütün hadisələr keçmişdə xalq hüququnu ehtiva etmiş, müasir dövrdə də insan hüquq və azadlıqlarını, ümumilikdə vətəndaş-mədəniyyət fəlsəfi əxlaq məsələlərini əhatə edir.

Əlbəttə bu istiqamətdə xalq, millət və dövlət, habelə hakimiyyət maraqlarının üst-üstə düşməməsi, nəticədə xalq hüququ kimi anlaşılan prinsiplərin təbii, eləcə də kortəbii şəkildə aktiv olmaması dövrü təzahürləri də istisna təşkil etmir.

Bu baxımdan Heydər Əliyev tək-tək liderlərdəndir ki, siyasi fəaliyyətində insan-vətəndaş, əxlaq-mədəniyyət məsələlərini vahid ideya kimi daim diqqətində saxlamış, inkişaf etdirmiş, bu sahədə də “ilklərə” imza atmışdır.

Beləcə, Azərbaycan xalqının taleyinə yazılan səadətdir ki, onun Heydər Əliyev kimi xalq hüququna aid bütün irili-xırdalı hadisələri içdən, daxildən öz “mən”i kimi dəyərləndirən milli Lideri olmuşdur və o, – Ulu öndər 40 illik siyasi fəaliyyəti dövründə birmənalı şəkildə və geniş məzmununda xalq-millət, hüquq müstəvisində İnsan-vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, şəxsiyyət, əxlaq-mədəniyyət məsələlərini həyata keçirdiyi dövlət quruculuğu ideyalarının mərkəzində saxlamışdır.

Heydər Əliyev uzun on illikləri əhatə edən siyasi idarəçilik təcrübəsində ölkənin müxtəlif təbəqələrinin marağına həssaslıqla diqqət ayırmaqla bir tərəfdən dövlət qarşısında vətəndaş-əxlaq problemi kontekstində dayanan ictimai-siyasi vəzifələri yerinə yetirir, digər tərəfdən çox xassəli sosial-mədəni sahəni – milli mədəni, etik-əxlaqi əsasları yaddaşlarda yeniləməklə, tərəvətləndirməklə möhkəmləndirir. Ən əsas məsələ Heydər Əliyev siyasətində bu iki faktor – siyasi və

sosial-mədəni funksiya bir-birini tamamlamaqla Azərbaycançılıq milli ideyası modern mahiyyətdə inkişaf etdirilirdi.

Yeri gəlmişkən xüsusi olaraq qeyd etməliyik ki, bütün dünyada siyasi və həmçinin sosial-mədəni sahəni əhatə edən problemlərlə ayrı-ayrı institutlar məşğul olduğdan sonra dövlətə proqram layihələr təqdim edildiyi halda Azərbaycan Respublikasında şəxsən Ulu öndərin özü bu məsələləri gündəlik iş planı kimi diqqətdə saxlayaraq hər bir tarixi hadisə və “önəmli günə”, hər bir şəxsiyyətə, alimə, yazıçıya, şairə və başqa sosial-mədəni subyektlərə dövlət qayğısı nümayiş etdirir, bu yanaşma İnsan amilinin cəmiyyətdə roluna siyasi münasibəti müəyyənləşdirirdi.

Heydər Əliyev xalqımız Müstəqillik əldə etdikdən sonra ikinci dəfə və ümumxalq səsverməsi ilə siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra hələ sovet dövründə həyata keçirdiyi milli sosial-mədəni idarəçilik proqramının humanitar istiqamətində də hər şeyin başlanğıcdan, ənəndən yenidən öyrənilməsi, dəyərləndirilməsi məqsədi ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edən dövlət qərarları, fərmanlar, sərəncamlar qəbul etmişdir ki, bununla da vaxtilə sırf marksist-leninçi ideoloji mövqedən məqsədli şəkildə qərəzlə qiymətləndirilmiş, təntənə ilə qeyd edilməsinin qarşısı alınmış ümumxalq bayramları və eləcə də hüzn günləri bərpa olunmuş, tədqiq-təhlillərdən uzaqda qalmış xalq yaradıcılığımız sahəsində canlanma müşahidə olunmağa başlamışdır.

Milli tarixi, tarixi yaddaşı təmsil edən miras mədəni irsi ilk növbədə bir milli lider və əsl vətəndaş olaraq hiş etmək yolu ilə gedən Heydər Əliyevin hər bir milli ənənənin yaşaması, gənclərə, gələcək nəsillərə ərmağan edilməsi üçün dövlət səviyyəsində həyata keçirdiyi tədbirlər sırasında fəlsəfi şüurumuzun, estetik və etik bünövrəmizin əsası olan Novruz Bayramının təntənəli surətdə qeyd olunması əyani misallardan biridir. Heydər Əliyevin Novruz Bayramının milli bayram kimi qeyd edilməsi haqqında rəsmi Fərman imzalaması, hər il özü-nün də Bakının Gənclər meydanında, Qoşa Qala qapısının önündə ənənəvi olaraq keçirilən kütləvi el şənliyinə qoşulması, baharın ilk

günündə Bakı zəhmətkeşləri ilə birlikdə Novruzunu qarşılamaşı xalqımızın yaddaşında ən unudulmaz xatirə kimi yaşamaqdadır.

Ulu öndər Novruz Bayramını təkcə bir ənənəvi el şənliyi kimi qiymətləndirmir, onu milli həmrəylik, sabitlik, əmin-amanlıq, dostluq, birlik fəlsəfəsi olaraq dəyərləndirirdi. Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyevin Novruz bayramı şənliklərində söylədiyi nitqlərdəki fikirlər milli mədəniyyətimiz, estetik fikir tariximizdə dəyər kəsb edən səhi-fələr kimi öyrənilir.

Belə nitqlərin birində Heydər Əliyev deyirdi: “Bu bayram əsirlərdən-əsirlərə bizim milli, dini adət və ənənələrimizi yaşadıb bu günlərə çıxaran bayramdır. Buna görə də Novruz bizim ümumdövlət, ümumilli bayramımızdır. O da məlumdur ki, ümumxalq, ümumidövlət, ümumölkə alimləri hər bir insan ilə, hər bir vətəndaşla bir olanda bayram da daha yüksək səviyyəyə qalxır, insanlar da bir-biri ilə sıx ünsiyyətdə olurlar. Bu bayram bizim ənənələrimizi əsrlər boyu yaşadıb bu günlərə gətirdiyi kimi bu gün də bizi birləşdirir, daha da həmrəy edir, xalqımızda daha möhkəm birlik yaradır və birlik yaratmağa xidmət edir” (22;11).

Heydər Əliyev həmçinin Novruz bayramını milli ənənə, tarixi miras kimi yüksək dəyərləndirdiyi kimi, onun milli-bəşəri hadisə mahiyyətini də xüsusi vurğulayırdı. Ulu öndərin aşağıdakı fikirləri Novruz bayramının məhz bəşəri fəlsəfi təhlili baxımından səciyyəvidir:

“Novruz bayramı həm bu dünyada yaşayanların, həm də bu dünyanı tərk edən insanların ruhunun bayramıdır. Ona görə təsadüfi deyil ki, bu bayram ərəfəsində və günlərin birində hər bir insan öz əcdadını, babasını, dünyadan getmiş qohum-əqrəbalarını yada salır, dünyadan köçmüş insanların qəbri üstünə gedir, onların ruhlarına dua oxuyurlar. Yəni də deyirəm bunlar hamısı Novruz bayramının nə qədər insani bayram olduğunu, hər bir azərbaycanlı üçün əziz bayram olduğunu göstərir” (23;11).

Folklorşünas alim, filologiya elmlər doktoru Məhərrəm Qasımlı “Heydər Əliyev və Azərbaycan folkloru” adlı elmi əsərində Azərbaycanın Ulu öndəri Heydər Əliyevin sistemləşmiş humanitar – sosial-mədəni siyasət proqramını tarixi xronoloji aspektdən nəzərdən keçirərək yuxarıda bizim gətirdiyimiz iqtibasda da aydın ifadəsini tapmış siyasət və fəlsəfənin, eyni zamanda konkret olaraq siyasət və estetikanın dinamik əlaqəsini belə şərh etmişdir: “Xalqımız əsrlər boyu yaradıb yaşatdığı zəngin milli-mənəvi sərvətlərin qorunub saxlanması və dəyərləndirilməsi istiqamətində müxtəlif zamanlarda çeşidli tədbirlər həyata keçirilsə də, bu sahədə sistemli və iri-miqyaslı fəaliyyətə 70-ci illərdə başlanılmışdır. Memarlıq, xalçaçılıq, xalq musiqisi, folklor və etnoqrafiya kimi müxtəlif istiqamətləri cəmləşdirən milli-mənəvi dəyərlər kompleksi xatırlanan mərhələdən etibarən əlahiddə bir qayğı və diqqətlə əhatələnmişdir. 70-ci illərdə Heydər Əliyevin müdrik və uzaqqörən bir rəhbər kimi Azərbaycanda yeritdiyi siyasətin tərkibində xüsusi bir yer tutan humanitar istiqamət məhz belə bir iqlimin yaranmasına səbəb olmuşdur” (23;11).

Beləliklə, elmi-obyektivlikdən çıxış edərək göstərməliyik ki, monoqrafiyanın əvvəlki fəsillərdə geniş təhlil etdiyimiz kimi xalqın mənəvi irsini milli ideya kimi qəbul edən Ulu öndər Heydər Əliyev bu mənəvi xəzinəni təkcə ölkə miqyasında deyil, beynəlxalq aləmdə təbliğ, təşviq etməklə onun dövlət siyasət xəttindən ayrılmaz və bu sistemdə çox mühüm olduğunu əməli fəaliyyətlə təsdiq etmişdir.

b) dövlət siyasətində soyqırımlar, faciələr tarixi məsələsi və vətəndaş – fəlsəfi-əxlaq hadisəsi

Xalqın bütün təbəqələri ilə məhz bu müdrik siyasətlə ünsiyyət yaradan, onların hər birinin yaddaşına iz salan və bununla özünün tarix səhifəsində Ulu öndərlik zirvəsini yaradan Heydər Əliyev təbii olaraq təkcə ümumxalq bayramlarında, el şənliklərində deyil, hüzn mərasimlərində də xalqın yanında olur, onunla dövlətin-hakimiy-

yətin həmrəy olduğunu ifadə edirdi. Biz “Heydər Əliyev siyasəti və Milli Lider fenomeni” yarımfaslində Azərbaycan xalqının görkəmli tarixi şəxsiyyətinin milli mənəvi əsaslarımızın ən güclü sahəsi dinimizlə, daim yüksək dəyərləndirdiyi İslam mədəniyyəti ilə bağlı söylədiyi fikirləri, hətta daha xüsusi inancımız – Aşura gününü, İmam Hüseyn faciəsini vətən və vətəndaş mövqeyindən çıxış edərək qiymətləndirməsini və bu tarixi hadisəyə əsl milli Lider münasibətini izləmişik.

Bu cür faciələr hər bir xalqın həyatında və hər bir mərhələdə baş verir və insan şüuru inkişaf etdikcə reallıqlar budur ki, kütləvi insan qətləmə, qanlı faciələr, soyqırım, genosid, terrorizm və s. kimi müxtəlif adlarla öz məzmununu, eləcə də dairəsini genişləndirir.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, tarixdə bu mahiyyətdə yəni Soyqırım hadisəsinin xəritəsinə öləri nəzər yetirdikdə bəşərin ən ali varlığı İnsanla bağlı vəhşətlərlə dolu soyqırım səhifələrinin demək olar ki, bir çox ölkələrin, qabaqcıl dövlətlərin tarixində, beləcə çoxsaylı xalqların, millətlərin, məsələn çinli, amerikan, fransız, türk, alman, yunan, rus, yəhudi, polyak, hindli və bu sırada azərbaycanlıların da soyqırımlar yaşamasının şahidi oluruq. Diqqət etdikdə tarixdə əsasən faciə qurbanlarından, faciələrin səbəbkarları icraçılardan çox vaxt bəhs olunur, bu qanlı hadisələrin bəisləri - soyqırımların ideyacıları, təşkilatçıları, onların istifadə etdikləri silahların yaradıcıları yada salınmır. Digər bir məsələ, qurbanlar kimi bəislərin də İnsan olması, eyni varlıq adında birləşməsi həqiqətləridir. Eyni bir irqin, eyni bir etnosun, eyni bir dinin və eyni bir mədəniyyətin insanlarına bu dəhşətli aktları törədənlərin də İnsan adlanıb və insan olması haqda düşünəndə bəşəriyyətin “Sokrat dövrünün müdrikliyindən” nəinki daha yüksək müdriklik zirvəsinə yüksəlmədiyinin, hətta ondan da aşağı səviyyəyə enməsi haqqında qənaətimiz doğrulur.

1918-ci il 31 mart – 02 aprel tarixlərində cərəyan etmiş Bakı qırğını, davamında bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş məqsədli, planlı soyqırım hadisəsini götürsək, bir tərəfdə əliyalın

dinc sakinlər, digər tərəfdə arxasında güclü ordu olan və öz iyrənc torpaq iddiaları üçün hər cür məkrə əl atan erməni daşnakları və onların törətmiş olduqları cinayət əməlləri yada düşür.

1918-ci ildə Azərbaycanın demək olar ki, bütün bölgələrində cərəyan etmiş vandallıq məzmun və mahiyyətində soyqırım hadisələri eyni zamanda bəşəri ənənəvi əxlaqın da soyqırım aktı hesab oluna bilər. Soyqırım həyata keçirən erməni daşnakları silahsız dinc əhalini ağlasığmaz işgəncələrlə qətlə yetirməklə, onların insan məskənlərini, milli mədəniyyət abidələrini dağıdıb, yandıraraq məhv etməklə milyonlarla insanda həyata inam, dostluq, sevgi, nikbinlik hissini zəiflətməmiş, əvəzinə qorxu, həyəcan, dəhşət duyğularını oyatmış, öz şüurlarından isə ədalət, vicdan, din, iman, şərəf, ləyaqət keyfiyyətlərini birdəfəlik silib atmış, milli gen yaddaşlarına insan qanına hərislik, düşmənçilik toxumu səpmişlər. Təsədüfi deyil ki, ötən 100 il boyunca da onlar bu zərərli ənənədən bəhrələnməklə davam edirlər.

Konkret olaraq ermənilərin azərbaycanlılara qarşı 1918-ci il soyqırımında törətdikləri vəhşiliklər Quba rayonunda şəhid qəbiristanlığında öz aydın izlərini yaşadır. 2007-ci ildə yol təmiri zamanı təsadüf nəticəsində üzə çıxmış, başları bədənlərindən ayrı vəziyyətdə olan yüzlərlə şəhid bədəni tarixdə insan adlanan ermənilərin öz insan həmvarlığına qarşı amansızlığına əyani sübutdur.

Ermənilərin Şamaxı şəhərində törətdikləri vəhşətlər də tarixdə erməni vandallığı faktı kimi yaşayır. Tarixçilərin araşdırmalarına əsaslanıb deyə bilərik ki, erməni cəlladları Şamaxının 53 kəndində 8027 nəfər azərbaycanlıyı qətlə yetirmişlər ki, onlardan da 4190 nəfəri kişi, 2560 nəfəri qadın və 1277 nəfəri uşaq olmuşdur. Hesablara görə, bu kəndlərə dəyən ümumi maddi zərər o dövrün qiymətləri ilə 339,5 milyon manata bərabərdir. Digər tərəfdən onların dinc sakinləri vəhşiliklərlə məhv etmələri ilə bərabər maddi-mənəvi irsi, miras dəyərləri də yox etmək faktı olan dəymiş ziyanın miqdarı, onların bir xalqa qarşı məqsədli planlarını təsdiq edir. Məsələn, ermənilər şəhərin Cümə məscidində 1800 müsəlman əhalini yığıb, işgəncələrə

məruz qoyaraq yandırdıqda Şimali Qafqazda ən qədim məscid olan – 743-cü il tikilisinin üzərindəki tarix kitabəsini də məhv etmişlər. Sonradan Gürcüstandan dəvət edilmiş arxeoloqun ciddi araşdırmaları ilə məscidin tarixi bərpa edilmişdir.

Ermənilərin xalqımıza, millətimizə qarşı törətdiyi soyqırım xəritəsi Bakıya qədər bütün rayonlarımızda, kəndlərimizdə öz vəhşət izlərini qoymuşdur. Göyçayda, Qaraməryəm ərazisində, Hacıqabul, onun Nəvai qəsəbəsində, Qobustanda və beləcə Bakıda törədilmiş qəddarlıqlar, şəxsən mən özüm daxil nəsil-nəsil uşaqlara nənələrinin danışdığı qorxulu nağılların mövzusunə dönmüşdür.

Əlbəttə ki, Türkiyədən hərbi nazir Ənvər paşanın xüsusi əmri ilə öz türk qardaşlarının harayına gələn osmanlı əsgərlərindən ibarət 15 minə yaxın hərbi qüvvə – Nuru paşanın komandanlıq etdiyi Qafqaz müsəlman Ordusu və təbii onlara qoşulan mənim babam Əmirqulu Quliyev də daxil minlərlə Azərbaycan könüllüləri olmasaydı 1918-ci ildə ermənilərin bolşevik hərbi qüvvələrinin dəstəyi ilə Azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri milli soyqırım daha geniş miqyas alardı. Məhz türk ordusunun sayəsində bu insan əxlaqına, insana xas bütün mənəvi dəyərlərə zidd soyqırım dayandırılmışdır.

Həç də təsadüfi deyil ki, Ulu öndər 1997-ci il 8 may tarixində Türkiyənin İş Adamları ilə Görüşdə söylədiyi nitqində Soyqırım illərində Türkiyə Respublikasının yaradıcısı Mustafa Kamal Atatürkün Azərbaycana göstərdiyi böyük diqqəti yüksək qiymətləndirərək demişdir: "... böyük Mustafa Kamal Atatürk 1918-1920-ci illərdə həmin erməni millətçilərinin, daşnaklarının azərbaycanlıların başına nə bəlalar gətirdiklərini yaxşı bilirdi. Azərbaycanda nə qırğınlar etmişdilər, yaxşı bilirdi. Məhz Mustafa Kamal Atatürkün və onun kimi insanların iradəsi nəticəsində 1918-ci ildə Türkiyənin Qafqaz Ordusu Azərbaycana gəldi, Naxçıvanda, Qarabağda, Gəncədə, Bakıda azərbaycanlıları erməni qırğınından xilas etdi. Biz bunları unutmuuruq" (129).

Beləcə, ürəyi xalqla bir vuran, milli tarixə bağlı olan hər bir faktı, dəlili dəyərləndirən görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev sözsüz olaraq 1918-ci il milli Soyqırım hadisəsini dövlət siyasətində nəzərdə tutmalı idi. Bu baxımdan Ulu öndər Heydər Əliyevin 1998-ci ildə 31 mart təqvim gününün Azərbaycanlıların Soyqırım günü kimi qeyd olunması haqqında imzaladığı fərman milli dövlət quruculuğu prinsipinə tam uyğun xarakterik hadisə kimi böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edir.

Tarixi keçmişimizi bütövlükdə qiymətləndirən və eyni 26 mart 1998-ci il Fərmanında xalqımıza qarşı törədilmiş soyqırımlar mərhələvi prinsipdə izlənilir və xüsusi olaraq vurğulanırdı ki, "Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini alır. Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımı da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir. 1813-cü və 1828-ci illərdə imzalanan Gülistan və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycan xalqının parçalanmasının, tarixi torpaqlarımızın bölünməsinin əsasını qoydu. Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı. Qısa bir müddətdə bu siyasət gerçəkləşdirilərək ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirildi. Soyqırımı Azərbaycan torpaqlarının işğalının ayrılmaz bir hissəsinə çevrildi. İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq, öz havadarlarının himayəsi altında "Erməni vilayəti" adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular" (79).

Hadisələrin əsl nəbzini tutan bu Fərman bütün Azərbaycan xalqının milli-mənəvi hisslərini, vətən – torpaq itkisi acılarını, həmçinin bəbalarının başına gətirilmiş müsibətlərin gerçək mahiyyətini dolğun əks

etdirməklə, əslində bütün yaşananların vandal erməni daşnaklarının “böyük ermənistan” planlarının əsas hissəsi olduğunu ifadə edir: “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə geniş miqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin avantürist torpaq iddialarını pərdələmişlər” (79).

31 mart Azərbaycanlıların Milli Soyqırım hadisəsi ilə bağlı Fərmanda onun yaranma səbəbləri, baş verməsi, bütün ölkə miqyasında cərəyan etməsi, nəticələri və habelə bu kütləvi soyqırım aktına tarixi münasibət də obyektivliklə və dolğun şərh olunmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev eyni zamanda törədilmiş dəhşətli Soyqırım hadisəsini yeni dövrdə qiymətləndirərkən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bu istiqamətdəki tarixi xidmətini önə çəkməklə həm tarixi obyektivlikdən çıxış edir, həm də siyasi varislik ənənəsini xalqın yaddaşında yeniləyirdi. Fərmandan oxuyuruq:

“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədilə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırdı. Dünya ictimaiyyətinə bu həqiqətləri çatdırmaq üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradıldı. 1919 və 1920-ci ilin mart ayının 31-i iki dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilli mətəm günü kimi qeyd edilmişdir. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmüş soyqırımını və bir əsrdən artıq da-

vam edən torpaqlarımızın işğalı proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi. ...Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyi qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir. Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırım faciələrini qeyd etmək məqsədilə qərara alıram: 1. 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü elan edilsin. 2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunsun ki, Azərbaycanlıların soyqırımını ilə bağlı hadisələrə həsr olunmuş xüsusi sessiyanın keçirilməsi məsələsinə baxsın” (79).

Bu Fərmandan irəli gələrək artıq 20 ildir ki, Müstəqil Azərbaycan Respublikasında 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırım günü kimi qeyd olunur və xalqımız bununla günahsız qurbanlarımızı və onlara – tariximizə böyük dəyər vermiş öz Ulu öndərinin xatirəsini ehtiramla yad edir. Bu illər ərzində Azərbaycan tarixinin hər bir səhifəsi kimi milli soyqırım hadisələri də tədqiqatçıların ciddi araşdırmalar ilə öz həqiqi qiymətini almaqdadır. Bu elmi əsərlər sırasında gənc tədqiqatçıların da əməyi böyükdür. Onlardan Hacı Abdullanın “Ümummilli lider Heydər Əliyev və Zəngəzur bölgəsində azərbaycanlıların soyqırımını və deportasiyası tarixinin tədqiqi məsələləri” məqaləsi Xalq və Milli Lider maraqlarının üst-üstə düşməsi və həmçinin yeni faktların önə çəkilməsi baxımından maraq doğurur.

Məqələdə ermənilərin xalqımıza qarşı növbəti faciə planlarının, Heydər Əliyev tərəfindən verilən operativ göstərişlərlə, vaxtında qarşısının alınmasına aid tutarlı dəlillər yer almışdır. Məsələn, müəllif yazır ki, “Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev dəfələrlə mətəbər beynəlxalq tədbirlərin tribunasından ermənilərin Zəngəzurda törətdikləri qanlı qırğınların məhz soyqırımını aktı olduğunu faktlarla sübut etmiş və bu faciələrin miqyasını göstərmişdir. ... 1965-ci ildə ermənilər qondarma genosidin 50 illiyi ilə əlaqədar Qarakilsədə cəlladbaşı

Andronikə abidə qoymaq istəyirmişlər. Müdrik insan Heydər Əliyev xəbər tutan kimi böyük ustalıqla bu işə mane olub, daşnakların arzularını ürəyində qoyub. Elə həmin illərdə İrəvanda Ermənistan KP MK-nın plenumunda Azərbaycan və azərbaycanlılar haqqında təhqiramiz fikirlər səslənir, “Böyük Ermənistan” söhbəti aparılır, Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları səslənir. Heydər Əliyev o iclasda iştirak edən azərbaycanlılardan bu barədə xəbər tutan kimi məsələni təkidlə həmin vaxt SSRİ rəhbərliyi qarşısında qaldırır, onun prinsipial mövqeyi, güclü nüfuzu sayəsində Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Koçinyan tutduğu vəzifədən azad edilir” (182).

Heydər Əliyevin imzaladığı 26 mart 1998-ci il tarixli Fərmanda Zəngəzur və başqa bölgələrimizin ermənilər tərəfindən boşaldılmasının əsl səbəbkarı olaraq rus imperiyası, SSRİ hakimiyyətinin müxtəlif illərdə qəbul etdiyi mənfur millətçi qərarlar göstərilir. “Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzuru və Azərbaycanın bir sıra digər torpaqlarını Ermənistan SSR-in ərazisi elan etdilər. Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə yeni vasitələrə əl atdılar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” xüsusi qərarına və 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular” (79).

Heydər Əliyev 2003-cü il 27 mart tarixində “31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciətində” də xalqımızın ermənilər tərəfindən məruz qaldığı vəhşətlər dolu soyqırım aktlarına qiymət vermişdir ki, onun bu tarixi fikirləri vəsiyyət və nəsihət mahiyyətində də unudulmazdır. “1998-ci ildən başlayaraq hər il 31 mart azərbaycanlıların soyqırımı günü kimi dövlət səviyyəsində qeyd olunur. Həmin gün soyqırım qurbanlarının anma tədbirləri keçirilir, dünya ictimaiyyətinin diqqəti xalqımıza

qarşı aparılan cinayətkar siyasətə cəlb olunur. Həm də qeyd olunmalıdır ki, xalqımıza qarşı yeridilmiş soyqırımı siyasətinin uzun tarixi olsa da, bu barədə əsl həqiqətlər yalnız Azərbaycan rəhbərliyinin qətiyyəti sayəsində son illərdə dünya ictimai fikrinə çatdırılmağa başlamışdır. Bu işdə Azərbaycan vətəndaşlarının, ictimaiyyətin, xarici ölkələrdəki azərbaycanlı icmalarının üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Xalqımıza qarşı törədilmiş soyqırımı haqqında həqiqətləri real faktlar, dəlillər əsasında dünya dövlətlərinə, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlara çatdırmaq, saxta erməni təbliğatı nəticəsində formalaşmış yalan təsəvvürləri dəyişdirmək, ona hüquqi-siyasi qiymət verdirmək nə qədər çətin olsa da, şərəfli və müqəddəs bir iş kimi bu gün də, gələcəkdə də davam etdirilməlidir. Bu, soyqırımı qurbanlarının xatirəsi qarşısında indiki nəslin müqəddəs borcudur” (89).

Məlumdur ki, minlərlə insanın qanının tökülməsinin ilkin və əsas səbəbi erməni daşnaklarının qədim Azərbaycan torpaqlarına hərisliyi idi. “Türk” – deyib, bütünlüklə soykökünü qıraraq torpaq iddialarına tam olaraq nail olmaq istəyən ermənilər bu planlarını iki əsr boyu dəfələrlə həyata keçirməyə çalışmışlar.

Ulu öndər Heydər Əliyev bu məqsədli erməni siyasi planlarının qarşısını almaq üçün hər iki hakimiyyəti dövründə tarixyüklü işlər həyata keçirmişdir. Bunlardan biri haqqında “Xalq” qəzetinin “Heydər Əliyev: Şərəfli ömür yolunun unudulmaz anları” məqaləsində ətraflı bəhs olunur. Müəllif, Naxçıvan şəhərindən olan müəllim Mirzəli Tağıyev yazır: “1938-ci il mayın 5-də sərhəd rayonlarında (Qazax və Gədəbəy) 2 min hektardan artıq Azərbaycan torpaqlarının Ermənistana verilməsi haqqındakı qərarı 1969-cu il mayın 7-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti təsdiq etməsinə baxmayaraq, 1969-cu ilin iyul ayında Azərbaycanda hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev bu qərarın icrasına imkan verməmişdir” (177).

Sov.İKP MK-nın baş katibi M.Qorbaçovun birbaşa göstəriş ilə Azərbaycanlılara qarşı törədilmiş 1990-cı il Qanlı 20 yanvar hadisələrinə Heydər Əliyevin göstərdiyi sərt mövqe və onun SSRİ tarixin-

də 4-cü vəzifəli şəxs olaraq partiya sıralarını tərk etməsi kimi vətəndaş maraqlarına bağlı fəaliyyəti haqqında biz monoqrafiyanın “Heydər Əliyev siyasəti və Milli Lider fenomeni” yarımfaslinin “Xarizmalı Lider – qeyri-adi siyasi təsir qüvvəsi” bölməsində geniş bəhs etmişik. Ona görə də bu yarımfasildə Ulu öndərin 1992-ci il ermənilərin torpaqlarımızı ələ keçirmək məqsədi daşıyan növbəti vandalıq-soyqırım aktı Xocalı soyqırım faciəsinə o vaxtı siyasi hakimiyyət nümayəndələrindən daha fəal surətdə reaksiya verməsi, həmvətənlərimizin dərdinə şərik olması, habelə soyqırımın əbədləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyətini nəzərdən keçirməyi məqsədə uyğun hesab edirik. Belə ki, Heydər Əliyev “Xocalı” soyqırımını, – “Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımını öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırım, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətdə qarşı tarixi bir cinayətdir” – kimi bəşəri cinayət kimi qiymətləndirir və habelə, müxtəlif çıxış və müraciətlərində tarixçi alimlər, politoloqlardan daha dolğun və kəsərli şərh edirdi.

“O zamankı iqtidarın Azərbaycanın milli müstəqilliyinə və xalqımıza qarşı xəyanətəkar mövqeyi, öz konstitusion vəzifə borcuna cinayətəkar laqeydliyi, ardı-arası kəsilməyən siyasi hakimiyyət oyunları, respublikada baş alıb gedən anarxiya və başıpozuqluq, ayrı-ayrı siyasətəbazların məkrli şəxsi ambisiyaları bu tarixi faciənin törədilməsinə birbaşa şərait yaratmışdır. Uzun müddət dörd tərəfdən düşmən əhatəsində taleyin ümidinə buraxılmış vətəndaşlarımızın imdad dolu harayı qulaqardına vurulmuş, Xocalının xilas olunması üçün real imkanların mövcudluğuna baxmayaraq, günahsız əhali məqsədyönlü şəkildə bu milli qırğına sürüklənmişdir” (139).

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev Xocalı faciəsinin humanizmə zidd fəlsəfi mahiyyətini də özünəməxsus şəkildə və əsaslı surətdə ifadə etmişdir. Ulu öndərin aşağıdakı iqtibasda cəmlənmiş əsl milli lider düşüncəsi bunu bir daha təsdiq edir:

“Xocalı hadisələri bir daha onu göstərdi ki, ermənilər Azərbaycanın təkə torpaqlarına göz dikmək, ərazimizi qəsb etmək yox, xalqımıza qarşı soyqırımını törətmək kimi vəhşi bir yola düşmüşlər. Bu, Xocalı hadisələrində özünü açıq-aşkar büruzə verdi. O dəhşətli gecədə Azərbaycan xalqının ürəyinə bir süngü taxıldı. O süngü indiyədək bizi sızıldadır. Bu yara hələ sağalmayıb, bağlanmayıb, bu yara qəlbimizdə həmişə olacaqdır. Qeyd etdiyim kimi, gecə vaxtı dinc əhaliyə hücum etmək, uşağı, qadını, qocanı, xəstəni vəhşicəsinə yerində məhv etmək, öldürmək və onlara görünməmiş qəddarlıqla əzab-əziyyət vermək düşmənlərimizin nə qədər vəhşi olduğunu bir daha sübut edir” (139).

Heydər Əliyev Xocalı vəhşətlərini yaşamış, təsadüf nəticəsində sağ qalmış soyqırım şahidləri ilə 1996-cı il fevralın 24-də Prezident sarayında Xocalı soyqırımının dördüncü ildönümü ilə əlaqədar görüşdə bir daha xalqla birlik hissindən çıxış etmişdir. 1993-cü il 26 fevral tarixinin “Xocalı soyqırımını günü” qəbul olunması haqqında Fərman da Xocalı şəhərimizin vəhşətlərlə məhv edilən sakinlərinin ruhuna Ulu öndərin hörmət və ehtiramını ifadə edir. Həmçinin Heydər Əliyevin 25 fevral 1997-ci ildə imzaladığı 498 sayılı qərarla, hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan olunmuşdur.

c) Vətəndaş – fəlsəfi-əxlaq məsələsi həmrəylik və humanizm siyasəti kontekstində

“Heydər Əliyev siyasətində vətəndaş, fəlsəfi əxlaq məsələləri” yarımfaslinin bu bölümündə mövzunu əhatə edən problemlərin təhlilinə başlamazdan əvvəl Ulu öndərin hakimiyyətdə olduğu və üzərində çox sayda siyasi hadisələrin cərəyan etdiyi tarixi dövr və onun insan-əxlaq hadisəsinə təsirini əks etdirən problemlərlə bağlı fikirlərini nəzərdən keçirməyi zəruri hesab edirik.

Heydər Əliyev demişdir: “XX əsr bəşər tarixində çox ziddiyyətli, mürəkkəb proseslər dövrüdür. ...Birinci dünya müharibəsi dünyaya nə qədər ziyanlar vurubdur. Ondan sonra Yer kürəsinin altıda bir hissəsində yeni bir quruluş, yeni ideologiya hökm sürməyə başlayıb. Sonra bəşəriyyət üçün təhlükəli olan faşizm meydana çıxıb, İkinci dünya müharibəsi başlanıb, nə qədər insanlar qurban gedib. İkinci dünya müharibəsindən sonra “soyuq müharibə” başlayıb, yer üzündə yenə də gərginlik yaranıb, eyni zamanda sülhü müdafiə etmək üçün qüvvələr yaranıb. Bunlar o dövrün ən böyük, tarixi hadisələridir” (174).

Əlbəttə XX əsrin “soyuq müharibə” sinin davamında ikili standartlarla yeni-yeni münaqişə ocaqlarının yaranıb alovlanması hadisələri başlamış və onlardan biri Azərbaycanın qədim Dağlıq Qarabağ ərazisində cərəyan edərək gərgin müharibəyə və nəticədə tarixi torpaqlarımızın 20 faizinin işğal olunması, yüz minlərlə insanımızın dədə-baba ocaqlarından didərgin düşməsinə səbəb olmuşdur. Xalqımızın kütləvi surətdə Dağlıq Qarabağ müharibəsində iştirakı, kişilərlə bərabər qadınlarımızın da vətənpərvərliklə cəbhə bölgələrində təmsil olunması milli ruhumuzun Qəhrəmanlıq qüdrətini təsdiq edir. Lakin bütün müharibələrdə olduğu kimi Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ müharibəsi zamanı da bu və ya digər səbəbdən hərbi çağırışdan yayınmaları və habelə fərariyyət halları bir problem gündəmə gəlmişdi.

Orduda xidmət edən gənclərin geri qayıtdıqda qanunamüvafiq olaraq “Ordunu icazəsiz tərk etdiyinə görə” həbs edilməsi həm şəhid verən, həm çoxsayda qaziləri olan, həm də övladları ləkələnərək həbs olunan ailələrdə böyük gərginlik yaradırdı. Ümumiyyətlə isə milli mentalitetimizə uyğun olmayan fərariyyət, ana vətənin, müqəddəs torpaqlarımızın müdafiəsindən yayınmaq qeyri-əxlaqi ənənənin formalaşması bütün siyasi-ictimai mühiti narahat edən məsələ kimi düşündürür, öz ədalətli həllini gözləyirdi.

Belə bir vaxtda müdrik Lider Heydər Əliyev xalqın haqlı həyəcanını, narahatlığını dərinlən hiss edərək 1994-cü ilin 2 yanvar tarixində “hərbi hissələri özbaşına tərk etmiş və ya çağırışdan yayınmış gənclərin bir qrupu, onların valideynləri və yaxın qohumları ilə görüşmüş və Ordumuzun qazanmış olduğu ciddi uğurları göstərməklə bərabər mövcud olmuş fərariyyət, çağırışdan yaranma hallarından geniş bəhs edərək həm qətiyyətli Lider, həm müdrik rəhbər, həm də el ağsaqqalı kimi qarşıda dayanan mühüm vəzifələri müəyyənləşdirmişdir:

“Valideynlərə, sizin simanızda bütün valideynlərə müraciət edirəm: övladlarınıza daha yaxşı tərbiyə verin. Onları vətənpərvərlik əhval-ruhiyyəsi ilə tərbiyələndirin. Uşaqlarınıza valideyn kimi öz təsirinizi göstərin və bildirin ki, Vətəni qorumaq ən yüksək, şərəfli vəzifədir. Bu vəzifəni həyata keçirmək üçün hər bir Azərbaycan vətəndaşı canını qurban verməyə hazır olmalıdır. Bizim Vətənimiz, müstəqil Azərbaycan Respublikası indi elə vəziyyətdədir ki, biz gərək qəhrəmanlıq nümunələri göstərək, hər bir vətəndaş öz vətəndaşlıq borcunu vicdanla yerinə yetirsin ki, Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarını geri qaytara bilək. Buradakı əsgərlərin hamısına bir daha deyirəm: günahınızı bağışlayıram, sizi cəzadan azad edirəm. Öziz balalarım, övladlarım, sizə uğurlu hərbi xidmət arzulayır, sizdən qəhrəmanlıq nümunələri gözləyirəm” (73).

Ulu öndər həmin görüşdəki çıxışını aşağıdakı iqtibasda ifadə olunan vətənpərvərlik tərbiyə edən, dövlətçilik məzmunlu maarifçi, ciddi mövqeli, eyni zamanda sərt vurğulu mühüm fikirləri ilə yekunlaşdırmışdır: “Burada səslənən xahişləri nəzərə alaraq bəyan edirəm ki, Azərbaycanın prezidenti kimi, hərbi hissələri tərk etmiş, yaxud hərbi çağırışdan yayınmış fərariyyətlərin gəlib hərbi prokurorluqda, hərbi komissarlıqlarda qeydiyyatdan keçmək müddətini yanvar ayının 10-na qədər uzadıram. Bu müddətə qədər hərbi prokurorluqda, komissarlıqlarda qeydə alınan hərbi hissələrə qayıdanların günahlarını bu gündən bağışlayıram. Hərbi prokuror Təhməzova, müdafiə naziri

general Məmmədova, hərbi komissarlıqlara əmr edirəm ki, mənim bu bəyanatım əsasında lazımi tədbirləri görsünlər. Güman edirəm ki, kütləvi informasiya vasitələri mənim bu bəyanatımı Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşlarına çatdıracaqlar. Bu bəyanatla bir daha Azərbaycanın gənc övladlarına müraciət edirəm: buraxdığınız səhvi etiraf eləyin, tutduğunuz yoldan, yəni etdiyiniz cinayətdən çəkinin, Vətənin, torpağın müdafiəsinə qalxın! Ordu sıralarına gəlin. Vətəni müdafiə etmək üçün əsgəri vəzifənizi şərəflə yerinə yetirin. Valideynlərə üzümü tuturam: övladlarınızı məhz bu yola dəvət eləyin. Bu, həm hərbi xidmətdə olmalı gənclər üçün, həm onların valideynləri üçün şərəfli vəzifədir. Hamınıza müstəqil Azərbaycanın müdafiəsi naminə bu şərəfli vəzifənin yerinə yetirilməsində can sağlığı, hərbi xidmətinizdə uğurlar arzu edirəm!” (70).

Bu da həqiqətdir ki, Ulu öndər Azərbaycan gənclərinin hərbi hazırlığını, yüksək hərbi qulluqçular olmasını həmişə düşünmüş və bu sahədə tarixi əməli işlərə imza atmışdır. Bunlardan biri də Sovet siyasi quruluşunda rus olmayan millətlərin respublikasında Hərbi məktəblərin açılması örtülü siyasətinə qarşı çıxaraq 1970-ci illərdə Bakıda general Cəmişid Naxçıvanski adına Hərbi Məktəbi yaratması hadisəsi idi. Bu ali hərbi məktəb o vaxtkı Sovet Respublikaları arasında böyük əks-səda doğurduğu kimi, Azərbaycan cəmiyyətində də hərbi maarifçilik və xüsusilə milli hərbi kadrların birə on qat artıq yetişməsinə təkan vermişdir. Ulu öndər Naxçıvanski adına hərbi məktəbin 30 illik yubileyi günündə, o tarixi gün – 2003-cü il aprel 21-də, o vaxt “Lenin” sarayı adlanan, hazırda onun adını daşıyan “Respublika” sarayında etdiyi məşhur nitqində deyirdi: “Bunları görəndə, düşünürdüm, yaxşı, biz Sovetlər İttifaqının bərabər hüquqlu müttəfiq respublikasıyıq, böyük səlahiyyətlərimiz var. Biz nə üçün ordudan təcrid olunuruq? Və nəticədə bu məktəbi yarada bildik... Bu məktəbi yaradanda heç vaxt ağılıma gətirə bilməzdim ki, 30 ildən sonra mən yenə də bu məktəblə bir yerdə onun yubileyini keçirəcə-

yəm. Ancaq bu şərəf mənə qismət olub və mən özümü xoşbəxt hesab edirəm” (128).

Məlumdur ki, ikinci dünya müharibəsi böyük dağıntılar və insan faciələri sonluqları ilə bərabər, İnsan hüquq və azadlıqları istiqamətində genosid, terrorizm mahiyyətli geniş miqyaslı itkilərə səbəb olmuşdur. Heç də təsadüfi deyil ki, milyonlarla insanın ən qəddar formalarda məhv edilməsi faktları ilə bəşər tarixinə qara hərflərlə yazılan müharibədən sonra həyatın öz axarına düşməsi, demoqrafik səviyyənin normallaşması, insanlarda ləyaqət hissinin bərpası, bütövlükdə hüquq və azadlıqların bərpası problemləri dünya siyasətinin əsas müzakirə mövzusunə çevrilmişdir. Bu baxımdan BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 1948-ci ilin dekabrında qəbul edilmiş İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 3-cü və 5-ci bəndlərinə əsasən, “hər kəsin yaşamaq hüququ vardır və heç kim işgəncə və ya qəddarlığa, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaya məruz qalmamalıdır” qanunu qüvvəyə mindikdən sonra, bütün dünyada ölüm hökmlərinin tətbiqinin məhdudlaşdırılması və tamamilə ləğvi ənənəsinin yaranıb inkişaf etməyə başlaması qanunauyğun hadisə idi. Lakin tarixi faktlar təsdiq edir ki, dünya dövlətləri müvafiq qərara dərhal reaksiya verməmiş və Baş Assambleya bir neçə dəfə təkrar olaraq, məsələn, 1977-ci, 1980, 1989-cu illərdə bu mövzuya yenidən qayıdaraq hüquqi rəsmi sənədlərlə çıxış etmişdir.

1993-cü ildə də BMT ölüm hökmünə veta qoymuş və bu onillik ərzində dünyanın 40-a yaxın dövləti öz qanun məəcəlləsinə ölüm hökmünün ləğvi maddəsini daxil etmişdir.

Bu dövlətlər arasında Heydər Əliyevin prezidenti olduğu Müstəqil Azərbaycan Respublikası da vardı və Ulu öndər İnsan həyatının yeganə qayəsi həyat – ömür hadisəsinə ali humanist müdrik lider mövqeyindən dəyər verərək 1998-ci ildə və həm də Şərqdə ilk dövlət rəhbəri olaraq Ölüm hökmünün ləğv edilməsi haqqında Qərar imzaladı. İmzalanmış Qərarın mətnini nəzərdən keçirdikdə onun Heydər Əliyevin, necə deyirlər, öz müəllif dəsti-xəttinin şahidi olu-

ruq. Belə ki, hər cümləsində, hər sözündə dərin vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlərə hörmət, eyni zamanda hüquqi əsaslar əksini Qərardan oxuyuruq:

“1998-ci il fevralın 3-də isə Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasında ölüm hökmünün ləğv edilməsi haqqında Milli Məclisə müraciət etdi. Müraciətdə deyilir: “Bütün bunlar Azərbaycan xalqının çoxəsrlik ənənələrindən irəli gəlir, ən yüksək dəyər olan insan həyatının qorunmasına təminat verir, cəmiyyətimizi insaniləşdirir, insan ləyaqətinə hörmət və ehtiramı, bütünlükdə ölkəmizdə demokratiyanın inkişafını nümayiş etdirir, xalqımızda nikbin gələcəyə inam yaradır. Mən cinayət-hüquq siyasətini hərtərəfli təhlil edərək, ədalət, azadlıq, humanizm və insanpərvərlik kimi yüksək ideallara sadıq qalaraq ölkəmizdə ölüm cəzasının ləğv edilməsi qənaətinə gəlib bu tarixi bəyanatı vermişəm. Ölüm cəzasının ləğvini məhz bu siyasətin məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirirəm” (135).

Bu iqtibasdan ucalan ideyalar birbaşa monoqrafiyanın bu fəslinin əsas ideyası olan “Heydər Əliyev siyasətinin siyasi və sosial-mədəni inkişaf proqramında vətəndaş fəlsəfi əxlaq məsələləri” yarımfəslinin, xüsusilə də “Heydər Əliyev siyasətində vətəndaş – fəlsəfi əxlaq konsepsiyası” bölməsinin mövzusu bütövlüklə əhatə edir. Belə ki, Ulu öndərin bu tarixi qərarı qəbul edərkən həm milli mənəvi əsaslardan, həm sivil hüquqi dövlət siyasətinin önündə dayanan demokratik prinsiplərdən, həm də İnsan-vətəndaş fəlsəfi əxlaqının ədalət, azadlıq, humanizm kimi yüksək keyfiyyətlərindən çıxış etdiyi təsdiqlənir.

Ölüm hökmünün ləğvi Bəyanatından neçə-neçə vətəndaşa səhvlərini düzəltmək və eyni zamanda mədəniyyətini sağlamlaşdırma imkanı verdi ki, bu həm də Azərbaycan ailələrinin ömürlük əziz adamını itirmək acısından azad olması demək idi. Əlbəttə, Heydər Əliyev müraciətində xüsusi vurğulayırdı ki, “Ölüm hökmünün ləğv olunması hansısa bir cinayətkara rəhm etmək məqsədi daşmır. Bu, ümumbəşəri, ümumxalq əhəmiyyətinə malik bir məsələdir. Ölüm

həkmünün ləğv olunması onu göstərir ki, respublikamız, müstəqil Azərbaycan dövləti humanist siyasət aparan bir dövlətdir” (158).

Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Naziri Fikrət Məmmədov Heydər Əliyevin hüquqi dövlət quruculuğu siyasətində bu amilin rolunu belə qiymətləndirmişdir: “Bu tarixi addım fəlsəfi, hüquqi düşüncələrə, dərin elmi təhlilə, dünya təcrübəsinə və reallığa əsaslanmaqla şəxsiyyətə və insan hüquqlarına hörmət kimi yüksək amallarla yaşayan ulu öndərin gələcək nəsillərə misilsiz töhfəsi oldu. Ölüm cəzasının ləğvi Azərbaycanın demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolunda olduğunu bir daha sübut etdi.” (158).

Heydər Əliyevin 1994-cü ildə xalqımızın itkin düşmüş vətəndaşlarının taleyi ilə məşğul olmaq üçün xüsusi qərarla “İtkin düşmüş və əsir götürülmüş şəxslərlə iş üzrə Dövlət Komissiyası” yaratması da buna əyani bir misaldır.

Komissiyanın işinə əlaqədar təşkilatlar, habelə respublikanın tanınmış ziyalılarının daxil edilməsi və onların bu sahədə ciddi işlər apararaq bir qrup vətəndaşımızı əsirlik kimi vəhşətlər dolu genosid vəziyyətindən çıxarıb, vətənə və əzizlərinə qaytarması bütün respublika ictimaiyyətinə yaxşı məlumdur.

Heydər Əliyevin vətəndaş-əxlaq hadisəsini dövlət idarəçiliyində mühüm əməl kimi daim ön planda saxlamasına çox misallar göstərmək mümkündür. Bunlardan biri də ölkədə bütün hüquqi dövlətlərdə mövcud olan Əfv, Amnistiya fərmanlarının həyata keçirilməsi nəticəsində yüzlərlə vətəndaşın bağışlanması və bununla da cəmiyyətdə insan şəxsiyyətinə inam gücü ilə sağlam mədəniyyət mühiti yaradılmasına nail olunması hadisəsidir.

Hüquqi təhlillərdə də qeyd olunduğu kimi “Çoxdan unudulmuş əfv və amnistiya institutlarının ulu öndər tərəfindən bərpası da olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məhz bu humanist siyasətin nəticəsidir ki, məhkumların bağışlanması müsbət ənənəyə çevrilmişdir. Minlərlə məhkumun əfv və amnistiya olunması ciddi tərbiyəvi

əhəmiyyət daşımaqla, cəmiyyətdə mənəvi dəyərlər, humanizm hissi aşılanmışdır” (158).

Müstəqil Respublikamızın taleyinə yazılmış Dağlıq Qarabağ ərazilərimizin işğalı və tarixi torpaqlarımızdan didərgin düşən vətəndaşlarımızın qarşılaşmış olduqları vətən itkisi acıları da Heydər Əliyevi daim düşündürmüş, onun üçün əsl ağırlı problemə çevrilmişdi.

Heydər Əliyev dünya şöhrətli musiqiçi Mstislav Rostropoviç ilə görüşlərindən birində qonağın “Heydər Əliyeviç, Sizə ağırlı bir sual vermək olarmı? Bilirsinizmi, burada qaçqınlar olmasından çox üzülürəm. Bu məsələnin həllinin bir perspektivi varmı? – sualına Heydər Əliyev belə cavab vermişdi: “Bilirsinizmi, Slava, bu ağırlı məsələdir, mənim ürəyimdə bir yaradır. (Mstislav Rostropoviç: Mənim də ürəyimdə) Doğrudur, aprel ayında ürəyimdə cərrahiyyə əməliyyatı apardılar, özü də çox uğurla. Bu yara sağaldı. Amma qaçqınların taleyi və vəziyyəti ilə, Azərbaycanın indiki ağır vəziyyəti, ərazimizin 20 faizinin işğal edilməsi, öz yerlərindən qovulmuş bir milyon insanın olması ilə bağlı yara isə qalmaqdadır. İnanın ki, mən bu barədə nəinki gecə-gündüz düşünürəm, fikirləşirəm, həm də mümkün olan hər şeyi edirəm” (83).

Ulu öndər bu görüşdə söylədiyi tarixi fikirlərin davamında qaçqın probleminin həlli üçün beynəlxalq siyasi səviyyələrdə cəhdlərini və apardığı ciddi danışıqları diqqətə gətirməklə bir daha Azərbaycanın hər bir vətəndaşının insan haqqlarının təminatçısı kimi çıxış edirdi: “İstanbulda prezident Jak Şirak ilə görüşlərimiz zamanı söhbətimizin 95 faizi məhz bu məsələyə aid idi. Bu, prezident Klintonla, Almaniyanın kansleri Şröderlə, Avropa Komissiyasında həmin məsələ ilə də məşğul olan Romano Prodi ilə, Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəllə, İstanbulda görüşdüyüm digər dövlət başçıları ilə söhbətlərimizin də əsas mövzusu idi” (83).

Heydər Əliyev bir nitqində isə vurğulayırdı ki, “Bilin, mən şübhəsiz ki, böyük həyat yolu keçmiş insanam, təcrübəli adamam.

Bəli, böyük siyasi təcrübəm var, biliyim var, dünyada çox şeylər görmüş adamam”. O, bu zəngin həyat və peşə səriştəsi ilə bütün mümkün “gedişləri” tətbiq edərək Dağlıq Qarabağ düynünün açılmasına səylər göstərir, həmçinin bütün ağrı-acısını, cəhdlərini hamıyla, o cümlədən də dahi musiqiçi Mstislav Rostropoviçlə də səmimiyyətə bölüşürdü. Müdrik Liderin aşağıdakı iqtibasda cəmlənmiş fikirləri bunu təsdiq edir: “Lakin mən yenə də ümidlə yaşayıram. Son günlər bizdə yağışlar yağır. Elə leysan olmuşdu ki, Suraxanıda Ramana kəndini, başqa yerləri su basmışdı. Mən bərpa işləri görülməsi üçün xüsusi olaraq vəsait ayırmışam. Dünəndən bəri leysan yağış yağır. Əlbəttə, hər bir insan bundan əziyyət çəkir. Amma siz çadırlardakı adamların vəziyyətini təsəvvür edirsinizmi? Göydən tökülən bu qədər suyu çadır necə saxlaya bilər? Buna görə də vəziyyət çox ağırdır.

Buna baxmayaraq, mən nikbin əhval-ruhiyyədəyəm. Hesab edirəm ki, biz razılaşmaya nail ola biləcəyik. Mən qarşıma belə bir məqsəd qoymuşam – Ermənistanla Azərbaycan arasında sülh, sülh yaratmaq. Hətta İstanbulda mən Cənubi Qafqazda, yəni Gürcüstanda, Azərbaycanda və Ermənistanda təhlükəsizlik və sülh paktı yaradılması haqqında çox böyük ideya irəli sürdüm. Təbii ki, şərt qoydum ki, bu pakt nə deməkdir, hansı tələbləri əhatə edir. Mən belə bir paktla çıxış edirəm” (83).

4.2. Heydər Əliyev siyasətində sosial-mədəni inkişaf proqramı

a) Dövlət idarəçiliyində Qadın siyasəti vətəndaş – fəlsəfi-əxlaq ideyası müstəvisində

Biz monoqrafiyanın “Heydər Əliyev siyasətində sosial-mədəni inkişaf proqramı” adlanan bu yarımfəslində Azərbaycanın görkəmli tarixi şəxsiyyətlərindən biri, XX əsrdə taleyinə iki dəfə yüksək dövlət

lət rəhbəri vəzifəsində xalqına xidmət etmək kimi böyük şərəfli iş yazılmış və bununla da əbədiyaşarlıq qazanmış Heydər Əliyevin zəngin və çoxsəhəli irsində sosial-mədəni inkişaf proqramını araşdırmağı, bu kontekstdə təhlil və qiymətləndirmələr aparmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

Məlumdur ki, tarixən bütün hüquqi, sivil-demokratik dövlətlərdə cəmiyyətin ən güclü üzvü, kişilərdən öz ağılı, intellektual, mədəni səviyyəsi ilə heç də geridə qalmayan, üstəlik ailə cəmiyyətinin ali qurucusu, həmçinin bütün liderlərin anası Qadın və onun məsələsi adı altında cəmlənən çoxsaylı problemlər dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin həmişə yeni, aktuallıq kəsb edən mövzudur.

Bu baxımdan dövlət siyasətində Qadın məsələsi 34 il Azərbaycan xalqının siyasi rəhbərliyində təmsil olunmuş, İnsan hüququ və azadlıqlarına, o cümlədən Şəxsiyyət azadlığına böyük vətəndaşlıq hissi ilə yanaşmış Heydər Əliyevin də daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

Ulu öndərin Qadın siyasətini ən yüksək səviyyədə qiymətləndirib, bu mühüm məsələni daim diqqətdə saxlaması ölkədə qadın azadlığı ilə bərabər, qadınların əməyinə dəyər verərək onların yüksək dövlət vəzifələrinə irəli çəkilməsi həqiqətləri ilə də təsdiqlənir.

Heydər Əliyevin dövlət siyasətində Qadın məsələsini önə çəkəməsinin, bu nəhəng gücə əsaslanmasının ideya və ideal qaynağı isə əlbəttə ki, Ulu öndərin Azərbaycan Qadınına dərin ehtiramı və ona böyük inamı idi. Tarixdən müasir dövrə qədər Azərbaycan qadınının inkişaf səviyyəsini yüksək dəyərləndirən görkəmli siyasi xadim Heydər Əliyev Azərbaycan qadınının varlıq və şəxsiyyət tərifini elə həqiqi, elə xarakterik mənəmdə vermişdir ki, bu ilk və əsl tərif həmişə öz təsirini və əhəmiyyətini qoruyacaqdır. Azərbaycan Qadınlarının I Qurultayında Heydər Əliyevin nitqindən gətirdiyimiz aşağıdakı misal bunu təsdiqləyir:

“Azərbaycan qadını tarix boyu öz ağılı, zəkası, namusu, qeyrəti, isməti ilə, fədakarlığı, çalışqanlığı, mərdliyi, vətənpərvərliyi ilə, millətində, torpağına olan hədsiz məhəbbəti ilə və gözəlliyi, Azərbaycan

xalqının xüsusiyyətləri ilə tanınmışdır. Ancaq bununla bərabər, əsrlər boyu Azərbaycan qadınının üzərinə böyük zəhmətlər düşmüşdür. O zəhməti də qadın həmişə mərdliklə, cəsarətlə çəkmişdir və heç vaxt bu zəhmətdən inciməmişdir” (81).

Gənc Müstəqil Respublikada aparılan dövlət quruculuğu işlərində Qadın qüvvəsinin ön planı çəkilməsi həqiqətlərini, Ulu öndərin qadınların hüquq və azadlıqlarının təminatçısı olması, bu sahədə mühüm dövlət sənədləri imzalanması məsələlərini tədqiqat materialına çevirmək elmi-obyektiv olar.

Belə ki, hələ BMT Dünya qadın hərəkətçiləri 1975-ci ili Beynəlxalq Qadın ili elan edəndə, Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK – nın Birinci katibi vəzifəsində fəaliyyət göstərərək dünya qadınlarının haqq səsinə səs verərək BMT qərarını rəsmən qəbul etmişdi.

Tezliklə bu dünya əhəmiyyətli tədbirlə bağlı Dövlət komissiyası yaradılması da Heydər Əliyevin Qadın hüquq və azadlıqlarına yüksək rəhbər münasibətini əks etdirir.

1995-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyev artıq Respublikamızın Müstəqillik əldə etdiyi bir dövrdə ölkə qadınlarının hüquqlarının təminatçısı olduğunu dünya əhəmiyyətli, bəşəri mahiyyət kəsb edən ciddi bir hüquq aktı ilə – Azərbaycan Respublikasının BMT-nin “Qadınlara qarşı ayrı seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” konvensiyasına qoşulma haqqında Fərmanla təsdiqlədi.

Fərmanın imzalanması və həyata keçirilməsi həmçinin Azərbaycanın Milli Lideri Heydər Əliyevin Respublika Qadınları təmsilində bəşərin ən zərif üzvlərinin şəxsiyyət azadlığının müdafiəçisi məramını əks etdirirdi.

1995-ci ildə Respublikanın müxtəlif fəaliyyət sahələrində çalışan qabaqcıl qadınlardan ibarət nümayəndə heyətinin Pekində keçirilən Dünya Qadınlarının 4-cü Beynəlxalq Konfransına yollanması hadisəsi də Heydər Əliyevin dövlət siyasətində Qadın məsələsini diqqətdə saxlamasının bariz nümunəsidir.

Həmin Konfransda Dünya Qadın elitasının bəşər qadınının ən ali tələbləri – “Qadın və yoxsulluq”, “Təhsil və qadınların peşə hazırlığı”, “Qadın və səhiyyə”, “Qadınların qanunvericilik orqanlarının işində iştirakı” və başqa bu kimi məsələlər müzakirə olunub, qərarlar qəbul edildiyini nəzərə aldıqda Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi dövlətdə, öz idarəçilik siyasətində Qadın məsələsini necə uca tutub dəyərləndirdiyini aydın ifadə edir.

1998-ci ildə Respublikada Qadın hərəkatının mütəşəkkil şəkil alması, qadınların öz hüquqlarını daha da uğurla həyata keçirməsi məqsədi ilə Heydər Əliyev Qadın Problemləri üzrə Respublika Dövlət Komitəsini yaratdı. Bu dövlət Qurumu dağınıq halda fəaliyyət göstərən Azərbaycan Qadın Təşkilatlarını bir yerdə cəmləyərək sistem halına gətirdi.

Beləliklə, ölkə Qadınlarının Respublikanın Milli Məclisində təmsil olunması, dövlət vəzifələrinə, hüquq sahəsində, qanunvericilik sistemində yüksək kürsülərə irəli çəkilməsi Heydər Əliyevin Qadın azadlığını, onların kişilərlə bərabər hüquq bərabərliyini dəyərləndirməsinə əyani misalıdır. Bu hüquqi, həmçinin humanist münasibət əlbəttə ki, sözsüz olaraq ölkə rəhbərinin siyasi səriştəsi və ümumilikdə fenomen liderlik prinsiplərindən biri kimi diqqəti cəlb edir.

Bundan başqa Heydər Əliyev qadınlara cəmiyyətin idarə olunmasında əsas qüvvə kimi baxır, demək olar ki, dövlət əhəmiyyətli hər bir tədbirdə qadın əməyini, bütün problemlərin həllində qadının rolunu ən qiymətli fikirlərlə dəyərləndirirdi.

Məsələn, Ulu öndər 1998-ci il, 7 mart tarixində 8 Mart Qadınlar Gününə həsr olunmuş tədbirdə demişdir: “Ana ailənin dayəğıdır. Hər bir ailənin səadəti, əmin-amanlığı birinci növbədə ananın rolundan və onun fəaliyyətindən çox asılıdır. Hər birimiz anaya borclu-yuq və hər bir qadın da ana olmaqla xoşbəxt olur. İnsanın həyatında vəziyyət cürbəcür ola bilər – çətinliklər də, məhdudiyyətlər də ola bilər. Amma hesab edirəm, analığa nail olan hər bir qadın dünyada

ən xoşbəxt insandır. Bizim də borcumuz ananın hörmətini qaldırmaqdır” (80).

Ulu öndər Heydər Əliyev öz dərin məzmunlu nitq və çıxışlarında, bu sırada müxtəlif görüşlərdə dövlət idarəçiliyində Qadın siyasətindən geniş bəhs etməklə kifayətlənmir, həmçinin bəşərin bu ali gözəl varlığının daxili, etik-əxlaqi gözəlliyini də özünəməxsus real təbii “boyalarla” təsvir edir və ən əsası bu sahənin inkişafı üçün qiymətli ideyalar irəli sürür, hətta müdrik lider olaraq nəsihət və tövsiyələrini yetirirdi.

Bu baxımdan, Ulu öndərin 1998-ci il, 16 sentyabr tarixində Müstəqil Respublikanın I Qadınlar Qurultayındakı nitqi də istisna deyil. Heydər Əliyev bu mötəbər və möhtəşəm tədbirdə özünün tarixi təcrübəsi və biliyindən çıxış edərək Qurultayın keçirildiyi Respublika Sarayını (keçmiş Lenin), həmçinin burada sovet hakimiyyəti illərində keçirilmiş Qadın qurultaylarını xatırlatdıqdan, gənc demokratik Respublikanın ilk Qadınlar qurultayının əhəmiyyətini qeyd etdikdən sonra ölkə qadınları ilə bağlı arzu və diləklərini bölüşürdü: “Mənim sizə bir neçə tövsiyələrim də var, əgər vaxt imkan verirsə, onları demək istəyirəm. Siz Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatının fəal iştirakçılarısınız. Arzu edirəm ki, bundan sonra da belə fəal olasınız və bilin ki, mən də öz tərəfimdən bütün imkanları yaratmağa hazıram. Bir arzum da var. Çalışın öz intizamlılığınızı, dözümlülü-yünüzü və sədaqətliyinizi kişilərə də öyrədsiniz ... Məlumdur ki, cəmiyyətdə qadının təsiri çox böyükdür. Doğrudur, ola bilər, hakimiyyət orqanlarında istədiyiniz yeri tutmamısınız, amma cəmiyyətdə qadının təsiri böyükdür. Qadının sözü də kəsərlidir, təsirlidir. Məlumdur ki, kişilərin çoxu da qadınların təsiri altındadır. Ona görə çalışın, təbliğ edin ki, kişilər sizdən nümunə götürsünlər, sizin kimi fədakar, cəfəkeş və sizin kimi də sədaqətli olsunlar” (80).

Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru Qoşqar Əliyevin “Heydər Əliyev və Milli mentalitet fəlsəfəsi” əsərində Ulu öndərin dövlət siyasətində Qadın məsələsi fəlsəfi-etik və sosial-psixoloji kontekstdən səciyyələndirilməklə belə dəyərləndirilir: “Xalqının əxlaq adətlərinə də-

rin ehtiram hissilə yanaşan Heydər Əliyev həmişə nəcib və humanist niyyətlərin, mentalitetimizin ölməz dəyərlərinin daşıyıcısı olan qadınlarımızın mənəviyyatını yüksək qiymətləndirmişdir. ... ölkə Prezidenti qadınlarımızda, onların milli təfəkküründə, qeyrət və cəsarətində türk əzminin böyüklüyünü, türk ruhunun əbədi yaşarlığının təcəssüm tapdığını xüsusi qürurla qeyd edərək azərbaycanlıların mentalitetindəki bu keyfiyyətləri milli psixologiyamızın ən dəyərli məqamları sayır. O əmindir ki, millətin ana və bacılarının belə saf mentaliteti xalqımızın mənəvi bütövlüyünün parçalanmasına heç zaman imkan verməz” (15).

Heydər Əliyev ölkə gənclərinin vətən qarşısındakı borcunu, torpaqlarımızın keşiyində igid əsgər kimi dayanmalarını, orduda şərəflə xidmətlərini və bununla bərabər onların ümumdövlət quruculuğunda fəal iştiraklarını düşünür və sabahın sahiblərinə milliliyi, vətənpərvərliyi, yüksək mənəviyyətlilik, habelə ədalət, həqiqət, birlik, həmrəylik kimi yüksək əxlaqi hissləri aşılayırdı.

Heydər Əliyevin 13 avqust 2001-ci il tarixli Bəyanatı bu baxımdan gənclərə əsl mənəvi tərbiyə manifesti hesab oluna bilər. Bu bəyanat və ondan ucalan fikirlər müasirləşmə adı ilə yad əxlaq keyfiyyətlərinə meyillənən gənclərə həm dövlətin milli siyasət platforması prinsipləri, həm də ağsaqqal tövsiyəsi, nəsihət və vəsiyyəti adlanırsa, Bəyanat bir çox aspektlərdən, o cümlədən gənc qadınların həyatının qorunması, digər tərəfdən analar, qadın müəllimlər və ümumiyyətlə bütün cəmiyyət üzərinə düşən vəzifələrin müəyyənləşməsi baxımından, öz dövründə olduğu kimi, bu gün də aktuallıq kəsb edir. Bəyanatdan gətirəcəyimiz misallar bunu təsdiqləyir.

“Bizim millətimizdə, xalqımızda, azərbaycanlılarda namus-qeyrət həmişə ən yüksək keyfiyyət hesab olunubdur. Amma namusunu, qeyrətini, şərəfini alçaldan insanlar özləri-özlərini bu uçuruma salırlarsa, artıq başqalarının da mənəviyyatını pozurlar. Biz bunlara dözmə bilmərik və xalqımız da dözməməlidir. Təəssüflər olsun ki, bizim cəmiyyətimizdə çoxları bunu görür, amma buna münasibətini

bildirmir. Yaxud da üzünü o tərəfə döndərir: mənə nə dəxli var. Bu desə ki, mənə nə dəxli var, o birisi desə ki, mənə nə dəxli var, onda bizim millətimiz ayrı-ayrı təxribatçıların əli ilə get-gedə əlbəttə ki, çox böyük çətinliklərlə rastlaşacaqdır” (86).

Aşağıdakı iqtibas isə milli liderin mənəvi, deməli, həm də əxlaq dəyərlərinin keşiyində qətiyyətlə dayandığını və xalqa müraciətlə bu mirası qorumağı, uca tutmağı nəinki öz xüsusi şəxsiyyət xarakteri ilə tövsiyə etdiyini, hətta dövlətin səlahiyyəti, siyasi idarəçiliyin məsuliyyəti kimi, vətəndaşlıq-mənəviyyət ideyası mahiyyətində irəli sürdüyünü göstərir:

“Hər bir insan özü öz mənəviyyatını qorusun. Əgər görəndə ki, haradisa mənəviyyət pozulur, onun qarşısını alsın. Onun arxasında getməsin. Parnoqrafiya halına düşmüş bəzi qəzetlər, jurnallar burada nəşr olunur və ayrı-ayrı adamlar tərəfindən alınır. Amma əgər onu nəşr edənlər bilsələr ki, bunlar alınmır, onlar nəşr etməzlər. Ona görə də mən həmin şəxslərə də müraciət edirəm ki, düşünsünlər; onlar Azərbaycan xalqına məxsusdurlar. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri onları bugünkü günə gətirib çıxarıbdır. Bunlara xəyanət etmək olmaz. Bu sözləri deyərkən mən xalqa müraciət edirəm, Azərbaycan xalqını çağırıram ki, bizi narahat edən bu nalayiq və cəmiyyətimiz üçün təhlükəli olan halların qarşısının alınması üçün hərəkətə öz səyini göstərsin” (86).

Bu da Ulu öndərin müdrik Lider kəlamlarındadır: “Hakimiyyətə qarşı müxalifətdə olmaq olar, amma xalqına, vətəninə, onun yüksək əxlaqi keyfiyyətlərinə qarşı çıxmaq yolverilməzdir” (106).

Əlbəttə Heydər Əliyev bu kəlamları bütün cəmiyyətə ünvanlayırdı. Ancaq Qadının kiçik dövlət-cəmiyyət tipində ailədə rolu daha üstün olduğundan, övlad tərbiyəsində əsas güc qadın üzərində cəmləndiyindən əsas “ünvan” o – qadın idi. Heydər Əliyev siyasətində Qadın həm ana, həm təşkilatçı, həm də xalqın və dövlətin gələcəyi olan gəncliyi tərbiyə edən qüvvə olduğu üçün onun idarəçilik siyasətində xüsusi diqqət və qayğı ilə əhatələnməsi mühüm şərtlərdəndi.

Heydər Əliyev Ana funksiyasını tarixin bütün dövrlərində və ən mürəkkəb zamanlarda həmişə ləyaqətlə, məsuliyyətlə yerinə yetirmiş Azərbaycan qadınının dövlət işlərində də fəal, nümunəvi, aparıcı qüvvə olacağına inanaraq onların ən yüksək vəzifələrə irəli çəkilməsini zəruri hesab edirdi. Hələ sovet hakimiyyəti illərində Heydər Əliyev Azərbaycan qadınlarını ordenlər, medallarla, o cümlədən, “Qəhrəman ana”, “Sosialist əməyi qəhrəmanı” və b. kimi yüksək fəxri adlarla təltif etməklə, nazir, nazir müavinləri, hətta rektor (Zəhra Quliyeva 1972-1983-cü illərdə Azərbaycan Tibb Universitetinin rektoru olub – X.Q.) təyin etməklə öz milli lider idealında qadın siyasətinin əsaslarını yaradırdı.

Həmin illərdə Heydər Əliyev Ali təhsil müəssisələrində, elm, idman, bədən tərbiyəsi sahələrində qızların, qadınların daha böyük üstünlük təşkil etməsini düşünür və bu istiqamətdə səlahiyyətləri çərçivəsində bütün mümkün işləri həyata keçirirdi.

Ulu öndərin ikinci dəfə hakimiyyətə gəldiyi və 10 il respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə dövlət siyasətində Qadın məsələsi problemi əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi dinamik sürətlə inkişaf etdirilmişdir.

1998-ci ildə, Heydər Əliyevin dövlət rəhbəri fəaliyyətinin 5-ci ilində artıq qadınların siyasi hakimiyyətdə və eləcə də bütün sahələrdə nüfuzu adi baxışda belə aydın görünəcək qədər artmışdı və milli lider respublika qadınlarının bayram günündə nitqində bunu belə ifadə edirdi: “Bir faktı da xatırlatmaq istəyirəm. 1992-ci ildə Azərbaycanda Milli Məclis yarandı və bu Milli Məclisin tərkibində 50 deputat var idi. Mən 1993-cü ilin iyun ayında Milli Məclisə sədr seçilən zaman 50 deputatdan ancaq biri qadın idi. O Məclisin tərkibində dəyişikliklər edildikdən, mən oraya əlavə iki qadın deputat seçilməsinə nail ola bildim. Beləliklə, cəmi 50 deputatdan əvvəl bir, sonra üç deputat qadın olmuşdur. Ancaq 1995-ci ildə seçilən Milli Məclisdə 124 deputatdan 15-i qadındır. Mən bunu dəqiq sayına görə demirəm. Deputat seçilmiş hər bir qadın bizim cəmiyyətin hörmətli şəxsiyyətidir, öz işinə, ictimai-siyasi

fəaliyyətinə görə, öz ixtisası üzrə fəaliyyətinə görə böyük hörmət qazanmış insanıdır. Biz bununla fəxr edə bilərik” (81).

Milli Lider Heydər Əliyev bu nitqində ölkə qadınlarının hüquq və azadlıqlarına dövlət səviyyəsində qiymət verildiyini aşağıdakı iqtibasda cəmlənmiş fikirlərində konkret misallarla göstərməklə, həm də bilavasitə Respublikada Qadın siyasətinin sistemli şəkildə formalaşdırıldığını diqqətə çatdırırdı: “Böyük hadisədir ki, 1995-ci ildə Azərbaycan qadınlara qarşı hər bir ayrıseçkiliyin ləğv olunması ilə əlaqədar Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmuşdur. Bilməlisiniz ki, dünyanın çox inkişaf etmiş və yüksək demokratiya səviyyəsində olan bəzi ölkələri belə də bu konvensiyaya qoşula bilməyiblər, çünki bu konvensiyanın tələblərini təmin edə bilmirlər. Ancaq təəssüf edin bir əsr müddətində, XX əsrdə Azərbaycan qadınının həyatında nə qədər böyük müsbət dəyişiklik baş vermişdir ki, hətta iqtisadi, sosial cəhətdən və demokratiya prinsipləri baxımından ən inkişaf etmiş dövlətlərin belə bəzilərinin qoşula bilmədiyini konvensiyaya respublikamız qoşulmuşdur. Biz bununla fəxr edə bilərik. Azərbaycan qadınları eyni zamanda cəmiyyətimizi gözəlləşdirirlər, insanlarda sevinc, məhəbbət, nikbinlik hissləri yaradırlar. Bizim qadınların içərisində çox görkəmli incəsənət xadimləri vardır. Biz onları sevirik və onlar bizim mədəniyyətimizi günü-gündən inkişaf etdirirlər. Onlar ölkəmizdən xaricə gedərkən, başqa ölkələrdə olarkən millətimizin nə qədər yüksək mədəniyyətə sahib olduğunu çox gözəl nümayiş etdirir və təmsil edirlər” (81).

Bütün bunlar isə vətəndaş-əxlaq, vətəndaşlıq-mənəviyyət konsepsiyasında birinci yerdə dayanan azadlıq, şəxsiyyətin müstəqilliyi məqsədini dövlət quruculuğu siyasətində mühüm amillərdən biri kimi daim diqqətdə saxlayan milli lider Heydər Əliyevin illər boyu inkişaf etdirməklə sistem halına gətirdiyi Qadın Siyasətinin təntənəsi kimi əhəmiyyət kəsb edir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında müxtəlif məzmunlarda və müxtəlif istiqamətlərdə qəbul edilmiş qanunlarda, qərarlarda da

Qadın Siyasəti ciddi müddəalarla dəyərləndirilmişdir. Bu sistemdə ölkə qadınlarının ictimai fəallığının diqqətə alınması, onların dövlət işlərinə, siyasi arenaya irəli çəkilməsi, təhsilinin, yenidən hazırlığının artırılması, sahibkarlıq sahəsində əməyinin qiymətləndirilməsi, ümumiyyətlə Azərbaycan qadınının nüfuzunun qorunması, yüksəldilməsi və onun layiq olduğu səviyyələrdə təmsil olunmasının həyata keçirilməsi məqsəd və vəzifələri möhkəm bazanı təşkil edir ki, bu da sözsüz olaraq gənc müstəqil respublikanın dünyaya integrasiyada, yeridilən xarici və daxili siyasətdə cəmiyyətin ən əsas gücünü təşkil edən Qadınlara inamı əks etdirir.

b) İdman və Gənclər siyasəti və vətəndaş – fəlsəfi-əxlaq ideyası

Heydər Əliyev istər sovet hakimiyyəti illərində, istərsə də xalqın böyük istəyi və tələbi ilə ikinci dəfə irəli çəkildiyi yüksək dövlət quruculuğu fəaliyyəti dövründə ali məqsədi – yeni Azərbaycan insanının rifahı naminə ciddi addımlar atmış, bununla da vətəndaş hüquq və azadlıqları sahəsində tarixyüklü problemlərin həllinə nail olmuşdur.

Müdrək siyasətçi, yüksək peşəkarlığa malik Heydər Əliyev hələ totalitar, avtoritar dövrdə ölkə gənclərinin gələcəyini düşünərək fundamental mənəvi və eləcə də hüquqi məsələləri həyata keçirmişdir. Tarixə ekskluziv nəzər yetirməklə biz bu dediklərimizi əyani surətdə təsdiq edə bilərik.

“Sağlam bədəndə sağlam ruh olar”, – qədim atalar məsələmizin dərin ideyasını müdrək siyasətinin əsas məqsədinə çevirən Heydər Əliyev milli gəncliyin hərtərəfli yetkin olması, ölkənin aparıcı qüvvəsinə çevrilə bilməsi üçün hələ 1974-ci ildə, Azərbaycan SSR MK-nin I katibi vəzifəsində fəaliyyət göstərərəkən Nazirlər Soveti onun irəli sürdüyü Respublikanın “Respublikada bədən tərbiyəsi və idmanın vəziyyəti və onun daha da inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında” qərarı qəbul etmiş, bununla da əksəriyyətlə gənclər və orta yaşlı

insanların həqiqi rifahına bağlı geniş miqyaslı tədbirlərə start verilmişdi. Bu qərara uyğun olaraq ölkə boyunca həm çoxsayda idman qurğuları tikilmiş, həm idman təhsil müəssisələri açılmış, həm də idman maarifləndirici işləri, məsələn, qəzetlər, televiziya proqramları və s. açılmaqla, bədii və sənədli filmlərin çəkilməsi ilə bu sahədə geniş təbliğat və təşviqat aparılmışdı. Qərardan sonra 5 il müddətində Respublikanın 70 rayonunu əhatə edən inzibati ərazisində 10580 idman qurğusunun inşa edilib istifadəyə verilməsi rekord hadisə idi ki, bu da Heydər Əliyevin öz xalqının sağlam həyatının, sağlam gələcək nəsillərinin təminatçısı missiyasından qaynaqlanırdı.

Əlbəttə bu qərar Heydər Əliyevin idman və gənclər siyasətinin tərkib hissəsi idi və ölkədə bu siyasətin təntənəsi qadınların da idmana – bu gənclik və sağlamlıq ruhlu sahəyə can atmasında özünü təsdiqləmişdir. Məhz Heydər Əliyevin 1969-cu ildə hakim kürsüdə çalışdığı ildən 5 il müddətinə statistikaya görə, yəni 1969-1976-cı illər arası Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman İnstitutunda 1000-dən çox gənc qızlarımız oxuyub, məzun olmuşdur.

Faktların, dəlillərin sayını artırmaq da olar. Lakin yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz tarixi həqiqətlər onillər öncədən Heydər Əliyevin xarizma keyfiyyətləri ilə içərisindən çıxdığı xalqın bir gün Milli Lideri olacağından və başladığı, formalaşdırdığı siyasi proqramları sistemləşdirib həyata keçirəcəyindən xəbər verirdi.

Bu baxımdan birbaşa Ulu öndərin adı ilə bağlı olan Gənclər və İdman siyasətinin əsasının qoyulması hadisəsi xüsusilə diqqət cəlb edir. Belə ki, böyük tarixi şəxsiyyət ölkə gənclərini müstəqil dövlətin əsas sütunları kimi gördüyü üçün onların bütün problemlərinin sistem şəklinə öyrənilib həll edilməsi məqsədi ilə 1994-cü ildə, siyasi hakimiyyətə gəlişinin birinci ilinin tamamında, deməli, çoxdan fikrində olan müstəqil milli dövlətin “Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi”nin yaranması haqqında Sərəncam imzaladı.

1996-cı il 2 fevral tarixində isə Müstəqil Azərbaycan Respublikasında məhz gənclik ruhu ilə yaşayıb-yaradan, gənc dövləti müdrək

təməl üzərində qurub ucaldan xalqımızın nəhəng milli lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü və sözsüz olaraq dəstəyi ilə analoqu olmayan bir Gənclər Ordusu tədbiri – Gənclər Forumu keçirildi.

Heydər Əliyevin qəbul etdiyi bütün qərarlar, həyata keçirdiyi bütün siyasi proqramlar kimi Gənclər Siyasəti də müdrik və peşəkar siyasi düşüncə, məntiq və iradənin nəticəsi idi. Bu baxımdan O, Gənclər siyasətini əslində heç də sadə məsələ olmayan, mühüm perspektivləri əhatə edən İdman və Gənclər nazirliyinin yaradılması, Respublika Gənclərinin Birinci Forumunun keçirilməsi ilə bitmiş hesab etməyib, bu proqramı ilbəil yeni-yeni rəsmi dövlət sənədləri, fərmanlar, sərəncamlar, xüsusilə də qanun və qərarlarla təkmilləşdirib tətbiq edirdi.

Məsələn, Heydər Əliyev 1997-ci il, 1 fevral tarixdə Respublika Gənclərinin Birinci Forumunun bir yaşı münasibəti ilə ölkənin nümunəvi, fəal gənclərinin bir qrupunu qəbul etdi və həmin gün “2 fevral – Azərbaycan gəncləri gününün elan edilməsi haqqında” Sərəncam imzaladı. Bu tarixi hadisənin həyatiliyi, mühümlüyü özünü bir də onda təsdiq edir ki, artıq 22 ildir ki, hər il 2 fevral günü Azərbaycan Gənclərinin bayram günü kimi təntənə ilə qeyd olunur. Maraqlıdır ki, 1997-ci ildə dünyaya gəlmiş Azərbaycan körpə vətəndaşları indi Ulu öndərdən onlara miras qalan bu Bayram gününün sevincini yaşayırlar. Heydər Əliyev düz 21 il bundan əvvəl – 2 fevral 1998-ci ildə Azərbaycan Gəncləri gününün birinci ildönümündə dərin məzmunlu tarixi nitqində uzaqgörənliklə bu sevincin daimi olacağını belə bəyan etmişdir: “Mən sizi gördükcə daha da ruhlanıram, siz mənə daha da ilham verirsiniz və sizdən ilham alaraq Azərbaycanı daha da qüdrətli etməyə çalışıram. Əmin ola bilərsiniz ki, Azərbaycan dövləti, Azərbaycanın prezidenti sizin – gənclərimizin bütün hüquqlarının qorunmasının təminatçısı olub və bundan sonra da təminatçısı olacaqdır. Əmin ola bilərsiniz ki, Azərbaycan gənclərinin yaxşı yaşaması, təhsil alması üçün, yaxşı əmək fəaliyyəti göstərməsi üçün bundan sonra da əlimizdən gələni edəcəyik” (122).

Fikrimizcə, iqtibasdakı fikirlərdən ucalan ideya, hətta səmimiyyət vurğusu Heydər Əliyevin gənclər təmsalında da bütün ölkə vətəndaşlarının şəxsiyyətinə, hüquq azadlıqlarına diqqətli, qayğılı münasibətini ifadə edir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Heydər Əliyev Azərbaycan ailəsini, bu mühitdə yetişən gənc nəslə vətənə, xalqa layiq, mənəviyyətli, vətənpərvər, mərd, cəsarətli, istedadlı, bacarıqlı gördükdə nə qədər fərəhlənirdisə, bunun əksinin təzahürü hadisələrlə qarşılaşdıqda narahat olur, mümkün imkanlarla özünün və Azərbaycan cəmiyyətinin narazılığına, həyacanına səbəb olmuş problemin həllinə çalışırdı.

Məsələn, Ulu öndərin yuxarıda da istinad gətirdiyimiz 13 avqust 2001-ci il tarixli Bəyanatında toxunduğu məsələlər tarixən Azərbaycan milli mənəviyyətinin ailələrlə davam edən psixoloji, sosial-mədəni, eyni zamanda etik-əxlaqi dəyərlərinin mühafizəsini nəzərdə tutur və əsl böyük şəxsiyyət, el ağsaqqalı mövqeyini əks etdirir.

“Bizim xalqımız, millətimiz öz tarixi adət-ənənələrinə görə, öz mentalitetinə görə başqa xalqlara nisbətən belə mənfi hallara o qədər meyilli olmayıbdır. Ancaq indi dünya getdikcə bir-birinə yaxınlaşdığı bir zamanda, qloballaşma istiqamətinin meydana çıxdığı bir zamanda və bəzi ölkələrdə mövcud olan əxlaq pozuntularına, narkomaniyaya və başqa cür hallara azadlıq verildiyi, hətta bəzi hallarda onların qanuniləşdirildiyi bir vaxtda biz nə qədər diqqətli olmalıyıq, nə qədər sayıq olmalıyıq” (86).

Heydər Əliyevin gənclərimizin mənəviyyət məsələsinə mentalitet kontekstindən konservator yanaşmasını filosof Qoşqar Əliyev fəlsəfi cəhətdən belə səciyyələndirir:

“Heydər Əliyev mütləq azadlığı qəbul etmir, onun əqidəsincə, azadlıq özbaşınalıq deyil, müəyyən cəmiyyətdə hamı tərəfindən qəbul edilmiş sosial-əxlaqi normalar çərçivəsində həyata keçirilməlidir, demokratiya heç də hərcmərəklik, mənəviyyətə qarşı hər cür istənilən zidd hərəkətə yol vermək deyildir. Bu mülahizələrin sabitliyin siyasi dəyər kimi dərkində önəmli əhəmiyyəti şəksizdir” (15).

Heydər Əliyev həm də Yeni Azərbaycanda gəncliyin əsas güc-qüvvə potensialını hərtərəfli, məsələn, təhsil, idman, bədən tərbiyəsi və s. aspektlərdən sağlam mənəviyyət məqsədi üçün düşünüb proqramlaşdırdığından və bu istiqamətdə sistemli siyasi-hüquqi qərarlar həyata keçirdiyi üçün yad ünsürlərin onun formalaşdırdığı cəmiyyətdə mənfi təsirini qəbul etmirdi. O, nitqlərində hətta Azərbaycan gənclərinin statistikaya əsasən sayını da fəxrlə qeyd edir və bu nəhəng mənəvi ordunun daha da qüdrətlənməsi məqsədilə pillə-pillə “gənclər siyasəti” adi ilə və bu adı tam olaraq əhatələyən ciddi proqram-layihələr həyata keçirirdi.

Ulu öndərin 13 avqust 2001-ci il Bəyanatı görülmüş və davam edən quruculuq işlərinin bir növ qarşısına keçən hallara ciddi həyəcan signalı idi. Eyni zamanda Vətəndaş-əxlaq məsələlərinin həllinə maneçilik törədən ünsürlərə dövlətin xəbərdarlığı mahiyyətində əhəmiyyət kəsb edirdi.

Təsədüfi deyil ki, Ulu öndər yuxarıda misal gətirdiyimiz dərin məzmunlu fikirlərinin davamında məhz gənclərin sağlam ruhda yetişməsi, kənar mənfi təsir və təmayüllərə məruz qalmaması üçün idman maaarifləndirməsini tövsiyə edirdi: “Millətimizi keçmişdən indiyə qədər olduğundan da çox qorunmalıyıq və bu istiqamətdə bədən tərbiyəsinin, idmanın çox böyük rolu vardır. Birincisi, biz idmanı, bədən tərbiyəsinə kütləvi etməliyik. Gənclərin tam əksəriyyətini buna cəlb etməliyik, bu Azərbaycan vətəndaşlarının hər tərəfli gələcəyi üçün təməldir” (86).

Bu məqamda bir məsələni xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Belə ki, 2001-ci ildə verilmiş bəyanatda gerçəkliyin nəticəsi olan problemlərin həlli məqsədi ilə məhz idman və bədən tərbiyəsi sahəsinin gücləndirilməsi vəzifəsi irəli sürülür və budur, Ulu öndərin 1997-ci ilin 23 dekabr tarixində imzaladığı 4 Fəsil, 30 maddədən ibarət “Bədən tərbiyəsi və idman haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu artıq mövcuddur. Deməli, problemin dərhal həll olunması üçün real təcrübi baza vardır, hətta 4 il əvvəldən tətbiq olunur. Bu qanunda yeni, gənc müstəqil Azərbaycan dövlətin-

də bədən tərbiyəsi və idman sahəsində zəruri olan bütün məsələləri dövlət vəzifə olaraq öz üzərinə götürməklə Gənclər siyasətini kompleks məzmun və mahiyyətdə müəyyənləşdirmiş, eyni zamanda idmanın dinamik inkişafına start vermişdir.

1997-ci ildə qüvvəyə minmiş həmin hüquqi aktın ilk müddəasında dövlət siyasətinin məqsəd və məramı konkret şəkildə belə əsaslandırılırdı: “Bu Qanunun məqsədi bədən tərbiyəsi və idman vəsiyyəti ilə insanın hərtərəfli inkişafını, sağlam həyat tərzini təmin etmək, xəstəliklərin, zərərli vərdişlərin qarşısını almaq, əhəlinin yüksək əmək qabiliyyəti səviyyəsinə, fəal uzun ömürlülüəyünə, beynəlxalq aləmdə Azərbaycan idmanının nüfuzunun yüksəldilməsinə nail olmaq və gəncləri fiziki və mənəvi cəhətdən vətənin müdafiəsinə hazırlamaqdır” (86).

Bədən tərbiyəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 3-cü maddəsində bu sahədə dövlət siyasəti aşağıdakı kimi aydın, hərtərəfli və dolğun forma və məzmununda şərh olunurdu:

“Bədən tərbiyəsi və idman sahəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti:

bədən tərbiyəsi və idmanın hüquqi bazasını yaratmaqdan;

bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafının təmin etdirilməsi, yüksək dərəcəli idmançıların hazırlanması üçün bədən tərbiyəsi-idman təşkilatları, uşaq idman müəssisələri sistemini yaratmaqdan;

bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı üçün zəruri maddi-texniki bazanı yaratmaqdan;

bədən tərbiyəsi və idman sənayesini inkişaf etdirməkdən;

tabeçiliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün idman təşkilatları üçün bərabər imkanlar yaratmaqdan ibarətdir” (108).

Ulu öndər fərdi keyfiyyətlər sırasında gənclərin xüsusi bacarıq keyfiyyətlərindən olan idman və bədən tərbiyəsi kimi bütün istedad, fərqli yüksək qabiliyyət cəhətlərini də dəyərləndirərək ölkənin gənc nəslinin inkişafına təkan verirdi. Buna Heydər Əliyevin imzaladığı, 22 iyun 1996-cı il tarixli 464 sayılı “Azərbaycanın gənc istedadlarına döv-

lət qayğısı haqqında” Fərmanı, 13 sentyabr, 1997-ci il tarixli, 662 sayılı “Gənc istedadlar üçün xüsusi təqaüdlərin təsis edilməsi haqqında” Sərəncamı, 1999-cu il 29 iyul tarixli “Dövlət Gənclər Siyasəti haqqında” Fərmanı, 9 aprel, 2002-ci il tarixli, 297-IIQ sayılı “Dövlət gənclər siyasəti haqqında” Qanunu, habelə “Gənc ailə” (16 fevral, 1999-cu il) proqramını, “Gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin yüksəldilməsi haqqında” (17 fevral, 1999-cu il) Sərəncamı, 4 avqust, 2000-ci il tarixli “İstedadlı yeniyetmələrin və yaradıcı gənclərin sosial iqtisadi və s. problemlərinin həllinə yönəlmiş, onların öz qabiliyyətlərini inkişaf etdirmələrinə kömək edən dövlət proqramı”nı və başqa bu məzmununda rəsmi sənədlər, hüquqi aktlar misal ola bilər.

Ulu öndər Heydər Əliyev imzaladığı “Gənclər Siyasəti” Qanununda inandığı, güvəndiyi ölkə gəncliyinin inkişafının təminatçısı olduğunu maddə 4-ə daxil olan 14 müddəada dövlətin vəzifələri kimi sistemli surətdə müəyyənləşdirərək qəbul etmişdir (122).

“Mənim həyatım da, fəaliyyətim də yalnız və yalnız Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanmasına, ölkəmizin bu ağır vəziyyətdən qalxmasına həsr olunacaqdır. Mənim başqa məqsədim, əməlim yoxdur. Bunu isə mən xalqla birlikdə, xalqın dəyərli insanları, hörmətli adamları ilə, xalqın irəli çəkdiyi nümayəndələri ilə birlikdə edə bilərəm.” (183) – kimi xalq, dövlət qarşısında tarixi siyasi Lider missiyasını bəyan edən Heydər Əliyev Azərbaycan Gənclərinin II Forumundakı nitqində XXI əsr gənclər əsrini adlandıraraq deyirdi:

“Biz XXI əsrə doğru gedirik. XXI əsr gənclərin əsridir. XXI əsr Azərbaycanda gənclərin müstəqil dövlətimizi qurub-yaratmaq və inkişaf etdirmək dövrüdür. Əziz gənclər, siz Azərbaycanın XXI əsrinin qurucularısınız. Bu yolda sizə uğurlar olsun, cəşq olsun!” (173).

Ulu öndərin aşağıdakı iqtibasdakı fikirləri isə Azərbaycan Gənclərinin yeni əsrdə qarşısında dayanan dövlət quruculuğuna bağlı mühüm vəzifələrini aydın ifadə etməklə, onların həyat və fəaliyyət istiqamətlərini şərtləndirir və bu dərin müdrik fikirlər bu gün də öz yeniliyini və aktuallığını hifz etməkdədir:

“Siz Azərbaycanın bu günü və gələcəyisiniz. Sizin üzərinizə böyük vəzifələr düşür. Bu vəzifələr gələcəkdə daha da böyük olacaqdır. Siz müstəqil Azərbaycanı XXI əsrdə yaşadanlarsınız, quranlarsınız, inkişaf etdirənlərsiniz. Biz müstəqil Azərbaycanın taleyini gələcəkdə sizə etibar edəcəyik, sizə tapşıracağıq. Ona görə də Azərbaycanı, Azərbaycan dövlətini yaşatmaq, inkişaf etdirmək üçün hazır olun! Mən sizə bir daha cəsağlığı arzu edirəm, bütün işlərinizdə uğurlar arzulayıram. Əminəm ki, Azərbaycanın gəncliyi, ölkəmizin bu günü və gələcəyi həmişə parlaq, işıqlı olacaqdır. Yaşasın Azərbaycan gəncləri! Yaşasın müstəqil Azərbaycan!” (173).

c) Ulu öndər siyasətində Ziyalı “mən” konsepsiyası

Məlumdur ki, hər bir qədim xalqın, millətin öz tarixi etnosu, mifoloji təfəkkürü, mentalitet psixologiyası, nəhayət folkloru, xalq mədəniyyət mirası – aforizmləri, deyimləri və s. özünə xas ifadə, yozum təsəvvürləri vardır.

Məsələn, osmanlı türk insanlarına əfəndim, hocam, ağabey, abi, bay, bayan kəlmələri, avropalılara ser, mister, missis, miss, madam, mademazel, sinyorina, ruslarda qospodin, qospoja, hindlilərə quru, pedər və s. müraciət formaları mövcuddur.

Azərbaycanda da bu leksion dolğun məzmun daşıyır. Belə ki, tarixən, kişilərə bəy, xan, ağa, ağsaqqal, kişi, yazı-pozu ilə məşğul olan kişilərə mirzə, qadınlara ağbircək, zənən, gəlin, xanım, ifadələri ilə müraciət olunub. Zamanla maariflənmə yayıldıqca cəmiyyətdə müəllim, müəllimə, ziyalı, ulu, öndər sözləri yaranıb geniş surətdə işlənməyə başlayıb və çox maraqlıdır ki, sonradan alim, yazıçı, şair və digər sözlər dilə daxil olsa da bir ümumxalq cəhəmiyyətində müəllim və ziyalı terminləri yaddaşlarda özünə daimi yer qazanıb.

Hətta bəzən sürücüyə, yaxud aşbaza və s. də hörmət mənasında müəllim deyilir. Sosial yanaşma ilə həm ali təhsilli, xalqın övladlarına, dövlətin gənc nəslinə təlim tərbiyə verən, necə deyirlər, diplom-

lu müəlliməyə də müəllim, təhsilsiz, həmçinin tamam uyğun olmayan peşənin sahibinə də müəllim deyilməsi ədalətsizlik olsa da xalqın dilində işləndikcə hamı bu müraciətin hörmət əlaməti olduğunu qəbul edib işlədir.

Eləcə də Ziyalı məfhumu. Ziyalı sözü ilk anlamda yüksək təhsilli, məsələn alim mənasında düşünülür. Lakin, ziyalı ifadəsi daha geniş və dərin məzmun kəsb edir. Ziyalı ağsaqqal sözünün müasir şəkli kimi də qəbul edilə bilər. Bu baxımdan Ziyalı kamil şəxsiyyət, təmsil etdiyi cəmiyyətin müdrik yüksək bilik, mədəniyyət, mədəniyyət səviyyəsinə malik insanı, hamının hörmət etdiyi, mərd, cəsarətli, düzgün yol göstərən mənalarını daşıyır.

Məhz bu və bu kimi müsbət keyfiyyətləri daşıyan kamil İnsan, ziyalı şəxsiyyət, böyük Şərq mütəfəkkiri Nəsrəddin Tusinin zəngin fəlsəfi dünya görüşünün müəyyən etdiyi “xislətləri” özündə birləşdirən bilən yüksək zəka sahibi, müdrik, kütlədən seçilən fərd – ulu, öndər, – ölkəyə, xalqa rəhbərlik edə bilər. Nəhayət, məhz bu ziyalı “mən”ə sahib olan ölkə başçısı, rəhbər, öndər, prezident dünyanın əbədi yaşam meyarlarını qiymətləndirə bilər, bəşəri dəyərləri, etik-estetik keyfiyyətləri, mədəniyyəti və s. inkişaf etdirə bilər.

Bu fikrin təsdiqi üçün tarixdən çox misallar gətirmək olar. Tarixin Şərq, Qərb, Şimal, Cənub qütblərində dünyaya tanıtmış olduğu onlarla ölkə rəhbərinin fəaliyyəti bu problemin müsbət və ya əksinə mənfi prizmadan təhlili üçün zəngin mənbə verir.

XX əsr Azərbaycanın ictimai-siyasi, mədəni həyatına Ulu öndərlik missiyası üçün seçilmiş dünya şöhrətli siyasətçi, milli Lider, çoxmilyonlu Azərbaycan xalqının inandığı, yekdilliklə səs verdiyi prezident Heydər Əliyevin tarixi şəxsiyyət keyfiyyətləri, həmçinin də siyasi fəaliyyəti kontekstində bu problemi dərinlən öyrənib, qiymətləndirmək elmi baxımdan yenilik və aktualıq kəsb edir.

Hər şeydən əvvəl Heydər Əliyevin ziyalılıq probleminə münasibəti, onu şərh və qiymətləndirməsi, başqa cür desək, Ziyalı sözünün əhəmiyyətli dərəcədə düzgün və dolğun tərifini verməsi xüsusi-

lə maraq doğurur. Belə ki, Ulu öndər 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin ilk iclasındakı nitqində demişdir. “Hər bir xalqın onu təmsil edən qüvvələri var, onlar da bir gündə meydana çıxan qüvvələr deyil. Xalq öz içində illər boyu, əsrlər boyu istedadlı, bacarıqlı insanları, yüksək təhsilə malik olan, yüksək intellektə malik olan, yüksək tərbiyəyə malik olan, yüksək əxlaqa malik olan insanları yetişdirir və onlar xalqın tanınmış adamları, ziyalı adamları hesab olunur. Ziyalı sözü məhz bu mənəni daşıyır və bu baxımdan hesab edirəm ki, yeni seçilmiş parlament Azərbaycanın, xalqımızın intellektual səviyyəsini, mədəni səviyyəsini, əxlaqımızın mədəni varlığını təmin edən, təcəssüm edən bir parlamentdir” (24.16).

Heydər Əliyevin ziyalıları münasibəti baxımından aşağıdakı iqtibasda verilmiş fikirlər də dövlət siyasətində vətəndaş-əxlaq münasibətləri prizmasından prinsipal mahiyyətdə özünü doğruldur.

“Fərsətdən istifadə edib, ziyalıların cəmiyyətdəki rolu barədə bir neçə kəlmə söyləmək istəyirəm. Son illər bu proseslər o qədər zəngin keçib, qarmaqarışıqlıq olub ki, ziyalının cəmiyyətdə rolu xeyli aşağı düşüb. Ziyalıya hörmətsizlik halları çoxalıb. Amma xalqın içərisindən çıxan bu ziyalılar tək-təkdir. Bunlar kütləvi deyil axı! Ziyalı kütləvi ola bilməz. Alimdir, şairdir, bəstəkardır, rəssamdır, yazıçıdır, artistdir-bunlar fitri istedadla malik olan nadir adamlardır və öz mədəniyyəti, yaradıcılığı, ziyalılığı, fəaliyyəti ilə bizim cəmiyyətimizin mədəni səviyyəsini qaldırır. Bu adamları təhqir etmək, onlara hörmət etməmək cəmiyyətimizdə rast gəlinən eybəcərliklərdəndir. Biz bunlara son qoymalıyıq” (22.3366-367).

Ulu öndərin həmin fikirlərinin davamında cəmiyyət qarşısında qoyduğu tələblər artıq vətəndaş ziyalının şəxsiyyət azadlığını və bütün insan hüquqlarını cəhiv etməsi baxımından son dərəcə qiymətlidir: “Ziyalının hörməti qalxmalıdır, müəllimin hörməti qalxmalıdır, şairin, yazıçının, alimin hörməti qalxmalıdır. Onlara hörmət olmalıdır. Həmişə bu məsələ məni narahat edir. Bu şübhəsiz ki, sizdən asılı deyil, siz hamınız ziyalı adamlarsınız. Bu bizim cəmiyyətdən asılı deyil, bizdən

asılıdır. Biz öz hərəkətlərimizlə, öz münasibətlərimizlə, öz tədbirlərimizlə gərək ziyalıların cəmiyyətdə hörmətini qaldıraq” (22.366-367).

Heydər Əliyevin ziyalılara müraciətində dialoq xarakteri, xalqla, millətlə dövlət və hakimiyyət əlaqələri, əsas məqsəd və ideyaya bağlılıq məsələsi də önə çəkilməklə qarşılıqlı surətdə ümumi dövlət quruculuğuna dəstək olmaq vəzifəsi irəli sürülür: “Ancaq siz də çalışmalısınız. O tərəfdən də, bu tərəfdən də təşəbbüs olmalıdır ki, bu işləri görək. Məhz bu yolla-mədəniyyətin, ədəbiyyatın təsiri ilə biz cəmiyyətimizdə olan mənfi halları, bizi biabır edən halları aradan götürəcəyik. Cəmiyyətimiz sağlamlaşacaq. Müstəqil dövlətimiz yaşayacaq, böyüyəcək, inkişaf edəcəkdir!” (22.366-367).

Bu böyük diqqət, ciddi tələbkərlilik ölkə elmi və konkret alimlərinə qarşı Heydər Əliyevin Respublikaya hələ sovet dövrü siyasi rəhbərliyi illərində fəal təsirdə olmuşdur. 1969-cu ildə Azərbaycan Sov.İKP-nin birinci katibi seçilən Heydər Əliyev elə həmin ilin avqust plenumunda bu sahənin problemlərini və qarşıda dayanan məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirmişdi:

“Elmi idarələrimizin fəaliyyətində hələ ciddi nöqsanlar vardır. Elmlər Akademiyası, bir sıra sahə elmi idarələri elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi uğrunda, tamamlanmış işlərin istehsalata tətbiqi uğrunda mübarizədə kifayət qədər əzmkarlıq göstərmirlər... Dissertasiyaların heç də hamısı lazımi nəzəri səviyyədə yazılmır. Aspiranturada vəziyyət yaxşı deyildir... Alimlik dərəcəsi alanlar arasında nazirliklərin və digər mərkəzi idarələrin rəhbər işçiləri də az deyildir. Elə etmək lazımdır ki, elmə yalnız onu həqiqətən zənginləşdirməyə, irəlilətməyə qabil olan adamlar gəlsinlər...” (118).

Akademik İsmayıl Hacıyevin “Heydər Əliyev və Azərbaycan elminin inkişafı” məqaləsində yuxarıdakı iqtibasda şərh olunan nöqsanların 70-80-ci illərdə məhz ölkə rəhbəri Heydər Əliyevin xüsusi diqqəti və nəzarəti sayəsində sürətlə aradan qaldırıldığına dair göstərdiyi statistik dəlillər Ulu öndərin hələ avtoritar siyasi sistem içərisində milli lider kimi fenomen xüsusiyyətlərini ifadə edir.

“Ümummilli lider Azərbaycanı ölkə elminin mərkəzlərindən birinə çevirmək məqsədilə elmi-tədqiqat institutlarının, elmi işçilərin sayının artırılmasına çalışır və onlara qayğı göstərirdi. Bu sahədə onun fəaliyyəti kifayət qədər uğurlu idi. Əgər 1969-cu ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 89 elmi-tədqiqat institutlarında, digər layihə müəssisələri və problem laboratoriyalarında 12850 elmi işçi, o cümlədən 55 akademik və müxbir üzvü, 329 elmlər doktoru və 3000 elmlər namizədi var idisə, 1978-ci ildə elmi-tədqiqat, layihə və sahə institutlarının sayı 118-ə, elmi işçilərin sayı 21407 nəfərə, akademik və müxbir üzvlər 100 nəfərə, elmlər doktorları 853, elmlər namizədlərinin sayı 7594 nəfərə çatmışdı” (118).

İsmayıl Hacıyev dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin ölkə elmini inkişaf etdirməsini eyni zamanda “Təkcə 1979-cu ildə təbiət və ictimai elmlər sahəsində respublikada aparılan elmi-tədqiqatların 55 nəticəsi sovet elminin ən mühüm nailiyyətləri sırasında qeyd edilmişdi. 70-80-ci illərdə – 10 il ərzində Elmlər Akademiyası alimlərinin tədqiqatlarının istehsalata tətbiqi nəticəsində əldə edilən iqtisadi səmərə 570 milyon manatdan çox olmuş, 1000-dən çox müəlliflik şəhadətnaməsi almışlar. 1970-1985-ci illərdə iqtisadi səmərəyə malik 850-yə yaxın iş xalq təsərrüfatında tətbiq edilmiş, 2280 elmi, elmi-tədqiqat və xalq təsərrüfatı əhəmiyyətli nəticə alınmışdı” (118) – kimi rekord sayıcaq rəqəmlərdə əksini tapan statistik məlumatlarla bir daha təsdiq edir.

Məlumdur ki, ölkə ziyalılarının yüksək faizlə təmsil olunduqları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Heydər Əliyevin xalqın ümumi arzusu və tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gəldiyi vaxta qədər naşı siyasi rəhbərliyin əlində maqar oyuncuğuna dönmüşdü. Təcrübəsiz, əksəriyyəti savadsız və siyasətdən, dövlət quruculuğu hadisəsindən tam xəbərsiz bu müvəqqəti “hakimlər” sovet hakimiyyəti vaxtında yaranıb inkişaf etmiş və təşəkkülünün yarıməsrlilik tarixi ərəfəsində nəhəng palıda bənəyən Azərbaycan elminin belini qırmaq, əsl alimlərin mənəvi genosidini reallaşdırmaq niyyəti ilə

Azərbaycan Elmlər Akademiyasını bağlayacaqlarını bəyan edir, bununla xalqın ziyalı məni sarsıdırdılar. Belə bir vaxtda –1993-cü il sentyabr ayının 31-ində Heydər Əliyev Azərbaycan Elmlər Akademiyasına – daim güc aldığı, daim etibar etdiyi, inandığı və arxalandığı ziyalılar ilə görüşə gəldi və onlarla bu tarixi görüşünü “böyük bayram” adlandırmaqla bir anda ölkənin ən sadə, ən müdrik, ən məsuliyyətli və cəfəkeş vətəndaşlarının narahatlığına, nigarançılığına təskinlik, ümid duyğuları ilə son qoymuş oldu. Böyük Ziyalı Heydər Əliyev alimlərlə görüşdə həmin məsələləri vurğulamaqla problemlə bağlı öz qəti və prinsipal mövqeyini bildirmişdir: “Mənə sədalar gəlir ki, Elmlər Akademiyasını, institutları dağıtmaq istəyirlər, elm ocaqlarına biganə münasibət var. Biz bunların hamısına son qoyacağıq. Nəyin bahasına olursa-olsun, son qoyacağıq. Hansı iqtisadiyyat olursa-olsun, elm inkişaf etməlidir.

Elmlər Akademiyası Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyətidir. 1945-ci ildə bu akademiyanı yaradan alimlər çox böyük şücaət göstərmişlər. Ötən dövrdə bu akademiyanın çərçivəsində Azərbaycan elmi çox inkişaf etmişdir. Əmin ola bilərsiniz ki, Elmlər Akademiyası da, institutlar da fəaliyyət göstərəcəklər və biz buna imkan yaradacağıq. Azərbaycan elmi inkişaf etməlidir” (20.162).

Azərbaycan prezidenti kimi yüksək rəhbər səlahiyyətlərindən çıxış edən Heydər Əliyevin bütün ölkə alimlərinə müraciətlə dediyi aşağıdakı fikirlər onlara yeni yaradıcılıq ruhu və öz milli liderlərinə inam, etimad hissləri aşılayırdı: “Universitetlər də, ali məktəblər də inkişaf etməlidir. Ancaq bunlarda qayda-qanun olmalıdır. Əgər biz xalqımızda mənaqi dəyərləri inkişaf etdirmək istəyiriksə, birinci növbədə ziyalılarımızın mənaqiyyəti yüksək olmalıdır və onlar xalqın başqa təbəqələrinə nümunə göstərməlidirlər. Biz isə bu sahəyə hər cür kömək edəcəyik və mədəniyyətimiz, elmimiz, təhsilimiz, o cümlədən ali təhsilimiz sosial sahənin bütün istiqamətlərində inkişaf edəcəkdir” (20.162).

26 il əvvəl verilmiş bu qərar – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının bağlanmaması və inkişaf etdirilməsi qərarı həyati təsdi-

qini tapmaqla yüzlərlə alimin milli elmi fikrin müxtəlif sahələrini güclü və işıqlı tərakkürlə zənginləşdirməsinə səbəb oldu. Bir qərinəlik – heç də az olmayan müddətdə neçə-neçə alim şərəfli titullara sahib oldu. Dövlət öz tarixini, arxeologiyasını, fəlsəfəsini, ədəbiyyatını, qədim əl yazmaları və s. və i.ə. sahə elmini yeni-yeni tədqiqatlarla təravətləndirdi. Əgər bunun əksi olsaydı, yəni AMEA bağlansaydı, ölkənin humanitar elmləri kimi iqtisadi strategiyanı elmi sürətdə tənzimləyən, global mədəniyyət və tərəqqi işinin önündə gedən milli kosmik tədqiqatlar, kibernetika, fizika, iqtisadiyyat, geologiya və bu istiqamətdə başqa prioritet sahələri bugünkü inkişaf səviyyəsində sözsüz olaraq təmsil olunmayacaqdı.

Bundan başqa, onsuz da gənc müstəqil dövlətlərin hər birində olduğu kimi Azərbaycanda da keçid dövrünün çətinliklərinə uyğunlaşa bilməyən insanlar sırasında ziyalı kütlələri də xaricə axın edəcəkdilər. Ancaq faktlar təsdiq edir ki, Azərbaycandan gedən ziyalılar axını o qədər də böyük sayda olmadı və həmçinin gedənlərin xeylisi Heydər Əliyevin respublikaya siyasi hakimiyyətə gəlməsindən ruhlanaraq doğma yurda geri döndülər.

Ədəbiyyatşünas alim Nizami Cəfərov Heydər Əliyevin Ziyalı şəxsiyyətinə münasibətini tarixi miqyasda və geniş planda belə xarakterizə edib qiymətləndirir: “Ziyalıqlı Heydər Əliyevin yürütdüyü idarəçilik siyasətinin mahiyyətində idi – 70-ci, 80-ci illərdə Azərbaycan yazıçılarının, bəstəkarlarının, rəssamlarının və s. ələ bir qurultayı olmamışdı ki, respublika əhəmiyyətli ələ bir məsələ yox idi ki, MK-nın birinci katibi mütəxəssislərlə məsləhətləşməsin. Təsərrüfat işlərindən başlamış ən mürəkkəb ideoloji problemlərin həllinə qədər Heydər Əliyev məhz elmi yanaşma tərəfdarı idi. Onun həyata keçirdiyi bütün tədbirlər həm də bir intellekt əsəri, gələcəyə hesablanmış təcrübə mənbəyi idi...Azərbaycanlı gənclərin SSRİ-nin mətəbər ali məktəblərində təhsil almasını təmin edəndə də, milli təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək, miqyasını genişləndirmək, Elmlər Akademiyasının fəaliyyətini canlandırmağa çalışanda da, görkəmli fikir

adamlarını respublikanın ictimai həyatında yaxından iştiraka cəlb edəndə də Azərbaycan ziyalılığının potensialını hərəkətə gətirir, yeni tipli ziyalı zümərəsinin formalaşmasının əsasını qoyurdu. Heydər Əliyev elə lik illərdən Moskvanın təyin etdiyi yüksək çinli məmur-icraçı imicini sındırdı; o, dövlət idarəedicisindən çox, millət qurucusu kimi fəaliyyət göstərməyə başladı ki, bunu ancaq yüksək səviyyəli ziyalı təfəkkürü ilə etmək olardı” (169).

Heydər Əliyev özü beləcə xarakteri, təbiəti, zəngin dünyəgörüşi, parlaq zəkası ilə əsl ziyalılığı təmsil etdiyindən, daima ziyalılarla ünsiyyət saxlayır, ən çətin, tarixi əhəmiyyətli qərarların qəbulunda, ən mürəkkəb situasiyalarda onların fikirlərini, düşüncələrini dinləyib, onlara arxalanıb ciddi addımlar atırdı. Məsələn, 1978-ci ildə Moskvada Azərbaycan SSR Konstitusiyasına Azərbaycan Dilinin Dövlət dili kimi daxil olması üçün böyük cəhdlər edərkən o, Azərbaycan ziyalılarına, onların qətiyyətinə, etibarına güvənirdi. Yaxud həmin illərdə Ə.Elçibəyi, B.Vahabzadəni SSRİ və Respublika Təhlükəsizlik Orqanlarının dissident “ovundan” xilas etməsi, habelə, 1988-ci il Dirçəliş günləri və ya 1990-cı il Qanlı 20 Yavar hadisəsində mənəvi olaraq Azərbaycan ziyalılarının ön cərgəsində dayanması, xalqla birlik nümayiş etdirməsi və çox sayda bu məzmununda fakt, dəlil dediklərimizi təsdiqləyə bilər. Ümumiyyətlə isə Ziyalı məfhumunun daşdığı bütün psixoloji-fəlsəfi məzmun Heydər Əliyevin siyasi rəhbər şəxsiyyətində dolğunluqla və təbiiliklə tamamlanmış formada aydın görünürdü.

Heydər Əliyev xilqədən və xislətdən ziyalı olduğundan təkcə Azərbaycan ziyalıları ilə deyil, dünya miqyaslı alimlər, məsələn Türkiyədən İhsan Doğramacı, Cənubi Azərbaycandan doktor Cavad Heyətlə dostluq edir, bununla da ölkə elminin qol-qanad açmasına yollar, imkanlar açırdı.

Məsələn, Ulu öndər Heydər Əliyevin məşhur türk alimi və həkim, Türkiyə Bilkənd Universitetinin yaradıcısı İhsan Doğramacı ilə dostluğu türk dünyasının iki böyük ziyalısının dövlətlərimiz arasında sağlam mənəvi körpünün əsası kimi də əhəmiyyət kəsb edirdi.

Böyük alim İhsan Doğramacı Ulu öndərin 86 illik yubileyinə yazdığı bir məqalədə Heydər Əliyevlə dostluq münasibətlərinin tarixini belə şərh etmişdir:

“Heydər Əliyev mənimlə ilk görüşümlə bağlı müşahidələrini neçə illər sonra Bilkənd Universitetində düzənlonən bir tədbirdə aşağıdakı iltifatlı sözlərlə dilə gətirdi:

“Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri kimi Ankarada İhsan Doğramacının Bilkənd Universitetinə gəldim. Doğramacının Azərbaycan tarixi haqqındakı, Naxçıvan haqqındakı, Azərbaycanın başqa bölgələri haqqındakı dərin məlumatları məni heyran etdi. Sadəcə Azərbaycana deyil, bütün türkdilli xalqlara diqqət göstərmiş, xidmət etmişdir. İhsan Doğramacının böyük xüsusiyyətləri vardır; məsələn, Azərbaycanın Bakı ləhcəsini, Naxçıvan ləhcəsini, Qarabağ ləhcəsini və başqa tərəflərin ləhcələrini bilir. Bizim xalqımızın çoxu bunları bilməz. Bu ilk görüşmələrdən sonra İhsan Doğramacıyla aramızda böyük bir dostluq başladı. Sanki yüz illik bir dostluq. ... Həqiqətən, Heydər Əliyevlə bu səmimi görüşlərdən sonra Azərbaycanla daha çox maraqlandım. Onların universitetləri ilə daha sıx işbirliyi qurduq. Bilkənd Universitetinin müxtəlif bölmələrinə, xüsusilə Musiqi fakültəsinə Azəri təhsil nümayəndələri və sənətçilər təyin olundular. Əliyev mənim doğum günlərimdə məni daim xatırladı” (132).

Görkəmli alim bu məqalədə dostu Heydər Əliyevin onun 1995-ci ildə 80 illiyini və 2000-ci ildə 85 illiyini Bakıda təntənəli surətdə qeyd etməsini unudulmaz xatirə kimi xüsusi vurğulamışdır.

İhsan Doğramacının 2003-cü ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin 80 illiyi ərəfəsində onun haqqında öz ürək sözlərini bölüşərək dediyi fikirlər türk dünyasının nəhəng Azərbaycan siyasətçisinə qiyməti kimi də çox dəyərlidir: “Heydər Əliyev əsrimizin nadir yetişdirdiyi dövlət xadimlərindəndir. Heydər Əliyev yaşadığı fırtınalı həyatı boyu hər zaman xalqını, vətəninə düşünmüşdür. Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, xalqının xoşbəxtliyi üçün çırpınmış-

dır. Azərbaycanın ən çətin anlarında vətəni xilas etmək üçün misilsiz fədakarlıqlar göstərmişdir. O, fırtınalı həyatının hər dövründə Azərbaycanı, türklüyünü unutmayan böyük bir şəxsiyyətdir. Ölkəsini bəlalardan qurtaran dövlət başçısıdır” (131).

Əsl dostluq bacarığı da fikrimizcə yüksək ziyalılıq nümunəsidir. Hər adama dostluq etmək və ya başqa cür desək dost qazanmaq, dostluğu yaşada bilmək nəşib olmur. Görünür güclü dostluq üçün güclü şəxsiyyət olmaq da şərtidir. Beləcə bu iki əsl ziyalının möhkəm dostluğu fiziki itki həqiqətlərindən mənəvi yüksəkliyə ucalmaqla türk dünyasında dostluq simvoluna çevriləcək qədər möhkəm əsaslar yaratmışdır. Belə ki, 2005-ci il Azertac məlumatlarından birində oxuyuruq:

“İhsan Doğramacı ...xalqımızın ümummilli lideri ilə böyük dostluğunu xatırlayaraq dedi ki, vaxtilə Heydər Əliyev ona yubileyinin Azərbaycanda qeyd olunmasını təklif etmişdi. Bu il də mənə 90 illiyimi müxtəlif ölkələrdə qeyd etmək təklif olunmuş, hətta Yaponiyadan xüsusi təyyarə göndərilmişdi. Lakin mən Azərbaycandayam və yubileyimi burada qeyd edəcəyəm. Bu gün Heydər Əliyev aramızda olmasa da, onun xatirəsi qəlbimizdə həmişə yaşayacaqdır. Xalqımızın böyük xeyirxahı İhsan Doğramacı bildirdi ki, sədaqətli dostu, türk dünyasının dahi oğlu Heydər Əliyevin arzularının həyata keçirilməsində Fonda yardımçı olmaq, Mehriban xanımın təşəbbüsü ilə görülmə işləri dəstəkləmək məqsədi ilə 10 il ərzində öz şəxsi vəsaitindən Fondun hesabına hər il 100 min dollar köçürülməsini qərara almışdır” (112).

İranda baş konsul, Pakistanda, Əfqanıstanda və Ukraynada Azərbaycanın fəvqəladə səfiri olmuş Eynulla Mədətli dünya şöhrətli İran Azərbaycanlısı Cavad Heyət haqqında çox maraqlı və tarixi faktlar baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edən “Doktor Cavad Heyətin sonsuz Azərbaycan sevdası və Bakı vurğunluğu” əsərində öz xatirələrindən çıxış edərək yazır ki, “Cavad Heyət İranda yaşayan otuz milyondan çox azərbaycanlının, həmçinin digər İran türklərinin

qəbul edib mənəvi ağsaqqal saydığı müdrik şəxsiyyət idi, eyni zamanda, müstəqil Azərbaycan Respublikasında da onun könüllərdə yeri var idi, mətbuatda, o cümlədən, televiziya kanallarında çıxışları həmişə maraq doğururdu, xalq yazıçısı Bəxtiyar Vahabzadə, tibb professoru Nurəddin Rzayev (hər ikisi ilə Cavad Heyətin yanında tanış olub görüşmək mənə nəşib olmuşdu və bu nurlu şəxslərin xatirəsi mənə üçün əzizdir), professor Yaşar Qarayev, akademik İsa Həbibbəyli, professor Nizami Xudiyev, dəyərli nəşir-yazıçı Bəhrux Axundov (bu yaxınlarda haqqın rəhmətinə qovuşdu, ruhu şad olsun!) və başqa bir çox tanınmış ziyalılarımızla məslək və könül dostluğu var idi” (156).

İranda çap olunan “Varlıq” jurnalının və eyni adda ədəbi məktəbin təsisçisi, Azərbaycan dili, folklorumuz, ədəbiyyatımız haqqında 7 cildlik külliyyatın, müxtəlif dillərdə çap olunmuş saysız məqalənin, o cümlədən Azərbaycanda nəşr edilmiş 7 kitabın müəllifi, ictimai xadim, dünya şöhrətli cərrah Cavad Heyət də Ulu öndərin dostluq ediyi şəxsiyyətlərdən biri olmuşdur. Həm də belə deyə bilərik ki, mütləq Ulu öndər Heydər Əliyev kimi parlaq zəka öz gur işığına Cavad Heyət kimi bir alovlu vətənpərvəri cəlb edəcəkdə.

Eynulla Mədətlinin bu əsərində iki tarixi şəxsiyyət – Ulu öndər Heydər Əliyev və doktor Cavad Heyət arasındakı möhkəm dostluq münasibəti haqqında dəyərli faktlar öz əksini tapmışdır. Belə ki, tədqiqatçı Cavad Heyətin Heydər Əliyevin şəxsiyyətinə, fəaliyyətinə vurğunluğunu, onunla görüşləri xüsusi olaraq sevinclə qarşıladığını vurğulamaqla göstərir ki, “Heydər Əliyevin onu qəbul etməsini və uzun sürən səmimi söhbət etməsini, bu söhbətin bəzi təfərrüatlarını Cavad Heyət Tehrandə mənə məhrəməyə şəkildə danışmışdı və bu sözlər indi də hafizəmdədir, ona görə deyildiyi tərzdə hörmətli oxuculara təqdim edirəm. Cavad Heyət dedi: “Heydər Əliyev mənə səmimiyyətlə qəbul edib ehtiram göstərdi, mənə haqqımda və İrandakı elmi-ədəbi fəaliyyətim, xüsusilə də “Varlıq” dərgisi barəsində xoş sözlər deyərək həm bilgisi, həm də göstərdiyi yaxınlıq hissləri ilə

məni heyrləndirdi. Onun nə qədər xəlqi və milli bir siyasət xadimi olduğunu özüm üçün dərhal və tam qəbul etdim” (156).

Oçerkdə Cavad Heyətin Heydər Əliyev şəxsiyyətinə böyük rəğbət hissi aşağıdakı iqtibasda da öz əksini tapmışdır: “Birdən gülümsər bir ifadə ilə soruşdu ki, (Heydər Əliyev – X.Q.), Cavad bəy, mən bir neçə il idi ki, Naxçıvanda idim, sən niyə mənimlə görüşməyə gəlmədin? Bu iradə gözləməirdim, çox xəcalət çəkdim, açığını deməyi doğru saydım. Dedim ki, möhtərəm Heydər bəy, orada bizlər Sizi əvvəllər əmniyyət generalı və kommunist kimi, sonra da Şurəvinin başında duran yüksək şəxslərdən biri kimi tanıyırdıq. Əgər Sizin bu qədər milli, azərbaycançı olduğunuzu, eyni zamanda mənim şəxsimi və fəaliyyətimi bildiyinizi zənn etsəydim, Sizinlə görüşmək üçün Tehrandan Naxçıvana dizin-dizin sürünüb gələrdim” (156).

Heydər Əliyevin dünya şöhrətli musiqiçi Mitislav Rostropoviç və opera ifaçısı Qalina Vişnevskaya ilə də möhkəm dostluq əlaqələri olub və Ulu öndəri bu məçhur sənətkarlarla əlbəttə ki, ilk növbədə onların sənətləri, yaradıcılıq dünyaları və əlbəttə ki, dərin ziyalılıq keyfiyyətləri birləşdirirdi.

Azərbaycan xalqının dərin mənalı atalar sözləri, deyimləri, zərb məsəlləri var. Bu xalq təfəkkürü nümunələrində dost, dostluğa aid çox sayda misallar var.

Məsələn, “Dost-dosta tən görək, tən olmasa gen görək”, “Əsl dost dar gündə tanınar”, “Dost yolunda boran olar, qar olar”, “Dostunu göstər deyim necə adamsan”, “Naxırçı ilə dost olanın darvazası gen görək” və s. Məsuliyyətlə və elmi-obyektivliklə deyə bilərik ki, bu misalların hər birindən ucalan ideyalar xalqımızın görkəmli siyasi xadimi, Ulu öndər Heydər Əliyevə, onun istər ölkəmizin, istərsə də dünyanın ziyalılarına, sənətkarlarına bütünlükdə təmsil etdiyi sahədə zəhmətləri ilə seçilən insanlarına münasibətində öz təsdiqini tapır.

Bu baxımdan Heydər Əliyevin dostları saysız-hesabsız və xalqını dünyada tanıtmaqla “ona tən idilər”. Əslində Heydər Əliyevi bu saysız sayda fitri istedad, bacarıq sahibləri ilə bir amal dostlaşdır-

mışdı – xalqın mədəniyyətinə, elminə, ədəbiyyatına əsl vətəndaş kimi xidmət. Ulu öndər dostlarının dar günündə haraylarına yetməklə öz dost mənəviyyatını tanıdırdı. Heydər Əliyevi dostlarına görə hər əziyyətə, çətinliyə qatlaşmaqla təsdiqləyirdi ki, “dost yolunda boran olar, qar olar”. Beləcə onun dostlarına “baxmaqla” da necə adam olduqlarını müəyyən etmək olardı. Nəhayət onun ürəyi dostlarının üzünə açıq idi. Çox misallar gətirmək olar ki, o dostların arzusunı gözlədiklərindən qat-qat artıq yerinə yetirirdi. Onunla əsrdaş olanların yaddaşı ilə bərabər Ölkə TV arxivləri və mətbuat səhifələri bu əlaqələrin tarixi salnaməsi kimi dolğun məlumat verir.

Bu dediklərimizi monoqrafiyanın yarımfəsillərində məqamı gəldikcə qeyd etdiyimiz üçün burada konkret olaraq Ulu öndərin sənət, ədəbiyyat, elm sahələrində çalışan tanınmışlara xüsusi qayğısı və diqqəti üzərində dayanmaqla təhlillərimizi davam etməyi məqsəduyğun hesab edirik.

Məsələn, Ulu öndərin görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Arif Məlikovun müəllif gecəsindəki çıxışından sənət adamları ilə dostluğuna misal gətirməklə eyni zamanda onun mədəniyyətimizin inkişafına yüksək qayğısının şahidi ola bilərik.

“1973-cü ildə mən belə qərar gəldim ki, onları bazar günü Züqulbada dəniz kənarındakı dövlət bağına dəvət edim, bir gün onlarla birlikdə olum. Dəvət etdim, rəhmətlik Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Cahangir Cahangirov, Soltan Hacıbəyov xanımları ilə gəlmişdilər. Tofiq Quliyev, Arif Məlikov və başqaları da orada idilər. Biz bütün günü söhbət etdik. Hesab edirəm ki, çox böyük görüş oldu. Bundan sonra münasibətlər xeyli düzəldi. Yaxşı əsərlərdə meydana gəldi. Mən sizə deyə bilərəm ki, rəhmətlik Fikrət Əmirovun “Min bir gecə” baleti çox böyük əsərdir və elə o dövrün bəhrəsidir. O cümlədən də Qara Qarayevin yazdığı əsərlər. Arif Məlikov Azərbaycan üçün böyük milli sərvətdir. Mən bunu heç şişirtmədən, tam qətiyyətlə deyirəm. Biz onu qorumalıyıq, ona qayğı göstərməliyik. Onun imkanları çoxdur. Arif bundan sonra da yarat-

malıdır. Şübhəsiz ki, o da bu fikirlərlə, hisslərlə yaşayır. Bizim bugünkü görüşümüz, bu müəllif gecəsi şübhəsiz ki, ona da çox ilham verəcək və o yeni əsərlər yaradacaqdır” (22.162-163).

Ulu öndər Heydər Əliyevin dünyaşöhrətli opera müğənnisi Fidan Qasımovanın sənətinin yüksək dövlət təltifləri ilə qiymətləndirilməsində də böyük rolu olmuşdur. Belə ki, Fidan Qasımova 1983-cü ildə Azərbaycan SSR və 1988-cü ildə SSRİ xalq artisti fəxri adlarına layiq görülmüş, 1984-cü ildə Azərbaycan Dövlət Mükafatı laureatı-fəxri adlarına, 1997-ci ildə Heydər Əliyev tərəfindən Müstəqil Azərbaycan dövlətinin “Şöhrət” ordeninə layiq görülmüşdür.

Heydər Əliyev müdrik siyasətçi düşüncəsinin sənət və sənətkara diqqət və qayğısının, nəticədə vətəndaş şəxsiyyətinə münasibətinin aydın ifadəsini əks etdirən daha bir misalla tanış olaq: “Bilirsiniz ki, istedadlı adamlar həmişə qərribə olurlar. Onlar adi deyillər, adi olsalar, istedadlı ola bilməzlər. İstedadlı olanların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyəti var. Mənim kimi siyasət adamı, respublikaya rəhbərlik edən adam, gerek hərənin öz dilini bilsin, hərəni öz dili ilə danışdırsın. Çalışın ki, münasibətlər yaxşı olsun” (23.83).

Bu fikirdə Ulu öndərin həm də özünün yaradıcı insan dünyası ifadə olunmuşdur. Belə ki, Heydər Əliyev həm bir memar idi, həm uşaqlıq illərində məktəbli səhnəsində rollar yaratmışdı, hələ gözəl şer demək, mahnı oxumaqda əksini tapan istedad keyfiyyətləri vardı. Digər tərəfdən də fitri-xarizmatik səciyyə kəsb edən liderlik qüvvəsinə malik idi. Bunların da önündə dayanan İnsanı, Vətəndaşı hiss edən şəxsiyyət vicdanı, ədalət hissi vardı. Eləcə də Sülh, dostluq, mehribançılıq keyfiyyətləri onun xarakterik şəxsiyyət cizgiləri olduğundan bütün ətrafındakı insanlardan, yaradıcı adamlardan, hətta bütün bəşəriyyətdən bunu gözləyir və istəyirdi. Məgər Atəşkəs haqqında Qərar, Ölüm hökmünün ləğvini qanuniləşdirməsi bu qəbildən deyilmi? Məgər fərariləri bağışlaması bu humanizmdən xəbər vermirmi? Yaxud bədxah ermənilərlə sülh danışıqları ilə münaqişəni aradan qaldırmaq məqsədi bundan xəbər vermirmi?

Başqa bir misal, Heydər Əliyevin 70-ci illərdə görkəmli dirijor Niyazinin Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülməsi istiqamətində qarşılaşdığı problemlərlə bağlı bir xatirəsi xüsusilə əhəmiyyətliyətlidir. O deyir:

“Bilirsiniz ki, o vaxtlar bizim bir neçə yazıçımız, şairimiz və bəstəkarlarımızdan mərhum Qara Qarayev, Fikrət Əmirov Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülmüşlər. Niyazinin də bu adı almasında qərribə bir hal meydana çıxdı. Məlum olduğu kimi o vaxtlar Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı ən yüksək ad idi, bu ada layiq görülmələr ən xoşbəxt adamlar idi. Mən bu təklifi irəli sürəndə Moskvada araşdırdılar ki, bəstəkarlardan, yazıçılardan, şairlərdən, alimlərdən Sosialist Əməyi Qəhrəmanı var, ancaq dirijorlardan yoxdur. Mənə dedilər ki, bəs necə ola bilər ki, Rusiyanın, Ukraynanın və başqa böyük millətlərin, yaxud respublikaların dirijorlarından Moskvanın məşhur orkestrlərinin və ya Böyük teatrın orkestrinə rəhbərlik edən dirijorlardan heç biri Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı almayıb, amma siz təkidlə xahiş edirsiniz ki, Niyaziyə belə ad verilsin. O vaxtlar mən bu söhbətləri Sovet İttifaqının ən yüksək səviyyələrində aparırdım. Onlarla danışarkən və öz təkliflərimi əsaslandırarkən deyirdim ki, əgər həmin dirijorlar Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiqdirlərsə və siz indiyədək bu adı verməmişsinizsə bu, bəlkə də sizin səhvinizdir və öz işinizdir. Amma mən hesab edirəm və Azərbaycan Respublikası adından bildirirəm ki, Niyazi bu ada layiqdir və bəlkə də təsadüfi deyil ki, bu adama layiq olduğu ad indiyədək ona təqdim edilməmişdir. Niyazi layiqlilərdən ən layiqlisidir. Şübhəsiz ki, mənim sözlərimin qarşısında durmaq çətin idi. Odur ki, təklifim qəbul edildi və Niyazi Keçmiş Sovet İttifaqının dirijorları arasında birinci olaraq Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adını aldı” (21.250).

Heydər Əliyev 1998-ci ildə müstəqil Azərbaycanın dövlət mükafatlarını onlarla elm-mədəniyyət, incəsənət xadimlərinə təqdim edərkən ziyalıya qiymətin heç də ideologiya olmadığı, dənəli, məhz yaradıcılığa, xalqa xidmətə görə verildiyi qənaətinə bildirir ki, bu da

dövlət rəhbərinin ölkənin ziyalı ordusuna ehtiram və inamını bir daha təsdiqləyir: “Sizlərin çoxunuz burada qeyd etdiyiniz kimi keçmiş illərdə yüksək mükafatlara layiq olmusunuz. O, mükafatlar da qiymətlidir, heç vaxt onları unutmaz lazım deyildir. Siz o mükafatları öz xalqınıza, vətəninizə, millətinizə görə almısınız. Sizin yaratdığınız əsərlər, yaradıcılıq fəaliyyətiniz birinci növbədə Azərbaycan elmini, mədəniyyətini, incəsənətini, inkişaf etdiribdir. Azərbaycanın elmi, mədəniyyəti əsrlər boyu inkişaf edibdir və heç vaxt biz fərq qoymamışıq hansı şair, hansı yazıçı, hansı musiqiçi, hansı alim bunu hansı dövlətin vaxtında yaradıb. Bunları biz heç vaxt araşdırmamışıq və araşdırmaq da lazım deyil. Çünki insan və xüsusən yaradıcı insan öz həyatı dövründə yaratdığını birinci növbədə öz xalqı üçün yaradır, öz milləti üçün yaradır. Əgər onun yaratdığı əsər öz ölkəsinin həddlərindən kənara çıxarsa və başqa bir ölkə tərəfindən qiymətləndirilsə, buna sadəcə sevinmək lazımdır” (26).

Biz Ulu öndər Heydər Əliyevin “sənətsünas”, estetik, əsl peşəkar sənətkar qənaətlərini üstələyən dərin məzmunlu düşüncələri ilə onun Azərbaycan xalqının əfsanəvi rəssamı, rəngləri qeyri-adi fitrilliklə, bəlkə də ruhunun fırçası ilə çalarları dilləndirməklə əsərlər yaradan Səttar Bəhlulzadə sənətini təhlillərində də qarşılaşırıq.

Heydər Əliyevin XX əsrin Azərbaycanın rəssam dühası Səttar Bəhlulzadənin 85-illiyinə həsr olunmuş sərginin açılışındakı çıxışı həm yubilyarın əsrarəngiz yaradıcılığı, həm də Azərbaycan rəssamlıq sənətinin tarixi, bu günü və gələcək problemləri haqda dolğun elmi faktlarla zənginliyi ilə seçilir.

Heydər Əliyev burada sənətkarın dünyagörüşü kimi fəlsəfi məzmun daşıyan bir problemə toxunaraq böyük rəssamın əsərlərinin məziyyətlərini, əsas keyfiyyətlərini izah edib qiymətləndirir.

Həmin çıxışda Heydər Əliyev deyir: “Səttar Bəhlulzadə yaradıcılığının özünəməxsus xüsusiyyəti var. Həmin xüsusiyyət onun əsərlərində aydın görünür. Bu qeyri-adilik onun daxili fəlsəfi aləmi ilə, onun dünyagörüşü və fitri istedadı ilə bağlıdır. Şübhəsiz ki, belə

əsərlər yarada bilən adam o dövrdə klassik üslubdan kənara çıxıb öz yolu ilə gedən, öz rəssamlıq məktəbini yaradan bir insan həm şəxsiyyətinə görə adi deyil, həm də yardıçılığına görə adi deyil. Çox qeyri-adi bir insandır, çox qeyri-adi bir rəssamdır, mədəniyyət xadimidir. Ona görə bizim rəngkarlıq məktəbimizdə, Səttar Bəhlulzadə yaradıçılığı ilə yeni bir səhifə, yeni bir yol, yeni bir üslub açılıb. Bu rəssam illər boyu yaşayacaq və heç şübhə etmirəm ki, zaman keçdikcə Səttar Bəhlulzadənin yardıçılığı daha da yüksəklərə qalxacaq, onun əsərlərinin qiyməti daha da artacaqdır. Onun yaradıçılığı bizim üçün mədəniyyət məktəbidir, onun mədəniyyətini yüksəklərə qaldırır, xalqımızın mədəniyyətinin, rəssamlıq məktəbini professionalıq səviyyəsinin nə qədər yüksək olduğunu bütün dünyaya göstərir. Eyni zamanda xalqımızın rəssamlıq məktəbinin yeni, orijinal üslubda əsərlər yaratmağa qadir olduğunu sübut edir. Bu bizim fəxrimizdir. Bu xalqımızın gələcəyi üçün, mədəniyyətimizin inkişafı üçün böyük əsasdır” (21.127-128).

Heydər Əliyev “Qanlı Yanvar”a həsr olunmuş rəssamlıq əsərlərinə də əsl estetik-sənətsünas qiyməti verərək göstərirdi ki, “20 yanvar hadisələrini bir faciə kim təsvir etmək azdır. 20 Yanvar Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda, öz mənliliyini müdafiə etmək uğrunda göstərdiyi qəhrəmanlıq nümunəsidir. Ona görə də qəhrəman Azərbaycan balalarının tankın altına düşüb əzilməsi faktını göstərməklə kifayətlənməyib, onların qəhrəmanlığını, cəsurluğunu, ölümün gözüne dik baxaraq təcavüzkarın qarşısına çıxmalarını da təsvir etmək lazımdır. Bəlkə də bu daha çox lazımdır” (21.127-128).

Ulu öndər təsviri sənətə ideyalılıq baxımından xüsusi diqqətlə yanaşdığından “20 yanvar”ı təsvir edən rəsmlərdə qəhrəmanlıq hissələrinin əks olunmasını arzulayır və tələb edirdi. “Təəssüf ki, buradakı əsərlərin arasında mən belələrini görmədim. Ola bilsin ki, bu ondan irəli gəlir ki, Yanvar hadisələri baş verəndən indiyədək bununla əlaqədar ancaq ağlayırıq. Ancaq kədərlənməklə yanaşı, xalqımız göstərdi ki,

Azərbaycanın qəhrəman oğulları o böyüklükdə sovet ittifaqının ordusu qarşısında dayanmağa qadirdilər” (21.127-128).

Çox xarakterik bir haldır ki, Heydər Əliyev necə ədəbiyyatda, söz yaradıcılarının əsərlərində xalq, onun insan haqqlarının öz əksini tapmasını yüksək qiymətləndirirdi, bunu təsviri sənət, ümumiyyətlə bütün incəsənət növlərindən gözləyirdi və təsadüfi deyil ki, Ulu öndər hamıdan, rəssamlardan, sənətsünaslardan əvvəl, onlardan daha prinsipial olaraq bu haqda kəskin çıxış edirdi: “Bəs bu xalq, o qəhrəman, o üsyankar xalq, milli azadlıq uğrunda çalışanlar haradadır? Onlar niyə öz əksini tapmayıblar bu əsərlərdə? Tankın altında ölən, əzilən var, amma tankın qarşısında duran azərbaycanlı balası hardadır? Niyə onun surəti yoxdur?” (21.127-128).

Çıxışın davamında dövlət rəhbəri, siyasi xadim peşəsinin sahibi rəssamlara bir sənətsünas, estetik, tənqidçi tövsiyələrini verir ki, bunlar rəssamların gələcək fəaliyyətləri üçün önəmli ideyalar kimi aktuallığını bu gün də qoruyur. Çıxışdan gətirdiyimiz bir misal bu baxımdan səciyyəvidir. Belə ki, Ulu öndər Heydər Əliyev bu iqtibasdakı fikirlərində həm vətəndaş olduğunu, həm yaradıcılıq məsələlərindən xali olduğunu, həm də siyasi xadim vəzifəsini xatırlatmaqla ancaq əsas ideya – ümumi dövlət mövqeyindən çıxış etdiyini bəyan edir: “...məsələn, o mitinqləri təsvir etsəydiniz, bunlar da çox gözəl əsərlər olardı. Onda aydın olar ki, həmin hadisələr nə ilə bağlıdır. Yoxsa, məlum deyil axı bu tank niyə buraya gəlib? Bu adam niyə tankın altında qalıb. Mən bunu hökm kimi demirəm. Mən bir vətəndaşam. Özü də yaradıcılıq məsələləri ilə müəyyən qədər tanış olan adamam və şübhəsiz ki, siyasi xadiməm. Siyasi nöqteyi-nəzərdən öz fikrimi deyirəm və güman edirəm ki, burada bir boşluq var” (21.127-128).

Göründüyü kimi, çıxışdakı fikirlər, Heydər Əliyevin dövlət quruculuğunda dövlət-millət və xalq, eyni zamanda bu kontekstdə vətəndaş maraqlarının vəhdətin ifadəsidir.

Akademik Bəkir Nəbiyev Ulu öndərin “...hər bir alimin qiymətli olması, hər bir alimin yaratdığı elmi əsərlərin özünəməxsus qiymət alması, ancaq nəzəriyyəni təcrübə ilə birləşdirən, nəzəri fikirlərini təbliğ edə bilən və onlardan əməli nəticə götürə bilən, cəmiyyətə, ölkəyə, xalqa konkret fayda gətirən alimlərin xüsusi yer tutması” -, qənaətlərini qiymətləndirərkən göstərir ki, “...hazırda öz tarixinin çox təlatümlü, məsul, mürəkkəb, lakin həm də şərəfli mərhələsini yaşayan Azərbaycanda nəzəriyyəni təcrübə ilə böyük uğurla birləşdirən, öz fikirlərini ictimai həyatımızın, beynəlxalq əlaqələrimizin müxtəlif sahələrində yüksək istedadla təbliğ edən, çoxsahəli siyasi-ictimai, diplomatik, nəhayət elmi-nəzəri fəaliyyəti ilə cəmiyyətə, ölkəyə, xalqa konkret fayda gətirən ən böyük Azərbaycan vətəndaşı elə məhz bizim Prezidentimiz Heydər Əliyev cənablarının özüdür” (29).

Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsi və onun əsasında yazılmış, böyük bir kitabxanani təşkil edən kitablar akademik Bəkir Nəbiyevin gəldiyi bu qənaətin həqiqi olduğunu, elmi obyektivliklə təsdiqləyir.

Burada yeri gəlmişkən təhlilinə maraqlı olduğumuz yüksək mədəni dəyərlərin sahibi ziyalılıq məsələsinə daha dərinlən yanaşma baxımından Heydər Əliyevin öz şəxsiyyətinin ziyalı xüsusiyyətlərini ifadə edən çox əhəmiyyətli çıxışlarından birinə diqqət yönəltmək istərdik.

Belə ki, Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri kimi Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin iclasındakı çıxışında deyirdi:

“Bəzi dairələrdə mənim haqqımda belə söhbətlər gedir ki, Heydər Əliyev əgər yenidən Azərbaycanda bir vəzifəyə gələrsə, kimsə qisas alacaq. Kimsə vaxtilə onun əleyhinə olub, yaxud, kimsə ona pis münasibət göstərüb, ona qarşı pis münasibət göstərəcək. Mən sizin qarşınızda tam məsuliyyətlə deyirəm və bütün Azərbaycan xalqına elan edirəm ki, ümumiyyətlə, mənim təbiətimdə qisasçılıq hissi

yoxdur. Bunu sadəcə olaraq ayrı-ayrı adamlar süni surətdə yaradıblar və görünür, bir mənə ləkə vurmaq üçün yox, ümumiyyətlə, bizi parçalamaq üçün. Sizə söz verirəm ki, heç vaxt qisasçılıq hissinə qapılmayacağam. Əgər kimsə, nə vaxtsa mənə qarşı düzgün münasibət bəsləməyibsə, nəşə edibsə, inanın ki, mən onların hamısını çoxdan bağışlamışam. Mən özümü o hisslərin səviyyəsinə heç vaxt salmamışam və salmayacağam” (67).

Ulu öndər bu çıxışında çox vaxt qarışdırılan iki davranış – intizam, məsuliyyət və qərəz münasibətinin izahını verməklə hamını qanuna hörmət ruhunda fəaliyyətə səsləyir: “Ona görə yox ki, siz mənə indi etimad göstərdiniz, mən belə bir vəzifəyə gəldim. Yox! Mən sadəcə bir vətəndaş kimi də heç vaxt heç kəslə ədavət aparmaq, qisas almaq, yaxud da ki, kiməsə pislik etmək istəməmişəm və istəməyəcəyəm. Ancaq vəzifə çərçivəsində, şübhəsiz ki, hamımız nizam-intizama tabe olmalıyıq, hamımız qanuna tabe olmalıyıq, hamımız qanuna riayət etməliyik, qanunun aliliyini təmin etməliyik və bu yolda, şübhəsiz ki, mən öz əqidəmdən dönməyəcəyəm” (67).

Fəlsəfə elmləri doktoru Telman Hacıyev Heydər Əliyevin ziyalılara, sənətkarlara xüsusi diqqətini dövlət idarəçiliyində fəlsəfə və siyasətin qarşılıqlı əlaqəsi kimi əsaslandıraraq bu problemi belə şərh edir: “O (Heydər Əliyev – X.Q.) reallığa, həyatı fəlsəfəyə, həqiqətlərə əsaslanan müdrik siyasət yürüdür və bu da öz bəhrəsini verməkdədir. Müstəqillik, hüquqi dövlət, demokratizm, millilik, milli irs, xüsusən də adət-ənənələr, dinə münasibət və s. bütün bunlar özü də fəlsəfi problemlərdir və onların işlənməsində, həyata keçirilməsində ölkə prezidenti yaxından iştirak edir. Bu xüsusilə özünü müstəqil dövlətimizin ilk Konstitusiyasının hazırlanmasında göstərdi. Məhz Heydər Əliyevin bilavasitə iştirakı və rəhbərliyi ilə hazırlanan Konstitusiyamızda dövlət hakimiyyəti qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinə bölündü və bu məsələnin həllində prezident böyük filosofların, xüsusilə Monteskyö fikirlərinə istinad etdi, həmin ideal-lara yeni ruh verdi. Təkmilləşdirdi. Bu baxımdan Heydər Əliyev

Azərbaycan tarixində fəlsəfi ideyalarla hüquqi dövlət quran, onu inkişaf etdirən yeganə dahi şəxsiyyətdir və onun həyatı Azərbaycan fəlsəfi fikrin şah zirvəsidir” (28).

Yada salsaq ki, maarifçilik dövrü bütün ideoloqların, filosofların ümumi məqsəd və amalı xalq mənafeyi, milli tərəqqi məsələsi idi, o zaman alimin qiymətləndirməsinin əsaslılığını elə məhz möhkəm iradə, sarsılmaz əqidə sahibi, daxilən böyük ziyalı Ulu öndərin aforizmi kimi dillər əzbəri olan və dərin fəlsəfi mənə kəsb edən “Mənim həyatımın məqsədi Azərbaycandır, Azərbaycan xalqıdır, Azərbaycan Respublikasıdır, Azərbaycan vətəndaşıdır. Əgər mən buna nail ola bilsəm, ən xoşbəxt adam kimi həyatımı başa çatdıracağam” (25.117) – fikri ilə bir daha təsdiqləyə bilərik.

Beləliklə, bu bölmədə bizim tədqiq-təhlillərimiz və qiymətləndirmələrimizdən alınan nəticə bundan ibarətdir ki, böyük dövlət qurucusu Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın görünən gözü, düşünən beyni, ziyalı adında birləşən mənəvi hadisənin inkişafını nəzərdə tutan ziyalı konsepsiyası onun geniş mənada İnsan və onun şüurlu həyatını təşkil edən fəlsəfi əxlaqdan qaynaqlanan, fəlsəfi mahiyyətdə deməli vətəndaşlıq-mənaqiyyət müdrik siyasət platformasını şərtləndirmişdir.

ç) Dövlət və millət birliyində ədəbiyyatın dialoq rolu

Heydər Əliyev xalqın tarixi keçmişini də, klassiklərimizin irsi-ni də, sonrakı dövrlərin söz ustaları, sənətkarlarını da və eləcə də müasiri olduğu mərhələnin yaradıcı insanlarını diqqətdə saxlayır, qiymətləndirir və ən əsas məsələlərdən biri bununla xalqın milli-mənəvi irsi, bu və ya digər klassikin öyrənilməsi nəçə-nəçə elm sahələrində canlanmaya səbəb olmaqla, maariflənmə obyektinə çevrilməklə yenilənir, həm dünya miqyasında təbliğ olunur, həm də dövlət rəhbərinin öz nitqləri, çıxışları, bilavasitə elmi-nəzəri təhlilləri ilə yeni bir fəlsəfi-estetik səviyyənin əsası qoyulurdu. Gerçəklik budur ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin nitqləri, çıxışları yüksək elmi qiy-

mətləndirmələr kimi necə siyasi irsdə, elmi ədəbiyyatda da geniş istinad mənbəyidir və müasir elmi araşdırmalar istiqamətində də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Burada ilk növbədə elmi sistemlilik məsələsi xüsusi qeyd olunmalıdır. Demək olar ki, tarixilik prinsipinə uyğun olaraq bütün zamanların sənətkarları və sənət əsərləri Milli öndər Heydər Əliyevin ensiklopedik və analitik fikir selində qiymətli, orijinal faktlar və dəlillərlə təhlil olunub dəyərləndirilmişdir.

Bu baxımdan biz, bu günün elmi tədqiqatçıları istər folklor, xalq yaradıcılığını, istər klassik irsi, həmçinin Nizami Gəncəvidən başlayaraq, XIX əsrin söz ustaları, sənətkarları, habelə XX əsrin bir çox ədib simaları haqqında Heydər Əliyevin məruzə və çıxışlarından, nitqlərindən bu və ya digər əbədi-estetik hadisənin, eləcə də müxtəlif problemlərin öyrənilməsində dolğun surətdə bəhrələnmə bilirik.

Məsələn, Heydər Əliyevin dərin dövlətçilik hisslərini, ziyalı şəxsiyyətini xalqın ədəbi klassikasına məhz xalq-vətəndaş maraqlarından çıxış edərək qiymət verməsini əks etdirən bir xatirəsini nəzərdən keçirmək yerinə düşər: “Moskvada mənə dedilər ki, Nizaminin əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi istənilən səviyyədə deyildir. O zaman Mirzə İbrahimovdan və başqalarından xahiş etdim ki, mən artıq Azərbaycanda deyiləm, görün nə etmək olar ki, Nizami Gəncəvinin əsərləri yenidən rus dilinə tərcümə edilsin... Nizaminin əsərlərini böyük çətinliklə Moskvada nəşr etdirdik. Sonra mən Bakıya gələrkən Nizami muzeyinə getdim və gördüm ki, şairin beş əsərinin hamısı orada nümayiş etdirilir” (22.157).

Diqqətimizi Heydər Əliyevin Nizami irsinin dəyərləndirilməsi kontekstində gördüyü işlərin məzmununa, bu məzmunun ideyasına yönəltmək böyük əhəmiyyət kəsb edən çoxsaylı dəlillərlə tanış ola bilərik.

Məlum olduğu kimi, Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi işlədiyi dövrdə, konkret olaraq 1979-cu ildə “Azərbay-

canın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” mühüm və tarix yüklü bir qərar imzalamışdı ki, bu qərar Azərbaycan elmi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, incəsənəti qarşısında həlli vacib bir çox vəzifələrin həyata keçirilməsi tələbini qoyurdu.

Həm də nəzərə almalıyıq ki, bu qərar 1947-ci ildən sonra Nizami irsinə münasibətdə ilk dövlət əhəmiyyətli rəsmi sənəd olmuşdur.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, bu qərar Nizami irsinə təxminən 30 illik bir fasilədən sonra fundamental bir qayıdış idi. Belə ki 1947-ci ildən sonra, yəni şairin 800 illik yubiley tədbirlərindən ötən 10 illiklər boyu dövlət səviyyəli digər bir qərar, fərman olmamış, yazılmış bir sıra tədqiqat əsərləri kəmiyyətcə az və pərakəndə vəziyyətdə nəzəri cəlb etmişdir.

Bu qərardan sonra Nizami irsi yeni tərcümələr, alimlərin tədqiqat əsərləri, şairin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş “Nizami” bədii filmi və başqa dövlət səviyyəli işlərlə canlandı. Heydər Əliyev 1981-ci ildə isə yenə xalq mənafeyindən çıxış edərək, vətəndaş maraqlarını ifadə edərək Nizaminin 840 illiyinin keçirilməsi haqqında növbəti milli irsə dəyər məhiyyətində dövlət qərarını imzalamışdır.

Belə ki, 1981-ci ildə Azərbaycan KP MK-nın sözsüz olaraq Ulu öndərin təşəbbüsü, dəstəyi və təsiri ilə “Nizami Gəncəvinin 840 illiyinin keçirilməsi haqqında” qəbul etdiyi daha bir mühüm qərar, onun həyata keçirilməsi, xüsusilə əvvəllər daxil olduğumuz Sovet imperiyası miqyasında qeyd olunması, yubiley tədbirləri istiqamətində Moskvada, Leninqradda və başqa şəhərlərdə Nizami irsinin nəşr edilməsi Azərbaycan xalqının böyük oğlu, milli-mənəvi irsinin təəssübkeşi və onu inkişaf etdirən işıqlı ziyalı Heydər Əliyevin böyük nailiyyəti, cəmiyyətə müdrik siyasətin xalq-vətəndaşla harmonik sintezinin təntənəsi idi.

Filologiya elmləri doktoru Vilayət Quliyev çox doğru olaraq göstərir ki, “Nizami Gəncəvinin irsi, Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş qərar yalnız konkret bir şəxsi – Nizamini deyil, ümu-

mən Azərbaycanı, Azərbaycan xalqını tammağa, təbliğ etməyə xidmət edən tarixi bir sənəd idi” (29.44).

Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu illərdə bütün klassiklərimizə, ədəbiyyatımızın, estetik şüur sahəsinin yaradıcılarına eyni mövqedən, eyni ehtiram və qayğı ilə yanaşmışdır.

Beləcə, prezident Heydər Əliyevin XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın çətin bir dövründə böyük vətənpərvərlik göstərmiş maarifçi ideoloq Nəriman Nərimanov, Azərbaycan milli şüurunun inkişafında əsl inqilabçı maarifçi olmuş və tənqidi realist ədib Cəlil Məmmədquluzadə, – bu iki tarixi simanın əməl və arzularını romantik üslubda yaradıcılığı ilə davam etdirən Hüseyn Cavid irsinə məhəbbəti, diqqət və qayğısı bizim bu yarımfəsildə təhlilinə maraqlı olduğumuz siyasət və vətəndaşlıq-əxlaq, mənəviyyət mövzusu üçün geniş mənbə verir.

Bu dörd tarixi şəxsiyyəti – Cəlil Məmmədquluzadə, Nəriman Nərimanov, Hüseyn Cavid və Heydər Əliyevi Azərbaycançılıq ideyası ilə bağlı realist və romantik hisslər bağlayır və hər birinin taleyindəki oxşarlıqlar onların xalqa xidmətlərinin tarixi mahiyyətində olan məzmunu tamamlayır. Sanki Heydər Əliyevdən tarixən daha əvvəldə olan hər üç sənətkar xalqın istək və arzularını, milli ruhunu sözlə lahiyələndirib, bu ideyanı isə uşaqlıqdan arzusu memar olmaq olmuş Heydər Əliyev siyasətçi kimi qurub yaratmışdır. Əlbəttə onlardan biri Nəriman Nərimanovun ictimai-siyasi xadim məqsədi və taleyinin kəşməkeşlərinin də Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu əməlinə təsiri istisna sayıla bilməz.

Vilayət Quliyev bu məsələni özünün elmi qənaətləri ilə dəyərləndirərək siyasət və estetikanın qarşılıqlı əlaqə məsələsinə xeyli yaxınlaşaraq yazır:

“Ümumiyyətlə Azərbaycan xalqının XX əsrdə yetirdiyi bu iki siyasət və mənəviyyət nəhənginin (N.Nərimanov və Heydər Əliyev nəzərdə tutulur – X.Q.) şəxsiyyət və bioqrafiyasında oxşar cəhətlər kifayət qədərdir. 1920-ci ildə milli hökumətin devrilməsindən sonra

taleyin ümidinə buraxılmış Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub saxlanılmasında və yenidən dirçəlməsində Nəriman Nərimanov müstəsna rol oynadığı kimi, 1993-cü ildə də yenidən dağılmaq, parçalanma, dünya xəritəsindən silinmək təhlükəsi qarşısında qalmış Azərbaycan bu dəfə Heydər Əliyevin siyasi və böyük dövlətçilik təcrübəsi nəticəsində xilas edilmişdi. Heydər Əliyevin kommunist rejiminin və sovet ideologiyasının hakim olduğu bir şəraitdə N.Nərimanova xüsusi hüsnü – təvəccühlə yanaşması da ayrıca qeyd edilməlidir” (29.76).

Alimin bu fikirlərinin təsdiqi ilə bağlı biz monoqrafiyanın əvvəlki “Heydər Əliyev siyasəti və Azərbaycançılıq – mənəvi mirasdan sivil-modern siyasətə kimi” yarımfəsildə geniş bəhs etdiyimiz üçün burada Heydər Əliyevin N.Nərimanov şəxsiyyətini hələ sovet quruluşunun hakim ideologiyası şəraitində müdafiəyə qalxmasını, onun uğrunda mənəvi mübarizələr aparmasını, ona vətənimizdə və həmçinin Ulyanovsk şəhərində monumental heykəl qoyulmasına, haqqında film çəkdirilməsinə nail olmasını, habelə, 100 illik yubileyinin keçirilməsi, ev muzeyinin yaradılması, respublikamızın ən nüfuzlu ali məktəbi – Tibb Universitetinə, Bakının ən gözəl prospektinə və rayonuna, həmçinin metro stansiyaya Nəriman Nərimanovun adının verilməsi, respublikanın müxtəlif rayon və şəhərlərində adının əbədiləşdirilməsi faktlarını yada salmaqla müdrik siyasətdə xalq-millət maraqlarının əsas təşkil etdiyini bir daha təsdiqləmək istəyirik.

Cəlil Məmmədquluzadə irsinə Heydər Əliyevin dərin ehtiramlı münasibəti vətəndaş hüquq və azadlıqları kontekstində xalqın yad-daşında əbədi iz qoymuş klassiklərin həm tarixi baxımdan, həm mənəvi olaraq, həm də elmi nöqteyi-nəzərdən dəyərlənməsi konsepsiyasını ehtiva edir.

Ulu öndər Heydər Əliyev Cəlil Məmmədquluzadənin 125 illiyinə həsr olunmuş yubiley gəcəsindəki nitqində deyirdi: “Əsrimizin əvvəlində fəaliyyətə başlayan Cəlil Məmmədquluzadə bu gün, əsri-

mizin sonunda bizim üçün mənəviyyət mənbəyidir, mənəvi dayaqdır. O bizə ilham verir, bizə güc verir, sürətlə irəli getməkdə, xalqımızı bugünkü vəziyyətdən çıxarmaqda bizə kömək edir. Bizim xalqımız və dünya ictimaiyyəti Cəlil Məmmədquluzadəni böyük yazıçı, ədib, mütəfəkkir insan kimi tanıyır. Burada çıxış edən hörmətli yazıçımız Anar, hörmətli alimimiz Bəkir Nəbiyev onun yaradıcılığı haqqında ətraflı danışdılar. Doğrudur, Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı elə bir dəryadır ki, o dəryanın dibinə gedib çatmaq, hamısını əhatə etmək mümkün deyildir. Güman edirəm ki, hələ bir neçə nəsil Azərbaycan tarixçisi, ədəbiyyatşünası, siyasətşünası, alimi Cəlil Məmmədquluzadə xəzinəsini, yaradıcılığını araşdıracaq, onu tədqiq edərək yeni-yeni kəşflər edəcəkdir. Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı Azərbaycanın mənəviyyatını, mədəniyyətini, ədəbiyyatını dünyaya nümayiş etdirən və xalqımızın nəyə qadir olduğunu göstərən böyük bir sərvətdir” (72).

Bu nitq təkcə bir yazıçının deyil, Azərbaycan xalqının milli şüurunun formalaşmasında mühüm əhəmiyyəti olan “Molla Nəsrəddin” jurnalının, “Ölülər” əsərinin, eləcə də bu istiqamətdə dini dünyagörüşünün, mənəviyyət məsələlərinin yüksək elmi-estetik təhlili baxımından əvəzsiz tarixi materialdır. Son dərəcə maraqlı və yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, elmi-fəlsəfi, o cümlədən fəlsəfi-etik məzmun və mahiyyət kəsb edən həmin nitqdən bir neçə iqtibasla tanış olaq:

“Cəlil Məmmədquluzadə dühası “Molla Nəsrəddin” jurnalında öz əksini tapdı. “Molla Nəsrəddin”, onun vasitəsilə Cəlil Məmmədquluzadə və jurnalın işinə cəlb olunmuş Azərbaycanın başqa mütəfəkkir adamları xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında, milli ruhunun yüksəldilməsində, milli oyanışında böyük rol oynadılar. Ona görə də biz Cəlil Məmmədquluzadəyə sadəcə bir ədəbiyyatçı kimi, yazıçı kimi, publisist kimi yox, eyni zamanda böyük ictimai xadim kimi, böyük siyasətçi kimi yanaşmalıyıq. C.Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatının inkişafında, milli ruhun yüksəlməsində böyük rol oynamışdır. Bu, təkcə

ədəbiyyat deyil, təkcə mədəniyyət deyil, bu, siyasətdə böyük xidmətdir, ictimai həyatımızda böyük xidmətdir” (72).

Başqa nitq və çıxışlarında olduğu kimi, bu Yubiley tədbirində də xalqımızın milli-mənəvi ruhundan qaynaqlanan milli ideologiya məsələsinə toxunan və onun əsasında Mirzə Cəlil kimi mütəfəkkirlərimizin əvəzsiz xidmətlərini xüsusi olaraq vurğulayan Ulu Öndər Heydər Əliyevin bu fikirləri də siyasi-fəlsəfi tərəfdən maraqla qarşılanır: “Biz indi əsrin sonuna doğru addımlayarkən müstəqil dövlət kimi öz milli ideologiyamız haqqında düşünməliyik. Milli ideologiyamız, şübhəsiz ki, tarixi keçmişimizlə, millətimizin adət-ənənələri ilə, xüsusiyyətləri ilə, xalqımızın, dövlətimizin bu günü və gələcəyi ilə bağlı olmalıdır. Bu baxımdan, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında Azərbaycanın bütün milli xüsusiyyətlərini, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərləri əks etdirən fikirlər bizim milli ideologiyanın əsasıdır və həmin ideologiyanın yaranması üçün böyük bir vasitədir, böyük bir sərvətdir. O dövrdə həm milliliyə bağlı olmaq, həm də dünyəvi, ümum bəşəri dəyərləri qiymətləndirmək, onları öz yaradıcılığında əks etdirmək və xalqımızın ümumi səviyyəsini qaldırmaq cəhdləri böyük vətəndaşlıq cəsarəti idi, böyük xidmətdir və bunu biz daim qiymətləndirməliyik. Ona görə də Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, əsərləri bu gün bizim milli ideologiyanın formalaşmasına, yaranmasına və onun konsepsiyasının elmi şəkildə hazırlanmasına çox kömək edə bilər və çox kömək edəcəkdir” (72).

Zamanca bizə daha yaxın Hüseyn Cavid irsinin təhlilləri də Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətinin əsas estetik mövzularındandır.

Heydər Əliyev dünyada ilk siyasi lider, dövlət rəhbəridir ki, mənsub olduğu xalqın, rəhbərlik etdiyi dövlətin sənətkarının nəşini uzaq Sibirin ucqar bir kənd qəbiristanlığından öz vətəninə, ulularının yatdığı torpağa gətirmiş və onun adının yaddaşlarda daha dərindən həkk olunması, yenidən əbədiyyət qazanması üçün geniş miqyaslı misilsiz işlər görmüşdür. Təsəffüf deyil ki, Heydər Əliyev Naxçıvana qayıtdıqdan sonra ilk olaraq Hüseyn Cavidin məzarını ziyarət et-

miş, təbii olaraq dramaturqun məzarının vəziyyəti onu təəsüfləndirmiş, təsirləndirmişdir. O bundan sonra Hüseyn Cavidin adına, şəxsiyyətinə, ölməz yaradıcılığın layiq bir məqbərə yaradılmasını düşünmüş və respublikada ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra bu möhtəşəm ideyasını həyata keçirmişdir.

Ulu öndər bununla sənət və sənətkar münasibətini, eyni zamanda xalqın mədəni tarixində böyük xidmətləri olan şəxsiyyətə, onu sevən milyonlarla insanın vətəndaş hisslərinə diqqətini, hörmətini ifadə etmişdir. Digər tərəfdən, xalqın dahi dramaturquna, həm də həyatı və yaradıcılığı repressiyaya uğramış yaradıcı şəxsiyyətə bu dövlət əhəmiyyətli diqqətli münasibət bilavasitə ölkədə memarlıq sənətinin, muzey işinin inkişaf etdirilməsi sahəsində də öz bəhrəsini vermişdir. Maraqlı məsələlərdən biri də bundan ibarətdir ki, Ulu öndər Cavid məqbərəsinin memarlıq kompleksinə həm də özü şəxsən rəhbərlik etmişdir.

Bütün bunlar Heydər Əliyevin böyük Hüseyn Cavid ideyalarına dövlətin millətə, onun dahi şəxsiyyətlərinə münasibətinin əyani nəticəsi kimi diqqətdən yayınmır.

Hüseyn Cavid sülhün, əmin-amanlığın qarçısı olduğunu öz əsərləri və qəhrəmanları vasitəsilə bəyan etmişdirsə, Heydər Əliyev bu ideyanı öz siyasi məqsədinə çevirərək respublikada əmin-amanlıq, sabitlik yaratmış, torpaqların azad olmasını silah gücünə, müharibə yolu ilə deyil, sülh danışıqlıqları vasitəsilə həyata keçirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Bu baxımdan Respublikamızın paytaxtı Bakı şəhərinin mərkəzi prospektlərindən birində ən uca, yüksək bir yerdə Hüseyn Cavidin aşağıdakı məşhur misralarının həkk olunduğu möhtəşəm lövhənin asılması heç də təsadüfi deyildir.

“Kəssə hər kim tökülən qan izini,
Qurtaran dahi odur yer üzünü!...”

Başqa bir rəbitə, əlaqə – Hüseyn Cavid kimi Heydər Əliyevin türk dünyası ilə bağlı olması, Türkiyə ilə hələ 1990-cı ildən başlayaraq iqtisadi, siyasi-mədəni əlaqələr qurması, respublikanın mühüm global problemlərində Türkiyəyə “bir millət iki dövlət” düşüncəsi yüksəkliyindən arxalanması və digər məsələlərdə təsdiqlənilir.

Millilik və xalqilik qayəsinin qaynaqlandığı Səməd Vurğun yaradıcılığı da Ulu öndərin həyatı və fəaliyyəti boyunca sevib dəyərləndirdiyi mədəni irs olmuşdur.

Xalq şairi Səməd Vurğunun 1997-ci il, 7 mart tarixində keçirilmiş 90 illik yubiley tədbirində geniş və dolğun məzmununda nitq söyləyən Heydər Əliyevin aşağıdakı iqtibasda yer alan fikirləri dahi şairə ümumxalq sevgisini və dövlətin bu əsas mədəni mənbəyə diqqətini əyani surətdə ifadə edir: “Azərbaycan bir ildir ki, Səməd Vurğunun 90 illik yubileyini qeyd edir, ölkəmizdə yubiley mərasimləri keçirir. Bu təbiidir, çünki Səməd Vurğun xalqımız, millətimiz üçün o qədər dəyərli bir şəxsiyyət olub, o qədər zəngin bir irs qoyub ki, onun 90 illik yubileyi bir gün, bir ay yox, məhz bir il müddətində keçirilməli idi. Bu müddətdə hər yerdə, hər evdə, hər şəhərdə, hər kənddə Səməd Vurğun yad olunur, onun şeirləri oxunur, əsərləri yenidən canlanır və bunlar hamısı müasirlərimizə, gənclərimizə ruh verir, onları sevindirir, şadlandırır” (174).

Heydər Əliyev məhz buna görə də Səməd Vurğunun 90 illiyinə həsr olunmuş yubiley gecəsini bir bayram, şairin özünü “öz ömrünün şairlərinin şairi” (174) – kimi yüksək qiymətləndirir.

“Şərq aləmində şair həmişə ən yüksək hörmətə layiq olubdur”, “Səməd Vurğunun şəri Azərbaycan dilini zənginləşdiribdir, inkişaf etdiribdir. Azərbaycan dilini hər bir azərbaycanlı üçün doğma, sevimli, şirin edibdir. Bu da Səməd Vurğunun Azərbaycan xalqı qarşısında göstərdiyi böyük xidmətlərdən biridir. Səməd Vurğun şerinin böyüklüyü, eyni zamanda, gözəlliyi ondan ibarət idi ki, onun hər kəlməsi, hər sətiri hər bir azərbaycanlının qəlbinə çatırdı, onun beynini fəth edirdi, onu öz təsiri altına salırdı. Səməd Vurğunun şeri bu

gün də müasirlərimizə, gənc nəsə ilham, ruh verir, onları coşdurur, daha da vətənpərvər edir, onlara vətəni, milləti, torpağı sevməyi öyrədir” – (174) deyən Ulu öndər özü də Azərbaycanın dahi şairi Səməd Vurğun yaradıcılığını sevir, əzbər bilir, hətta şairin məşhur “Azərbaycan” şeirini elə məhəbbətlə söyləməsi bir həqiqətdir ki, milyonlarla vətəndaşımıza vətən sevgisi, torpaq məhəbbəti aşılamiş və bu nadir səs yazısı indi də böyük təsir gücünə malikdir.

Heydər Əliyev Səməd Vurğunun xalqa xidmətini onun Azərbaycan alim ordusunun birləşdiyi Milli Elmlər Akademiyasının yaradılmasında və inkişaf etdirilməsindəki fəaliyyəti ilə də dəyərləndirmişdir.

“Səməd Vurğun eyni zamanda böyük alim, filosof idi. Səməd Vurğun Azərbaycan Elmlər Akademiyasının təsisçilərindən, yaradıcılarından biridir. Səməd Vurğun Elmlər Akademiyasının yaradılmasının təşəbbüsçülərindən biridir. O, sadəcə akademik seçilmiş bir adam deyil. Səməd Vurğun və məhz onun kimi Üzeyir Hacıbəyov, Heydər Hüseynov, Yusif Məmmədəliyev, Mustafabəy Topçubaşov, Mirzə İbrahimov və başqa belə insanların təşəbbüsü nəticəsində 1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası yaranıbdır. Bu, böyük tarixi hadisədir. Burada Səməd Vurğunun xidmətləri böyükdür. Ən böyük xoşbəxtlik ondadır ki, Səməd Vurğun ömrünün son illərində həmin akademiyanın vitse-prezidenti vəzifəsini daşımışdır və Azərbaycan elminin, ədəbiyyatşünaslığının inkişafında çox əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir” (174).

Göründüyü kimi Heydər Əliyev siyasi xadim fəaliyyətində söz yaradıcıları öndə dayanır və ən əsas məsələ o, hər bir şairin dəyərini onun milli ruhu, xalq dili, vətənpərvərlik hissləri ilə müəyyən edib qiymətləndirirdi.

Sovet hakimiyyəti illərinin məşhur şairlərindən Rəsul Rzanın da şair taleyi keşməkeşli olmuş və o, milli ideologiyamızın şer-sənət hamısı Heydər Əliyev sayəsində qarşılaşmış olduğu cəzalardan xilas ola bilmişdir.

Yazıçı Anar Heydər Əliyevin atası Rəsul Rzanı “ermənilərdən” qoruması haqda bir müsahibəsində belə demişdir: “Fakt olaraq deyim ki, ermənilər Rəsul Rza haqqında Moskvaya böhtan dolu məktublar yazırdılar. Amma Heydər Əliyev Rəsul Rzaya Sosialist Əməyi Qəhrəmanı nişanı verilməsinə nail oldu. Eləcə də, Bəxtiyar Vahabzadəni təhlükədən xilas etdi, yüksək adlarla, mükafatlarla təltif etdi. Sovet dövründə bəzi gənc yazıçıları millətçi damğası ilə həbs etmək istəyirdilər. Heydər Əliyev onları yanına çağıraraq demişdi ki, aqlınızı başınıza yığın, işləyin, millətə öz yaradıcılığınızla xidmət edin. Yəni, Ulu öndərimiz hər mərhələdə – həm sovet, həm də müstəqillik dövründə yazıçıları müdafiə edib” (130).

Heydər Əliyevin Rəsul Rzaya Sosialist Əməyi qəhrəmanı nişanını verərkən onun haqqında dediyi fikirlər təkcə bir təltif edən yüksək vəzifəli şəxs xitabı deyil, həm də yüksək ada layiq görülənin yaradıcılıq irsinə dərin bələd bir araşdırmaçı, ədəbiyyatşünas fikirləri kimi diqqət cəlb edir.

Bu yarımfəsildə bizim məqsədimiz siyasi liderin xalqla, kütlə ilə dialoqu, onun maraqlarının idarəçilikdə nəzərə alınması məsələsi olduğundan biz həmin dərin məzmunlu təhlilləri burada xalq-şair-siyasət, eyni zamanda siyasət-şair-xalq rabitəsinə cavab verən ideya üzərində dayanmağı zəruri hesab edirik.

Belə ki, Heydər Əliyev Rəsul Rza yaradıcılığına onun Azərbaycan xalqının ədəbiyyatına xidmət etməsi, xüsusilə də yeni həyat kimi tarixi keçmişi də bədii yaradıcılığının mərkəzində saxlaması baxımından yüksək qiymətləndirmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin yaradıcılığına yüksək dəyər verdiyi, Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ən nüfuzlu “İstiqlal” ordeni ilə təltif etdiyi ilk görkəmli şəxsiyyətlərimiz ədəbiyyatçılar və xüsusən də şairlərimiz, – milli ideyamızın böyük təəssübkeşi, cəfəkeşi Bəxtiyar Vahabzadə, müasir poeziyamızın əvəzsiz nümayəndəsi Məmməd Araz və müstəqilliyimizin tribuna şairi Xəlil Rza Ulutürk olmuşdur.

Diqqət edəriksə Ulu öndər Heydər Əliyevin bütün siyasi fəaliyyətində həyat və yaradıcılığı Azərbaycanın dünənini, bu günü ilə bağlı və əlbəttə ki, mühüm milli tarixi hadisələrimizi sözün qüdrəti ilə həmişəyaşar etmiş, milli ruhda yazıb-yaradan şairlərimiz, yazıçılarımız daim dəyərləndirilmişdir. Dəfələrlə qeyd olunduğu kimi Heydər Əliyev bu inqilabı dəyişdiricilik gücünə malik əsərlər yaradan söz ustadlarımızı sovet rejiminin təhlükə buxovlarından, sərt həbs təhlükələrindən belə, hifz edib qorumuşdur.

Bu baxımdan Heydər Əliyevin Məmməd Arazın 60 illiyinə təbrikində və eləcə də şairin 1995-ci ildə “İstiqlal” Ordeni ilə təltif olunması münasibəti ilə təşkil olunmuş ədəbi-bədii gecədə vurğuladığı, söylədiyi fikirlər səciyəvidir: “Sizin uzun illər, həqiqətən, xırda-xırda, misra-misra, damcı-damcı yaratdığınız əhval-ruhiyyə Azərbaycan xalqını gətirib bugünkü vəziyyətə çıxardı. Doğrudur, bəzən bu yazılarınıza görə siz sıxılmışınız da, təqib olunmusunuz da, sizi incidiblər də, sizə kəm baxıblar da, sizi açıq və ya gizli tənqid də eləyiblər. Ancaq mənə belə gəlir ki, Məmməd Arazın, Bəxtiyar Vahabzadənin, Xəlil Rzanın qəhrəmanlığı (mən bu sözü tam cəsarətlə deyirəm) elə ondan ibarətdir ki, onları heç bir şey qorxutmayıb... Onlar öz işlərini görüblər. Xırda-xırda, çox incə, çox zərif görüblər və məhz bu incəliyə, zərifliyə, nazikliyə görə də sizin bu fikirləriniz bizim vətənpərvər insanlarımızın, xalqımızın ürəyinə yol tapıbdır” (181).

Digər tərəfdən, Heydər Əliyev bu şairlərimizin yaradıcılığına verilən dəyər olaraq “İstiqlal” ordeni ilə təltif edilmələrini Azərbaycan milli mədəniyyətinin inkişafında mühüm mərhələ kimi qiymətləndirmişdir.

“Bildiyiniz kimi, müstəqil Azərbaycanın ən yüksək ordeni “İstiqlal” ordenidir. İndiyə qədər bu ordenlə heç bir vətəndaş, heç kəs təltif olunmayıb. Dünən isə mən fərman verərək Məmməd Arazı, Bəxtiyar Vahabzadəni, mərhum Xəlil Rzanı “İstiqlal” ordeni ilə təltif etmişəm. Bu, bir təsadüf, yaxud da ki, birdən meydana çıxmış, mənim tərə-

fimdən birdən qəbul olunmuş qərar deyil. Bu haqda mən çox düşünürdüm. O mənada ki, biz milli azadlığımız uğrunda çalışmışıq, vuruşmuşuq, mübarizə aparmışıq. Amma bu mübarizə bəzən açıq getməyibdir, bəzən qəlblərdə gedibdir, bəzən üstüörtülü yazılarda gedibdir... Yaşadığımız o rejim dövründə bu prosesə açıq təkən vermək də çətin idi. Ancaq Məmməd Araz, Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza kimi insanlar öz yaradıcılığı ilə bu sahədə çox işlər görüblər... Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsində xüsusi xidmətlərinə görə hörmətli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə, hörmətli şairimiz Məmməd Araz və mərhum Xəlil Rza bu ordenlə təltif edildilər” (181).

Təbiidir ki, xalqla dövlətin birliyinin əsas körpüsü həmişə və hər yerdə söz və musiqi, ümumilikdə sənət sahələri, daha konkret desək şairlər, yazıçılar, incəsənət adamları olmuşdur. Şair, Sənətkar xalqın ruhunu sənət dili ilə yenidən xalqa qaytarmaqla milli ruhu yeniləyib möhkəmlədir. Bu baxımdan Heydər Əliyevin onillər boyu bütün Azərbaycan vətəndaşlarının hiss və duyğularının tərcümanı olmuş Məmməd Arazla həsr olunmuş mötəbər tədbirdə dediyi fikirlər bütövlükdə dövlət-millət birliyi müstəvsində vətəndaş, fəlsəfi əxlaq münasibətlərini obyektivliklə ifadə edir:

“Şübhəsiz ki, insanlara şəir qədər, ədəbiyyat qədər, mədəniyyət nümunələri qədər güclü təsir edən, yəni insanların mədəniyyətinə, əxlaqına, tərbiyəsinə, fikirlərinin formalaşmasına bu qədər güclü təsir göstərən başqa bir vasitə yoxdur... Həmin şeirlər, həmin sözlər, doğrudan da, xalqımızda, millətimizdə milli ruhu oyadıbdır, milli əhval-ruhiyyəni canlandıırıbdır, milli dirçəliş prosesini gücləndiribdir. Məhz bunların nəticəsində bizdə milli psixologiya, milli ideologiya formalaşmağa başlayıbdır” (181).

Görkəmli Azərbaycan şairi, yuxarıda qeyd olunduğu kimi milli ruhda əsərlər yazıb, tarixi həqiqətlərə işıq saçan, milli şüru dirçəldən “Gülüstan” poemasına görə 60-cı illərdə təqib, hətta həbs olunmuş Bəxtiyar Vahabzadənin həyat və yaradıcılığı da məhz xalq-siyasi hakimiyyət əlaqəsi nöqtəyi-nəzərindən dolğun material verir.

Tədqiqatçıların da qeyd etdikləri kimi “O zaman “Şəki fəhləsi” qəzetində nəşr edilən bu poemaya görə qəzetin redaktoru Məhiyəddin Abbas işdən çıxarıldı, qəzetin nüsxələri yığışdırılsa da, poema əldən-ələ gəzdi. B.Vahabzadənin adı şübhəli siyahısına düşdü, əsərləri üzərində sensor gücləndi. “Ana dili”, “Latın dili”, “Oğru-lar”, “Riyakar” kimi əsərləri tənqid hədəfinə çevrildi. “Köklər və budaqlar” əsərinin nüsxələrini satışdan götürərək yığışdırdılar. O zaman Təhlükəsizlik Nazirliyində işləyən Heydər Əliyevin sayəsində şair həbs olunmaq təhlükəsindən qurtarmışdı. Bunu B.Vahabzadə özü dəfələrlə etiraf etmişdi” (113).

Bu fikirlərin müəllifi Əziz Ələkbərli Ulu öndərin sənət və sənətkardan gözlədiyi və fikrimizcə vətəndaş əxlaqı kimi müəyyən edib qiymətləndirdiyi millilik, milli tarix ideya məsələsini önə çəkərək şərh etdiyi həqiqətlər kütləyə-xalqa siyasətin təsirinin məzmun və mahiyyəti haqda dolğun məlumat verir. Belə ki, xalq-millət bu düşüncədə idi və öz milli liderindən məhz bu mövqeyi və məqsədi gözləyirdi. “Azərbaycan xalqının, Azərbaycan dövlətinin istiqlal və azadlıq mücadiləsində Bəxtiyar Vahabzadənin xidmətləri çox böyükdür, əvəzsizdir” – deyən Heydər Əliyev Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına hər zaman diqqətlə yanaşmış, onun yaradıcılığı haqqında dərin məntiqi ilə seçilən fikirlər söyləmişdir. Bu baxımdan Ümummilli Liderin B.Vahabzadənin “Özümüzü kəsən qılınç” və “Hara gedir bu dünya” əsərləri haqqındakı ədəbi düşüncələri çox qiymətlidir.

Heydər Əliyev tarixi mövzuda yazılmış “Özümüzü kəsən qılınç” əsərinin tamaşasından sonra demişdir: “Belə bir əsər qədim tariximizin, o cümlədən millətimizin qədim köklərinin tarixinin böyük bir səhifəsini açıb ictimaiyyətə göstərir. Bu mövzunun indiki dövr üçün əhəmiyyətli cəhəti bir də ondan ibarətdir ki, biz köklərimizin türk millətinə, qədim türk tarixinə bağlı olduğunu da XX əsrdə ya deməmişik, ya da bunu deməyə cəsarət tapmamışıq. Burada heç kəsin günahı yoxdur. Sadəcə olaraq tarixi təhrif edənlər insanları bu

tarixi köklərdən məhrum ediblər”. Heydər Əliyevin B.Vahabzadənin mənafe psixoloji mövzuda yazdığı “Hara gedir bu dünya” pyesi haqqında söylədiyi “Əsərdə kökə qayıtmaq məsələsi var. Mən onun mənasını belə anlayıram ki, kökümüzə olan o müsbət cəhətləri götürmək lazımdır” (113).

Ulu öndər Heydər Əliyev XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının görkəmli nümayəndəsi İlyas Əfəndiyev yaradıcılığını da tarixilik və millilik, xalq, vətən qarşısında borc, məsuliyyət imtahanına çəkib qiymətləndirmişdir.

Məsələn, Heydər Əliyevin İlyas Əfəndiyev irsini yüksək qiymətləndirdiyinə, dramaturqun Azərbaycan Milli Dram Teatrında 20 sentyabr 1997-ci ildə oynanan “Hökmdar və qızı” tamaşasına Türkiyədən gəlmiş əziz dostu, məşhur alim İhsan Doğramacı ilə birlikdə baxdıqdan sonra teatrın yaradıcı kollektivi ilə görüşdə söylədiyi fikirlər yaxşı misaldır. Həm də diqqət etsək görürük ki, müdrik lider bu dərin fikirləri hər hansı bir dövlət tədbirində nitqində, yəni əvvəlcədən hazırlanmış halda deyil, truppaya ayaqüstü təbrik edərkən demişdir:

“İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı başqa cəhətlərlə yanaşı, bir də ona görə əhəmiyyətlidir ki, o öz əsərlərində həm Azərbaycan xalqının tarixinin çox mühüm səhifələrini ədəbiyyat, teatr vasitəsilə bugünkü nəsillərə çatdırıbdır, həm də öz əsərlərində müasir həyatımızın müsbət və mənfi cəhətlərini çox gözəl təsvir edibdir. Beləliklə, xalqımızı həm tarixə hörmət bəsləməyə sövq etmişdir və bu barədə xidmətlər göstərmişdir, tarixi bilmək üçün xalqımıza yardım etmişdir, eyni zamanda yaşadığımız zamanda mənafe, fəlsəfi əxlaq, insanlıq, vətənə və millətə sdaqət ruhunu aşılamişdır. Hesab edirəm ki, xalqımız bu əsərlərdən çox bəhrələnmişdir. Ona görə də mən bu gün İlyas Əfəndiyevin bütün yaradıcılığını, onun yazdığı əsərləri böyük minnətdarlıq hissi ilə xatırlayıram. Hesab edirəm ki, o, xalqımız qarşısında öz borcunu, daha doğrusu, öz missiyasını şərəflə yerinə yetirmişdir, xalqımıza, mədəniyyətimizə, teatrımıza, ədəbiyya-

tımıza çox böyük irs, böyük sərvətlər qoyub getmişdir. Güman edə-
rəm ki, bunu xalqımız heç vaxt unutmayacaqdır. Şübhəsiz ki, biz İl-
yas Əfəndiyevin xatirəsini əbədləşdirmək üçün qərarlar da qəbul
edəcəyik, şəxsən mən edəcəyəm, çünki o buna layıqdır. Belə əsər-
lərlə o, onsuz da özünü xalqın qəlbində yaşadacaqdır” (124).

Çıxışının davamında tarixi həqiqətləri yada salan Heydər Əli-
yev milli tarixin gənc nəsə aşılması məqsədində teatrın rolunu
xüsusi qiymətləndirərək demişdir: “... bilirsiniz, indi hər bir adamın
o tarix kitablarını oxumağa nə imkanı var, nə vaxtı. Bir də ki, biri
oxuyur, o birisi oxuya bilmir. Bu baxımdan teatr, kino çox təsirli bir
vasitədir” (124).

Millilik, milli tarix, milli ənənə, milli dövlət, milli ideya məsə-
ləsi məlumdur ki, Azərbaycanca bir sıra yazıçıların, alimlərin, o sıra-
da Xəlil Rza Ulutürkün həyat amalı və böyük əqidə sınağı olmuş-
dur. Bu sınaq onu xalqımızın müstəqillik tarixi yaddaşına həkk edən
ən möhkəm, ən tutarlı fakt-dəlildir. Belə ki, Xəlil Rza Ulutürk xalqı-
mızın müstəqillik carçısı kimi SSRİ Təhlükəsizlik Komitəsi əmək-
daşları tərəfindən həbs edilib, ən ciddi – Lefortova həbsxanasında 8
ay 13 gün saxlandığında bütün Azərbaycan xalqı onun simasında əsl
milli qəhrəman tribuna şairini tanıdı. Şairin həbsxanada yazıb-yarat-
dığı əsərlər – “Lefortova gündəliyi” və 200-dən çox şeiri onun milli
müstəqil dövlət ideya və idealının ən parlaq ifadəsi olaraq xalqımız
və xalqımızın ümumi marağını daim diqqət mərkəzində saxlayan
Heydər Əliyev tərəfindən dəyərləndirilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezi-
denti kimi – Fransa prezidenti Fransua Mitteranın dəvəti ilə xaricə –
Fransaya ilk səfəri zamanı nümayəndə heyətinin tərkibinə fiziki
ömrünün son aylarını yaşayan Xəlil Rza Ulutürkün və onun həyat
yoldaşı Firəngiz xanımın daxil edilməsi, eləcə də Xəlil Rza
Ulutürkün (vəfatından sonra) Müstəqil Azərbaycan Respublikasının
ən nüfuzlu təltifi – “İstiqlal” ordeni ilə təltif olunması şairə dövlət
rəhbərinin xüsusi diqqəti kimi əhəmiyyətlidir.

Burada yeri gəlmişkən qeyd etmək istərdik ki, bizim Heydər
Əliyevin Xəlil Rza Ulutürkün 1992-ci ildə Türkiyə Respublikasında
prezident Süleyman Dəmirəlin xüsusi tapşırığı ilə ürəyindən əməli-
yat olunmasına, gözlərinin müalicə edilməsinə köməyinin, təsirinin
olub-olmaması barədə faktımız, dəlilimiz yoxdur. Lakin məlumdur
ki, həmin vaxtlar Naxçıvan Respublikasında yaşayan və ciddi quru-
culuq işləri həyata keçirən Heydər Əliyev Türkiyə Respublikası ilə,
əlbəttə ki, Türkiyə Cümhuriyyətinin dövlət başçısı Süleyman Dəmi-
rəllə “Ümid” körpüsünün qurulması və digər məsələlərlə bağlı de-
mək olar ki, gündəlik ünsiyyətdə idi və xarakter etibarilə həssas və
hələ yaradıcı insanlara qarşı xüsusi qayğılı olan, hələ Xəlil Rza
kimi mübariz bir şairin həyatında son dərəcə mühüm bu məsələdə
təbiidir ki, o, hökmən öz dəstəyini göstərəcəkdə.

2014-cü ildə respublikanın tanınmış iqtisadi sahələrindən biri
olan Xalq Bank özünün “Xalq əmanəti” silsiləsində növbəti nəşr
olaraq Xəlil Rza Ulutürkün ““Dünənəm! Bugünəm! Gələcəyəm
mən!” şeirlər kitabını dərc edib. Kitabın təqdimat mərasimində
akademik Nizami Cəfərovun söylədiyi fikirlər Heydər Əliyevin
böyük şairə münasibətini bir daha ifadə edir: “Ümummilli liderimiz
Heydər Əliyev Xəlil Rza Ulutürkün yaradıcılığını yüksək
qiymətləndirirdi, çünki yaxşı bilirdi ki, o, milli ruhun fəal daşıyıcısı
və ifadəçisidir. Ulu öndərimiz buna görə də hələ Sovet rejimi
dövründə cəsarətini, epik miqyaslı, milli ruhlu siyasi lirikasını
yüksək qiymətləndirdiyi Xəlil Rzanı himayə altına almış, onu
qayğıyla əhatə etmişdi. Şair özü etiraf edirdi ki, onun həyatının ən
yaxşı dövrü Sovet ideologiyasına son qoyulanda, Heydər Əliyev
müstəqil Azərbaycanın prezidenti seçiləndə başlanıb” (160).

Xalqdan güc alan və bunu əməli fəaliyyəti ilə yenidən ona qay-
taran müdrik lider Heydər Əliyevin 2002-ci il, 14 noyabr tarixində
Xəlil Rza Ulutürkün “Xatirəsinin əbədləşdirilməsi haqqında” (138)
Sərəncam imzaladı. Bu Sərəncam 40 il xalqına milli ruhda-qəhrə-
man poeziya ilə, tədqiqatçı təfəkkürü, tərcüməçi səriştəsi ilə xidmət

etmiş, vətəninin müstəqilliyi yolunda həyatını od-alova atmış və vətən uğrunda “yanarlar” arasında ən çox həbs məhrumiyyətləri və əziyyətləri yaşamış, nəticədə ağır ürək əməliyyatına məruz qalmış, həmçinin SSRİ-nin “gedər-gəlməzi” sayılan Lefortova həbsxanasında dözülməz şərait və təzyiqlər altında mənən sarsılmasa da gözlərinin nuru getmiş və digər xəstəliklərdən əziyyət çəkmiş, nəhayət oğlu Təbrizin Qarabağ döyüşlərində şəhid olması faciəsini yaşamış Xəlil Rza Ulutürkə dövlətinin və dövlət rəhbərinin ən böyük diqqəti idi.

Sərəncamda “Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinin şəhərin küçələrindən birinə Xəlil Rza Ulutürkün adının verilməsinin, yaşadığı binaya onun və oğlu – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Təbriz Xəlilbəylinin xatirə lövhəsinin vurulmasının təmin edilməsinin; Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin tələbələri üçün Xəlil Rza Ulutürk adına təqaüdün təsis edilməsinin; Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ilə birlikdə Xəlil Rza Ulutürkün “Seçilmiş əsərləri”nin hazırlanıb nəşr olunmasının təmin edilməsinin; Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinin Yazıçılar Birliyi ilə birlikdə Xəlil Rza Ulutürkün xatirə gecəsinin keçirilməsinin (138) qərar alındığı öz əksini tapmışdır ki, bunlar sözsüz olaraq məhz Heydər Əliyev şəxsiyyətinin ifadəsi idi və bu böyük əhəmiyyət kəsb edən tarixi həqiqətlərdir.

Əlbəttə, “Heydər Əliyev siyasətində sosial-mədəni inkişaf proqramı” mövzusu əslində monoqrafiyanın əhatə etdiyi bütün Fəsil, yarım-fəsil və eləcə də bunlara daxil olan bölmələrin mövzusu kimi çox geniş, dolğun, maraqlı hadisələr, faktlar, dəlillərlə zəngindir. Uzun onilliklərin nəticəsi olaraq, həmçinin müdrik liderin özünün mənəvi keyfiyyətlərinin, xarakterinin təsiri ilə yaranmış geniş miqyaslı siyasi irsdə hələ tədqiqata cəlb edilməmiş saysız-hesabsız materiallar vardır. Bizim bu yarım-fəsildə də Heydər Əliyevin diqqət ayırmış olduğu, münasibət bildirdiyi, həllinə nail olduğu bir çox hadisələri, önəmli tarixi məsələləri müəyyən qədər yığcam formada tədqiqata cəlb etməyimizin bir sə-

bəbi əlbəttə ki, monoqrafiya əsərinin həcm müəyyənliyini, təhlil hədudlarını, lakoniklik prinsipini gözləməyimizdir.

Bu baxımdan monoqrafiyanın “Heydər Əliyev siyasətində sosial-mədəni inkişaf proqramı” yarım-fəsilini yekunlaşdırarkən bir daha və xüsusilə vurğulamaq, əslində bu kontekstdə gəldiyimiz elmi-obyektiv qənaətdən çıxış edərək bildirmək istəyirik ki, Azərbaycan xalqının yetirdiyi nəhəng tarixi şəxsiyyətlərdən biri, xalqdan güc alan, xalqı gücləndirən Ulu öndər Heydər Əliyevin Müstəqil Azərbaycan dövlətinin sosial-mədəni inkişafını şərtləndirən böyük siyasi proqramı onillər boyunca formalaşmışdır və mərhələlilik sistemini ehtiva edir. Həmçinin bu proqram müdrik siyasətlə həyata keçirildiyi üçün “Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır”, “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi tarixi nailiyyətdir və çoxəsrlik tariximizdə bütün xalqımız üçün Allah tərəfindən göndərilmiş bir nemətdir” (119) – kimi Heydər Əliyev müdrik aforizmlərindən ucalan dövlət-millət, millət-dövlət dialoqu ideyası əvvəldən axıra kimi vətəndaş – Əxlaq konsepsiyasına əsaslanır.

4.3. Heydər Əliyev siyasətində milli və bəşəri amillərin əbədiyaşarılıq meyarları

a) Ulu öndərlik missiyası

Biz monoqrafiyanın əvvəlki fəsillərində Heydər Əliyev siyasi irsində, ümumiyyətlə Ulu öndərin siyasi fəaliyyətində milli və bəşəri amillərdən geniş bəhs etdik. Milli ideya məsələsinin tarixi inkişafında Ulu öndər Heydər Əliyevin böyük və genişmiqyaslı rolunu fikrimizə kifayət qədər dolğun şəkildə nəzərdən keçirib qiymətləndirə bildik.

Heydər Əliyev bəşəri və özünəməxsus lider keyfiyyətləri ilə gənc müstəqil dövləti 10 il müddətində necə idarə etdi? Bu sual cidi-

di olduğu qədər ona verilən cavablar da son dərəcə məsuliyyət tələb edirdi ki, biz bunun öhdəsindən nəhəng siyasətçinin dərin dəryaya bənzəyən siyasi irsindən bəhrələnməklə xeyli dərəcədə tutarlı, elmi-obyektiv cavablar verməklə gələ bildik.

Həmçinin tədqiqat işinin bu hissəsinə kimi müəyyən etdiyimiz əsas meyar bundan ibarət oldu ki, Heydər Əliyev siyasi irsində milli dövlət, milli lider, vətəndaş-əxlaq, mənəviyyət konsepsiyası hadisəsi bizi bir dekada kimi çox da böyük olmayan zaman mərhələsində Azərbaycançılıq ideyasının triumpf səviyyəsi ilə tanış etdi. Dövlət və millət birliyinə əsaslanan, gücünü xalqdan, onun tarixindən alan, milli ideya – Azərbaycançılıq məhz Heydər Əliyev sayəsində dövlət idarəçiliyi müstəvisinə gəldi və möhkəmləndi, rüşləndi, kökü dərinlərə, budaqları gələcəyə – yüksəklərə, irəliyə uzandı.

Zamanında bu nəhəng palıda bənzəyən ideya dövrdaşlarının şüurunda özünüdərk, milli etnoidentiklik məfhumunda birləşən bütün milli ruha bağlı təsəvvürləri yeniləyib, tərəvətləndirib canlandırdı. Hamı milli liderinə gözünü dikib azərbaycançılıq ideyasından necə maariflənməyi öyrəndi.

Ulu öndər müdrik kəlamlarından birində belə deyir: “Heç bir vətəndaş ictimai-siyasi həyata biganə qalmamalıdır”. Bu fikir Heydər Əliyev siyasi idarəçiliyində vətəndaş-əxlaq məsələsini önə gətirməklə bərabər, həm də hamını dövlətin yeritdiyi milli ideyada birləşməyə, ümumi vəhdətə çağırış idi. Bir növ ictimai-siyasi həyat məktəb, xalq-kütlə onun əsas “öyrənən”, bilik alan qüvvəsi mahiyyətində qəbul olunur.

Eyni zamanda Heydər Əliyev “Rəhbərlik etmək, yəni adamları öyrətmək və tərbiyələndirmək üçün görək mənəvi haqqın olsun” – ideyasını irəli sürürdü. Deməli, mənəvi haqq amili artıq öyrədənin-maarifləndirənin məsuliyyətini müəyyənləşdirir. Birinci halda, xalq ictimai-siyasi həyata biganə qalmamalıdır. İkinci halda, ictimai-siyasi həyat da öz missiyasında xalq, tarix qarşısında cavabdehlik daşmalıdır. Qarşılıqlı əlaqə, dövlət-millət, millət-dövlət vəhdəti isə

əyani təzahürünü milli ideyanın güclənməsi, əbədiyaşarılıq qazanmasında tapır.

Heydər Əliyev əlbəttə ki, bu siyasi sistemi 10 il müddətində düşünüb həyata keçirə bilməzdi. O, buna doğru bir qərinəlik, hətta daha çox, 30-35 illik bir yol gəlmişdi. Diqqət edəriksə tarixi qiymətləndirmələrdən, etnik və bəşəri ənənələrdən, dil siyasətindən, ziyalı nüfuzundan, klassik irsə qayğıdan, məşhurlardan, o cümlədən xalqın sevimlisi olan şairlərdən, habelə siyasəti kommunikasiyalaşdırmağa həssas və qadir tanınmış sənətkarlardan tutmuş, gündəlik və elementar hadisələrə kimi hər istiqamətdə nəzərə çarpan sistemlilik deməyə əsas verir ki, Heydər Əliyev dövlət quruculuğunun gücü, onun liderlik qüdrətini müəyyən edən keyfiyyətlər, habelə onu fərqləndirən cəhətlər zaman-zaman sınaqdan keçib, ağılla təcrübənin vəhdətindən, hətta demək olar ki, xarizma ilə peşəkarlığın bir sobada “bişməsindən”-sintezdən əmələ gəlmişdir.

Bu baxımdan bir nəzəriyyənin, metodologiyanın yaranıb formalaşması necə uzun zaman tələb edər, lakin yarandıqdan sonra onu dayandırmaq, dəyişdirmək mümkünsüz olar, Heydər Əliyevin milli dövlət, milli lider və bunların sintezi – dövlət və millət amillərinin, burada bəşəri hüquq və azadlıqların yaratdığı vətəndaşlıq-mənəviyyət fəlsəfi əxlaqı, şəxsiyyət azadlığı maraqları ilə dövlətin mənafeyinin birliyini təsdiqləyən – milli ideya, o cümlədən azərbaycançılıq ideyası da müstəqil respublikamızın Heydər Əliyev epoxasında və ondan sonrakı 15 il, yəni hazırda 25 illik bir dövrdə gənc, tərəvətli və davamlı inkişafda müşahidə olunur. Bünövrəsi möhkəm olan Azərbaycançılıq ideyası və o cümlədən ictimai-siyasi mahiyyətdə Azərbaycançılıq ideologiyası etibarlı əllərdə olduqca hələ neçə-neçə qərinələr adlayacaqdır. Bu isə həm milli ideyaya bağlı müstəqilliyimizin, həm də müstəqil dövlətimizin qurucusu, onun ideya banisi Ulu öndər Heydər Əliyevin özünün tarixi əbədiyaşarılığını ifadə edir.

“Heydər Əliyev siyasətində milli və bəşəri amillərin əbədi yaşarılıq meyarları” yarımfəslində və “Ulu öndərlik missiyası” adla-

nan bölmədə bizim qarşımızda dayanan ən mühüm vəzifə Heydər Əliyevin çoxmilyonlu xalqın Ulu öndəri kimi yaddaşlarda iz salması tarixi hadisəsini elmi-obyektivliklə qiymətləndirməkdir.

Dünyada hüquqi dövlətlər yaranana kimi və bu çoxəsrlilik tarixdə yüzlərlə lider olmuşdur. Liderlik institutunda fəaliyyət məzmunu, xarakter cəhətlərinə görə heç yadda qalmayan liderlər də olub, xalqına, millətinə və rəhbərliyində təmsil olunduğu dövlətə xəyanət etmiş liderlər də, hətta despot, tiran liderlər də. Yəni bir ümumi lider adında cəmlənən ölkə başçıların hamısı lider, rəhbər olsalar da Sultanlıq, Ululuq, Öndərlik, Böyük Ruh, Bapu, Ruh Ata, Quru, Atatürk kimi adlar tək-tək liderlərə nəsib olmuşdur. Eyni zamanda bu və bu kimi xüsusi adlar həyatını xalqına, millətinə həsr edən, həqiqi mənada öz mənafeyini ümuminin marağına qurban verən liderlərə verilmişdir.

Heydər Əliyevin də həyat və fəaliyyəti onu xalqın əsl Ümum-milli liderinə çevirdi. Həmçinin də o, dünyasını dəyişmiş olduğu 15 il ərzində sevdiyi xalqının ürəyində, dilində Ulu öndər kimi dəyişməz ad qazandı. Görünür ki, Ululuq, Ulu Öndərlik bir imtahan imiş və o keşməkeşli yolları keçməklə, hər mürəkkəb mərhələni uğurla adlamaqla, millətinin tərəqqisinə nail olmaqla, hətta həyatı bahasına belə bu ada layiq oldu.

Biz Heydər Əliyevin siyasi irsinin bütün məzmununda onu bu şərəfli yüksək adın zirvəsinə gətirib çıxaran böyük rəhbər missiyasının şahidi oluruq. Sanki liderlər arasında xarizmalılıq keyfiyyəti ilə fərqlənən Heydər Əliyevin Ulu öndərlik missiyası da ona fitri istedad kimi bəxş edilmişdi. Həm də bütün ulu öndərlər üçün yenə qeyri-adi tərəfləri olan bir dəyişdiricilik, sıçrayış, inqilab məzmunu xarakterik idi ki, bu da Heydər Əliyev siyasi idarəçiliyində istisna təşkil etmir. Fikrimizcə, Heydər Əliyevin keçdiyi həyat və siyasi təcrübə yolunda iki inqilabi dəyişiklik – SSRİ-nin dağılması və müstəqil dövlətin yaranması tarixi hadisələri təhlil olunub qiymətləndirilir.

Lakin məlumdur ki, Heydər Əliyevin əmək təcrübəsi – Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizlik orqanlarında sahə rəisi; DTK-də şöbə rəisi, sədr müavini, Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında DTK sədri kimi fəaliyyət göstərdiyi 1941-1951-ci illərə təsadüf edir ki, bu zaman çərçivəsində SSRİ geosiyasi məkanında iki böyük hadisə də – II dünya müharibəsi və Stalin repressiya “ölüm” sisteminin dağılması baş vermişdi. Bu iki ciddi tarixi-inqilabi dəyişdirici hadisələrdən sonra SSRİ imperiyasının süqutu və bununla eyni mərhələdə SSRİ-yə daxil olan respublikaların müstəqillik əldə etməsi Heydər Əliyevi bir şəxsiyyət kimi ucaldan illər, onu xalqının xilaskarı olaraq da yetişdirdi və bu yolla o milli lider, sonra Ümummilli lider, daha sonra Ulu öndər şərəfli tituluna layiq oldu.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının Ulu öndəri missiyasına hələ sovet siyasi quruluşu zamanında öz vətəninin sərvətlərini, insanlarını qiymətləndirmək, hər cür təhlükədən hifz etmək, həmçinin onun milli mənəvi mirasını, müasir ədəbiyyat, sənət nailiyyətlərini dəyərləndirmək və dünyaya tanıtmək, mənsub olduğu vətənin müstəqilliyinin memarı olmaq plan-proqramı ilə başladı və 34 il bu siyasi amalın sistemləşməsini şüurlu və ilahi diktə ilə həyata keçirdi. Son 10 il isə onun həyatında və siyasi idarəçilik fəaliyyətində müstəqil Azərbaycan Respublikasının öz tarixində ən stabil, sabit və hətta “iri addımlarla” dövlətçilik zirvəsinə ucaldığı illər oldu. Əlbəttə 10 ilin sabitliyinin əvvəlində də yenə böyük bir təhlükə, vətəndaş qarşıdurmasından, müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsindən vətəni, dövləti, xalqı xilas etmək məqsədi dayanırdı.

Heydər Əliyev Ulu öndər missiyasının mərkəzində dayanan Azərbaycançılıq ideyasının, bütövlükdə milli müstəqil dövlət quruculuğu siyasətinin əbədiyaşarlıq fəlsəfəsi indi artıq “nəsihətlər-vəsiyyətlər” kontekstini də arxada qoyaraq modern siyasət modeli mahiyyətində təhlil edilib, dəyərləndirilir. Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi irsi, daha konkret desək Ulu öndərin modern siyasət modeli elə zəngin bir mənbədir ki, bu vaxta qədər onlarla əsər yazılsa da,

hələ də tədqiqatlar üçün açılmamış, yenilik kəsb edir, aktualıq daşıyan mövzuları ilə yam yaşıllığa bənzəyir.

Bundan başqa Heydər Əliyevin Ulu öndərlik missiyasını ilk növbədə müstəqil dövlətçilik tariximiz müəyyən edirsə, onun gələcəyin gənclərinə, yeni nəsəyə amanət olunması bu siyasətin ən əsas məntiqi nəticəsidir.

Belə ki, müstəqil respublikanın gələcəyi olan xalqın gənc nəsli-nin bu qiymətli mirasa varisliyi, ona sahib çıxması Ulu öndərin ən böyük arzusu, amalı idi. Təsədüfi deyil ki, o, ömrünün son aylarında, yəni 2003-cü ilin 13 oktyabr tarixində Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Üçüncü Forumuna yolladığı məktubda bunu dolğun məzmununda ifadə etmişdir: “Bu gün Azərbaycan Respublikası öz tarixinin şərəfli və mürəkkəb bir dövrünü yaşayır. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin və suverenliyinin qorunub möhkəmləndirilməsi, ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi, o cümlədən işğal olunmuş torpaqlarımızın azad olunması, ölkə iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf etdirilməsi, əhalinin sosial problemlərinin həll edilməsi, Azərbaycanın dünya birliyində öz layiqli yerini tutması yolunda görüləsi işlər hələ çoxdur. XXI əsrdə müstəqil Azərbaycanın inkişafı naminə görülcək bu əzəmətli işlərin həyata keçirilməsinin əsas ağırlığı və məsuliyyəti isə bugünkü gənclərin üzərinə düşür. İnanıram ki, zəngin və dərin mənəviyyətə sahib, vətənpərvər gəncliyi olan xalqımızın daha böyük, daha parlaq gələcəyi var. Ona görə də Azərbaycanı, Azərbaycan dövlətçiliyini yaşatmaq, onu qüdrətli etmək üçün siz, yüksək amallı Azərbaycan gəncləri daim hazır olmalısınız” (102).

İqtibasdan da göründüyü kimi milli lider gənc, müstəqil Azərbaycan Respublikasının gənclər ordusuna öz tövsiyyələrini verir və ən əsas “görüləsi işlər hələ çoxdur” – deyə memarı olduğu dövlətin daha da möhkəmlənməsi, qüdrətlənməsi yollarını müəyyən etməklə XXI əsrin milli gəncliyinin üzərinə düşən vəzifələrin ciddiliyini, ağırlığını vurğulayırdı.

Əsasında Azərbaycançılıq ideyası və ideologiyası dayanan Azərbaycan dövlətçiyini qüdrətləndirmək üçün isə Ulu öndərə görə ilk növbədə yüksək bilik və savad, sağlam mənəviyyət, sağlam ruh ən mühüm şərt idi.

Ulu öndər Heydər Əliyevlə uzun illər birlikdə çalışmış, onun dövlət quruculuğu siyasətinin ən öndə olan nümayəndələrindən biri akademik Ramiz Mehdiyev “Azərbaycanda müstəqil dövlətçiliyi yaradan və yaşadan – Ümummilli Lider Heydər Əliyevin qadir siyasətidir” əsərində göstərir ki, “Milli lider həyatdan getsə də, onun siyasi xətti institutsionallaşır – siyasi idarəçilik nəzəriyyəsinə, alternativ olmayan dövlətçilik fəlsəfəsinə, milli quruculuğun nəzəriyyə və təcrübəsinə çevrilir. Daha dəqiq deyilsə, “əbədiyaşar milli quruculuq elmi” zirvəsinə yüksəlir. Hər gələn nəsəl yenidən və yenidən bu siyasi irsi öyrənməli olur. Onların həyatda ən böyük nailiyyəti kimi yeni dövlətçilik, müstəqil respublika, yeni Konstitusiya, əvvəlki heç bir idarəçilik formasına bənzəməyən milli quruculuq yolunun siyasi fəlsəfəsi sonrakı nəsillərə nemət və irs kimi qalır” (151).

Görkəmli ictimai-siyasi xadim, akademik Ramiz Mehdiyevin gəldiyi bu elmi-obyektiv nəticə özünü müasir gənclərin, ümumiyyətlə, yeni nəslin mənəvi irsə, ənənəyə bağlılığında olduğu kimi, dövlətin qüdrətinin əsasını təşkil edən milli iqtisadiyyatın, milli ordunun, dövlətlərarası əməkdaşlığın, bütövlükdə milli dövlətçilik ideyasının qorunub günbəgün inkişaf etdirilməsində təsdiqləyir.

Məlumdur ki, Heydər Əliyev ölkəmizdə müstəqillik ilə milli ideya məsələsinin eyni tarixi hadisəsi olub ləqal şəkildə, paralel sürətdə davam etdirilməsi məqsədini böyük miqyasda həyata keçirmişdir. Belə ki, xalqımız ikinci dəfə milli şüurunun özünüdərk tərəqqisi ilə dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra qarşıda görünən tarixi yolu – milli ideya yolunu dövlətçiliklə birləşdirən Ulu öndərin uzaqgörən siyasəti ilə tarixi keçmişimizdən sədası gələn, milli şüurumuzu müəyyən edən ana dilimiz, çox qalın, ağır buxovlara məruz qalsa da özünü yaşada bilmiş islam dinimiz, ümumilikdə milli mə-

dəniyyətimizə sahib çıxdı və nəticədə öz milli müstəqil dövlətini yaradıb, onun vətəndaşı olmaq şərəfini yaşadı. Bu milli ideya bütün millətin etno-milli identikliyinə və eyni zamanda coğrafi baxımdan bizimlə bərabər azərbaycanlı adında birləşən xalqların, etnik qrupların mənafeyini ehtiva edirdi.

Müstəqilliyin Azərbaycan respublikasının xalqımız kimi bu regionda yüzillər boyu məskunlaşıb yaşayan çoxsaylı etnik birliklər üçün də eyni dərəcədə ümumi vətən, ümumi dövlət amalı və məqsədi olması azərbaycançılıq ideologiyasının mühüm şərti olub, eyni bir bayraq, eyni bir dövlət ideyasında təsdiqlənir. Məhz Heydər Əliyevin Ulu öndər missiyası ilə milli dövlət sərhədləri dinindən, dilindən və əlbəttə ki, mənsub olduğu xalqdan asılı olmayaraq hamı üçün müqəddəs vətən ərazisi, milli ordu vətən torpaqlarının vətəndaşı olan hər bir fərd üçün vətənə xidmət yolu, azərbaycançılıq bütün Azərbaycan dövləti vətəndaşlarının ümumi milli ideyasıdır, düşüncəsini yaratdı və inkişaf etdirib sistem halına gətirdi.

Beləcə, müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət atributları və rəsmi dövlət günləri, rəsmi dövlət bayramları hamının sevib hörmət bəslədiyini mühüm amillərdir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Müstəqil Azərbaycan Respublikasında dövlət atributlarımız, xalqımızın tarixi günləri, bayram və həmçinin hüzn günlərinin xüsusi olaraq dəyərləndirilməsi də Ulu öndərin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev Moskvanı tərk edərək Naxçıvan Muxtar Respublikasına qayıtdıqdan sonra bir sıra mühüm işlər kimi xalqımızın tarixində ön müqəddəs rəmz - üçrəngli Bayrağımıza böyük ehtiramının bariz ifadəsi - 1990-cı il, 17 noyabr tarixində NM SSR-nin Ali Sovetinin yeni tərkibdə ilk sessiyasında sədr statusunda "Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət rəmzləri haqqında" tarixyüklü qərarın qəbul olunmasına nail olmuşdur. Həmin Qərarla göstərilirdi ki, "1) İlk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli dövlət bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi təsis edilsin; 2) Naxçıvan Muxtar Respublikasının digər dövlət

rəmzi – dövlət himni və gerbi haqqında məsələ öyrənilib Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin müzakirəsinə verilsin; 3) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli Dövlət bayrağının bütövlükdə Azərbaycan SSR-in Dövlət rəmzi kimi təsis edilməsi məsələsi qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan SSR Ali Sovetindən xahiş edilsin" (167).

Göründüyü kimi bu 3 bənddən ibarət Qərar Heydər Əliyevin bütöv Azərbaycan dövlətini və onun çoxmilyonlu vətəndaşlarının mənafeyini ifadə edən Ulu öndərlik missiyasının ilk hüquqi addımlarını aydın şəkildə əks etdirir.

Digər tərəfdən bu Qərarın "3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli dövlət Bayrağının bütövlükdə Azərbaycan SSR-in dövlət rəmzi kimi təsis edilməsi məsələsi qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan SSR Ali Sovetindən xahiş edilsin" maddəsi tarixi missiyanın xalqda milli şüuru dirçəltmək, hamını müstəqillik marağında səfərbər etmək kimi cəsarətli, əsl qəhrəman düşüncəsini açıq şəkildə təsdiqləyir.

Burada yeri gəlmişkən fəvqəladə səfir Eynulla Mədotlinin tarixi keçmişimizin şanlı səhifəsi Xalq Cümhuriyyətinə Heydər Əliyevin dərin ehtiramını ifadə edən, maarifləndirici xarakterdə olduğu qədər müdrik məzmununda da düşündürən tövsiyələrini şərh etdiyi "Heydər Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə münasibəti və varislik məsələsi" məqaləsindən bir misalı nəzərdən keçirmək yerinə düşər. Eynulla Mədotli yazır: "Ulu öndər təkidlə tövsiyə edirdi ki, bir daha və bir daha o dövrü təhlil etməli, o dövrün nailiyyətlərindən istifadə etməli, bəhrələnməli, o zaman buraxılan səhvlərə yol verməməliyik. O dövrdə Azərbaycan Demokratik Respublikasını zəiflədən amillərin indi də mövcud olduğunu görərək, mütləq onları aradan qaldırmalıyıq. Ulu öndər deyirdi ki, biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisləriyik. 1991-ci ildə Azərbaycanda müstəqillik elan edilərkən yazılıbdır ki, 1920-ci ildə itirilmiş müstəqillik bərpa olunur. 1918-ci ildə yaranmış ilk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti

də bizim milli sərvətimizdir, tariximizin parlaq səhifəsidir. Ondan sonrakı illər, onilliklər də həyatımızın böyük mərhələləridir, parlaq səhifələridir, xalqımızın böyük nailiyyətləridir. Məhz bunlar hamısı birlikdə indiki müstəqil Azərbaycanın həm iqtisadi, elmi, intellektual, həm də mədəni potensialını yaradıbdır. Ulu öndər xalqımıza müraciətində tövsiyə edirdi ki, biz bu gün də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixini, onun görkəmli şəxsiyyətlərinin fəaliyyətini dərinləndirən öyrənməli, ideyalarını təbliğ etməli, təcrübəsindən bəhrələnməliyik. Cümhuriyyətin tarixi təcrübəsi göstərir ki, dövlət müstəqilliyini və suverenliyi əldə etmək kifayət deyil, həm də onu bütün vasitələrlə qorumaq və möhkəmləndirmək lazımdır” (154).

Beləcə, “dövlət müstəqilliyini və suverenliyi əldə etməklə kifayətlənməyərək onu bütün hüquqi vasitələrlə qorumaq və möhkəmləndirmək məqsədini uca tutan Ulu öndərin rəhbərliyi ilə 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasında dövlət rəmzləri, o cümlədən Dövlət bayrağının bərpa edilməsi qərarı qəbul olundu ki, bu Azərbaycan ictimaiyyətinin böyük nailiyyəti idi.

Heydər Əliyev tərəfindən qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 23-cü maddəsi Azərbaycan dövlətinin rəmzləri adlanır və burada “Azərbaycan Respublikasının dövlət gerbi Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin rəmzidir” (110) müddəası milli qürur hissi oyadır.

Müstəqil dövlətimizin ənənəvi olaraq bütün tədbirlərində təntənəli surətdə səsləndirilən 100 yaşına yetmək üzrə olan Azərbaycan Himni yarandığı 1920-ci ildə 3 ay qüvvədə olsa da onun sədaları və mənəvi-psixoloji təsir gücü xalqımızın yaddaşından silinmədi və 1992-ci il 27 may tarixində milli parlament 1919-cu ildə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov və şair Əhməd Cavad tərəfindən tərtib olunmuş “Azərbaycan marşı”-nı Azərbaycanın Dövlət Himni kimi təsdiq edən Qanun qəbul etdi. Himnimizlə bağlı Qanuna 2000-ci ildə, yəni Heydər Əliyev tərəfindən əlavə və dəyişiklikləri edilmişdir ki, bunlar müstəqil dövlətimizin mühüm rəmzi kimi daha da dəyərləndi.

Heydər Əliyevin Ulu öndərlik missiyasını əhatə edən milli konstitusiyamız, onun sistemli şəkildə həyata keçirdiyi dil siyasəti, ordu quruculuğu, iqtisadi siyasət, neft strategiyası, gənclər, idman siyasəti, sosial-mədəni inkişaf proqramı və digər sahələr kimi xalqımızın, dövlətimizin həyatında xüsusi önəm daşıyan bayramların, rəsmi günlərin təsis edilməsi, habelə xalqın tarixi, gələcəyi ilə bağlı idarə və müəssisələrə milli dövlətçilik ideyasından qaynaqlanan “milli” adının verilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məlumdur ki, hər bir dövlətin arxiv fondu onun tarixində və taleyində mühüm rol oynayır. Bir xalqın bütün maddi və mənəvi mirasının toplanıb qorunduğu arxiv fondları, həm də təhlükəsizlik baxımından həssaslıq, diqqət, bütövlükdə rəsmi dövlət münasibəti tələb edir. Milli öndər missiyasında xalqa mənsub olan, xalqla bərabər dövlətin qoruduğu mənəvi miras sırasında Arxiv Fondunun fəaliyyətini diqqət mərkəzində saxlayan Heydər Əliyev 1999-cu il 22 iyun tarixində “Milli Arxiv Fondu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununu, iyulun 27-də isə bu Qanunun təsdiqlənməsi haqqında Fərman imzalamışdır.

Hər il sentyabr ayının 18-də dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyovun doğum günü münasibəti ilə keçirilən musiqi festivalı Ulu öndər Heydər Əliyevin 1995-ci ildə imzaladığı Fərmana əsasən ölkəmizdə Milli Musiqi günü kimi qeyd olunur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 15 may 2001-ci il tarixli 484 sayılı Fərmanı ilə isə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının bugünüə və əlbəttə ki, hələ qarşıda olan neçə-neçə onillikləri nəzərdə tutan gələcəyinə böyük ümidlər ifadə olunmuşdur: “Azərbaycan Respublikasında milli elmi potensialın qorunub saxlanması və gücləndirilməsi, xalqımızın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı araşdırmaların müasir standartlar səviyyəsində aparılmasının təmin edilməsi, fundamental elmi tədqiqatların əlaqələndirilməsi işinin təkmilləşdirilməsi, elmi fəaliyyətin keçirilməsi üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə Azərbaycan Elmlər Akademiyası ali dövlət elmi təşkilatı

olduğunu nəzərə almaqla Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası adlandırılması qərara alınmışdır” (85).

1993-cü il fevralın 26-sı tarixi Heydər Əliyevin milli lider və əsl vətəndaş təəssübkeşliyi ilə Xocalı soyqırımını günü kimi qəbul olunmuşdur. Həmçinin Heydər Əliyevin 25 fevral 1997-ci il verdiyi № 498 Qərarla, hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan olunmuşdur.

Eləcə də Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə 31 mart Azərbaycanlıların soyqırımını günü kimi qeyd olunur.

Milli lider Heydər Əliyev 1998-ci il mayın 22-də imzaladığı Sərəncamla iyunun 26-sı Azərbaycan Silahlı Qüvvələri günü elan edilib.

1995-ci il noyabrın 12-də referendumda qəbul edilib və 1995-ci il noyabrın 27-də qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının xalqın yaddaşında əbədiyaşarlıq qazanması üçün 12 noyabr Azərbaycan Respublikası Konstitusiya gününün, 17 noyabr Milli Dirçəliş gününün təsis olunması, hadisələri də Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu siyasəti və Milli öndərlik missiyası sırasındadır.

Bu tarixi hadisələrdən biri də Heydər Əliyevin 1991-ci il dekabrın 16-da Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olarkən 31 dekabrın dünya azərbaycanlılarının birliyi məqsədilə Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik Günü kimi qeyd olunmasını təklif etməsi ilə bağlıdır. Yüksək qanunvericilik qurumunun – Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin 6 bənddən ibarət qərar qəbul etməsi ilə Heydər Əliyevin 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik Günü elan olunması və hər il bayram edilməsi, bayramın Azərbaycanda rəsmi qeyd edilməsi əsaslandırılmışdır.

Qanlı 20 Yanvar faciəsinə də məhz Heydər Əliyevin xüsusi diqqəti və təşəbbüsü sayəsində 1994-cü il martın 29-da Milli Məclisi

sin “Azərbaycanda vüsət tapmış milli azadlıq hərəkatını boğmaq, demokratik və suveren bir dövlət yaratmaq amalı ilə ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli məənliyini alçaltmaq və belə bir yola qədam qoyan hər hansı xalqa sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədilə 1990-cı il yanvarın 20-də Sovet Silahlı Qüvvələrinin Bakı şəhərinə və respublikanın bir neçə rayonuna yeridilməsi, nəticədə haqq və ədalətin müdafiəsi naminə küçələrə çıxmış silahsız adamların qəddarcasına qətlə yetirilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı totalitar kommunist rejimi tərəfindən hərbi təcavüz və cinayət kimi qiymətləndirilsin” – məzmunlu qərarında ilk dəfə hüquqi-siyasi qiymət verilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev yaratdığı Yeni Azərbaycan Partiyasının 26 noyabr 2002-ci ildə qeyd olunmuş 10 illik yubiley mərasimində dərinməzmunlu nitqində vətəndaşlıq – dövlət birliyi ideyasından çıxış edərək öz milli lider missiyasını bütövlükdə belə ifadə etmişdir:

“Əziz dostlar, siz bilirsiniz, məni yaşadan, məni siyasi uzunömürlü edən ən əsas amil odur ki, mən həmişə xalqın dəstəyinə arxalanmışam. Bəli, əgər 1993-cü ildə, o ağır dövrdə xalqın dəstəyi olmasaydı, mən Naxçıvandan Bakıya gələ bilməzdim. Əgər o vaxt xalqın dəstəyi olmasaydı, mən silahsız, heç nəsiz onların – azğınlaşmış terrorçu qrupların, silahlı dəstələrin, separatçıların, Azərbaycanı dağıdanların öhdəsindən gələ bilməzdim. Siz 1994-cü ilin oktyabr ayının 4-nü xatırlayın. Bəli, artıq ayağa qalxmışdılar, bizim hakimiyyəti boğurdular. Televiziya ilə mənim xalqa müraciətim gecə vaxtı iki saat içərisində yüz minlərlə insanı Prezident sarayının qarşısına topladı. Bax, o xalqın dəstəyi ilə mən çevriliş cəhdinin qarşısını aldım. O xalqın dəstəyi ilə 1995-ci ilin mart ayında mən o çevriliş cəhdinin qarşısını aldım. O xalqın dəstəyi ilə terroristlərin qarşısını ala bildim. Mən bu gün də xalqla bir yerdəyəm. Mənim həyatımın mənası xalqa xidmət etməkdir. Mən çox xoşbəxtəm ki, xalq da bunu qiymətləndirir, mənə lazımi qədər dəstək verir” (125).

Bu misalların sayını artırıdığca artırmaq mümkündür. Beləcə, xalqının, millətinin tarixi və müasir günləri ilə daim maraqlanan, hər hadisəni dəyərləndirən Heydər Əliyevin vətəndaşlıq hisslərini tamamlayan “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” – kəlamı və ondan ucalan böyük Azərbaycançılıq ideyası Ulu öndəri ömrünün sonuna kimi müşayiət etdi.

Hec də təsadüfi deyil ki, Ulu öndər fiziki ömrünün axırlarında xalq ruhu-milli ideya irsimizin mahir söz ustadı, “Vətən mənə oğul desə nə dərdim, mamır olub qayasında bitərdim” – deyib vətəni, azərbaycançılığı zirvələrə ucaldan Məmməd Arazı yada salmış, onun 50 illik yubileyinə təbrik məktubu yollamışdır. Əsas məsələ, Heydər Əliyev 13 oktyabr 2003-cü ilə kimi bir təqvim zamanında həmişəki kimi milli lider platformasından çıxış etmiş, şairin yaradıcılığını məhz tarix-ənənə kontekstindən təhlil edib yüksək qiymətləndirmişdir. Bu təbrik məktubunda cəmlənən fikirlər onun xalqımızın əsl milli lideri – Ulu öndəri olduğunu bir daha və qeydşərtsiz təsdiqləyir. Tanış olaq: “Hörmətli Məmməd Araz! Sizi – müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsini anadan olmağınızın 70 illiyi münasibətilə səmimi-qəlbdən təbrik edirəm. Zamanın ağır sınaqlarından çıxmış Azərbaycan poeziya sənətinin zəngin ənənələrini müstəqillik dövründə də qoruyub saxlayan və yaşadan ədəbi nəslin nümayəndələri sırasında sizin adınız həmişə böyük ehtiramla çəkilir. Xalq ruhuna dərin bağlılığı sayəsində Azərbaycan şeirinin mühüm hadisəsinə çevrilən yarıməsrlik irsiniz sizə geniş ümumxalq məhəbbəti qazandırmışdır. Özünəməxsus bədii üslubu ilə dövrümüzün canlı poetik salnaməsini yaradan və uğurlu misraları dillər əzbərinə çevrilən əsərlərinizin başlıca mövzusu vətənpərvərlik ideyalarının tərənnümü, milli özünüdərkə çağırışdan ibarətdir. İnsanı, həyatı, təbiəti məhəbbətlə təsvir edən, oxucunu düşündürən və bədii sözün gücünə inandıran Şair kimi, sizin yüksək poetik ilhamla yaratdığınız dərin fəlsəfi məzmunlu əsərlərdə Azərbaycan xalqının tarixi keçmişi, milli-mənəvi dəyərləri, ümumbəşəri

fikirlər geniş əks olunmuşdur. Xalqın azadlıq arzusunu ədəbiyyatımızın böyük idealına çevirərək, onu yüksəklərə qaldıran əzəmətli poeziyanız vətən sevgisi, vətəndaşlıq amalı ilə səciyyələnilir. ...Dövrümüzün sənət zirvəsinə yüksələn poeziyanız müstəqil Azərbaycanımızın bundan sonra da neçə-neçə nəslinə mənəvi saflıq və vətənpərvərlik ruhunun aşılması işində əvəzsiz mənbələrdən biri olacaqdır. Sizə cansağlığı, xoşbəxtlik və yeni uğurlar arzu edirəm” (126).

Göründüyü kimi bu təbrik məktubundakı fikirlərin şərh olunduğu cümlələrin hər birində millilik, ənənə, tarixi keçmişimiz, vətən, milli-mənəvi dəyərlərimiz, xalqımızın milli azadlıq mübarizəsi, deməli Azərbaycan və Azərbaycançılıq ideyası dolğun şəkildə əks olunmuşdur və bu özünəməxsusluq Heydər Əliyevin Ulu öndərlik missiyasına ömrünün sonuna kimi sadıq qaldığını təsdiqləyir.

Nəhayət, Heydər Əliyevin əziz xalqına, həmvətənlərinə, bir milli ideyada yumruq kimi birləşməyi nəsihət-vəsiyyəti etdiyi Azərbaycanlılara Son Müraciəti onun Ulu öndərlik missiyasını layiqincə və hətta politologiya nəzəriyyəçilərinin elmi qənaətlərinə uyğun olaraq və bütünlüklə tamamladığını aydın şəkildə ifadə edir. Ulu öndərin xalqa bu müraciəti “Heydər Əliyev siyasətində milli və bəşəri amillərin əbədiyaşarılıq meyarları” yarımfəslində və həmçinin yarımfəslin “Ulu öndərlik” missiyası bölməsindəki təhlil və qiymətləndirmələr üçün xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd edək ki, bu tarixi müraciət ilk baxışda Ulu öndərin xalqı qarşısında Hesabatı kimi diqqəti cəlb edir və ciddi düşündürür. Xalqının milli lideri şəərəfli missiyasına doğru 34 illik böyük, keşməkeşli və mənalı yol gəlmiş Heydər Əliyev bu illəri xalqı ilə birlik, həmrəylik mahiyyətində dəyərləndirir. Həmin qiymətli düşüncələri Ulu öndərlik missiyası baxımından nəzərdən keçirməyi zəruri hesab edirik.

“Əziz həmvətənlər, hörmətli Azərbaycan vətəndaşları! Bu günlərdə mənim Azərbaycan Respublikasına bütövlükdə rəhbərliyimin 34, müstəqil Azərbaycan dövlətinə Prezident kimi rəhbərliyimin isə

10 ili tamam olur. Bu illərdə istər bir azərbaycanlı, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, istərsə də onun rəhbəri, Prezidenti kimi mənim həyat amalım yalnız Sizə – bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, məənəvi inkişafına xidmət olmuşdur. Bu yolda bütün gücümü və iradəmi yalnız müdrik və qədərbilən xalqımdan almışam. Ən çətin anlarda, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə yalnız və yalnız xalqıma arxalanmışam. Bu da məənə dözüüm, iradə verib və bütün uğurlarımı təmin edib. Azərbaycan xalqı dünyanın ən qabaqcıl xalqları sırasında öz layiqli yerini tutub” (91).

Hər kəlməsindən həqiqət ucalan “Xalqa Müraciət” Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğunun əsl tarix salnaməsi olması ilə də əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Azərbaycan xalqına müraciət adlanan bu tarixi sənəddə müstəqil respublikanın uğur və nailiyyətləri hər bir istiqamət üzrə təhlil olunur, problemlər, onların həlli yolları göstərilir. Bu isə, müraciətdə aydın şəkildə ifadə olunduğu kimi müdrik liderin Azərbaycan dövlətinin hələ çox-çox illər sonrakı taleyini də düşündüyünü göstərir. Aşağıdakı iqtibasda cəmlənmiş Ulu öndər düşüncəsindən qopan fikirlər bunu əks etdirir:

“Müstəqil dövlətimiz bu gün dünya ölkələrinin ən qabaqcıl təcrübələrindən və dəyərlərindən bəhrələnərək inkişaf edir. Demokratik cəmiyyət, hüquqi dövlət, insan və vətəndaş maraqlarının aliliyi, siyasi plüralizm prinsiplərini rəhbər tutaraq, Azərbaycan Avropanın və dünyanın ən qabaqcıl, qüdrətli dövlətləri ilə çiyin-çiyinə fəaliyyət göstərir. Ölkəmiz beynəlxalq aləmdə öz layiqli yerini tutub. İndi dünyanın, regionun və bizi əhatə edən xarici aləmin əsas strateji və global məsələləri bizim rəyimiz, mənaflərimiz nəzərə alınmadan həll edilmir. Bizi tanıyırlar, qəbul edirlər və əsas məsələlərdə bizimlə hesablaşırlar” (91).

“Həç bir ölkə, ən böyük bir ölkə də yalnız öz çərçivəsində iqtisadiyyatını lazımi səviyyədə inkişaf etdirə bilməz”, “İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir” – deyən və bunu əməli siyasi

fəaliyyətində təsdiq edən Ulu öndər Heydər Əliyev xalqı qarşısında sanki növbəti nitqində – son müraciətində öz müdrik, peşəkar, həmişənin xarizmalı lider səriştəsi ilə qurub yaratdığı gənc, müstəqil dövlətin iqtisadi bünövrəsi, inkişafı və qarşıda gözləyən işlər haqqında fikirlərini paylaşır:

“Azərbaycanın iqtisadi həyatı yenidən qurulur, yüksək dinamizmlə dirçəlir və inkişaf edir. Ölkə iqtisadiyyatına daxili və xarici kapital qoyuluşu ildən-ilə artır, aqrar sahə, yeyinti və yüngül sənayesi modernləşir, iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun payı yüksəlir, mənatın sabitliyi qorunur, valyuta ehtiyatları artır, yeni-yeni yüksək məaşı iş yerləri açılır. Bütün bunlar 1994-cü ildən başlayaraq həyata keçirilən yeni neft və iqtisadi inkişaf strategiyasının nəticəsidir. Mən əminəm ki, biz belə davam etsək, qarşıdan gələn bir neçə ildə Azərbaycanda nə bir işsizə, nə bir kasıb insana rast gəlinəcəkdir. Maaşlar, təqaüdlər və insanların ümumi gəlirləri yüksələn sürətlə artacaq” (91).

Ana Vətən, müqəddəs torpaq, işğal altında olan Dağlıq Qarabağ ərazilərimiz Heydər Əliyevin həyat əməli olduğundan Azərbaycan xalqına son Müraciətində də əsas ideyalardan birini təşkil edir. Ulu öndər ən mürəkkəb problem, həllinə böyük əmək sərf etdiyi, nəcə dəyərlər çözülməsi üçün canını qoyduğu Dağlıq Qarabağ haqqında həqiqətləri belə şərh edir: “1988-ci ildə ermənilərin Dağlıq Qarabağda başladıkları avantürist millətçi separatizminin qarşısı Azərbaycan rəhbərliyinin qətiyyətsizliyi üzündən vaxtında alınmadı. 1990-1993-cü illərdə respublikamızda yaranmış siyasi və hakimiyyət böhranından, iradəsizlik və qarmaqarışıqlıqdan istifadə edən Ermənistan ordusu Azərbaycanın torpaqlarını işğal etdi, bir milyondan çox soydaşımızı qaçqın və köçkün vəziyyətinə saldı. Daxildə ölkə vətəndaşları bir-birinə qarşı silahlı toqquşmaya, qarşıdurmaya təhrik edildi, dövlətimizi və dövlətçiliyimizi məhv etməyə, dağıtmağa nə qədər səylər göstərildi. Biz bütün bunların qarşısını aldığımız. Lakin xaos və anarxiya dövründə Azərbaycanın pozulmuş ərazi bütövlüyünü, qaçqın və köçkünlərin öz yurd-yuvasına qaytarılması problemini hə-

lə də həll edə bilməmişik. Mən əminəm ki, biz bu məsələni də mütləq həll edəcəyik” (91).

Ulu öndərin ifadə yozumu, məna çalarları baxımından şəiriyət dolu bu müraciətdə yuxarıdakı iqtibasdakı fikirlər belə bir qəti qərarla tamamlanır: “Yalnız milli birliyə, ictimai-siyasi sabitliyə malik, iqtisadiyyatı dinamik inkişaf edən, güclü dövlət təsisatları olan demokratik və vətəndaş cəmiyyətinə əsaslanan müstəqil dövlətlə hər şeyi, o cümlədən ərəzi bütövlüyü və digər məsələləri həll etmək olar. Əminəm ki, bu məhz belə də olacaq” (91).

Dövlət quruculuğunun əsas şərtləri, sınaq olmuş əsasları, həmçinin milli liderin məqsəd və vəzifələri kimi də mühüm əhəmiyyət, eyni zamanda aktualıq kəsb edir.

Əlbəttə, sərhədlərimizin bərpası, işğal olunmuş ərazilərimizin geri alınması üçün ilk növbədə hərbi qüdrətimizin, yəni milli ordumuzun həm hərbi texnika, həm təcrübəli kadrlarla gücləndirilməsi zəruri idi. Heydər Əliyev bu sahənin gələcəkdə inkişafına inamını, əminliyini “Dövlətimiz getdikcə öz müdafiə qabiliyyətini artırır, hərbi cəhətdən güclənir. Milli ordumuz qabaqcıl təcrübə və texnologiyalara yiyələnir, gənclərimiz həvəslə xidmətə gedirlər” – (91, kimi ifadə edirdi. Ulu öndərin Ordu haqqında dərin düşüncələrində də ümumi idarəçilik konsepsiyasında öndə dayanan-birlik, həmrəylik prinsipi “Xalqla ordunun birliyi həm xalqın qüdrətini artırır, həm də ordunu daha qüvvətli edir” – ideyasında irəli sürülmüşdür.

Bütün bu geniş təhlil və qiymətləndirmələr nəhəng milli Liderin xalqı və dövləti qarşısında tarixi misilsiz xidmətlərini necə böyük əzmlə həyata keçirmiş olduğunu da əks etdirir. Eyni zamanda yenə milli lider xalqa xitabən “Siz bunları çox yaxşı bilirsiniz” –, deyə kütlə ilə fərd-lider münasibətlərindəki birliyi vurğulayır: “Bütün bunlar asan başa gəlməmişdir. Keçən dövrdə biz sizinlə birlikdə həm daxildən, həm də xaricdən qaynaqlanan nə qədər təhlükəli irticanın, təxribatın və digər antiəzərbaycan aksiyalarının qarşısını al-

mışıq, nə qədər çətinliklərə sinə gərmişik. Siz bunları çox yaxşı bilirsiniz” (91).

Ulu öndər müraciətdə bundan sonra sanki xalq və dövlət qarşısında imtahan verirmiş kimi bir-bir həyata keçirilmiş quruculuq işlərinin istiqamətlərini şərh edir. Bu siyasi proqramın sistemli bölmələrində hər bir dövlətin mövcudluğunun ilkin şərti-siyasi sabitlik, onun əsası olan milli birlik, bunun üçün isə ali şərt - qanunların gücü önə çəkilərək dəyərləndirilir və arzulanana nail olunması diqqətə çatdırılır. Daha sonra mühüm amil – iqtisadiyyat və üçüncüsü, “Azərbaycan xalqının istək və arzularının ifadəsi olan, özünün bütün müvafiq təsisatlarına malik güclü, demokratik dövlətimizi qura bilmişik, onun müstəqilliyinin dönməzliyini təmin etmişik (91) – iqtibasından ucalan ideyalar maarifləndirmə süzgecindən keçirilərək yaddaşlara və habelə tarixin arxivinə, milli-mədəni miras “fonduna” istiqamətləndirilir.

Elmi-objektiv qənaətimizdən çıxış edərək göstərməliyik ki, xalqımızın tarixi şəxsiyyəti Heydər Əliyevin bu müraciətdə yer almış və indi, bu məqamda təhlil edəcəyimiz fikirləri yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz, yəni onun əvvəllər, onillər boyu bizə məlum olan, eşidib, bəhrələndiyimiz nitqlərində irəli sürdüyü, sistemləşmiş siyasətinə güclü, ahəngdar bir yekun olaraq düşündürür.

Belə ki, bu yekun hissə, nəticə, “nöqtə”, “nida” mənasında sonluq deyil. Buradaca dünya siyasətşünaslığının xarizmalı lider tipinin mühüm prinsiplərindən olan bir şərti yada salmaq yerinə düşər. Xarizmalı liderlər “Davamçılarını öyrədirlər, yetişdirirlər, müdafiə edirlər və eyni zamanda öz zəfərlərini paylaşırlar” (243). Biz bu nöqtəyi-nəzərdən deyərək bilirik ki, Ulu öndərin Xalqa Müraciətindəki nəticə hissəsi onun davamçısını təqdim etmək və məqsədə doğru hərəkətdə son nöqtə deyil, nikbin şəkildə estafetin ötürülməsi, deməli öz yolunun davamı, başqa bir tərəfdən tamamlanmalı böyük məqsədlərə doğru əsl yenilənmə-başlanğıc mahiyyətində sırf siyasi-nəzəri mövqedən bir qərar idi.

Ulu öndərin xalqına öz milli lider və onun əsas qayəsi-böyük vətəndaşlıq missiyasını başa vurmasını ifadə edən müdrik düşüncələri dediklərimizi əyani surətdə təsdiqləyir: “Mən öz mənalı həyatımın düz 60 ilini xalqımın bu günü və sabahı ilə yaşamışam. Bunun son on ili müstəqil Azərbaycan dövlətinə xidmətdə keçib. Bu sahədə görülən işlər sizə məlumdur, lakin mənim hələ tamamlanmamış çox perspektivli planlarım var. Son vaxtlar səhhətimdə yaranan bəzi problemlər mənə imkan vermir ki, bütün bu başladığımı, nəticələrini aydın gördüyüm işləri tamamlayım. Buna baxmayaraq, 2003-cü ilin 15 oktyabrında keçiriləcək prezident seçkilərində iştirak etmək üçün mənim də namizədliyim irəli sürülüb və qeydiyyatda alınıb” (91).

Müraciətdə bundan sonra nikbin sonluqla davam edən fikirlərdə Ulu öndərin xalqla birliyi, qarşılıqlı həmrəyliyin qiymətləndirilməsi ilə tanış oluruq. Bu cümlələr, bu qiymətləndirmə Heydər Əliyev xarakterinin aydın ifadəsi kimi tam yerində və gözlənilən məzmunudur.

İndi isə Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqa müraciətindəki nikbin, məmnun yekun hissə ilə tanış olmaq üçün aşağıdakı iqtibasa diqqət edək:

“Yüz minlərlə insan seçki kampaniyasına qoşularaq mənim təbliğatımı aparır. Fərsətdən istifadə edərək bu insanlara, namizədliyimi irəli sürən və dəstəkləyən Yeni Azərbaycan Partiyasının bütün üzvlərinə, digər ictimai-siyasi təşkilatların nümayəndələrinə, elm, təhsil və mədəniyyət xadimlərinə, ziyalılara və mənə dəslək verən bütün Azərbaycan xalqına dərin təşəkkürümü bildirirəm. Ümidvaram ki, tezliklə səhhətimi bərpa edərək Vətənə dönəcəm, xalqımla yenidən birlikdə olacağam. İndi isə öz namizədliyimi İlham Əliyevin xeyrinə geri götürürəm” (91).

İlham Əliyev. Xalq onu təkcə Ulu öndərin əsl varisi kimi deyil, mənəvi siyasi varis kimi də onillər idi tanıyırdı.

Heydər Əliyevin xalqının övladlarının daha bilikli, peşəkar mü-təxəssislər kimi yetişməsi məqsədi ilə yüzlərlə gənci Rusiyanın ən

tanınmış ali məktəblərinə yolladığı illərdə İlham Əliyev də biliyini Moskvanın o dövrdə ən nüfuzlu ali məktəbi – Moskva Dövlət Bey-nəlxalq Münasibətlər İnstitutunda sınaq, imtahanları müvəffəqiyyətə verərək bu ali məktəbə daxil olmuşdu.

İlham Əliyev 1990-cı il, Qanlı 20 yanvar hadisələrinə ilk etiraz edən Heydər Əliyev ailəsinin üzvü olaraq Moskvadakı Azərbaycan nümayəndəliyi önündə həmvətənlərimizlə birlikdə məhv edilmiş, yaralanmış vətəndaşlarımızın harayına gəlmişdi.

İlham Əliyev peşəkar, savadlı, əsl rəhbər cəhətlərinə və o cümlədən xalqının səsinə səs verdiyi üçün keçmiş SSRİ rəhbəri M.Qorbaçovun qəzəbinə gəlmiş Heydər Əliyevin övladı kimi Moskva Dövlət Universitetində müəllim peşəsindən kənarlaşdırılmışdı. Mürəkkəb vəziyyətlərlə, əziyyətlərlə üzbəüz qalmış ailəsinə ən çətin və həyatı boyu məşğul olmadığı iqtisadi yönlü sahələrdə çalışmaqda dəstək olmuşdu. Beynəlxalq iqtisadiyyatı, əməkdaşlıq bacarığını dünya şöhrətli siyasətçi atasından əxz edən İlham Əliyev 1991-1994-cü illərdə artıq liderliyə doğru ilk inamlı addımlarını ataraq özəl sektorlara rəhbərlik etmişdi.

İlham Əliyev Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Azərbaycan xalqının böyük arzusu və tələbi ilə müstəqil Azərbaycan dövlətinin rəhbərliyinə gətirildiyi, respublikanın prezidenti seçildiyi ilk vaxtlardan – 1994-2003-cü illərdə (2003-cü il, avqust ayına kimi) Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti, birinci vitse-prezidenti yüksək vəzifələrində çalışmışdır, eyni zamanda ölkənin neft siyasətinin fundamental inkişaf strategiyasının geosiyasi kontekstdə elmi cəhətdən sistemləşdirilməsində xeyli yaxından iştirak etmişdir.

Heydər Əliyevin Xalqa Müraciətində “İndi isə öz namizədliyimi İlham Əliyevin xeyrinə geri götürürəm” – deyib lider davamçısı olaraq irəli sürdüyü İlham Əliyev 1995-ci və 2000-ci illərdə birinci çağırış – Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə deputat seçilmiş, 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə tə-

yin edilənədək xalqa millət vəkili səlahiyyətləri ilə xidmət göstərmişdir. İlham Əliyev bu müddətdə 2001-2003-cü illərdə Avropa Şurası Parlament Assambleyasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin nümayəndə heyətinin rəhbəri, habelə, 2003-cü ilin yanvarında AŞPA sədrinin müavini olmuşdur. O, eyni zamanda 1997-ci ildən Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti, Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin ali ordenli fəxri şəxs olaraq müstəqil Respublikamızın cəsur idmançıların əsl himayədarı, mənəvi hamisidir.

İlham Əliyev Siyasi fəaliyyətlə də ciddi məşğul olan və habelə siyasi elmlər doktoru dərəcəsinə bir peşəkar kimi Ulu öndər Heydər Əliyevin yaratdığı Yeni Azərbaycan Partiyasının 1999-cü ildə sədrinin müavini, 2001-ci ildə sədrin birinci müavini seçilmişdir.

Bütün bu sadalanan şəxsiyyət və fəaliyyət dəlilləri təsdiq edir ki, Ulu öndər Heydər Əliyev öz namizədliyini lider xüsusiyyətlərinə malik ölkənin etibar olunmalı layiqli vətəndaşının xeyrinə geri götürür. Bununla bərabər, yuxarıda qeyd olunan bioqrafik göstəricilər deməyə əsas verir ki, bütün xarizmalı liderlər kimi Heydər Əliyev də xeyli əvvəldən davamçısını yetişdirməklə öz üzərinə düşən vəzifəni məsuliyyətlə yerinə yetirmişdir və burada sadə yanaşma ilə həqiqi varislərdən tamamilə ayrı bir əsas- davamçı, varis məsələsi önəm kəsb edir.

Biz monoqrafiyanın “Heydər Əliyev siyasəti və Milli Lider fenomeni” yarımfaslında, xüsusilə də burada **“Xarizmalı Lider-qeyri-adi siyasi təsir qüvvəsi”** bölməsində siyasi varislik məsələsinin siyasi nəzəriyyədə təsdiqlənməsi və onun Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi hakimiyyəti əsasında bir daha elmi təcrübədən çıxması məsələlərini təhlil etmişdik və eləcə də bu problemin aktuallığının Heydər Əliyevin siyasi varisi cənab İlham Əliyevin dövlət rəhbəri fəaliyyətində öyrənilməsinin elmi əhəmiyyətini göstərmişdik.

Bu yarımfasılda “Ulu öndərlik missiyası” bölümündə yeri gəlmişkən biz akademik Ramiz Mehdiyevin aşağıdakı iqtibasda cəmlənmiş düşüncələri ilə diqqəti bir daha siyasi varisliyin mühüm poli-

toloji əsaslarına yönəltmək istəyirik: “Alman sosioloqu Maks Veber peşə seçimi olaraq siyasətçilər və siyasət barədə düşüncələrində təkcə iradəni, ağılı, ehtirası, borc hissini, xarakteri deyil, həm də fəhmi, “reallıqların təsirinə daxili mütəşəkkilliklə və sakitliklə uyğunlaşma bacarığı”nı “siyasətçinin həlledici psixoloji keyfiyyəti” hesab edirdi. Axı məhz real vəziyyətə xüsusi hisslə nüfuz etmək bacarığı dövlət idarəçiliyi strategiyasının işlənilib hazırlanmasına və lazımı anda düzgün qərar qəbul olunmasına kömək edir. Bu cür siyasətçilər həmişə öz diqqətini siyasətçinin əsas və real silahdaşı olan cəmiyyətə yönəldərək, onu yeni siyasi məkana cəlb edir və formalaşmış siyasi xəttin varisliyinə müsbət təsir göstərirlər” (149).

Məhz buradan da çıxış edib deyə bilərik ki, Azərbaycan tarixinin XX əsr mərhələsinin görkəmli şəxsiyyəti, nəhəng siyasətçi, Ulu öndər kimi ən nüfuzlu adı ləyaqətlə qazanmış və şərəflə daşıyan, 1993-2003-cü illərdə müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olmuş Heydər Əliyevin 01.10.2003-cü il tarixli Azərbaycan xalqına müraciətində son cümlələrdə ifadə olunmuş dərin mənə və həyatı mahiyyət kəsb edən, həmçinin tarixi yüklü Qərarı – “varislik ideyası” ilə bağlı milli lider çağırışı əsl mənada dünya siyasi təcrübəsinin yaratmış olduğu Xarizmalı liderlik nəzəriyyəsinin əsas prinsiplərini təbii və qanunauyğunluqla tamamlayır. O deyir: “Üzümü sizə – həmvətənlilərimə tutaraq, qarşıdan gələn prezident seçkilərində prezidentliyə namizəd, mənim siyasi varisim, Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin I müavini İlham Əliyevi dəstəkləməyə çağırıram. O, yüksək intellektual, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızı ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızı firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim tələyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa

catdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm” (91).

1969-2003-cü illər ərzində, yəni 34 il yüzlərlə mütəxəssisə həyat və peşə yollarında “yaşıl işıq” yandırılmış, “xeyir-dua” vermiş, ömrünü Azərbaycan adlanan müqəddəs ana Vətənə həsr etmiş həyatında, şəcərə izlərində, hətta rəqəmlər üzərindən belə qeyri-adi, ilahi əlamətlər, xarizmə işarələri “oxunan” Ulu öndər Heydər Əliyev bu Müraciətlə Yer kürəsindəki öz fiziki varlıq zamanında son Ulu öndərlik missiyasını yerinə yetirib əbədiyyətə doğru yönəlmişdi.

Monoqrafiyanın “Heydər Əliyev siyasətində milli və bəşəri amillərin əbədiyaşarlılıq meyarları” yarımfaslinin “Ulu öndərlik missiyası” bölməsində biz Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi idarəçiliyinin ən mühüm istiqamətlərinin ali məqsəd və yüksək amalda birləşməsinin, sistem halında inkişaf etdirilməsinin şahidi olduq.

Araşdırmalar, geniş təhlillərlə görkəmli siyasətçi, milli lider Heydər Əliyevin müdrik siyasətlə qurduğu yeni, müstəqil, demokratik respublikanın quruculuq işlərini öz siyasi varisinə politoloji nəzəri prinsiplərlə ötürdüyünü müəyyən etdik.

Tarixi şəxsiyyət, böyük milli lider Heydər Əliyevin Ulu öndərlik missiyasının bu son nikbin yekun sonluğunun nəticələrinin öyrənilməsi də milli lider, milli ideya, vətəndaşlıq-mənaəviyyət fəlsəfi əxlaq konsepsiyasının elmi nöqteyi-nəzərdən dəyərləndirilməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Görkəmli dövlət xadimi, milli siyasi-fəlsəfi elmi irsin əvəzsiz tədqiqatçısı akademik Ramiz Mehdiyevin aşağıdakı iqtibasdakı fikirləri öz dərin və dəqiq qiymət konturları ilə bir daha Heydər Əliyev siyasi mirasının diqqətlə öyrənilib, əxz olunması, o cümlədən siyasi idarəetmədə, bütövlükdə dövlət quruculuğunda tətbiqinin ləbüdlüyü məsələsini gündəmə gətirir: “Buna görədir ki, həyata keçirilən siyasətin nəticələri, ayrıca dövlətin uğurlar tarixinə çevriləndə sanki möcüzə baş verir. Milli lider həyatdan getsə də, onun siyasi xətti institusionallaşır- siyasi idarəçilik nəzəriyyəsinə, alternativli ol-

mayan dövlətçilik fəlsəfəsinə, milli quruculuğun nəzəriyyə və təcrübəsinə çevrilir. Daha dəqiq deyilsə, “əbədiyaşar milli quruculuq elmi” zirvəsinə yüksəlir. Hər gələcək nəsəl yəni yenidən və yenidən bu siyasi irsi öyrənməli olur. Onların həyatda ən böyük nailiyyəti kimi yeni dövlətçilik, müstəqil respublika, yeni Konstitusiya, əvvəlki heç bir idarəçilik formasına bənzəməyən milli quruculuq yolunun siyasi fəlsəfəsi sonrakı nəsillərə nemət və irs kimi qalır” (151).

Bu baxımdan yarımfaslin növbəti, “İnamın təsdiqi” bölməsində tədqiqat obyektimiz Ulu öndər Heydər Əliyevin həqiqi və siyasi varisi, dünya şöhrətli, müdrik siyasətçinin “O, yüksək intellektual, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir” – kimi yüksək qiymətləndirdiyi və “Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm” – deyə böyük memarı olduğu müstəqil Azərbaycan dövlətini etibar etdiyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyevin dinamik fəaliyyəti olacaqdır.

b) İnamın təsdiqi

Qlobal dünya hakimlərinin Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz regionunda əhəmiyyətli gücə malik ölkələr sırasında xüsusi önəm verdikləri Azərbaycan Respublikasının geosiyasi, geoiqtisadi inkişaf dinamikası kimi tarixi minilliklərə söykənən keçmiş mədəniyyət ənənələri, həmçinin müasir qloballaşma şəraitində yaşayan zəngin milli-mənəvi irsi və gələcək nəsillər üçün qorunan identik mirası da dünya ictimaiyyətində ciddi maraq doğurur.

70 il SSRİ tərkibində olmuş, lakin bütün ideoloji təzyiq və təsirlərə baxmayaraq milli simasını hifz etmiş Azərbaycan xalqı ikinci dəfə müstəqilliyinə qovuşduğu 25 il ərzində daha böyük əzmlə tarixi varlığını dəyərləndirməklə dövlət-millət birliyi məqsədlərini həyata keçirməkdədir.

Müstəqil Azərbaycanın Respublikasının daxili və xarici siyasətinin əsas prioritet məsələləri sülh, dostluq, bütün sahələr üzrə əməkdaşlıq, dialoqa şərait prinsipləridir ki, bu tarixi məqsəd və vəzifəni Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin siyasi və həqiqi varisi cənab İlham Əliyev böyük rəsonal-intellektual siyasi idarəçilik gücü, xalqla həmrəylik, dünya ictimai-siyasi düşüncəsinin modern cəmiyyət standartlarına uyğun şəkildə həyata keçirir.

Bu bir həqiqətdir ki, dünyanın diqqət mərkəzində olan Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin qabaqcıl demokratik dövlətlərlə iqtisadi, siyasi və hüquqi münasibətlər qurması, bu müstəvidə dinamik xarakterli fəaliyyət proqramı sistemləşdirməsi nəticəsində xalq-vətəndaş maraqları təmin olunur və milli mənafe – milli dövlətçilik ideyası qorunub inkişaf etdirilir.

Müasir Azərbaycanın dövlət quruculuğunda vətəndaş cəmiyyətinin prinsiplərinin diqqət mərkəzində saxlanması, siyasi sabitlik, iqtisadi, sosial-mədəni rifah hadisələri cənab İlham Əliyevin yeritdiyi siyasətin əsas meyarlarını təşkil edir.

Məlumdur ki, Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının siyasi rəhbərliyinə ikinci dəfə gəldiyi tarixi mərhələdə ölkənin iqtisadi gücü tamamilə zəifləmiş, istehsal sahələrində geniş miqyaslı dağınlıqlıq işsizlər ordusu yaratmış və bununla da insanların sosial vəziyyəti yüksək dərəcədə aşağı düşmüşdü.

Heydər Əliyevin xalqın arzusu və tələbi ilə siyasi hakimiyyətə gəlməsindən sonra qarşıda dayanan dövlət quruculuğu işləri arasında ilk vəzifə iqtisadi-sosial problemləri dərhal həll etmək, yeni iş yerlərinin açılması, xalqın maddi rifahını təmin etmək idi.

“Əsrin müqaviləsi”, “Bakı-Tbilisi-Ceyhan”, ümumilikdə neft siyasəti, “Böyük İpək Yolu” kimi qlobal iqtisadi strateji müqavilələrlə paralel olaraq vətəndaş cəmiyyəti maraqları istiqamətində Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını nəzərdə tutan “Azərbaycan Sahibkarlığının İnkişafı” (1993-1995) Dövlət proqramı,

“Aqrar islahatın əsasları haqqında” və “Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında” qanunlar qəbul olundu.

Bəlliklə, Heydər Əliyev siyasi irsində bu gün aforizmlər, milli liderin müdrik fikirləri məzmununda öyrənilən, dillər əzbəri olan “Heç bir ölkə, ən böyük bir ölkə də yalnız öz çərçivəsində iqtisadiyyatını inkişaf etdirə bilməz”, “Yol-iqtisadiyyat, mədəniyyət, bir sözlə həyat deməkdir” (119), – düşüncələri əslində həmin ilk mərhələnin qlobal gerçəkliyindən yaranmışdı və bu misallardan ucalan ideyalar Ulu öndər Heydər Əliyevin gənc Müstəqil Azərbaycan Respublikasına 10 illik siyasi liderliyi dövründə iqtisadi quruculuq proqramının əsasına dönərək ölkədaxili sosial-iqtisadi inkişaf və xarici dövlətlərlə iqtisadi əlaqələr üçün geniş üfüqlər açdı.

Biz monoqrafiyanın bu yarımfəslinin “İnamın təsdiqi” bölməsindəki təhlillərə Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasət strategiyasını cənab İlham Əliyevin müasir dövrdə uğurla davam etdirməsi məsələlərindən təsadüfi başlamadıq. Çünki Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının cənab İlham Əliyev tərəfindən yüksək peşəkarlıqla həyata keçirilməsi ilk növbədə məhz Ulu öndərin 01.10.2003-cü il tarixli Xalqa Müraciətində əksini tapmış etimadın doğrulmasını təsdiqləyir. İkincisi, ənənənin uğurlu davamını göstərir. Üçüncüsü isə, qazanan uğurlar dövlətin güclənməsinin əsasına, ölkə vətəndaşlarının sosial rifahı, maddi səviyyəsinin yüksəlişinin qarantına çevrilir.

Əlbəttə, hər bir tarixi dövrün inkişaf və problemlər sahəsi və hər bir liderin də ümumi məqsədə doğru öz siyasi idarəçilik yolu vardır. Ulu öndərin tarixi və müasir yaşmada tamamilə doğru və müdrik fikirləri burada xarakterik səslənir: “İlk işə başlayan şəxslərin üzərinə həmişə çox böyük, şərəfli vəzifələr düşür”; “Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirsə, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətin”; “Müstəqillik yolu qədər çətin yol yoxdur” (119).

Akademik Ramiz Mehdiyev cənab İlham Əliyevin Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğu siyasətini məhz Heydər Əliyev ənənələrinə sadiqliklə davam etdirdiyini önə çəkərək ölkəyə rəhbərinin on il – bir dekada müddətdə fəaliyyətini belə qiymətləndirmişdir: “Heydər Əliyev gözəl başa düşürdü ki, siyasi sabitlik, lazımi iqtisadi inkişaf və ictimai əmin-amanlıq olmadan istənilən demokratiyanın ömrü az olacaqdır. Bu siyasəti son 10 ildə davam etdirən Prezident İlham Əliyev milli ənənələri və geosiyasi özəllikləri nəzərə alaraq ölkəni iqtisadi yetkinlikdən demokratik yetkinlik məkanına bacarıqla transformasiya edir. Məhz bu kursun davamı kimi, 2003-cü ildən Azərbaycanda yeni inkişaf strategiyası həyata keçirilir. İlham Əliyevin daxili və xarici siyasəti nəticəsində təxminən son 10 ildə ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatın bütün sahələrində, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda ciddi yeniliklər və uğurlar qazanılmışdır. Bir çox parametrlərinə görə Azərbaycan sürətlə inkişaf edən ölkəyə çevrilmişdir” (151).

Görkəmli alim İlham Əliyev siyasi liderliyi dövründə ölkənin bütün sahələrində əldə edilmiş nailiyyətləri rəqəmlərin dili ilə diqqətə çatdırmaqla bu inkişafı tərəqqi mahiyyətində dəyərləndirərək onu da xüsusilə qeyd etmişdir ki, “Azərbaycan bu gün Cənubi Qafqazda sabitlik və tərəqqi adasıdır. O, gündən-günə inkişaf edir, daha da inamlı olur. Bütün bunlar ölkəni və Azərbaycan cəmiyyətini inkişafın daha yüksək pillələrinə aparır” (165).

Son illərin dünya statistik göstəricilərinə görə cənab İlham Əliyevin iqtisadi siyasəti nəticəsində Azərbaycanın ÜDM-i 7,276 milyard ABŞ dollarından “2016-cı ildə 37,848 milyard ABŞ dollarına qədər qalxmışdır. Prezident İlham Əliyevin iqtisadi siyasət sahəsində 6 mart 2007-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması haqqında”, 20 aprel 2016-cı il tarixli “İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi yaradılması haqqında”, 6 noyabr 2017-ci il tarixli “Azərbaycan Sənaye Korporasiyası” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması haqqında”

imzalamış olduğu Fərmanlar, Prezident İlham Əliyevin 2013-cü ildən başlayaraq bu il də daxil olmaqla 5 il müddətində İsveçrədə təşkil olunan Davos Dünya iqtisadi Forumunda iştirak etməsi onun ölkə iqtisadiyyatını özünün müəyyən etdiyi milli iqtisadiyyat proqramının bu gün və gələcək üçün əsas prioritet istiqamətlərini təmsil edir.

İqtisadi bünövrəsi möhkəm və müasir siyasi prioritetləri güclü olan bütün dövlətlərdə olduğu kimi Azərbaycanda da mədəniyyət, humanitar siyasət, elm, səhiyyə, habelə qadın, ailə, uşaqlar, gənclər, idman siyasəti qabaqcıl ideyalarla zənginləşdirilərək, milli ideya ilə qaynayıb qarışmış mahiyyətdə, yeni, modern məzmununda inkişafının yüksək mərhələsinə yaşayır. Həmçinin Heydər Əliyev siyasi idarəçilik prinsiplərini yaradıcı şüurla davam edirən, ümumi adı dövlət quruculuğu olan bu monolit sistem əldə edilmiş nailiyyətlərin inkişafı, yarımçıq qalmış tarixiyüklü işlərin işə davam etdirilməsi, deməli davamlı uğurlu strategiyanın canlı nümunəsi kimi maraq doğurur, digər tərəfdən “doğrulan inam” fikrini təsdiqləyir.

Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin böyük müdriklik, yüksək siyasi lider peşəkarlığı, həmçinin xarizma keyfiyyətləri ilə müstəqil Azərbaycan dövlətinin rəhbəri, artıq bütün dünyada özünəməxsus rəhbərlik keyfiyyətləri ilə siyasi epoxasını inamla irəli aparan cənab İlham Əliyevə etimadının bütün mahiyyəti ilə doğrulduğundan bəhs etdiyimiz bu məqamda dövlət rəhbərimizin müəllifi olduğu, uğurla həyata keçirdiyi mədəniyyətlərarası dialoq, multikulturalizm siyasətini yada salmaq olmaz.

Məlumdur ki, Heydər Əliyevin tarixi təcrübədə əsaslandığı, siyasi idarəçilikdə tətbiq etdiyi azərbaycançılıq milli ideologiyasından qaynaqlanan və cəmiyyətə Ulu öndərin ayrıca olaraq xüsusi diqqət ayırdığı mədəniyyətlərarası dialoq, habelə tolerantlıq hadisəsi cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi dövlət idarəçilik siyasətində əsas prioritet sahə, proqram layihə – cəmiyyətin yaşam fəlsəfəsi mahiyyətində inkişaf etdirilir.

Tarixi xalqımızın ən qədim əxlaq, din, mədəniyyət hadisəsi, milli-mənəvi dəyərlərimizə bağlı olan milli dövlət və dövlətçilik ideyaları modern cəmiyyət dövründə yeni məzmununda təşəkkül tapdıqca milli siyasətə çevrilməklə daha da güclənərək azərbaycançılıq ideologiyasını formalaşdırdığı kimi bu ideologiya son 10 illik tarixi mərhələdə Azərbaycan Respublikasında dünyəvi və bəşəri dəyərlərə, millətlərarası dialoqa ciddi önəm verən bərabər hüquqlu birgə yaşayış konsepsiyasına çevrilmişdir.

Bunu ilk növbədə dinindən və etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşların bərabərliyini təmin edən Azərbaycan Konstitusiyası, həmçinin Respublikamızın qoşulduğu hüquqi aktlar – BMT-nin “İnsan haqları ümumi deklarasiyası”, Avropa Şurasının “Əsas azadlıqların və hüquqların qorunmasına dair” konvensiyası, BMT-nin “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı”, “Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə İclasın Yekun Aktı”, “ATƏT-in insan meyarları üzrə Konfransının Kopenhagen sənədi”, Avropa Şurasının “Milli azlıqların müdafiəsi üzrə Çərçivə konvensiyası”, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvləri tərəfindən qəbul edilmiş “Milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin hüquqlarının təmin edilməsi üzrə konvensiyası”, bundan başqa Azərbaycan Respublikasının milli siyasətinə həsr olunmuş dövlət sənədi – “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqların, azsaylı xalqların və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dilinin və mədəniyyətinin inkişafına dövlət qayğısı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı dolğun surətdə əks etdirir.

Artıq təsdiqlənib qəbul edilmiş həqiqətdir ki, qədim tarixə malik Azərbaycan müstəqil hüquqi Respublika kimi 25 ildən çox inkişaf tarixində çoxmədəniyyətliyi, tolerantlıq ənənələrinə sadıq qalaraq müxtəlif millətlərin və etnik birliklərin ana dilinə, dini inanclarına hörmətlə yanaşma prinsiplərini uca tutmuş, xalqların bir-birlərinin adət-ənənəsinə, mədəniyyətinə hörmət ruhunda yaşamasının qaranlı olmuştur.

Ləzgilər, avarlar, talışlar, yəhudilər, almanlar, buduqlar, udlar (dünyanın etnik xəritəsində bu xalq yalnız Azərbaycandadır), saxurlar, lahicilər, tatlar, kürdlər və digər xalqlar Azərbaycanda öz dinlərini, dillərini və mədəniyyətlərini yaşatmaqla yerli xalqla qaynayıb qarışmış, ailələr arasında qohumluq telləri yaranmışdır. Bir bayraq altında mehriban münasibətlər zəminində yaşayan müxtəlif millətlərin üzvləri dövlətin bütün imtiyazlarından faydalanmaqla ümumi vətən meyarlarını daşıyırlar. Bu yaşam mühiti heç bir fobiya təhlükəsi yaratmır, əksinə xalqlar, millətlərarası dostluq, birlik, ünsiyyət körpüsünü möhkəmləndirir.

Azərbaycan Respublikası ən global demografiya, miqrasiya problemləri ilə üz-üzə qaldığı, 1 milyon qaçqının qayğısını həll etdiyi dövərdə də çoxmədəniyyətliyə hörmət və məsuliyyət hissini unutmamış, ermənilərin xalqımıza yüzillər boyu qəddar düşmən münasibətdə olmasına baxmayaraq erməni əsilli kütlənin təhlükəsizliyini təmin etmiş, onların dini-mənəvi ənənəsinə bağlı maraqlarını belə diqqətdə saxlamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin multikulturalizm ideyalarına yüksək qiymət verərək bəşərin global mədəniyyət problemlərinin həllində bu həyati mədəniyyət proqramına əsaslanması və onu öz peşəkar siyasətçi, səriştəli Lider qüdrətilə dayanıqlı inkişaf modelinə çevirməsi indi bütün planetə məlum faktdır.

Azərbaycanın dövlət rəhbərinin aşağıdakı iqtibasda öz ifadəsini tapmış dərin məzmunlu fikirləri Müstəqil Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm modelinin məzmun və mahiyyətini dolğunluqla canlandırır: “Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir. Düzdür, bu termin nisbətən yenidir. Ancaq əsrlər boyu Azərbaycanda multi-mədəniyyətli cəmiyyətlər mövcud olub. Xalqlar arasındakı dostluq və həmrəylik bunun bariz nümunəsidir. Biz bu gün də çalışırıq ki, öz təşəbbüsümüzlə regionda və dünyada gedən proseslərə müsbət təsirimizi göstərək” (179).

Azərbaycan ictimai-siyasi fikrində, eləcə də elmi sahələrdə multikulturalizm aktual sahə və mövzu kimi ciddi araşdırma obyektinə çevrilmişdir.

Azərbaycanda Multikulturalizm, Mədəniyyətlərarası dialoq mövzusunda təşkil olunan Beynəlxalq forumlar, onların nəticəsi olaraq ölkəmizin qoşulduğu konvensiyaların müddəalarından irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi ölkəmizin dünyaya integrasiyasını reallaşdırmaqla bərabər, xalqımızın qonaqpərvərlik, qonşuluq, dostluq, qardaşlıq, beləcə ümumbəşəri humanizm hisslərinə bağlı olduğunu əyani surətdə təsdiq edir.

Cənab İlham Əliyevin “Mədəniyyəti ortaq təhlükəsizlik naminə paylaşaq” mövzusunda III Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun rəsmi açılışında xüsusi olaraq vurğuladığı aşağıdakı fikirlər də multikulturalizm ideyalarını cəmiyyətin inkişafının yaşam fəlsəfəsi kimi qəbul etmiş Azərbaycan Respublikasında bu istiqamətdə qazanılmış tarixi və müasir nailiyyətləri aydın ifadə edir: “Bu gün Azərbaycan beynəlxalq ictimaiyyətin nüfuzlu üzvüdür, regional müstəvidə çox müsbət rol oynayır. Bizim təşəbbüslərimiz regional əməkdaşlığın gücləndirilməsinə istiqamətləndirilib. Enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı siyasi və iqtisadi məsələlər diqqət mərkəzindədir. irəli sürdüyümüz təşəbbüs və layihələr regionun həddlərini aşır. Bu layihələr ölkələri və qitələri birləşdirir. Enerji təhlükəsizliyi məsələsinə nəzər saldıqda aydın görünür ki, Azərbaycan burada artıq Avropanın enerji təhlükəsizliyi üçün mühüm rol oynayır. Nəqliyyat infrastrukturuna gəldikdə, biz bu gün tarixi İpək Yolunu bərpa edirik. Asiya və Avropa arasında yeni dəmir yolu əlaqəsini yaradıırıq. Biz təkcə iqtisadi inkişafa və daha təkmil nəqliyyat infrastrukturuna deyil, xalqlararası təmaslara sərmayə yatırırıq. Tarixi İpək Yolu Azərbaycandan keçmişdir. Biz bu gün onu müasir texnologiyaların tətbiqi və qonşu dövlətlərin iştiraki ilə bərpa edirik. İqtisadi və sosial inkişafı ilə bağlı bütün layihələrimiz regional əməkdaşlığı, xalqlar və ölkələr arasında qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirir” (92).

Prezident cənab İlham Əliyevin həmin nitqində ölkəmizin mədəniyyətlərarası dialoq, multikulturalizm əhəmiyyətinə hələ neçə illər əvvəl başlanıldığına və bu tarixyüklü vəzifənin uğurla davam edildiyinə də diqqət yönəltməklə gənc Müstəqil Azərbaycan Respublikasında dünyaya integrasiyanın əhəmiyyətini önə çıxərək göstərmişdir ki, “2008-ci ildə də “Bakı prosesi” bizim təşəbbüsümüzə başlamışdır. Bizim təşəbbüsümüz idi ki, Avropa Şurasının mədəniyyət nazirlərinin iclasına İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının nazirləri dəvət edilsin. Bu, ilk belə hal idi. Çünki Azərbaycan hər iki təşkilata üzv olan azsaylı ölkələrdəndir. Daha sonra – 2009-cu ildə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı mədəniyyət nazirlərinin iclasına Avropa Şurası mədəniyyət nazirləri dəvət edildi. Bunlar bizim təşəbbüslərimiz idi və artıq buna “Bakı prosesi” adı verilib. Bu gün mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoq, multikulturalizmə aid məsələlər “Bakı prosesi”nə daxildir. Biz söylərimizi davam etdirəcəyik və 100-dən artıq dövlətdən olan nümayəndələrin Bakıya səfər edərək bu mühüm məsələləri müzakirə etməsi bizdə məqsədlərimizə nail olmaqla bağlı ruh yüksəkliyi yaradır. Biz dostluq, sülh, tərəfdaşlıq və mədəni müxtəliflik məsələlərinə töhfəmizi verməyə çalışacağıq” (92).

Həç də təsadüfi deyil ki, cənab İlham Əliyev Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq “Azərbaycanda multikulturalizm əhəmiyyətinin qorunub saxlanması, daha da inkişaf etdirilməsi və geniş təbliğ olunması” məqsədi ilə 2016-cı ilin Multikulturalizm ili elan olunması haqqında Sərəncam imzalamışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunun 2016-cı ildə Bakı şəhərində keçirilməsi barədə qərar qəbul etməsi də bəşəri mədəniyyətlərarası dialoq fəlsəfəsi-multikulturalizmə Azərbaycanın xüsusi önəm verməsindən qaynaqlanır.

Azərbaycanın sistemli yaşam fəlsəfəsi-multikulturalizm modelində dünyanın qlobal anti etika və beləcə anti mədəniyyət problemi-nə çevrilmiş islamofobiya qarşı ideyalardan çıxış edən Azərbaycan

Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin “İslam həmrəyliyi”nin bərqərar olmasında Azərbaycanın özünəməxsus mövqeyinin möhkəmləndirilməsini təmin etmək məqsədi ilə” 2017-ci ilin Azərbaycan Respublikasında “İslam həmrəyliyi ili” elan edilməsi haqqında Qərar qəbul etmişdir. Həmin il paytaxtımız Bakı şəhərində keçirilmiş IV İslam Həmrəyliyi Oyunları, 2018-ci ilin tarixi regionumuz Naxçıvan şəhərlərinin İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan olunması rəsmi Azərbaycanın İslam həmrəyliyinə bağlılığını təsdiq edir.

Elmi sahədə islam həmrəyliyi mövzusu uzun illər əvvəldən fundamental elmi tədqiqatlara yol açmışdır. Hazırda humanitar sahənin, xüsusən də ictimai elmlər sahəsinin alimləri Azərbaycanda tarixi minillərə söykənən İslam mədəniyyətinin çox müxtəlif mövzularını tədqiq-təhlil etməkdədirlər.

Məsələn, İslam həmrəyliyi mədəniyyətlərarası dialoqda, multikulturalizm ideyalarının inkişafında rol və əhəmiyyətini əhatə edən mövzuların fəlsəfi kontekstdə işlənməsi ictimai-humanitar elmi fikrin dairəsini genişləndirməkdədir. Respublikada Multikulturalizm Mərkəzi dövlət qurumunun yaradılması, AMEA Fəlsəfə İnstitutunda Multikulturalizm və tolerantlıq fəlsəfəsi şöbəsinin fəaliyyətə başlaması, ölkə boyu geniş miqyaslı mədəni, elmi-kütləvi tədbirlərin keçirilməsi də yeridilən dövlət siyasətində çoxmədəniyyətlik-multikulturalizm modelinin dinamikliyindən xəbər verir.

Azərbaycan vətəndaşlarının məhz islam dini, islam əxlaqı və mədəniyyətinə güclü sahiblik hissi uzun əsrlər boyu qonşuluq, digər xalqların, millətlərin, etnik qrupların vətəndaş hüquqlarına, mənəvi hissələrinə, adət-ənənələrinə qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşamasına şərait yaratmışdır. Bu baxımdan İslam dininin təlqin etdiyi həmrəylik, birlik, sülh, sevgi, dostluq kimi əxlaqi dəyərlər Azərbaycanda hakim hisslər kimi şüurlarda daimi yerə malik olduqlarından hazırkı qloballaşma mərhələsində, ənənəvi dəyərlərin qeyri-ənənəvi dəyərlərlə əvəzlənməsi şəraitində mədəni müxtəliflik probleminin həlli istiqamətində heç bir anlaşılmazlıq, gərginlik müşahidə olunmur.

Bundan başqa Müstəqil Azərbaycan Respublikası İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının, İSESKO-nun, həmçinin müsəlman ölkələrini birləşdirən digər mötəbər qurumların üzvü seçilmişdir. Bu İslam həmrəyliyi bariz nümunəsi 2009-cu ildə İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan olunması ilə də təsdiq olunur.

Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın da mədəniyyətlərarası dialoq – multikulturalizmin inkişafına dəstəyi təkcə ölkəmizdə deyil, bütün dünya miqyasında yüksək dəyərləndirilir.

Mehriban xanım Əliyeva üzv olduğu bu ali rəsmi qurumların məramından irəli gələn mühüm vəzifələri ehtiva edən genişplanlı tədbirlərin təşəbbüskarı kimi çıxış edir və eyni zamanda əməli fəaliyyəti ilə əbədi bəşəri dialoqun möhkəmlənməsinə öz böyük töhfəsini verir.

Təsədüfi deyil ki, Mehriban xanım Əliyevanın mədəniyyətlərarası dialoq və multikulturalizm istiqamətində Azərbaycan muğamının, aşiq yaradıcılığının, kəlağayımızın, Lahic misgərlik məktəbinin, xalçaçılıq sənətinin və s. habelə, Novruz Bayramının UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilməsində əvəzsiz rolu təkcə ölkəmizdə deyil, ən qabaqcıl dövlətlərin diqqət mərkəzindədir və ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva bu sahədə xidmətlərinə görə dəfələrlə nüfuzlu orden və medallara layiq görülmüşdür.

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü, təşkilatçılığı və rəhbərliyi ilə Azərbaycanda və eləcə də dünyanın müxtəlif ölkələrində keçirilən mədəniyyətlərarası dialoq və multikulturalizm tədbirləri xalqımızın həyatında bu bəşəri amilin mühüm və əhəmiyyətli rolunun tarixini yazmaqdadır.

Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva hələ 2006-cı ildə Heydər Əliyev Fondunda “Azərbaycan: sivilizasiyalararası dialoqun keçmişi və bu günü” mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq

xalq konfransda genişməzmunlu çıxış edərək Azərbaycanın mədəniyyətlərarası dialoq-multikulturalizm siyasətini uzaqgörənliklə belə şərh etmişdir: “Məlumdur ki, bu gün bəşəriyyət çox mürəkkəb bir dilemma qarşısındadır. Bu, həm siyasi, həm də elmi müstəvidə olan problemdir. Müasir alimlərin bir qismi sivilizasiyaların toqquşmasından söhbət açır və bunu elmi cəhətdən əsaslandırmağa çalışırlar. Digər mövqedə olan insanlar isə hesab edirlər ki, bizim zəngin müxtəlifliyimiz bəşəriyyətin ən böyük sərvətidir. Onlar dialoqun tərəfdarındırlar və biz bu insanlarla həmfikirik. Belə bir dialoqun reallaşması üçün hər bir ölkədə konkret işlər görülməlidir. Biz çox yaxşı bilirik ki, cəmiyyətdə olan mühit, formalaşan ənənələr insanları bir-birinə qarşı ya düşmən, ya da dost etməyə qadirdir. Bu istiqamətdə ən vacib amillərdən olan təhsil və mədəniyyəti xüsusi qeyd etmək istərdim. Bu gün biz elə bir təhsil sistemi qurmağa çalışmalıyıq ki, müasir dünyada layiqli yaşamağa qadir olan, humanizm və sülh ideyalarına sadıq olan vətəndaş tərbiyə edə bilək” (101).

Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, bir ümumi səma altında birləşən millətlər və xalqların çoxmədəniyyətlik hadisəsi – multikulturalizm Azərbaycan Respublikasında dövlət siyasətinin prioritet konsepsiyası kimi qəbul edilməklə yeni və davamlı yaşam fəlsəfəsi məzmununda irəliyə doğru inamla addımlamaqdadır və bu Azərbaycan multikulturalizm modelinin təntənəsi və təsdiqi kimi tarix və müasirlik baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda Azərbaycan multikulturalizm modeli cəmiyyətin tərəqqi məsələsini həll etməklə bərabər, həm də elmi fikir, metodologiya olaraq gündən yüksək zirvələrə ucalmaqdadır.

Xalqımızın Ulu öndəri Heydər Əliyev 1997-ci il 5 iyul tarixində milli təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bayramının təsis edildiyi gün keçirilmiş tədbirdə demişdir: “Bizim böyük məsuliyyətimiz var. Biz müstəqil Azərbaycan dövləti yaradıırıq və onu elə yaratmalıyıq ki, daim yaşasın, heç bir qüvvə onu heç vaxt heç bir yana əyə bilməsin, heç bir böyük dövlət gəlib bizim, Azər-

baycan xalqının milli azadlığını, müstəqilliyini əlindən ala bilməsin. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bizim üçün ən əziz, ən qiymətli nailiyyətdir və bu nailiyyəti – dövlət müstəqilliyimizi daim qoruyub saxlayacağıq. Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirsə, onun saxlanılması, daimi və əbədi olması bundan da çətinidir” (172).

21 il əvvəl deyilmiş bu fikirlərin əhəmiyyəti, dəyəri məhz onunla ölçülür ki, xalqımızın Ulu öndəri Heydər Əliyevin həqiqi və siyasi varisi və onun xarizmalı lider olaraq öz siyasi sistemini təhvil verdiyi Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət rəhbəri, cənab İlham Əliyev öz üzərinə düşən siyasi varis, davamçı missiyasını şəərəflə, əzmlə, dəyanətlə yerinə yetirir.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev 2003-cü il 31 oktyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra andiçmə mərasimindəki nitqində Heydər Əliyevin 1 oktyabr 2003-cü il tarixində qəbul etdiyi tarixi qərara əməli fəaliyyətlə cavab verəcəyini bəyan edərək, müdrik rəhbərin Azərbaycan dövlətinin rəhbəri vəzifəsinə onu layiq bilməsini ifadə edən inamını-etibarını doğruldacağına söz verərək demişdir: “Mən Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyinə inanıram. Əminəm ki, ölkəmiz bundan sonra da inkişaf edəcək, daha da güclənəcəkdir. Azərbaycanda demokratiya daha da inkişaf edəcək, siyasi plüralizm, söz azadlığı təmin olunacaqdır. Ölkəmiz müasir dövlətə çevriləcəkdir. Bütün bunları etmək üçün Azərbaycanda çox işlər görmək lazımdır. Ancaq bütün bunları həyata keçirmək və Azərbaycanı güdrətli dövlətə çevirmək üçün ən başlıcası, ölkədə Heydər Əliyevin siyasəti davam etdirilməlidir. Bu gün yüksək kürsüdən çıxış edərkən mən Azərbaycan xalqına söz verirəm ki, bu siyasətə sadıq qalacağam, heç vaxt bu yoldan dönməyəcəyəm, Heydər Əliyevin siyasətini davam etdirəcəyəm. Mən bu gün bu yüksək kürsüdən əziz Prezidentimiz cənab Heydər Əliyevə müraciət edərək deyirəm: Əziz Prezident, əsərin olan müasir Azərbaycanı gücləndirəcəyik, zənginləşdirəcəyik, hərtərəfli inki-

şaf etdirəcəyik, Sizin yolunuzla yeni qələbələrə doğru gedəcəyik” (90).

Cənab İlham Əliyev 2008-ci ildə yenidən ölkə prezidenti seçildikdən sonra ötən 5 il müddətində öhdəsinə götürdüyü tarixi və məsuliyyət dolu vəzifəni şərəflə yerinə yetirdiyini sübut edən faktlar, dəlillərlə xalqın önündə növbəti müddətə daha əzmlə işləyəcəyini vəd edərkən müdrik milli lider, xalqımızın Ulu öndəri Heydər Əliyevin ömrünün son aylarında qəbul etdiyi mühüm qərar və dərin inamı bir daha təsdiqlənmiş oldu.

“Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını Öz ətrafında sıx birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər... Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm” (91).

Bəli ! Artıq bu müdrik, uzaqgörən düşüncədən ucalan inam 15 illik heç də qısa olmayan bir müddətdə ölkənin bütün sahələrində dinamik inkişafı ilə və ən yüksək nəticələrlə özünü doğruldur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2018-ci il 18 aprel tarixində Andıçmə mərasimindəki nitqindən gətirəcəyimiz bir iqtibas bunu bir daha xüsusilə dövlət və millət vəhdəti, milli birlik vurğusu ilə təsdiq edir .

“Azərbaycan bu 15 il ərzində uğurla inkişaf edib. Azərbaycan xalqı birlik, həmrəylik nümayiş etdirib. Bizim gələcək fəaliyyətimiz üçün milli ideologiyamız əsas rol oynayır. Azərbaycançılıq məfkurəsi Azərbaycanda tam bərqərar olub, Azərbaycan xalqı vahid milli ideya ətrafında birləşib və ölkəmiz çox uğurla inkişaf edir. Azərbaycanda dinlərarası, millətlərarası münasibətlər nümunəvi xarakter daşıyır. Azərbaycanda bütün xalqların, dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi mehribanlıq şəraitində yaşayır və bundan sonra da yaşayacaqdır. Bizim siyasətimiz və cəmiyyətin istəkləri bu istiqamətdə atılacaq addımları da şərtləndirəcək” (98).

Bütün bu faktlar, dəlillər təsdiq edir ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin ölkədə və dünyada mürəkkəb və gərgin hadisələrin cərəyan etdiyi bir vaxtda sonsuz çətinliklər bahasına qurduğu gənc müstəqil dövlətimiz onun inandığı, etibar etdiyi həqiqi və siyasi varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin yeritdiyi ənənəvi milli meyarlarla, rəşional-hüquqi cəmiyyət ideyaları, təkmilləşmiş modern idarəçilik siyasəti ilə XXI əsrin yeni onilliklərinə doğru əzmlə addımlamaqdadır.

NƏTİCƏ

Hər bir tədqiqat əsərinin meydana çıxmasını mövzunun aktuallığı, tədqiqat işinin yeniliyi, araşdırmada qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələr şərtləndirir. Bu baxımdan millət və dövlət, milli-dövlət, dövlət və vətəndaş əxlaqı, deməli dövlət və vətəndaş cəmiyyəti ideyaları, xalq hüquq və azadlıqları istər siyasi idarəçilik sahəsində, istər elmdə, istər yaşam fəlsəfəsi mahiyyətində tarixlər boyu aktual olduğu üçün “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” mövzusu da bu kontekstdə istisna təşkil etmir və biz əminliklə deyə bilərik ki, geniş bir dövrü əhatə edən zəngin materiallara əsaslanmaqla fəlsəfə elmi istiqamətini zənginləşdirən, Azərbaycanın Ulu öndəri Heydər Əliyev tədqiqatları kitabxanasına əlavə yeni bir layiqli əsər meydana çıxarmağa çalışdıq və fikrimizcə, müvəffəq ola bildik.

Monoqrafiya ilə hansı elmi nəticələrə nail olduğumuzu konkret elmi metodik bəndlərlə göstərməkdən əvvəl qeyd etmək istərdik ki, biz “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” mövzusunun dərindən öyrənilməsi və ciddi şəkildə araşdırılması prosesində əsas elmi vəzifə problemin qoyuluşunu düzgün müəyyənləşdirməkdir. Bundan sonra ən əsas məqsədimiz-40 ilə yaxın bir müddətdə Azərbaycanın və eyni zamanda uzun onilliklər ərzində daxil olduğumuz SSRİ-nin siyasi rəhbərliyində təmsil olunmuş dünya şöhrətli, nəhəng siyasətçi Heydər Əliyev irsində milli dövlət ideyasının, milli-mənəvi tarixi miras vətəndaş əxlaqının yerini və rolunu təyin etmək, milli idoloziya strategiyada dövlətin və vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarına bağlı məsələlərin geniş anlamda fəlsəfi-əxlaq prizmasından əhəmiyyətini elmi obyektivliklə qiymətləndirməkdən ibarət idi.

Məlumdur ki, milli dövlət konsepsiyasında fəlsəfi-etik, aksioloji, həmçinin sosial-mədəni və psixoloji qaynaqların, deməli siyasi idarəçilikdə vətəndaşlıq-mənəviyyət, fəlsəfi əxlaq ideyasının qarşılıqlı təsir və əlaqəsi müasir dövrdə həmişə olduğundan da artıq dərəcədə düşündürən problemlərdəndir. Bu baxımdan bizim tədqiqatda bir məqsədiniz də bu amili – Heydər Əliyev dövlət quruculuğu siyasətini dünya siyasi sisteminə, eləcə də fəlsəfi, politoloji, siyasi psixologiya elmi fikrinə mükəmməl bir yaşam fəlsəfi modeli kimi təqdim etməklə elmi cəhətdən əsaslandırmaqdı.

Məsuliyyət hissimizdən çıxış edərək deyə bilərik ki, tədqiqat işinin “Milli dövlət, vətəndaş və fəlsəfi əxlaqın qarşılıqlı münasibətlər tarixi”; “Milli Dövlət və Milli Lider hadisəsi”; “Heydər Əliyev siyasəti və Azərbaycançılıq ideyası”; “Heydər Əliyev siyasətinin siyasi, sosial-mədəni inkişaf proqramında vətəndaş-əxlaq məsələləri” adlanan 4 fəslə, əsas plana daxil olan “Tarixi dövrlərdə siyasi hakimiyyət və fəlsəfi əxlaq konsepsiyası”; “Müasir qloballaşma mərhələsi siyasət, milli ideya və fəlsəfi əxlaq kontekstində”; “Heydər Əliyev siyasəti və milli dövlət quruculuğu”; “Heydər Əliyev siyasəti və Milli Lider fenomeni”; “Heydər Əliyev siyasəti və Azərbaycançılıq – mənəvi mirasdan sivil-modern siyasətə kimi”; “Heydər Əliyev siyasətində vətəndaş – fəlsəfi əxlaq konsepsiyası”; habelə “Konstitusiyaya hüququ”; “Vətəndaş cəmiyyəti”; “Praktik quruculuq”; “Müdrək Lider amili”; “Peşəkar siyasətçi”; “Dövlət və millət birliyində ədəbiyyatın dialoq rolu”; “Ulu öndərlik missiyası” və başqa bu kimi yarımfəsil və bölmələrində apardığımız təhlillərlə biz, tədqiqatda qarşımıza qoyduğumuz elmi məqsədə çatmış olduq. Monoqrafiyanın yeniliyi məsələsi ilə bağlı deyə bilərik ki, ölkənin Ulu öndəri Heydər Əliyevə həsr olunmuş əsərlər kitabxanasında “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” mövzusunda konkret və bilavasitə oxşar məzmununda əsərlə qarşılaşmırıq. Həmçinin ümumi mövzu kimi Rusiya və Türkiyə tədqiqatları arasında da

“siyasət: milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq – mənəviyyət” mövzusunda və ya bu adda əsərə təsadüf olunmur.

Eyni zamanda monoqrafiyanın “Milli dövlət, vətəndaş və fəlsəfi əxlaqın qarşılıqlı münasibətlər tarixi”; “Heydər Əliyev siyasətinin siyasi, sosial-mədəni inkişaf programında vətəndaş-əxlaq məsələləri”; “Tarixi dövrlərdə siyasi hakimiyyət və fəlsəfi əxlaq konsepsiyası”; “Müasir qloballaşma mərhələsi siyasət, milli ideya və əxlaq kontekstində”; “Milli ideyanın siyasi tərəqqi və böhran (tənəzzül) hadisəsində əsas rolu”; “Heydər Əliyev siyasəti və Azərbaycançılıq – mənəvi mirasdan sivil-modern siyasətə kimi”; “Heydər Əliyev siyasətində vətəndaş – fəlsəfi əxlaq konsepsiyası”; “Heydər Əliyev siyasətində milli və bəşəri amillərin əbədiyaşarılıq meyarları”, habelə “Xarizmalı Lider – qeyri-adi siyasi təsir qüvvəsi”; “Azərbaycançılıq – çoxmədəniyyətlik kontekstində”; “Siyasi idarəçilikdə xalq hüququ və vətəndaş maraqları”; “Dövlət siyasətində soyqırımlar, faciələr tarixi məsələsi və vətəndaş – fəlsəfi əxlaq hadisəsi”; “Vətəndaş – fəlsəfi əxlaq məsələsi həmrəylik və humanizm fəlsəfəsi kontekstində”; “Ulu öndər siyasətində Ziyalı “mən” konsepsiyası”; “İnamın təsdiqi” adlanan yarım-fəsil və bölmələr də hər biri bir fundamental tədqiqata çevriləcək mahiyyətdə tamamilə işlənməmiş, yeni, aktual elmi problem mövzularıdır.

Beləliklə, Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsindən, dünya kitabxanasının bu sahəyə aid onlarla ciddi tədqiqat əsərindən bəhrələnməklə, həmçinin hər iki istiqamətdə xeyli yeni materiallar əsasında müqayisəli, fərqli elmi yanaşmalarla şərtlənən və geniş elmi-obyektiv təhlillərimizlə meydana çıxan “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” monoqrafiyasının tədqiqi və təhlilləri ilə konkret olaraq gəldiyimiz əsas nəticələr isə aşağıdakılardır:

1. I FƏSİL: Bütün tarixi dövrlərdə siyasi hakimiyyətlər məzmunundan asılı olmayaraq vətəndaş-əxlaq konsepsiyasına əsaslanmışlar. Məhz dövlət-hakimiyyət və vətəndaş-əxlaq münasibətlərinin məzmununda cəmiyyət və hakimiyyətlər, eləcə də dövlətlərin mü-

qəddəratı həll olunub. Hazırkı müasir tarixi dövr Qloballaşma mərhələsi adlanır və neçə yüzillər bundan əvvəl, indi də yeridilən siyasət və ya siyasi idarəçilik-hakimiyyət ideyaları vətəndaş əxlaqını ilkin prinsip olaraq qəbul edir. Bu kontekstdə yeni əsr və postmodern cərəyanın müxtəlif sahələrə, o cümlədən siyasətə fəal təsirini göstərən yeni tarixdə dünya siyasəti milli ideyanı və ona aid olan bütövlükdə identiklik sahəsini diqqətə alır və vətəndaş əxlaqını şəxsiyyət azadlığı məsələsi kimi düşünür, yaxud bu bir zərurət, qarşıda dayanan ən mühüm faktor kimi diqqət mərkəzindədir. Çünki “Milli ideyanın siyasi tərəqqi və böhran (tənəzzül) hadisəsində əsas rolu” tarixi dövrlərlə müqayisədə XXI əsrin 2-ci dekadasının sonu mərhələsində xüsusilə böyükdür.

Beləliklə, dünya siyasi hakimiyyət sistemi bir səma altında yaşayan planet sakinlərinin sivil, demokratik, hüquqi cəmiyyətlərdə demokratik prinsiplər, sülh, sabitlik, əmin-amanlıq şəraitində yaşamasını təmin etmək üçün sınaqdan keçirilmiş siyasi modellərə ehtiyac hiss etməkdədir ki, bu baxımdan “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” adlanan monoqrafiya Heydər Əliyev siyasət modelini tarixin sınağından çıxmış maksimum optimal idarəçilik proqramı olaraq təqdim edir.

2. II FƏSİL: “Milli dövlət və milli lider hadisəsi” fəslində Heydər Əliyevin hər Liderin taleyinə yazılmayan Konstitusiyaya “müəllifi” olmaqla, vətəndaş cəmiyyətini xalq məfhumu ideyasında qəbul etməklə, milli dövləti imperiya əsarəti və totalitar təzyiqlərdən qorxmadan xalqın mənəvi varlığından tutmuş yolları, abidələri, zavodları, muzeyləri və s. kimi dəyənət, mətanətlə qurmaqla politoloji nəzəriyyələr sistemini müdrik, rəşadətli, peşəkar və cyni zamanda özünəməxsus qeyri-adi xarizmalı xüsusiyyətləri ilə daha da zənginləşdirmiş Lider fenomenini ciddi materiallar əsasında təhlil edib qiymətləndirməklə “Heydər Əliyev siyasi modeli”nin əhəmiyyətini bir daha elmi cəhətdən sübut edib, əsaslandırmış olduq.

3. III FƏSİL: “Heydər Əliyev siyasəti və Azərbaycançılıq ideyası” mövzusu tarixi inkişafda, siyasi ideologiya və müasir dünyanın düşündüyü, həllinə çalışdığı çoxmədəniyyətlik – multikulturalizm, mədəniyyətlərarası dialoq aspektlərindən izlənilir. Konsepsiyanın yaşayış fəlsəfəsi mahiyyətində bəşərin bütün millətlərinin və xalqlarının qəbul edəcəyi siyasi, sosial-mədəni model kimi əsaslılığı, həmçinin bu modeli Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 15 ilə qədər heç də az olmayan bir müddətdə siyasi idarəçilik platformasında müvəffəqiyyətlə tətbiq etməklə daha da inkişaf etdirməsi və artıq dünyanın qabaqcıl dövlətlərində onun qəbul edilib dəstəklənməsi gerçəkliyi elmi-obyektivliklə dəyərləndirildi.

4. IV FƏSİL: “Heydər Əliyev siyasətinin siyasi, sosial-mədəni inkişaf proqramında vətəndaş – fəlsəfi əxlaq məsələləri” problemi mövzusunun geniş təhlilləri Ulu öndər Heydər Əliyevin müstəqil dövlət quruculuğu siyasətinin Vətəndaş-Əxlaq konsepsiyasını elmi-fəlsəfi, xüsusən də siyasi-fəlsəfi kontekstdən millət-dövlət birliyi, vahid fəlsəfəsi mahiyyətində əsaslandırır.

“Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” monoqrafiyasının tədqiqatının ümumi nəticəsi isə bundan ibarətdir ki, Azərbaycan xalqının və dövlətçilik tariximizin nadir şəxsiyyətlərindən biri və Ulu öndər dühası Heydər Əliyevin 40 illik müdrik, peşəkar, xarizmalı Liderlik missiyasını həyata keçirməklə yaranmış miras siyasi irsindən, müasir dünyanın “xilas” məqsədlərinə töhfəsini verə biləcək nəzəri, metodoloji baxımdan əsaslı siyasi idarəçilik modelindən indi və gələcəkdə bütün dövlətlər və millətlər, xalqlar və milli liderlər faydalana bilərlər. Bu irs ciddi alim-tədqiqatçılar nəslinin də böhrələncəyi saysız-hesabsız problem mövzuların mənbəyi olan mənəvi xəzinədir.

MÜƏLLİFDƏN

Əziz oxucum! Mən siyasətçi deyiləm, siyasətlə məşğul olmuram. Əslində bir ziyalı vətəndaş, alim kimi siyasəti anlasam da təhlil etmək və qiymətləndirməkdən kənarda dayanıram. Ancaq elə siyasi məsələlər, elə siyasi mövzular vardır ki, onlar siyasiliklə bərabər dövlətçilik və elmlilik mahiyyətindədir və mən həyatını doğma vətəni Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğuna həsr etmiş Ulu öndər Heydər Əliyevin “Heç bir vətəndaş ictimai-siyasi həyata biganə qalmamalıdır” – müdrik düşüncəsinə tam uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası adlanan müstəqil dövlətimizi və dövlətçiliyimizi peşə sahəm, biliyim, ixtisasım həddlərində siyasi aspektlərdən qiymətləndirməyi özümə borc, vəzifə hesab edirəm. Azərbaycan vətəndaşı – “azərbaycanlı olmağımla fəxr etdiyim kimi” vətənimizi, dövlətimizi sevir və təbliğ, təşviq edirəm.

Bu baxımdan “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət” monoqrafiyası mənim ilk növbədə öz vətəndaş əxlaqının diktəsi ilə yazılmış bir elmi tədqiqat əsəridir. İkincisi, bu əsər müstəqil dövlətimizin güclü dövlət qurucusu – adı xalqımızın yaddaşına Ulu öndər məfhumu ilə həkk olunmuş Heydər Əliyevin xalqla dövlət birliyi amalını ifadə edən, vətəndaşların ictimai-siyasi həyata biganə qalmamaq vəsiyyətinə dərin ehtiramla sədiqliyimin ifadəsi kimi meydana çıxmışdır.

Azərbaycan dövlətçiliyi hadisəsi mahiyyətində olan Ulu öndər Heydər Əliyev irsi bədii-obrazlı desək dərin bir dəryadır. Bu irsdə əsas ideya Azərbaycan, Azərbaycan dövləti olsa da onlarla, hətta yüzlərlə elmi əsərə istiqamət verəcək mövzular vardır. Həmçinin hər bir, ayrıca mövzunun daxilində neçə-neçə yeni, aktual aspektlərə üfüqlər açılır.

Hər bir əsərin öz metodik tələbləri olduğu kimi ən geniş elmi tədqiqat əsəri – monoqrafiyanın da konkret həddləri vardır. Lakin

realıq, gerçəklik budur ki, hətta hər bir sahədə tələb olunan lakoniklik gözlənilməklə belə Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi irsini necə dəyərlər az yazmaq, tədqiqat obyektini yığcamlaşdırmaq qeyri-mümkündür. Qarşımızdakı subyekt nə qədər dolğun olsa da yenə yeni-yeni materialları təhlillərə daxil edə bilmirsen. Yox, bəzən bir elmi monoqrafiyanı oxuyarkən təkrarlar diqqəti cəlb edir, yoruculuq hiss edirsən. Amma Heydər Əliyev irsində hər misal, hər iqtibas üçün son dərəcə geniş faktlar, dəlillər vardır. Bundan başqa Heydər Əliyevin elmi siyasi irsindən, yəni nitqlərindən gətirdiyimiz misallar cümləbəcümlə o qədər dərin məzmun, ideyalılıq kəsb edir ki, qısaltmaqla vermək mümkün deyil. İstəyirsən ki, əvvəl Ulu öndər fikri ilə oxucun ətraflı tanış olub, ondan bəhrələnsin, sonra bu tarix üçün dəyərli səhifə kimi qorunsun.

Beləcə, metaforasız düşüncəm, yəni həqiqətdir ki, xalqımızın nadir tarixi şəxsiyyətlərindən olan Heydər Əliyevin irsi çox dərin dəryadır. 80 illik fiziki həyatında və ondan sonrakı 15 il ərzində “baş vurduqca” yeni-yeni tərəflərdən maraq doğuran çox dərin bir mənaivi dərya.

Mütəfəkkir müdrik siyasətçi Heydər Əliyevin siyasi irsinin Azərbaycan, onun tarixi, dövlətçiliyimiz, milli ideyamız, milli şüurumuz, milli iqtisadiyyatımız, milli elmimiz, milli ədəbiyyatımız, milli sənətimiz, bütövlükdə milli varlığımız haqqında tədqiqatları köhnəlməyən, mövzuları həmişəyaşar – bu “dərya” təbiəti haqqında düşünərkən görkəmli dövlət xadimi, akademik Ramiz Mehdiyevin elmi-obyektivliklə söylədiyi fikirlər yada düşür: “Suveren Azərbaycan dövlətinin yaradıcısı olan Ulu öndərin siyasi portretini, ideal lider obrazını, zaman çərçivəsinə sığmayan şəxsiyyətini, milyonlarla dünya azərbaycanlılarının qürur ünvanı, cəmiyyət həyatının bütün sahələrində milli intibahın qarantı kimi sağlığında ikən əfsanəyə çevrilən, həyatının hər məqamı bizlər üçün örnək olan nadir dövlət xadimi kimi dərin elmi təhlilini bir yazı ilə əhatə etmək qeyri-mümkündür” (151).

Beləliklə, Heydər Əliyev tədqiqatları kitabxanasına yeni bir əlavə kimi əhəmiyyət kəsb edən “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənaiviyyət” monoqrafiyası əminlik ki, həm elmi ictimaiyyət, həm siyasi elita, həm doktorant və tələbə auditoriyası, həmçinin geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla qarşılanacaqdır. Eyni zamanda bu vaxta qədər heç bir tədqiqatçı tərəfindən öyrənilməmiş bu “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənaiviyyət” mövzusu, Azərbaycan fəlsəfi fikri istiqamətində, o cümlədən fəlsəfi-etika, siyasi etika habelə qlobal etika, universal etika sahələrində yeni-yeni tədqiqatlara yol açacaqdır.

Bu zəngin, məna-məzmun cəhətdən dolğun siyasi irsin hələ çox sayda fundamental elmi tədqiqatlarda dəyərləndirilməsinə inamımızı ifadə edərək bildiririk ki, Azərbaycan xalqının yetirdiyi tarixi şəxsiyyət, həyatını Azərbaycanın Milli Müstəqil Dövlətinin yaranmasına, inkişafına həsr etmiş Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 95 illiyi münasibəti ilə yazılmış “Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənaiviyyət” monoqrafiyasından tədqiqatçılar, doktorantlar, elmi sahə adamları kimi geniş oxucu kütləsi də faydalanacaqdır.

30 ildən çox müddətdə elmi sahədə çalışan və xalqımızın elmi fikrinin inkişafına xidmət edən bir tədqiqatçı olaraq bu əsərimi Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsinə münasibətdə **“dəryadan bir damla”** mahiyyətində dəyərləndirirəm.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasbəyli A. Beynəlxalq münaqişələr tarixi: ən qədim dövrlərdən XIX yüzilliyin 70-ci illərinin sonuna qədər. Bakı, BDU nəşriyyatı, 2009, 309 s.
2. Abbasbəyli A. Nəcəfov E. Beynəlxalq münaqişələr nəzəriyyəsi, Bakı: 2007. 206 s.
3. Abbasov Vaqif. Liderlik Fəlsəfəsi. Bakı-Təhsil, 2004. 119 s.
4. Axundov M.F. Bədii və fəlsəfi əsərlər. / Tərt.ed. H.Məmməd-zadə. B.: Yazıçı, 1987, 368 s.
5. Azərbaycan Paris Sülh konfransında. Bakı, 2008. 244 s.
6. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. III Cild. Bakı, 1979.
7. Anar. Şairin zəfəri. Şah İsmail Xətai. Bakı: Elm, 1998.
8. Aslanova R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı; Elm, 2004. 264 s.
9. Andriyanov V., Mirələmov H., Heydər Əliyev. Nurlan. Bakı: - 2008, 554 s.
10. Babaoğlu H. Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətində yeri və rolu. Bakı, Aypara – 2009. 328 s.
11. Babaoğlu H. İnfoimperializm və media. Bakı, MSA, -2013, 192 s.
12. Babayev Hacı Xanəli. Mənəvi özünüdərək nümunəsi. Bakı, Borçalı, 2004. 144 s.
13. Daşdəmirov A. Millət və cəmiyyət tarixin sərt dönməsində. Bakı, Elm – 2008. 344 s.
14. Əlibəyli Həsən. Diplomatiya və beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi. Bakı, Elm – 2014. 368 s.
15. Əliyev Qoşqar. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı – Qismət, 2003.

Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyət

16. Əliyev Qoşqar. Çağdaş, demokratik proseslərin bəzi fəlsəfi problemləri. B.. Təbib, 1997.
17. Əsrin müqaviləsi – 10 il. Bakı. 2004
18. Heydər Əliyev Dinimiz xalqımızın mənəvi sərvətidir. B., 1995.
19. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci kitab, Bakı, Azər nəşr – 1997.
20. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. 2-ci kitab. Bakı, Azər nəşr – 1997.
21. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. 3-cü kitab, Bakı, Azər nəşr – 1997.
22. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. 4-cü kitab, Bakı, Azər nəşr – 1997.
23. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. 5-ci kitab, Bakı, Azər nəşr – 1998. 500 s.
24. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab, Bakı, Azər nəşr – 1998. 488 s.
25. Heydər Əliyev Müstəqillik yolu. Bakı, Azərbaycan Universiteti, 1997, 136 s.
26. Heydər Əliyev Ədəbiyyatımızın yüksək borcu və amalı. B., 1999, s.
27. Hacıyev Rəhman Azərbaycan gəncliyinin himayədarı. Bakı. 2014
28. Hacıyev Telman. Heydər Əliyevin həyatı Azərbaycan fəlsəfi fikrinin zirvəsidir. Yeni Azərbaycan qəzeti. 3 aprel 1996.
29. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, Elm – 1998. 240 s.
30. Heydər Əliyev və muzeylərimiz. B., Şur, 1999.
31. Heydər Əliyev və ordu quruculuğu: iyun, 1993-iyun, 2003 Bakı. 2006.
32. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi: bibliografik göstərici. Bakı. 2010.
33. Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər) Bakı. 2015.
34. Heydər Əliyev: dövlət xalq üçündür Bakı. 2008.

35. Həbibbəyli İsa. Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət Universiteti. Bakı, 2002.
36. Həbibbəyli İsa. Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr. Naxçıvan. 2013.
37. Həbiboglu Vəli. Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporu. B., 1999.
38. Hüseynova İradə. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı, Təhsil. 2003, 112 s.
39. Hüseynova İradə. Müstəqil Azərbaycan dövlətini qurucusu. Bakı, Təhsil. 2004, 472 s.
40. Xəlilov R. Ulutürklik. Qloballaşma çağında milli özünüdərkətmə və geostrategiya. Bakı. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. 2002. 90 s.
41. Xəlilov Səlahəddin. Sivilizasiyalararası dialoq. Bakı, Adiloğlu, 2009, 256 s.
42. İbadov R. Avropa İttifaqının əsasları. Bakı, 2004. 212 s.
43. Qayıdış. Bakı, Azərənşr – 2008, 840 s.
44. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya: iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər, Bakı. Qafqaz Universiteti nəşri. 2007. 490 s.
45. Quliyeva Xatirə. Azərbaycanda maarifçi estetikə. Bakı, Elm – 2000. 212 s.
46. Quliyeva Xatirə. Azərbaycan estetik fikri və Cəfər Cəfərov və Bakı, Azərənşr, 1997. 166 s.
47. Quliyeva Xatirə. XX əsrin böyük Azərbaycan filosofu Zakir Məmmədov Bakı, Azərənşr, 2003. 160 s.
48. Quliyeva Xatirə. Heydər Əliyev və mənəvi-estetik dəyərlər. Bakı – Azərənşr, 2002. 176 s.
49. Quliyeva Xatirə. Həmişə müasir Cəfər Cəfərov Bakı, Elm – 1998. 212 s.
50. Quliyeva Aksiologiya və siyasət. AMEA. Xəbərlər, № 4 Bakı, Elm – 2004.

51. Quliyeva Xatirə. Maarifçilik dövrünün Vətəndaş Cəmiyyəti təsəvvürləri etik-əxlaqi dəyərlər kontekstində, AMEA FSHİ, Elmi Əsərlər, Bakı, 2012. № 1(18), 406 s.
52. Quliyeva Xatirə. Heydər Əliyev və Azərbaycanda yeni məzmunlu maarifçilik. XXI əsr Dırçəliş jurnalı. (Xüsusi buraxılış) 2012. 198 s.
53. Mehdiyev Ramiz. Milli Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə: yanvar 2002-dekabr 2006: I cild Bakı. 2006.
54. Mehdiyev Ramiz Milli Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə: yanvar 2002-dekabr 2006: II cild Bakı. 2007.
55. Mehdiyev Ramiz. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi Bakı, BDU nəşriyyatı – 2002. 232 s.
56. Mehdiyev Ramiz. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. Bakı, Azərənşr – 2006. 584 s.
57. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycanın inkişaf dialektikası. Bakı, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası – 2000. 288 s.
58. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı, 2005, 463 s.
59. Məmmədquluzadə Cəlil. Əsərləri: 6 cildə. II c. Bakı.: Azərənşr – 1984, 196 s.
60. Musayeva Şəhla. Dəyərlər və vətəndaş cəmiyyəti: bəzi etik aspektlərin təhlili. Bakı, Elm və Təhsil – 2013. 174 s.
61. Modernizm və postmodernizm İstanbul, 2010, 148 s.
62. Rzayev Məmməd. Zəmani qabaqlayan dahi, Bakı, VEKTOR nəşrlər evi, 2008, 287 s.
63. Sabaha doğru. Heydər Əliyev irsini araşdırma mərkəzi, 2000. 709 s.
64. Şərq və Qərb: Ortaq mədəni dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr. Bakı, Elm – 2010. 624 s.
65. Şipovski v. Sokrat və onun dövrü. B., Elm – 1995, s. 76-77
66. Tusi Xacə Nəsirəddin. Əxlaqi-Nasiri. Bakı, Elm – 1989.
67. Zərdəbi Həsən bəy. Seçilmiş əsərləri B., Azərənşr – 1960, 476 s.

İnternet resursları:

68. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin iclasında çıxışı 15 iyun 1993-cü il. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/3857190.html>
69. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Andıçmə mərasimində nitqi Bakı – “Respublika” sarayı, 10 oktyabr 1993-cü il <http://lib.aliyev-heritage.-org/az/666-79364.html>;
70. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin hərbi hissələri özbaşına tərk etmiş və ya çağırışdan yayınmış gənclərin bir qrupu, onların valideynləri və yaxın qohumları ilə görüşdə çıxışı – 2 yanvar 1994-cü il <http://lib.aliyevheritage.org/az/7600320.html>.
71. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi 1994-cü il noyabrın 24-də qaçqınlar haqqında qanunvericilik, insan hüquqları və miqrasiya məsələlərinə dair beynəlxalq konfransında. http://www.refugees-idps-committee.gov.az/docs/az_dili.pdf.
72. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin böyük Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 125 illiyinə həsr edilmiş yubiley gecəsində nitqi - Respublika Sarayı, 28 dekabr 1994-cü il <http://lib.aliyevheritage.org/az/1666130.html>.
73. Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsində dövlət dili haqqında maddənin geniş müzakirəsində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi – Respublika Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin iclas salonu, 31 oktyabr 1995-ci il. <http://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=7360077>.
74. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin respublikada yaşayan ləzgi ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə gö-

- rüşdə giriş sözü – Prezident Sarayı, 20 fevral 1995-ci il <http://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=1767110>
75. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. <http://azerbaijan.az-/portal/General/Constitution/doc/konstitutsiya.pdf>.
76. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda nitqi – Respublika Sarayı, 2 fevral 1996-cı il. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/1228447.html>.
77. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1996. Bakıda Türk Yazıçılarının III qurultayında nitqi http://elibrary.bs-u.az/yenii/ebookspdf/H.%C6%8Fliye_v_8ci_kitab.pdf.
78. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin “İslam sivilizasiyası Qafqazda” mövzusunda beynəlxalq simpoziumun iştirakçılarının böyük bir qrupu ilə görüşdə çıxışı – Prezident sarayı, 11 dekabr 1998-ci il <http://lib.aliyevheritage.-org/az/36745659.html>.
79. “Azərbaycanlıların soyqırımı” haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı [https://az.wikisource.org/wiki/%22Az%C9%99rbaycanl%C4%B1lar%](https://az.wikisource.org/wiki/%22Az%C9%99rbaycanl%C4%B1lar%20) <http://>
80. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 8 Mart Beynəlxalq Qadınlar Günüə həsr olunmuş təntənəli gecədə nitq - Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatr, 7 mart 1998-ci il <http://lib.aliyevheritage.org/az/3947961.html>
81. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Qadınlarının birinci Qurultayında nitqi. 16 sentyabr, 1998-ci il. <http://lib.aliyevheritage.org/az/1821833.html>
82. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı haqqında 15 iyun 1999-cu il tarixli 168 sayılı Sərəncam <http://www.e-qanun.az/framework/5363>
83. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin dahi musiqiçi Mstislav Rostropoviç ilə görüşdə söhbətindən – Pre-

- zident sarayı, 22 noyabr 1999-cu il <http://lib.aliyevheritage.org/az/1690399.html>
84. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ölkəmizdəki dini konfessiyaların başçılarını qəbul edərkən söhbətindən <http://scwra.gov.az/article/71/>.
85. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı 15 may 2001-ci il, № 484. <http://www.e-qanun.az/framework/2992>.
86. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Bəyanatı. 13 avqust 2001-ci il. <http://lib.aliyevheritage.org/az/-8137356.html>
87. Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik orqanlarının 85 illiyinə Həsr olunmuş Təntənəli Yubiley Mərasimi. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/34-73502.html>
88. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev: “Biz həzrət Məhəmməd peyğəmbərin qoyduğu yol ilə gedəcək və həzrət İmam Hüseynin və onun bütün silahdaşlarının qəhrəmanlığını, şəhidliyini heç vaxt unutmayacağıq”. <http://deyerler.org/113679-heydjz-zhliyev-biz-hjzrjt-mjhjmmjdpeydjmbjrin-qoydudu-yol-ilj-gedjck-vj-hjzrjt-dmam-hgseynin-vj-onun-bgtgn-silahdaelardndnqjhrjmanlddnd-ejhidliyini-heg-vaxt-unutmaya-caddq.html>
89. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti – Bakı şəhəri, 27 mart 2003-cü il <http://1905.az/az%C9%9927-mart-2003/>.
90. Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyevin 2003-cü il 31 oktyabr tarixində And içmə mərasimindəki nitqi <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2003.pdf>.
91. Azərbaycan Respublikası prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına Müraciət http://files.preslib.az/projects/toplu/-v2/f3_13.pdf.

92. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunda nitqi. 07-09 aprel 2011-ci il. <http://president.az/articles/1845>
93. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun rəsmi açılış mərasimindəki nitqi. http://azertag.azxeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Multikulturalizm_Azerbaycanda_hayat_terzidir-918878
94. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının QANUNU <http://www.e-qanun.az/framework/-1865>
95. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. <http://azerbaijan.az-/portal/General/Constitution/doc/konstitutsiya.pdf>
96. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə İlham Əliyevin nitqi. <http://www.president.az/articles/8098>
97. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <http://www.e-qanun.az/framework/1865>
98. Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyevin 2018-ci il 18 aprel tarixində And içmə mərasimindəki nitqi. <https://www.president.az/articles/28019>
99. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2017-ci ilin Azərbaycan Respublikasında “İslam Həmrəyliyi İli” elan edilməsi haqqında Sərəncamı <https://www.president.az/articles/22420>
100. Azərbaycan – YUNESKO əlaqələri <http://lib.aliyev-heritage.org/-az/3473502.html>
101. “Azərbaycan: sivilizasiyalararası dialoqun keçmişi və bu günü” mövzusunda beynəlxalq konfrans <http://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/54/2121/%22Az%C9%99rbaycan%3A-konfrans>.
102. Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Üçüncü Forumuna məktub <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/45.pdf>.

103. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı haqqında 15 iyun 1999-cu il tarixli 168 sayılı Sərəncam. <http://www.e-qanun.az/framework/5363>
104. Azsaylı xalqların mədəniyyəti onların folklor nümunələrində də yaşadılır <http://scwra.gov.az/vnews/1503/>
105. Aristotelin Kosmoqoniya və kosmologiyası. <http://www.khazar.-org/files/demo/PhD-Lecture-8.pdf>.
106. Andriyanov V.H.F.Mirələmov <http://www.azkurs.org/gorkemli-adamlarin-heyati.html?page=33>
107. Babayev Hacı Xanəli Mənəvi özünüdərk nümunəsi. Bakı – Borçalı, 2004. 144 səh <http://ebooks.azlibnet.az/book/191907201733.pdf>.
108. “Bədən tərbiyəsi və idman” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/3/f_-3222.htm
109. Daxili işlər orqanlarının uğurlu fəaliyyətinin müəllifi. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=32425>
110. Dövlət rəmzləri. <http://www.president.az/azerbaijan/symbols>
111. Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. https://az.wikisource.org/wiki/D%C3%BCnya_Az%C9%99rbaycanl%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1n_I_Qurultay%C4%B1nda.
112. Dünya şöhrətli alim-həkim İhsan Doğramacı 10 il ərzində Heydər Əliyev Fonduna hər il 100 min dollar köçürəcəkdir. AzərTAc “Xalq qəzeti”, 30 aprel 2005-ci il”. <http://files.preslib.az/site/xsefir/2005.pdf>
113. Düşünən və düşündürən şair. <http://www.azkurs.org/reyci-ve-on-sozun-muellifi-eziz-clekberli.html?page=13>
114. Gənclər siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. http://www.e-qanun.az/alpi-data-/fra-mew-ork/-data/1/c_f_-1619.htm
115. Gələcəyin Durumu İndeksi. http://www.futurestudies.az/2011/pdf/SOF_2007_Azc.pdf

116. Görkəmli adamların həyatı..Son borc, son xidmət. <http://azkurs.org/gorkemli-adamlarin-heyati.html?page=38>
117. Əliyev Məhərrəm. Heydər Əliyevə sui-qəsd təşkil etmək istəyirdilər”. <http://bakupost.az/heyder-eliyev-sui-qesd-teskil-etmek--steyirdiler-meherrrem-eliyev/#.WnNIeP1I1U>
118. Hacıyev İsmayıl. Heydər Əliyev və Azərbaycan elminin inkişafı. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/politics/71061>
119. Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/index/85/>
120. Heydər Əliyev Təhsil haqqında. http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2010/dekabr/145271.htm
121. Heydər Əliyevin 1960-1970-ci illərdə erməni-daşnak qüvvələrinin Azərbaycan əleyhinə yönəlmiş məkrli planlarına qarşı qətiyyətli mübarizəsi. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=21280>.
122. Heydər Əliyev və Dövlət Gənclər siyasəti. <http://gencalim.az/genc-ler-ve-idman/98-heyder-eliyev-ve-dovlet-genc-ler-siyaseti.html>.
123. Heydər Əliyev. Rusiya jurnalistləri ilə görüşündən (1999-cu il 25 dekabr) <http://www.anl.az/down/meqale/merkez/2010/dekabr/146233.htm>
124. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, müraciətlər, fərmanlar) ... (Azər nəşr, Bakı – 1993, I cild, s. 201) <http://lib.aliyev-heritage.-org/az/66679364.html>)
125. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. (43-cü kitab. Bakı. Azər nəşr-2013) <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/43.pdf>
126. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. (45-ci kitab. Bakı. Azər nəşr – 2013) <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/45.pdf>
127. Heydər Əliyevin 1996.Bakıda Türk Yazıçılarının III qurultayında nitqi <http://islamworld.preslib.14az/page/gyhT90soFn>.
128. Heydər Əliyev həmişə zirvədədir. http://www.azerbaijan.-az/portal/Society/Lcader/nationwideLcader_04_a.htm.

129. Heydər Əliyev Atatürk haqqında http://elibrary.bsu.az/books_460/N_195.pdf.
130. Heydər Əliyev Rəsul Rzanı ermənilərdən qorudu – Anar. <http://axar.az/news/edebiyat/127866.html>.
131. Heydər Əliyev fırtınalı həyatının hər dövründə Azərbaycanı, Türklüyünü unutmayan böyük şəxsiyyətdir <https://azertag.az/-xeber/981730>.
132. Heydər Əliyev-86. Doğramacı İ. http://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/edebiyat_may2009/78228.htm.
133. Heydər Əliyevin Dünya Azərbaycanlılarının 1-ci qurultayında nitqi https://az.wikisource.org/wiki/D%C3%BCnya_Az%C9%99rbaycanl%C4%B1lar_nitqi.
134. Həşimli H. Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili. <http://www.serrqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/834-heydaer-aeliyev-vae-azərbaydzan-taehsili>.
135. Humanizm və insanpərvərlik ideallarına sadıqlıq <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=89934>.
136. Hüseynova İradə. Müstəqil Azərbaycanın qurucusu. Bakı – 2004, s. 22-70. (Ümummilli Lider. http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/fl_2.pdf).
137. Hüseynova İradə. Heydər Əliyev və Qafqazda Sülh prosesi http://anl.az/el/h/hi_eh-proqram.pdf.
138. Xəlil Rza Ulutürkün “Xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı <https://azertag.az/xeber/1-969989>.
139. Xocalı soyqırımının ildönümləri ilə əlaqədar ümummilli liderin xalqa müraciətləri http://anl.az/xocali/x_qazet/2009.-25fevral.-S.7..pdf.
140. İbrahim Əbilov – Azərbaycanın Türkiyədə ilk fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri. <http://www.anl.az/down/meqale/respublika/2013/fevral/294855.htm>.

141. İlk Konstitusiyamız demokratik və hüquqi dövlət quruculuğunun mükəmməl qanunvericilik bazasıdır. <http://xalqgazeti.com/az-news/politics/64101>
142. İmam Hüseyni (ə) özünə müəllim bilən Mahatma Qandi. <http://islam.az.com/index.php?do=xeber&id=390>
143. İsakov T. Heydər Əliyev “Tarixi ipək yolu”nun bərpasının böyük təşkilatçısıdır <http://az.strategiya.az/old/?m=xeber&id=13077>.
144. “İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələrində dəyişikliklər və transformasiyalar” mövzusunda İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərin beynəlxalq mərkəzlərinin 3-cü forumu. <http://Simsar.az/nevs/>. <http://www.azadinform.az/news/a-17734.html>
145. İsmayılov R. Qloballaşma: gətirdiyi və apardığı dəyərlər. <http://old.525.az/view.php?lang=az&menu=29&id=16007&type=1>
146. Kissincer H. Yeni dünya nizamı haqqında. <http://news.milli.az/world/330506>.
147. Quliyeva Xatirə. Azərbaycanın Qobustan Qayaüstü Abidələrində Qədim Türk Ailəsinin Dialoq Fəlsəfəsi” (Multikulturalizmin Kontekstində) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/285753>
148. Qlobal ekoloji problemlər. file:///C:/Users/user/Downloads/d_pdf_refe_ekolo_6524.pdf
149. Mehdiyev Ramiz. Yeni dünya nizamı və milli ideya <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/45.pdf>.
150. Mehdiyev Ramiz. Dövlət dilimizin böyük himayədari. <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/45.pdf>.
151. Mehdiyev Ramiz Milli intibah “Azərbaycanda müstəqil dövlətçiliyi yaradan və yaşadan – Ümummilli Lider Heydər Əliyevin qədir siyasətidir. <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/45.pdf>
152. Mehdiyev Ramiz. İctimai və humanitar elmlər zaman kontekstində baxış. Azərbaycan qəzeti, 13 dekabr, 2009-cu il. <http://azertag.com/store/Neus/Polirics>.
153. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan dövlətçiliyi milli ideyanın təəcəssümü kimi <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/45.pdf>

154. Mədətli Eynulla “Heydər Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə münasibəti və varislik məsələsi” <http://philosophy.edu.az/index.php?newsid=196>
155. Mədətli Eynulla “Heydər Əliyev şəxsiyyətinin sərhədləri aşan cazibəsi” respublika qəzeti, 13 dekabr. 2017-ci il.
156. Mədətli Eynulla Doktor Cavad Heyətin sonsuz Azərbaycan sevdası və Bakı vurğunluğu” oçerkin https://525.az/site/?name=x-eber&news_id=84570#gsc.tab=0.
157. Məmmədov Etibar “Pozitiv və dini əxlaq haqqında faydalı qeydlər” <http://www.azerimuslims.com/news.php?id=20918>).
158. Məmmədov Fikrət Hüquqi dövlət quruculuğunda Heydər Əliyev irsi <http://justice.gov.az/prints.php?view=meqale&id=71>
159. Mədəniyyətlərarası Dialoqa dair “Ağ kitab” “Ləyaqətlə Bərabər hüquqlu Birgə yaşama. http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_AzerianVersion.P.
160. “Mən yenə dönəcəm Azərbaycana!”. <http://www.anl.az/down/meqale/525/2015/yanvar/413145.htm>
161. Minilliyin Layihəsi 2297. <http://ann.az/az/category/iqtisadiyyat/ittexnologiya/page/23/> Ümumdünya BMT Assosiasiyaları Federasiyası
162. Muzeylər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu «Azərbaycan» qəzeti.(22 iyun 2000-ci il, № 140)(«VES Consultancy» LLC). <http://www.icherisheher.gov.az/qanunlar,163/lang.az/>
163. Muzey işi-mədəni quruculuğun mühüm amili. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2011/iyul/191490.htm>
164. Musiqidə əbədiləşən ömür <http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2010/iyul/127250.htm>
165. Müstəqilliyimiz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nəsilərə əmanətidir. <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/45.pdf>
166. Mstislav Rostropoviçin 70 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley gecəsi və konsert qurtardıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının

- Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı – Respublika sarayı, 2 may 1997-ci il <http://lib.aliyevheritage.org/az/2442497.html>
167. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət bayraqları <http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/5059-nakhdzh-van-mukhtar-respublikas-n-n-doevlaet-bayrazhlar>
168. Naxçıvan Muxtar Respublikası Heydər Əliyev dövründə (1991-1993). http://www.naxrepresentation.com/nuh_leader.php.
169. Nizami Cəfərov Heydər Əliyev – siyasətin ziyalılığı... Və ziyalı siyasəti <http://www.aznews.az/news/siyaset/12272.html>.
170. Nərimanovun Atatürkə köməyi. <https://kayzen.az/blog/maraqlifaktlar/21186/n%C9%99rimanovun-atat%C3%BCrk%C9%99-k%C3%B6m%C9%99yi.html>
171. Rzayev Ramiz. Ümummilli liderin hüquqi baxışlarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təzahürü. <http://www.anl.az/down/meqalerespublika/2013/may/309119.htm>.
172. Respublika Təhlükəsizlik Orqanları Əməkdaşlarının peşə Bayramı Gününün Təsis edilməsinə həsr olunmuş Təntənəli Yığıncaqda Nitq. <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/10.pdf>
173. Respublika gənclərinin II forumunda Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi – 4 mart 1999-cu il <http://lib.aliyevheritage.org/az/1570012.html>
174. Səməd Vurğunun 90 illik yubileyində Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. <http://lib.aliyevheritage.org/az/3313657.html>
175. Sumqayıt hadisələri 1989. [https://az.wikipedia.org/wiki/Sumqay%C4%B1t_hadis%C9%99l%C9%99ri_\(19-88\)](https://az.wikipedia.org/wiki/Sumqay%C4%B1t_hadis%C9%99l%C9%99ri_(19-88)).
176. Süleyman Dəmirəl: Heydər Əliyev Vətən Atəşinin İstisi ilə yaşayırdı. <https://azertag.az/xeber/363340>.
177. Tağıyev Mirzalı. Heydər Əliyev: Şərəfli ömür yolunun unudulmaz anları. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/politics/94200>
178. Tağıyeva Rəya. Azərbaycan xalçası ümumbəşəri dəyər kimi qorunur. <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2012/mart/238927.htm>.

179. “XXI Əsr: ümid və çağırışları” adlı forum. <http://bakuforum.az/az/multikulturalizm-nailiyyetler-ve-problemler/?fid=2258>
180. 1994-1996-cı illərdə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunması istiqamətində atılan addımlar və ATƏT üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Lissabon Zirvə görüşü (2-3 dekabr 1996-cı il). <http://lib.aliyev-heritage.org/az/5718479.html>.
181. Ulu öndər Heydər Əliyev Məmməd Araz sənətinə yüksək qiymət vermişdir. <http://serqqapisi.az-/index.php/humanitar/m-d-niyy-t/1689-ulu-oendaer-heydaer-aeliyev-maemmaed-araz-saenaetinae-yuksaek-zhiymaet-vermishdir>.
182. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Zəngəzur bölgəsində azərbaycanlılarını və deportasiyası tarixinin tədqiqi məsələləri <http://stj.s-am.az/post/%C3%BCmmummilli-lider-heyd%C9%99r-%C9%99liyv-v%C9%99-z%C9%99ng%>
183. Ümummilli Lider. http://files.preslib.az/projects/toplu/umummilli_lider.pdf
184. Zenkoviç Nikolay “Heydər ƏLİYEV Tale yolları” file:///C:/User-s/user/Downloads/Heyder_EliyevTaleyollari.pdf.
185. Zöhrabov R. Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı. http://www.musigidunya.az/newread_magazine.asp?id=358.

Xarici dildə

186. Андриянов Виктор Иванович. Гейдар Алиев [Текст] /В.Андриянов, Г. Мираламов. – М.: Мол. гварди, 2005.)
187. Аристотель “Политика” – краткое содержание. <http://rush-ist.com/index.php/philosophical-articles/2386-aristotel-politika-kratkoe-soderzhanie>
188. Аристотель. Никомахова этика. <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nik-omah.txt>
189. Анализ теста М.Вебера “Политика как призвание и профессия” <https://nadusha9308.livejournal.com/4930.html>.

190. Aforizmi. <http://stuki-druki.com/Aforizmi-Churchill.php>
191. Вебер М. Политика как призвание и профессия <https://nadusha9308.livejournal.com/4930.html>
192. Великая хартия вольностей 1215 г. <http://biofile.ru/his/26232.html>
193. Всемирная история. Французское Просвещение <http://www.bibliotekar.ru/istoriya/127.htm>
194. Гейдар Алиев. <http://rubooks.org/book.php?book=7968&page=67>
195. Гепси Пол. Кен Блансан, Дж.Коттер «Впереди перемен» Занковский Анатолий Психология лидерства. От поведенческой модели к культурно-ценностной парадигме <https://mybook.ru/author/anatolij-zankovskij/psihologiya-liderstva-ot-povedencheskoj-modeli-k-k/read/?page=4>
196. Гринфельд Лия. “Национализм. Пять путей к современности” <https://mybook.ru/author/liya-grinfeld/nacionalizm-pyat-putej-k-sovremennosti/>
197. Гуманизм – это постмодернизм <http://www.alexnilogov.narod.ru/publizistika/gumanizm-eto-postmodernizm.html>
198. Гусейнов А.А. История этических учений http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Gusein/_37_2.php
199. Гусейнов А.А. Аристотель. Никомахова этика <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>.
200. Гусейнов А.А. Мораль и политика: уроки Аристотеля https://guseinov.ru/publ/moral_polit.html
201. Гусейнов А. А. Об идее абсолютной морали // Вопросы философии, 2003. № 3. https://guseinov.ru/publ/abs_m.html.
202. Дени Дидро и его энциклопедия http://www.home-edu.ru/user/uatml/00000754/histbibil/nov_vrcm/didro.htm
203. Если бы Гейдар Алиев стал президентом СССР <https://ok.ru/bizimkiller/topic/75636143366144>
204. Жуковский А.Г. Постмодернизм в политологии. <https://cyberleninka.ru/article/v/postmodernizm-v-politologii-metodologicheskie-vozmozhnosti-v-issledovanii-politicheskikh-protsessov>

205. Заседание Политбюро ЦК КПСС <http://sumgait.info/sumgait/politburo-meeting-29-february-1988.htm>
206. Кант И. Сочинения. в-5-ти томах, М., “Мысль”, 1966, 6 Т., 276 с.
207. Коттер Дж. «Впереди перемен» <http://ibcm.biz/%D0%B4%D0%B6-%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%82%D>
208. Кувакин В.А. Основы современного гуманизма. <http://www-humanismru/education/specialcours/krit/181-krit2.html>
209. Кун Г.Гилберт К. История эстетики. М.изд. Инд. 1960, с. 37
210. Лессинг Г.Э. Гамбургская драматургия. М.-Л.: Academia, 1936, 455 с.
211. Локк (Locke) Джон (29.08.1632 – 28.10.1704) <http://old.kpfu.ru/nlkto/polit/persons/lokk.htm>.
212. Макиавелли Н. Государь http://www.lib.ru/Политолог/Макиавелли/gosudar.txt_with-big-pictures.html
213. Месаровича М. и Пестеля Е Человечество на перепутье». <http://ifreestore.net/4790/13/>
214. Миф о «мистере No». <http://maxpark.com/community/14/content/3731012>
215. Мишель Фуко. Что такое просвещение <http://www.lib.ru/CULTURE/FUKO/nachala.txt>
216. Минченкова О. Харизматическое лидерство: еще один шаг к пониманию <http://www.elitarium.ru/liderstvo-harizma-kachestva-rukovoditel-vlijanie-priznanie-sposobnosti/>.
217. Монтескье Ш. Избранные Произведения. http://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_prosveshhenie/monteske_sh_izbrannye_proizvedenija/11-1-0-4906
218. Монтескье Ш. О духе законов. <http://sharl-lui-monteskic.librarus.ru/booki/sharl01/1.htm>
219. “Мусульманская диаспора на Западе: дифференциация, конвергенция, гибридизация?” Виталий Наумкин, “Проблема иммиграции и парламентские выборы 2010 г. в Великобритании” Тамара Кондратьева, “Бельгийский парадокс: “нацио-

- нализация” ислама и участие мусульман в политическом процессе не препятствуют радикализации общества” Елена Пинюгина, “Две культурные войны в Европе” Джордж Вайгель. Hayrettin Karaman DEMOKRASİ VE İSLÂM <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/laikduzen/2/0090,.htm>
220. Национальное своеобразие литературы. https://studme.org/-67925/literatura/natsionalnoe_svoeobrazie_literatury.
221. Панфилова Виктория. Формула успеха Гейдара Алиева <http://vestikavkaza.ru/articles/Formula-uspekha-Geydara-Alieva-1.html>
222. Перевезенцев С.В. Российские Вольтеры просветительство XVIII века и национальная идея. Слово православный образовательный портал. [Http: www.portal-slovo.ru](http://www.portal-slovo.ru).
223. Печчеи Аурелио. Человеческие качества. <http://igrunov.ru/cat-/vchk-cat-bibl/articles/peccei/>
224. Поляков Л. В., Федоров В. В., Симонов К. В. и др. / Под.ред. Полякова Л.В.. Глобальный мир в XXI веке <http://web.prosv.ru/item/6719>
225. Постмодернизм (М.Фуко, Ж.Делез, Ж.Деррида) (курсив – текст из лекций) Вопрос № 26. <http://alterhost.narod.ru/index/0-27>
226. Проблема ценности в философии. М.-Л., 1966.стр.262.
227. РАН Вопросы философии. 2004.№1.
228. Руделсон Е.А. Неокантианскоеучение о ценностях. (Фрейбургская школа). С. 130.
229. Руссо Жан Жак. Об Общественном договоре, или Принципы политического Права http://lib.ru/FILOSOF/RUSSO/prawo.-txt_with-big-pictures.html.
230. Руссо Жан Жак. творчество, методы, открытие, талант <http://vikent.ru/author/272/>
231. Тен Ипполить Происхождение современной Франции. http://az-lib.ru/t/tenia/text1893proiskhozhdenie_sovremennoy_frantzii.shtml

232. Теория ценностей – методологический базис аксиологии образования <http://www.orenport.ru/axiology/docs/3/3.pdf>.
233. Типы лидеров и их функции <http://kulturoznanie.ru/politology/tipy-liderov-i-ix-funkcii/>
234. Тугаринов В.Р. Марксистская оценка ценностей в марксизму. Л., 1968.
235. Тугаринов В.Р. Красота как ценность Философские науки. 1960, №4.
236. Соколова У.А. Основные идеи общей теории ценностей Р.Б.Перри, с.154.
237. Социальная и теоретическая база марксистской теории ценностей. Является ли марксистская теория ценностей перепевом неокантства, с.97.
238. Страницы. <http://www.sultanov.azeriland.com/books/protivo-stoyanie/pages/page04.html>
239. Сущность и теории политического лидерства. <http://banauka.ru/4669.html>
240. У кого Гейдар Алиев просил содействия в закрытии Мецамора? http://www.vzglyad.az/%D0%A3_%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%93%D0%B5%D0
241. Учение Джон Локка о государстве и праве. <http://www.km.ru/referats/30693802CA9841FEA605336094B59C93>
242. Хюбнер Курт. Критика научного разума. <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5200>.
243. Харизматическое лидерство: еще один шаг к пониманию. <http://www.elitarium.ru/liderstvo-harizma-kachestva-rukovoditel-vlijanie-priznanie-sposobnosti/>
244. Фишман Л. Г. Исчезнет ли мораль 2011, №2 <https://cyberleninka.ru/article/n/ischeznet-li-moral>.
245. Шиллер Ф. Статьи по эстетики. М.-Л.: 1935, 672 с.
246. Abdullah Şanlıdağ İslam ve demokrasi <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdullah-sanlidag/islam-ve-demokrasi-20342.html>.

247. Ali Rıza Demircan İslâm ve Demokrasi <http://www.alirizademircan.net/islam-ve-demokrasi-4-230h.html>
248. Mukayeseli olarak İslam ve Demokrasi arasındaki farklar <http://www.iktibasdergisi.com/mukayeseli-olarak-islam-ve-demokrasi-arasindaki-farklar>
249. Sartori Giovanni Ce facem su strainii? Pluralizm vs multikulturalism tradusere de Geo Vasile Editura Humanitas Bucuresti, 2007. 174 pag. <https://www.randomhouse.de/leseprobe/Deutschland>.
250. Sarrazin Thilo. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. Deutsche Verlags-Anstalt, Munchen, 2010. https://www.randomhouse.de/leseprobe/Deutschland-schafft-sich-ab-Wie-wir-unser-Land-aufs-Spiel-setzen/leseprobe_9783421044303.

ULU ÖNDƏRİN NƏSİHƏT-VƏSİYYƏTLƏRİNDƏN

- “Əziz həmvətənlər! Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”.
- “Biz indi müstəqil dövlət kimi, azad xalq kimi öz dilimizlə, Azərbaycan dili ilə fəxr edirik... Hər bir xalq öz dili ilə yaradır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”.
- “Azərbaycanda islam dininə insanların sərbəst etiqad etməsi üçün bütün şərait yaradılmış və bundan sonra da yaradılacaqdır. Güman edirik ki, bizim dinimiz respublikanın bu ağır dövründə vətəndaş həmrəyliyinə, vətəndaş birliyinin yaranması üçün çox böyük fəaliyyət göstərəcəkdir”.
- “Mustafa Kamal Atatürk bütün dünyaya sübut etmişdir ki, müsəlman ölkəsində, əsrlər boyu dinin təsiri altında dini dövlət kimi yaşayan bir ölkədə cümhuriyyət, layiq cümhuriyyət qurmaq, demokratik yolla getmək olar. O, dünyanın bəşəri dəyərlərindən istifadə edərək, xalqının mənəvi dəyərlərini bunlarla birləşdirərək öz xalqını daha da yüksəklərə qaldırmışdır”; “Mustafa Kamal Atatürk təkcə Türkiyə üçün yox, bütün dünya türkləri üçün, türk dünyası üçün də çox düşünmüşdür”.
- “Azərbaycan çoxmillətli respublikadır. Bu, respublikanın səciyyəvi cəhətidir. Bunun böyük tarixi var və bu tarixlə, res-

publikanın bu ictimai-siyasi mənzərəsi ilə biz fəxr edirik. Respublikamızda bütün vətəndaşlar dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq eyni hüquqa malikdirlər və bundan sonra da bütün vətəndaşların bərabər hüquqla Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında iştirak etməsi üçün imkanlar yaradılacaqdır. Bu gün bizim islam dininin, Qafqaz müsəlmanlarının rəhbəri, xristian dininin, yəhudi dininin nümayəndələri mənə bu vəzifəyə gəlmək münasibətilə təbrik etdilər. Mən onlara öz minnətdarlığımı bildirirəm və əmin etmək istəyirəm ki, Azərbaycanda bütün millətlərin, bütün dinlərin bərabər hüquqla yaşaması üçün bütün şərait yaradılacaqdır.”

- “Mən bu fürsətdən istifadə edərək, bütün dünya ictimaiyyətinə, beynəlxalq təşkilatlara müraciət edirəm, inkişaf etmiş demokratik ölkələrin parlamentlərinə, dövlət başçılarna müraciət edirəm, dünyada demokratiya yolunda fədakar fəaliyyət göstərən məşhur ictimai-siyasi xadimlərə müraciət edirəm, dünyadakı bütün insanlara, bəşəriyyətə müraciət edirəm və bir milyondan artıq azərbaycanlının hüquqlarının pozulmasını bəyan edərək bu hüquqların bərpa olunmasına dəvət edirəm”.
- “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”.
- “Mən sizin qarşınızda belə cəsarətlə çıxış edərkən sizə arxalanıram, xalqa, millətə arxalanıram. Bilin, mən şübhəsiz ki, böyük həyat yolu keçmiş insanam, təcrübəli adamam. Bəli, böyük siyasi təcrübəm var, biliyim var, dünyada çox şeylər görmüş adamam. Ancaq mən təklidə özümü qəhrəman hesab etmirəm. Mən sizə görə, sizin dəstəyinizə görə qəhrəmanam. Sizə arxalanaraq Azərbaycanın müstəqilliyi yolunda müstəqil siyasət aparıram”.

- “Alimdir, şairdir, bəstəkardır, rəssamdır, yazıçıdır, artistdir – bunlar fitri istedadla malik olan nadir adamlardır və öz mədəniyyəti, yaradıcılığı, ziyalılığı, fəaliyyəti ilə bizim cəmiyyətimizin mədəni səviyyəsini qaldırır. Bu adamları təhqir etmək, onlara hörmət etməmək cəmiyyətimizdə rast gəlinən eybəcərliklərdəndi. Biz bunlara son qoymalıyıq”.
- “Bizim xarici siyasətimiz sülhsevər siyasətdir, biz heç bir dövlətin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə toxunmaq məqsədi güdmürük. Lakin, eyni zamanda nəyin bahasına olursa-olsun respublikanın suverenliyini, müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü, xarici siyasət vasitəsilə təmin etməyə çalışacağıq. Güman edirəm ki, bundan sonra görülməsi işlər Azərbaycanın daha geniş tanınmasına şərait yaradacaqdır və respublikamız dünya dövlətləri birliyində öz layiqli yerini tutacaqdır”.
- “Əziz həmvətənlər, hörmətli Azərbaycan vətəndaşları! Bu günlərdə mənim Azərbaycan Respublikasına bütövlükdə rəhbərliyimin 34, müstəqil Azərbaycan dövlətinə Prezident kimi rəhbərliyimin isə 10 ili tamam olur. Bu illərdə istər bir azərbaycanlı, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, istərsə də onun rəhbəri, Prezidenti kimi mənim həyat amalım yalnız Sizə – bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mədəni inkişafına xidmət olmuşdur”.
- “Yüz minlərlə insan seçki kampaniyasına qoşularaq mənim təbliğatımı aparır. Fərsətdən istifadə edərək bu insanlara, namizədliyimi irəli sürən və dəstəkləyən Yeni Azərbaycan Partiyasının bütün üzvlərinə, digər ictimai-siyasi təşkilatların nümayəndələrinə, elm, təhsil və mədəniyyət xadimlərinə, ziyalılara və mənə dəstək verən bütün Azərbaycan xalqına dərin təşəkkürümü bildirirəm. Ümidvaram ki, tezliklə səhhətimi bərpa edərək Vətənə dönəcək, xalqımla yenidən birlikdə olacağam. İndi isə öz namizədliyimi İlham Əliyevin xeyrinə geri götürürəm”.

Xatirə Nəcəfqulu qızı Quliyeva 1962-ci ildə Bakıda doğulmuşdur. O, 1992-ci ildə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, 2015-ci ildə fəlsəfə elmlər doktorluğu dissertasiyası müdafiə etmişdir. Fəlsəfə elmlər doktoru Xatirə Quliyeva “Heydər Əliyev və mədəni-estetik dəyərlər”, “Azərbaycan estetik fikri və Cəfər Cəfərov”, “Həmişə müasir Cəfər Cəfərov”, “XX əsrin böyük Azərbaycan filosofu Zakir Məmmədov”, “Azərbaycanda maarifçi estetika”, “Azərbaycan maarifçiliyində fəlsəfi-etik məsələlər” (XIX əsrin ikinci yarısı XX əsrin əvvəlləri) monoqrafiyalarının, habelə üç şeir, dörd povest kitabının, 200-dən çox elmi, elmi-publisist məqalənin müəllifidir.

Fəlsəfə elmlər doktoru Xatirə Quliyeva Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə İnstitutunun Multikulturalizm və tolerantlıq fəlsəfəsi şöbəsinin müdürüdür.

Nəşriyyatın direktoru: **Səbuhi Qəhrəmanov**
Kompüter tərtibçisi: **Rəna Seyid-Rzayeva**

Formatı: 70x100 ¹/₁₆

Həcmi: 26 ç.v.

Tirajı: 300 nüsxə